BAAC ARCHEOLOGIE BOUWHISTORIE

Redactie:

J. Mooren
M. Kalshoven
W. Hessing

Status:

Definitief

Deel 1

‘En wat een prachtig kamp was dat’

Camp d’Utrecht, het legerkamp uit de Franse tijd bij Austerlitz (1804-1808)

BAAC-projecten: A-17.0183, A-18.0053 & A-18.417
Vestigia projecten: V17-3293, V19-3600 & V19-4010
Greenhouse Advies project: VOG00114

september 2025

Colofon

ISSN:	1873-9350		
BAAC-rapport:	A-17.0183		
Vestigia-rapport:	V2775		
Greenhouse-rapport:	VOG 00114		
Versie:	2.0		
Auteurs:	J. Aal	W. Jongbloed	R. Schrijvers
	S. van As	M. Kalshoven	E. Smits
	J. Bazelmans	A. Kaneda	M. Tolboom
	L. den Boef	G. Kok	A.Verbaas
	S. Delaney	C. van der Linde	M. Wink
	E. Drenth	J. Mooren	
	R. Grabowski	M. Purmer	
	W. Hessing	N. Schoute	
Cartografie:	M. Kalshoven		
Fotografie:	BAAC, Vestigia, M. Wink, M. van IJzendoorn (RCE)		
Tekeningen:	BAAC, Vestigia, M. Wink		
Vormgeving:	H. Willems & E. Smits		
Uitgeverij:	Roermonder		
ISBN:	978-90-836064-0-8		
Druk:	deel 1 van 2, eerste druk, september 2025		
Opdrachtgevers:	Gemeente Zeist, Lithos bouw & ontwikkeling, Omme & De Groot Projectontwikkelaars en Bouwers, L. de Zeeuw		

© BAAC, Vestiga en Greenhouse advies 's-Hertogenbosch/Amersfoort 2025

BAAC, Vestigia en Greenhouse aanvaarden geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

BAAC
Onderzoeks- en adviesbureau voor
Archeologie en Bouwhistorie
Graaf van Solmsweg 103
5222 BS 's-Hertogenbosch
Tel.: (073) 61 36 219
E-mail: denbosch@baac.nl

Vestigia
Archeologie & Cultuurhistorie
Spoorstraat 5
3811 MN Amersfoort
Tel.: (033) 277 92 00
Email: info@vestigia.nl

Greenhouse Advies
Huismanstraat 6
6851 GT Huissen
Tel: (026) 20 20 606
Email: info@greenhouse-advies.nl

"En wat een prachtig kamp was dat. De officierstenten waren omringd door schaduwrijke bosjes met banken of ligstoelen op het grasveld, tuintjes versierd met bloemen, vazen of beeldjes, vijvers vol rode vissen en eenden, miniatuurboten en scheepjes en watervallen. De infanterie schoot op de schietschijf of voerde manoeuvres uit. De cavalerie werkte op een andere plek. De artillerie oefende op hun schietterrein. Ik ging daar graag kijken."[1]

1 Uit het dagboek van François Dumonceau, de 14-jarige zoon van generaal Dumonceau, bevelhebber van de Bataafse divisie, die in 1804 in het kamp bij Zeist was gelegerd.

Inhoud

Deel 1

Samenvatting 15

1 Inleiding 19
1.1 Achtergronden en aanleiding tot het onderzoek 19
1.1.1 Dorpsplan-Noord 19
1.1.2 Hart van Austerlitz 21
1.2 Situering van het onderzoeksgebied 21
1.3 Administratieve gegevens 23
1.4 Leeswijzer 24
1.5 Woord van Dank 26

2 Onderzoekskader 27
2.1 Bewoningsgeschiedenis 27
2.1.1 Archeologie, voor het kamp 27
2.1.2 Korte historie van het kamp 27
2.1.3 Na het kamp 36
2.2 Archeologische verwachting 37
2.3 Onderzoeksvragen 38
2.4 Werkwijzen 41
2.4.1 Veldwerk 41
2.4.2 Uitwerking 50

3 Landschap en bodemopbouw 53
3.1 Geologie en genese 53
3.2 Bodemvormende processen 55
3.3 Profieldoorsnedes 59
3.4 Postdepositionele processen en recente verstoringen 64

4 Sporen en structuren 65
4.1 Inleiding 65
4.2 Prehistorische grafheuvels 66
4.3 Middeleeuwse weg 66
4.4 Sporen en structuren van het legerkamp 66
4.5 Sporen van de burgerbewoning 71

5 Prehistorische grafheuvels 73
5.1 Inleiding en aanleiding 73
5.2 Sporen en structuren 74
5.2.1 Inleiding en methode 74
5.2.2 Landschappelijke situering van de grafheuvels en bodemvorming 76
5.2.3 Sporen en structuren 85
5.2.4 Grafheuvel 1 (H1) 86
5.2.5 Grafheuvel 2 (H2) 96
5.2.6 Grafheuvel 3? (H3) 103

5.3 Vondsten 104
5.3.1 Bemonstering 104
5.3.2 Fysische antropologie 104
5.3.3 De lithische inventarissen van de grafheuvels 1 en 2 105
5.3.4 Gebruikssporenanalyse van een (maal)steen gevonden bij Zeist Austerlitz Franse Kamp 108
5.4 Botanisch en daterend onderzoek 110
5.4.1 Macroresten 112
5.4.2 Datering 113
5.4.3 Pollen 115
5.5 Synthese: biografie van het grafheuvellandschap 117

6 Sporen uit de middeleeuwen 121
6.1 Karrensporen uit de middeleeuwen 121

7 Het tentenkamp 123
7.1 Inleiding 123
7.2 Een rondgang door het tentenkamp 128
7.2.1 Oefenheide met een pyramide, schietbaan, redoutes, flèches, én een vuurwerkinstallatie 128
7.2.2 Appélplaats 131
7.2.3 Linie van de wapenmantels 133
7.2.4 Soldatententen 135
7.2.5 Indeling manschappenzone 139
7.2.6 Afmetingen tenten 144
7.3 Facilitaire zone 149
7.3.1 Waterputten 149
7.3.2 Zodenbanken, tafels of barakken? 151
7.3.3 Keukens 152
7.3.4 Noodbarakken 158
7.4 Officierstenten 160
7.4.1 Luitenantstenten 160
7.4.2 Kapiteinstenten 161
7.4.3 Tenten stafofficieren 165
7.5 Tuinen 167
7.6 Officiers voorzieningen 170
7.6.1 Latrines 170
7.6.2 Officierskeuken 170
7.7 Blancineuses/vivandieres tenten 172
7.8 Linie van brigade generaals en de kampdorpen 173
7.9 Het kamp buiten het onderzoeksgebied 173
7.10 Conclusie 175

8 Het barakkenkamp 177
8.1 Inleiding 177
8.2 Een rondgang door het barakkenkamp 178
8.2.1 Appélplaats 178
8.2.2 Linie van wapenmantels 179
8.3 Soldatenbarakken 179
8.3.1 Inrichting manschappenzone 179
8.3.2 De soldatenbarak 183
8.3.3 Inrichting van de soldatenbarak 188

8.4 Facilitaire zone 191
8.4.1 Waterputten 191
8.4.2 Keukens 192
8.5 Luitenants- en kapiteinsbarakken 194
8.5.1 Inrichting van de zone 194
8.5.2 De luitenantsbarak en de kapiteinsbarak 195
8.6 Stafofficieren 201
8.7 Tuinen 204
8.8 Conclusie 207

9 Burgerbewoning; Austerlitz 209
9.1 Historische achtergrond 209
9.1.1 Kampdorpen 209
9.1.2 De bewoners van de kampdorpen 210
9.1.3 Plaggenhutten 212
9.2 Archeologische verschijningsvorm 215
9.2.1 Plaggenhut 403 215
9.2.2 Plaggenhut 401 217
9.2.3 Plaggenhut 402 218
9.2.4 Plaggenhut 400 218
9.2.5 Plaggenhut 404 220
9.2.6 Rue de limonadiers, marchants et traiteurs 221
9.3 Conclusie 221

10 tot en met 26 zie deel 2

27 Synthese 225
27.1 Historische context 226
27.2 Geschiedenis van het kamp 228
27.3 Resultaten van het archeologisch onderzoek 229
27.3.1 De constructie van het kamp 229
27.3.2 Tentenkamp uit 1804 230
27.3.3 Barakkenkamp uit 1805-1808 231
27.3.4 Keuken en waterputten 232
27.3.5 De plaggenhutten van de civiele bevolking 233
27.3.6 Overige structuren 234
27.3.7 Afmetingen 234
27.3.8 Het einde van het kamp 235
27.4 Overzicht van het vondstmateriaal uit het kamp 235
27.4.1 Kleipijpen 235
27.4.2 Aardewerk 236
27.4.3 Glas 237
27.4.4 Bouwmateriaal 237
27.4.5 Munten 238
27.4.6 Knopen 238
27.4.7 Gespen 238
27.4.8 Wapens en Munitie 238
27.4.9 Onderdelen van het uniform en de persoonlijke uitrusting 239
27.4.10 Gereedschap, bestek en sierraden 239
27.4.11 Natuursteen 239
27.4.12 Dierlijk botmateriaal 239

27.4.13 Textiel, leer, touw en menselijk haar 240
27.4.14 Botanisch onderzoek 240
27.5 Het leven in het kamp naar thema's 240
27.5.1 Omgang met afval 240
27.5.2 Hiërarchie; rangen en standen 241
27.5.3 Vermaak en ellende 242
27.5.4 Reglementen en de variatie daarop 243
27.5.5 Kampvolgers 243
27.5.6 Barakkenkampen in Europa 243
27.6 Ter afsluiting 243

Bijlagen 245

Analoog
Bijlage 1.1 Samenvatting Engels 247
Bijlage 1.2 Samenvatting Frans 253
Bijlage 2.1 Artikel van Bas van der Mooren over de positionering van het kamp 259
Bijlage 2.2 Beantwoording van de onderzoeksvragen 271
Bijlage 5.1 Beantwoording van de onderzoeksvragen m.b.t. grafheuvels 291
Bijlage 7.4 Soldatententen van bataljon A, B en C 297
Bijlage 7.5 Facilitaire zone van bataljon A, B en C 305
Bijlage 7.6 Officierstenten van bataljon A, B en C 313
Bijlage 8.2 Soldatenbarakken van bataljon A, B en C met structuurnummers 321
Bijlage 8.3 Reconstructies van de barakkenkeukens, weergegeven op de ASK 329
Bijlage 8.4 Luitenants- en kapiteinsbarakken van bataljon A, B en C 337

*Digitaal**
Bijlage 3.1 Bodemprofiel werkput 3
Bijlage 4.1 ASK op A0 met spoornummers
Bijlage 4.3 Sporenlijst
Bijlage 5.2 Vondsten en monsters
Bijlage 6.1 Rapport Thermoluminicentiedatering stuiflaag
Bijlage 7.1 De kaart van De Marmont, uit 1804 (Bibliothèque nationale de France)
Bijlage 7.2 Plan général, uit 1807 (Bibliothèque nationale de France)
Bijlage 7.3 Lijst tenten en fournitures Bataafse divisie
Bijlage 8.1 Kaart van het barakkenkamp uit 1807, met toelichting
Bijlage 11.1 Determinatielijst munten
Bijlage 12.1 Determinatielijst knopen
Bijlage 12.2 Resultaten XRF-analyse knopen
Bijlage 12.3 Overzicht van de Franse troepen die in de Bataafse Republiek gelegerd waren
Bijlage 12.4 Overzicht van het verblijf van Bataafse/Hollandse eenheden in het Camp d'Utrecht
Bijlage 13.1 Determinatietabel gespen
Bijlage 14.1 Beschrijving militaria, wapens en kledingaccesoires
Bijlage 14.2 Determinatielijst vuursteen(houders)
Bijlage 14.3 Verspreiding vuursteen(houders) naar type
Bijlage 15.1 Beschrijving bouwmaterialen en interieurdelen, gereedschap en voorwerpen met betrekking tot voorraad en handel
Bijlage 15.2 Verspreidingskaart spijkers
Bijlage 16.1 Beschrijving metalen voorwerpen met betrekking tot voeding, verzorging en ontspanning
Bijlage 17.1 Beschrijving van het overige metaal
Bijlage 18.1 Determinatielijst aardewerk

Bijlage 18.2 Omschrijving objecttypen
Bijlage 18.3 Tellijst steengoed
Bijlage 18.4 Tellijst roodbakkend aardewerk
Bijlage 18.5 Tellijst witbakkend aardewerk
Bijlage 18.6 Tellijst faience
Bijlage 18.7 Tellijst industrieel wit
Bijlage 18.8 Tellijst gebruiksfunctie drink- en schenkgerei
Bijlage 18.9 Tellijst gebruiksfunctie eetgerei
Bijlage 18.10 Tellijst gebruiksfunctie kookgerei
Bijlage 18.11 Tellijst gebruiksfunctie opslag
Bijlage 18.12 Tellijst gebruiksfunctie planten
Bijlage 18.13 Tellijst gebruiksfunctie sanitair en persoonlijke verzorging
Bijlage 18.14 Tellijst gebruiksfunctie speelgoed
Bijlage 18.15 Tellijst gebruiksfunctie verwarming
Bijlage 18.16 Verspreiding mineraalwaterkruiken
Bijlage 18.17 Verspreiding koppen
Bijlage 18.18 Verspreiding borden
Bijlage 18.19 Verspreiding kachelpannen
Bijlage 18.20 Verspreiding zalfpotten
Bijlage 18.21 Verspreiding Chinees en Europees porselein
Bijlage 18.22 Verspreiding Franse faience
Bijlage 19.1 Determinatietabel
Bijlage 20.1 Determinatietabel keramisch bouwmateriaal
Bijlage 21.1 Determinatielijst glas
Bijlage 21.2 Totalen per project
Bijlage 21.3 Verspreidingskaart vensterglas snijafval aantal
Bijlage 21.4 Verspreidingskaart vensterglas vervaardiging aantal
Bijlage 21.5 Verspreidingskaart glazen bekers aantal
Bijlage 21.6 Verspreidingskaart kelkglas aantal
Bijlage 22.1 Determinatietabel natuursteen uit kampcontext
Bijlage 23.1 Verspreidingskaart van skeletelementen met slachtsporen
Bijlage 23.2 Verspreidingskaart van skeletelementen met brandsporen
Bijlage 23.3 Verspreidingskaart van de runderen/grote zoogdieren
Bijlage 23.4 Verspreidingskaarten per lichaamsdeel van runderen/grote zoogdieren
Bijlage 23.5 Verspreidingskaart van de overige diersoorten
Bijlage 24.1 Conserveringsrapport leervondsten

* De digitale bijlagen zijn te downloaden via de volgende link: https://bit.ly/3EJMBJN

Deel 2

10 Vondstmateriaal 353
10.1 Inleiding 353
10.2 Onderzoeksstrategie 355
10.2.1 Veldwerk 355
10.2.2 Uitwerking 356

11 Munten 357
11.1 Inleiding 357
11.2 Werkwijze 358
11.3 Resultaten 358
11.3.1 Samenstelling op hoofdlijnen 358
11.3.2 Munten die gecirculeerd hebben in het kamp 359
11.3.3 Ruimtelijke analyse 371
11.4 Een vergelijking met het Franse kamp bij Étaples (Frankrijk) en de schatvondst Nieuwerkerken (Belgisch Limburg) 375
11.4.1 Het Franse kamp bij Étaples (Frankrijk) 375
11.4.2 De schatvondst van Nieuwerkerken (België) 376
11.5 Conclusie 378

12 Knopen 379
12.1 Inleiding 379
12.1.1 Onderzoeksvragen 379
12.1.2 Archeologisch verwachtingsmodel 379
12.1.3 Het uniform als context voor de knoop 381
12.2 Werkwijze 384
12.2.1 Modellen van Franse knopen 386
12.2.2 Nederlandse uniformknopen 396
12.2.3 Slobkous knopen 405
12.2.4 Gladde knopen 406
12.2.5 Niet reglementaire knopen 407
12.2.6 Maten en prijzen 409
12.2.7 XRF 410
12.2.8 Stroresten 411
12.2.9 Enkele opmerkelijke knopen 411
12.3 Conclusie 412

13 Gespen 415
13.1 Inleiding 415
13.2 Werkwijze 415
13.3 Resultaten 416
13.3.1 Kleding gerelateerde gespen 416
13.3.2 Uitrusting gerelateerde gespen 427
13.3.3 Harnachement 433
13.3.4 Ornament zakhorloge-ketting 435
13.4 Conclusie 435

14 Militaria 437
14.1 Munitie en wapens 437
14.1.1 Musketkogels 437
14.1.2 Vier ijzeren kanonskogels 441
14.1.3 Recentere klein kaliber munitie 443
14.1.4 Luchtafweermunitie 443
14.1.5 Onderdelen van musketten en andere vuurwapens 443
14.1.6 Onderdelen van slag- en steekwapens 447
14.1.7 Delen van slag- of steekwapens zelf 451
14.2 Vuurstenen en geweren en loden houders 452
14.2.1 Inleiding 452
14.2.2 Werkwijze 453
14.2.3 Historische gegevens 454
14.2.4 Resultaten 458
14.2.5 Conclusie 465
14.3 Onderdelen van het uniform en de persoonlijke uitrusting 467
14.3.1 Militaire spelden en insignes 467
14.4 Geweer- of musketsleutels 472
14.5 Zandgatprikkers 474
14.6 Beugels van geweerriemen 475
14.7 Persoonlijke bezittingen 476
14.8 Kledingaccessoires 480
14.9 Horlogesleutels 483
14.10 Conclusie en beantwoording van de onderzoeksvragen 485

15 Metaal: kampinrichting, bouw, gereedschap en voorraad 487
15.1 Bouwmaterialen en interieurdelen 487
15.1.1 Spijkers 487
15.1.2 (Moderne) schroeven 488
15.1.3 Tentharingen 488
15.1.4 Beslag, gehengen en scharnieren 489
15.1.5 IJzeren krammen 491
15.1.6 Sleutels en slotonderdelen 491
15.1.7 Meubelbeslag 494
15.1.8 Loden meubelknopen 495
15.1.9 Wijzer van de klok 498
15.1.10 Lamponderdelen 498
15.2 Gereedschap 498
15.2.1 (Hak)bijlen 498
15.2.2 Passers 499
15.2.3 Scharen 500
15.2.4 Vijlen 501
15.2.5 Vingerhoeden 501
15.2.6 Vuurslagen 502
15.2.7 Wiggen 503
15.2.8 Overig gereedschap 504
15.3 Voorraad en handel 506
15.3.1 Textielloodjes 506
15.3.2 Overige objecten gerelateerd aan voorraad of transacties 508
15.4 Conclusie en beantwoording van de onderzoeksvragen 510

16 Metaal: voeding en verzorging 511
16.1 Inleiding 511
16.2 Voeding 511
16.2.1 Lepels 511
16.2.2 Messen 512
16.2.3 Vorken 515
16.2.4 Heftfragmenten 515
16.2.5 Andere voorwerpen 518
16.3 Verzorging 521
16.3.1 Scheermessen 521
16.3.2 Haarkammen 521
16.3.3 Lepel met kleine bak 522
16.3.4 Recente objecten verzorging 522
16.4 Ontspanning 524
16.4.1 Tondeldozen en aanstekers 524
16.4.2 Pijpenragers 524
16.4.3 Tabaksdozen 527
16.4.4 Muziekinstrumenten 528
16.4.5 Speelgoed 528
16.4.6 Beschrijving grafiethouders 529
16.5 Conclusie Voeding Verzorging en Ontspanning 531

17 Overige metalen voorwerpen 533
17.1 Inleiding 533
17.2 Vervoer 533
17.2.1 Paardentuig 533
17.2.2 Fietstoebehoren 533
17.3 Overige objecten van metaal 534
17.3.1 Gilde penning 534
17.3.2 Recente penningen 535
17.3.3 Platte fragmenten 535
17.3.4 Buisvormige objecten 536
17.3.5 Staafvormige objecten 536
17.3.6 Ringen voor multifuncitoneel gebruik 537
17.3.7 Kettingen 538
17.3.8 Moderne labels 539
17.3.9 Moderne speld 539

18 Aardewerk 541
18.1 Inleiding 541
18.2 Werkwijze 542
18.3 Resultaten 542
18.3.1 Beschrijving van aardewerk per baksel 542
18.3.2 Beschrijving van aardewerk per gebruiksfunctie 562
18.3.3 Verspreiding op bataljon locatie B 570
18.3.4 Verspreiding aardewerk in de zone van de burgers 574
18.4 Conclusie 575

19 Kleipijpen 577
19.1 Inleiding 577
19.2 Werkwijze 578
19.3 Resultaten 578
19.4 Verspreiding 587
19.5 Een vergelijking van de vondstcomplexen van Oostelbeers en Austerlitz 589
19.6 Conclusie 591

20 Keramisch bouwmateriaal 593
20.1 Inleiding 593
20.2 Werkwijze 593
20.3 Resultaten 594
20.3.1 Historische gegevens van het kamp 594
20.3.2 Baksteen 595
20.3.3 Vloertegels 598
20.3.4 Wandtegel 599
20.3.5 Dakpan 599
20.3.6 Mortel 602
20.3.7 Werktuigen 604
20.3.8 Varia 608
20.4 Conclusie 611

21 Glas 613
21.1 Inleiding 613
21.2 Werkwijze 613
21.3 Resultaten 614
21.3.1 De glasvormen 614
21.3.2 Glas in het kamp 621
21.3.3 Glas in de burgerzone 630
21.4 Conclusie 631

22 Natuursteen 635
22.1 Inleiding 635
22.2 Werkwijze 635
22.3 Resultaten 635
22.4 Conclusie 637

23 Dierlijk botmateriaal 639
23.1 Inleiding 639
23.2 Werkwijze 640
23.3 Resultaten 643
23.3.1 Eten en leven in het legerkamp 644
23.3.2 Getermineerde diersoorten 651
23.3.3 Verspreiding 664
23.4 Conclusie 665

24 Leer 667
24.1 Inleiding 667
24.2 Werkwijze 667
24.3 Resultaten 667
24.3.1 Beschrijving leervondsten 667
24.3.2 Schoenen en zolen 669
24.3.3 Riem 673
24.3.4 Andere, niet te identificeren objecten 673
24.4 Vondstspreiding 674
24.5 Conclusie 676

25 Textiel 677
25.1 Inleiding 677
25.2 Werkwijze 677
25.3 Resultaten 679
25.3.1 Achtergronden kledingvoorschriften leger 679
25.3.2 Beschrijving van de vondsten 683
25.3.3 Vondstspreiding 698
25.4 Conclusie 698

26 Palynologisch- en botanische macroresten 699
26.1 Inleiding 699
26.2 Palynologisch onderzoek 700
26.2.1 Werkwijze 700
26.2.2 Resultaat 700
26.3 Botanisch onderzoek 703
26.3.1 Werkwijze 703
26.3.2 Resultaten 703
26.3.3 Menselijk haar 704
26.3.4 Hout 705
26.4 Conclusie 705

Literatuur en bronnen 707
Literatuur 707
Websites 713
Archieven 713
Kaartmateriaal 713

Samenvatting*

** For an English version of the summary see appendix 1.*
** Pour une version française du résumé, voir l'Annexe 2.*

In de periode tussen 2010 en 2019 zijn er meerdere archeologische opgravingen geweest in het dorp Austerlitz, gelegen in gemeente Zeist. Deze onderzoeken zijn uitgevoerd in opdracht van de gemeente Zeist, Lithos bouw & ontwikkeling en Vastgoed en Van Omme & De Groot Projectontwikkelaars en Bouwers. De aanleiding voor deze onderzoeken was de geplande nieuwbouw voor woningen, nodig om het dorp levend te houden. Zo ontstond het Dorpsplan-Noord, waar een gebied van ruim 5,5 ha ingericht zou gaan worden met verschillende soorten woningen. Aan de zuidzijde grensde het gebied aan de bebouwde kom van Austerlitz, en aan de noordzijde aan de Kamperlinie. Het gebied had tot 2010 een relatief open karakter met daarbinnen enkele bedrijven, waaronder een manage en een houtzagerij, (moes)tuinen en een groenopslag.

Het plangebied valt binnen de historische locatie van een omvangrijk legerkamp uit de tijd van Napoleon: Camp d'Utrecht. Historische en archeologische vooronderzoeken zijn er op gericht geweest om te achterhalen of er nog resten van dit kamp in de ondergrond aanwezig waren. Deze bureau- en booronderzoeken leverden indicatoren van een hoge archeologische verwachting op. Op basis van de uitkomsten van die initiële onderzoeken heeft de gemeente in 2013 besloten om verdere archeologische voorwaarden te verbinden aan de verdere planontwikkeling. Deze kwamen er op neer dat in het hele gebied van Dorpsplan-Noord, inclusief de particuliere ontwikkellocaties, archeologisch proefsleuvenonderzoek diende plaats te vinden en vervolgens definitieve opgravingen om het behoud van de archeologische informatie te waarborgen. Door de Omgevingsdienst Regio Utrecht (ODRU) is daartoe in 2014 een Programma van Eisen opgesteld, dat de basis vormde voor de in jaren daarna uitgevoerde archeologische proefsleuvenonderzoeken en opgravingen.

Uiteindelijk zijn in het plangebied Dorpsplan-Noord tussen 2015 en 2019 achtereenvolgens twee proefsleuven-onderzoeken en drie vlakdekkende opgravingen uitgevoerd. Omdat in het centrale deel de plannen het verst gevorderd waren startte BAAC in 2015 met proefsleuven in dat gebied, kort daarna gevolgd door Vestigia in het oostelijke deel. Toen duidelijk werd dat beide deelgebieden archeologisch gezien zeer vergelijkbaar waren en ook beiden vlakdekkend moesten worden opgegraven, hebben BAAC en Vestigia besloten om de twee vervolgopgravingen gezamenlijk uit te voeren. Deze opgravingen zijn in 2017 en 2018 uitgevoerd in opdracht van respectievelijk de gemeente Zeist, en Lithos bouw & ontwikkeling. Vanwege aanzienlijke bodemverontreiniging gingen de opgravingen in het westelijke deel van het plangebied later van start. Na afloop van deze opgraving die door Greenhouse Advies in 2018 en 2019 in twee fasen is uitgevoerd, is besloten de uitwerking en rapportage van dit onderzoek over te dragen aan het team van BAAC en Vestigia, zodat de resultaten voor het hele Dorpsplan-Noord nu optimaal geïntegreerd gepresenteerd kunnen worden.

Een ander onderdeel van de revitalisering van Austerlitz is de herinrichting van de bestaande dorpskern. In 2019 was daarbij het gedeelte aan de Schoolstraat tussen het Dorpshuis en de basisschool aan de beurt. Hemelsbreed ligt dit deelgebied zo'n 150 m ten zuidoosten van het veel grotere Dorpsplan-Noord en het valt binnen de contouren van het kamp. Hier heeft in januari/februari 2019 en april 2019 een proefsleuvenonderzoek en een opgraving in twee fasen plaatsgevonden. Het onderzoek is uitgevoerd door een team van BAAC en Vestigia, waarbij ongeveer 4600 m^2 vlakdekkend opgegraven. Omdat de resultaten ook onderdeel waren van het legerkamp, is ook deze opgraving geïntegreerd in de uitwerking en rapportage van de onderzoeken.

Het doel van de diverse archeologische onderzoeken was een legerkamp uit 1804-1808. Tussen 1795 en 1813 maakte de voormalige Republiek der zeven Verenigde Nederlanden deel uit van het Franse rijk. Eerst als een vazalstaat (de Bataafse Republiek), daarna onder het bewind van koning Lodewijk Napoleon (Koninkrijk Holland) om ten slotte geannexeerd te worden door Napoleon Bonaparte (Frankrijk). Tijdens deze periode die bekend staat als de Franse tijd, was vaak een Frans leger gestationeerd in het huidige Nederland, dit als aanvulling op het Bataafs/Hollandse leger. In 1804 was *Général en Chef* de Marmont bevelhebber over deze troepen. In het voorjaar van datzelfde jaar stuurde de Marmont de helft van de Franse en Bataafse troepen naar een nieuw ingericht legerkamp op de heide nabij Zeist. Het kamp werd zoals gebruikelijk vernoemd naar de dichtstbijzijnde grote stad; Camp d'Utrecht.

Onderzoeksdoel van de opgravingen binnen het plangebied was het documenteren van gegevens en het uitwerken en veiligstellen van vondstmateriaal van dit kamp, om daarmee informatie te behouden die van belang is voor de kennisvorming over het verleden. Het Camp d'Utrecht is een uniek fenomeen in de staatsvorming en militaire geschiedenis van ons land.

Tijdens de onderzoeken is vastgesteld dat de sporen en vondsten van het kamp zeer goed bewaard zijn gebleven. Opgegraven is de verblijfslocatie van 2,5 bataljon van de 22,5 bataljons die gedurende het eerste jaar in het kamp verbleven. Dit betekend dat 10% van het meest intensief bewoonde deel van het legerkamp, daar waar de manschappen en bataljonsofficieren verbleven, is opgegraven. Niet alleen de manschappenzone van deze bataljons is onderzocht maar ook de facilitaire zone waar zich de keukens en de waterputten bevonden, tevens de linies van de luitenants, kapiteins en stafofficieren. Daarnaast is een deel van kamp opgegraven waar de zich kampvolgers bevonden. Dit deel van het kamp zou later uitgroeien tot het dorp Austerlitz. De sporendichtheid was zeer hoog, vooral in de druk bevolkte manschappenzones.

Al tijdens de eerste opgraving was duidelijk dat sporen van minstens twee fases van het kamp werden aangetroffen. Met behulp van de beschikbare historische kaarten werden ook de verschillende kamplinies (zones) herkend. Binnen deze linies kon onderscheid worden gemaakt tussen sporen van het tentenkamp uit 1804 en het barakkenkamp van 1805-1808. Uiteindelijk kon een reconstructie van de opbouw van het tenten- en het barakkenkamp worden gemaakt. Binnen de manschappenzone van het tentenkamp waren de tentgreppels duidelijk zichtbaar in het sporenvlak. Op basis hiervan is een reconstructie gemaakt, waarbij per bataljon 80 tenten waren opgesteld in 16 rijen van vijf tenten. Deze 80 tenten boden onderdak aan 600 á 700 man. Op basis van de ruimte binnen de tentgreppels, hadden de tentgreppels een oppervlak van 8 tot 10 m^2, waarin circa 8 man (mogelijk in beurten) in sliepen.
Tussen de rijen tenten bevonden zich de kamppaden, waarover men richting het zuiden naar de facilitaire zone kon lopen. Hier bevond zich per bataljon een diepe (circa 14 m) waterput, zodenbanken of tafels, ingegraven kookkuilen en een linie van noodbarakken. Verder naar het zuiden leidden deze paden naar de tenten van de luitenants, kapiteins en de stafofficieren. Deze officieren sliepen afzonderlijk in een grotere tent, enkel de luitenants moesten deze delen met een ander. Voor de officierstenten bevond zich een kleine tuin, omgeven met een afzetting.
Extra afwateringsgreppels langs de tenten en de kampstraten geven aan dat het een natte bedoening was in het tentenkamp. Na de eerste zomer is dan ook besloten een barakkenkamp op te richten, waarbij dezelfde linies en opbouw als van het tentenkamp werd aangehouden. In de manschappenzone werden nu negen rijen van vier barakken van 7,3 x 6,5 m opgericht. In één barak sliepen 16 soldaten. Deze barakken hadden houtskelet met plaggenwanden. De vondst van vensterglas geeft aan dat de barakken voorzien waren van kleine ramen. De daken waren bedekt met riet en/of stro.
Ook tussen de rijen barakken lagen kampstraten die naar de facilitaire zone leidden met de waterput, aangelegd in het voorgaande jaar. Mogelijk waren de noodbarakken uit het tentenkamp ook nog aanwezig. De kookkuilen van het vorige jaar waren dichtgegooid en er zijn nieuwe keukens aangelegd. De luitenants en kapiteins hadden barakken met een vergelijke afmeting als die van de manschappen, maar deze werden bewoond door 1 á 2 man. Voor de stafofficieren waren grotere barakken aanwezig. In de officierszone zijn rond de barakken tuintjes en mogelijke veranda's aangetroffen. In één van de bataljons is, ter hoogte van de linie van de officiersbarakken, een grote tuin aangetroffen, met een inrichting die doet denken aan klassieke tuinen.
Behalve het militaire deel, is ook een stuk van het burgerdeel van het kamp onderzocht. Hier zijn langs een straat plaggenhutten aangetroffen, die werden bewoond door burgers die zich vestigden nabij het kamp, om producten en diensten te verkopen aan de soldaten en de bezoekers van het kamp. Op een van de historische kaarten wordt deze straat *'traiteurs, limonadiers et marchands'* genoemd, hier lagen dus eetgelegenheden, cafés (onder limonade werd toen ook iets anders verstaan) en handelaren.Tijdens de bloeiperiode van het kamp (een half jaar in 1804, respectievelijk 1805), zal dit een welvarend gebied zijn geweest. De bewoners van de plaggenhutten, die achterbleven toen het Franse leger vertrok en het kamp steeds minder werd gebruikt door het Hollandse leger, hadden daarna een zwaar leven in armoede. Ondanks de moeilijke start is hieruit het dorp Austerlitz uit ontstaan.

Tijdens de opgravingen zijn ruim 25000 vondsten in de context van het kamp gedaan. De grootste categorie betreft metalen artefacten. Die bestaan uit munten, knopen, gespen en andere uniformdelen, kogels, vuurketsen, spijkers en verschillende kleine gebruiksvoorwerpen. Daarnaast zijn fragmenten aardewerk, bouwkeramiek, glas en dierlijk botmateriaal aangetroffen. Ook organisch materiaal zoals leer, textiel en zelfs menselijk haar is gevonden. Een onderdeel van de uitwerking van het vondstmateriaal was het bestuderen van de verspreiding van bepaalde materialen, om zo uitspraken te doen over de indeling van het kamp, de stand/status van de bewoners, het dagelijkse leven in het kamp en de aanwezigheid van ambachtszones.

Tussen alle sporen uit het begin van de 19e eeuw werd een interessante bijvangst gedaan, in de vorm van restanten van twee prehistorische grafheuvels uit het laat-neolithicum. Deze grafheuvels zijn ook in de bronstijd gebruikt om overledenen in bij te zetten. Omdat het PvE slechts voorzag in onderzoeksvragen over het kamp, zijn, in een addendum, extra onderzoeksvragen opgesteld voor deze vindplaats. Het doel van dit deel van het onderzoek was om zoveel mogelijk relevante kennis van informatie van de graven en grafmonumenten te behouden. In het centrale graf van de grootste van de heuvels is een lijksilhouet in hurkhouding aangetroffen en in de randzone van de heuvel werd een nabijzetting in de vorm van een crematiegraf gevonden. In de kleinere grafheuvel werd een grafkuil herkend.

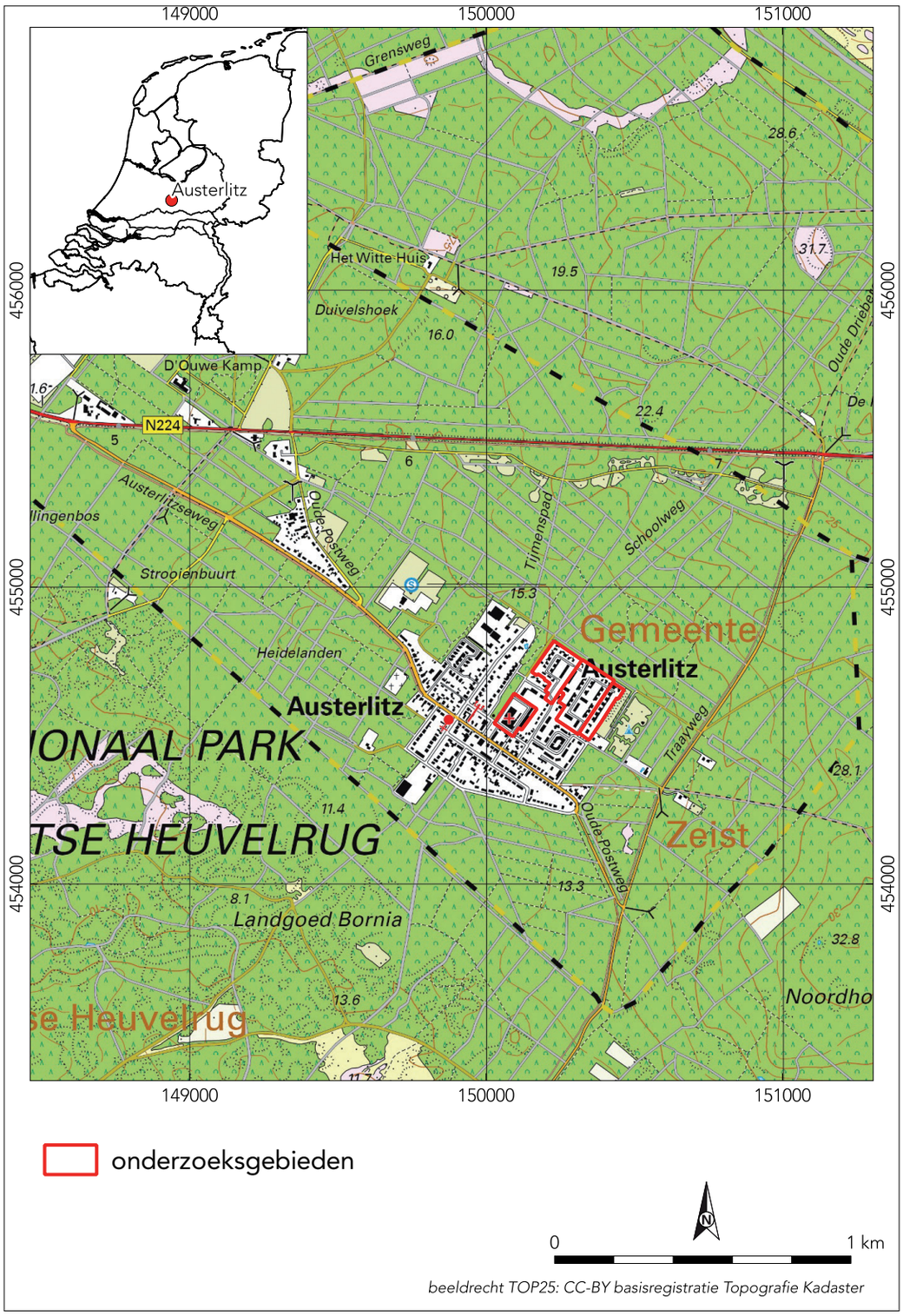

Afb. 1.1 Locatiekaart Austerlitz (BAAC/Vestigia).

1 Inleiding

1.1 Achtergronden en aanleiding tot het onderzoek

1.1.1 Dorpsplan-Noord

Rond 2010 startte de gemeente Zeist met het maken van plannen tot revitalisering van het dorp Austerlitz (afb. 1.1) binnen de gemeente Zeist. Austerlitz had al enige tijd te maken met vergrijzing en leegloop mede vanwege het beperkte woningaanbod, daardoor stond ook het voorzieningenniveau onder druk. Het voornemen was om via nieuwbouw op flinke schaal aan de noordrand van het dorp, zowel de eigen inwoners als nieuwe woningzoekenden perspectief te kunnen bieden. Zo ontstond het Dorpsplan-Noord, waar een gebied van ruim 5,5 ha ingericht zou moeten gaan worden met verschillende soorten woningen. Het gebied grensde aan de noordzijde aan de bebouwde kom van Austerlitz en aan de zuidzijde aan de Kamperlinie. Het gebied had tot 2010 een relatief open karakter met daarbinnen enkele bedrijven, waaronder een manege en een houtzagerij, (moes)tuinen en groenopslag (afb. 1.2). Bij de verdere planontwikkeling, waarbij naast de gemeente Zeist ook een tweetal projectontwikkelaars waren betrokken, werd al snel duidelijk dat het plangebied viel binnen de historische locatie van het voormalige Camp d'Utrecht/ Kamp van Utrecht, een omvangrijk legerkamp uit de tijd van Napoleon. Mede op aandringen van de Stichting Lokaal Austerlitz is in een vroegtijdig stadium gestart met historisch en archeologisch vooronderzoek om te achterhalen of er van het kamp nog resten in de ondergrond aanwezig konden zijn. Al in 2011 is in opdracht van de gemeente Zeist een eerste archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd, in 2012 gevolgd door een booronderzoek.[2] Het laatste onderzoek leverde duidelijke archeoligische indicatoren zoals baksteen, aardewerk en dierlijk bot fragmenten) op die de hoge archeologische verwachting bevestigden. Toen in 2013 BAAC de opdracht kreeg om een kleinschalig proefsleuvenonderzoek uit te voeren vanwege een noodzakelijke bodemsanering in een klein gedeelte van het plangebied, werd al snel duidelijk dat sprake was van behoudenswaardige archeologische resten, met name van dat "Franse Kamp".[3]

Op basis van de uitkomsten van die initiële onderzoeken heeft de gemeente in 2013 besloten om verdere archeologische voorwaarden te verbinden aan de verdere planontwikkeling. Deze kwamen er op neer dat in het hele gebied van Dorpsplan-Noord, inclusief de particuliere ontwikkellocaties, archeologisch proefsleuvenonderzoek diende plaats te vinden en vervolgens waar nodig eveneens definitieve opgravingen om het behoud van de archeologische informatie te waarborgen. Door de Omgevingsdienst Regio Utrecht (ODRU) is daartoe in 2014 een Programma van Eisen opgesteld, dat de basis vormt voor de in de jaren daarna uitgevoerde archeologische proefsleuvenonderzoeken en opgravingen.[4]

Uiteindelijk zijn in het plangebied Dorpsplan-Noord tussen 2015 en 2019 achtereenvolgens twee proefsleuvenonderzoeken[5] en drie vlakdekkende opgravingen uitgevoerd. Die opdeling had in eerste instantie te maken met de verschillende eigendomssituaties in het gebied. Het centrale deel van het plangebied was in eigendom van de gemeente Zeist, het oostelijke deel van Lithos bouw & ontwikkeling en het westelijke deel van Van Omme & De Groot Projectontwikkelaars en Bouwers. Ieder van deze eignaren maakte afspraken met hun eigen archeologische onderzoeksbureau. Omdat in het centrale deel de plannen het verst gevorderd waren startte BAAC in 2015 met proefsleuven in dat gebied, kort daarna gevolgd door Vestigia in het oostelijke deel. Toen duidelijk werd dat beide deelgebieden archeologisch gezien zeer vergelijkbaar waren en ook beiden vlakdekkend moesten worden opgegraven, hebben BAAC en Vestigia besloten om de twee vervolgopgravingen gezamenlijk uit te voeren. Deze opgravingen zijn in 2017 en 2018 uitgevoerd in opdracht van respectievelijk de gemeente Zeist, dhr. L. de Zeeuw en Lithos bouw & ontwikkeling.

2 Oudhof, Lobbes enz. 2011; Exaltus, Orbons 2012.
3 Veenstra 2014, BAAC-rapport A-13.0248.
4 Torremans 2014. Dit PvE is in de jaren daarna op basis van voortschrijdend inzicht een aantal malen via zgn. addenda aangevuld.
5 Mooren 2015, Van Heeringen&Vissinga 2016.

Vanwege aanzienlijke bodemverontreiniging gingen de opgravingen in opdracht van Van Omme & De Groot Projectontwikkelaars en Bouwers door onderzoeksbureau Greenhouse in het westelijke deel van het plangebied later van start. Vanwege de aanwezige bodemverontreiniging en de verkregen inzichten uit de naastgelegen onderzoeken van BAAC en Vestigia is in het westelijke deel van het onderzoeksgebied afgezien van een proefsleuvenonderzoek en is direct begonnen met vlakdekkend onderzoek. Bij de opgraving konden verschillende delen vanwege de voorafgaande sanering niet meer worden onderzocht of moest de onderzoeksstrategie worden aangepast. Zie hiervoor paragraaf 2.4. Na afloop van de opgraving die door Greenhouse Advies in 2018 en 2019 in twee fasen is uitgevoerd, is besloten de uitwerking en rapportage van dit onderzoek over te dragen aan het team van BAAC en Vestigia, zodat de resultaten voor het hele Dorpsplan-Noord nu optimaal geïntegreerd gepresenteerd kunnen worden.

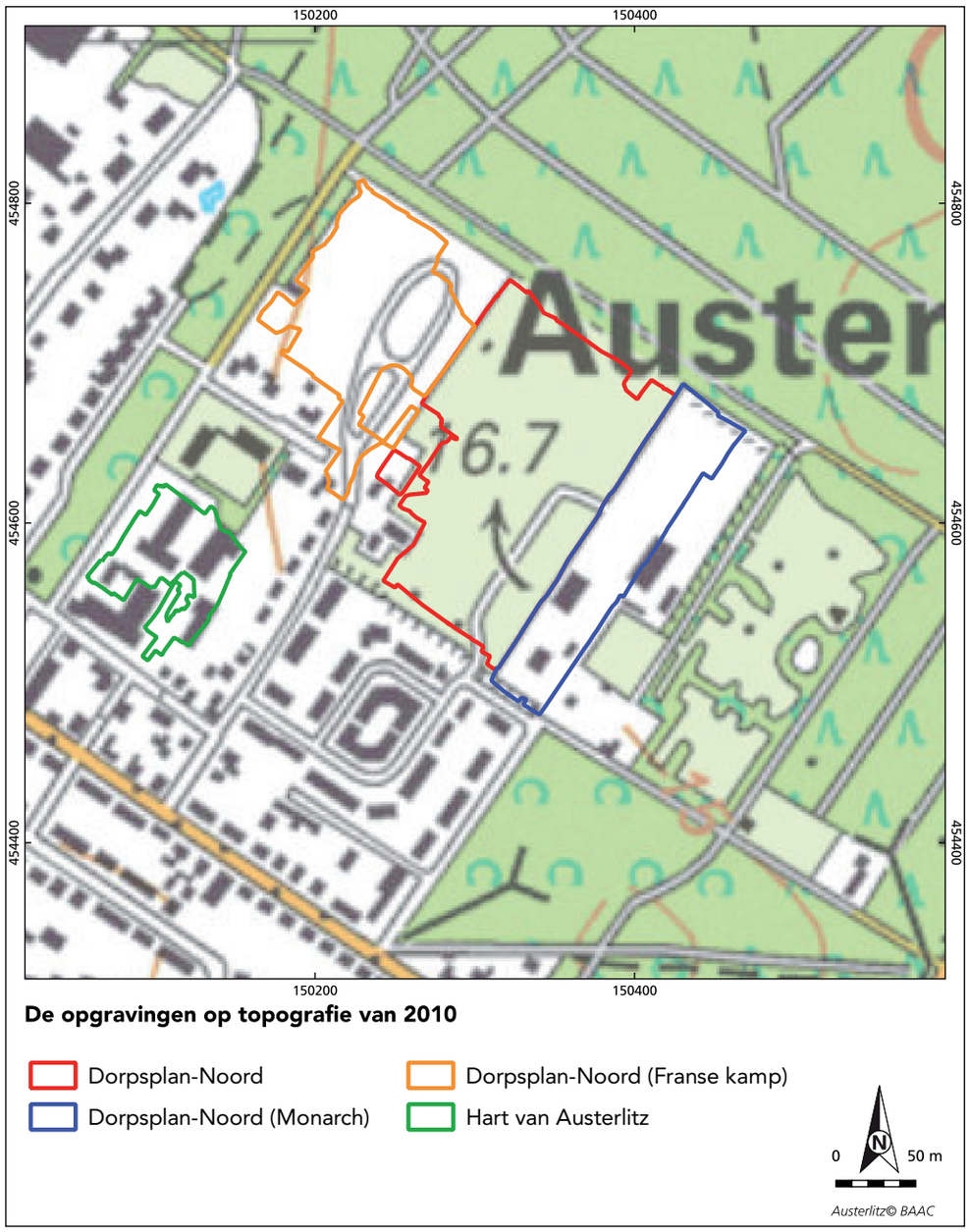

Afb. 1.2 De ligging van de vier opgravingen op topografie van 2010 (BAAC/Vestigia).

1.1.2 Hart van Austerlitz

Een ander onderdeel van de revitalisering van Austerlitz is de herinrichting van de bestaande dorpskern. In 2019 was daarbij het gedeelte aan de Schoolstraat tussen het Dorpshuis en de basisschool aan de beurt (afb. 1.2). Hemelsbreed ligt dit deelgebied zo'n 150 m ten zuidoosten van het veel grotere Dorpsplan-Noord. Ook hier is in eerste instantie een archeologisch bureau- en booronderzoek uitgevoerd.[6] In de eerste instantie werd uitgegaan van sporen te relateren aan de brigadegeneraals (G op de kaart van de Marmont, zie bijlage 7.1). Tijdens het onderzoek werd bekend dat er nog een kaart bestond (Plan général uit 1804) waarop staat aangegeven dat hier de kampvolgers verbleven. Uit deze eerste verblijven is het latere dorpje Austerlitz immers ontstaan. Om die reden heeft de gemeente besloten dat ook hier een proefsleuvenonderzoek, zo nodig gevolgd door opgravingen, diende plaats te vinden.[7] Dit onderzoek heeft in twee fasen plaats gevonden door een team van BAAC en Vestigia, in januari/februari 2019 en in april 2019. Daarbij is totaal ongeveer 4600 m^2 vlakdekkend opgegraven.

1.2 Situering van het onderzoeksgebied

De voormalige locatie van het Camp d' Utrecht staat als fysiek archeologisch monument symbool voor het staatkundige proces dat aan de vorming van het Koninkrijk der Nederlanden ten grondslag ligt. Het Camp d' Utrecht maakt boven-dien, in combinatie met het wettelijk beschermde monument van de Pyramide van Austerlitz, de (voormalige) oefen-terreinen op de Leusderheide, de vliegbasis Soesterberg en verschillende andere locaties deel uit van een uitgebreid militair-historisch landschap. Het onderzoeksgebied zelf, of eigenlijk alle onderzoeksgebieden, hebben sinds de opgravingen flinke veranderingen doorgemaakt. Daardoor zijn de opgravingslocaties niet meer zo makkelijk te herkennen. Zoals hierboven al is opgemerkt vonden de opgravingen in Dorpsplan-Noord plaats in wat toen als een nog grotendeels groen en open gebied kan worden omschreven, gelegen midden tussen het uitgestrekte bosgebied tussen Zeist en Amersfoort (afb. 1.3). Tegenwoordig is het gebied geheel overbouwd met de huizen rond de Rutger Loenenweg. Op afb. 1.4 zijn de opgravingen geprojecteerd op de huidige topografie. De opgravingen in Hart van Austerlitz waren gesitueerd in de toenmalige niet bebouwde locaties tussen het Dorpshuis en de school, de schoolweg en de Wellingtonweg. Ook hier is de inrichting inmiddels aanzienlijk gewijzigd.

Afb. 1.3 Drone foto van de opgraving op Dorpsplan-Noord. Op de achtergrond is het dorp Austerlitz te zien. Aan beide zijden van de foto zijn onderzoeksgebieden Monarch (links) en Franse kamp (rechts) te zien, foto richting het zuiden (BAAC/Vestigia).

6 Bergman & Van der Weerden 2018.
7 Zie Programma van Eisen hart van Austerlitz, Torremans 2018.

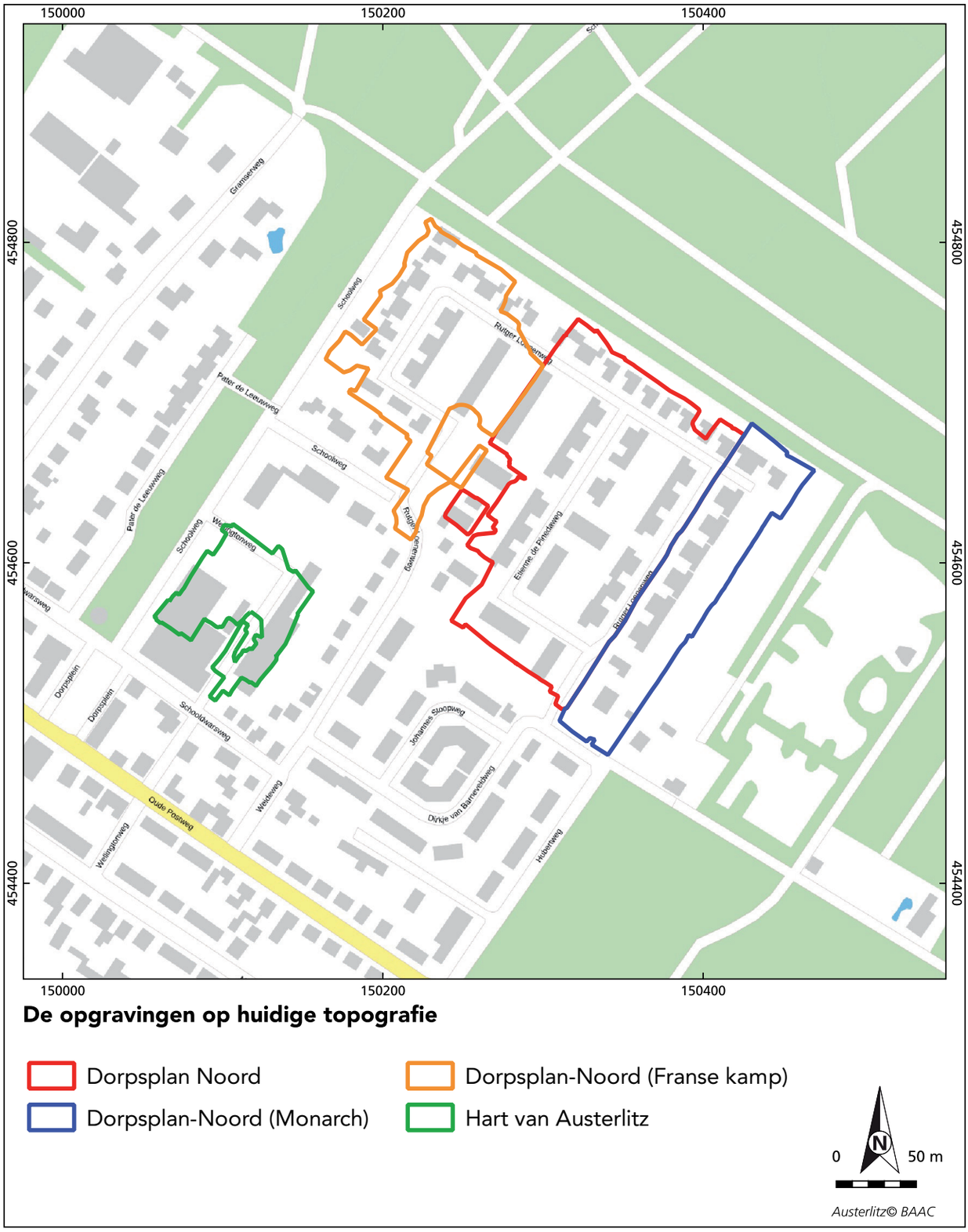

Afb. 1.4 De vier opgravingen op de huidige topografie (BAAC/Vestigia).

1.3 Administratieve gegevens

Locatiegegevens

provincie	Utrecht
gemeente	Zeist
plaats	Austerlitz
toponiem	Het Franse Kamp, Dorpsplan-Noord/Hubertweg, tegenwoordig Rutger Loenenweg Hart van Austerlitz, Schoolstraat, Wellingtonweg
RD-coördinaten	x:150229, y:454819 x:150154, y:454715 x:150465, y:454654 x:150347, y:454485 x:150027, y:454641 x:150171, y:454590 x:150091, y:454497 x:150095, y:454642
kaartblad	32D
oppervlakte onderzoeksgebied	circa 61.000 m^2

Projectgegevens

projectnummers	BAAC A-17.0183, A-18.0053, A-18.0417, A-21.1068 Vestigia V15-3165, V17-3293, V19-3600, V17-3636, V19-4010 (V2775) Greenhouse VOG 00114
projectnaam	De vier opgravingen in dit rapport hebben plaatsgevonden op vier locaties in Austerlitz die ieder onder hun eigen deelplan naam bekendstaan. Achtereenvolgens zijn dit: Dorpsplan Noord (gemeente Zeist) Dorpsplan Monarch (Lithos bouw & ontwikkeling) Hart van Austerlitz (gemeente Zeist) Dorpsplan Thuis in 't Loo/Franse kamp (Van Omme & De Groot Projectontwikkelaars en Bouwers)
type onderzoek	Deze rapportage betreft het gecombineerde verslag over de definitieve opgravingen op vier locaties (volgend op bureauonderzoek, booronderzoek en proefsleuvenonderzoek).
Archis-zaakidentificatienr.	4565082100, 4661301100, 4598641100, 4610077100
opdrachtgevers	Dorpsplan-Noord: Gemeente Zeist Postbus 513, 3700 AM Zeist Contactpersoon: M. Weijnands Weideweg 41, L. de Zeeuw Weideweg 41 3711 BS Austerlitz Contactpersoon: L. de Zeeuw Hart van Austerlitz: Gemeente Zeist Postbus 513, 3700 AM Zeist Contactpersoon: A. Schelfhout Dorpsplan- Noord Monarch: Lithos bouw & ontwikkeling Postbus 2634 3800 GD Amersfoort Contactpersoon: H. Jung Dorpsplan-Noord Franse kamp: Van Omme & De Groot Projectontwikkelaars en Bouwers Heemraadssingel 223 3023 CD Rotterdam Contactpersoon: M. Dijkshoorn

projectleider BAAC projectleider Vestigia projectleider Greenhouse	J. Mooren & M. Kalshoven W.A.M. Hessing & O.Satijn J. Bex
bevoegde overheid	gemeente Zeist contactpersoon: J. Pasman
adviseur namens bevoegde overheid	Omgevingsdienst Regio Utrecht contactpersoon: P. Weterings
datum opdracht	de opdrachtverlening voor de verschillende opgravingen is in fasen gebeurd tussen 2017 en 2019
datum veldwerk	de verschillende definitieve opgravingen hebben plaatsgevonden in verschillende fasen tussen september 2017 en oktober 2019
datum rapport versie 1.1	01-12-2024
datum goedkeuring rapport	29-04-2025
datum rapport versie 2	30-04-2025
beheer en plaats van vondsten en documentatie	Provinciaal Archeologisch Depot Utrecht

Vindplaatsgegevens	
complextype	begraving; grafheuvel
datering	laat-neolithicum tot en met bronstijd
complextype	infrastructuur; weg
datering	late middeleeuwen
complextype	bewoning; legerplaats (militair kamp voor verblijf en exercitie)
datering	1804 -1808 (nieuwe tijd midden)

1.4 Leeswijzer

Het voorliggende rapport doet uitgebreid verslag van de grootschalige opgravingen in Austerlitz tussen 2017 en 2019. Dankzij het onverwacht grote aantal vondsten en sporen is het een zeer lijvig rapport geworden. Het accent van het rapport ligt op het beschrijven, interpreteren en toegankelijk maken van de aangetroffen vondsten en sporen. We hebben onze uiterste best gedaan om binnen de bestaande beperkingen van tijd en geld zoveel mogelijk aspecten van deze voor Nederland unieke archeologische vindplaats de revue te laten passeren en in zijn historische context te plaatsen. Niet alles kon helaas even uitgebreid worden behandeld. We hopen daarom dat dit rapport een uitnodiging mag vormen voor toekomstige onderzoekers, militair historici en archeologen, om verder te gaan met het onderzoek van dit kamp en andere militaire kampen op Nederlandse bodem. Voor degenen die op zoek zijn naar specifieke aspecten of vondsten van en uit het kamp geven we hieronder een korte uitleg bij de inhoudsopgave.

We beginnen in hoofdstuk 2 met het schetsen van het onderzoekskader, de onderzoeksvragen, de gehanteerde werkwijzen in het veld, maar ook bij de uitwerking en analyse. Daarna gaan we in dit hoofdstuk wat dieper in op de historische achtergrond van het kamp en wat we daarover uit met name historische bronnen kunnen achterhalen. In hoofdstuk 3 gaan we wat dieper in op de landschappelijke en bodemkundige gegevens; wat weten we bijvoorbeeld over de locatiekeuze, over wat er ten tijde van de aanleg en het gebruik van het kamp met de bodem is gebeurd en in hoeverre de bodemgesteldheid en het latere bodemgebruik nu juist niet of wel heeft bijgedragen aan de overlevering van de archeologische resten. In de hoofdstukken 4 tot en met 9 worden de archeologische sporen die in de bodem zijn achtergebleven uitgebreid besproken. Daarbij komen achtereenvolgens de sporen aan bod uit de tijd voor de aanleg van het kamp, die van het eerste tentenkamp, het latere barakkenkamp en die van de burgerbewoning in het huidige dorpscentrum. Vanaf hoofdstuk 10 staan de vondsten centraal. Verdeeld over materiaal categorieën en functie komen gebruiksgoederen, persoonlijke uitrustingsstukken, bouwmaterialen, maar ook etensresten en aanwijzingen over de natuurlijke vegetatie aan de orde. De categorie metaal neemt in dit rapport een prominente plaats in (afb. 1.5). Dat komt omdat op deze vindplaats uitzonderlijk veel metalen voorwerpen en onderdelen zijn aangetroffen en verzameld. Deze materiaalgroep bevat heel veel nieuwe informatie over de militairen die het kamp gelegerd waren waar ze zich zoal mee bezighielden. In het slothoofdstuk hebben we geprobeerd antwoorden te

formuleren op de onderzoeksvragen, die in het programma van eisen en aan het begin van het rapport (zie hoofdstuk 2.3) gesteld zijn. Misschien nog belangrijker, we hebben ook geprobeerd alle brokjes informatie die uit de analyse van al de verschillende overgebleven sporen en structuren en al die tienduizenden vondsten in de voorgaande hoofdstukken is gedestilleerd, samen te brengen. Op die manier wordt het duidelijk wat voor nieuwe kennis het hele project heeft opgeleverd.

Afb. 1.5 Enkele van de duizenden aangetroffen metaal vondsten(en twee pijpekoppen), onder andere bestaande uit knopen, kogels, gespe, vuurketsen, zundgatprikkers en gebruiksvoorwerpen zoals een mes en een schaar BAAC/Vestigia).

1.5 Woord van Dank

De opgravingen in Austerlitz zijn financieel mogelijk gemaakt door de gemeente Zeist, Lithos Bouw en Ontwikkeling en Van Omme & de Groot Projectontwikkelaars en Bouwers.
Aan de hier beschreven archeologische onderzoeken in Austerlitz hebben heel veel mensen meegewerkt, velen daarvan belangeloos en op vrijwillige basis. Speciaal genoemd worden de gebroeders Jos en & Theo Bransen en leden van de AWN, afdeling Utrecht en omstreken.

Behalve naar de archeologen in het veld van BAAC, Vestigia en Greenhouse gaat onze dank uit naar bestuur en leden van de Stichting Lokaal Austerlitz, de medewerkers van de gemeente Zeist, de Omgevingsdienst Regio Utrecht, het Provinciaal Depot van Bodemvondsten Utrecht, het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH), Nationaal Militair Museum Soesterberg; de heren Flip de Haan en Mathieu Willemsen. Ook Peter de Boer (voormalig adviseur gemeente Zeist) zijn wij dank verschuldigd.
De auteurs Jos Bazelmans (RCE), Michiel Purmer (Natuurmonumenten) en Martijn Wink hebben als auteur belangeloos meegewerkt om deze publicatie mogelijk te maken. Bas van der Mooren (luitenant-kolonel b.d.) heeft op verzoek een artikel geschreven in Mars et Historia over de positionering van het kamp. Mario van IJzendoorn (RCE) heeft talrijke objecten prachtig gefotografeerd. Dankzij Bertil van Os (RCE) zijn veel knopen geanalyseerd met XDF. De heer Frans Maes van vereniging de Zonnewijzerkring wordt bedankt voor zijn toelichtingen. Dank ook voor de schrijvers van diverse materiaalscripties; Jurriën Boerema; Guus Kok en Eva Baan.

Tot slot worden de bewoners van Austerlitz bedankt, voor hun belangstelling en medewerking. Speciaal genoemd moet worden Hans Nijman. Hij had een grote passie voor de geschiedenis van Austerlitz en wist deze door te geven.

Afb. 1.6 Hans Nijman was een graag geziene gast op de opgravingen.

2 Onderzoekskader

W.A.M. Hessing (Vestigia)

2.1 Bewoningsgeschiedenis

In deze paragraaf wordt een samenvatting gegeven van de bewoningsgeschiedenis van de beide onderzoekslocaties, Dorpsplan-Noord en Hart van Austerlitz, bij aanvang van de opgravingen in 2017. Daarbij is naast eigen onderzoek, vooral gebruik gemaakt van archeologische informatie uit het landelijke archeologische informatiesysteem ARCHIS, het bureauonderzoek uit 2011, historisch kaartmateriaal en de verschillende publicaties over het kamp van de lokale historicus Rutger Loenen.[8] De nadruk daarbij ligt niet geheel onverwacht, op de intensieve militaire gebruiksperiode tussen 1804 en 1807/1808. Maar ook uit de periode daarvoor en daarna zijn er aanwijzingen voor menselijke activiteit op beide locaties.

2.1.1 Archeologie, voor het kamp

Voor mogelijk landgebruik of bewoning in de prehistorie in de omgeving van Austerlitz bestaan slechts geringe aanwijzingen. De oudste overblijfselen op het centrale deel van de Utrechtse Heuvelrug (Zeist, Leusden, Woudenberg) stammen uit het laat-neolithicum en de bronstijd. Net zoals het zuidelijke deel van de Heuvelrug kent het gebied een redelijke concentratie aan grafheuvels. De meeste daarvan zijn niet onderzocht of geplunderd in een ver verleden. De dichtstbijzijnde bekende heuvel ligt op 800 m ten oosten van Dorpsplan-Noord aan de Traayweg. De heuvel en het gebied erom heen vormen een wettelijk beschermd monument.[9]

In de meeste publicaties wordt ervan uitgegaan dat het gebied rond Austerlitz vanaf de ijzertijd tot het begin van de nieuwe tijd vrijwel onbewoond is geweest en hooguit extensief gebruikt. Er is in die tijd waarschijnlijk sprake geweest van uitgestrekt open heidelandschap, waarin verspreid schaapskooien, paden, karrensporen, kleine akkers en perceelscheidingen kunnen voorkomen. Pas in de 18e eeuw beginnen grootgrondbezitters met de aanplant van productiebos. Het ontstaan van het dorpje Austerlitz is geheel te danken aan de oprichting van het “Franse kamp” in 1804. Er zijn daar geen archeologische vondsten die wijzen op eerdere bewoning.

Hoewel geregistreerde vondstmeldingen uit de beide plangebieden voor de aanvang van de opgravingen afwezig zijn, worden uit de omgeving hiervan “in andere kanalen” wel veel metaalvondsten aangegeven. Deze betreffen vrijwel steeds artefacten die met het Franse kamp geassocieerd zouden kunnen worden.

De archeologische vondsten die gedaan zijn tijdens de onderhavige opgravingen in de plangebieden sluiten hierop naadloos aan. Prehistorische sporen en vondsten waaronder de nieuw ontdekte grafheuvelrestanten in het zuidelijke deel van plangebied Dorpsplan-Noord worden beschreven in hoofdstuk 5. De karrensporen en zandwegen ouder dan de aanleg van het kamp komen aan de orde in hoofdstuk 6.

2.1.2 Korte historie van het kamp

Dat in de omgeving van Austerlitz een groot militair kamp gelegen was in de tijd van Napoleon, waaraan het dorp zijn ontstaan te danken heeft is alom bekend. Eveneens bekend is de Pyramide van Austerlitz (afb. 2.1), 1 km naar het noorden, aan de overkant van de Woudenbergseweg (N224).

8 Oudhof e.a. 2011; Loenen 2008 en latere mededelingen.
9 Monumentnummer 11775.

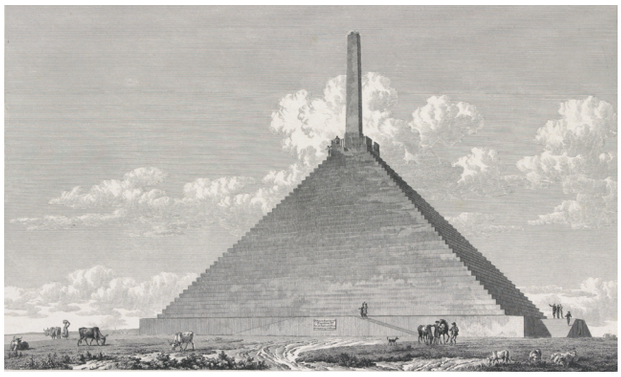

Afb. 2.1 De pyramide van Austerlitz op een gravure uit 1804[10] (links) en een op een foto uit 2008[11] (rechts).

Over de positionering van het legerkamp is een artikel[12] (bijlage 2.1) geschreven door Bas van der Mooren (luitenant-kolonel in het Nederlandse leger). Hier worden de conclusies van dit artikel weergegeven:

Waarom is het kamp op een locatie terecht gekomen waarvan het nu bij ons bekend is dat het eigenlijk slecht bereikbaar was in die dagen (de route werd deels met trekschuit en over stoffige zandpaden afgelegd)? Om deze vraag te beantwoorden, wordt in het artikel in gegaan op de 'castramentatie', dat wil zeggen bouwkunst in het leger (in dit geval het maken van een kamp).

In het artikel komt men tot de volgende conclusies:

Strategische beginselen zijn bepalend geweest voor de keuze van de geografische locatie van Camp d' Utrecht. Het oogmerk en masterplan van Napoleon voor de invasie in Groot-Brittannië waren daarbij het leidende beginsel. Door een locatie te kiezen voor het tijdelijke kamp centraal in het land was het tevens mogelijk om snel troepen te concentreren en te laten optreden bij calamiteiten in de overige delen van de Bataafse Republiek. Deze locatie bood een aantal voordelen want de heide ten noordoosten van Zeist was uitgestrekt met voldoende ruimte voor een troepenconcentratie en grootschalige manoeuvres.

De ondergrond van het terrein was zanderig waardoor ziektekiemen minder kans kregen om zich te verspreiden. Het beoogde oefen- en bivakterrein was niet of nauwelijks in gebruik waardoor het snel te realiseren was. Het terrein was gelegen op de heuvelrug waardoor het hoger lag en in theorie door minder afwateringsproblemen gekenmerkt werd en het was redelijk vlak zodat er weinig egalisatiearbeid vereist was.

Nadelen voor de keuze van deze locatie lagen voornamelijk in de slechte bereikbaarheid van het kamp waardoor de aanvoer van bouwmaterialen en de structurele fouragering een behoorlijke inspanning en investering noodzakelijk maakten. Bovendien was er onvoldoende drinkwater voorhanden maar dat kon worden opgelost door een grote hoeveelheid dure waterputten te laten slaan.

Hoge kosten om het kamp te realiseren en in stand te houden, zullen voor de Marmont bijzaak zijn geweest. Die kosten kon hij gemakkelijk afwentelen op het Staatsbewind vanwege de Franse interpretatie van het verdrag uit 1795 met de Bataafse Republiek.

10 Baltard, rijksmuseum collectie RP-P-OB-86860.
11 Wikipedia file: 081207NL, eigen foto van Kattjosh, te vinden op https://nl.wikipedia.org/wiki/Pyramide_van_Austerlitz.
12 Van der Mooren 2019.

Hoewel heel veel historisch bronnenmateriaal over het kamp in Nederlandse (en Franse) archieven aanwezig is, duurde het tot 2004 voordat lokaal historicus Rutger Loenen kwam tot een samenhangend overzicht van dit unieke monument.[13] Andere belangrijke bronnen zijn de *Memoires* van Auguste de Marmont, zijn *Carte du Camp d' Utrecht* (bijlage 7.1), een soortgelijke handvervaardigde kaart, de *Plan général* (bijlage 7.2) uit 1805 en diverse dagboeken waaronder die van Willem Keetell, Francois Dumonceau en Jan Willem van Wetering, de archieven van het Ministerie van Oorlog en de Staten van Holland.[14] Van grote waarde voor het onderzoek waren documenten, bewaard in het Nationaal Archief in Den Haag.

Ander archeologisch onderzoek naar resten van het kamp dan in dit rapport is uitgewerkt heeft merkwaardig genoeg nog nauwelijks plaats gevonden. Vermeldenswaardig zijn twee archeologische onderzoeken aan de Gramserweg, een uit 2006 en de andere uit 2017 (afb. 2.2).[15] Eerstgenoemde opgraving ligt ter hoogte van de brigade generaals, de ander ter hoogte van de soldaten keukens.

Bij het onderzoek in 2006 werden de aangetroffen sporen en vondsten grotendeels geïnterpreteerd als recente verstoringen en werd de associatie met het Frans-Bataafse kamp niet of nauwelijks gemaakt. Bij het onderzoek in 2017 realiseerde men zich wel dat het hier om het Frans-Bataafse kamp ging, maar kon bij de uitwerking geen link gelegd met de uitgebreidere opgravingen iets verderop, omdat deze nog niet gepubliceerd waren.

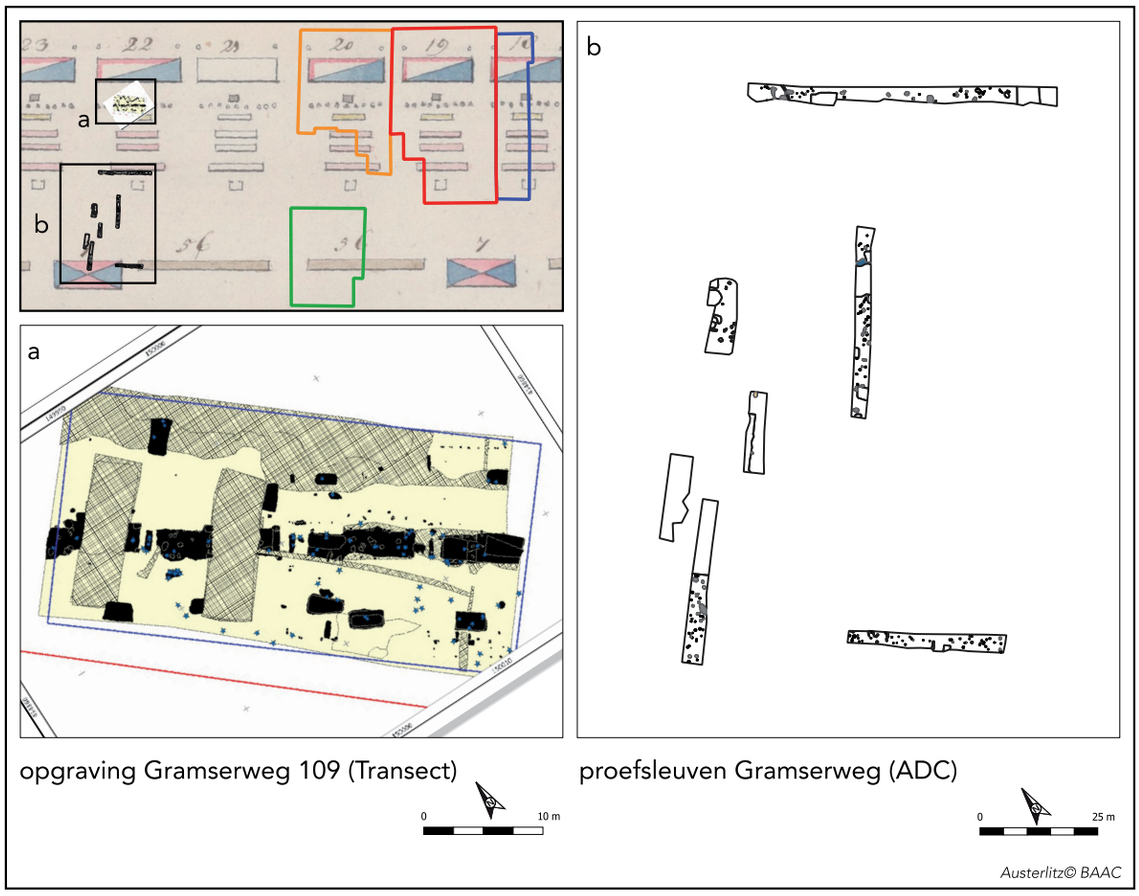

Afb. 2.2 Resultaten van de onderzoeken aan de Gramserweg van het ADC[16] en Transect[17] (BAAC/Vestigia).

13 Loenen 200(4)8. De herziene uitgave van dit boek – uit 2008 – wordt in dit rapport veelvuldig aangehaald.
14 Een volledig overzicht van de geraadpleegde bronnen en literatuur is te vinden aan het einde van dit rapport.
15 Eimermann 2007; Van den Berg en Mol 2019
16 Eimermann 2007
17 Van den Berg en Mol 2019

Auguste Frédéric Louis Viesse de Marmont (1774-1852) werd tijdens het Consulaat in Frankrijk (1799-1804) op 28–jarige leeftijd door Napoleon Bonaparte benoemd tot eerste inspecteur van de artillerie (afb. 2.3).[18] Na de oorlogsverklaring van Frankrijk aan Engeland in 1803 werd de Marmont belast met het organiseren van de artillerie in het leger aan de kust van Noord-Frankrijk in verband met de geplande invasie van Engeland.

Afb. 2.3 Portret van generaal Auguste-Frédéric- Louis Viesse de Marmont (Wikimedia Commons / Collections du château de Versailles).

In maart 1804 verliet hij deze functie om Général Commandant en Chef te worden van het Frans-Bataafse leger in het Bataafs Gemenebest (1801-1806; daarvoor de Bataafse Republiek, 1795-1801). Hij volgt Claude Victor-Perrin op die op 23 april 1804 werd ontheven van zijn verantwoordelijkheid voor *de troupes bataves* die bij Utrecht met veel zieken in verspreide onderkomens in ongeregelde staat verkeerden.[19] de Marmont koos, nadat hij in de stad Utrecht zijn intrek had genomen, in mei 1804 voor het inrichten van een centraal gelegen oefenkamp op de heide ten oosten van Zeist, het Camp d'Utrecht[20]. Hij zag het ontwerp als een schoolvoorbeeld van een modern legerkamp zoals hij die in Noord-Frankrijk had ervaren. Het is dan ook niet verwonderlijk dat het kamp strikt militair gestructureerd is weergegeven op de, in opdracht van de Marmont, in juni 1805 gedrukte kaart (afb. 2.4. en bijlage 7.1)[21]

de Marmont liet het terrein afplaggen, egaliseren tot op het witte zand en uit sanitaire overwegingen in twee weken tijd - naar zijn zeggen - door lokale arbeiders 30 waterputten slaan met een diepte van ca. 8 tot 12 m. Na de opbouw van het kamp (tenten voor de soldaten en barakken voor opslagplaatsen en stallen) arriveerden eind juni 1804 de eerste troepen. Ambitieus als hij was, en mede geïnspireerd door het mooie najaarsweer, gaf hij op 10 september 1804 opdracht om ten noordoosten van het Camp d'Utrecht op één van de hoogste punten op de heuvelrug een 36 meter hoge piramide van aarde en graszoden te bouwen die als toponiem in de volksmond later de Marmontberg meekrijgt. Deze piramide was op 8 oktober 1804 af en werd op 12 oktober met een groot vuurwerk ingehuldigd. De naam Marmontberg is in 1806, ondanks protesten van de Marmont zelf, tijdens het Koninkrijk Holland (1806-1810) door Lodewijk Napoleon veranderd in *Pyramide d' Austerlitz*.[22] Tegelijkertijd verhief Lodewijk Napoleon de handelsnederzetting Bois-en-Ville bij het legerkamp tot de 'stad' *Austerlitz*.

18 Historische bronnen o.a.: deel 6 (1800-1804) en deel (1804-1805) Mémoires du Maréchal Marmont, duc de Raguse (Complete), Published by the Library of Alexandria, Venise 1851, spec. 231-234. Voor zijn ambiteuze persoonlijkheid, zie: de Marmont, duke f Ragusa, in: The Military Chronicle; or British officers's monthly register and mentor for November, 1811, 231-234. Zie ook: Loenen 2008.

19 Het was niet voor het eerst in de geschiedenis dat bij Zeist een militair kampement werd ingericht. Eerder al, in 1672, verbleef de Franse koning Lodewijk XIV met zijn leger in Zeist. Ruim honderd jaar later, in 1787, richtte Willem V tijdens de burgeroorlog tussen patriotten en prinsgezinden bij Zeist wederom een militair kamp in.

20 Voor verduidelijking voor deze naam van het kamp, zie van der Mooren 2019, 22-23.

21 Voor een afbeelding van de hele kaart, zie Freriks 2011, 79, afb. 1. Zie ook Fredriks voor een uitgebreide bespreking van de cartografische geschiedenis.

22 Zie o.a.: Blijdenstijn 2008. Bij de slag bij Austerlitz op 2 december 1805 kan overigens de Marmont tot zijn spijt zelf niet aanwezig zijn. Alleen 'zijn' oude 17e régiment de ligne neemt als onderdeel van het 5e legercorps deel aan de strijd.

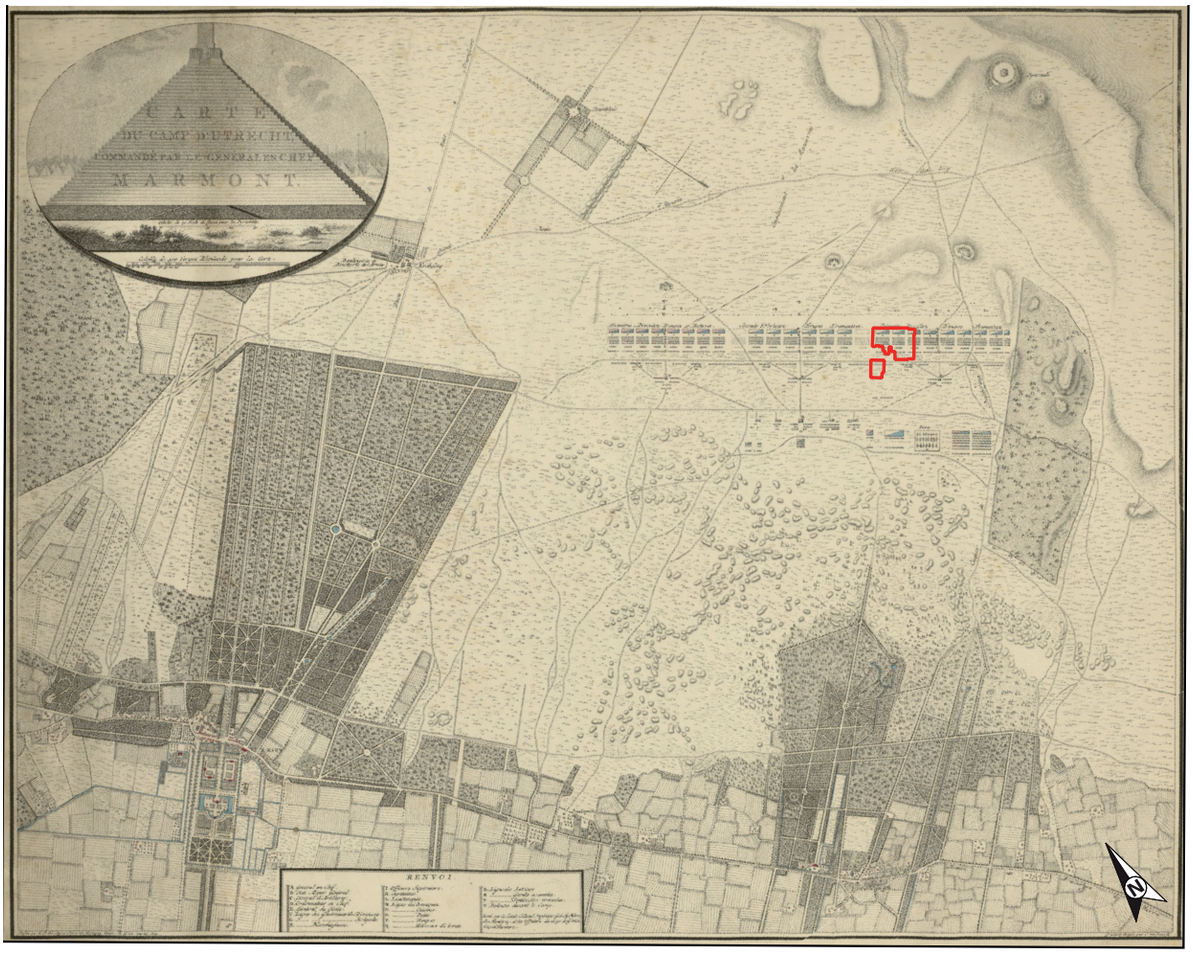

Afb. 2.4 De onderzoeksgebieden op de kaart van de Marmont uit 1805 (Gallica; Bibliothèque nationale de France).

Uit de memoires van Jan Willem van Wetering (1789-1859), die in 1803 toetrad tot de Bataafse troepen valt het volgende op te maken over het Camp d'Utrecht, waar hij als 14-jarige tamboer in het 10e Bataafse infanteriebataljon van het voorjaar tot de herfst van 1804 verbleef.[23] Hij beschreef het kamp vooral als een 'kamp van vermaak'. De generaals, officieren en manschappen waren in linnen tenten ondergebracht. Het terrein maakt een 'groene' indruk omdat om de tenten dennenbomen waren geplant.[24] Ook waren tuinen en enkele kleine fortificaties aangelegd. De achterste rij was de straat van de marketentsters, alwaar zich ook speel- en koffiehuizen, stalhouders, logementen, etc. bevonden.

In november 1804 werd het legerkamp op een kleine Bataafse bezetting na verlaten, de soldaten vertrokken naar hun winterkwartieren om in het voorjaar van 1805 weer terug te keren.[25] Volgens de Marmont worden in 1805 de tenten in het kamp vervangen door 'fraaie barakken' van 6.000 francs per stuk die aan degelijkheid niets onderdeden voor Romeinse bouwwerken. Op 29 juli 1805 gaan de troepen van de Marmont als 2e corps van de Grande Armée scheep op het eiland Texel. Na dertien dagen vergeefs op aanvalsorders gewacht te hebben, worden ze weer ontscheept om vervolgens begin september 1805 naar Mainz (Mayence) te worden gedirigeerd. In november moest het korps van de Marmont naar Stiermarken (Alpengebied) om Oostenrijkse troepen de pas af te snijden. De veldslag bij Austerlitz (in het tegenwoordige Tsjechië) tegen het Oostenrijkse en Russische leger had plaats op 2 december 1805, zonder dat de troepen uit Camp d 'Utrecht hieraan deelnamen. De overwinning was voor Napoleon, meer dan 15.000 mensen stierven. In zijn memoires over 1806 vermeldt de Marmont dat hij opdracht krijgt om op 14 juli 1806 naar Frioul in Dalmatië te gaan. Hij kiest er dan voor het 11e, het 18e en het *35e regíment de ligne uit camp d'Utrecht* mee te nemen. Hij zou nooit meer terugkeren naar Nederland.

23 Geerdink-Schaftenaar 2013; http://www.grenadiercompagnie.nl; http://www.napoleon-series.org/research/eyewitness/vanWetering.pdf.
24 Al naar gelang rang van majoor tot luitenant-generaal 2 tot 8 dennenbomen!
25 Memoires, 331; Loenen 2008, 73.

Het Camp d 'Utrecht werd vanaf 1806 periodiek bezet door eenheden van het Koninkrijk Holland. In de periode 1806-1807 wordt na diverse stormen een deel van de barakken in Camp d 'Utrecht hersteld, waaronder het deel van de 1e divisie. Van de nieuwe toestand is een plattegrondkaart uit november 1807 overgeleverd.[26] In 1808 valt echter het besluit om het kamp op te heffen en het te slopen.

De militaire bezetting van Camp d 'Utrecht kent vier gebruiksfases. Tijdens gebruiksfase 1 (1804) en 2 (1805) waren in het kamp zowel Franse als Bataafse troepen gestationeerd. Tijdens gebruiksfase 3 (1806) waren enkel nog Bataafse/Hollandse troepen in het kamp aanwezig. Deze eenheden verzamelden zich in het kamp voordat zij doortrokken naar Duitsland voor de veldtocht tegen Pruissen in 1806. Tijdens de vierde gebruiksfase (1807) werd het kamp gebruikt door legereenheden van het Koninkrijk Holland. In 1808 is het kamp niet meer bezet en werd het gesloopt.

Volgens de Marmont's memoires bestaan zijn troepen in het Bataafs Gemenebest in 1804-1805, naast de vloot, uit vijf linieregimenten, twee cavalerieregimenten en het 'hele' Bataafse leger. Het leger omvatte naar zeggen uit ca. 35.000 man, verdeeld in twee delen. Het eerste deel, het expeditieleger bestond uit 13 bataljons Franse linie-soldaten, 6 Franse cavalerie-eskaders, 12 Bataafse bataljons en 4 Bataafse cavalerie-escaders; in totaal 22.000 man. Het tweede deel (13.000 man dus) uit garnizoen- en depotsoldaten, verdeeld over de Bataafse arrondissementen. Van de Wetering spreekt over meer dan 30.000 Franse en Bataafse manschappen in de tweede helft van 1804. In recente Nederlandse literatuur worden verschillende aantallen van omstreeks 18.000 man genoemd.[27]

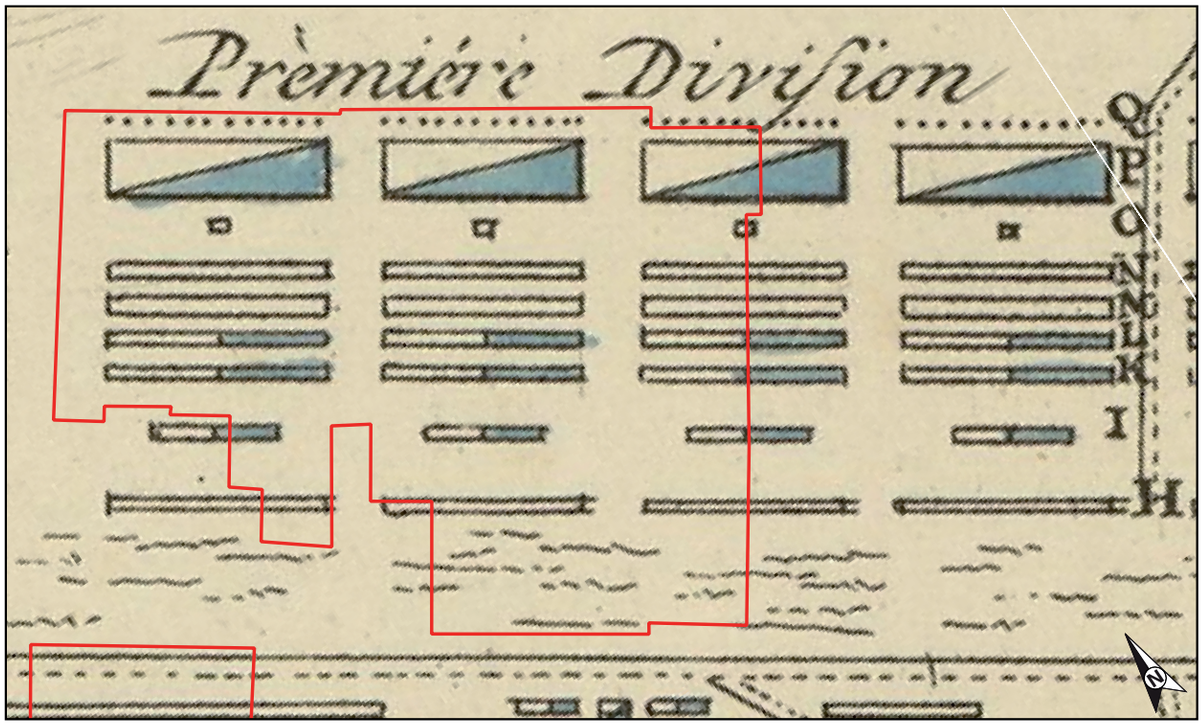

Afb. 2.5 De onderzoeksgebieden op de Plan général, detail van de eerste divisie (Gallica, Bibliothèque nationale de France).

Op de kaart uit 1805 (afb. 2.4) zijn drie divisies afgebeeld (van oost naar west): *Prèmiére Division Troupes Françaises*, *Second Division Troupes Françaises* en de *Troisième Division Troupes Bataves*. De eerste Franse divisie toont 8 bataljons (en een 'halve'), de tweede Franse divisie 6 bataljons (en 2 schematisch weergegeven). De Bataafse divisie telt 8 bataljons. Ieder bataljon is steeds als enkel blokje weergegeven.

26 Loenen 2008, 124-125; NL-HaNA 2.01.14.02.1032
27 Al naar gelang hoe gerekend wordt, zie Loenen 2008, 9-10, 26, 38, 158 (Bijlage A).

De kaart geeft nadere informatie over de verdere indeling van het kamp. De afmetingen waren ongeveer 3 km (oost-west) bij 1 km (noord-zuid).Het had dus een breed front, min of meer gebaseerd op de slagorde bij een grote veldslag. Wie vanuit het noorden naderde, passeerde eerst het oefengebied, waarin drie redoutes en een artillerie opstelling waren gesitueerd. Vervolgens passeerde men de latrines, aangelegd op een flinke afstand (120 m) van de onderkomens en de appèlplaats. Het woongedeelte van het kamp begon met een rij wapententen, de onderkomens voor de gewone soldaten en onderofficieren, een rij met waterputten, keukens en opslagplaatsen dan de onderkomens voor de officieren in oplopende rangvolgorde. Langs de weg aan de zuidkant waren volgens de kaart onderkomens en gebruiksruimten voor de kampvolgers, vrouwen en kinderen, drankverkopers, kroegen en handelaren. Het tussen 2017 en 2019 opgegraven gedeelte van het kamp in Dorpsplan-Noord zou zich ongeveer in het midden van het deel van de 1e Franse divisie bevinden (afb. 2.5). Het gebied van Hart van Austerlitz komt overeen met het kampvolgers deel aan de zuidwest zijde van dezelfde divisie (afb. 2.6).

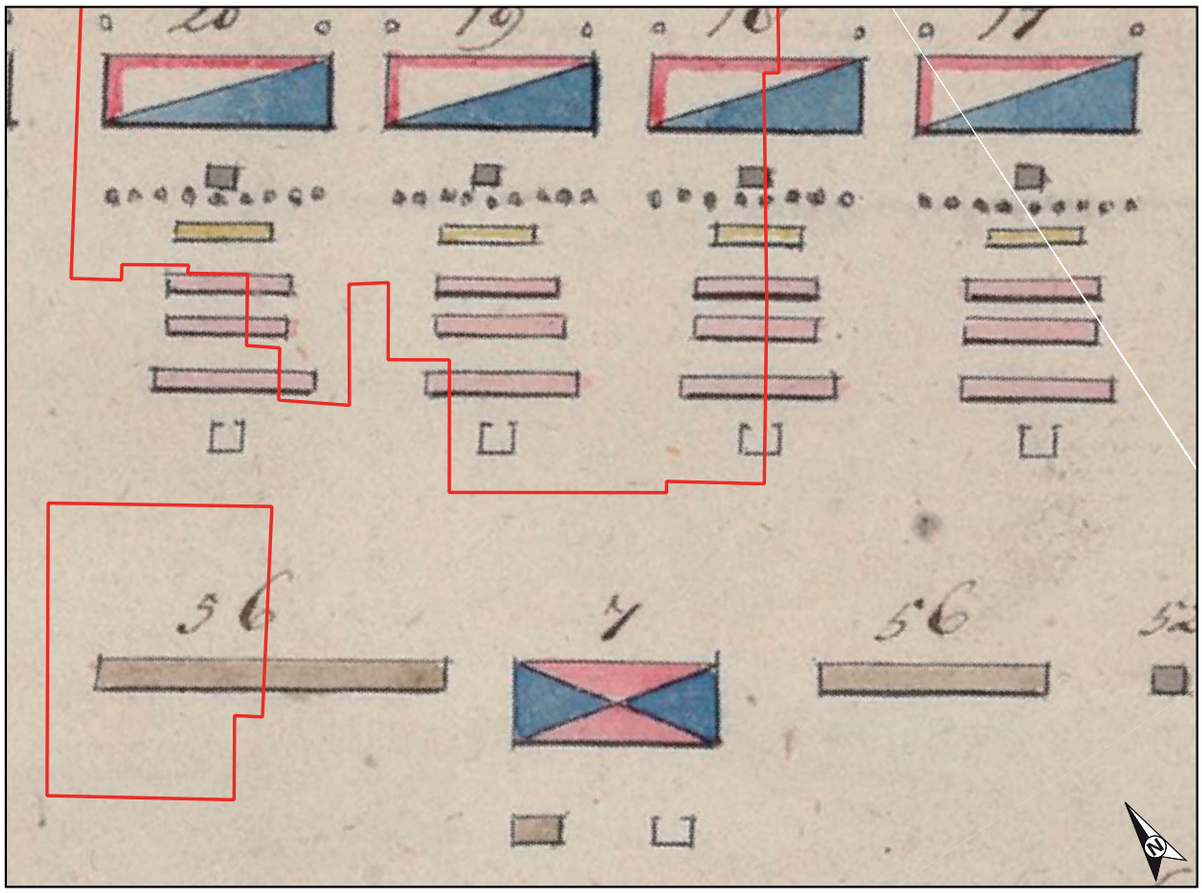

Afb. 2.6 De onderzoeksgebieden op de Plan général uit 1804, detail van de burgerbewoning van het kamp, nr 56 is in de legenda: traiteurs limonadiers et marchants (zie bijlage 7.1 en 7.2). (Gallica, Bibliothèque nationale de France).

Tabel 2.1 De bezetting van het kamp van de zomer 1804 tot 1808

jaar	begindatum	einddatum	duur	aantal troepen	eenheden
zomer 1804	30-06-1804	30-10-1804	4 maanden	circa 18.000	11e rég. inf.d' ligne 17e rég. Inf.d' ligne 35e rég. Inf. d' ligne 84e rég. Inf.d' ligne 92e rég. Inf. d' ligne 6e rég. de hussard
najaar/winter 1804/05	nov	april	6 maanden	560 (Loenen 2008 73)	Bataafse troepen uit allerlei corpsen ter bewaking
zomer 1805	4 mei	16 juli	2 maanden	circa 18.000 (Loenen 2008 p.77; toelichting niet altijd even duidelijk) Gezien de kosten en indirecte verwijzingen kan echter aangenomen worden dat het kamp op volle sterkte was.	11e rég. inf. d' ligne 92e rég. inf. d' ligne 39e rég. inf. d' ligne 18e rég. inf. d' ligne 8e rég. inf. d' ligne reg. Waldeck Bataafse inf. van linie Bataafse jagers
	aug-	dec	5 maanden	357 man (Loenen 2008, 87)	bewaking
zomer 1806	26-04-1806		onduidelijk	circa 100 (Loenen 2008 p. 110)	mineurs 2 compagnieën (voor herstellingen aan kamp)
	augustus		1 maand	400 500-750 ca. 150	72e reg. linie 2e reg. linie Later dat jaar wordt de bezetting teruggebracht naar 2 compagnieën
	17-08-1806	30-10-1806	2,5 maand	(Loenen 2008, 114), knopenonderzoek (zie hoofdstuk 12) De troepen komen verdeeld over deze periode in het kamp aan.	1e reg. linie 2e reg. linie 6e reg. linie 61e reg. linie 72e reg. linie 1e reg. lichte infanterie (1 batj) 2e reg. lichte infanterie (1 batj) reg. Saxen Gotha, 1e reg. Waldeck 2 eskadrons huzaren 1e reg. dragonders 2e reg. dragonders 2 comp. artillerie artillerietrein 1 comp. mineurs
	nov 1806	juli 1807	9 maanden	143	bewaking
1807	aug	sept/okt	2,5 maanden	2800 + artillerie + garde totaal aantal onduidelijk	1400 soldaten (jagers) 1400 cavalerie (huzaren) compagnie artillerie Loenen schreef in zijn boek over de Pyramide van Austerlitz dat in 1807 slechts de jagers, huzaren en artillerie van de garde in Zeist waren. Uit de dagelijkse rapporten van de koninklijke garde zelf blijkt echter dat de voltallige Garde tussen augustus en oktober 1807 aanwezig was in het kamp.
	okt		1 maand	50-60	bewaking
1808	mei	sept	5 maanden	-	sloop kamp

Over het *Armée Française* in de periode 1803-1806 wordt in relatie tot het camp d'Utrecht op internet de volgende

informatie verstrekt:[28]

1803 -1804

- *11e régiment d'infanterie de ligne*[29] (colonel Vabre)
- *17e régiment d'infanterie de ligne* (colonel Conroux)
- *35e régiment d'infanterie de ligne* (colonel N…)
- *84e régiment d'infanterie de ligne* (colonel Sancey)
- *92e régiment d'infanterie de ligne* (colonel Gruardet)
- *6e régiment de hussard* (colonel Pajol)
- *Ecole spéciale militaire* (général de division Boudet)

1805

- *11e régiment d'infanterie de ligne* (1e, 2e en 3e bataillon in Camp d' Utrecht; colonel Vabre)
- *18e régiment d'infanterie de ligne* (1e, 2e en 3e bataillon in Camp d' Utrecht; colonel Balleydier)
- *8e régiment de chasseurs à cheval* (1e, 2e en 3e escadrons in Camp d' Utrecht; colonel Curto)
- *6e régiment de hussard* (colonel Pajol)
- *Compagnie de mineurs* (4e in Camp d'Utrecht)

Over de sterkte van de Franse linieregimenten in relatie tot het Camp d'Utrecht is in Franse internetbronnen meer informatie te vinden.[30] Hier volgen alleen de gegevens voor het *Grande armée – armée en Batavie* op 23 september 1804 waarbij het ook niet altijd duidelijk is in hoeverre de bataljons op dat moment feitelijk in het Camp d'Utrecht aanwezig zijn:

- *11e régiment d'infanterie de ligne* (colonel Marc Antoine Vabre; soldaten départements de la Sarthe): 3 bataljons 1e divisie Camp d'Utrecht, 2.406 officieren en manschappen, waarvan 205 gehospitaliseerd.[31]
- *17e régiment d'infanterie de ligne* (colonel Nicolas François Conroux; soldaten départements de la Mayenne): geen gegevens (op 20 mei 1804 1e en 2e bataljon mogelijk aanwezig).
- *35e régiment d'infanterie de ligne* (colonel Breissand; soldaten départements de la Creuse): 3 bataljons 1e divisie Camp d'Utrecht, 1.923 officieren en manschappen, waarvan 141 gehospitaliseerd.[32]
- *84e régiment d'infanterie de ligne* (colonel Sancey; soldaten départements de Loire Inférieure): 3 bataljons 2e divisie Camp d'Utrecht, 2.442 officieren en manschappen, waarvan 85 gehospitaliseerd.[33]
- *92e régiment d'infanterie de ligne* (colonel Gruardet; soldaten départements de la Côte d'Or): 3 bataljons 2e divisie Camp d'Utrecht, 2.275 officieren en manschappen, waarvan 51 gehospitaliseerd.[34]

Op basis van de laatst opgesomde gegevens kunnen er dus zowel in de 1e als de 2e divisie elk minimaal 6 bataljons aanwezig zijn geweest. Het totale aantal manschappen bedraagt dan 9.049, waarvan er op dat moment 482 ziek waren (ca. 5%). Als wordt uitgegaan van gemiddeld ca. 750 man per bataljon en 5 tot 10 man per tent, dan moeten er per bataljon zo'n 75-150 tenten aanwezig zijn geweest.

Aan de hand van de historische gegevens blijkt het nog niet zo eenvoudig een goed overzicht te krijgen over wat zich precies in het Camp d'Utrecht heeft afgespeeld en al helemaal niet of deze gegevens één op één in verband te brengen zijn met de aangetroffen archeologische sporen en vondsten. In het vervolg van dit rapport zal hierop verder worden gefocust. De bezetting, en de duur van het verblijf varieerde dus ieder jaar. In tabel 2.1 wordt dit nader toegelicht.

28 http://www.1789-1815.com. Hierbij moet worden aangetekend dat het een opgave van het leger in het Bataafse Gemenebest betreft en niet noodzakelijkerwijs de legeronderdelen die gestationeerd zijn in het Camp d' Utrecht van Van Marmont.
29 Het 1e tot en met het 3e bataljon, het 4e was niet aanwezig. Dit was een depotbataljon, wat in Breda en later in Den Bosch gelegerd was.
30 http://www.ancestramil.fr/darnault/militaires/regiments/infanterie_ligne.php.
31 Mogelijk 3e bataljon in Amersfoort.
32 Mogelijk ook (delen) van de bataljons in Woerden, IJsselstein en Utrecht.
33 Mogelijk ook in Utrecht.
34 Mogelijk ook in Nijmegen en Grave.

2.1.3 Na het kamp

In 1808 werd bij koninklijk besluit vastgelegd dat de resterende barakken bij opbod verkocht konden worden en gesloopt.

Van Wetering verhaalt dat hij het kamp enkele jaren later, na zijn tijd in het leger, nog heeft bezocht, maar dat het enkel nog te herkennen was aan de kookgaten, die inmiddels overwoekerd waren. De piramide was volgens hem toen ook al helemaal vervallen. Dit komt goed overeen met het beeld van de kadastrale minuut 1811-1832 waarop bijvoorbeeld de percelen ten westen van de Traayweg op de huidige onderzoekslocatie zijn uitgegeven aan privépersonen en de stroken grond in gebruik zijn als bouwland of weer in 'heide' liggen.

Korte tijd na de sloop van het kamp ging men dus over tot het uitgeven van langgerekte kavels voor agrarisch gebruik ten noorden van het dorp. Hier kwamen moestuinen en andere agrarische percelen. Inwoners van Austerlitz konden op die manier een perceel grond aanschaffen, vaak nog met een voormalige barak of schuur erop (afb. 2.7). Geleidelijk verdwenen deze echter. Alleen langs de zuidkant van het latere Dorpsplan-Noord herinnerden nog lange tijd allerlei bouwsels aan het militaire gebruik.[35] In eerste instantie bleef het gebied nog vallen onder het Ministerie van Oorlog, met de optie om het kamp ooit te reactiveren als tentenkamp. In 1811 viel het definitieve besluit om heel Austerlitz bij de gemeente Zeist te voegen. Of het vervallen dorp met open armen werd ontvangen is zeer de vraag.[36]

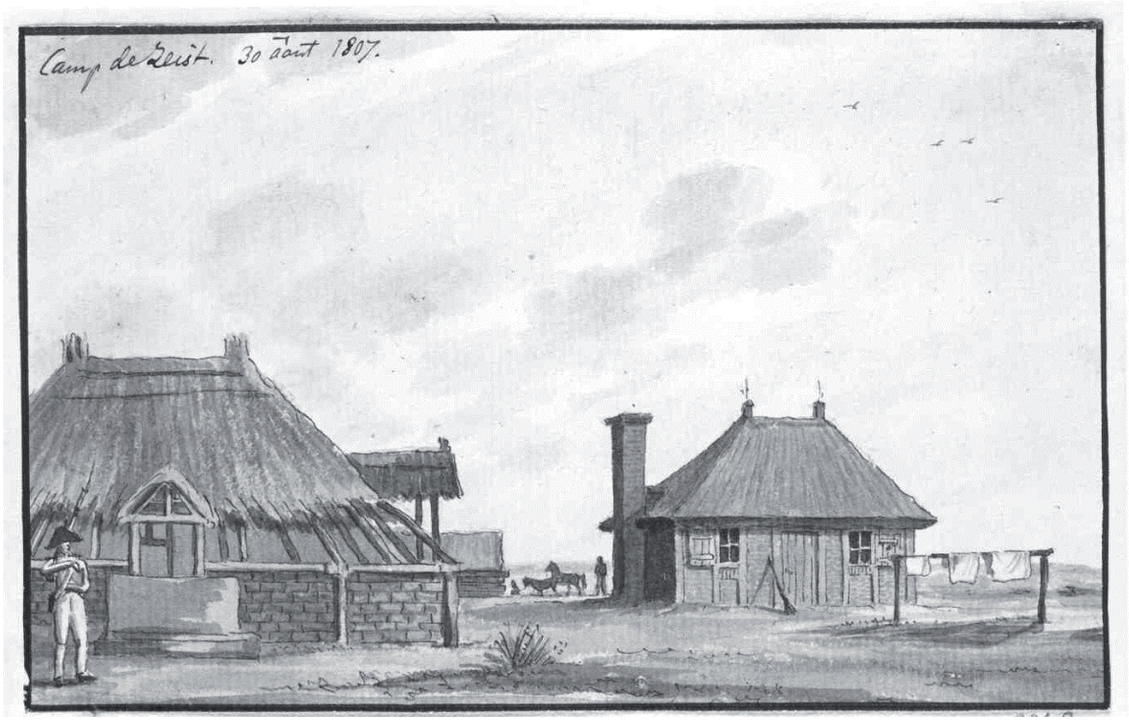

Afb. 2.7 Een prent van een officiers barak (rechts) en een waterput staande voor een schuur in het kamp in Austerlitz (prentenkabinet Rijksuniversiteit Leiden, inv.nr. PK 3348)

Op de kadastrale minuut uit circa 1832 is zichtbaar dat het plangebied Hart van Austerlitz onbebouwd is, maar wel sterk verkaveld. Op de eerstvolgende bruikbare kaart uit circa 1850 staat de huidige Schooldwarsstraat al aangegeven, met aan de noordzijde, dus ook in plangebied, bebouwing (een school). Deze situatie blijft bestaan tot de jaren '60 van de vorige eeuw, wanneer in de rest van het plangebied ook bebouwing verrijst.[37] De school is in de 2e helft van de 20e eeuw afgebroken en verplaatst naar de huidige schoollocatie aan de Schoolstraat.

35 Loenen 2008, 130-138.
36 Loenen 2008, 130-142.
37 Bergman & van der Weerden 2017, 22.

Na 1950 is deelgebied Dorpsplan-Noord eigenlijk vooral als weidegrond in gebruik. Verder zijn in de loop der tijd enkele kleine bedrijven in het gebied gevestigd geweest, waaronder een manege en een houtzagerij. Bij de gemeente Zeist en lokale bewoners is verder bekend dat een deel van het gebied op verschillende momenten diende als onofficiële afvalstortplaats. Dit verklaart waarom op verschillende plaatsen ook sprake was van bodemverontreiniging die moest worden gesaneerd. Of als gevolg van het afvalstorten ook ophoging van het terrein heeft plaats gevonden is niet helemaal duidelijk. Op basis van de reliëfkaarten van voor 2020 lijkt het centrale deel van het plangebied Dorpsplan-Noord gemiddeld iets hoger te liggen dan de directe omgeving (afb. 2.8).

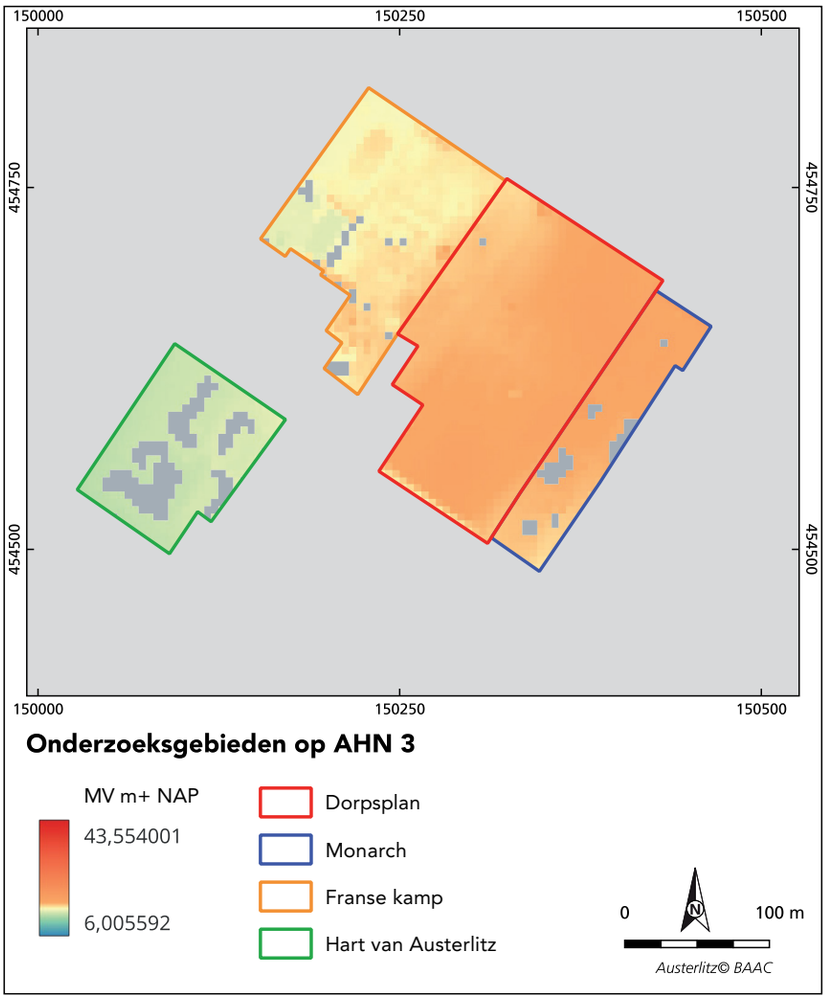

Afb. 2.8 Onderzoeksgebieden op AHN3, gemeten tussen 2014 en 2019, geraadpleegd op https://www.ahn.nl (BAAC/Vestigia).

2.2 Archeologische verwachting

Bij aanvang van de archeologische opgravingen was sprake van een hoge archeologische verwachting voor beide onderzoekslocaties. De grootste onzekerheid betrof de vraag in welke mate en op welke plaatsen in met name Dorpsplan-Noord sprake was geweest van recente bodemverstoringen door ploegen, en vuilstort en illegale graverijen. De uitkomsten van de uitgevoerde milieuonderzoeken en beide proefsleuvenonderzoeken in 2015 en 2016[38] gaven daarover een wisselend beeld. Uit zowel het vondstspectrum als de sporendichtheid bleek echter duidelijk dat op het terrein zeker nog redelijk goed geconserveerde resten van het Franse kamp aanwezig moesten zijn.

38 Mooren 2015, Van Heeringen& Vissinga 2016.

2.3 Onderzoeksvragen

Voor de in dit rapport behandelde opgravingen in de deelgebieden Dorpsplan-Noord en Hart van Austerlitz zijn door de ODRU voor aanvang verschillende Programma's van Eisen (PvE's) opgesteld.[39] In deze PvE's zijn steeds series onderzoeksvragen opgenomen, waarop in de uit te voeren onderzoeken antwoorden gezocht moeten worden. In de achtereenvolgende PvE's zijn deze onderzoeksvragen op basis van voortschrijdend inzicht steeds weer een beetje aangepast. Ook zijn er voor specifieke deelonderzoeken, wanneer bijvoorbeeld ook saneringswerkzaamheden moesten worden uitgevoerd, addenda op de vigerende versie van het PvE opgesteld. Het hoofddoel van de opgravingen was en is het documenteren van gegevens en het uitwerken en veiligstellen van vondstmateriaal van de vindplaats het "Franse Kamp" om daarmee informatie te behouden die van belang is voor de kennisvorming over het verleden. Het Franse Kamp is een uniek fenomeen in de staatsvorming en militaire geschiedenis van ons land. Bovendien vormt het kamp gezamenlijk erfgoed van zowel Nederland als Frankrijk.

Specifiek voor de uitwerking en rapportage is uit de verschillende eerdere lijsten van onderzoeksvragen de onderstaande themagerichte lijst geformuleerd.[40] In bijlage 2.2 zal op deze lijst worden teruggekomen en zullen deze vragen zoveel als mogelijk worden beantwoord.

- *Bodemopbouw*

1. *Wat is de verspreiding van het stuifzanddek?*
2. *Kan het oorspronkelijke (micro-)reliëf worden gereconstrueerd?. Hoe zag dit er driedimensionaal uit?*
3. *Hoe kan de indeling en opbouw van het kamp in termen van het natuurlijk landschap worden verklaard? Welke keuzes zullen op basis van het aanwezige reliëf zijn gemaakt?*
4. *Zijn er aanwijzingen voor de aanleg van het kamp (grondverbetering, egalisatie, etc.) en zijn daarbij oudere (prehistorische/middeleeuwse) resten verstoord geraakt? Bijvoorbeeld het aftoppen van het aanwezige reliëf (ruggen) waarbij het afgetopte bodemmateriaal in de droogdalen is gedeponeerd?*
5. *Kan de aanleg van (afwaterings-)greppels worden verklaard op basis van het natuurlijk landschap?*

- *Vondstmateriaal verspreiding*

6. Welke categorieën vondstmateriaal, en in welke aantallen, zijn aangetroffen in de bouwvoor en in de sporen / structuren?
7. *Is er een significant verschil in vondsten uit de bouwvoor en de sporen. Geven de vondsten uit de bouwvoor ook informatie over de indeling van het kamp of van de ontmanteling?*

- *Inrichting Legerkamp (historische bronnen/sporen/vondstspreiding)*

8. Wat is er uit de historische bronnen bekend over de indeling van het kamp (gebruikszones en rangen en standen)?
9. Leveren de aangetroffen sporen aanvullende informatie op over de indeling van het kamp?
10. Relateer het vondstverspreidingsbeeld aan verschillende zones zoals bekend uit de combinatie van historische bronnen en de aangetroffen structuren. Ga hierbij in op:
    - de indeling in gebruikszones, zoals onderkomens, facilitair (opslag, keukens) enz.
    - de rangen en standen van het kamp
    - het dagelijks leven in het kamp
    - aanwezigheid van ambachtszones

39 Zie achtereenvolgens Torremans 2014, Torremans 2016, Torremans 2018; Fijma en Osinga 2017.
40 In overleg met de adviseur van de bevoegde overheid.

11. In hoeverre komen de resultaten van de opgraving (structuren en vondstspreiding) overeen, of wijken deze juist af, met de verwachtingen uit het militair-historisch onderzoek? Licht toe en ga specifiek in op de in Austerlitz gelegerde eenheden en de civiele bevolking (verwacht versus aanwezig) en de inrichting van het kamp (overeenkomsten en verschillen).

12. Uit het proefsleuvenonderzoek van BAAC uit 2015 bleek dat er sprake is van sporen die elkaar oversnijden. Zijn er aanwijzingen voor een fasering van het kamp? Waar bevinden deze sporen/ faseringen zich ruimtelijk gezien? Hoe valt de fasering te interpreteren? Is er in de tweede fase sprake van een radicaal veranderde indeling?

13. Wat zijn de overwegingen die ten grondslag hebben gelegen aan de manier waarop het kamp is ingericht?

- *Specifieke sporen en structuren*

14. Zijn er, zoals volgens de kaart van de Marmont aannemelijk is, waterputten aanwezig binnen het plangebied? Zo ja, hoe zijn deze opgebouwd, waarmee zijn deze opgevuld en afgedekt? Hoe diep zijn de waterputten?

15. Is er sprake van houten barakken? Of zijn de onderkomens (deels) in steen, of plaggen opgebouwd geweest?

16. Wat kan worden afgeleid over de locatie, afmetingen en de constructie van barakken op basis van de sporen en het vondstmateriaal (verspreiding spijkers / bouwmateriaal als baksteen en dakpannen)? Neem bij de beantwoording ook de verspreiding van baksteen- en dakpanmateriaal, deur- en raambeslag en ruitglas,mee.

17. In het proefsleuvenonderzoek zijn greppels gevonden die door hun vorm als tentgreppels zijn geïnterpreteerd. Wat zijn de afmetingen van deze greppels en wat zegt dit over de afmetingen van de tenten zelf? Wat zeggen de vondstverspreiding over de indeling en het gebruik van deze tenten? Waar lagen de openingen, waar sliep men, waar was de uitrusting opgeslagen, enz.?

18. Hoe zien de keukens eruit en is er sprake van een fasering?

19. Is er sprake van afvalkuilen binnen het kamp? Of wijst het archeologische onderzoek erop dat het kamp bewust 'schoon' werd gehouden?

20. Zijn er aanwijzingen voor de aanwezigheid van latrines? Zijn deze geconcentreerd gelegen, of was dit iets dat per barak of tentplaats is aangelegd?

21. Is er sprake van een weg(verharding) tussen de barakken? Hoe is deze opgebouwd?

22. Zijn locaties aan te wijzen waar paarden werden gestald, verzorgd en gevoed? Is er sprake van hooibergen? Werd er mest (al dan niet tijdelijk) opgeslagen voor bemesting van (moes-)tuinen?

23. Zijn er sporen aanwezig uit de periode van de sloop en het hergebruiken van de bouwmaterialen, kort na het verlaten van het Franse Kamp, bijvoorbeeld in de vorm van uitbraaksleuven? Zijn alle palen uitgegraven? Wat is de jongste datering van de vondsten uit de uitbraaksporen? Wat is de jongste datering van de vondsten die behoren tot de herinrichting van het kampterrein als bouwland?

24. Zijn er archeologische resten te duiden die wijzen op een fysieke begrenzing van het kamp (greppels, heiningen, etc.), zo ja, welke?

25. Hoe werd het landschap om het kamp gebruikt? Was er bijvoorbeeld naast heide lokaal sprake van de verbouw van groenten of andere gewassen in bijvoorbeeld tuinen? In historische bronnen staat aangegeven dat er sierbeplanting aanwezig was, zijn hier ook sporen aan te koppelen (bijvoorbeeld boom- of plantgaten of greppels voor de aanplant van hagen)?

- *Materiaal specifieke vragen*

26. Wat is het herkomstgebied van het vuursteen dat is gebruikt voor de vuurketsen ?

27. Kan op basis van de aangetroffen kleipijpen iets gezegd worden over het gebruik en de distributie van deze gebruiksartikelen? Is sprake van veel dezelfde pijpmakersmerken die kunnen duiden op lokale verkoop van grote centraal ingekochte partijen? Welke voorkeuren hadden de militairen in het gebruik van kleipijpen? Waren ze hier zuinig op (bijvoorbeeld inkorten en slijpen van steel)? Welke kwaliteit hadden de pijpen?

28. Wat is het muntbeeld? Kan op basis van de slijtage van de munten in relatie tot de omloopsnelheid iets worden gezegd over de soldijbetalingen? Wat zijn de herkomstgebieden? Welke waarden vertegenwoordigden zij? Is sprake van muntdepots/'schatvondsten'? Zijn er aanwijzing voor het gebruik van muntgeld als speelattribuut?

29. Zijn in de corrosie laag om metalen voorwerpen resten van hout, kleding, stro van matrassen of anderszins bewaard gebleven? Wat kan ons dit vertellen over het (leven in) het kamp?

30. Uit het tot dusver uitgevoerde onderzoek blijkt dat vooral kleine voorwerpen zijn verloren, maar ook is sprake van de vondst van een ijzeren pan en een kanonskogel. Indien dit soort afwijkende 'grote' voorwerpen worden aangetroffen: wat is hiervoor de verklaring?

31. Kan op basis van het vondstmateriaal de nationaliteit van de soldaten worden bepaald en is het mogelijk om de rang en het regiment te bepalen? (specifiek: door bijvoorbeeld regimentsnummers of afbeeldingen op uniformknopen).

32. Kunnen (op basis van het vondstmateriaal) de gebruikte uniformen en wapens worden gereconstrueerd?

33. Is sprake van 'oorlogsbuit'. Bijvoorbeeld hergebruik van buitgemaakte wapens, of andere uitrustingsstukken of persoonlijke bezittingen van militairen van overwonnen legers? Wat is hier historisch over bekend?

- *Overig*

34. Welke aanbevelingen met betrekking tot 'publieksbereik' kunnen worden gedaan op basis van de onderzoeksresultaten? (denk hierbij aan visualisering van archeologische resten of sporen, activiteiten gericht op het publiek tijdens en na de opgraving, de inrichting van de nieuwbouwwijk etc.).

- *Vragen specifiek voor het onderzoek in het onderzoeksgebied Hart van Austerlitz:*

1. Op de kaart van de Marmont zijn ter hoogte van het onderzoeksgebied 'rommelige lijntjes' ingetekend, terwijl dit ter hoogte van de zone met soldaten- en onderofficiersverblijven niet het geval is. Hoe kan dit worden verklaard? Is de heide hier ten tijde van het kamp intact gebleven?

2. Wijkt de inrichting van dit deel van het kamp af van de reeds opgegraven delen van het kamp? Zo ja, waaruit bestaan deze afwijkingen? Is er bijvoorbeeld sprake van meer 'open' ruimte tussen de tenten van de officieren t.o.v. de onderkomens van de manschappen? Bij de tenten van de onderofficieren zijn ook kleinere tenten aangetroffen. Is deze tweedeling ook hier aangetroffen? Hoe kunnen deze worden geïnterpreteerd? Is het op basis van de archeologische sporen ook duidelijk wat de afmetingen van de onderkomens van de officieren waren? Beschrijf dit;

3. Op de kaart van de Marmont is dit deel van het kamp voornamelijk aangegeven met lijnen/ strepen. Is op basis van het onderzoek te interpreteren wat met deze aanduiding bedoeld kan worden? Was er sprake van bijv. lijnelementen in dit deel van het kamp, zoals wallen of greppels? Of wordt hier gedoeld op de uit historische teksten genoemde vijvers en tuinen van de officieren? Of duiden de lijnen eerder aan dat er geen detailinformatie beschikbaar was ten tijde van het vervaardigen van de kaart?

4. Uit het reeds uitgevoerde onderzoek blijkt dat er sprake is van sporen die elkaar oversnijden. Zijn er ook hier aanwijzingen voor een fasering van het kamp? Waar bevinden deze sporen/ faseringen zich ruimtelijk gezien? Hoe valt de fasering te interpreteren? Is hier sprake van een radicaal veranderde indeling?

5. In hoeverre wijkt het vondstmateriaal af c.q. komt overeen met de eerder opgegraven delen van het kamp? Is er sprake van een ander type vondstmateriaal waaruit een andere status van de gebruikers valt af te leiden?

2.4 Werkwijzen

Alle in dit rapport beschreven opgravingen zijn conform de vigerende versies van de KNA en de geldende versies van het PvE uitgevoerd. Omdat in de praktijk van het veldwerk sprake is geweest van vier verschillende opgravingen – drie in Dorpsplan-Noord en een in Hart van Austerlitz – en ook nog eens twee verschillende uitvoerende organisaties, de combinatie BAAC/Vestigia en Greenhouse, zijn er per opgraving wel de nodige verschillen en soms ook afwijkingen ten opzichte van de oorspronkelijke PvE's opgetreden. Deze zullen met name in paragraaf 2.4.1 veldwerk worden behandeld.

Na afloop van de veldwerkcampagnes en het opstellen van de verschillende evaluatierapporten is door de Combinatie BAAC/Vestigia in 2019 een Plan van Aanpak voor de uitwerking opgesteld. In eerste instantie ging het daarbij om een ambitieuzer plan dan uiteindelijk via dit rapport kon worden gerealiseerd. De hoop was daarbij dat een aantal stakeholders aan een verdiepingsslag zouden willen bijdragen. Die verdiepingsslag zou met name bestaan uit aanvullend historisch onderzoek en uitgebreider militair materiaalonderzoek, bijvoorbeeld gericht op de herkomst van uitrustingstukken. Daarnaast bestond binnen het projectteam de hoop dat de resultaten ook in een voor een breder publiek aantrekkelijker vorm gepresenteerd zouden kunnen worden. Het beschikbare budget voor uitwerking liet deze zaken niet toe. Omdat extra bijdragen zijn uitgebleven, is uiteindelijk gekozen om in dit rapport in ieder geval de basisbeschrijving en -analyse te presenteren, zoals dat in een archeologische basisrapportage mag worden verwacht. Gelukkig kon dankzij de (deels belangeloze) inzet van verschillende specialisten en het schrijfteam in verschillende hoofdstukken desalniettemin een flinke verdiepingsslag worden gemaakt.

2.4.1 Veldwerk

Op hoofdlijnen begon het veldwerk steeds met het opstellen van een (werk)puttenplan. De omvang en de vorm van de werkputten moest daarbij regelmatig aangepast worden aan de terreinomstandigheden; soms was er nog sprake van obstakels (begroeiing, bomen, gronddepots, opstallen), die niet of pas in een later stadium mochten worden verwijderd. Soms konden de opgravingen pas na bodemsanering plaatsvinden, of werden in de vorm van een archeologische begeleiding tijdens de sanering uitgevoerd. In afb. 2.9 staan de aangelegde werkputten afgebeeld:

- *Methoden en technieken in het veld*

Deelgebied Dorpsplan (Dorpsplan-Noord: midden)

Het onderzoeksgebied Dorpsplan Noord is opgraven in 14 werkputten (afb. 2.9). Hierbij is ruim 2,5 ha vlak aangelegd (tabel 2.1). In de opgraving is op verzoek van de eigenaar van Weideweg 41 ook nog een kleine deelopgraving uitgevoerd net buiten het plangebied (werkput 13). De aanleg van ieder vlak is mechanisch uitgevoerd door een graafmachine met een gladde bak. Bij het afgraven van de bovengrond is systematisch gezocht door een metaal-detectorspecialist. Het vlak is laagsgewijs aangelegd op spoorniveau. De aanlegvondsten zijn ingemeten als puntvondsten.

Aan de zuidoostzijde van het terrein is vervuiling aangetroffen, wat betekende dat er een bodemsanering plaats moest vinden. Tijdens deze sanering is de vervuilde grond afgegraven. Over het algemeen is hierbij boven het spoorniveau gebleven, maar op enkele plaatsen zijn vervuilde verstoringen aangetroffen die dieper zijn uitgegraven. Tijdens de saneringswerkzaamheden is de bodem systematisch afgezocht door een metaaldetectorspecialist. De aangetroffen vondsten zijn ingemeten. Na het schoon verklaren van de bodem is het vlak aangelegd en de hiervoor beschreven werkwijze gevolgd.

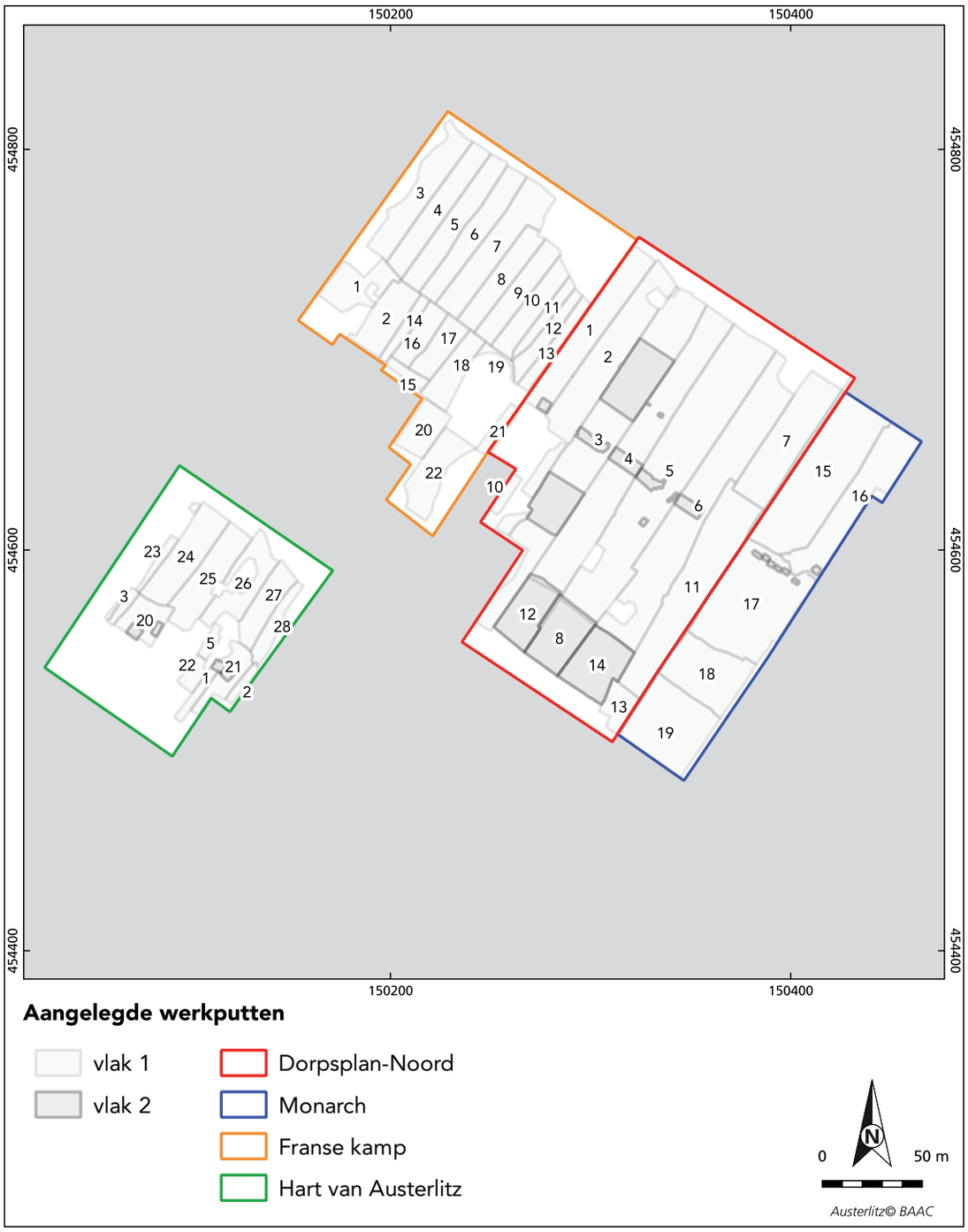

Afb. 2.9 De aangelegde putten in de verschillende onderzoeksgebieden (BAAC/Vestigia).

Afb. 2.10 Tekenen (inmeten) van het vlak (BAAC/Vestigia)

Afb. 2.11 De grote sporen werden met een midi-kraan gecoupeerd, onder begeleiding van een archeoloog (BAAC/Vestigia)

Het vlak is gedocumenteerd met een RTS of GPS (afb. 2.10). Hierbij zijn tevens om de vijf meter vlakhoogten en maaiveldhoogten genomen. De sporen zijn gecoupeerd en gedocumenteerd, waarbij vondsten zijn verzameld. Tevens is bij het couperen regelmatig een metaaldetector gebruikt. De kleine sporen zijn met de hand gecoupeerd. De grote en diepe sporen zijn met een midi-kraan gecoupeerd, onder begeleiding van een archeoloog (afb. 2.11). De coupes zijn gefotografeerd en getekend. Sporen waarin een kansrijke vulling aanwezig was zijn bemonsterd ten behoeve van archeo-botanisch en zoölogisch onderzoek. De sporen zijn vervolgens afgewerkt.

De aangetroffen waterput (structuur 300) is tot circa 4 meter onder het vlak gecoupeerd en geadministreerd. Het was vanwege de veiligheid en de stabiliteit van de grond niet mogelijk om dieper te gaan (afb. 2.12).

Afb. 2.12 Het couperen van de waterput structuur 300 (BAAC/Vestigia)

In het zuiden van het onderzoeksgebied zijn twee prehistorische grafheuvels aangetroffen. De gevolgde werkwijze met betrekking tot het onderzoek van deze sporen is beschreven in hoofdstuk 5.

De bodemopbouw is weergegeven in één profiel over de lengte van het onderzoeksgebied. Een tweede profiel in deze richting is voor de helft aangelegd. Deze profielen zijn beschreven door de fysisch geograaf (zie hoofdstuk 3). Bij het onderzoek van de grafheuvels zijn tevens enkele profielen aangelegd (hoofdstuk 5). In totaal is circa 320 m profiel aangelegd (tabel 2.3).

In twee putten is ter controle een tweede vlak aangelegd. Bij het onderzoek naar de grafheuvels is ook een tweede vlak aangelegd. Bij het couperen van bepaalde diepe sporen (waterput en kookkuilen) zijn lokaal stukken derde vlak aangelegd (tabel 2.2).

Tabel 2.2 Aangelegde werkputten in onderzoeksgebied Dorpsplan-Noord.

werkput	vlak 1 (m^2)	vlak 2 (m^2)	vlak 3 (m^2)	totaal (m^2)
1	1294	30	20	1344
2	1858			1858
3	3380	1330		4710
4	2657	118	16	2791
5	3828	93		3921
6	2951	84	4	3039
7	1332			1332
8	680	734		1414
11	2092			2092
12	619	635		1254
13	306			306
14	786	788		1574
totaal	21.783	3.812	40	25635

Tabel 2.3 Aangelegde profielen in onderzoeksgebied Dorpsplan-Noord.

profiel	lengte (m)
806	14,5
804	11,5
802	4,5
805	4
803	7
801	19
701	70
301	189
totaal	319,5

Deelgebied De Monarch (Dorpsplan-Noord: oost)

Het onderzoeksgebied is opgegraven in vijf werkputten (15 t/m 19, afb. 2.9), waarmee bijna 9000 m^2 is onderzocht (tabel 2.4). Werkput 15 tot en met 18 zijn onderzocht door middel van een vlakdekkende opgraving. Aansluitend zijn de saneringswerkzaamheden in de tuin rondom de bestaande woning archeologisch begeleid. Dit is werkput 19. Op het gehele terrein is de bovenste 20 cm afgegraven voor de sanering, waarbij op sommige plaatsen dieper gelegen vuile zones werden aangetroffen die direct uitgegraven zijn. Tijdens deze werkzaamheden is de bovengrond systematisch afgezocht door een metaaldetector specialist. Verder is dezelfde wijze van onderzoek gehanteerd als bij het onderzoeksgebied Dorpsplan-Noord, zoals hierboven beschreven. Tijdens de begeleiding is het saneringsniveau aangehouden en wanneer dit op spoorniveau was, zijn de sporen gedocumenteerd.

Omdat de bovengrond bij de sloop en sanering al was afgegraven, is maar op één plek een volledig bodemprofiel gedocumenteerd. Dit is aangelegd langs de noordoostzijde van het onderzoeksgebied. Hier is 50 m profiel gedocumenteerd (tabel 2.5).

Tabel 2.4 Aangelegde werkputten in onderzoeksgebied Monarch/Hubertweg.

werkput	vlak 1 (m²)	vlak 2 (m²)	totaal (m²)
15	2642		2642
16	1470	15	1485
17	2155	50	2205
18	1052		1052
19	1550		1550
totaal	8869	65	8934

Ook in het deelgebied De Monarch is een diepe waterput aangetroffen (structuur 1300). Deze is door middel van een mechanische Avegaarboring uitgeboord. De uiterst bereikte diepte van de opvulling was ruim 14 m onder maaiveld. Uit de onderste lagen van de opvallend schone vulling zijn monsters genomen. Deze zijn gewaardeerd, maar leverden geen bruikbaar botanisch of ander vondstmateriaal op.

Tabel 2.5 Aangelegde profielen in onderzoeksgebied Monarch/Hubertweg.

profiel	lengte (m)
1501	50
totaal	50

Deelgebied Franse Kamp (Dorpsplan-Noord: west)

Het onderzoeksgebied Franse Kamp is in 2 fasen opgegraven in 22 werkputten (afb. 2.9) waarbinnen ca. 11.000 m² vlakdekkend is onderzocht (tabel 2.6). In fase 1 (2018) zijn de werkputten 1-10 aangelegd, in fase 2 (2019) zijn de werk-putten 11-22 onderzocht. In werkput 13 kon de aansluiting op de werkputten van Dorpsplan-Noord (midden) gemaakt worden. In de eerste fase is met meer detail te werk gegaan dan in de tweede fase. In de eerste fase is steeds direct onder de toplaag met de graafmachine eerst een detectievlak aangelegd (vlak 1) dat met de metaaldetector is onderzocht. Daarna is verdiept naar het zogenaamde sporenvlak (vlak 2). Na documentatie en afwerking zijn in fase 1 daaronder ook nog eens een of twee controlevlakken aangelegd, om er zeker van te zijn dat geen sporen zijn gemist.

In fase 2 is deze werkwijze vereenvoudigd. In de werkputten 11-22 is direct laagsgewijs verdiept tot het eerste sporen-niveau (vlak 2). Metaaldetectie heeft plaatsgevonden tijdens het laagsgewijs verdiepen naar het sporenvlak en door nacontrole door het stort af te lopen. Na documentatie zijn de sporen gecoupeerd en afgewerkt. Bij kleinere sporen gebeurde dit met de hand, bij grotere sporen is gebruik gemaakt van een minigraver.

In deze deelopgraving is een min of meer doorlopend T-profiel gedocumenteerd over de hele lengte en breedte van de opgraving (zie hoofdstuk 3). Ook is net als in de deelplannen Noord en Monarch een grote waterput aangetroffen (structuur 2300). Deze is tot 3,20 m onder maaiveld gecoupeerd en beschreven. Daarna was het instortingsgevaar te groot en is de put niet verder afgewerkt.

Tabel 2.6 Aangelegde werkputten in onderzoeksgebied Deellocatie Franse Kamp.

werkput	vlak 1 (m²)	vlak 2 (m²)
1	563	563
2	618	618
3	940	940
4	841	841
5	853	853
6	847	847
7	1.132	1.132
8	659	659
9	627	627
10	556	556
11	253	
12	365	
13	317	
14	201	
15	123	
16	371	
17	413	
18	498	
19	62	
20	429	
21	184	
22	663	
totaal	11.515	7.636

Deelgebied Hart van Austerlitz

Conform afspraken met de gemeente is begonnen door de sloop van de funderingen in het zuidelijke en noordelijke deel van het opgravingsterrein archeologisch te begeleiden. Hiervoor is in de periode 21-01-2019 tot 29-01-2019 en tussen eind maart en 08-04-2019 op gezette tijden door Vestigia de voortgang van het sloopwerk gecontroleerd en is met de metaaldetector de uitgegraven grond nagelopen. Verdeeld over de beide perioden zijn in totaal op 12 dagdelen bezoeken gebracht aan het bouwterrein en waarnemingen gedaan. De waarnemingsmogelijkheden bij het uitbreken van de ondergrondse muurresten en te verwijderen obstakels en vegetatie waren niet al te best. Toch is de indruk niet dat de sloop geleid heeft tot meer verstoring van de archeologie dan al had plaatsgevonden.

Van 29-01-2019 tot en met 6 februari 2019 heeft vervolgens een proefsleuvenonderzoek plaatsgevonden in het zuidelijke deel van het onderzoeksgebied. Sleuf 1 tot en met 3 zijn aangelegd op een diepte van circa 50-70 cm beneden maaiveld. Omdat het Dorpshuis, gelegen binnen het plangebied, niet gesloopt bleek te gaan worden en er op sommige locaties veel kabels en leidingen in de grond aanwezig waren, zijn de sleuven iets verschoven ten opzichte van het PvE. In overleg met de bevoegde overheid is besloten om proefsleuf 5 iets naar het zuiden aan te leggen. Proefsleuf 4 is niet aangelegd. Na afloop van het proefsleuvenonderzoek is door BAAC/Vestigia een evaluatierapport opgesteld.[41] Hierin wordt geconcludeerd dat het zuidelijke deel van het plangebied gelegen is ter hoogte van een linie gebouwen van het legerkamp en de bodemopbouw en de vondstspreiding redelijk intact zijn. Geadviseerd werd daarom om het zuidelijke deel van het onderzoekgebied door middel van een opgraving geheel te onderzoeken.[42] De bevoegde overheid heeft dit advies onderschreven.[43] Die opgraving is uitgevoerd in de periode van 30-01 2019 tot en met 6-02 2019.

41 Mooren april 2019.
42 Uitgezonderd de delen die bebouwd zijn (Dorpshuis) en de aanwezige bomen(rij).
43 Mail P. de Boer (ODRU) 30-01-2019.

Tabel 2.7 Aangelegde proefsleuven (1 t/m 5) en werkputten in het onderzoeksgebied Hart van Austerlitz.

werkput	vlak 1 (m²)	vlak 2 (m²)
1	179,48	29,61
2	96,24	
3	92,44	
5	96,43	
20	432,83	59
21	361,62	25,28
22	144,90	
23	134,74	
24	862,32	
25	820,77	
26	606,61	
27	506,05	
28	279,76	
totaal	4614,19	113,89

Een paar maanden later kwam het noordelijke deel van het plangebied beschikbaar voor onderzoek. Op basis van de resultaten van de opgraving van het zuidelijke deel van het plangebied is geadviseerd het noordelijke deel van het terrein integraal op te graven, in plaats van eerst nog een proefsleuvenonderzoek. De bevoegde overheid is hiermee akkoord gegaan.[44] De opgraving is uitgevoerd in de periode van 8-04-2019 tot 12-04-2019.

Afb. 2.13 Aanleg van het vlak bij Hart van Austerlitz (BAAC/Vestigia)

44 Hessing 2019.

In totaal zijn negen werkputten aangelegd, werkput 20 tot en met 28 (tabel 2.7 en afb. 2.9), waarbij de nummering is aangesloten op de twee eerdere opgravingen van BAAC/Vestigia van het legerkamp.[45] Hierbij is 4615 m² vlak aangelegd. Doordat één van de gebouwen binnen het plangebied (het Dorpshuis) niet gesloopt is, de randen van het plangebied over de aangrenzende percelen viel, door de aanwezigheid van kabels en leidingen, en vanwege het behoud van een groot aantal bomen, is dit gebied kleiner dan het plangebied. Op vier plaatsen is binnen de opgraving nog een tweede vlak aangelegd. In totaal betreft dit een oppervlak van 115 m².

De aanleg van het vlak is uitgevoerd met een gladde bak. Bij het afgraven van de bovengrond is systematisch gezocht door een metaal detectorspecialist (afb. 2.13). Het vlak is laagsgewijs aangelegd in lagen van 5 cm tot op spoorniveau. De aanlegvondsten zijn ingemeten als puntvondsten.

Het vlak is gedocumenteerd met een GPS. Hierbij zijn tevens om de vijf meter vlakhoogten geregistreerd. De sporen zijn gecoupeerd en gedocumenteerd, waarbij vondsten zijn verzameld. Tevens is bij het couperen regelmatig een metaaldetector gebruikt. De kleine sporen zijn met de hand gecoupeerd. De grote en diepe sporen zijn, in kwadranten, met de kraan gecoupeerd, onder begeleiding van een archeoloog. De coupes zijn gefotografeerd en getekend (afb. 2.14). Sporen waarin een kansrijke vulling aanwezig was zijn bemonsterd ten behoeve van archeo-botanisch en zoölogisch onderzoek. De sporen zijn vervolgens afgewerkt. Verspreid over het plangebied zijn profielstaten gedocumenteerd, om inzicht te krijgen in de bodemopbouw. In totaal is 14 m profiel aangelegd, verspreid over het terrein in oostelijke en westelijke richting.

■ *Samenstelling veldteams*

In de vier deelgebieden is gewerkt met verschillende veldteams. Bij de campagnes is getracht te zorgen voor zoveel mogelijk continuïteit in de veldbezetting en projectleiding.

<u>Opgravingsteam Deelgebieden Dorpsplan-Noord en Monarch</u>

Projectleiding:	J.R. Mooren (BAAC) M. Kalshoven (BAAC), A. Emaus (BAAC), O. Satijn (Vestigia), W.A.M. Hessing (VESTIGIA),
Archeologen:	S. van As (BAAC), E. Ball (BAAC), M. Botersmans (Vriens), M. Brouwer (BAAC), R. Brouwer (VESTIGIA), I. Cleijne (BAAC), J. de Gruil (VESTIGIA), M. Hendriksen (BAAC), C. van der Linde (BAAC), J. Kerpentier-McDonald (VESTIGIA), P. Kubistal (BAAC), A. Kooi (BAAC), E. Krijgsman (BAAC), N. Lamaris (BAAC), , M. Pieters (BAAC), T. van Pol (VRIENS), A. ter Wal (BAAC), D. IJdo (VESTIGIA), S. Pothoven (VRIENS).

Fysisch geografisch specialist: R. Schrijvers (VESTIGIA),

Graafmachinisten:	R. van Bommel, T. Elbersen (Agtenberg), J. van Hal, R. van Lith, R. van Rooijen (Oskam)
Avegaar boring:	Albert Huitsing (boormeester Sialtech)
Stagiaires:	N. Janssen; K. Averbeek; K. Durzac; C. Walsh (Universiteit Leiden)
Vrijwilligers:	A.M. van Bommel,C. Bultman, T. Bransen, J. Bransen, S. Brouwer, A. bij de Vaate, J. Crama, C. Decnop, I. Eekels, L. Faaij, N. Holvast, Y. Knol, F. van der Leije, N. van Donk, R. van Hilhorst, M. Veenstra, H. Zoontjes, S. Zoontjes

<u>Opgravingsteam Deelgebied Dorpsplan-Noord: Franse kamp</u>

Projectleiding:	J. Bex
Archeologen:	P. Fijma, B.Luning, P. van Luytelaar, M. Reinders, S. Rijnstra, L. Schaarman (EARTH), A. Zweers
Graafmachinisten:	W. Nieuwenburg (Smink), Bart-Jan (Schimmel)
Stagiaires:	R. Brand (Saxion), J. van Dijk (Saxion), E. Hengeveld (Greenhouse), W. Huffstadt (Saxion)

45 Dorpsplan A-17.0183 en De Monarch A-18.0053.

Opgravingsteam Hart van Austerlitz

Projectleiding:	J. Mooren (BAAC), W.A.M. Hessing (Vestigia)
Archeologen:	M. Kalshoven (BAAC), M. Hendriksen (BAAC) J. Kerpentier-McDonald (Vestigia) D. IJdo (Vestigia), R. Brouwer (Vestigia, KNA-archeoloog).
Stagiares:	H. Prins, W. Jongbloed
Graafmachinist:	T. Elbersen (Agterberg).
Vrijwilligers:	Leden van de AWN afdeling Utrecht en omstreken en de gebroeders T. Bransen en J. Bransen

Afb. 2.14 Het tekenen van de coupes in de sneeuw (BAAC/Vestigia)

2.4.2 Uitwerking

Na afloop van het veldwerk van iedere deelcampagne is een evaluatierapport opgesteld, waarin de eerste bevindingen waren opgenomen en op basis van de aantallen vondsten en sporen een voorstel is gedaan voor de verdere uitwerking.[46] Na overleg met de gemeente Zeist en de ODRU zijn de evaluatierapport van BAAC/Vestigia later in 2019 omgezet in een Plan van Aanpak voor de Uitwerking Franse Kamp.[47] In dit Plan van Aanpak is getracht om de noodzakelijke onderdelen van de uitwerking en rapportage zoveel als mogelijk in overeenstemming te brengen met het nog beschikbare budget, Daarbij is er voor gekozen om de uitwerking van de sporen en structuren en specifieke delen van het vondstmateriaal prioriteit te geven. De beantwoording van de onderzoeksvragen staat daarbij voorop. Ook is gekozen voor een selectieve benadering van de te conserveren vondsten, en dan met name de duizenden metaalvondsten. Hierover is een aantal malen overleg gevoerd met het Depot van Bodemvondsten.

46 Zie achtereenvolgens: Mooren, Hessing, Kalshoven enz. 2019; Kalshoven & Mooren 2019 en Bex 2020.
47 M. Kalshoven, C. M. van der Linde W.A.M Hessing, J.R. Mooren, 2019 (2020).

Tijdens het opstellen van het Plan van Aanpak voor de uitwerking is de optie ter sprake gekomen om in de uitwerking ook de opgraving van Deelgebied Franse Kamp (Greenhouse) mee te nemen. Het heeft vervolgens even geduurd voordat alle partijen het hierover eens waren, maar uiteindelijk kon de uitwerking van dit deelgebied in het Plan van Aanpak worden meegenomen.

- *Specialistische onderzoeken*

Omdat het aantal vondsten in de verschillende opgravingen de verwachting ruimschoots overtrof en het beschikbare budget voor de uitwerking niet toereikend was, is via het Plan Van Aanpak Uitwerking uit 2019 gestuurd op het beredeneerd en zo efficiënt mogelijk uitwerken van het onderzoek.[48] Het accent ligt daarbij op het beschrijven, catalogiseren en ontsluiten van de grotere vondstgroepen. Bij specifieke vondstgroepen waarvan verwacht werd dat deze veel nieuwe kennis zouden kunnen opleveren is een verdiepingsslag gemaakt. Ten behoeve van het Plan van Aanpak Uitwerking is per materiaalcategorie met specialisten overlegd en een concreet uitwerkingstraject besproken. Onderdeel daarvan waren steeds de relevante onderzoeksvragen, budget, wat uit te werken en wat niet (hoeveelheden) en tot welk niveau, wat wel en wat niet conserveren. Vervolgens is aan de specialisten gevraagd om de uitwerking van de verschillende materiaalgroepen zoveel mogelijk naar eigen inzichten en de huidige stand van kennis ter hand te nemen.

Ten aanzien van de conservering van zeer omvangrijke vondstgroepen van vergankelijk materiaal, zoals ijzeren spijkers, koperen knopen, loden musketkogels is met de depothouder van de provincie Utrecht overlegd en is afgesproken dat in het kader van de uitwerking steeds een representatieve steekproef zal worden geconserveerd. De kleinere, en meer diverse vondstgroepen, waaronder naast metaal ook leer en textiel, zijn geconserveerd volgens de geldende normen. IJzeren voorwerpen zijn ontzout, bronzen en koperen voorwerpen behandeld tegen bronspest. Na afloop van de conservering zal een selectie/deselectie advies worden opgesteld, waarna het depot een definitief besluit kan nemen over de overdracht van het vondstmateriaal.

- *Samenstelling uitwerkteam*

Aan de uitwerking en analyse van de onderhavige opgravingen hebben groot aantal specialisten en onderzoekers meegewerkt:
Ralf Schrijvers en E. de Boer (fysische geografie), Maaike Kalshoven (sporen en structuren), Michel Hendriksen (metalen voorwerpen), Wilfried Hessing (metalen voorwerpen), Willem Jongbloed (metalen voorwerpen), Martijn Wink (knopen en gespen), Cristian van der Linde (prehistorische grafheuvels), E. Drenth (prehistorisch vuursteen), Jos Bazelmans (munten en kleipijpen), Michiel Purmer(munten en kleipijpen), Nicole Schoute (leer en textiel), Mieke Tolboom (glas), Akemi Kaneda (aardewerk), Sjaak Mooren (historie, vuurketsen, keramisch bouwmateriaal, natuursteen), Jordy Aal (dierlijk botmateriaal). T Sarah Delaney, Lars den Boef (palynologisch onderzoek). Radek Grabowski (botanische macroresten).
Het historisch onderzoek is voor het grootste deel verricht door Martijn Wink, Sjaak Mooren, Wilfried Hessing en Robert van Heeringen. Daarbij is dankbaar gebruik gemaakt van de kennis van Christiaan van der Spek van het NIMH. Tenslotte hebben ook nog verschillende stagiaires in de vorm van praktijkopdrachten en scripties meegewerkt aan de uitwerking van verschillende vondstgroepen. We noemen Guus Kok (Saxion) die onderzoek deed naar de leer- en textielvondsten, Jurrien Boerema die een deel van het glas uitwerkte. en Eva Baan die onderzoek doet naar de hak- en snijsporen op de dierenbotten. Martijn Wink, Jos Bazelmans (RCE) en Michiel Purmer worden bedankt voor hun belangeloze medewerking.

48 Kalshoven, van der Linde, Hessing, Mooren, 2019.

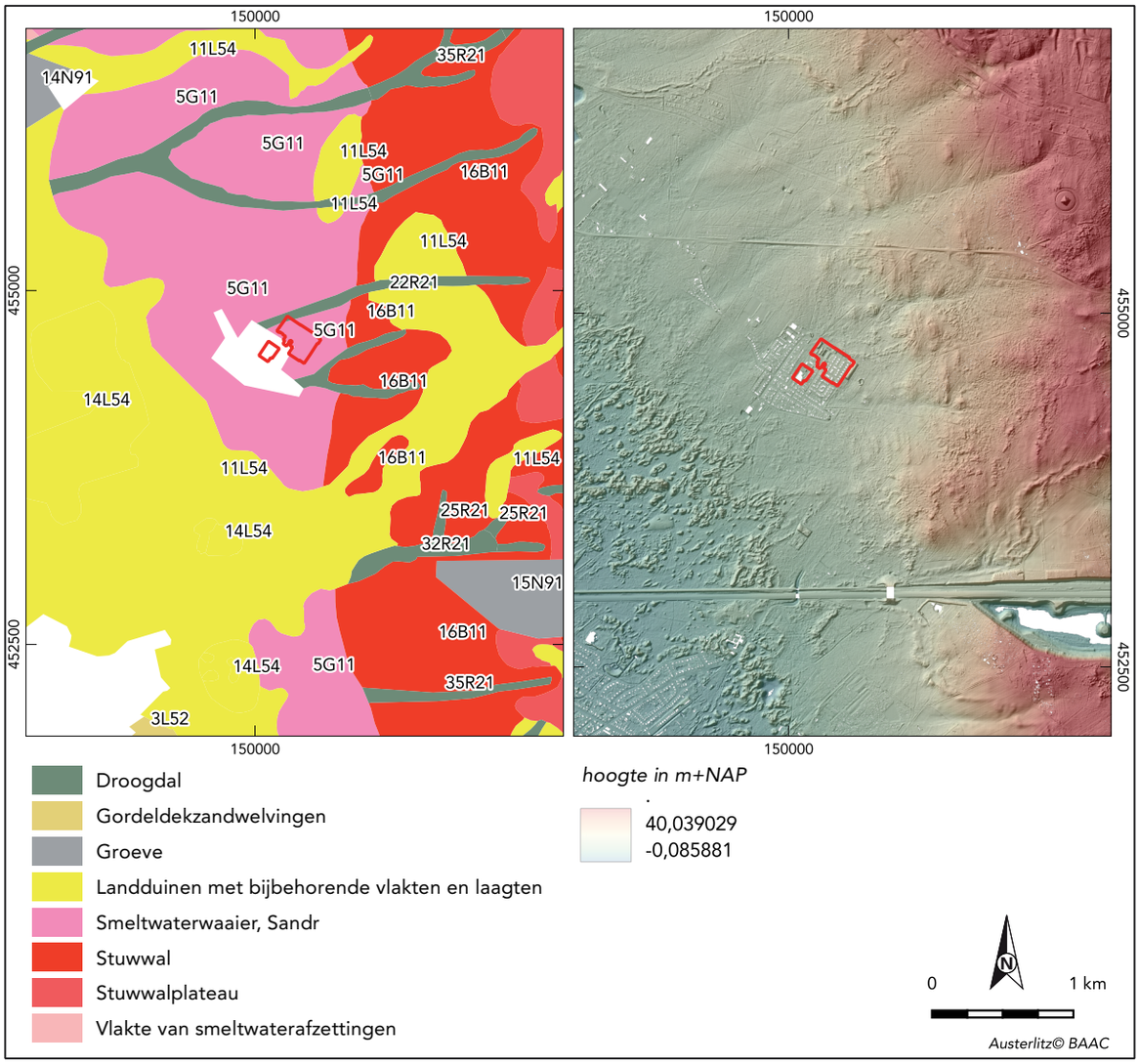

Afb. 3.1 Uitsnede van de Geomorfolische kaart (BAAC/Vestigia) (Geomorfologische kaart: geraadpleegd via Archis, Hoogtekaart: Actueel Hoogtebestand Nederland).

3 Landschap en bodemopbouw

W. Hessing & R. Schrijvers (Vestigia)

3.1 Geologie en genese[49]

Het plangebied maakt deel uit van het Midden-Nederlandse zandgebied.[50] In het midden van het Pleistoceen stroomden de voorgangers van de Maas en Rijn door een brede laagvlakte en werden door die rivieren daarin grof zand en grind afgezet. Omstreeks 370.000 jaar geleden brak een koude periode aan, het Saalien, waarin de ijskappen zich sterk over het noordelijke halfrond uitbreidden. In het laatste deel van het Saalien drong het ijs daarbij ook Nederland binnen tot de lijn Haarlem-Nijmegen. Het ijs duwde de oude fluviatiele afzettingen, die deels waren bevroren, in grote schollen op tot hoge stuwwallen, waarvan de Utrechtse Heuvelrug er een is. Onder het ijs ontstonden diepe glaciale bekkens. Het plangebied bevindt zich aan de zuidwestkant van de Utrechtse Heuvelrug, aan de voet van de stuwwal.
Aan het einde van het Saalien, omstreeks 130.000 jaar geleden, werd het klimaat warmer, waardoor het landijs afsmolt en grote hoeveelheden water vrij kwamen. Door het smeltwater van de ijskap werden grove, grindhoudende zanden meegevoerd en voor het ijsfront, aan de zuidwestzijde van de Utrechtse Heuvelrug, in grote puinwaaiers afgezet (Formatie van Drente). Deze puinwaaiers worden ook wel sandrs genoemd. Aan de andere kant van de Heuvelrug ontstonden diepe glaciale tongbekkens, nu de Gelderse Vallei. Hier ontstonden meren, waarin zware klei met dunne, uiterst fijne zandlaagjes, de zogenaamde bekkenklei of warvenklei, werd afgezet (Formatie van Drente, Laagpakket van Uitdam).
Door het afsmelten van het Saale-ijs steeg de zeespiegel in het Eemien (begin van het Laat-Pleistoceen) sterk en kon de zee de glaciale bekkens binnendringen. In grote delen van de Gelderse Vallei werden brakwaterafzettingen gevormd (Eem Formatie). Aan de randen van het bekken werd onder invloed van de hogere grondwaterspiegel veen gevormd (Formatie van Woudenberg).
In de daaropvolgende (laatste) ijstijd, het Weichselien, vormde zich op de hellingen van de stuwwallen sneeuwsmeltwaterdalen. De ondergrond was in deze periode permanent bevroren, waardoor het regen- en sneeuwsmeltwater over het oppervlak moest afstromen en zich in het oppervlak insneed. Het erosieve materiaal werd weer aan het einde van de dalen, aan beide zijden van de Utrechtse Heuvelrug in de vorm van puinwaaiers afgezet. De dalen zijn tegenwoordig droog, omdat het regenwater gemakkelijk in de grofzandige ondergrond kan wegzakken.
De opgravingslocaties in Austerlitz liggen allemaal op een smeltwaterwaaier (sandr) aan de voet van de stuwwal, tussen twee zuidwest-noordoost georiënteerde droge dalen.[51] De stuwwal heeft een min of meer noordnoordwest-zuidzuidoost verloop, terwijl de voet van de sandr meer een noordwest-zuidoostelijke oriëntatie heeft. In het oorspronkelijke reliëf ten tijde van de opgraving (vergelijk afb. 3.1 met het AHN-hoogtebeeld) lijkt nog iets van die sandr herkenbaar. Het (micro-)reliëf in het gebied is overigens wel beïnvloed door de uitgevoerde egalisaties tijdens de aanleg en ontmanteling van het kamp.
Door het ontbreken van vegetatie werd in de droge en zeer koude periode van het Weichselien door de wind sediment verplaatst en elders weer afgezet. In het Pleniglaciaal (Midden-Weichselien) werd zo het 'Oude Dekzand'[52] afgezet, dat in de ondiepe ondergrond van het opgravingsgebied het hogere deel van de zogenaamde C-horizont (het gele zand) vormt. Dit Oude Dekzand is meestal duidelijk gelaagd en bestaat uit een afwisseling van lemige en minder lemige laagjes. Tijdens het Laat-Glaciaal (Laat-Weichselien) werd onder invloed van overwegend westnoordwestelijke winden het Jonge Dekzand in dekzandruggen afgezet. Het Jonge Dekzand[53] heeft doorgaans een lager leemgehalte, een wat grovere textuur en is op het oog niet gelaagd. Rond Austerlitz zijn de Oude Dekzandafzettingen plaatselijk afgedekt met een dunne laag Jonge dekzand.[54] In de opgravingen is deze laag niet herkend. Waarschijnlijk is deze grotendeels opgenomen in de top van het bodemprofiel (zie volgende paragraaf).

49 Deze paragraaf is voor een belangrijk deel gebaseerd op de verschillende landschappelijke hoofdstukken van E. de Boer (BAAC) en R. Schrijvers (Vestigia) in de rapporten van de proefsleuvenonderzoeken en de evaluatierapporten van de verschillende opgravingscampagnes.
50 Berendsen 2005.
51 Geomorfologische kaart van Nederland 1:50000 (2023-01), en toelichting op de legenda: https://legendageomorfologie.wur.nl/, geraadpleegd d.d. 23-10-2024
52 Nu ondergebracht in het Laagpakket van Wierden (Formatie van Boxtel).
53 Tevens onderdeel van het Laagpakket van Wierden (Formatie van Boxtel).
54 Volgens de bodemkaart komt in het zuidelijk deel van het onderzoeksgebied leemarm en zwak lemig fijn zand voor, met daaronder grof zand en grind (van de puinwaaier) beginnend op 40-80 cm -mv.

In het Holoceen werd het klimaat een stuk milder. Door de dichtere vegetatie kwam een eind aan de natuurlijke zandverstuivingen en raakten de dekzandruggen gefixeerd. Onder het toedoen van de mens, door kappen, branden en ontginnen, zijn plaatselijk opnieuw verstuivingen van het dekzand opgetreden (Formatie van Boxtel, Laagpakket van Kootwijk). Rond het plangebied zijn die stuifzandgebieden nog goed herkenbaar. Het dekzand, dat aan de voet van de stuwwal was afgezet, werd onder invloed van de overwegend westelijke winden tegen de stuwwallen opgeblazen, waardoor ook hier kleinere stuifzandgebieden voorkomen, zoals bijvoorbeeld op 500 m ten noordoosten van het plangebied.[55] De periode waarin we die zandverstuivingen moeten plaatsen, is nog lastig te duiden. Waarschijnlijk traden ze vanaf de ijzertijd tot in de late middeleeuwen op.

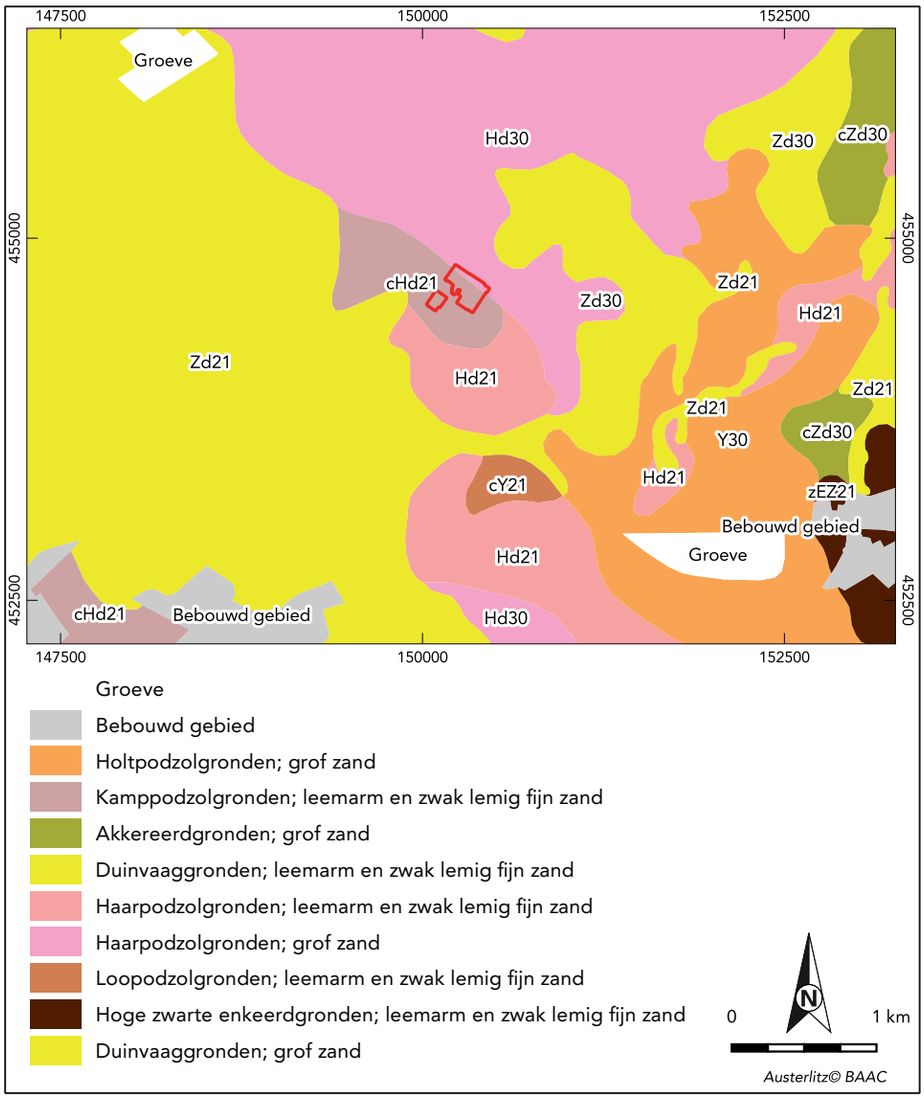

Afb. 3.2 Uitsnede bodemkaart (geraadpleegd via Archis).

55 Volgens de geomorfologische karteringen tot en met 2017 betreft het lage landduinen met bijbehorende vlakten en laagten (kaarteenheid 4L8); Nu komen ze niet (meer) voor als landduin-eenheid op de meest recente geomorfologische kaart (Wageningen Environmental Research 2023), maar op de bodemkartering van de boswachterij Austerlitz (Vis 1964) zijn hier wel duinvaaggronden gekarteerd.

3.2 Bodemvormende processen

In het mildere klimaat van het Holoceen vond in de top van het dekzand op veel plaatsen bodemvorming plaats. Die bodemvorming is mede door menselijk handelen beïnvloed.[56] In de zeer arme gronden (met een leemgehalte van 10% of lager) van het Pleistocene zandgebied vormde zich vanaf het begin van het Holoceen meestal een humuspodzol (primaire podzolisatie). In de lagere, vochtigere, gebieden waren dit veldpodzolgronden en op de hogere, drogere gronden, waar ook het onderzoeksgebied toe behoort, haarpodzolgronden (afb. 3.2).[57] Op de iets rijkere gronden vormden zich in eerste instantie moderpodzolen. Door ontbossing en overexploitatie als akkerland zijn de rijkere moderpodzolgronden op veel plaatsen in de loop van de tijd tot de voedselarmere humuspodzolgronden gedegradeerd (secundaire podzolisatie). Deze ontwikkeling is op en rond de Heuvelrug waarschijnlijk vanaf het laat-neolithicum langzaam ingezet. Na de late ijzertijd, maar zeker in de middeleeuwen, waren veel bodems dermate uitgeloogd en uitgeput dat ze door de mens werden opgegeven en verlaten. Het kenmerkende heidelandschap met schaapherders op prenten van de Heuvelrug uit de 17e en 18e eeuw is een relict van dit proces. Op sommige plaatsen kon dit zelfs leiden tot zandverstuivingen (afb. 3.3).

Afb. 3.3 Zandverstuiving met het kamp en de pyramide op de achtergrond (E.W.J. Bagelaar 1806, Atlas Coenen van s'Gravesloot, inv.nr. 16-64-1)

Bewoning en akkerbouw concentreerde op en rond de mineralogisch rijkere of lemigere gebieden met moderpodzol-gronden. Daar vond vanaf de late middeleeuwen de meeste dorpsvorming plaats en ontstonden in de loop van de tijd onder invloed van (plaggen)bemesting op de gemeenschappelijke akkers, bodems met een humeuze bovengrond van wisselende dikte. De bodems met een antropogene bovengrond van meer dan 50 cm worden tot de enkeerdgronden gerekend. In het gebied rond Austerlitz lijkt in de middeleeuwen niet of nauwelijks te zijn gewoond (hoofdstuk 2.1.1). De plaatselijk aanwezige 30-50 cm dikke, humeuze bovengrond, geclassificeerd als kamppodzolgrond, is het gevolg van verploeging en bemesting, die pas plaatsgevonden heeft na het verlaten van het legerkamp.

56 Berendsen 2004; idem 2005.
57 Zie Bodemkaart 1:50.000.

Afb. 3.4 Deel van profiel 701, opgraving Dorpsplan Noord (BAAC/Vestigia).

Afb. 3.5 Deel van profiel 1 in werkput 21, opgraving Deellocatie Franse Kamp (Greenhouse Advies).

In het onderzoeksgebied is op veel plaatsen onder de bouwvoor sprake van een relatief dun Jong Dekzandpakket, waarin in de top een podzol is gevormd (afb. 3.4). Onder het Jong dekzand, maar soms ook al direct onder de bouwvoor, zijn Oud Dekzand- en puinwaaierafzettingen waargenomen, die zijn te herkennen aan de grote kiezels en keien tussen het zand (afb. 3.5). Op het podzol en het dekzand is een goed herkenbaar stuifzandpakket afgezet. Dit pakket is vrijwel in het gehele plangebied waargenomen. In dit bovenste stuifzandpakket heeft zich op enkele plaatsen een (micro)podzol gevormd. Op andere plaatsen zijn in het laagje stuifzand regelmatige geordende schopsteken waargenomen (afb. 3.6). De grondsporen, die toebehoren aan het legerkamp zijn over het algemeen herkenbaar vanaf de onderkant van de bouwvoor en de top van het stuifzandlaagje of daaronder; in de top van het dekzand. Het stuifzandlaagje is dus gevormd vóór of tijdens het afplaggen, egaliseren en prepareren van het terrein. Wanneer dat heeft plaatsgevonden is onbekend. Waarschijnlijk pas na het verlaten van het kamp, toen het terrein werd gerbuikt voor akkerbouw. Het laagje is aan hand van een OSL-monster[58] (bijlage 6.1)gedateerd in de 13e eeuw na Chr., wat goed past binnen deze stratigrafie en in de vorige paragraaf is opgemerkt over de uitputting en het veranderend grondgebruik.

Afb. 3.6 Proefsleuven in onderzoeksgebied de Monarch. Links: voetstappen in proefsleuf 2, gezien vanuit het oosten. Rechts: Proefsleuf 3 vanuit het oosten, met regelmatige schopsteken (Vissinga & van Heeringen 2016, 23).

58 Profiel 15.1 (vnr. 258) van het proefsleuvenonderzoek door BAAC; zie Mooren ,30.

De sporen van het kamp worden soms ook oversneden door ploegsporen vanuit de bouwvoor. De ploegsporen zijn toe te schrijven aan het agrarisch gebruik in de laatste 200 jaar. De dikte van de moderne bouwvoor varieert van 15 tot 60 cm. Het relatief grote verschil is een gevolg van het egaliseren en verploegen van het terrein na de ontmanteling van het kamp, het verschil in grondgebruik in de 19e en eerste helft van de 20e eeuw en het gebruik als vuil- en puinstort na die tijd (zie 3.4).

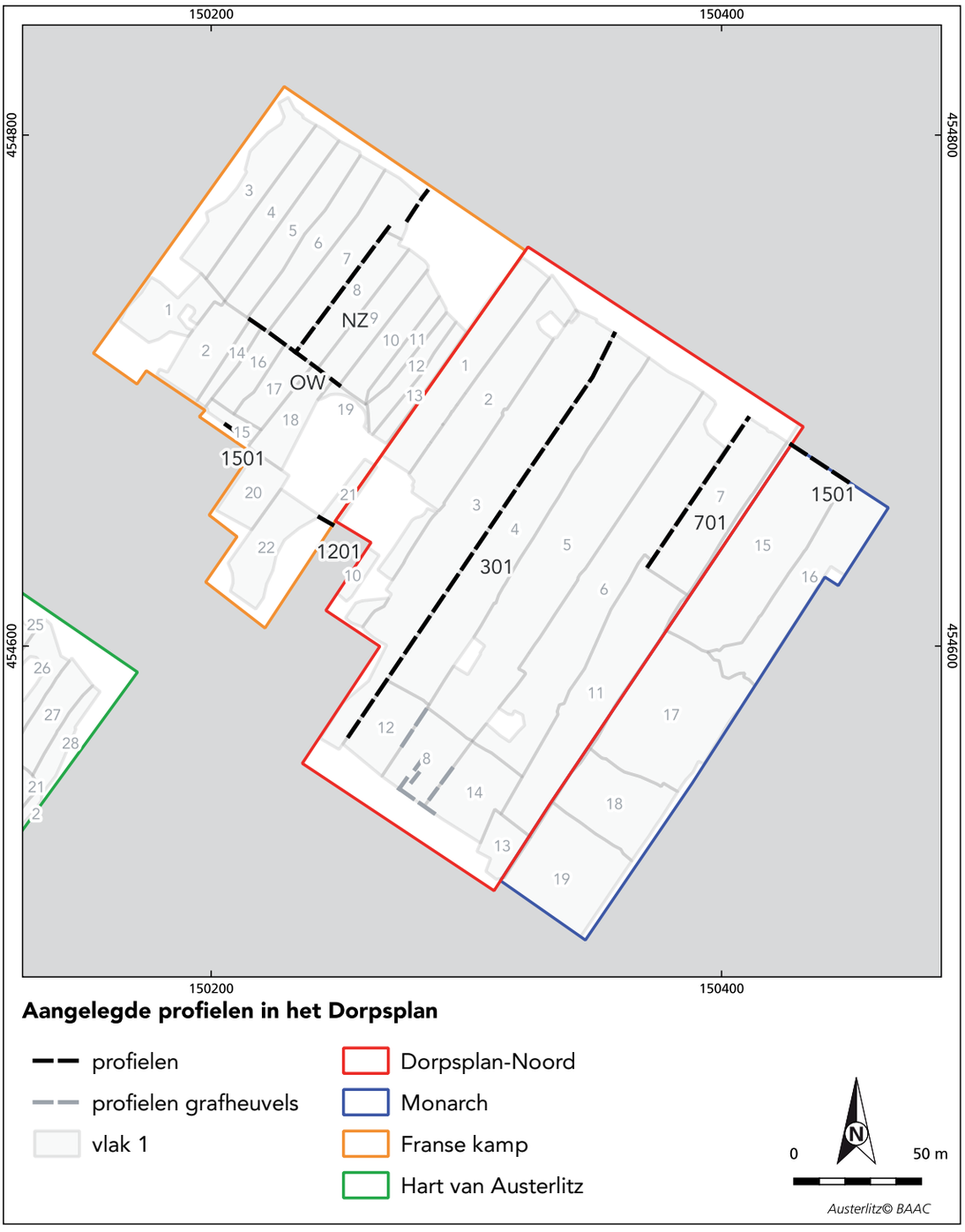

Afb. 3.7 Ligging van de profielen binnen de opgravingen van Dorpsplan (BAAC/Vestigia).

3.3 Profieldoorsnedes

In de verschillende deelopgravingen binnen het plangebied Dorpsplan-Noord is steeds geprobeerd een aantal doorlopende verticale profielen over het hele opgravingsterrein te construeren, Dit heeft geresulteerd in de volgende profielopnames, waarvoor ook profielbeschrijvingen beschikbaar zijn (zie afb. 3.7):

- Profiel S301 is een doorlopend Noord(oost)-Zuid(west) profiel over de hele lengte van het centrale deel van de opgraving ter hoogte van werkput 3 (afb. 3.8 en bijlage 3.1).
- Profiel S701 is een Noord(oost)- Zuid(west) profiel over het noordelijke deel van de opgraving ter hoogte van werkput 7(afb. 3.9).
- Profiel S1501 is een (Noord)west-(Zuid)oost profiel aan de noordrand van het deelgebied Monarch (werkputten 15 en 16) zie (afb. 3.10).
- T-profiel Greenhouse is een haaks op elkaar staand profiel met dezelfde oriëntaties als hierboven in het centrale deel van het westdeel (Greenhouse) van het plangebied (afb. 3.11).

Tenslotte zijn in het zuidelijke deel van de opgraving, ter hoogte van de prehistorische grafheuvels in de werkputten 8, 12 en 14 nog eens extra detailprofielen aangelegd (zie hiervoor hoofdstuk 5). In totaal is in het gebied Dorpsplan-Noord ruim 500 m aan doorlopende profielen aangelegd en beschreven.

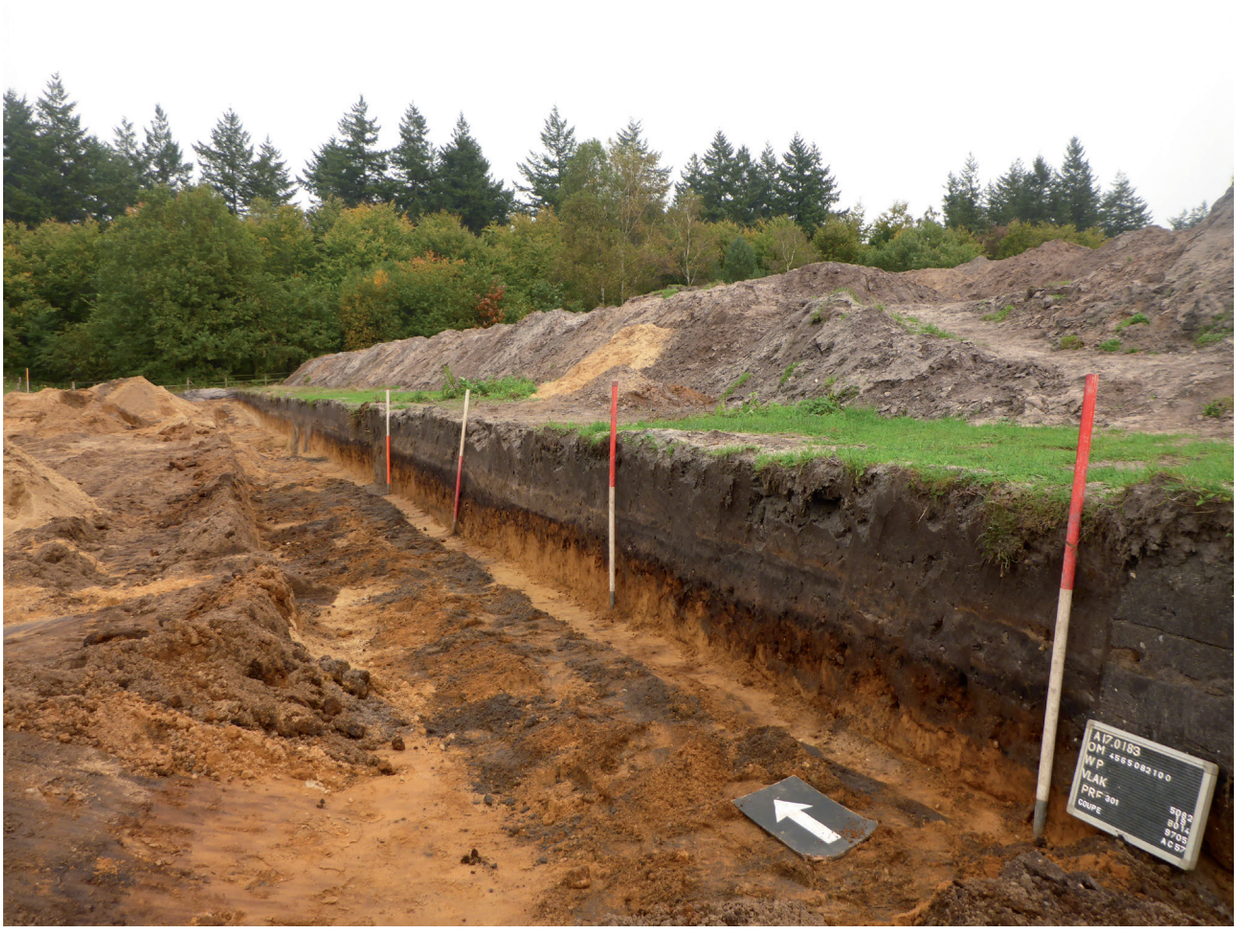

Afb. 3.8 Profiel 301 over de lengte van de opgraving Dorpsplan Noord (BAAC/Vestigia).

Afb. 3.9 Profiel 701 van de opgraving Dorpsplan Noord (BAAC/Vestigia).

Afb. 3.10 Profiel 1501 West-Oost profiel aan de noordrand van de opgraving de Monarch (BAAC/Vestigia).

Afb. 3.11 Deel van het T-profiel op de opgraving Deelplan Franse Kamp (Greenhouse Advies).

Afb. 3.12 Profiel 101 (links) en profiel 301 (rechts) van de opgraving Hart van Austerlitz (BAAC/Vestigia).

In het deelgebied Hart van Austerlitz was de situatie anders. Door de vele grote verstoringen en obstakels in de vorm van bomen en aanwezige gebouwen en funderingen was het niet mogelijk doorlopende verticale profielen aan te leggen langs de werkputwanden. Gekozen is om op strategische en informatieve punten binnen de opgraving profielkolommen te documenteren (afb. 3.12). In totaal zijn 15 van die kolommen opgenomen en beschreven (afb. 3.13). Duidelijk is dat binnen dit deelgebied de archeologische sporen direct onder de sterk verrommelde bouwvoor beginnen en een eventuele podzol en stuifzandlaagjes daarin geheel zijn opgenomen.

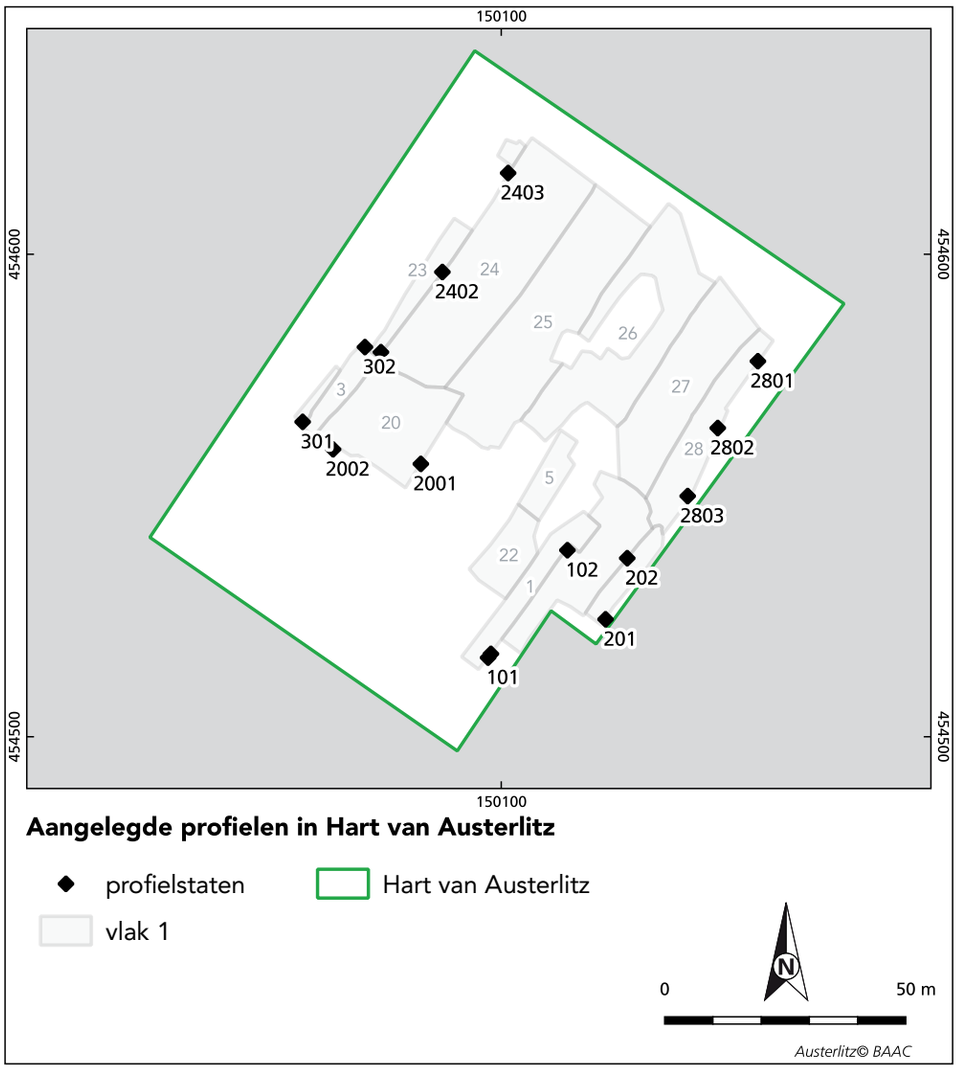

Afb. 3.13 Locaties van de profielen van de opgraving Hart van Austerlitz (BAAC/Vestigia).

De waargenomen bodemopbouw in de profielen van Dorpsplan-Noord bevestigen de hoofdlijnen van de profielopbouw zoals die hierboven is beschreven. In de verschillende profielen is tegelijk goed te zien dat die opbouw binnen het onderzoeksgebied van plaats tot plaats sterk kan wisselen. Regelmatig is het "middeleeuwse" stuifzandlaagje geheel opgenomen in de bouwvoor. Datzelfde geldt ook voor de top van de podzol zelf. Soms is onder de bouwvoor alleen nog B- of BC-horizont herkenbaar. Met name in het westelijke (Greenhouse-) deel van de opgraving is de mate van verstoring groter dan in het centrale en oostelijke deel (afb. 3.14) Voor het oostelijke (Monarch)deel geldt dan weer dat door het afgraven van het grootste deel van bovengrond vanwege de sanering volledige profielopnames nauwelijks meer mogelijk waren.

Afb. 3.14 Zuidwest profiel in werkput 1 van de opgraving deellocatie Franse kamp (Greenhouse Advies).

3.4 Postdepositionele processen en recente verstoringen

Zoals in het historisch overzicht al is opgemerkt is het onderzoeksgebied in de laatste anderhalve eeuw op verschillende momenten gebruikt als stortplaats voor afval en winning van (bouw)zand. Ook heeft het gedeeltelijk gebruik als houtzagerij, manege en opslagplaats zijn sporen in de bodem achtergelaten. Op afb. 3.15 is aangegeven waar binnen het onderzoeksgebied sprake is geweest van bodemverstoringen die tot onder het archeologische niveau hebben gereikt. Op deze plaatsen zijn de sporen van het kamp al voor de opgravingen geheel uitgewist. De recente verstoringen tezamen hebben een oppervlakte van ca. 5600 m².

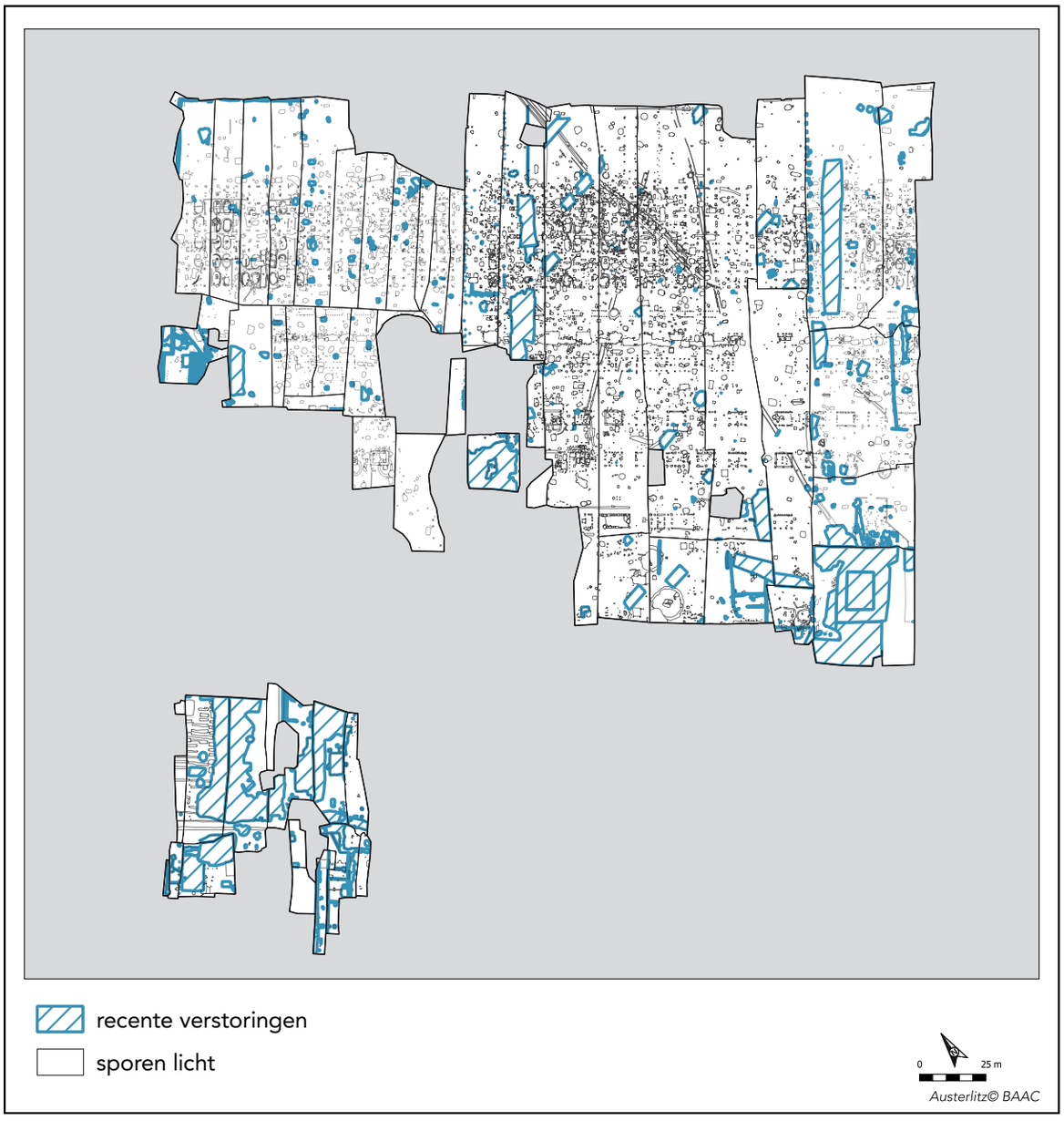

Afb. 3.15 Bodemverstoringen in het onderzoeksgebied (BAAC/Vestigia).

4 Sporen en structuren

M. Kalshoven (BAAC)

4.1 Inleiding

Tijdens de opgravingen in Austerlitz is een grote hoeveelheid sporen aangetroffen (afb. 4.1, bijlage 4.1). Uit het mesolithicum dateren enkele losse vondsten van vuurstenen artefacten, achtergelaten door jager-verzamelaars tijdens een kortstondig verblijf. Sporen die in verband kunnen worden gebracht met dat verblijf zoals bijvoorbeeld een haardplaats, zijn niet aangetroffen. De oudst bewaarde sporen zijn die van een aantal prehistorische grafheuvels. Daarnaast zijn ook banen van karrensporen uit de late middeleeuwen aangetroffen. Het merendeel van de sporen is gerelateerd aan het Camp d'Utrecht; een legerkamp van het Frans-Bataafse leger dat in 1804 is opgezet als een tentenkamp waarna het in 1805 werd omgezet in een barakkenkamp.

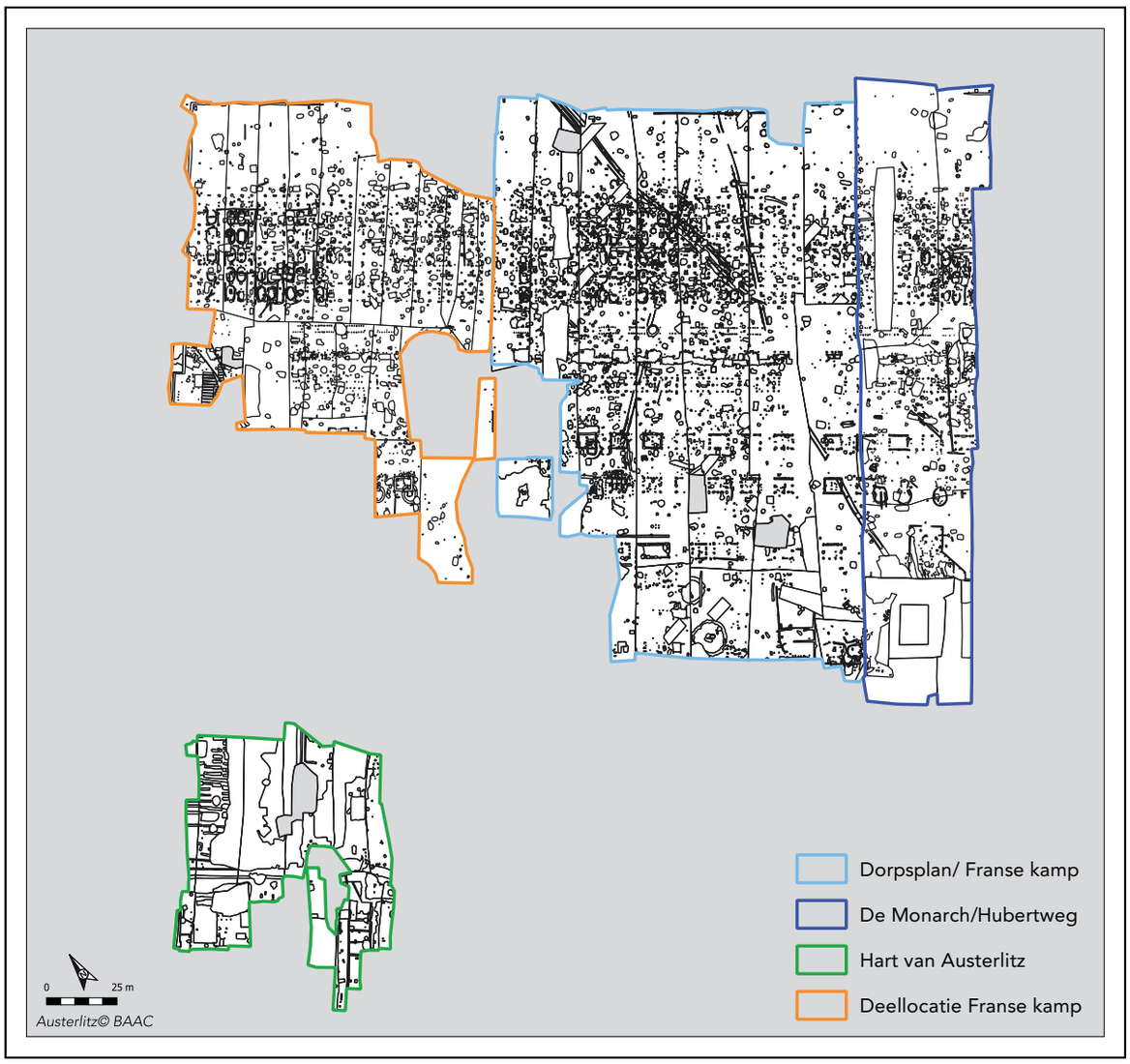

Afb. 4.1 De sporen van alle opgravingen bij elkaar (BAAC/Vestigia).

Uit de periode van vier jaar dat het kamp gebruikt werd (1804-1807) en het jaar dat het kamp gesloopt werd (1808) dateren letterlijk duizenden sporen van onder andere barakken, tenten, greppels, kuilen, keukens en plaggenhutten die in dit hoofdstuk nader worden beschreven.

Aangezien de militaire structuren gelijkvormig zijn, en veelal uit hetzelfde jaar dateren, is ervoor gekozen om deze groepsgewijs te beschrijven. Per groep structuren wordt eerst nader ingegaan op bekende historische gegevens, vervolgens worden de daadwerkelijk aangetroffen structuren gepresenteerd. Tot slot worden de historische en archeologische bevindingen vergeleken en conclusies getrokken.

4.2 Prehistorische grafheuvels

Tijdens de opgravingen werden, geheel onverwachts, resten van een aantal grafheuvels en bijbehorende sporen uit de prehistorie aangetroffen (tabel 4.1). De heuvels zijn door een extra team opgegraven en uitgewerkt. De resultaten hiervan, inclusief synthese, zijn opgenomen in hoofdstuk 5.

Tabel 4.1 sporen van de prehistorische grafheuvels.

spooraard	aantal
crematiegraf	1
grafheuvel	2
lijksilhouet	2
kringgreppel	1
totaal	7

4.3 Middeleeuwse weg

Tijdens de opgraving zijn banen van middeleeuwse karrensporen aangetroffen, die worden oversneden door de sporen van het kamp (tabel 4.2). Deze sporen worden besproken in hoofdstuk 6.

Tabel 4.2 Middeleeuwse sporen.

spooraard	aantal
karrenspoor	43
totaal	43

4.4 Sporen en structuren van het legerkamp

In totaal zijn 7812 sporen aangetroffen die te maken hebben met het legerkamp (tabel 4.3). In de tabel zijn de recente sporen (147), de natuurlijke verstoringen (158) en de ploegsporen buiten beschouwing gebleven.

Het noordelijk deel van het onderzoeksgebied (afb. 4.1) bevatte sporen van het operationele deel van het kamp. Hier woonden de manschappen en de bataljonsofficieren. Het betreft, zeker in het manschappendeel, een grote dichtheid aan sporen (afb. 4.2), mede doordat er twee fases van het kamp over elkaar heen liggen, een tentenkamp en een barakkenkamp.

Tabel 4.3 Sporen van het legerkamp.

spooraard	aantal
paalkuil	5190
kuil	2006
tentgreppel	169
greppel	147
kookkuil	105
spitspoor	104
tentkuil	39
standgreppel	32
plaggenhut	6
wandgreppel	3
haardkuil	3
waterput	3
houten paal	2
oven	1
haard	1
brandkuil	1
puinlaag	1
totaal	7812

Tijdens, en na de opgravingen maakte de combinatie van aangetroffen sporen en historische kaarten van het tenten- en barakkenkamp, duidelijk dat er sporen van 2,5 bataljon zijn opgegraven. Binnen deze bataljons werden, weer in combinatie met de historische kaarten, verschillende zones herkend (afb. 4.3). De zone waarin de manschappen woonden was herkenbaar aan de grote dichtheid van sporen. Vervolgens konden daarvandaan de verschillende linies (zones) van de historische kaarten worden herkend

De herkende patronen komen ook terug op de allesporenkaart van de opgraving. De bataljon locaties hebben voor de uitwerking de letters A, B en C gekregen (afb. 4.3).

Binnen de militaire zones zijn structuren van twee kamp-fases herkend, het tentenkamp en het barakkenkamp. In totaal zijn 382 structuren onderscheiden (tabel 4.4), die per categorie in hoge mate overeenkomen.

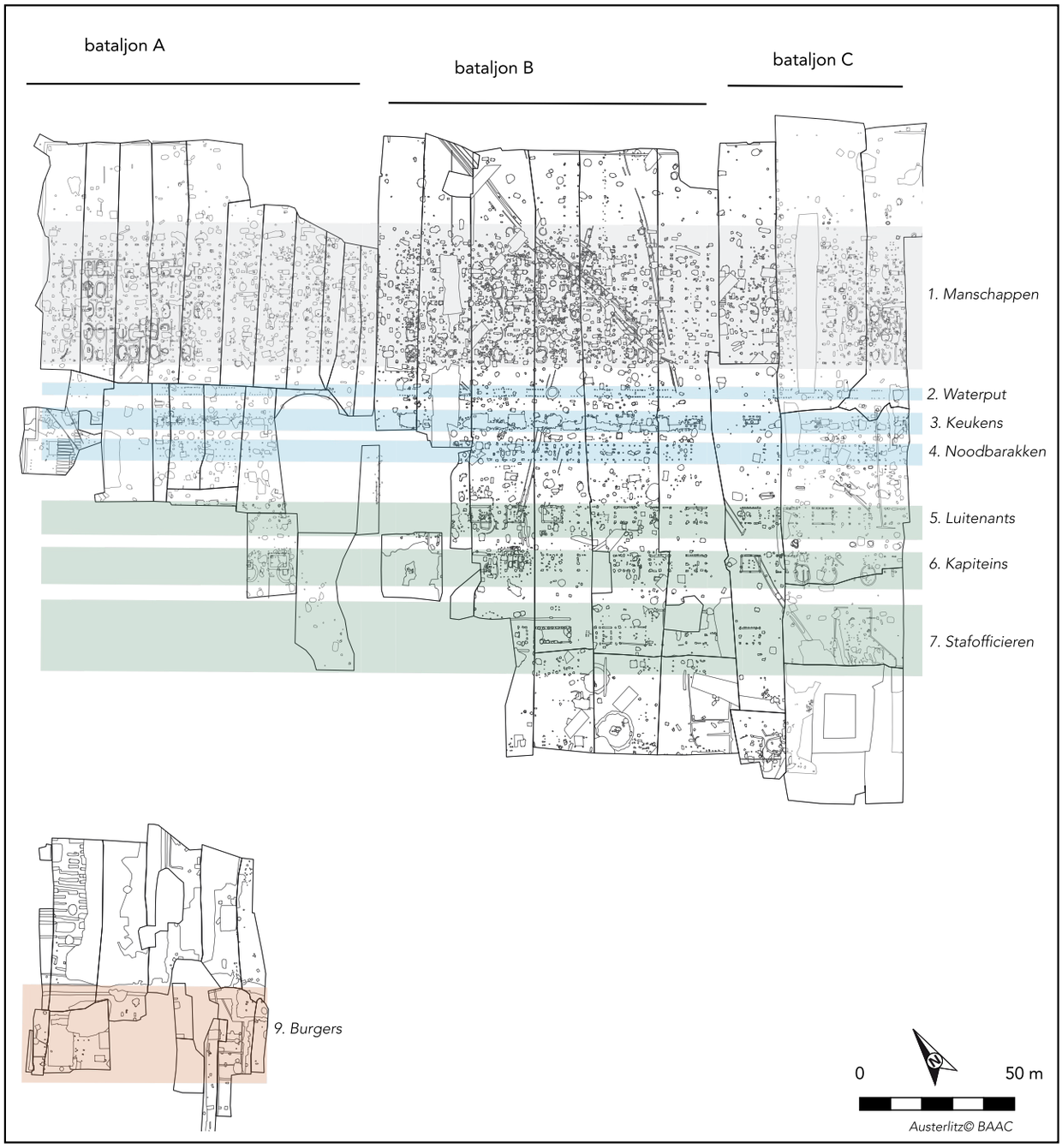

Afb. 4.3 De aangetroffen bataljons, met zone-indeling (BAAC/Vestigia).

Tabel 4.4 Aangetroffen structuren naar type, per bataljon.

type structuur	bataljon locatie A	bataljon locatie B	bataljon locatie C	totaal
palenrij	-	1	-	1
wapenmantels	-	3	-	3
tenten soldaten	40	46	24	110
afwatering tentenkamp	32	-	-	32
barakken soldaten	36	36	20	92
afwatering barakkenkamp	6	-	-	6
waterput	1	1	1	3
zodenbanken/barakken/tafels	5	8	4	17
keukens tentenkamp	4	9	5	18
keukens barakkenkamp	4	8	5	17
keuken onbekend	2	6	3	11
noodbarakken	5	7	5	17
tenten luitenants	-	1	2	3
barakken luitenants	2	8	5	15
tenten kapiteins	2	4	3	9
barakken kapiteins	2	8	3	13
tent bediende	-	1	-	1
barakken officieren	-	3	1	4
keuken officieren	-	1	-	1
tuin	-	4	1	5
tenten wasvrouwen	-	-	4	4
totaal	141	155	86	382

De verschillende zones met de bijbehorende structuren worden beschreven in hoofdstuk 7 (het tentenkamp) en hoofdstuk 8 (het barakkenkamp). In deze hoofdstukken wordt de historische achtergrond van de betreffende structuurtypes beschreven, gevolgd door de archeologische verschijningsvorm binnen dit onderzoek.

4.5 Sporen van de burgerbewoning

Het zuidwestelijk deel van het onderzoeksgebied bevond zich in een minder druk deel van het kamp. Hier werden sporen van een dorp van kampvolgers aangetroffen (afb. 4.4). Deze sporen van de civiele bevolking bestonden uit plaggenhutten, waar burgers woonden die zaken deden met de soldaten uit het kamp. De resultaten van deze opgraving zijn verder uitgewerkt in hoofdstuk 9.

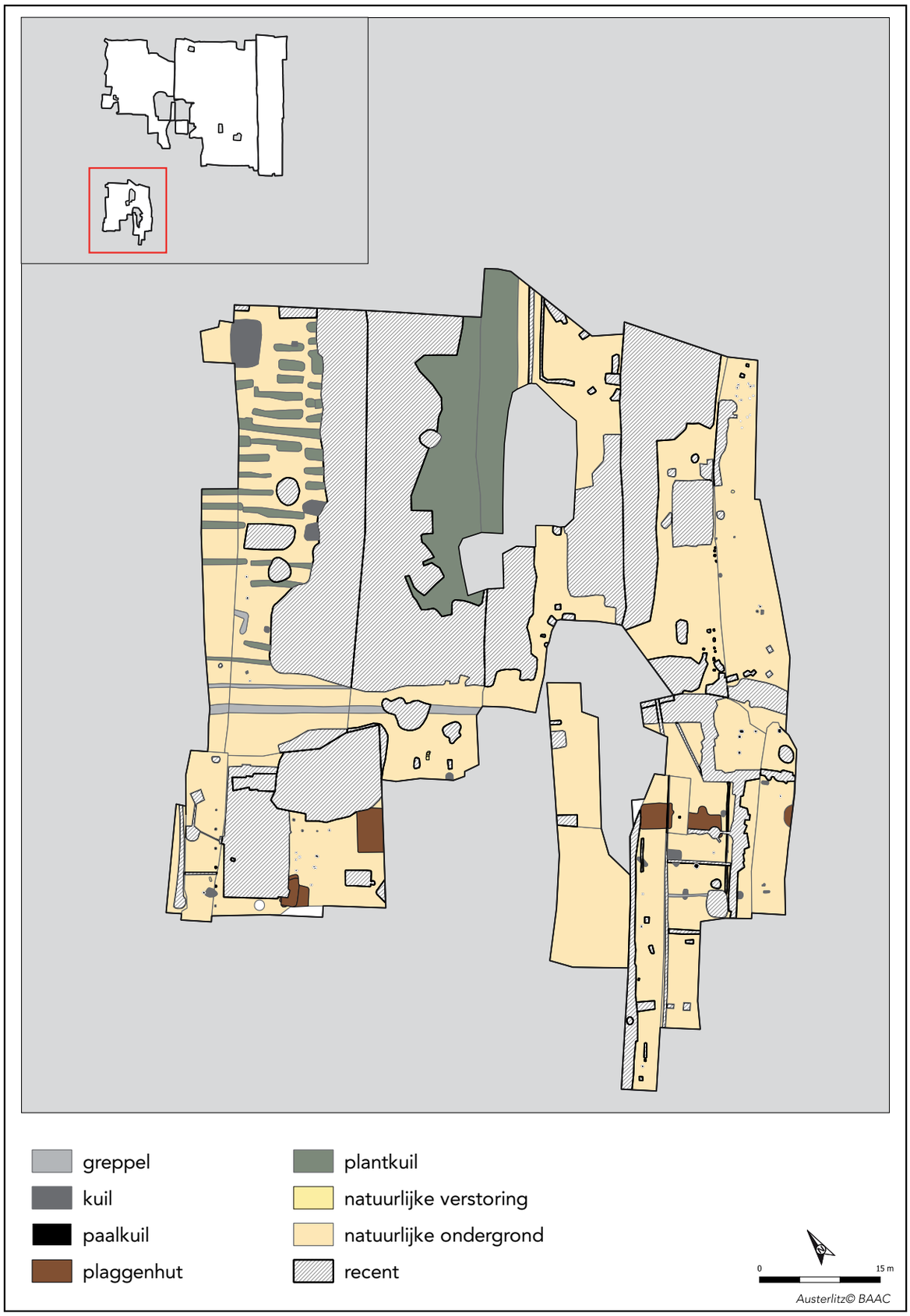

Afb. 4.4 Alle sporen van de opgraving Hart van Austerlitz (BAAC/Vestigia).

5 Prehistorische grafheuvels

C. van der Linde & S. van As (BAAC)

Met bijdragen van L. den Boef (BAAC), E. Drenth (BAAC), R. Grabowski (BAAC)
E. Smits (Smits Antropologisch Bureau) & A. Verbaas (Stiching LAB)

5.1 Inleiding en aanleiding

Bij het onderzoek van het Frans-Bataafse legerkamp werden aan de zuidwestzijde van het onderzoek Dorpsplan Noord onverwachts de restanten gevonden van een prehistorische grafheuvelgroep (afb. 5.1).[59] Het was een belangrijke bijvangst. De heuvels, of beter gezegd: de bodemkundige afdrukken ervan, werden herkend door Sjaak Mooren en na een veldbezoek bevestigd door de eerste auteur van deze bijdrage. Daarbij werd ook de aanwezigheid van vermoedelijke grafkuilen vastgesteld. Aangezien de vondst van een prehistorisch grafveld niet was voorzien in het bestaande plan, zijn hiervoor aanvullende onderzoeksvragen geformuleerd op het bestaande PvE.[60]

De aanvulling op de onderzoeksdoelen kwam voort uit het onverwachts aantreffen van wat de resten leken te zijn van twee prehistorische grafheuvels. Deze lagen aan de zuidwestelijke limiet van het onderzoeksgebied. Wat zichtbaar was gebleven, waren de bodemkundige afdrukken van oorspronkelijke grafheuvels. De datering ervan was op dat moment nog onduidelijk, en slechts globaal te plaatsen in de periode laat-neolithicum tot en met de vroege ijzertijd. Binnen de contouren van tenminste één van de monumenten tekende zich een vermoedelijke grafkuil af, die, gezien zijn forse omvang, een inhumatiegraf leek te bevatten. Aangezien de flankerende werkputten nog niet waren ontgraven, was het onbekend of sprake kon zijn van een grotere grafheuvelgroep, en of deze was geflankeerd door een (jonger) urnenveld of andere geassocieerde grafveldsporen. Naar aanleiding hiervan werden de onderzoeksgegevens van de vooronderzoeken opnieuw geïnterpreteerd, wat leidde tot de herkenning van twee mogelijke kringgreppels in proefsleuf 4, gelegen ten zuidoosten van de grafheuvels.[61] Deze greppels waren eerder als tentgreppels behorende tot het kamp geïnterpreteerd en dat bleek na aanvullende waarnemingen een juiste interpretatie te zijn geweest.
De zone waar de relicten van grafheuvels inclusief mogelijk urnenveld voorkomen heeft een oppervlak van 2565 m^2 en maakt deel uit van onderzoeksgebied Dorpsplan-Noord (afb. 5.2).

Methode van veldwerk

Het veldwerk is uitgevoerd begin december in een periode met nachtvorst en sneeuwval. De opgraving is uitgevoerd door de beide auteurs van deze bijdrage, geassisteerd door J. Mooren en I. Cleijne. Het eerste vlak is machinaal aangelegd op de diepte van sporen van het Frans-Bataafse legerkamp; dat wil zeggen direct onder de moderne bouwvoor. Dit betekent dat het vlak in de top van de bewaarde natuurlijke bodem is aangelegd. Sporen van het kamp en fenomenen die behoren bij grafmonumenten/bodemvormingszones zijn in het vlak en profielen gedocumenteerd. Ter plaatse van de grafmonumenten zijn machinaal verdiepte vlakken aangelegd. Daarbij is van circa de helft van elk monument de bodemvormingszone verdiept zodat meerdere profielen zijn aangelegd en gedocumenteerd (afb. 5.3). Ter opsporing van grondsporen (eventuele randstructuren en grafkuilen) zijn controlevlakken machinaal aangelegd. In aanvulling op de hoofdprofielen over het gehele onderzoeksgebied, aangelegd tijdens het onderzoek van het Camp d'Utrecht, zijn nog enkele aanvullende landschappelijke profielen gedocumenteerd, met als doel een gedetailleerde landschappelijke reconstructie van de rug waarop de monumenten zijn aangelegd. Hierdoor zijn meerdere doorlopende dwarsprofielen te reconstrueren over de grafheuvellocatie. De profielen en vlakken zijn bodemkundig nauwgezet gedocumenteerd middels analoge tekeningen.

Bij de daarvoor geschikte contexten zoals grafkuilen, heuvelrestanten en bodems zijn monsters genomen ten behoeve van botanisch, daterend en bodemkundig onderzoek ter beantwoording van de onderzoeksvragen. Alle grafkuilen zijn opgegraven op de daartoe geëigende methode. In geval van inhumatiekuilen zijn veelvuldig vlakken en doorsneden getekend, gefotografeerd en uitputtend bemonsterd. De bemonstering hiervan is gericht op botanisch- en dateringsonderzoek (^{14}C/OSL). De overige inhoud van alle grafkuilen is integraal, in segmenten en vlakken bemonsterd en de inhoud daarvan is nat gezeefd op 1 mm maaswijdte.

59 In werkput 8 van BAAC project A-17.0183.
60 Hessing *et al.* 2017. Het betreft de onderzoeksvragen 42-71, alsook uit de NOaA vragen 27 en 45.
61 Mooren *et al.* 2025; project A-15.0038.

Afb. 5.1 Droneopname van de grafmonumenten, gefotografeerd richting het noordnoordoosten. Het eerste vlak wordt aangelegd, met daarin de nieuwetijdse grondsporen van het legerkamp. Doordat direct onder de recente toplaag is aangelegd, en de bodemhorizonten niet stratigrafisch werden afgegraven, verschenen de natuurlijke contouren waarop de grafheuvels oorspronkelijk waren opgeworpen (BAAC/Vestigia).

5.2 Sporen en structuren

5.2.1 Inleiding en methode

Het grafveld bleek uiteindelijk te bestaan uit twee, mogelijk drie grafheuvels (H1-H3, afb. 5.3, 5.4). Van een urnenveld bleek geen sprake te zijn. Van twee grafheuvels zijn de contouren herkend als bodemkundige afdruk in de (humus) podzolering. Een derde monument is vermoedelijk in het zuidelijk profiel aangesneden, maar ten zuiden daarvan was het terrein afgegraven ten behoeve van woningbouw zodat die waarneming niet aanvullend kon worden getoetst.

De opgeworpen heuvellichamen waren niet bewaard maar zijn als gevolg van egalisatie- of ontginnings-werkzaamheden verdwenen. Getuige daarvan zijn de (paal)kuilen en rijen handmatige spitsporen die onder de teellaag zichtbaar waren. Het is aannemelijk dat dit gebeurd is bij de terreinpreparatie voorafgaand aan de aanleg van het legerkamp.

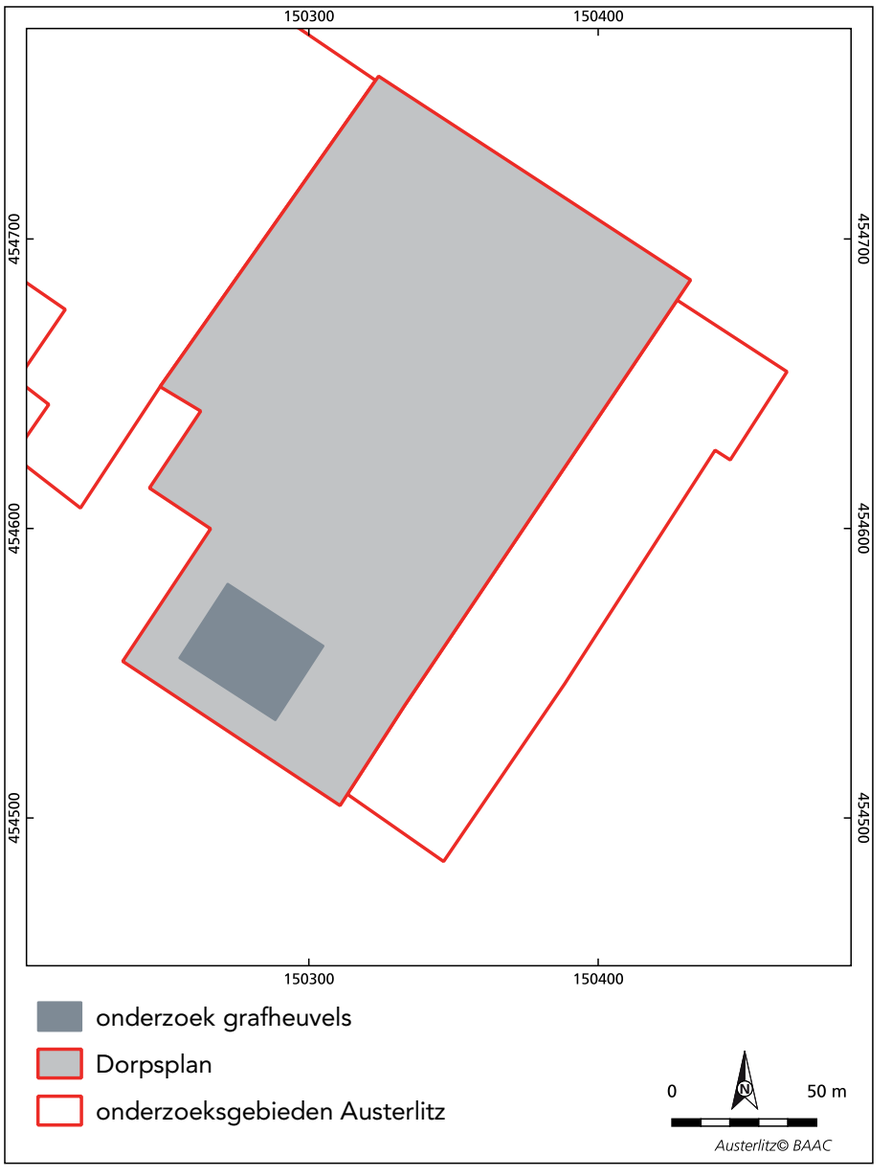

Afb. 5.2 Het onderzoeksgebied van het grafveld in relatie tot het onderzoeksgebied Dorpsplan (BAAC/Vestigia).

Desondanks zijn in de twee grafheuvels nog grafkuilen bewaard gebleven. In grafheuvel 1 zijn dat twee oversnijdende centraalgraven van inhumaties (G1a/G1b) en een crematiegraf dat als nabijzetting is bijgezet (G2). In grafheuvel 2 betreft het een primair centraalgraf met daarin een inhumatie (G3). De graven zijn te dateren in de periode laatneolithicum B t/m midden-bronstijd A, 2200-1500 v.Chr. (tabel 5.1).

Tabel 5.1 Overzicht van de sporen en structuren van het grafveld.

structuur	code	associatie/spoornummer	type	datering
heuvel 1	H1	G1, G2	geen randstructuur	laat-neolithicum B, midden-bronstijd
heuvel 2	H2	G3	geen randstructuur	laat-neolithicum B
heuvel 3	H3	-	geen randstructuur	bronstijd?
graf 1	G1a/b	8068	primair centraalgraf 2x	laat-neolithicum B, vroege bronstijd
graf 2	G2	8082	nabijzetting	midden-bronstijd A
graf 3	G3	8076	primair centraalgraf	laat-neolithicum B

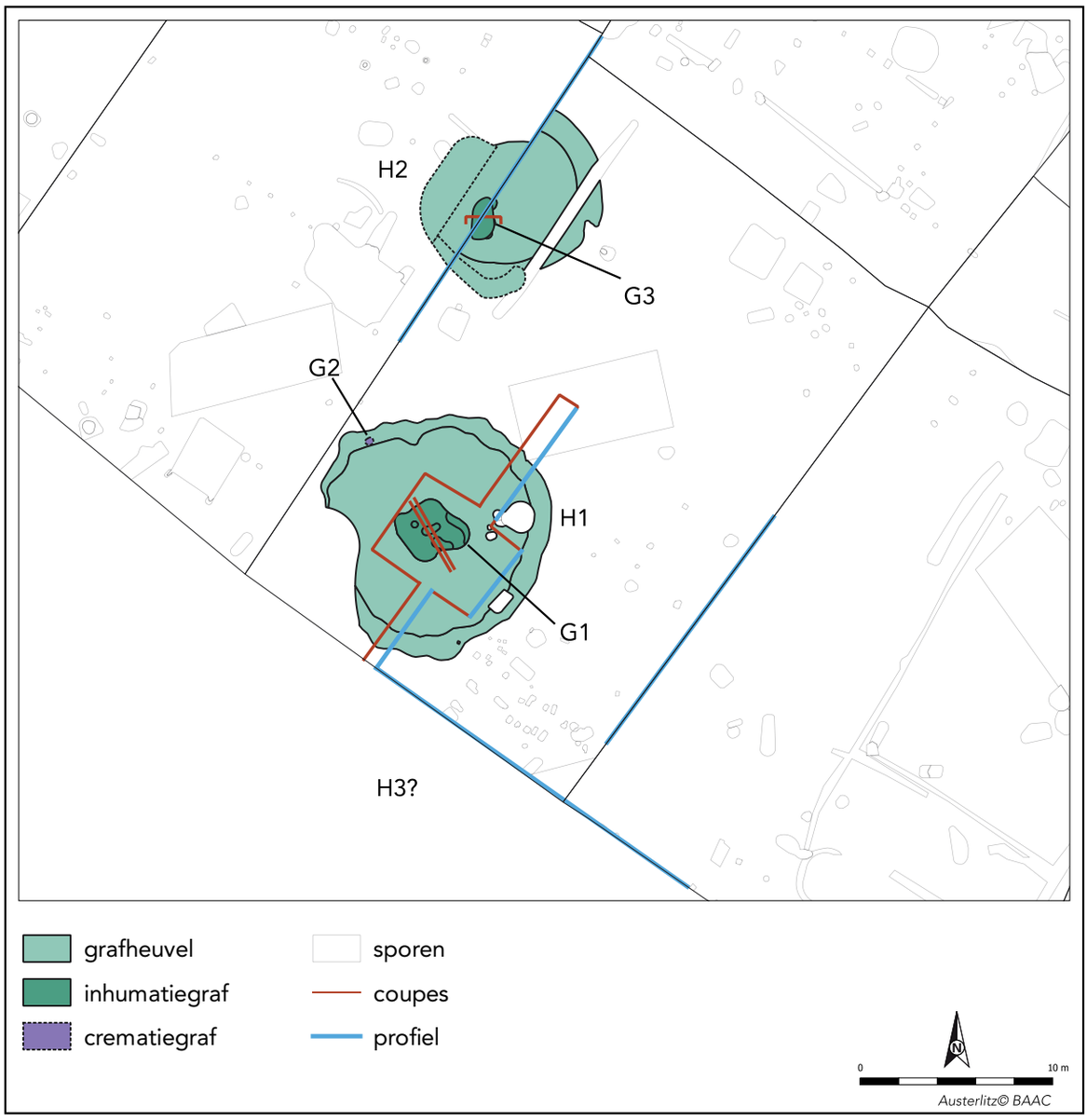

Afb. 5.3 De ligging van de grafmonumenten, grafsporen en de spoor- en profieldoorsneden. De ondergrond bevat de grondsporen van het legerkamp (BAAC/Vestigia)

5.2.2 Landschappelijke situering van de grafheuvels en bodemvorming

De grafheuvels zijn aangelegd op smeltwaterafzettingen (sandr-afzettingen). Dit zijn verspoelde sedimenten van de in het Saalien opgestuwde rivierafzettingen. Door deze genese kunnen binnen korte afstanden en diepten gevarieerde sedimenten voorkomen, variërend van grove grinddekken tot compacte leemlagen. Hierdoor zijn ook de natuurlijke bodemprocessen lokaal sterk gevarieerd en dit heeft ook zijn weerslag op de bodemvorming in en onder de prehistorische grafheuvels en grafsporen, specifiek in de vorming van moder- en humuspodzolen.

Vanwege de prominente rol van bodemkunde in de beantwoording van onderzoeksvragen in deze bijdrage volgt een uiteenzetting van de belangrijkste hier relevante processen en fenomenen. Centraal in de bodemkundige studie is de vraag welke bodem hier van nature is gevormd en in hoeverre die is gedegenereerd.
Podzolering is een proces waarbij humus en mineralen, met name ijzer- en aluminiumverbindingen, uit de vegetatielaag of biohorizont spoelen en neerslaan op diepere niveaus. Deze herverdeling komt tot uiting in een aantal typerende bodemhorizonten. De top van de bodem wordt gevormd door de O- en A-horizonten. De O-horizont bestaat uit opgehoopte resten van voornamelijk bovengrondse plantenresten in verschillende stadia van omzetting.

Op de overgang naar de onderliggende A-horizont komt het oudste strooisel voor, dat het meest is omgezet. De A-horizont is een minerale of venige horizont waarin de organische stof (vrijwel) geheel is omgezet. De E-horizont wordt gekenmerkt door de uitspoeling van kleimineralen, ijzer, aluminium en organische stof. De kleur is vaak lichter dan de onderliggende B-horizont.[62] De B-horizont is een minerale horizont waarin de ingespoelde humus, ijzer- en aluminiumverbindingen een oerbank hebben gevormd. De C-horizont bestaat uit licht verweerd moedermateriaal, dat weinig of niet is veranderd door bodemvormende processen. Op enkele profiellocaties ten noorden van de grafheuvels zijn intacte humuspodzolbodems door overstuiving in de middeleeuwen geconserveerd (zie hoofdstuk 3; landschap en bodemopbouw). Het gaat daarbij om een haarpodzolbodem.

De mate van podzolering is afhankelijk van het aanwezige moedermateriaal, reliëf, grondwaterstand, zuurgraad en vegetatie. Het moedermateriaal van het terrein in Austerlitz varieert sterk van leemlagen tot grinddekken, maar bestaat meestal uit leemarm, zwak lemig of grof grindrijk zand. In de leemarme sedimenten kan, mits goed ontwaterd, altijd podzolering plaatsvinden. Indien de bodem zeer leemarm is (<10%) zal zich onder elk vegetatietype van nature een humuspodzolgrond ontwikkelen (primaire podzolering). Op substraten met een hoger leemgehalte (10-25%) komen van nature moderpodzolgronden voor. Ze zijn te kenmerken als verbruiningsbodems, waarin podzolering een zeer beperkte rol speelt. Hier wordt podzolering pas in gang gezet wanneer de mens de oorspronkelijke loofbosvegetatie verwijdert (secundaire podzolering).[63] In het onderzoeksterrein is het exacte leemgehalte van de bodem niet bekend. In vergelijkbaar sediment te Imboschberg (Gelderland) hebben de moderpodzolgronden een leemgehalte van 12-20%, de haarpodzolgronden 6-16%.[64] Aangezien onder één van de grafheuvels in Austerlitz het restant van een moderpodzol is aangetroffen kunnen we deduceren dat dit gehalte (niet ver) boven de kritische grens van 10% ligt. Bovendien komen tegenwoordig in de nabijheid ook vergelijkbare holtpodzolgronden voor. We kunnen dan ook aannemen dat de podzolering te Austerlitz grotendeels geforceerd, en dus secundair van aard is en het ligt voor de hand dat de oorzaak daarvan, zoals elders in de wijde stuwwalregio, ligt in de omzetting van loofbos naar heide. Deze vegetatieverandering leidt tot bodemverzuring dat podzolering versnelt of versterkt. Heide is een vegetatie die in hoofdzaak door de mens in gang is gezet en onderhouden dient te worden door begrazing en afbranding.
Op basis van de botanische deelstudie in dit onderzoek kunnen we stellen dat er al sprake was van heidegebied voorafgaand aan de eerste heuvelopwerping, vermoedelijk in de eindfase van het laat-neolithicum (zie §5.3.3). Deze heide was relatief divers; rijk aan kruiden en zeker niet boomloos. Ook in de vroege en midden-bronstijd was sprake van heide met in de nabijheid bos.
Aangezien de moderpodzol onder de heuvel niet is gedegradeerd tot een humuspodzol, kan dit mogelijk als aanwijzing worden gezien dat deze omzetting naar heide relatief kort voor de opwerping van de heuvels was voltrokken.

Ter bestudering van de heuvels zijn twee profieldoorsneden gedocumenteerd met een noordoost-zuidwest oriëntatie (profiel 805 bij heuvel 1; profiel 801 bij heuvel 2, afb. 5.4 - afb. 5.6). In geval van grafheuvel 1 moest om het centraalgraf heen gewerkt worden, waardoor dat profiel uit drie delen bestaat (afb. 5.7). Parallel hieraan ten zuidoosten van heuvel 1 is een derde noordoost-zuidwest profiel vastgelegd (profiel 806, afb. 5.8). Haaks hierop is een doorlopend noordwest-zuidoostprofiel gedocumenteerd, dat de werkputten 12, 8 en 14 beslaat (profiel 804 en 1401, afb. 5.9 - afb. 5.10). Aangevuld met de lengteprofielen van de eerste opgravingsfase is het zo mogelijk om het paleoreliëf ten tijde van de aanleg en het gebruik van de grafheuvels te reconstrueren.
Uit de bestudering van de profielen en vlakken blijkt dat de heuvels op het hoogste deel van een welving in de sandr-afzettingen zijn aangelegd (afb. 5.11). Deze welving loopt in zuidoostelijke en noordwestelijke richting af.
Ten noordoosten van heuvel 2 loopt het paleoreliëf eveneens fors af, richting een laagte die door middeleeuwse instuivingen deels is genivelleerd.
Door de gedifferentieerde samenstelling van het moedermateriaal, dat zich kenmerkt door slechte sedimentsortering, kan bodemvorming in sandr-afzettingen lokaal sterk verschillen. In het eerste vlak zijn de grafheuvels herkend als ronde plekken, waar géén podzol-B horizont was aangetroffen. De ligging van voormalige grafheuvels toonde zich als een 'negatief' in de omringende gepodzoleerde bodem (afb. 5.12). Een belangrijke vraag is of in de heuvelgroep sprake is van secundaire podzolering.

62 Deze zogenaamde eluviale horizont kan lichtgrijs of asgrijs van kleur zijn en wordt ook wel aangeduid als loodzandlaag.
63 Spek 2004, 119-120.
64 Mekkink 2001.

Afb. 5.5 Profiel 801, richting noorden (BAAC/Vestigia).

Afb. 5.6 Profiel 801, richting westen (BAAC/Vestigia).

Afb. 5.7 Profiel 805, bestaande uit drie delen, omdat er om het centraal graf heen gewerkt moest worden, richting noordwesten (BAAC/Vestigia).

Afb. 5.8 Profiel 806, richting zuidoosten (BAAC/Vestigia).

Afb. 5.9 Profiel 804, richting zuidoosten (BAAC/Vestigia).

Afb. 5.10 Profiel 1401, richting zuidoosten (BAAC/Vestigia).

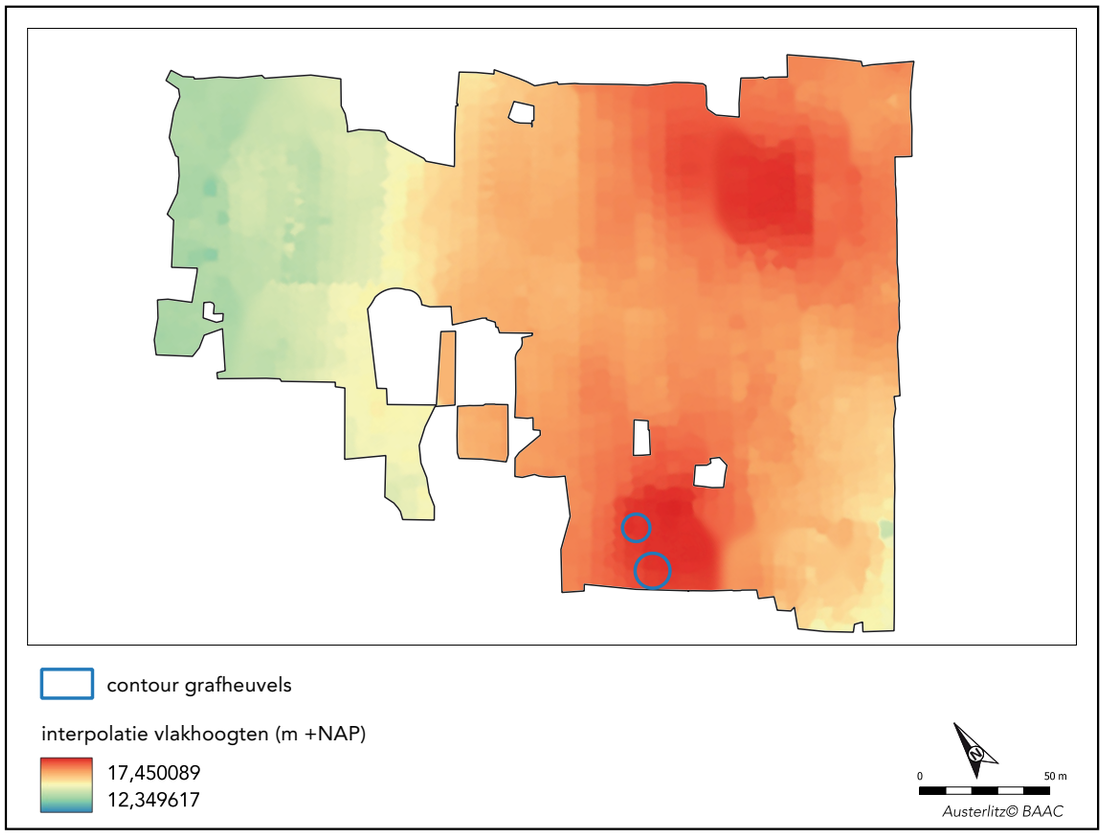

Afb. 5.11 Hoogteligging van de heuvelgroep op basis van de AHN (of vlakhoogtekaart) (BAAC/Vestigia).

Afb. 5.12 Drone foto met de contouren van grafheuvel 1 en 2 (BAAC/Vestigia).

In dat opzicht bieden de (heuvel)profielen houvast. Een belangrijke informatiebron is het voormalige loopvlak onder de heuvels; dat is als gevolg van egalisatie van de heuvels niet bewaard gebleven. De aanzet van de heuvelflanken waren nog wel goed te bestuderen. Hieruit komt naar voren, dat onder heuvel 1 oorspronkelijk een moderpodzol (ofwel oude bruine bosgrond) is gevormd en deze was op de heuvelflank grotendeels door podzolering omgezet tot een humuspodzol (haarpodzol). In, om en onder de grafkuil waren roodbruine fibers gevormd. Deze worden doorgaans gezien als gevolg van secundaire podzolering, specifiek de herschikking van mobiele humusdelen, en worden geassocieerd met neolithische grafheuvels.[65] Bij heuvel 2 is dit lastiger aanwijsbaar omdat de heuvel zo gering in omvang is en oorspronkelijk een geringe hoogte lijkt te hebben gehad. Wel is ook daar sprake van humusfibers onder de grafkuil, zwartbruin van kleur, en dit is ook te interpreteren als secundaire podzolering, maar van minder mobiele humus. De vermoede heuvel 3, enkel aangesneden in het zuidwestelijke profiel van werkput 8, vertoont ook een moderpodzol, die deels is omgezet naar een humuspodzol. De opvulling van beide inhumatiekuilen was zeer vlekkerig en dit is waarschijnlijk het gevolg van een nazak van een oorspronkelijk heuvellichaam. Deze was uit plaggen opgebouwd en is overwegend lichtgekleurd, vermoedelijk als gevolg van secundaire podzolering.

De profielen en grafkuilen bevatten aldus voldoende indirect bewijs voor een reconstructie van de omvang, opbouw en vorm van de heuvels en het oorspronkelijk bodemprofiel ten tijde van de heuvelaanleg en degradaties daarvan.

Afb. 5.13 Situering van de grafheuvelprofielen, kijkend in noordwestelijke richting. Centraal op de foto ligt heuvel 1. De profieldoorsnede 805 'verspringt' om de met hekken afgebakende grafkuilen en bestaat hierdoor uit drie delen. Schuin daar rechtsachter ligt de profieldoorsnede 801 van heuvel 2. Links op de voorgrond ligt een haaks profiel 804, waarin de rand van de vermoede heuvel 3 is aangesneden (BAAC/Vestigia).

De grafheuvels zijn ontdekt bij de aanleg van het vlak met grondsporen van het legerkamp. Dat vlak bevond zich direct onder de moderne teellaag en daarin zijn de contouren van twee grafheuvels zichtbaar als cirkelvormige lichtbruine zones zonder bodemvorming in een vlak met schakeringen van humuspodzolbodemhorizonten (afb. 5.1). De indruk kan hierdoor ontstaan, dat de lichtbruine zones natuurlijke verhogingen zijn die als het ware zijn onthoofd. De situatie is echter complexer. Oorspronkelijk is hier in de top van de pleistocene smeltwaterafzettingen een moderpodzolbodem gevormd. Daarvan zijn restanten in de profielen waargenomen (zie deze paragraaf verderop).

65 Waterbolk 1964.

Na opwerping van de grafheuvels is de moderpodzol gedegradeerd tot een humuspodzol (nu kamppodzol/haarpodzol) en ook op de heuvellichamen zal in de loop der eeuwen een humuspodzol zijn gevormd. Alleen onder de heuvelzool is een moderpodzol intact gebleven. De humuspodzol is dikker en werkt dieper in dan de moderpodzol: met name aan de (deels geërodeerde) heuvelvoet zijn in- en uitspoelingsverschijnselen in sterkere mate opgetreden. Het contrast in het vlak is dus het gevolg van (lichtbruine) zones waar de heuvels lagen en geen podzolering is opgetreden, versus (zwartbruine) zones om de heuvelvoet heen waar podzolering in versterkte mate is opgetreden.

Voor de aanleg en inrichting van het kamp in 1804 zijn de heuvels handmatig geëgaliseerd, getuige de rijen spitsporen en (paal)kuilen die in het eerste vlak zijn waargenomen (afb. 5.14). Daarbij zijn de heuvellichamen verdwenen samen met de onderliggende moderpodzol (Ah en Bw horizonten), ook is daarbij een deel van de jongere humuspodzolhorizonten gehomogeniseerd met de huidige vlakdoorsnede als resultaat. Daarin zijn nog delen van de E, Bhs en BC horizonten zichtbaar. Incidenteel, in de lemige substraten, zijn nog resten van de Bw-horizont van de oorspronkelijke moderpodzol te onderscheiden.

Afb. 5.14 Vlakfoto van heuvel 1, waarop rijen spitsporen zichtbaar zijn (BAAC/Vestigia).

5.2.3 Sporen en structuren

Het grafheuvelonderzoek heeft de resten opgeleverd van minimaal twee, maar vermoedelijk drie grafheuvels, gelegen in werkputten 8 en 12. Heuvel 1 (H1) is het grootste van de drie en ligt in het midden. Circa zeven meter ten noorden daarvan ligt heuvel 2 (H2). Deze twee monumenten waren al in de eerste fase van de opgraving aangesneden, het derde (onzekere) monument ligt ten zuiden daarvan en is vrijwel geheel verstoord bij het (machinaal) graven van de aangrenzende steilrand.[66] Dit is heuvel 3 (H3) en voor de aanwezigheid daarvan zijn eveneens alleen bodemkundige aanwijzingen aan te voeren die in dwarsprofiel zijn waargenomen. Dit monument zou dan op 2-3 m ten zuiden van heuvel 1 liggen. Het lijkt er sterk op dat de drie monumenten op één lijn lagen, een axiale configuratie die noordnoordoost-zuidzuidwest was georiënteerd. De twee monumenten H1 en H2 bevatten in totaal vier graven: een centraalgraf in Heuvel 2; een tweefasig centraalgraf in Heuvel 1 (inhumaties) en één nabijzetting in de noordwestelijke heuvelvoet van datzelfde monument H1 (crematie). De heuvels bevatten geen archeologisch zichtbare randstructuren. Hierdoor is het lastig de oorspronkelijke heuvelomvang vast te stellen. Daarvoor zijn enkel de (indirecte) bodemkundige aanwijzingen voorhanden. Heuvel 1 was circa 11-12 m in doorsnede, heuvel 2 slechts 7 m. Van heuvel 3 is de omvang onbekend.

66 Het betreft hier dus een kunstmatige steilrand die is aangelegd bij afgravingen ten behoeve van woningbouw ten zuiden van het onderzoek.

5.2.4 Grafheuvel 1 (H1)

Ligging, kenmerken en conservering

De grafheuvel ligt in het zuidoosten van het opgegraven areaal. De hoogte van het opgravingsvlak betreft hier circa 17,20 m +NAP. Direct ten zuidwesten begint een steilrand die de kunstmatige overgang vormt naar de lager gelegen woonwijk ten zuiden van het plangebied. Het heuvellichaam is door handmatige egalisatie volledig afgegraven, getuige rijen spitsporen (afb. 5.14). Het is goed mogelijk dat dit is verricht ten behoeve van de aanleg van het legerkamp (afb. 5.15). Van de heuvel zelf zijn alleen resten bewaard gebleven in de nazak van de twee centraalgraven (Graf 1a en Graf 1b).
De omvang van de heuvel is te reconstrueren door verschillen in bodemkundige kenmerken die zijn opgetreden rondom en onder de voormalige heuvelzool. Buiten de heuvelvoet is podzolering opgetreden en daar is een dikke inspoelingshorizont (Bhs) gevormd. Deze inspoeling is versterkt door de helling van de grafheuvel waardoor regenwater zowel verticaal en lateraal inzijgde. Om die reden was de contour van de heuvelvoet omgeven door een dikke zwarte korst ijzerhumusverbindingen. Binnen deze contour was oorspronkelijk een heuvel opgeworpen. De heuvel was aan het toenmalige maaiveld wel gaan podzoleren maar deze bodem is enkel gevormd in het toenmalige maaiveld, dus in de top van het heuvellichaam. Onder de heuvel had zich oorspronkelijk een moderpodzol gevormd en daar is geen humuspodzolbodem gevormd. Deze moderpodzol markeerde het maaiveld vóórafgaand aan de opwerping van het grafmonumenten. Deze moder is samen met de gepodzoleerde heuvel bij de terreinegalisatie afgegraven.

Afb. 5.15 De ligging van de grafheuvels, weergegeven op de kaart van het legerkamp van de Marmont (Bibliothèque nationale de France, bewerking BAAC/Vestigia)..

Uit bovenstaande kan worden afgeleid dat grafheuvel 1 naar schatting 11-12 meter in diameter was. Verder kan worden afgeleid dat ter plaatse in de sandr-afzettingen een moderpodzol is gevormd, en dat deze ná opwerping van de grafheuvel is gedegradeerd tot een humuspodzol. Een belangrijke constatering met het oog op toekomstige opsporing is verder, dat de heuvel is ontdekt door de specifieke vlakaanleg die voor het nieuwtijdse kamp is gehanteerd: hierbij is de moderne teellaag verwijderd en is een sporenvlak aangelegd waarin willekeurige (podzol) bodemhorizonten dagzomen. De nieuwtijdse grondsporen zijn immers veel jonger dan deze natuurlijke bodems. Normaliter worden archeologische vlakken echter stratigrafisch aangelegd op zichtbare vlakken en daarin zou

de humus-B horizont machinaal zijn afgepeld. Daarmee is het zeer de vraag of het onderscheid met de niet-gepodzoleerde 'heuvelafdruk' herkend zou zijn geweest.
Het is daarmee in deze gronden, en zeker in dit grafheuvelrijke gebied, aan te bevelen om altijd een tussenvlak aan te leggen waar dergelijke bodemkundige waarnemingen kunnen worden gedaan.

Van het oud oppervlak onder de grafheuvel is enkel aan de buitenranden, dus de heuvelvoet, wat bewaard gebleven, maar daar was ook sprake van infiltratie van de jongere humuspodzolbodem. Van het heuvellichaam zelf is ondanks de egalisatie wel wat bewaard gebleven, namelijk in de nazak van twee grote grafkuilen van centraalgraven. Uit de resten van de grafkuilen en het restant van de oudere moder zijn botanische monsters genomen die nog tot onverwachts informatieve resultaten hebben geleid.
Ondanks de egalisatie kan uit de vulling van de grote grafkuilen met een nazak het heuvellichaam worden gereconstrueerd. Hieruit blijkt dat deze is opgebouwd uit plaggen zoden met humeus materiaal die secundair gepodzoleerd is.

Begravingen

■ *Graf 1*

Het inhumatiegraf in H1 (S8068=G1a en G1b) had in het eerste vlak een onregelmatige vorm (afb. 5.16) en mat maximaal 3,94 bij 3,20 m.[67] Het graf is handmatig in zes segmenten verdiept en per 5-10 cm verdiepen is een tussenvlak geregistreerd, zodat uiteindelijk 10 subvlakken zijn vastgelegd (Afb. 5.17). Al het sediment is in bigbags verzameld en uitgezeefd op 1 mm maaswijdte. Door de uitgespaarde dammen tussen de segmenten zijn ook dwarsdoorsneden gedocumenteerd en bemonsterd (afb. 5.18). Na het derde vlak zijn ten behoeve van beter overzicht in het vlak de segmentdammen afgewerkt, op één na zodat nog wel een dam over G1a gehandhaafd bleef. Deze laatste dam is na documentatie in vlak 4 ook afgewerkt ten behoeve van een gunstiger overzicht op mogelijke lijksporen.

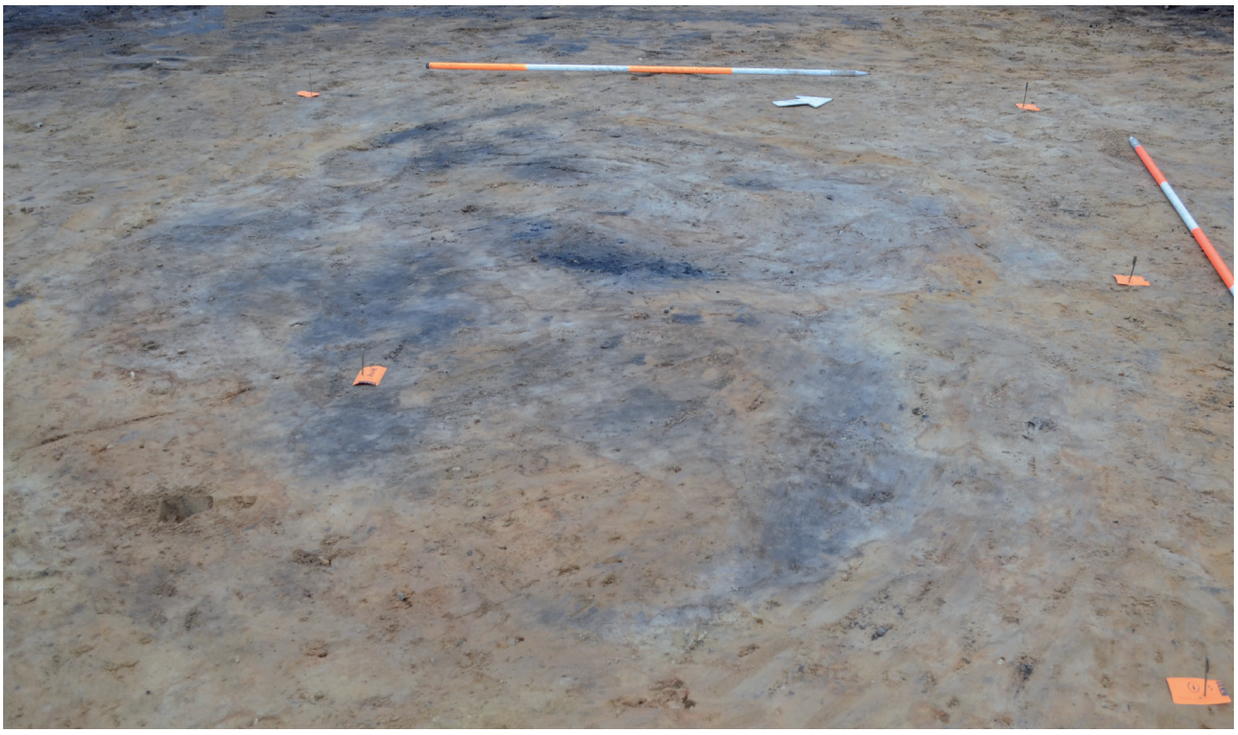

Afb. 5.16 Graf 1 had in het eerste vlak een onregelmatige vorm (BAAC/Vestigia).

67 Hierbij is de maximale dimensie van het samengestelde spoor gemeten, dus de diagonale afmetingen.

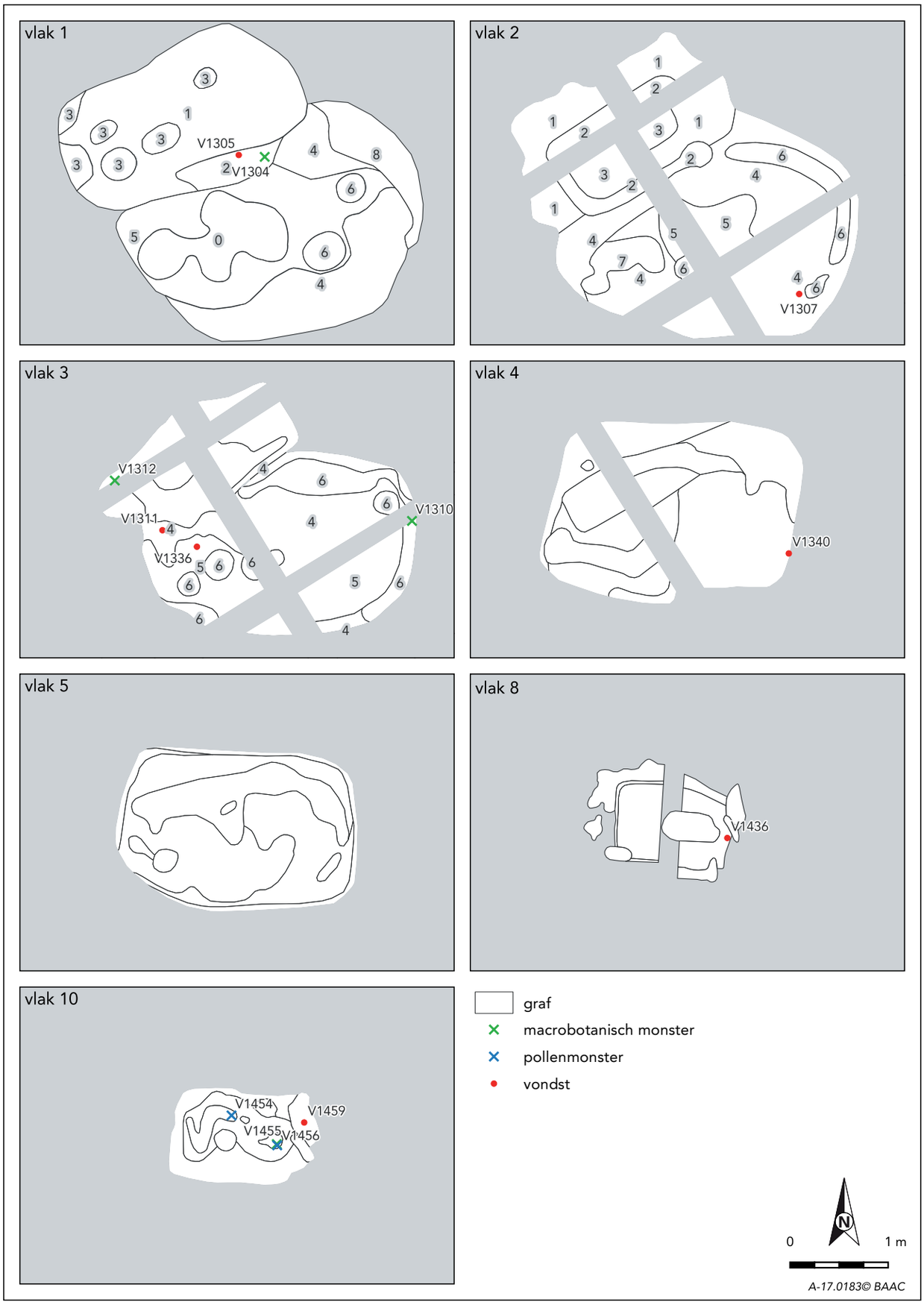

Afb. 5.17 Detailtekeningen van de aangelegde vlakken in graf 1 (BAAC/Vestigia).

Na opschonen van het eerste vlak en handmatig verdiepen met enkele centimeters bleek dat sprake was van twee elkaar oversnijdende centraalgraven (G1a en G1b) met een gezamenlijke omvang van 3,36 x 2,98 m.[68] Het jongere spoor bleek afgerond ovaal van vorm en heeft een NNO-ZZW oriëntatie en een maximale omvang van 2,54 x 1,36 m. Het oudere spoor leek dezelfde oriëntatie te hebben, maar bleek in het volgende subvlak een O-W uitlijning te hebben en had een afgeronde rechthoekige vorm. De afmetingen van het oudere spoor zijn 2,98 x 2,18 m. Het noordwestelijke, jongere deel (G1b) was daarbij beduidend minder diep (26 cm) dan de oudere grafkuil G1a (110 cm). Het verschil in diepte laat zich verklaren, doordat het oudere graf is ingegraven in oud maaiveld en het jongere vanuit de afdekkende grafheuvel.

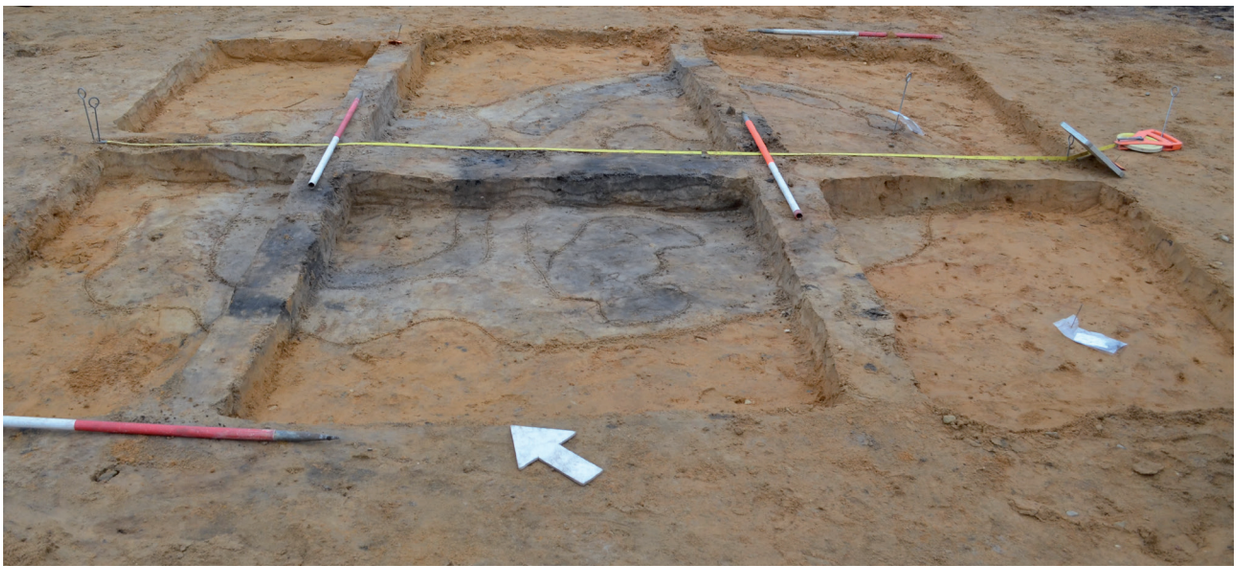

Afb. 5.18 Graf 1, vlak 2. Door de uitgespaarde dammen tussen de segmenten zijn ook de dwarsdoosneden gedocumenteerd. Richting het noordoosten (BAAC/Vestigia).

De jongere grafkuil **G1b** was in doorsnede nog slechts 26 cm diep en was na vlak 3 volledig ontgraven (afb. 5.19). De vulling in vlak 1 vertoont een lichtgrijze geel gevlekte vulling waarin infiltratiefibers van een haarpodzol zichtbaar zijn (vulling 1). In deze vulling zijn zes donkergrijze humushoudende vlekken te zien zijn, vermoedelijk zijn dit resten van nazak van plaggen. In het verdiepte subvlak 2 (afb. 5.18) tekende de grafkuil zich veel duidelijker en afgerond

Afb. 5.19 Graf 1b in profiel. Op vlak 3 was de grafkuil volledig ontgraven. In het profiel is de afgevlakte komvormige bodemlaag (vulling 2) zichtbaar in de noordoost hoek. Richting het zuidoosten (BAAC/Vestigia).

68 Aangezien nu afzonderlijke sporen zichtbaar waren, zijn hier lengte en breedte maten gegeven.

rechthoekig af. De zuidoostelijke zijde bestond uit een 10 cm brede donkergrijs tot zwarte houtskoolrijke band die ook in doorsnede was te volgen als een afgevlakte tot komvormige bodemlaag met een grijze houtskoolhoudende vulling (vulling 2). Het lijkt hier te gaan om een rechthoekige vorm van een licht aangekoolde rechthoekige houten kistgraf, waarvan het hout is vergaan en enkel verkoolde resten bewaard zijn. Nergens echter was deze (boomstam?) kist heel duidelijk zichtbaar of houtskoolrijk; vermoedelijk is het aangetroffen houtskool het restant van de primaire houtbewerking, waarbij hout werd verhit om het beter te kunnen bewerken. De kern van het spoor bestond uit donkergrijs humushoudend zand (vulling 3). In het graf zijn geen resten of afdrukken van een lichaam aangetroffen en behalve een mogelijke baar of kist lijken ook anorganische grafgiften te ontbreken.

Zeer intrigerend is de uitkomst van pollenonderzoek van vulling 2 (zie § 5.4.3). Het monster bevatte vrij hoge percentages boompollen maar vooral sporen van varens. Het is goed mogelijk dat de bodem van de grafkuil of kist bedekt was met bladeren, vermoedelijk afkomstig uit een nabije bosrand. Het monster bevatte ook pollen van hennep of hop dat uiteindelijk als hop is betiteld, en ook deze soort wijst op een bosrijke omgeving.
Van dit spoor zijn twee monsters bekeken op botanische resten (zie § 5.4.1). Vondstnummer 1304 is genomen uit de houtskoolrijke band vulling 2, en dit bevatte zeer veel houtskoolresten van goede kwaliteit, maar was niet geschikt voor analyse. Het monster bevatte ook een verkoolde twijg van waarschijnlijk heide en dit is ^{14}C-gedateerd met als meest waarschijnlijke uitkomst een datering in de vroege bronstijd (1930-1755 v.Chr.)[69] Het tweede monster vondstnummer 1312 is genomen uit vulling 3 en bevatte weinig houtskool van slechte kwaliteit en een verkoolde wortel of rizoom. Dit is ^{14}C-gedateerd met als meest waarschijnlijke uitkomst een datering in het laat-neolithicum (2194-1976 v.Chr.).[70] De jongste datering heeft de meeste kans om te kunnen relateren aan het moment van begraving. In ieder geval biedt de uitkomst een datering van de aanwezigheid van heidevelden in de omgeving van de grafheuvel in de vroege bronstijd. Op basis van graftype in een langwerpig graf met een mogelijke bekisting valt ook wat te zeggen voor een jongere datering in de midden-bronstijd (A). Het is dan wel opvallend dat een randstructuur in de vorm van een ringsloot ontbreekt. We houden voorlopig de mogelijkheid aan van een datering in de vroege bronstijd, ook gezien de relatie met het oudere graf.

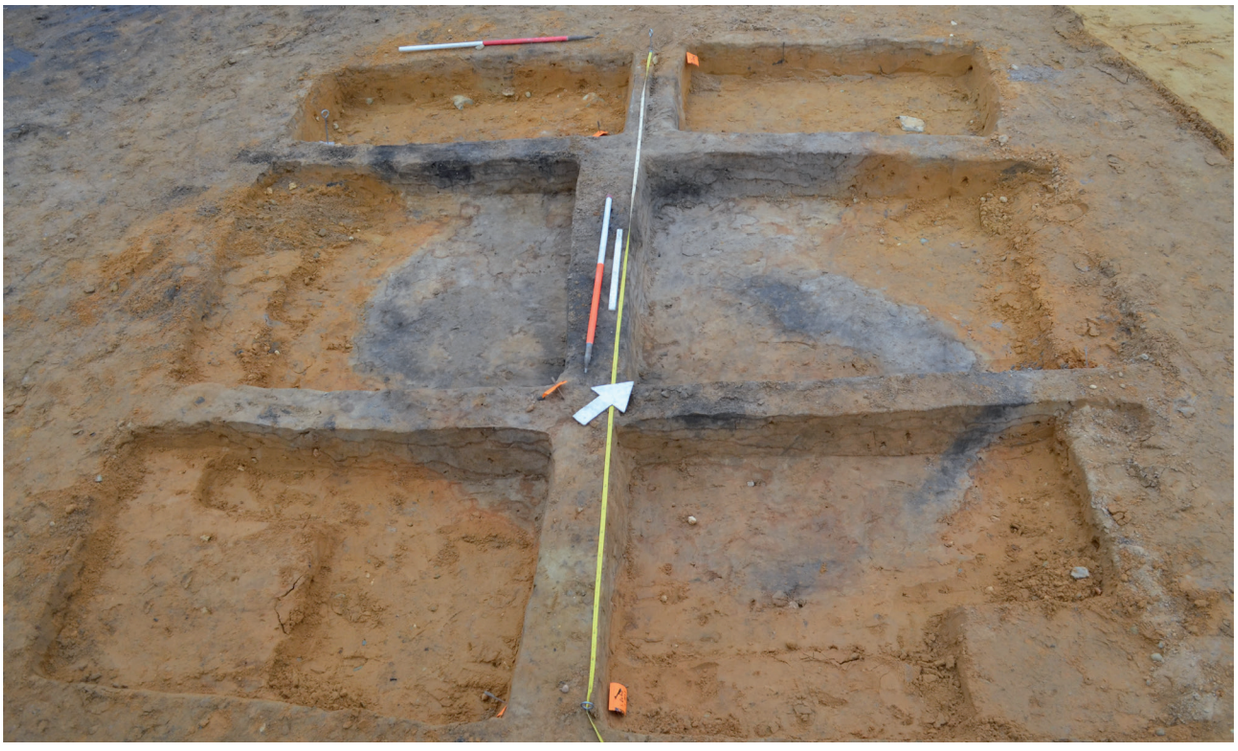

Afb. 5.20 Graf 1, vlak 3, richting het noorden (BAAC/Vestigia).

69 Ua-66564; 3 524 ± 30 BP.
70 Ua-66566; 3 688 ± 31 BP, met als grootste kanscluster 2144-2007 v.Chr. (84,8%).

De grafkuil heeft een geringe restdiepte en dit is waarschijnlijk het gevolg van het feit dat het graf is aangelegd in een al bestaande grafheuvel. Hierdoor reikte het spoor nog relatief ondiep onder het voormalig oud oppervlak onder de heuvel. In de vulling wijzen resten van plaggen en humusfibers op een nazak van humushoudende plaggen die op later moment (secundair) zijn gaan podzoleren. Het graf had een NO-ZW oriëntatie en een afgerond rechthoekige vorm. De overledene is daarin mogelijk in een aangekoolde kist bijgezet en gelegd op een bed van varenbladeren, mogelijk in de vroege bronstijd.

Het oudere graf G1a had in het eerste vlak een rondovale vorm en een heterogeen gekleurde vulling variërend van geelgrijs-oranje (vulling 4 en 5) tot grijs en donkergrijze schichten met daarin infiltratie zichtbaar van ijzerhumusfibers (vullingen 6-8). Ook hier is sprake van een nazak van heuvellichaam waarin plaggen zichtbaar zijn en diepe infiltratiefibers wijzen op secundaire podzolering. Bij verdiepen naar vlak 2 kreeg de kuil een afgerond rechthoekiger vorm en een duidelijke O-W oriëntatie. Daarbij is in de noordoostelijke hoek een donkergrijze randzone waargenomen (vulling 6), terwijl de kern een geelgrijze vlekkerige massa vormt (vulling 4 en 5).
In het derde subvlak is de donkere randzone langs de hele oostelijke helft van de kuil zichtbaar; het westelijke deel is dan nog vlekkerig met plaggenresten (afb. 5.20). De kern is op die diepte nog geelgrijs.
In het vierde subvlak is de jongere grafkuil verdwenen en zijn de segmentdammen op een na afgewerkt (afb. 5.21). De resterende dam bevindt zich onhandig genoeg diagonaal over de westelijk kuilhelft. De kuil van G1a is op dit niveau afgerond rechthoekig van vorm en meet nog 2,46 x 1,7 m. Op deze diepte heeft de kuilvulling aan de zuidzijde een roodbruine vulling en aan de noordzijde een grijze en donkergrijze stroken. In subvlak 5 (16,78 m +NAP) is de diagonale segmentdam afgewerkt en is een nieuwe N-Z dam middenover het spoor uitgespaard (afb. 5.22). In dit vlak is de kuil afgerond rechthoekig en meet 2,5 x 1,6 m. Langs de randen is de kuil bruinrood en zijn veel ijzerfibers zichtbaar. Het zuidoostelijke deel van de kuilvulling is overwegend bruinoranjerood en de west- en noordzijde zijn opgevuld met donkergrijs en bruingrijs zwak siltig zwak grindig zand.

In subvlak 7/8 (16,62/16,52 m +NAP) is de kuil gedrongener en tekent zich een rechthoekige kern af die nog 1,2 x 0,84 m meet (afb. 5.23). Vanaf deze diepte was vanwege de geringe omvang duidelijk dat we met een hurkgraf te maken hebben. De randzone van die kern was nog steeds rood/oranjebruin van kleur. Bij het verdiepen naar subvlak 9 (16,38 m +NAP) zijn de bovenkanten van drie keien aangetroffen die tegen de oostwand van de grafkuil waren geplaatst (afb. 5.24, §5.3.3). Van noord naar zuid zijn dat: vnr 1459, 1496 en 1436. Vondstnummer 1436 is een onverbrande kwartsitische zandsteen van 7 kg waarop geen gebruiks- of bewerkingssporen zijn aangetroffen. Vondstnummer 1496 is een onverbrande kwartsiet van 6,5 kg en vertoont eveneens geen sporen. De grootste kei met een gewicht van 27,4 kg, vondstnummer 1459, vertoont wel sporen en was met het gebruiksvlak naar beneden geplaatst (§5.3.4). De kei blijkt een complete maalsteen van het type zadelkweern uit kwartsitisch zandsteen te zijn. Dit werktuig is gebruikt voor meerdere functies; het vergruizen/vermalen van in elk geval graan, oliehoudende noten en/of zaden en wellicht het slijpen van andersoortig materiaal. Maalstenen zijn in Nederland niet bekend uit graven uit het laat-neolithicum tot en met de midden-bronstijd.[71] De maalsteen is daarmee niet zonder meer als grafgift te beschouwen. Zo is het ook mogelijk dat deze samen met de beide andere keien onderdeel was van de grafconstructie.

Behalve deze keien vertoonde subvlak 9 nog steeds in hoofdzaak een kuil die in hoofdzaak een rechthoekige vorm had. In de rood/oranje kleuring in het oosten en langs de westelijke rand waren in de kern ook grijze vullingen zichtbaar die als mogelijk lijksilhouet zijn betiteld. Na afwerken van de profieldam en verdiepen naar subvlak 10 (16,34 m +NAP) bleek dit veel overtuigender zichtbaar (afb. 5.25). Op die diepte, tevens de bodem van de kuil, was een afdruk te herkennen van een persoon in hurkhouding. Het individu lijkt op de linkerzij te liggen, met opgetrokken knieën en kijkend naar het zuiden. Het hoofd ligt daarmee in het oosten bij de rij keien. De kuil mat op bodemniveau nog 1,35 x 0,9 m. Op die bodemlaag was ook een grijszwarte vlek zichtbaar van circa 25 cm doorsnede dat in eerste instantie een schedelafdruk leek te zijn, bij nadere beschouwing was het houtskoolrijk en leek het een mogelijk restant van een grafgift.

71 Drenth 2014; 2015; Drenth & Lohof 2005; Lohof 1991a; 1991b; Theunissen 1999; Wentink 2020.

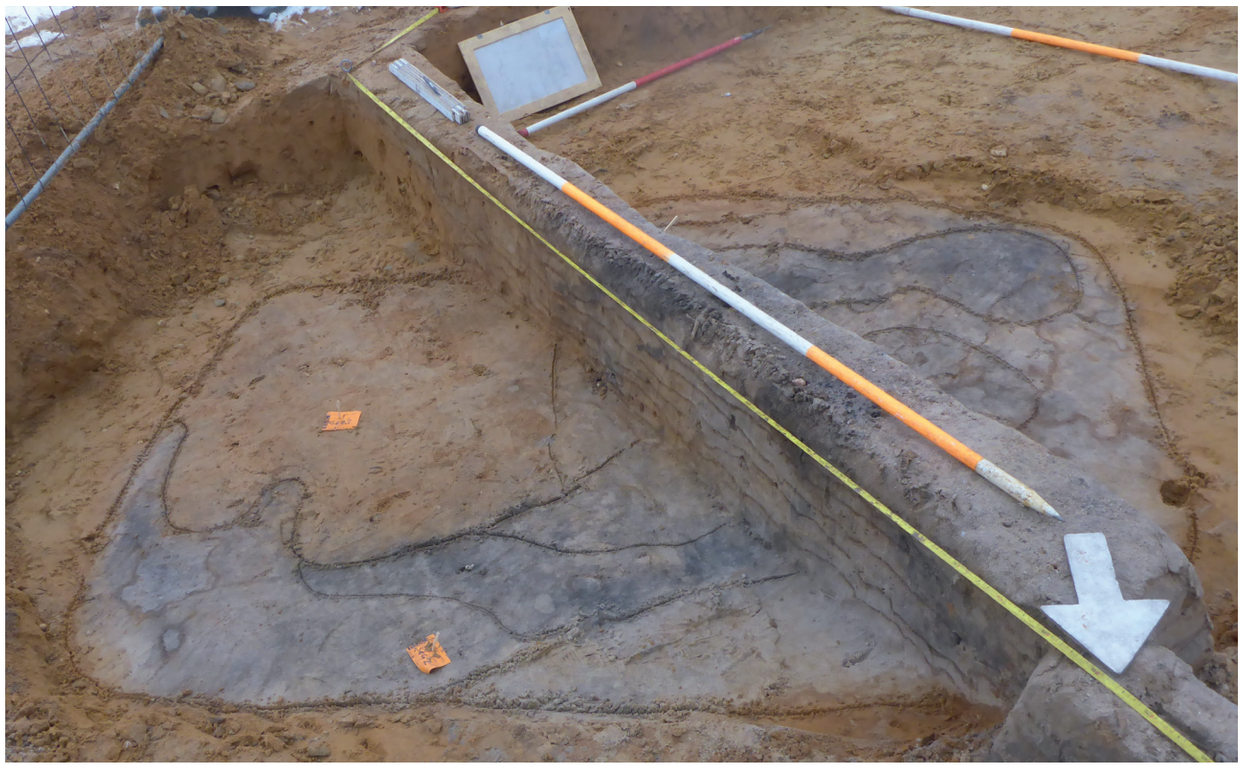

Afb. 5.21 Graf 1, vlak 4. De jongere grafkuil is verdwenen. Richting het zuiden (BAAC/Vestigia).

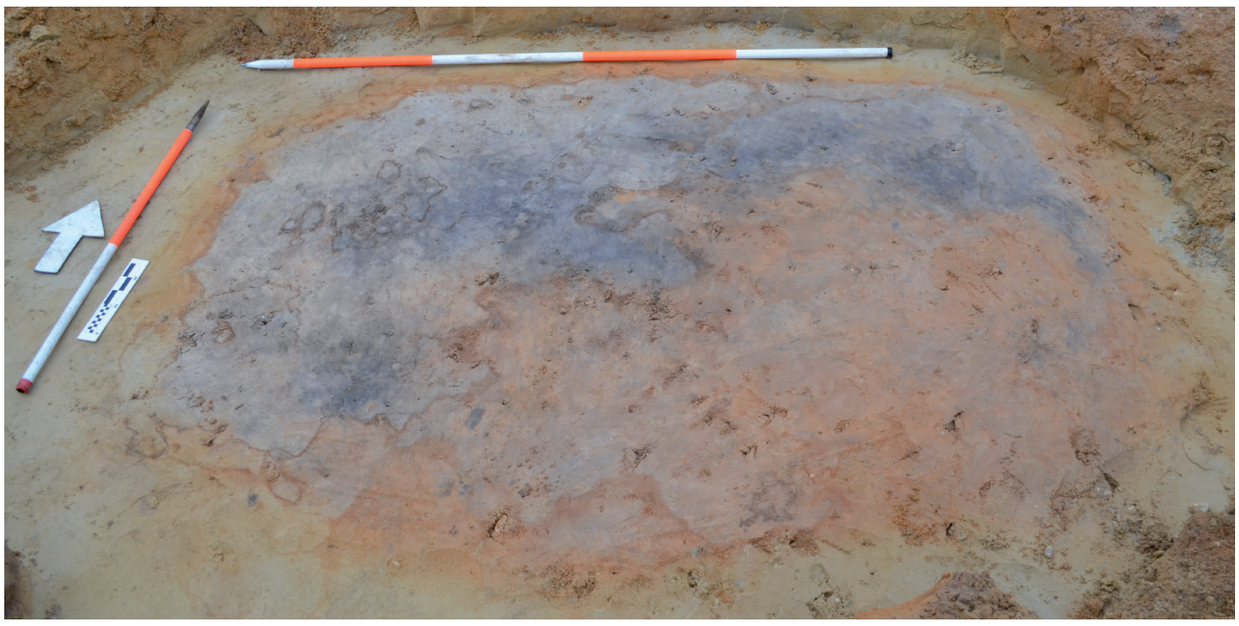

Afb. 5.22 Graf 1, vlak 5. In dit vlak is de kuil afgerond rechthoekig. Richting het noorden (BAAC/Vestigia).

Afb. 5.23 Graf 1, vlak 8, er tekent zich een rechthoekige kern af. Richting het noorden (BAAC/Vestigia).

Afb. 5.24 Graf 1, vlak 9, bij het verdiepen zijn de bovenkanten van drie keien aangetroffen. Richting het zuiden (BAAC/Vestigia).

Afb. 5.25 Graf 1, vlak 10. De bodem van de kuil, met de afdruk van een persoon in hurkhouding. Richting het noorden (BAAC/ Vestigia).

Afb. 5.26 Profiel door graf 1a. Richting het westen (BAAC/Vestigia).

De totale diepte van de grafkuil ten opzichte van vlak 1 is 1,1 m. In doorsnede is insteek de eerste 10 cm zeer flauw en vrijwel vlak, daarna schuin tot komvormig tot 90 cm diepte en de onderste 20 cm heeft een U-vormige bodem. De kuil is dus zeer wijd aangezet en loopt schuin af en tot de bodem van de rechthoekige kuil met rechte wandjes waarin een lichaam in hurkhouding is bijgezet tegen een rij keien waarvan er één een maalsteen is (afb. 5.26).

Uit G1a zijn drie botanische monsters gewaardeerd en daarvan kwam er geen in aanmerking voor analyse (§5.4.1). Uit de humeuze randvulling 6 in subvlak 3 komt vnr 1310. Dat leverde weinig houtskool op en bovendien van slechte kwaliteit. Dit monster bevatte berk dat middels ^{14}C-bepaling gedateerd is. De meest waarschijnlijke datering komt uit tussen 3329-2930 v.Chr.[72] Uit de bovenkant van de roodbruine rechthoekige kuilvulling komt vnr 1398 dat eveneens weinig houtskool bevatte. Uit de zwarte vlek op de kuilbodem is vnr 1455 afkomstig, dat weinig houtkool bevatte, eveneens van slechte kwaliteit. De fragmenten waren alle van den, en is middels ^{14}C-bepaling gedateerd tussen 7478-7189 v.Chr.[73] Deze laatste datering valt in het midden-mesolithicum en is veel ouder dan de grafheuvel. We vermoeden dat de zwarte houtskoolhoudende vlek feitelijk net onder de kuilbodem ligt en dat dit de onderkant van een mesolithische haardkuil betreft. De rest van de kuil zou dan bij aanleg van het graf vergraven zijn. Deze kuil is samen met een twintigtal losse vuursteenvondsten in de grafkuil te zien als restanten van een verstoorde mesolithische vindplaats. Het gaat behalve een splintered piece en een geretoucheerd stuk om debitage (afslagen en chips/splinters), brokken en natuurlijke stukken (inclusief drie vorstsplijtingsstukken).

De andere datering valt in het midden-neolithicum en ook deze is wat ons betreft te oud. Hoewel in deze periode ook hurkgraven voorkomen, zijn deze altijd in vlakgraven aangetroffen. Grafheuvels die zijn opgeworpen boven grote inhumatiegraven komen in Nederland pas voor vanaf het laat-neolithicum A, ofwel vanaf 2800 v.Chr. in de Enkelgrafcultuur. Qua graftype past de oudere datering van G1b veel beter. Het is verleidelijk om deze datering uit de eindfase van het laat-neolithicum te hanteren. Het zou kunnen gaan om materiaal uit het oudere graf dat is vergraven bij de aanleg van het jongere graf.

Van het graf zijn enkele pollenmonsters gewaardeerd (§5.4.3). Monsters uit de heupzone van het lijksilhouet of ter hoogte van de schedel en van de kuilbodem boden geen goede pollenconservering.

Samenvattend kan deze begraving als volgt worden beschreven. Mogelijk in de laatste fase voor het begin van de bronstijd wordt een grote en rondovale grafkuil gegraven met een oost-west oriëntatie. Het diepste deel daarvan is een rechthoekige verdieping met rechte wanden. Daarin is een individu bijgezet dat vermoedelijk op de linkerzijde ligt, met opgetrokken knieën, kijkend naar het zuiden. Bij het vermoede hoofdeinde, tegen de oostelijke wand van de grafkuil, lagen een drietal grote natuurstenen. De grootste vertoonde gebruikssporen en was met het werkvlak naar beneden geplaatst. Mogelijk gaat het hier om grafgiften. Als de datering en positie van het lichaam kloppen, is de begraven persoon waarschijnlijk een man.

Het graf is afgedekt met een grafheuvel en daarvan is een deel als nazak in de kuil terecht gekomen. Het humeuze materiaal daarin is secundair gaan podzoleren wat een rossig bruine kleur in het graf heeft veroorzaakt en talrijke ijzerhumusfibers.

- *Graf 2*

Bij aanleg van het controlevlak werd een nabijzetting (G2=S8082) zichtbaar in de noordwestelijke heuvelvoet, op 4 m afstand van het centraalgraf. Het betreft een crematiegraf met een doorsnede van 44 cm en een diepte van 12 cm (afb. 5.27). Het spoor is sterk gepodzoleerd getuige de 30 cm diepe inspoeling onder het grafspoor. De inhoud van het graf is gezeefd op 1 mm maaswijdte. In het graf zijn brandstapelresten begraven met een gewicht van 269 gram, voornamelijk residu. Uit de analyse van de resten blijkt dat het gaat om een kind van ongeveer 6 jaar oud. Alle skeletdelen lijken te zijn vertegenwoordigd en het graf lijkt ook niet aangetast te zijn, met andere woorden de begraving lijkt archeologisch compleet te zijn. Van het graf zijn verbrand bot en verkoolde heide ^{14}C-gedateerd en de uitkomsten daarvan liggen tussen 1727-1503 v.Chr. met de grootste waarschijnlijkheid tussen 1639-1503 v.Chr.[74] De nabijzetting ligt daarmee in de tweede helft van de midden-bronstijd A. Het graf markeert een continuerend gebruik van de heuvel(groep) als begraafplaats. Het is aannemelijk dat in de heuvel(s) meerdere nabijzettingen zijn gedaan die zijn vergraven, en dat graf 2 vanwege de lage en diepe liggen in de heuvelvoet als enige bewaard is gebleven.

72 Ua-66565; 4 440 ± 32 BP.
73 Ua-66567; 8 293 ± 37 BP.
74 Crematie: Ua-66570; 3 336 ± 32 BP. Verkoolde heidetwijg: Ua 66568; 3 298 ± 30 BP.

Afb. 5.27 Coupe door crematiegraf (G2, S8082). Richting het zuidoosten (BAAC/Vestigia).

5.2.5 Grafheuvel 2 (H2)

Ligging, kenmerken en conservering

De heuvel ligt 7 meter ten noordnoordoosten van heuvel 1. De overeenkomsten tussen beide heuvels zijn groot, behalve dat heuvel 2 met een diameter van circa 7 meter een stuk kleiner is. Qua vorm lijkt het niet geheel cirkelvormig te zijn, maar enigszins afgeplat rondovaal. Ook hier is de heuvelomvang enkel te reconstrueren door een bodemkundige afdruk in de bodem, vanwege een zone die niet of weinig gepodzoleerd is en waar ten tijde van heuvelopwerping een moderpodzol was gevormd. Ook hier is in de randzone om de heuvelvoet in versterkte mate podzolering opgetreden hetgeen zich manifesteerde als dikkere zwarte ijzerhumusinspoeling. Op dronebeeld was deze bodemvorming om het monument minder regelmatig dan bij heuvel 1 wat mogelijk met de oorspronkelijk geringere omvang en hoogte te maken heeft (afb. 5.28). Door oplettendheid van de opgravers is over het vermeende grafmonument een profieldam uitgespaard. Helaas was vanwege de minder duidelijke positie van de heuvelvoet en slechtere moderconservering hier geen relatie met een oud oppervlak en daarmee geen goede pollenbemonstering mogelijk. Tegen de noordoostzijde leek de rand van nog een klein monument zichtbaar in het vlak maar dit bleek bij nadere inspectie geen grafmonument te zijn.
Ook heuvel 2 is handmatig geëgaliseerd in de nieuwe tijd getuige rijen spitsporen over de heuvel. Dit is waarschijnlijk gedaan ten behoeve van de aanleg van het legerkamp.

Begravingen

- *Graf 3*

In heuvel 2 is een inhumatiegraf aangetroffen, dat als primair centraalgraf is geïnterpreteerd (G3=S8076). Het graf lag met de noordwesthoek in de uitgespaarde profieldam (afb. 5.29). De dam is eerst gedocumenteerd en afgewerkt om vervolgens het graf in het vlak te kunnen onderzoeken. De grafkuil is in zeven subvlakken en twee segmenten opgegraven (afb. 5.30) waarbij de kuilinhoud in bigbags is verzameld en gezeefd op 1 mm maaswijdte. Net als bij G1 viel hier op dat de kuilinhoud minder grindrijk was dan het omliggende natuurlijke zand. Dit verschil in textuur is te verklaren doordat de kuilvulling bestaat uit een nazak van de uit zoden opgebouwde heuvel. Deze zoden vertegenwoordigen delen van het prehistorische grindarmere maaiveld. Het graf was nauwelijks gepodzoleerd. Er waren wel fibers zichtbaar onder de kuil.

Afb. 5.28 Dronefoto van grafheuvel 2 in het vlak (noorden is boven) (BAAC/Vestigia).

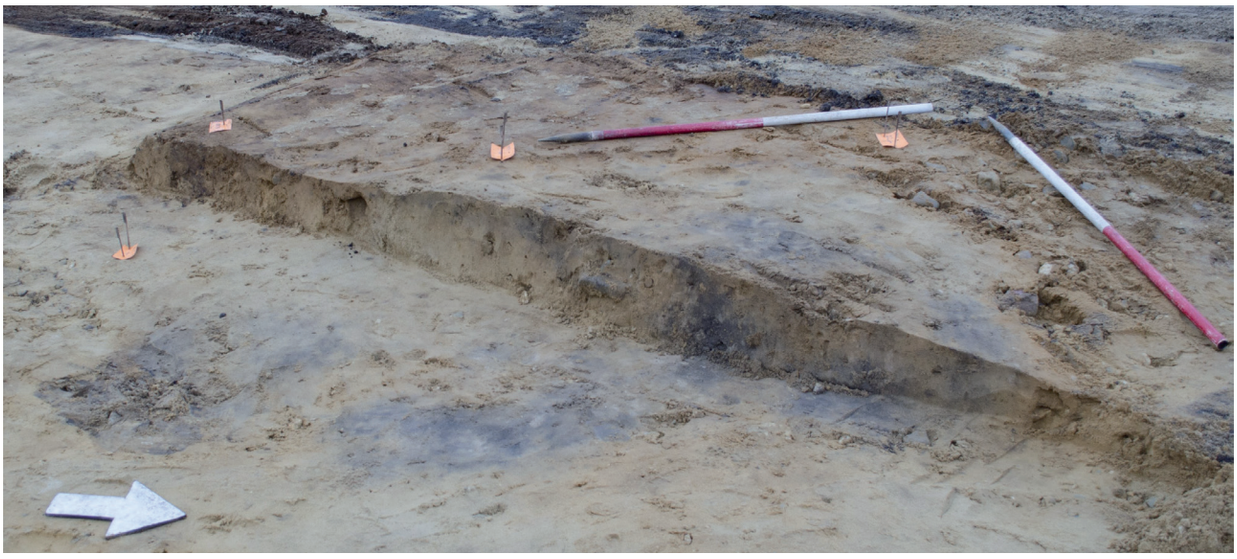

Afb. 5.29 Graf 3 lag met de noordwesthoek in de uitgespaarde profieldam. Richting het oosten (BAAC/Vestigia).

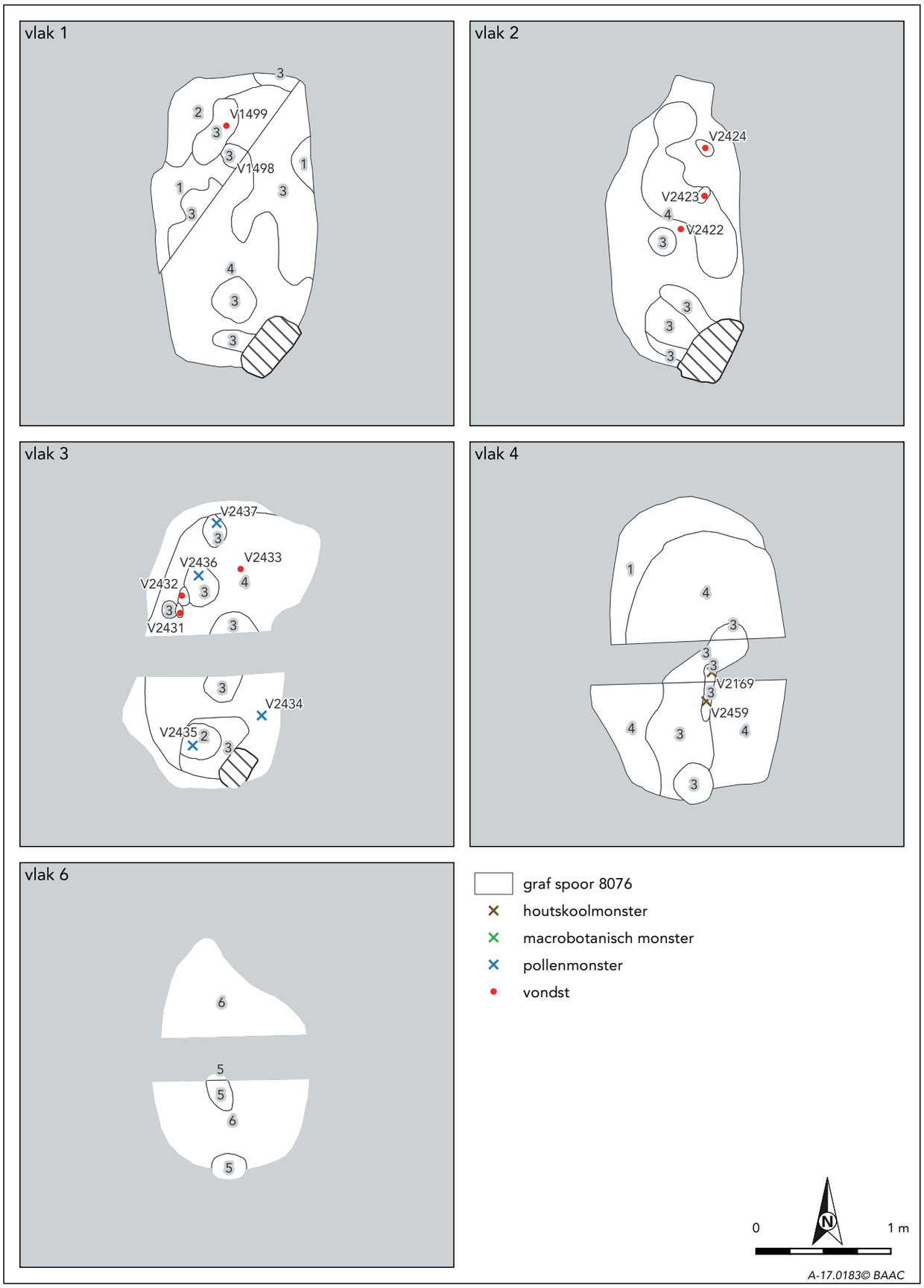

Afb. 5.30 Detailtekeningen van de aangelegde vlakken in graf 3 (BAAC/Vestigia).

Het graf heeft een exacte N-Z oriëntatie en in het eerste vlak waren de afmetingen 2,2 x 1,2 m. De kuil was afgerond rechthoekig van vorm en had nog een restdiepte van 0,7 m.
Na afwerking van de profieldam is het grafspoor in een overzichtelijk vlak aangelegd (afb. 5.31). Het noordwestelijke deel dat zich in de dam bevond, kon hoger worden aangelegd (17,31 m +NAP) dan het oostelijke dat bij het machinale vlak onder de rijen spitsporen was vrijgelegd (17,12 m). In dit vlak is de vulling heterogeen en vlekkerig van kleur van geelbruin tot geelrossig met licht- en donkergrijze schichten. Dit wijst op een nazak van het uit plaggen opgebouwde heuvellichaam dat ooit het graf afdekte. In het tweede subvlak is voornamelijk het hogere deel van het graf genivelleerd (17,1 m +NAP) en daarin leek zich een lijksilhouet af te tekenen en een hoekige nisuitsparing aan de noordzijde. In het graf zijn twee boringen gezet (afb. 5.31) en daaruit bleek dat dit vlak nog 40 cm boven de bodem te liggen, waarmee de herkende vorm als silhouet kwam te vervallen.

Afb. 5.31 Graf 3 na verdiepen van het vlak naar vlak 2 met daarin twee boorgaten die dienden om de diepte van de kuil te peilen. Hierop is begonnen met het verdiepen in twee segmenten met uitsparing van een profieldam (BAAC/Vestigia).

Afb. 5.32 Graf 3, vlak 3. Over het grafspoor is een dam uitgespaard om de doorsnede van het spoor vast te leggen. Richting het oosten (BAAC/Vestigia).

In vlak 3 is besloten een dwarsdam over het grafspoor uit te sparen (afb. 5.32), die het in een noordelijk en zuidelijk segment verdeelde (17 m +NAP). De vorm van de kuil was daar boonvormig en mat 1,95 x 1,05 m. De vulling was nog een heterogene plaggennazak en langs de westzijde was geelrode bodemvorming zichtbaar.
In subvlak 4 (16,95 m+NAP) was de kuil ovaal tot afgerond hoekig van vorm en de vulling overwegend geel-rossig met grijs zwak siltig grof zand (afb. 5.33). Dit vlak ligt op de overgang naar een kuilvulling die egaler van kleur is en niet de kenmerken van een nazak vertoont. In het centrale deel van de kuil was een strook houtskool zichtbaar van 35 bij 5 cm (vnrs 2196/2459). Het vermoeden bestaat dat dit het verkoolde restant is van een object, mogelijk een grafgift. Het object of de houtsoort kon niet worden geïdentificeerd, maar bleek wel geschikt voor een ^{14}C-datering.[75] De meest waarschijnlijke uitkomst daarvan ligt tussen 2200-2030 v.Chr. ofwel laatste deel van het laat-neolithicum B. Gezien de aard en positie in de kuil, circa 10 cm boven de bodem, gaan we uit van een relatie tussen dit verkoolde object en de begraving die daarmee in het einde van het 3e millennium v.Chr. is te plaatsen.
Na berging van het verkoolde object is het vlak enkele centimeters verdiept en dit subvlak 5 is alleen fotografisch vastgelegd (afb. 5.34). Subvlak 6 is aangelegd op de kuilbodem en de vulling was hier nog zeer diffuus (16,85 m +NAP). De kuil mat hier 1,7 x 1,1 m en had een overwegend ovaalronde vorm. In Dit vlak waren veel ijzerhumusfibers geïnfiltreerd. Hierna is ter controle nog een subvlak 7 aangelegd maar dat leverde geen resultaat op en is alleen gefotografeerd.

75 Ua-66569; 3 719 ± 31 BP.

Afb. 5.33 Graf 3, vlak 4. De kuil is ovaal tot afgerond hoekig van vorm. Richting het oosten (BAAC/Vestigia).

Afb. 5.34 Graf 3. Na berging van het verkoolde object is het vlak enkele centimeters verdiept tot vlak 5. Richting het oosten (BAAC/Vestigia).

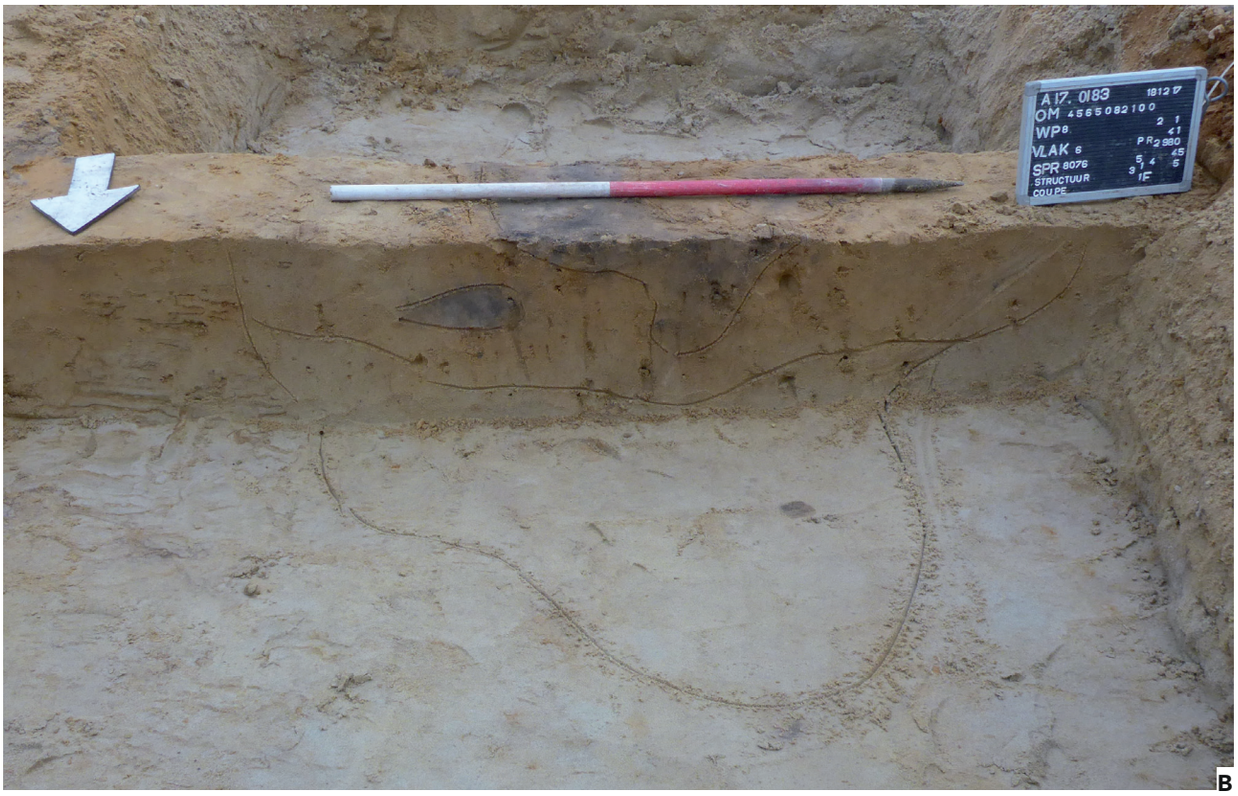

Afb. 5.35 Graf 3, vlak 6 is aangelegd op de kuilbodem. A: zuidelijk segment met profieldam, B: noordelijk segment met profieldam (BAAC/Vestigia).

In doorsnede is de grafkuil 0,7 m diep, en daarvan is vanaf de segmentdam de onderste 0,45 m getekend. De kuil heeft vrij rechte wanden die iets naar buiten hellen. De bodem vormt diepere trede van 0,15 m waar de kuil versmalt tot 0,9 m (afb. 5.35a). Het is op deze verdiepte bodem dat het individu waarschijnlijk is bijgezet. Helaas is geen lijksilhouet waargenomen en behalve de verdiepte bodem en een mogelijke nisuitsparing aan de noordzijde (afb. 5.35b) zijn geen resten van een grafconstructie aangetroffen, zoals resten van een baar of kist. Ook zijn geen grafgiften gevonden.
Wel bevatte de kuilvulling artefacten, die bij het zeven van de kuilvulling zijn verzameld. Het gaat om acht bewerkte vuurstenen, te weten vijf chips oftewel splinters, een afslag, een gebroken afslag of kling en een klingenkern of steker. Deze vondsten bieden geen precieze datering en worden net als de vuurstenen uit G1 gezien als opspit en kunnen met de gestoken plaggen in de grafkuil terecht zijn gekomen.

5.2.6 Grafheuvel 3? (H3)

Een derde grafheuvel kan mogelijk worden gepositioneerd ten zuiden van heuvel 1. In het zuidwestelijke putprofiel is mogelijk een derde monument aangesneden. Daar was over een afstand van enkele meters een betere bodemconservering gezien met resten van een moderpodzol en aan weerszijden versterkte podzolering (afb. 5.36). Op basis van analogie met beide andere heuvels vermoeden we hierdoor een derde monument. Dit vermoeden was niet te verifiëren, aangezien ten zuiden daarvan een kunstmatige steilrand de overgang vormde naar een afgegraven en tegenwoordig bewoond terrein.

Afb. 5.36 profiel 801 waarin mogelijk de rand van een derde monument is aangesneden (BAAC/Vestigia).

5.3 Vondsten

5.3.1 Bemonstering

Uit de verschillende graf- en profielcontexten zijn uitputtend grondmonsters genomen (bijlage 5.2 en tabel 5.2). Een deel van de monsters is na evaluatie ingezet voor botanisch, daterend of palynologisch onderzoek. Het merendeel van de overige grondmonsters is gezeefd op 1 mm maaswijdte. In de residuen zijn geen menselijke resten of grafgiften aangetroffen. De residuen, voornamelijk stenen, zijn gescand op artefacten. Voor daterend onderzoek is gekozen voor AMS-datering op verkoolde botanische resten en crematieresten, OSL monsters zijn niet ingezet. Voor de interpretatie van de opvulling van de grafkuilen bleken monsterbakken voor slijpplatenonderzoek niet nodig. Pollenbakken zijn wel geslagen maar in het grove grindige sediment zijn deze niet betrouwbaar en daarom is gekozen voor de waardering en analyse van handmatig genomen puntmonsters.

Tabel 5.2 Typen beschikbare grondmonsters en vondsten gekwantificeerd per context.

type	G1	G2	G3	H1	H3	totaal
algemeen/HK	7	0	2	0	0	9
crematie	0	4	0	0	0	4
OSL	2	0	1	0	0	3
pollen	12	2	6	6	4	30
slijpplaat	4	0	1	1	1	7
zeefmonster	17	0	10	0	0	27
natuursteen	3	0	5	0	0	8
overig	7	0	3	0	0	10
totaal	52	6	28	7	5	98

5.3.2 Fysische antropologie (E. Smits)

In één van de grondsporen zijn verbrande menselijke resten aangetroffen, te weten graf 2 dat is bijgezet in de noordwestelijke voet van grafheuvel 1 (S8082).[76] Dit graf werd pas zichtbaar bij aanleg van het tweede vlak en lijkt relatief onaangetast te zijn door latere grondbewerking. De botresten zijn fysisch-antropologisch onderzocht door dr. E. Smits en zij heeft daarbij botresten geselecteerd voor ^{14}C-datering. Samen met een tweede datering van de brandstapelresten is de ouderdom te plaatsen in de tweede helft van de midden-bronstijd A (1690-1528/1639-1503 v.Chr.).

In totaal bedraagt het botgewicht 269 gram, waarvan het merendeel bestaat uit residu (tabel 5.3). De verbrandingsgraad is goed, namelijk fase 5, wat wijst op zeer goede verbranding in een temperatuur >800° Celsius. Diverse skeletdelen zijn vertegenwoordigd, vooral van de schedel en de ledematen. Duidelijk is dat de crematieresten van het axiale skelet en de epifysen afwezig zijn. Dat komt door de spongieuze en daardoor zeer kwetsbare aard van deze skeletdelen die bij hoge temperatuur verloren kunnen gaan.
Het minimum aantal individuen is één. Het geslacht is niet vast te stellen, maar de leeftijd wel. De botfragmenten van de schedel en de schachten van de ledematen (diafyse) zijn graciel. Het processus zygomaticus (jukboog) is zeer klein en wijst op een onvolwassene. Een wortel van een molaar van het melkgebit wijst qua ontwikkelingsfase op een leeftijd van ongeveer 6 jaar (6 jaar ± 24 maanden). Pathologische aanwijzingen zijn er niet en het is niet duidelijk wat de doodsoorzaak van dit kind kan zijn geweest.

76 Vondstnummers 1338, 1479, 1480 en 1484.

Tabel 5.3 Beschrijving van de fragmenten naar skeletdeel.

skeletdeel	gewicht (gram)	fragmentatie(cm)	verbrandingsgraad(fase)	inhoud (+ = aanwezige fragmenten)	
Neurocranium	16	4	5		Os occipitale = achterhoofd
				+	Os pariëtale = wandbeen
				+	Os temporale = slaapbeen
					Os frontale = voorhoofd
Viscerocranium	2	1	5		Orbita = oogkas
				+	Proc. zygomaticus = jukboog
					Maxilla =bovenkaak
				+	Mandibula= onderkaak + wortel
				+	Wortel van molaar
Axiaal	-	-			Vertebrae = wervels
					Costae = ribben
					Clavicula = sleutelbeen
					Scapula = schouderblad
					Pelvis = bekken
Diafyse	41	4	5	+	Humerus = bovenarm
				+	Radius = spaakbeen
				+	Ulna = ellepijp
				+	Femur = dijbeen
				+	Tibia = scheenbeen
					Fibula = kuitbeen
					Phalangen = hand/voetkootjes
Epifyse	-	-		gewrichten van:	
					hand/arm
					voet/been
residu	210	<1		diverse skeletdelen	
totaal (mens)	269				
dierlijk bot	-	-	-	-	

5.3.3 De lithische inventarissen van de grafheuvels 1 en 2

(E. Drenth; BAAC)

Inleiding

Zoals eerder in dit rapport uitvoerig uit de doeken is gedaan, zijn bij het onderhavige onderzoek niet alleen resten van een Frans-Bataafs/Hollands militair kamp uit het begin van de 19e eeuw, maar tevens de relicten van drie prehistorische tumuli in de vorm van grafheuvelzolen aan het licht gekomen. In de centrale graven van twee grafheuvelrestanten zijn lithische vondsten gedaan. Ze zijn enerzijds afkomstig uit S8068 die tot grafheuvelzool H1 behoort, anderzijds uit S8076, het centrale graf van grafheuvelzool H2. De graven zijn respectievelijk G1 – die uit twee graven bestaat – en G3 genoemd. Ze vertegenwoordigen naar alle waarschijnlijkheid lijkbegravingen. Crematieresten zijn namelijk niet gevonden, ondanks dat verbrand bot over het algemeen bijzonder resistent is en daarom in de regel de tand des tijds doorstaat. Daarnaast zijn in G1 wellicht resten van een lijksilhouet in hurkligging (op de linkerzijde?) op of juist boven de bodem van de diepste en oudste grafkuil als een vage verkleuring waargenomen. Voor een meer gedetailleerde beschrijving van en uitgebreidere discussie over de graven wordt de lezer verwezen naar paragraaf 5.2.

De lithische vondsten bestaan zowel uit natuursteen en vuursteen. Dit materiaal is door de auteur telkens macroscopisch bestudeerd en, waar nodig geacht, met een insteekloep (vergroting 10x). De stenen zijn per individu beschreven. Bij de beschrijving zijn grotendeels de KNA-leidraden voor prehistorisch natuursteen en vuursteen

gevolgd.[77] Dat betekent dat de volgende aspecten zijn genoteerd: het type, de basale afmetingen, het gewicht, de mate van compleetheid, eventuele sporen van verhitting, de gesteentesoort en het geologische milieu waaruit de grondstof is verzameld. De typologische classificatie is gebaseerd op het Archeologisch Basis Register (kortweg ABR) en Vuursteen verzameld. Over het zoeken en onderzoeken van steentijdvondsten en -vindplaatsen door achtereenvolgens Brandt et al. en Amkreutz et al.[78] Voor de grondstofdeterminatie van het natuursteen en vuursteen zijn werken van Beuker, De Grooth, Högberg & Olausson, Hellinga en Huisman & Braaksma geraadpleegd.[79]
Een relatief grote steen uit S8068 oftewel G1 is verder onderworpen aan microscopisch gebruikssporenonderzoek.[80] Over de uitkomsten daarvan bericht Verbaas in paragraaf 5.3.4.

Resultaten

Hieronder volgen de voornaamste resultaten van de huidige lithische studie per grafheuvelzool. Voor diverse metrische en niet-metrische kenmerken wordt verwezen naar tabel 5.4 en tabel 5.5.

- *Grafheuvel 1 (H1)*

Aan het oostelijke korte uiteinde van de onderste en oudste centraalgraf binnen H1 zijn drie relatief grote en zware stenen gevonden, zoals blijkt uit tabel 5.4. Ze lagen tegen elkaar. Daarvan is het meest noordelijke exemplaar bij de aanleg van het vlak uit zijn verband getrokken en vervolgens geborgen. Afb. 5.37 laat daarom slechts de overige twee stenen in situ zien. Het oorspronkelijk middelste exemplaar – op de foto de meest noordelijke steen – blijkt een complete maalsteen van het type zadelkweern uit kwartsitisch zandsteen te zijn, die bij ontdekking met het werkvlak naar onderen lag (afb. 5.38).[81] Uit het microscopische gebruikssporenderzoek komt naar voren dat het voorwerp gediend heeft voor het vergruizen/vermalen van in elk geval graan, oliehoudende noten en/of zaden en wellicht het slijpen van andersoortig materiaal.

De andere twee grote stenen vertonen geen macroscopische sporen van menselijke bewerking en/of gebruik.[82] Ze zijn achtereenvolgens van kwartsiet en kwartsitisch zandsteen en sluiten daarmee qua grondstof aan op de maalsteen. De sterke afronding geeft aan dat de drie onderhavige stenen allemaal afkomstig zijn uit een secundaire geologische context. Vermoedelijk zijn ze door de mens lokaal of eventueel regionaal verzameld uit (door het landijs opgestuwde) rivierafzettingen die in de nabijheid van de vindplaats voorkomen.
Geen van de stenen is van een grondstof die chronologische zeggingskracht heeft. Het gaat telkens om gesteentesoorten die in tijd en ruimte wijdverbreid zijn. De maalsteen binnen dit gezelschap is daarnaast van een type dat niet aan een specifieke periode of archeologische cultuur gebonden is.[83] De vondstomstandigheden bieden wel enig chronologisch houvast, want blijkens ontdekkingen elders in Nederland maken ze een herkomst uit het laat-neolithicum, de vroege of midden-bronstijd (alles tezamen ca. 2800-1200 v.Chr.) aannemelijk. Daarbij zijn de associatie met een grafheuvel en een inhumatiegraf de voornaamste aanknopingspunten.[84] Ook de mogelijke samenhang met een lijksilhouet in hurkligging past in dit chronologische beeld.
Buiten G1 hebben graven uit het laat-neolithicum, de vroege en midden-bronstijd elders in Nederland geen maalstenen opgeleverd.[85] Daardoor rijst twijfel of het onderhavige object een grafgift is. Wordt daarvan wel uitgegaan, dan is de plaatsing ervan op de werkkant opvallend. Gesteld zou kunnen worden dat dit het levenseinde oftewel de dood van de maalsteen symboliseert. Het speculatieve karakter van deze interpretatie moge evenwel duidelijk zijn. Een alternatieve lezing is dat de maalsteen en de twee overige stenen deel hebben uitgemaakt van een constructie binnen het graf. Stenen in min of meer gelijktijdige graven zijn in Nederland vaker aangetroffen en worden dan vaak gezien als objecten die een (houten) doodkist (deels) hebben ondersteund.[86]
Behalve de drie bovengenoemde stenen zijn 20 stuks vuursteen uit G1 tevoorschijn gekomen. Deze vondsten zijn onderscheiden in het residu van de uitgezeefde vullingen van de centraalgraven. Het gaat behalve een splintered piece en een geretoucheerd stuk om debitage (afslagen en chips/splinters), brokken en natuurlijke stukken (inclusief drie vorstsplijtingsstukken). Voor meer details zie tabel 5.4. Een deel van het vuursteen zonder macroscopische sporen van menselijke bewerking en/of gebruik is waarschijnlijk afkomstig uit de grindrijke ondergrond en bij

77 Houkes *et al.* 2017; Verbaas *et al.* 2017.
78 Amkreutz *et al.* 2016; Brandt *et al.* 1992.
79 Beuker 2010; De Grooth 2011; Hellinga 1980; Högberg & Olausson 2007; Huisman & Braaksma 2022.
80 Vnr. 1459.
81 Zie voor de typologie van maalstenen Harsema 1979.
82 De drie stenen zijn voor microwear analysis aangeleverd aan het Laboratory for Artefafact Studies van de Universiteit Leiden. Slechts de maalsteen is aan een dergelijk onderzoek onderworpen.
83 Zie in dit verband Brandt et al. 1992; Hersema 1979.
84 Voor een overzicht van het grafritueel uit deze periode in Nederland zie o.a. Drenth & Lohof 2005; Lohof 1991a.
85 Drenth 2014; 2015; Drenth & Lohof 2005; Lohof 1991a; 1991b; Theunissen 1999; Wentink 2020.
86 Zie bijvoorbeeld Lohof 1991a.

de aanleg van het graf hierin is beland (zie hoofdstuk xxx over de fysische geografie).[87] Op typologische en technologische gronden laat dit materiaal zich niet scherp dateren. Het ^{14}C-onderzoek biedt evenmin zekerheid over de ouderdom (§5.4.2). De uitkomsten wijzen op drie perioden: het midden-mesolithicum, het midden-neolithicum B en het laat-neolithicum B-de vroege bronstijd. De kans bestaat derhalve dat het door mensen bewerkte vuursteen (deels) ouder dan G1 is en daarin als opspit verzeild is geraakt.

Afb. 5.37 Onderste grafkuil binnen G1 met in het oosten een drietal opeengepakte grote stenen, waarvan de foto nog twee stuks toont. Het noordelijke exemplaar is daarbij een maalsteen van het type zadelkweern, waarvan het werkvlak naar onderen lag (vnr. 1459.1) (BAAC/Vestigia).

87 Hetzelfde mag worden aangenomen voor andersoortige stukjes grind uit G1 en G3. Zij worden hier dan ook niet verder behandeld.

Afb. 5.38 Maalsteen van het type zadelkweern uit G1. Vnr. 1459.1. Schaal 1:5 (BAAC/Vestigia).

■ *Graf 3 (G3)*

Uit graf G3 zijn negentien vuurstenen tevoorschijn gekomen. Tabel 5.5 geeft een typologisch overzicht onder vermelding van diverse intrinsieke eigenschappen. Het gezelschap telt aan duidelijke artefacten vijf chips oftewel splinters, een afslag, een gebroken afslag of kling en een klingenkern of steker. De overige voorwerpen bestaan uit natuurlijke stukken, dat wil zeggen vuurstenen zonder macroscopische sporen van menselijke bewerking en/of gebruik, en door vorstwerking gebroken vuurstenen. Opnieuw is een precieze datering niet te geven. Evenals in het geval van G1 is het vermoeden is dat de artefacten uit G3 opspit zijn. Het is verder goed mogelijk dat het vuursteen zonder artificiële sporen natuurlijk materiaal uit de grindige ondergrond is dat in G3 is beland tijdens de aanleg daarvan.

Tabel 5.4 De lithische vondsten uit S8068 oftewel G1.

vnr.	materiaalcategorie	type	metrische eigenschappen	niet-metrische eigenschappen
1436.1	natuursteen; kwartsitisch zandsteen	natuurlijk stuk	350 x 205 x 75 mm; 7.061 g	gebroken (in lengterichting); onverbrand
1459.1	natuursteen; kwartsitisch zandsteen	maalsteen (ligger)	500 x 240 x 150 mm; ca. 26.000 g	compleet; onverbrand
1496.1	natuursteen; kwartsiet	natuurlijk stuk	330 x 170 x 79 mm; 6.514 g	compleet; onverbrand
1305.1	vuursteen	afslag	19 x 40 x 9 mm; 5,6 g	compleet; onverbrand; dorsaal 100% bedekt met gerolde cortex
1306.1	vuursteen	geretoucheerd stuk	31 x 23 x 10 mm; 7,6 g	compleet; onverbrand; 75-100% bedekt met gerolde cortex
1306.2	vuursteen; Lanaye-vuursteen	vorstsplijtingsstuk	49 x 28 x 19 mm; 17,7 g	compleet; onverbrand; 100% bedekt met gerolde cortex en oude vorstsplijtingvlakken
1307.1	vuursteen	natuurlijk stuk	37 x 15 x 12 mm; 6,2 g	compleet; 100% bedekt met gerolde cortex en oude vorstsplijtingsvlakken
1311.1	vuursteen	splintered piece	18 x 13 x 6 mm; 1,1 g	compleet; 1-25% bedekt met gerolde cortex
1336.1	vuursteen	vorstsplijtingsstuk	40 x 24 x 13 mm; 11,5 g	compleet; 100% bedekt met gerolde cortex en vorstsplijtingsvlakken
1336.2	vuursteen	brok	22 x 13 x 5 mm; 1,4 g	compleet; 50-75% bedekt met gerolde cortex en vorstsplijtingsvlak
1339.1	vuursteen	chip/splinter	< 10 mm; 0,1 g	matig verbrand
1339.2	vuursteen	afslag	9 x 10 x 2 mm; 0,2 g	gebroken; dorsaal 1-25% bedekt met gerolde cortex
1339.2	vuursteen	wsch. natuurlijke afslag	13 x 8 x 3 mm; 0,2 g	compleet; dorsaal 100% bedekt met gerolde cortex; wsch. verkiezelde schelp
1342.1	vuursteen	brok	12 x 9 x 7 mm; 0,5 g	gebroken; 25-50% bedekt met gerolde cortex
1383.1	vuursteen	natuurlijk stuk	12 x 8 x 5 mm; 0,7 g	compleet; 100% bedekt met gerolde cortex
1384.1	vuursteen	chip/splinter	< 10 mm; 0,04 g	onverbrand
1400.1	vuursteen	natuurlijk stuk	35 x 19 x 15 mm; 8,7 g	compleet; 100% bedekt met gerolde cortex en vorstsplijtingsvlakken
1401.1	vuursteen	brok	14 x 10 x 5 mm; 0,4 g	gebroken; matig verbrand; 1-25% bedekt met gerolde cortex
1401.2	vuursteen	vorstsplijtingsstuk	13 x 12 x 7 mm; 0,6 g	gebroken; licht verbrand; 100% bedekt met gerolde cortex en vorstsplijtingsvlakken
1401.3	vuursteen	natuurlijk afslag	11 x 6 x 3 mm; 0,2 g	compleet; onverbrand; 100% bedekt met gerolde cortex
1401.4	vuursteen	brok	13 x 13 x 6 mm; 0,6 g	gebroken; onverbrand; 100% bedekt met gerolde cortex en vorstsplijtingsvlakken
1401.5	vuursteen	brok	27 x 18 x 6 mm; 2 g	gebroken; onverbrand; 100% bedekt met gerolde cortex en vorstsplijtingsvlakken
1401.6	vuursteen	brok	14 x 8 x 6 mm; 0,3 g	gebroken; onverbrand; 100% bedekt met gerolde cortex en vorstsplijtingsvlakken

Tabel 5.5 De lithische vondsten uit S8076 oftewel G3.

vnr.	materiaal-categorie	type	metrische eigenschappen	niet-metrische eigenschappen
1498.0	vuursteen	vorstafslag	11 x 15 x 4 mm; 0,5 g	compleet; onverbrand; dorsaal 100% bedekt met gerolde cortex
2422.2	vuursteen	vorstsplijtingsstuk	23 x 17 x 5 mm; 1,8 g	gebroken; 100% bedekt met vorstsplijtingsvlakken
2433.0	vuursteen	vorstsplijtingsstuk	37 x 28 x 10 mm; 9,6 g	gebroken; 25-50% bedekt met gerolde cortex, voor het overige met vorstsplijtingsvlakken
2439.0	vuursteen	chip/splinter	< 10 mm; 0,13 g	
2439.1	vuursteen	chip/splinter	< 10 mm; 0,02 g	
2441.0	vuursteen	chip/splinter	< 10 mm; 0,06 g	
2441.1	vuursteen	chip/splinter	< 10 mm; 0,06 g	matig verbrand
2441.2	vuursteen	vorstafslag	11 x 15 x 4 mm; 1,5 g	compleet; 1-25% bedekt met gerolde cortex, voor de rest met vorstsplijtingsvlakken
2441.3	vuursteen	natuurlijke stuk	< 10 mm; 0,5 g	compleet; sterk gewindlakt; lijkt sterk op paleolithische chip/splinter
2441.4	vuursteen	afslag/kling	19 x 8 x 2 mm; 0,3 g	lateraal gebroken; 1-25% cortex (betrekkelijk ruw)
2460.1	vuursteen	chip/splinter	< 10 mm; 0,06 g	
2461.1	vuursteen	natuurlijk stuk	18 x 15 x 6 mm; 1,6 g	100% afgeronde cortex
2461.2	vuursteen	natuurlijk stuk	30 x 21 x 7 mm; 5,6 g	100% afgeronde cortex
2461.3	vuursteen	natuurlijk stuk	13 x 10 x 6 mm; 0,6 g	100% afgeronde cortex
2461.4	vuursteen	natuurlijk stuk	23 x 12 x 6 mm; 1,8 g	100% afgeronde cortex
2461.5	vuursteen	klingenkern/steker	23 x 12 x 6 mm; 3,6 g	50-75% afgeronde cortex; twee klingnegatieven
2462.1	vuursteen	afslag	15 x 17 x 7 mm; 1,1 g	gebroken; 1-25% bedekt met gerolde cortex
2462.2	vuursteen	vorstsplijtingsstuk	39 x 23 x 13 mm; 7,1 g	gebroken; 100% bedekt met vorstsplijtingsvlakken

5.3.4 Gebruikssporenanalyse van een (maal)steen gevonden bij Zeist Austerlitz Franse Kamp

(A. Verbaas; Stiching LAB)

Op de bodem van de grafkuil van graf 1 zijn drie grote keien gevonden. Macroscopisch was de grootste daarvan geïdentificeerd als vermoedelijke maalsteen (vnr. 1459). De steen was op de gebruikszijde in de kuil geplaatst. Gezien de bijzondere vondstlocatie en de vermeende zeldzaamheid is deze steen onderzocht op gebruikssporen om meer te weten te komen over het gebruik daarvan vóór depositie.

Methode

Omdat het om een zeer groot werktuig gaat (ca 25 kg), was het niet mogelijk om de steen te analyseren onder de metaalmicroscoop. Daarom is besloten het werktuig eerst te bekijken onder de stereomicroscoop om, voor zover mogelijk, de mogelijke werkvlakken te onderscheiden. Het werkvlak was nog zanderig, dus dit is eerst schoongemaakt met water. Daarna zijn van het werkvlak drie afdrukken gemaakt met Profil Novo, een twee componenten-afdrukmateriaal op siliconenbasis waarmee ook de gebruikssporen zichtbaar zijn op de afdrukken (afb. 5.39). Hierbij zijn op dezelfde locatie telkens twee afdrukken genomen, zodat met de eerste afdruk zoveel mogelijk van het nog aanwezige vuil verwijderd wordt. Deze afdrukken zijn vervolgens geanalyseerd met een stereomicroscoop (Leica M80, vergrotingen 7,5-60x) en een metaalmicroscoop (Leica DM6000, vergrotingen 50-200x). De methodische aspecten van gebruikssporenanalyse zijn elders reeds uitgebreid uiteengezet (zie bijvoorbeeld van Gijn 2010 en van Gijn 1990). De foto's zijn gemaakt met een Leica MC120HD digitale camera.

Afb. 5.39 De locaties waar de afdrukken met Profil Novo zijn genomen (Verbaas).

Resultaten

Bij de eerste analyse met het blote oog van het werktuig was te zien dat er één werkvlak is en dat er aan één van de zijden wat afslagen te zien zijn, maar deze lijken ouder dan het laatste gebruik. Het werkvlak lijkt opgeklopt te zijn om het ruwer te maken en het is vervolgens afgevlakt door gebruik. In de lagere delen lijken de breuken nog vers, wat wijst op een redelijk recent opgeklopt werkvlak. Op drie locaties van het werkvlak zijn afdrukken genomen. Hierbij is gekozen voor sterk afgevlakte locaties, waardoor er een zo groot mogelijke kans is op goed ontwikkelde sporen op de afdrukken. Helaas zijn de sporen op het werkvlak niet eenduidig en daardoor lastig te interpreteren.

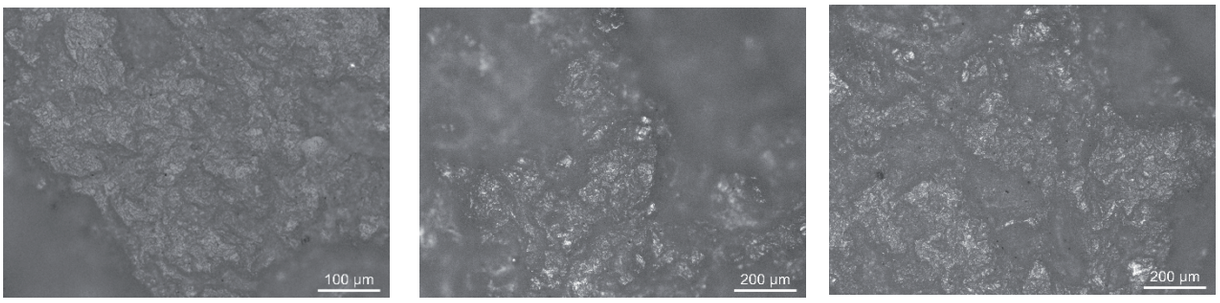

Afb. 5.40 a (links): sporen gezien op het oppervlak, geïnterpreteerd als die van het vergruizen van vettig plantaardig materiaal; b (midden): sporen geïnterpreteerd als die van het malen/vergruizen van granen, in combinatie met het vergruizen van andere materialen; c (rechts): sporen van het vergruizen van diverse materialen met vlakke glans op de hogere delen van de steen (Verbaas).

Zowel de verspreiding als het karakter van de glans is divers, wat wijst op een divers gebruik (afb. 5.40a). De glans is overwegend plantaardig van aard, waarbij ook sporen van het vermalen van granen zijn gezien (afb. 5.40b). Daarnaast zijn de sporen te zien die eerder als 'vettige plant' zijn beschreven (Knippenberg &Verbaas, afb. 5.40c), en die worden geïnterpreteerd als die van het vergruizen van oliehoudende zaden en noten. Over het hele oppervlak is een mengeling van deze sporen te zien, waarbij op de ene locatie de ene soort sporen duidelijker is en op andere locaties andere sporen. Er zijn ook andere karakteristieken in de sporen te zien, waarbij op de hogere locaties vlakke plekken glans te zien zijn, dit wijst mogelijk op het slijpen van een ander materiaal.

Samenvattend is deze grote maalsteen gebruikt voor het vergruizen van diverse plantaardige materialen en mogelijk het slijpen van een ander materiaal.

5.4 Botanisch en daterend onderzoek

Hoewel de heuvellichamen van de grafheuvels door egalisatiewerken zijn verdwenen, zijn toch een aantal contexten geschikt bevonden voor monstername voor botanisch onderzoek. Ter hoogte van de heuvelvoet zijn resten gevonden van de oorspronkelijke moderpodzol (dun restant Ah- en Bw-horizonten) die daar grotendeels is vervaagd door inspoeling van de jongere humuspodzolbodem (Bhs-horizont). Het restant van de moder biedt informatie over het omliggende landschap en vegetatie vóór aanleg van de heuvels; het restant van de inspoelingshorizont daarna.

Verder zijn botanische monsters genomen uit de inhoud van de grafkuilen onder de heuvels. De monsters zijn niet alleen bekeken voor waardering en analyse van de botanische resten, hieruit is ook geschikt verkoold materiaal voor ^{14}C-dateringen geselecteerd.

5.4.1 Macroresten

(R.A. Grabowski; BAAC)

Uit de laat-neolitische/bronstijd grafheuvels zijn zeven monsters gewaardeerd van de inhoud van Graf 1 t/m 3. (tabel 5.6). Geen van de monsters bleek analysewaardig te zijn.

In de grafheuvel zijn behalve houtskool alleen twee andere typen botanisch materiaal aangetroffen: mogelijke twijgfragmenten van struikhei (cf. Calluna vulgaris) en fragmenten van grashalm (Poaceae). Mogelijk zijn deze plantentypen ook gebruikt als brandstof naast hout van bomen en/of struiken. In monster vnr. 1483 uit S8082 zijn ook vele fragmenten van verbrand bot en enkele fragmenten van verhitte steen gevonden. Het lijkt logisch dat deze vondsten te koppelen zijn aan het begraven van gecremeerde resten.

In graf 1 in grafheuvel 1 zijn fragmenten gevonden van den, berk en heide. Op basis van de ^{14}C-dateringen is duidelijk dat ze niet alle tot de periode van grafgebruik kunnen worden gerekend. Wel bieden ze indirect context over vegetatie. Zo is de verkoolde den te relateren aan een midden-mesolithische vindplaats, en afkomstig uit een vermoedelijke haardkuil (7478-7189 v.Chr.) waarvan de vermoedelijke bodemvulling onder de oudste grafkuil G1a was bewaard.
Uit de oudste grafkuil zelf is het berkfragment te plaatsen in het midden-neolithicum B (3329-2930 v.Chr.). Ook al past het niet bij de vermoede grafdatering (zie §5.2).
Uit de jongste grafkuil is een heidetwijg gedateerd in de vroege bronstijd (1930-1755 v.Chr.). Uit de nabijzetting graf 2 in grafheuvel 1 is eveneens verkoolde heide gedateerd (1639-1503 v.Chr.). Deze waarnemingen wijzen indirect op de aanwezigheid van heide in de vroege bronstijd en de midden-bronstijd A.

In graf 3 is een lineaire houtskoolconcentratie aangetroffen. Vermoedelijk betreft het de verkoolde rand van een object. De houtskoolanalyse wijst op maximaal 10 jaarringen, de datering op de eindfase van het neolithicum (2200-2030 v.Chr.).

Tabel 5.6 Overzicht van de gewaardeerde monsters uit de grafheuvel bij Austerlitz. Legenda: (+)= 1-10, += 11-50, ++= 51-100, +++>100, ++++>1000, S= slecht, M= matig, G= goed, U= uitstekend.

vondstnr.	spoor	vulling	spoortype	vol (l)	Analyse?	houtsk. kwal.	houtsk., kwant.	macroresten (vk), kwal.	macroresten (vk), kwant.
1304	8068	2	GRAF1b	5	Nee	G	++++	m	(+)
1310	8068	6	GRAF1a	2,5	Nee	S	(+)	.	.
1312	8068	2	GRAF1b	5	Nee	S	(+)	m	(+)
1398	8068	0	GRAF1a	5	Nee	S	(+)	.	.
1455	8068	0	GRAF1a	2,5	Nee	S	(+)	.	.
1483	8082	1	GRAF2	2,5	Nee	G	++++	m	(+)
2196	8076	0	GRAF3	2,5	Nee	S	+++	.	.

5.4.2 Datering

Uit zeven grafcontexten zijn organische resten gedateerd middels ^{14}C-bepaling. In tabel 5.7 zijn de contexten, uitkomsten en media opgesomd. In Tabel 5.8 zijn aanvullende botanische eigenschappen van de gedateerde verkoolde resten weergegeven. In zes gevallen gaat het om verkoolde plantenresten; in een geval om verbrand menselijk bot (crematie).

Uit het centraalgraf van heuvel 1 zijn vier dateringen verkregen (afb. 5.41). Geen van deze is met zekerheid te koppelen aan een begraving. Uit de oudste fase (G1a) zijn fragmenten van den en berk gedateerd. De den is te dateren in het midden-mesolithicum en is afkomstig uit een zwarte vulling die zich onder de bodem van deze kuil manifesteerde. Vermoedelijk betreft het hier de onderkant van een mesolithische haardkuil die bij aanleg van het veel jongere graf vrijwel volledig is vergraven. Ook het berkfragment met een datering in het midden-neolithicum B wordt niet in verband gebracht met het grafgebruik. Vermoedelijk betreft het ouder verkoold materiaal dat bij aanleg van de grafheuvel in de (nazak van de) grafkuil terecht is gekomen. Uit deze periode zijn ons alleen vlakgraven bekend en daarmee past een graf met heuvelvulling niet in het typochronologische kader. Bovendien past de meebegraven maalsteen beter in de laat-neolithische traditie waarvoor we voorbeelden kennen uit ons omringende landen.

In het graf is vermoedelijk een lijksilhouet onderscheiden en wel van een lichaam in hurkhouding dat op de linkerzijde is begraven met een oost-west uitlijning. Daarbij ligt het hoofd in het oosten, kijkend richting het zuiden. Deze hurkhouding komt voor in het laat-neolithicum tot en met de vroege bronstijd. De richting van het lichaam lijkt in hoge mate geslachtsbepaald te zijn geweest. In het laat-neolithicum A (EGK) is deze positie gespiegeld ten opzichte van het laat-neolithicum B en de vroege bronstijd (KB/WKD). Aangezien we het geslacht van de overledene in Austerlitz niet kennen, kan hieraan geen daterende waarde worden gehecht.

Uit de tweede fase van centraalgraf (G1b) zijn twee dateringen verkregen die eveneens geen zeker verband hebben met de begraving, maar wel met de grafkuilvulling. Een verkoolde rizoom/wortel dateert uit de eindfase van het neolithicum of het begin van de vroege bronstijd. Een verkoolde heidetwijg is te dateren in de vroege-bronstijd. Beide taxa zijn bruikbaar als terminus post quem datering. De heidetwijg dateert bovendien de aanwezigheid van heide in de vroege bronstijd.

Met de nodige terughoudendheid is het volgende het meest plausibel: in de vroege-bronstijd is het tweede grote (inhumatie) centraalgraf aangelegd over een ouder graf uit het laat-neolithicum B waarbij een deel van de oudere grafvulling is vergraven. Deze redenering volgend zou de persoon in het oudere graf een man zijn.

Tabel 5.7 Gegevens van de ^{14}C-dateringen. V=vulling; S=segment.

vnr.	spoor	graf	labcode	^{14}C BP	gekalibreerde datering	V	S	materiaal/taxon
1304	8068	G1b	Ua-66564	3 524 ± 30	BC 1930 - BC 1755 (95.3%)	2	2	twijg, ws heide (cf *Calluna vulgaris*)
1310	8068	G1a	Ua-66565	4 440 ± 32	BC 3329 - BC 2930 (95.4%)	6	3	berk (*Betula sp*)
1312	8068	G1b	Ua-66566	3 688 ± 31	BC 2194 - BC 2171 (4.3%)	2	4	wortel/rizoom
					BC 2144 - BC 2007 (84.8%)			
					BC 2003 - BC 1976 (6.4%)			
1455	8068	G1a	Ua-66567	8 293 ± 37	BC 7478 - BC 7189 (95.4%)	0	8	den (*Pinus sp*, probably *P. sylvatica*)
1479	8082	G2	Ua-66570	3 336 ± 32	BC 1727 - BC 1721 (1.1%)			verbrand menselijk bot
					BC 1690 - BC 1528 (94.2%)			
1483	8082	G2	Ua-66568	3 298 ± 30	BC 1639 - BC 1503 (95.4%)	1	-	twijg, ws heide (cf *Calluna vulgaris*)
2196	8076	G3	Ua-66569	3 719 ± 31	BC 2200 - BC 2030 (95.3%)	0	3	indet, slechte conservering

In de voet van grafheuvel 1 is een crematiegraf bijgezet (G2). Op dat graf zijn twee dateringen uitgevoerd, van verbrand menselijk bot en brandstapelresten. Beide wijzen op een datering in de tweede helft van de midden-bronstijd A en daarbij wijst de samenstelling van de brandstapel ook in deze periode op heidevegetatie.

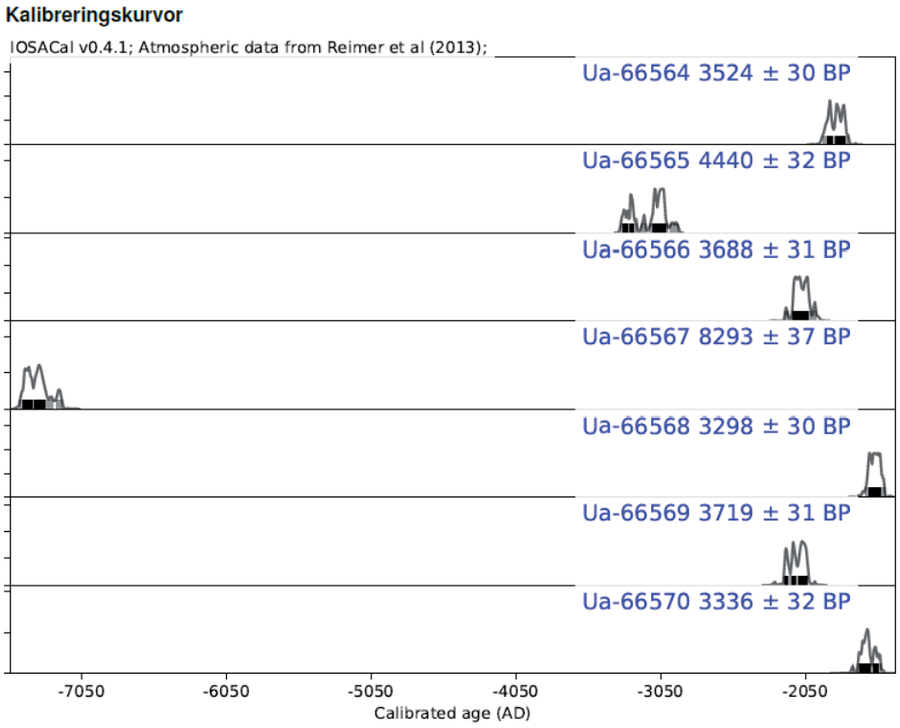

Afb. 5.41 Kalibratiecurves van de ^{14}C-dateringen (BAAC/Vestigia).

In het centraalgraf van heuvel 2 is een concentratie houtskool aangetroffen (G3). Het betreft houtkool in een lineair verband. Het is niet aannemelijk dat dit willekeurig in de nazak van de grafkuilvulling is terecht gekomen. Eerder lijkt dit het (aangekoolde) restant van een object te zijn geweest, dat als bijgift in de grafkuil is geplaatst. De datering van dit object ligt vermoedelijk in de eindfase van het neolithicum.

De fasering van het grafveld is dan als volgt te schetsen:
In het laat-neolithicum worden twee inhumatiegraven aangelegd en afgedekt met een grafheuvel. De zuidelijke wordt in de vroege bronstijd hergebruikt en daar wordt opnieuw een inhumatiegraf aangelegd, dat overlapt met het oudere. Aan het einde van de midden-bronstijd A wordt een crematiegraf in de voet van deze heuvel bijgezet.
Ten zuiden van de beide heuvels wordt een derde monument aangelegd, waarvan de datering niet bekend is. Aangezien ook daar resten van een moderpodzol zijn afgedekt, gaan we ervan uit dat de heuvel is aangelegd in een nog beginnende heidevegetatie, overeenkomstig de beide andere heuvels te plaatsen in het laat-neolithicum of de vroege bronstijd.

Tabel 5.8 Aanvullende botanische gegevens van de gedateerde verkoolde botanische resten. G=gewicht in milligram.

vnr.	beschrijving	geschatte ouderdom	g (mg)	overig
1304	-	max 2-3 jaar	22	
1310	boomdeel onbekend, bevat ≈ 3 jaarringen	onbekend, normale levensduur = 90-100 jaar (max 150)	7	celafbraak geobserveerd; wijst vaak op gebruik vers hout
1312	-	<=2 jaar	8	
1455	boomdeel onbekend, bevat ≈ 3 jaarringen	onbekend, normale levensduur = 400 jaar (max 750)	5	
1483	-	max 2-3 jaar	16	
2196	bevat max 10 jaarringen	onbekend	25	

5.4.3 Pollen

(L. den Boef; BAAC)

Op acht locaties zijn (reeksen) pollenmonsters genomen die zijn gewaardeerd (tabel 5.9). Daarvan zijn er drie in aanmerking gekomen voor analyse; 1 buiten de heuvels en 2 onder grafheuvel 1 en graf 1.

Tabel 5.9 Lijst van gewaardeerde pollenmonsters.

vondstnummer	spoor	context	laag	analyse
131		Camp d'Utrecht	Bhs horizont	ja
1375	8001	bodem onder grafheuvel 1	Rest Ah horizont	ja
1376	8001	bodem onder grafheuvel 1	Bhs horizont	nee
1377	8001	bodem onder grafheuvel 1	Bs horizont	nee
1395	8068	S8068 grafkuil fase 2		ja
1454	8068	S8068 grafkuil lijksilhouet heup		nee
1456	8068	S8068 grafkuil lijksilhouet schedel		nee
1469	8068	S8068 grafkuil bodem		

Voor de palynologische waardering is uit de monsters 1 cm^3 sediment opgewerkt tot pollenpreparaat door A. Philip van de Universiteit van Amsterdam.

Het residu is opgewerkt volgens de standaardmethode van Moore et al.[88] Hierbij is ook een bekend aantal wolfsklauw (Lycopodium) sporen toegevoegd. Deze sporen zijn van nature verwaarloosbaar aanwezig, en kunnen gebruikt worden om pollenconcentraties te berekenen. Eerst zijn de monsters gekookt in kaliumhydroxide (KOH) om de humuszuren op te lossen, hierna zijn de monsters gekookt in een mengsel van azijnzuur en zwavelzuur (acetolyse) om organisch materiaal op te lossen. Als laatste is de minerale content van de microfossielen (pollen en andere determineerbare structuren, waaronder schimmels) gescheiden met behulp van zware vloeistofscheiding. Met dit residu zijn vaste glycerine preparaten gemaakt.

Deze preparaten zijn gewaardeerd op het aantal pollen in het monster, de conservering van de pollenkorrels en de variatie van pollen. Dit is gedaan onder een Euromex Iscope doorvallend-licht microscoop met een vergroting tussen de 400 en 1000 maal. De gewaardeerde monsters zijn weergeven in tabel 1.

Resultaten

Bij de waardering bleek dat de meeste monsters slecht bewaard waren. Alleen in de vondstnummers 131, 1375 en 1395 waren duidelijk veel pollen bewaard en die bleken geschikt voor analyse (Tabel 5.10).

Buiten de grafheuvels

Uit de Bh-horizont van een humuspodzol ten noorden van de grafheuvels is vnr 131 geanalyseerd. Deze podzol is geassocieerd met het Frans-Bataafse legerkamp. Hierin was veel pollen van struikheide (Calluna vulgaris) aanwezig. Stuifmeel van bomen zoals eik (Quercus) en linde (Tilia) is daarentegen maar in lage concentraties aanwezig. Het legerkamp blijkt inderdaad te zijn aangelegd op een heideterrein. Bomen waren al bijna niet meer aanwezig op de Utrechtse heuvelrug. De percentages zijn te laag om lokaal afkomstig te zijn. De heide werd waarschijnlijk intact gehouden door het grazen van schapen. Sporen van mestschimmels in het monster wijzen daarop. In het monster is geen enkele aanwijzing gevonden voor akkerbouw in de omgeving.

Onder grafheuvel 1

Uit het moderrestant onder deze grafheuvel is vondstnummer 1375 geanalyseerd en biedt inzicht in de vegetatie ten tijde van de aanleg van de heuvel. Gezien de afgraving van de heuvel in de nieuwe tijd en de locatie van het monster ter hoogte van de heuvelvoet kan infiltratie van jongere pollen niet volledig worden uitgesloten. Echter, de afwijking van het pollenbeeld ten opzichte van het monster van het legerkamp wijst op een betrouwbaar beeld van de prehistorische vegetatie. Ook in dit monster is veel stuifmeel van struikheide aanwezig. Het aandeel van bomen lijkt een stuk hoger op basis van de waardering en toont een grote variatie aan kruiden.

88 Moore, Webb & Collinson, 1994.

Het vegetatiebeeld ten tijde van de heuvelopwerping sluit mooi aan bij het onderzoek van M. Doorenbosch[89].
De grafheuvel lijkt te zijn aangelegd op een droge heide. Dit terrein was dus al in gebruik door mensen voordat de grafheuvel werd aangelegd. De heide moest in stand gehouden zijn door de mens. Ook de aanwezigheid van graanpollen en smalle weegbree wijst op de nabijheid van bewoning en akkerbouw. Stuifmeel van granen verspreidt zich namelijk niet ver van de akkers. Weegbree komt alleen voor op plekken van betreding door mens of vee.[90]
Opvallend is dat er geen stuifmeel van eik is gevonden. Els is in hoge percentages gevonden maar komt waarschijnlijk uit het aangrenzende lager gelegen dal, waar in de prehistorie uitgebreide broekbossen waren. Bomen die op de heuvelrug zelf kunnen hebben gegroeid zijn hazelaar, berk en linde, maar ook deze komen relatief weinig in het pollenbeeld voor.

Centraal in grafheuvel 1 liggen twee elkaar oversnijdende grafkuilen. De jongste kuil is vermoedelijk te dateren in de vroege bronstijd en levert een aantal opmerkelijke resultaten op (tabel 5.10; vnr 1395). In eerste instantie leek dit monster slecht bewaard omdat er zeer veel sporen van varens aanwezig waren. Sporen van varens zijn zeer resistent en blijven lang bewaard in de bodem. Pollen vergaan eerder, dus na een langdurig ontbindingsproces worden de percentages van varens in verhouding steeds groter, wat leidt tot vertekening van het vegetatiebeeld. Het andere stuifmeel bleek echter goed bewaard en bevat ook stuifmeel dat niet voorkomt in het monster van de bodem onder de grafheuvel. Aangezien in dit monster de algemene conservering goed is, is het hoge gehalte aan varens representatief te noemen.
Varens groeiden waarschijnlijk niet op de plek van de heuvel. Ze zijn ook bijna niet gevonden in de natuurlijke bodem onder de heuvel. We leiden hieruit af dat varens waarschijnlijk zijn verzameld en gebruikt bij het grafritueel. Mogelijk was de grafkuil dus bedekt met bladeren. In de grafkuil zijn de percentages van bomen hoger, mogelijk omdat er materiaal uit een meer natuurlijk gebied is verzameld. De varens groeiden mogelijk aan de rand van een bos.
Ook atypisch in de grafkuil zijn de pollenkorrels van hop of hennep. Hop en hennep zijn lastig van elkaar te onderscheiden. Vaak wordt dit gedaan op basis van grootte maar er zijn andere onderscheidende kenmerken. Op basis van de grootte van de stuifmeelkorrels in dit monster is normaal gezien duidelijk sprake van hennep, maar de andere kenmerken lijken toch te wijzen op hop. Dit monster komt enorm goed overeen met eerder pollenonderzoek bij de Hanzelijn aan graven in dezelfde periode. Hierin zegt H. van Haaster[91]: ‘

“Uit de tot op heden ter beschikking staande gegevens blijkt dat de Romeinen de cultuur van hennep in Centraal- en Noord-Europa hebben geïntroduceerd. De vondst van beide pollenkorrels zou dan betekenen dat hennep aanzienlijk eerder in ons land werd verbouwd dan tot nu toe werd aangenomen. Hoewel de pollenkorrels duidelijk de kenmerken van henneppollen vertonen, gaan we er op dit moment echter voorzichtigheidshalve vanuit dat het in werkelijkheid groot uitgevallen pollenkorrels van hop zijn. Deze plant produceert pollen dat zeer veel op pollen van hennep lijkt. De diameter van hoppollen is echter in de meeste gevallen kleiner dan het pollen van hennep. Hop kwam vrijwel zeker in de natuurlijke omgeving (bos en struweel) voor.”

In het onderzoek van de Hanzelijn is ook een laat-neolithisch graf beschreven waarin heel veel varensporen zijn gevonden (REF). Daar wordt ook de associatie gelegd met het bewust verzamelen voor het grafritueel.

Resultaten analyse

Het beperkte botanisch onderzoek heeft verrassend veel informatie opgeleverd over de grafheuvels. Uit het pollenonderzoek blijkt dat grafheuvel 1 is opgeworpen op een droge heide in de nabijheid van bewoning en (graan) akkers. De heuvels zijn dus gebouwd in een door mensen onderhouden landschap. We vermoeden dat dat in de eindfase van het neolithicum gebeurde, in de laatste twee eeuwen van het tweede millennium voor Chr. De vegetatie toont dan nog een behoorlijk aandeel bomen en een grote variatie aan kruiden. Uit het macrorestenonderzoek blijkt dat ook in de vroege en midden-bronstijd sprake was van heidevegetatie. Uit het pollenonderzoek blijkt dat het centrale graf in heuvel 1 uit de vroege bronstijd was bedekt met varenbladeren en dat daarbij meer bosvegetatie zoals hop aanwezig was. Het is verleidelijk om hierin ook als grafgift hennep te zien, maar daarvoor is het botanisch argument te wankel.

89 Doorenbosch, 2013.
90 Behre, 1986.
91 Van Haaster, 2009.

Tabel 5.10 Gevonden soorten in het pollenonderzoek, alle soorten (behalve de toegevoegde exoot) zijn weergeven in percentages.

Latijnse naam	vnr. 131	vnr. 1375	vnr. 1395	Nederlandse naam
bomen				
Alnus	7,0707	30	27,193	els
Betula	4,8485	2,1277	2,6316	berk
Corylus	2,6263	4,0426	14,0351	hazelaar
Pinus	0,202	0,2128	0	den
Quercus	0	0	1,7544	eik
Tilia	0,6061	0,2128	1,7544	linde
Cultuurgewassen				
Cereal	0	0,8511	0	granen
kruiden				
Asteraceae tubuliflorae	0	0,6383	0	composietenfamilie
Brassicaceae	0	0,4255	0	kruisbloemigenfamilie
Cf. Spergula arvensis	0	0,4255	0	gewone spurrie
Calluna vulgaris	80,404	60,4255	21,9298	struikheide
Humulus	0	0	3,5088	hop
Plantago lanceolata-Typ	0	0,2128	0	smalle weegbree type
Succisa	3,6364	0	0	blauwe knoop
algen				
Debarya	0	0	0,8772	kranswieren
Sordaria	1,2121	0	0,8772	mestvaasje
Zygnema	0	0,2128	0	kranswieren
sporenplanten				
Monolete psilate	0,6061	0,2128	21,0526	varensporen
Polypodium	0	0,2128	0	eikvaren
Trilete	0	0	6,1404	varensporen
varia				
Lycopodium	329	66	40	toegevoegde exoot

5.5 Synthese: biografie van het grafheuvellandschap

In Austerlitz bevinden we ons op een relatieve hoogte op de stuwwal, en op oude erosiesedimenten daarvan (sandr afzettingen) groeide in het mesolithicum waarschijnlijk een dennenbos. Gedurende korte tijd in het midden-mesolithicum vertoefden hier mensen in een kampement en daarbij is een haardkuil aangelegd voor de bereiding van voedsel of grondstoffen en werd mogelijk ook wat vuursteen bewerkt. Deze vindplaats is duizenden jaren later door de aanleg van begravingen vrijwel volledig vergraven.
In het neolithicum groeide hier een loofbos, waarschijnlijk een gevarieerd eiken-linde bos. Daarbij is een moderpodzolbodem gevormd, ook wel oude bosgrond genoemd.

Vermoedelijk in het laat-neolithicum ontstond onder menselijk beheer een gevarieerde heide, rijk aan kruiden en geschakeerd met groepen bomen. De omzetting naar heide zorgde voor verzuring van de bodem en zette podzolering in gang: de moder degenereerde tot een humuspodzol. In deze heide werden twee, mogelijk drie grafheuvels aangelegd. Onder die heuvels bleef de moder intact en dit is een aanwijzing dat dit proces van bodemdegradatie nog niet lang in gang was. Met andere woorden: de heuvels werden gebouwd in een relatief jong heidegebied. Ook belangrijk: onder de heuvelafdekking zijn graanpollen gevonden, wat er op wijst dat de heuvels in de nabijheid van akkers lagen en daaruit mag ook worden afgeleid dat de woonplaatsen van deze heuvelbouwers eveneens nabij lagen.

Vermoedelijk in de laatste eeuwen van het laat-neolithicum (2200-2000 v.Chr.) zijn twee inhumatiegraven aangelegd, die zijn afgedekt door plaggenheuvels. Eén monument was circa 7 m in diameter, het andere kreeg een maximale omvang van 11-12 m. Het grote monument is bij een later gebruik uitgebouwd of opgehoogd, waarmee het niet zeker is of deze maximale omvang al in het laat-neolithicum was bereikt. In de grote en diepe grafkuilen zijn ingezakte delen van de heuvellichamen bewaard gebleven. Het grote monument was opgeworpen boven een grote ovaalronde grafkuil die oorspronkelijk ruim 3 bij 2 meter groot was en meer dan een meter diep (G1a). Deze kuil was exact oost-west georiënteerd. Bovenin had de kuil een schuine insteek. Onderin was een versmalde verticale verdiepte bodem aangebracht en daarin was een persoon in hurkhouding begraven, op de linkerzijde, met het hoofd in het oosten. Tegen de oostelijke kuilwand lagen drie keien, waaronder een grote maalsteen die met het werkvlak naar onderen was geplaatst. Op basis van onze kennis van het grafritueel van de klokbekerperiode is het waarschijnlijk dat het lichaam in deze positie dat van een man was.

Het kleinere monument werd opgeworpen over een kleinere grafkuil (G3). Deze kuil was ruim 2 bij 1 meter groot en oorspronkelijk een meter diep. De kuil had vrij rechte wanden en een verdiepte bodem, mogelijk was aan de noordzijde een nis gegraven. In deze kuil is een persoon begraven met een exacte noord-zuid of zuid-noord oriëntatie. Vlak boven de bodem is een aangekoold object gevonden dat mogelijk het verbrande restant is van een grafgift.

Vermoedelijk binnen een of twee eeuwen, in de vroege bronstijd of eventueel in de beginfase van de midden-bronstijd, is in het grotere monument opnieuw een centraalgraf aangelegd (G1b, 1930-1755 v.Chr.?). De kuil had een afmeting van 2,5 bij 1,5 m. Omdat dit graf in een bestaande heuvel is gegraven, reikte het veel minder diep. Het graf oversneed het oudere graf met slechts enkele decimeters diepte aan de noordwestzijde en daarbij bleef de oudere inhumatie ruimschoots gespaard. Het graf had een (vrij exacte) noordoost-zuidwest / zuidwest-noordoost oriëntatie. Het graf had een vlakke bodem en een afgerond rechthoekige uitlijning. Enkele houtskoolhoudende grijze schichten in de vulling wijzen mogelijk op de aanwezigheid van een kist of baar. In de kuil zijn veel varensporen aangetroffen, waaruit we afleiden dat het lichaam op varenbladeren kan zijn gelegd. Een andere indicator voor de nabijheid van bosranden zijn pollen van hop en enkele boomsoorten. Toch blijkt op basis van de verbrande en gedateerde macroresten dat het terrein ook in de vroege bronstijd en midden-bronstijd A een heideveld was.

Weer enkele eeuwen later is het grafveld opnieuw gebruikt. In de gevorderde midden-bronstijd A zijn de gecremeerde resten van een kind van circa 6 jaar oud met resten van de brandstapel bijgezet in de noordelijke heuvelvoet van de grotere grafheuvel (G2, 1690-1528 v.Chr.). Op basis van de brandstapelresten kunnen we afleiden dat op dat moment het terrein nog steeds een heideveld was. Het terrein en crematiegraf zijn als gevolg van deze heide gaan verzuren en in sterke mate gepodzoleerd. Om de heuvelvoet is hierdoor een dikke inspoelingshorizont gevormd, die de voormalige aanwezigheid van de grafheuvels bij gebrek aan randstructuren markeerde. Ook in de heuvels is door infiltrerend regenwater de humus in de plaggen en grafkuilen in lichte mate gaan podzoleren en verweren en dit heeft geleid tot een voor oude grafkuilen kenmerkende roestige kleur.

De graven en grafheuvels in Austerlitz zijn aangelegd in de klokbekerperiode en wikkeldraadperiode. Steeds meer wordt uit DNA-onderzoek in binnen- en buitenland duidelijk dat in deze overgangsperiode van steentijd naar bronstijd en daarvoor sprake was van veel migratiebewegingen en dat er nieuwkomers vanuit de Pontisch-Kaspische steppen via Oost-Europa en Nederland overstaken naar Engeland. Deze groepen brachten nieuwe metaaltechnologieën mee en hadden een zekere uniformiteit in het grafbestel. Zo lijkt sprake van lichaamsposities die geslachtsbepaald zijn en lichaamsoriëntaties die zijn te relateren aan zonnestanden. De graven in Austerlitz bieden hierop een mooie aanvulling. Het lichaam in G1a is exact oost-west gericht en lag op linkerzijde, kijkend naar het zuiden. Het is een voor deze periode typerende houding voor het graf van een man. Het jongere graf G1b oversnijdt de oudere kuil, maar zoekt daar duidelijk aansluiting bij, zonder het te verstoren. Dit graf is noordoost-zuidwest of vice versa uitgelijnd en deze positie markeert de limieten van de zon tijdens ofwel zonsopkomst in het noordoosten bij de zomerzonnewende, ofwel zonsondergang in het zuidwesten tijdens de winterzonnewende.
Onder de kleinere grafheuvel ligt een graf dat noord-zuid of vice versa is gericht en deze positie lijkt niet direct te relateren aan een zonnestand. In Noord- en Midden-Nederland vormen deze graf oriëntaties een minderheid. Toch lijken ook in deze graven, voor zover bekend, de (hurk)posities voor man en vrouw aan regels te zijn gebonden, waarbij vrouwen op de rechterzijde liggen en mannen op de linkerzijde. Het is daarbij denkbaar, maar zeker nog onderwerp van debat, dat in deze posities niet het hoofd, maar de kijkrichting van het aangezicht van belang was.

Ver na de zichtbare gebruiksperiode als grafveld, in de nieuwe tijd, is het terrein ook heide, nu zeer uitgestrekt en minder gevarieerd. In het begin van de 19e eeuw n.Chr. wordt hier een legerkamp aangelegd en voor de inrichting daarvan worden de grafheuvels afgegraven, maar is hun verhaal gedeeltelijk bewaard gebleven.

Inzichten en aanbevelingen

De grafheuvelgroep van Austerlitz is een bijvangst bij een onderzoek naar een nieuwtijds legerkamp. Het biedt een verfrissende aanvulling op een grafheuvelbestand dat decennia- of zelfs eeuwenlang nogal statisch is gebleven. Recentelijk zijn door nieuwe lasertechnieken veel mogelijke grafheuvelresten in de beboste gebieden van de Utrechtse Heuvelrug en de Veluwe toegevoegd. De ontdekking van Austerlitz geeft ons nog een extra scherpte: ook geëgaliseerde heuvels zijn in grote delen van Nederland te verwachten. Veel van de gekende en beschermde heuvels zijn fors en groot. Uit onderzoek van de laatste 15 jaar komt naar voren dat veel monumenten juist laag zijn en slechts enkele decimeters hoog en daardoor slecht herkenbaar. In grote delen van Nederland waar ijverig wordt geakkerd, kunnen deze monumenten eenvoudig ongezien blijven.
Als deze monumenten dan ook nog geen randstructuur bevatten, zijn we aangewezen op bodemkundige verschijnselen en resten van grafkuilen die er op het oog uit kunnen zien als natuurlijke verstoring. Het is daarom aan te bevelen om met name bij onderzoek in grafheuvelrijke gebieden hiervoor altijd een extra zintuig te ontwikkelen en vanaf de moderne bouwvoor hierop gespitst te zijn. Bestudeer altijd grote vlekkerige verdachte grondsporen en greppels.

Een tweede aanbeveling betreft de inzet van palynologisch-botanisch onderzoek. Nederland kent een rijke traditie in bio-archeologisch onderzoek. De uitkomsten van Austerlitz zijn verrassend informatief gebleken en dit illustreert dat de inzet nog altijd een ijzersterke combinatie is.

Afb. 6.1 De karrensporen in het vlak, oversneden door de kampsporen (BAAC/Vestigia).

6 Sporen uit de middeleeuwen

J. Mooren & M. Kalshoven (BAAC)

6.1 Karrensporen uit de middeleeuwen

Tijdens de opgraving zijn karrensporen gevonden; de resten van onverharde landwegen. Landwegen werden vaak verlegd als de rug tussen de uitgesleten karrensporen te hoog werd, of als de weg te modderig was. Dit is ook hier gebeurd waardoor sprake is van bundels karrensporen, behorend tot drie verschillende landwegen (structuur 501, 502, 503, afb. 6.1). De oudste twee landwegen (structuur 502 en 503) zijn min of meer zuid-noord gericht. Deze wegen worden oversneden door een jongere landweg (structuur 501) die noordwest-zuidoost gericht is. De breedte tussen de twee sporen geeft een afstand voor de gebruikte asbreedte van het voertuig. De afstand tussen de karrensporen van de twee oudste landwegen (structuur 502 en 503) bedraagt circa 1,4 m. Aangezien de jongste landweg vaak is verlegd kon hier geen asbreedte van worden bepaald.

De karrensporen zijn ook in het proefsleuvenonderzoek aangetroffen, waar is geconstateerd dat ze zijn gelegen onder een stuifzandpakket en worden oversneden door sporen behorend tot het legerkamp.[92] De wegen dateren dus van vóór de aanleg van het Frans-Bataafse legerkamp. Datering van de stuifzandlaag door middel van twee OSL monsters leverde een datering op tussen 1200 en 1300 AD (bijlage 6.1).[93] Dit betekent dat de wegen in de 13e eeuw zijn overstoven, een begindatering is niet bekend.

De heide bij Austerlitz werd in de late middeleeuwen doorsneden door meerdere wegen die dorpen en steden verbonden. In de late middeleeuwen kon het gebeuren dat, bijvoorbeeld door overbeweiding, de zandbodem plaatselijk onbedekt kwam te liggen. Hierdoor ontstonden zandverstuivingen, die op de Utrechtse heuvelrug tot in de 19e eeuw voorkwamen. Kennelijk heeft zich een dergelijke plaatselijke zandverstuiving ook voorgedaan bij Austerlitz, en wel in de 13e eeuw. Nadat de verstuiving gestopt was heeft men het wegennet niet hersteld. Mogelijk werd de losse ondergrond onbegaanbaar bevonden voor karren.

92 Mooren 2015, 34.
93 OSL monsters: NCL-5315195 (BAAC vnr. 258) en NCL-5315306 (BAAC vnr. 257). Analyse Wageningen University & Research centre.

Afb. 6.2 Foto van de middeleeuwse landweg in put 4 en 5 (BAAC/Vestigia).

7 Het tentenkamp

J. Mooren & M. Kalshoven (BAAC)

7.1 Inleiding

Camp d'Utrecht werd in eerste instantie opgezet als een tentenkamp. In dit hoofdstuk wordt de indeling en de structuren behorend tot het tentenkamp uit 1804 beschreven. De indeling, ook wel lay-out genoemd, van dit tentenkamp was strikt hiërarchisch en opgedeeld in linies. Het basisprincipe was dat de indeling van het kamp de opstelling op het slagveld weerspiegelde. Ofwel soldaten voorop, vervolgens de luitenants en kapiteins, gevolgd door de kolonels en divisiegeneraals. Helemaal achteraan bevond zich de opperbevelhebber; *général en chef* de Marmont. Een bezoeker van het kamp, apotheker Hendrik Keetell[94] beschreef deze hiërarchische indeling van het tentenkamp (zie kader).

> Hendrik Keetell:
>
> "De tenten waren geplaatst in de volgende orde. Die van de corporaals en gemeenen stonden in vier a vijf reyen van Zeyst af, Oostwaarts oploopende, waarachter een rey van stookhuisen van heyplaggen was opgebouwt. Achter deze stookhuisen stonden de tenten van de sergeanten, vervolgens die van de subalterne officieren, en eindelyk die van de hoofdofficieren en kapitynen, alle in reyen Oostwaarts opgaande. De tenten van de generaals en verdere officieren van het hoofdkwartier stonden omtrent vijf minuten gaans van de andere af, van welke die van Marmont in het midden een parade maakte, zo prachtig, dat men niet hoefde te vraagen: Van wie is die tent?"

Generaal de Marmont heeft in 1804 een kaart laten vervaardigen van het tentenkamp waarop de indeling van Camp d'Utrecht wordt weergegeven (afb. 7.1 en bijlage 7.1). Gewoonlijk wordt deze kaart '*de kaart van de Marmont*' genoemd.[95] De *Plan Général* is een handgemaakte kaart uit hetzelfde jaar waarop additionele informatie wordt weergegeven (afb. 7.2 en bijlage 7.2).[96] Beide kaarten geven een gedetailleerd beeld van het uiterlijk van dit kamp.[97] Dit alles aangevuld met geschreven bronnen, waaronder de richtlijnen voor het inrichten van een legerkamp opgesteld door Leclerc (1806) en Bardin(1813).[98]

Om de indeling beter te kunnen begrijpen is een korte beschrijving van de indeling van het leger noodzakelijk (afb. 7.3). Benadrukt moet worden dat indelingen, benamingen en rangen binnen een leger nogal eens willen wisselen; deze indeling betreft het Franse leger in 1804.

- *Divisie*

In 1804 werd Camp d'Utrecht ingericht voor twee Franse en een Bataafse divisie. Een divisie bestond uit meerdere regimenten, waarvan de sterkste werd opgesteld aan de rechterflank. Op de *kaart van de Marmont* en de *Plan Général* is deze indeling in divisies goed herkenbaar. Gezien vanuit het standpunt van de opperbevelhebber bevond de eerste Franse divisie, bestaande uit het 11e en 35e regiment infanterie d'ligne en het 18e regiment d'infanterie legere zich op rechts (in het oosten). De tweede divisie bevond zich in het midden en de Bataafse derde divisie bezette het linkerdeel van het kamp.

94 Anoniem 1903, 724-728.
95 Bibliothèque nationale de France; Gallica (http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb40733032n).
96 Bibliothèque nationale de France; Gallica (https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb40650649j).
97 Loenen 2008, 125-26.
98 Leclerc 1806 en Bardin 1813a.

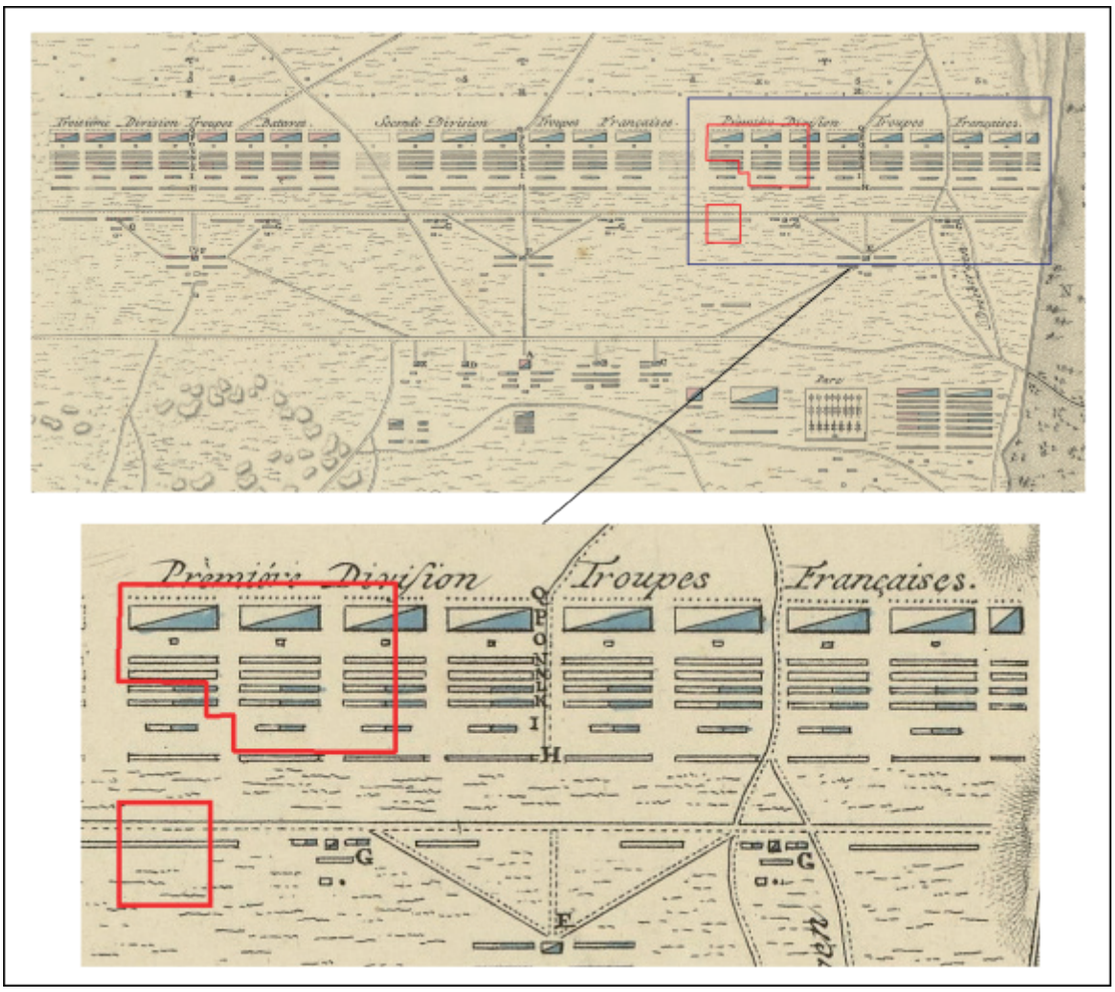

Afb. 7.1 Uitsnede van de kaart van de Marmont (1804), met de opgegraven zone in rood (Bibliothèque nationale de France, bewerking BAAC/Vestigia).

■ *Regiment*

Een regiment was in 1804 onderverdeeld in 3 of 4 bataljons. Het 11e regiment bestond uit drie veldbataljons (gelegerd in Camp d'Utrecht), en één vierde depotbataljon.[99] Het depotbataljon, waar rekruten werden opgevangen, gekleed en opgeleid, bevond zich in 1804 te Breda.

De omvang van een bataljon, ofwel het aantal manschappen, kon sterk variëren, afhankelijk van de situatie. Volgens Vassal bestond een bataljon in Camp d'Utrecht uit ongeveer 700 tot 1000 manschappen,[100] Als men echter wil weten hoeveel soldaten daadwerkelijk aanwezig waren in een bataljon moet rekening worden gehouden met zieken, afwezige detachementen en gedeserteerden. Als voorbeeld kan de opgave van de troepensterkte van het 11e regiment in november 1804 dienen. Het kamp was toen verlaten en de drie veldbataljons verbleven in de stad Utrecht. Volgens opgave had het 11e regiment te Utrecht toen een nominale troepensterkte van 2.193 manschappen. Van deze manschappen hadden er echter 43 ontslag gekregen (maar werden nog bij de nominale sterkte gerekend) en maar liefst 595 manschappen lagen in het hospitaal. Kennelijk was sprake van een epidemie. Het vierde depotbataljon (verplaatst naar 's-Hertogenbosch) bestond uit slechts 162 soldaten. Dit alles betekende dat in november 1805 slechts 1555 manschappen werkelijk beschikbaar waren voor dienst. Uitgaande hiervan, en minder zieken gedurende de zomer, zal de werkelijke sterkte van een bataljon van het 11e ongeveer 600 tot 700 soldaten zijn geweest.

99 Vassal, 1900, 99.
100 Vassal 1900, 98.

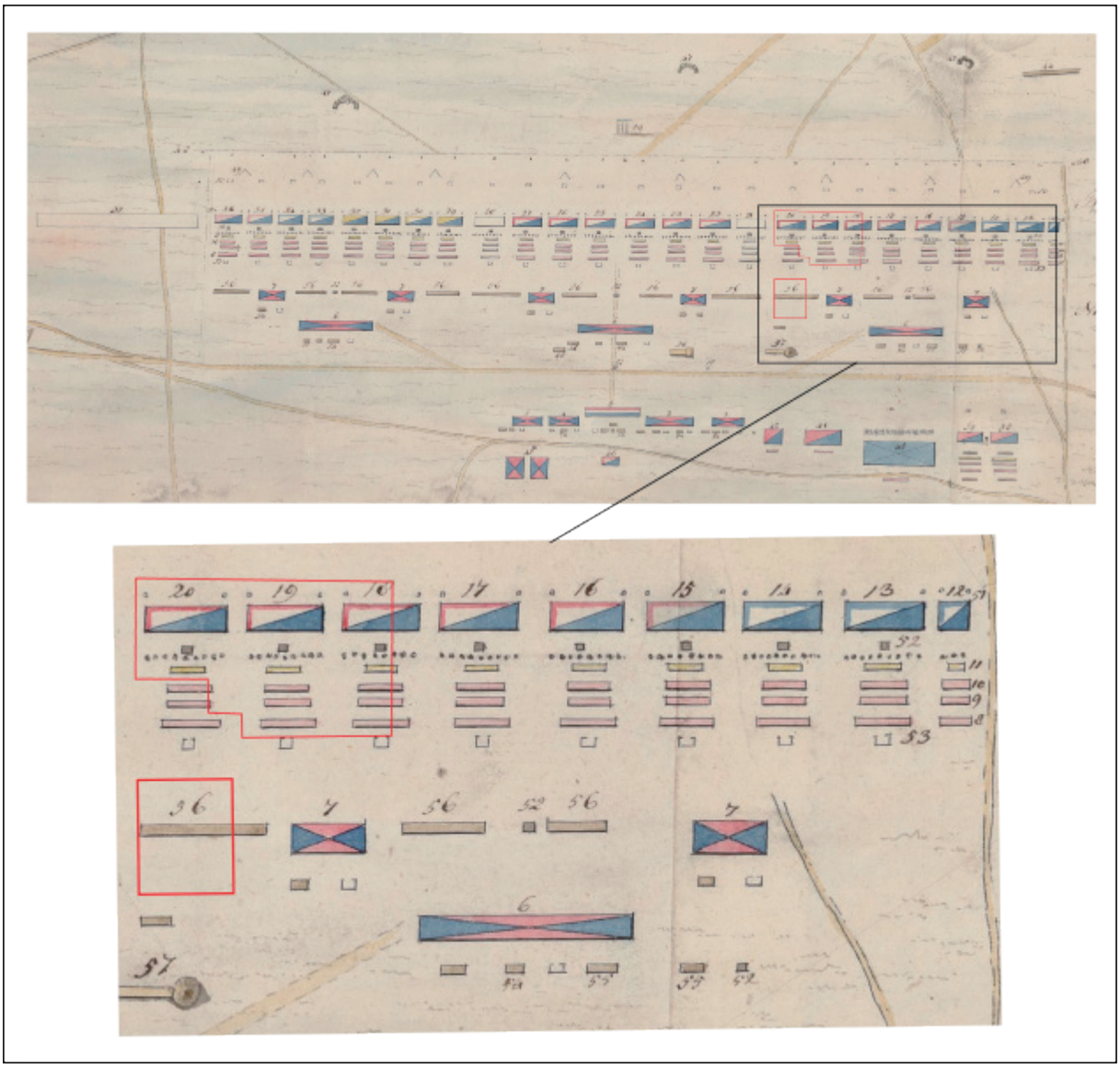

Afb. 7.2 Uitsnede van Plan Général (1807), met de opgegraven zone in rood (Bibliothèque nationale de France, bewerking BAAC/ Vestigia).

■ *Bataljon*

Een bataljon bestond in 1804 uit 9 compagnieën; 7 compagnieën fuseliers (gewone soldaten), 1 compagnie voltigeurs (lichte infanterie) en 1 compagnie grenadiers (elitesoldaten). De compagnieën grenadiers en voltigeurs waren kleiner in omvang, vergeleken met de fusiliers. De soldatententen, opgesteld in rijen haaks op de appelplaats, weerspiegelde deze indeling in compagnieën. In deze tenten verbleven trouwens niet alleen de soldaten, maar ook de korporaals en sergeanten.

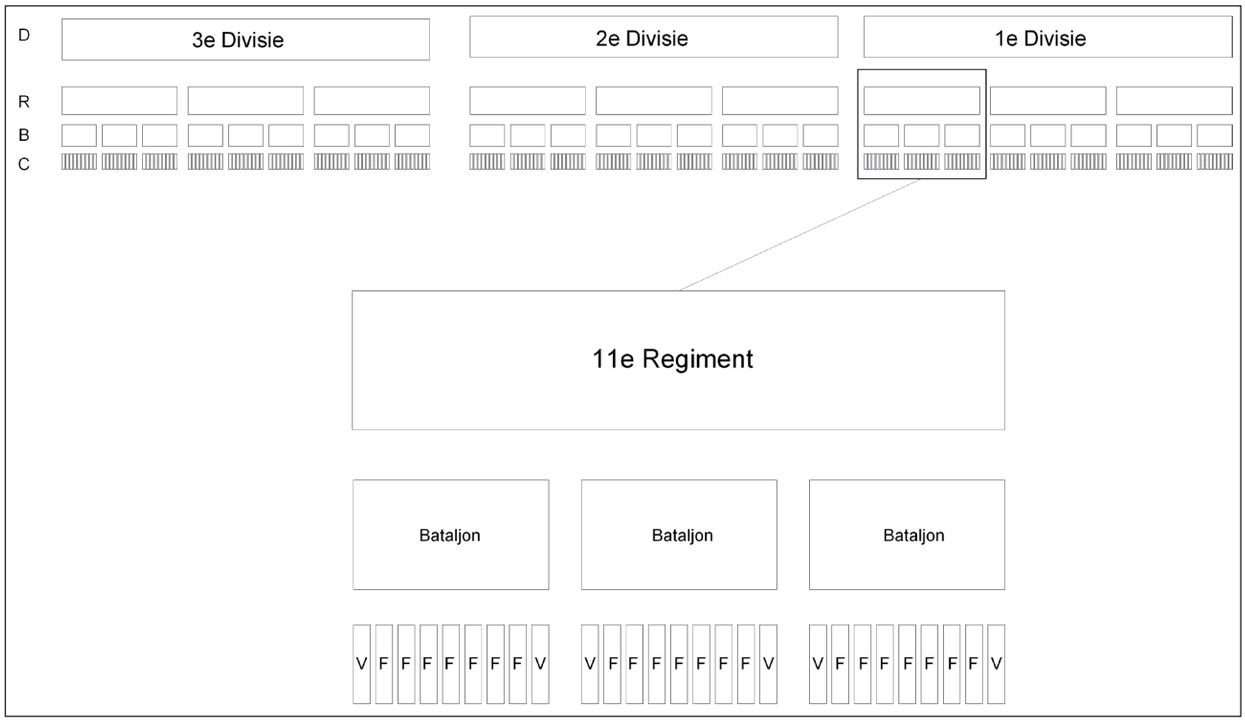

Afb. 7.3 Schematische weergave van de indeling van het Franse leger in 1804, met daarop aangegeven de Divisies (D), Regimenten (R), Bataljons (B), en compagnieën (C), bestaande uit Fuseliers (F) en Voltigeurs (V) (BAAC/Vestigia).

■ *Leiding*

In 1804 dienden in het 11e regiment 35 kapiteins en 70 luitenants.[101] Een compagnie werd geleid door één kapitein, één luitenant 1e klasse en één luitenant 2e klasse. Dus per bataljon waren er negen kapiteins en 18 luitenants. Deze officieren verbleven in tenten die opgesteld werden in twee aparte linies, achter de soldaten.

De staf (*état majors*) van het 11e regiment bestond in 1804 uit hoofd- en stafofficieren; de regimentscommandant één kolonel (aanwezig in Utrecht), zijn plaatsvervanger één majoor (aanwezig bij het depot bataljon in Breda), en vier bataljonscommandanten, twee *quartier m. très* (financiën), vier adjudant-majoors en twee chirurgijns. In 1805 werd de staf aangevuld met drie aides majors, en vier sous aides majors. Niet altijd is duidelijk wie van de staf in Camp d'Utrecht verbleef en wie in Breda toezicht hield. De staf verbleef in tenten in een aparte linie, achter de linie van de kapiteins. Alle officieren, uitgezonderd luitenants, beschikten over bedienden. De bedienden verbleven in eigen tenten in de linie van desbetreffende officier.

■ *Overigen*

De "kleine staf" bestond uit personen zoals een *tambour major, caporal tambour, chef de musique*, diverse muzikanten, en handwerkers zoals de kleermaker, schoenmaker en geweermaker. Nergens wordt duidelijk gemaakt waar deze personen verbleven in Camp d'Utrecht.

■ *Aantal en soort tenten*

Hoeveel tenten in het Franse deel van het kamp aanwezig waren is niet exact bekend. Bekend is wel dat ieder bataljon van de Bataafse divisie circa 125 tenten kreeg toebedeeld (bijlage 7.3).[102] Uitgaande van 22,5 bataljons voor het gehele kamp waren dus circa 2800 tenten nodig om alle soldaten, luitenants, kapitein, kolonels, wasvrouwen en knechten onder te kunnen brengen. Daarnaast is bekend dat de générale staven over circa 300 tenten beschikten.[103]

101 Leblanc 1804.
102 Document uit prive archief R. Loenen te Austerlitz, de locatie van het origineel is onbekend. Verkregen via Hans Nijman.
103 NL-HaNA 2.01.14.02.669 (32).

In totaal moeten in het tentenkamp dus meer dan 3.000 tenten hebben gestaan. Uit correspondentie[104] in het Nationaal Archief blijkt dat in 1804 de volgende typen tenten naar het Camp d'Utrecht zijn gestuurd[105]:

- Generaals tenten
- Kolonels (hoofdofficier) tenten
- Kapiteins tenten
- Luitenants tenten
- Soldaten tenten à 5 man
- Soldaten tenten à 10 man
- Geweerkappen

Op afb. 7.4 is op de ligging van de drie veldbataljons van het Franse 11e regiment weergegeven middels rechthoekige kaders. Welke van de bataljons het 1e, 2e of 3e zijn, is onbekend. In deze rapportage is ervoor gekozen om de bataljons van links naar rechts met de benaming 'bataljon locatie A', 'bataljon locatie B' en 'bataljon locatie C' aan te duiden.

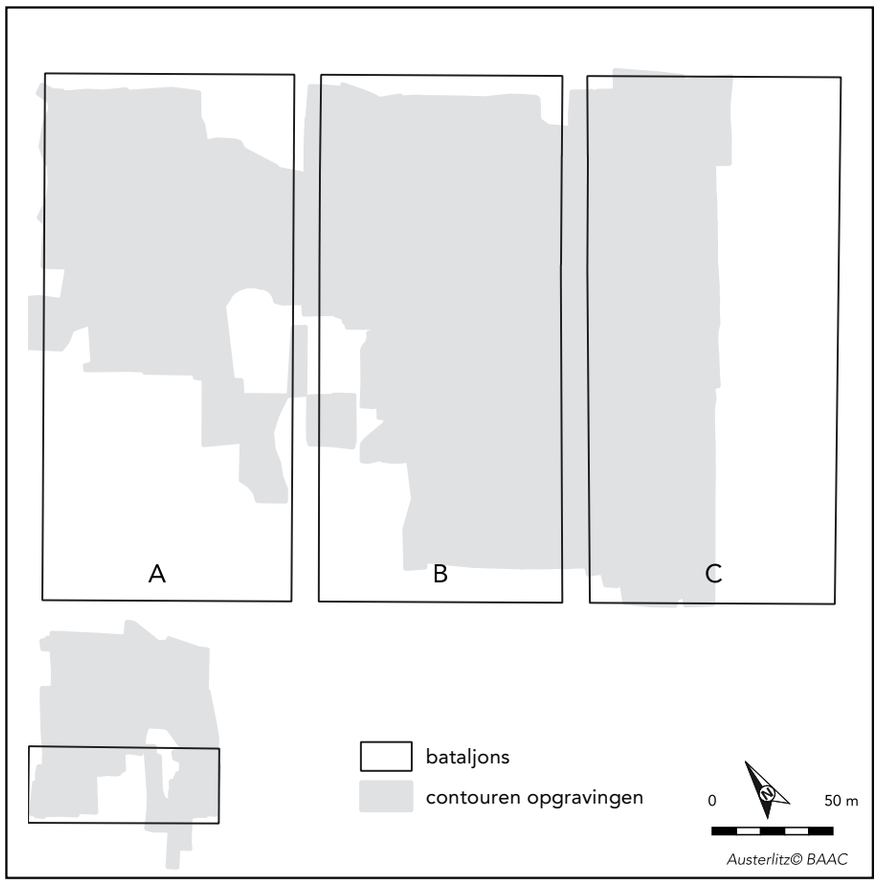

Afb. 7.4 Aanduiding van de bataljons op het opgravingsvlak (BAAC/Vestigia)

104 Zie bijvoorbeeld NL-HaNA 2.01.14.02.657.
105 Martijn Wink leverde talrijke kopieën van documenten uit het Nationaal archief (afgekort met: NL-HaNA) waarin gegevens staan over tenten die gekocht, dan wel besteld werden voor het Bataafse leger. Waarvoor dank.

7.2 Een rondgang door het tentenkamp

Tijdens de archeologische onderzoeken op het kamp, is een groot deel van het 11e regiment infanterie d'ligne opgegraven. De zones die zijn aangegeven zijn grotendeels terug gevonden in de archeologische resultaten. In het onderstaande benaderen we het tentenkamp vanuit het noorden, vanaf de oefenheide. De historische gegevens over de verschillende zones en structuren zullen steeds worden gevolgd door de archeologische verschijningsvorm hiervan.

7.2.1 Oefenheide met een pyramide, schietbaan, redoutes, flèches, én een vuurwerkinstallatie

■ *Historische gegevens*

Volgens de kaarten had het kamp een lengte van 3 km en een breedte van circa 900 m. Het langgerekte kamp was noordwest-zuidoost gericht. Als men het kamp vanaf de voorzijde (het front) zou benaderden, ofwel vanaf het noordoosten, moest men eerst de oefenheide met de pyramide passeren.[106] De aarden pyramide (afb. 7.5) had een omvang van 48 x 48 m aan de basis en een hoogte van 36 m, inclusief een houten obelisk bovenop met een lengte van 13 m.[107] Het monument is opgericht in opdracht van de Marmont, ter herinnering aan het kamp en aan zichzelf. Later werd het een eerbetoon aan de overwinning van zijn keizer bij Austerlitz in 1805.

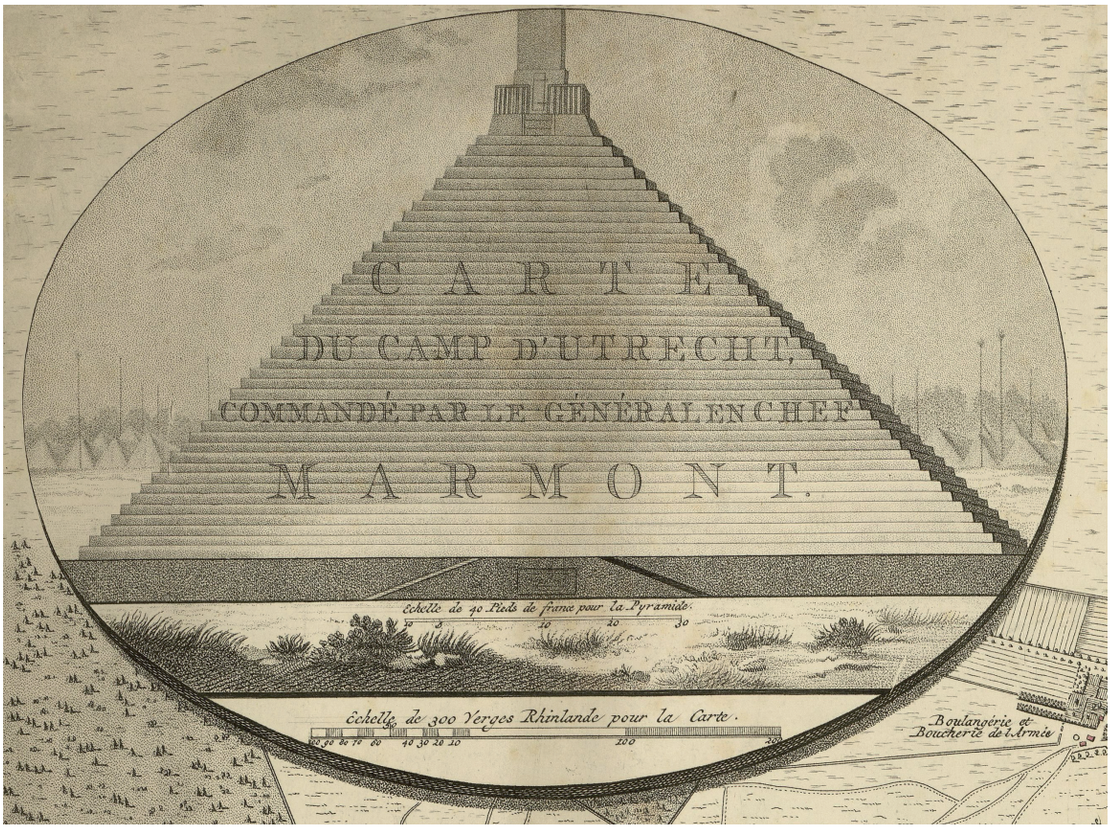

Afb. 7.5 De Pyramide van Austerlitz, uitsnede van de kaart van de Marmont (Bibliothèque nationale de France).

Verderop, richting het kamp bevonden zich drie *ouvrages avanceés* ofwel redoutes. Dit zijn aarden versterkingen die vaak werden opgeworpen op slagvelden en oefenkampen. De afgebeelde redoutes (afb. 7.6) zijn min of meer U-vormig, en open aan de keel (achterzijde). Voor de aarden wal bevond zich een greppel. Via een schuinoplopend talud kwam men op een platform, waar kanonnen werden opgesteld die het slagveld onder vuur konden nemen.

106 Van oudsher wordt het monument 'de Pyramide van Austerlitz' genoemd, met een Y. Deze schrijfwijze is in deze rapportage overgenomen.
107 Loenen 2008, 244.

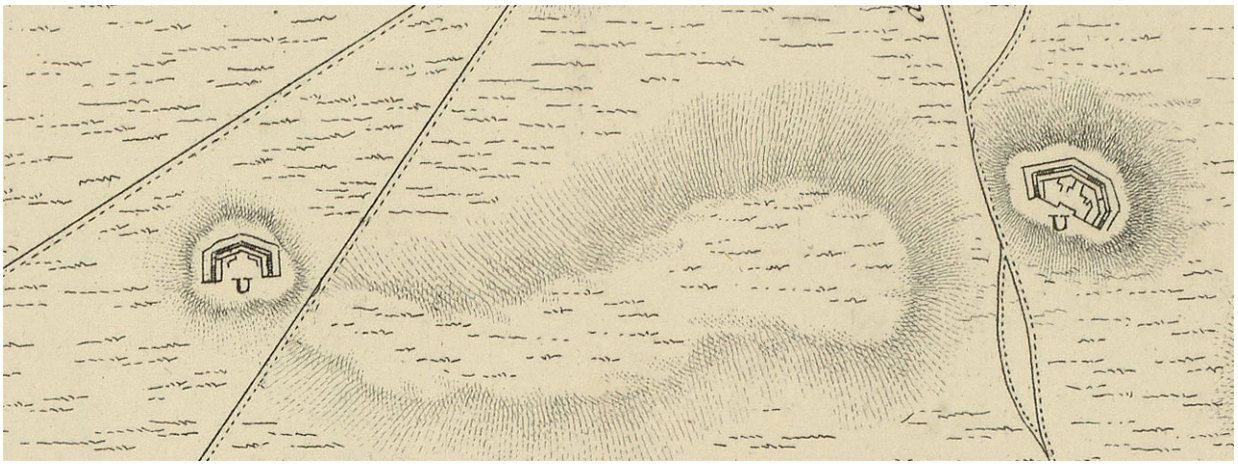

Afb. 7.6 Redoute zoals afgebeeld op de kaart van de Marmont (Bibliothèque nationale de France).

Op de *Plan Général* wordt ten noordoosten van het kamp een rechthoekige structuur weergegeven met een omvang van ruwweg 10 á 20 x 175 m. Volgens de legenda is dit de *Batterie d' Ecole* ofwel de artillerieschool. Gezien de omvang is een gebouw niet voor de hand liggend.[108] Deze structuur wordt vreemd genoeg niet afgebeeld op de kaart van de Marmont. Misschien omdat de *Batterie d' Ecole* niet netjes parellel lag aan de rest van het kamp?

Eveneens niet aangeven op de kaart van de Marmont is een constructie van palen met dwarsliggers en vlaggen (afb. 7.7). Deze installatie bevond zich recht tegenover het centrum van het kamp, tegenover het verblijf van opperbevelhebber generaal de Marmont. Uit de legenda van de *Plan Général* blijkt dat de installatie diende voor het afsteken van vuurwerkshows. Iets wat meerdere malen is voorgekomen gedurende het bestaan van het kamp.[109]

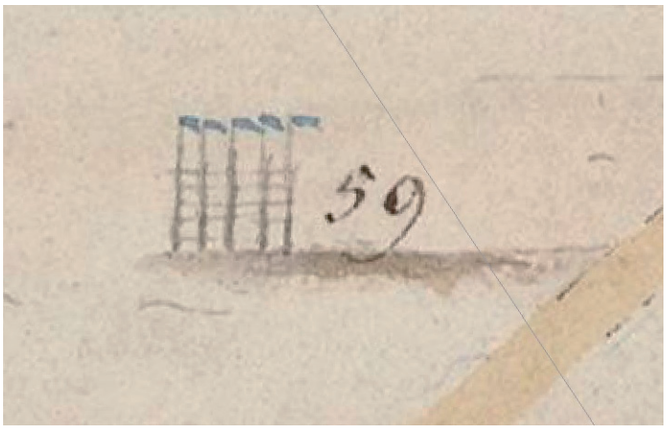

Afb. 7.7 Vuurwerkinstallatie zoals afgebeeld op de Plan Général (Bibliothèque nationale de France).

■ *Linie van wachtposten*

Voor het kamp bevond zich een linie van vooruitgeschoven wachtposten; *sentinelles avancées* (afb. 7.9, nr. 48). Het gaat om soldaten die op regelmatige afstand van elkaar gepositioneerd waren. Het betreft één wachtpost ter hoogte van ieder bataljon. Mogelijk was een kleine tent of houten structuur aanwezig om onderdak te verschaffen aan de soldaat bij slecht weer, zeker is dit niet.

108 Recentelijk is een nieuwe kaart van het kamp ontdekt. Hierop is waarschijnlijk een wal afgebeeld waarachter kanonnen stonden opgesteld (Archivers Nationale piéce 22)

109 Op 19 augustus 1804 werd een vuurwerk georganiseerd ter ere van de verjaardag van Napoleon. Op 9 september 1804 werd de bouw van de beroemde pyramide van Austerlitz met een vuurwerk ingeleid. Op 12 oktober vierde men met een vuurwerk de voltooiing hiervan. Op 16 juli 1805 vonden de laatste manouvres plaats voor de inscheping in Den Helder, afgesloten met vuurwerk. Op 2 september 1807 was er een vuurwerk ter ere van de verjaardag van de koning; Loenen 2008.

■ *Linie van flèches*

Achter de wachtposten gelegen bevond zich een linie van '*gardes du camp*' (afb. 7.9, nr. 49). Op de kaart van de Marmont heten ze *gardes avancées* (S). Duidelijkheid verschaft de *Plan Général* waar in totaal negen driehoekige versterkingen worden afgebeeld die normaliter worden aangeduid met de term *flèche*. Een *flèche* bestaat uit twee aarden wallen die elkaar onder een scherpe hoek raken van minder dan 90 graden. De keel (ofwel de achterzijde) van een *flèche* is open. Voor de wallen bevindt zich een greppel. *Flèches* verschaften dekking aan infanteriesoldaten op het slagveld. Net als de redoutes zullen de *flèches* zijn gebruikt bij oefeningen.

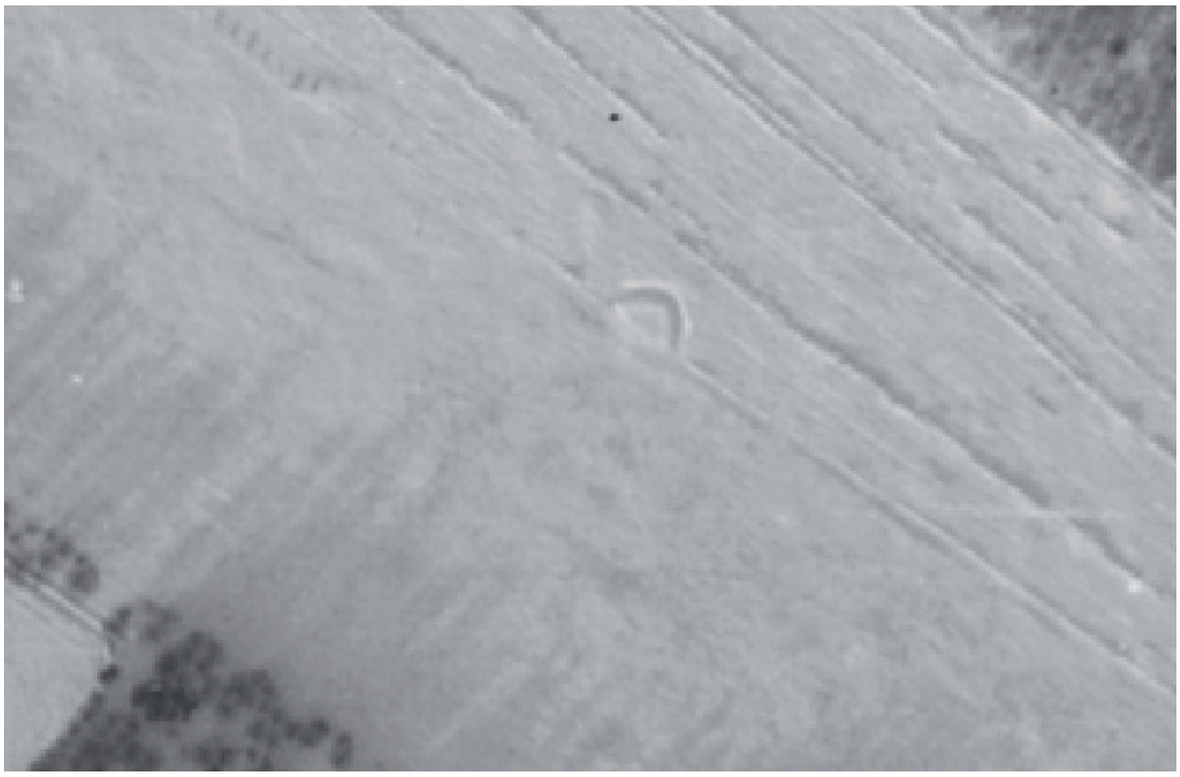

Afb. 7.8 Op een luchtfoto uit 1945 is een garde du camp, ofwel een flèche, nog duidelijk zichtbaar in de sneeuw. Deze bevond zich ten noorden van nr. 23 op de Plan Général (Royal Air Force, 4/1662 27 jan 1945, F20//LA 534, 1/10880).

■ *Linie van latrines voor soldaten*

Iets verder doorlopend richting kamp, bevond zich de linie van latrines voor soldaten (afb. 7.9, nr. 50). Dit was een rij van langgerekte gaten in de grond omgeven door struiken, en mogelijk ook aarden wallen. Bekend is dat de secreet (poep) regelmatig werd opgehaald om te dienen als bemesting voor de akkers.[110] Van het uiterlijk van deze latrines in Camp dÚtrecht is verder niets bekend.

Uit de richtlijnen voor kamperende troepen uit 1823 is een beschrijving bewaard gebleven waarin staat beschreven hoe een dergelijke veldlatrine eruit diende te zien. Deze diende een lengte te hebben van 3 á 4 meter, en moest minstens 2 meter diep zijn.[111] De breedte bovenin diende 1,88 m te bedragen, de bodem 0,44 m. Voor de secreetkuil werden twee rijen van ieder drie palen geplaatst met aan het uiteinde van deze palen een 'gaffel'. Op ieder rij werd een lange balk gelegd. Eén balk diende om op te zitten, de ander om zich vast te houden. Langs de kampzijde en de korte zijden van de latrine moesten takken en struiken worden geplaatst om het zicht hierop te maskeren. De lange zijde, gelegen buiten het zicht van het kamp, werd niet gemaskeerd. Van een omringende aarden wal is in de richtlijnen uit 1823 overigens geen sprake.

110 Loenen 2008. 36; 140.
111 Anoniem 1823, bijlage XX.

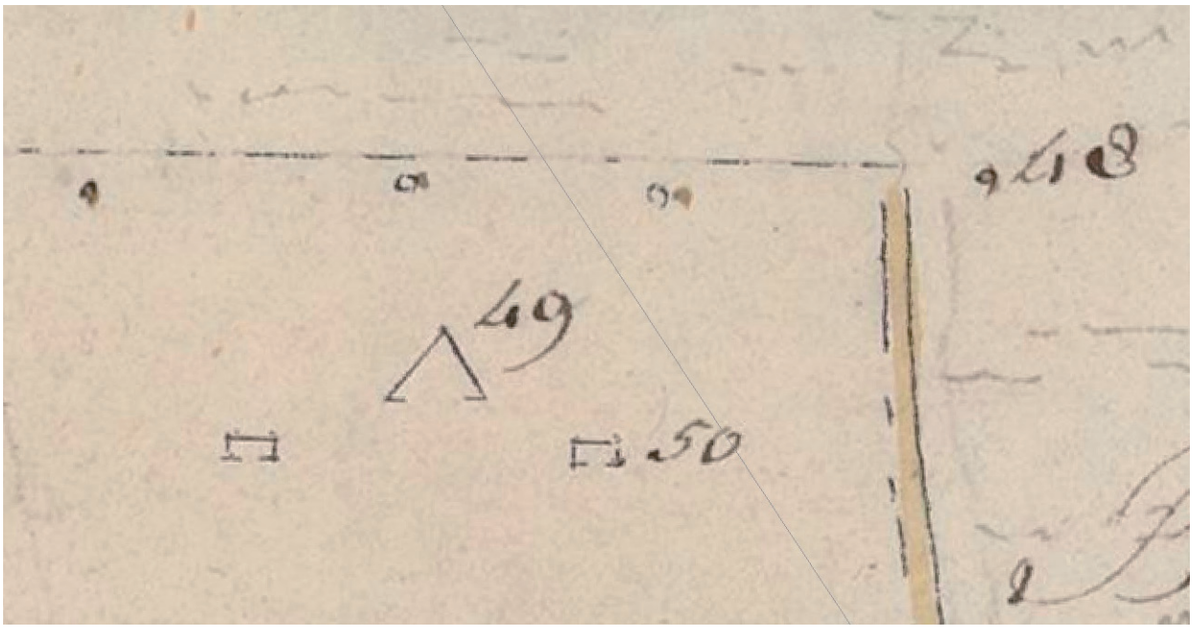

Afb. 7.9 Symbool voor latrines (50), flèche (49) en sentinelles (48) op de Plan Général (Bibliothèque nationale de France).

Van het kamp van Rijen, daterend uit 1836, is eveneens een beschrijving bekend van een veldlatrine.[112] Het betrof een kuil van circa 4 bij 2 meter, dit maal wel omsloten door een wallichaam dat met struiken was beplant. Toegang tot de latrine verkreeg men via openingen aan de korte zijden. Voor de kuil waren vier of zes palen ingeslagen waarop twee balken werden gemonteerd. De lage balk was om op te zitten en de hoge balk om vast te houden.

Volgens de richtlijnen op gesteld door Leclerc en Bardin, dienden latrines voor soldaten op een afstand van 110 meter tegenover het centrum van ieder bataljon aangelegd te worden.[113] Dit komt redelijk goed overeen met de kaart van de Marmont; hier zijn ze gelegen op circa 110 m afstand van de tenten.

■ *Archeologische verschijningsvorm*

Het oefenterrein ten noorden van het kamp maakt geen deel uit van het onderzoeksgebied en is niet onderzocht. Desondanks wordt de archeologische verschijningsvorm hiervan kort beschreven. Op de voormalige heide, tegenwoordig grotendeels bos, is nog steeds de beroemde Pyramide van Austerlitz aanwezig. De drie redoutes zijn met name op de AHN nog steeds zichtbaar, zij het moeizaam en geërodeerd. De flèche die hiervoor beschreven is, goed herkenbaar en geconserveerd. Van de overige flèches, schietbaan, latrines en vuurwerkinstallatie zijn ter hoogte van het maaiveld geen sporen meer zichtbaar.

7.2.2 Appélplaats

■ *Historische gegevens*

Na de latrines kwam de appélplaats, deze strekte zich uit over de gehele lengte van het kamp en had afgaande op de kaart van de Marmont een breedte (de afstand gemeten haaks op het kamp) van 100 m. Hier stelden de soldaten van ieder bataljon zich iedere ochtend op voor inspectie (afb. 7.10), voordat ze gingen oefenen op de heide. Zowel op de kaart van de Marmont als de *Plan Général* wordt de appélplaats niet genoemd.

Op de appélplaats bevond zich ter hoogte van het midden van ieder bataljon de bataljon-/regiment vlag.[114] De vlag was een object dat met veel ceremonie en respect behandeld diende te worden, dit verklaard dan ook de centrale plek binnen een kamp.[115] Op afbeeldingen van legerkampen worden vaak ook opgestapelde trommels bij deze

112 Beex *et al.* 2017, 30. Archief Generale Staf Landmacht (2.13.15.01), inv. 1.
113 Leclerc 1806, 29-30; Bardin 1813a, 377.
114 Leclerc 1806, 29; Bardin 1813a, 377.
115 Bardin 1813a; voor de vele regels met betrekking tot het omgaan met de vlag.

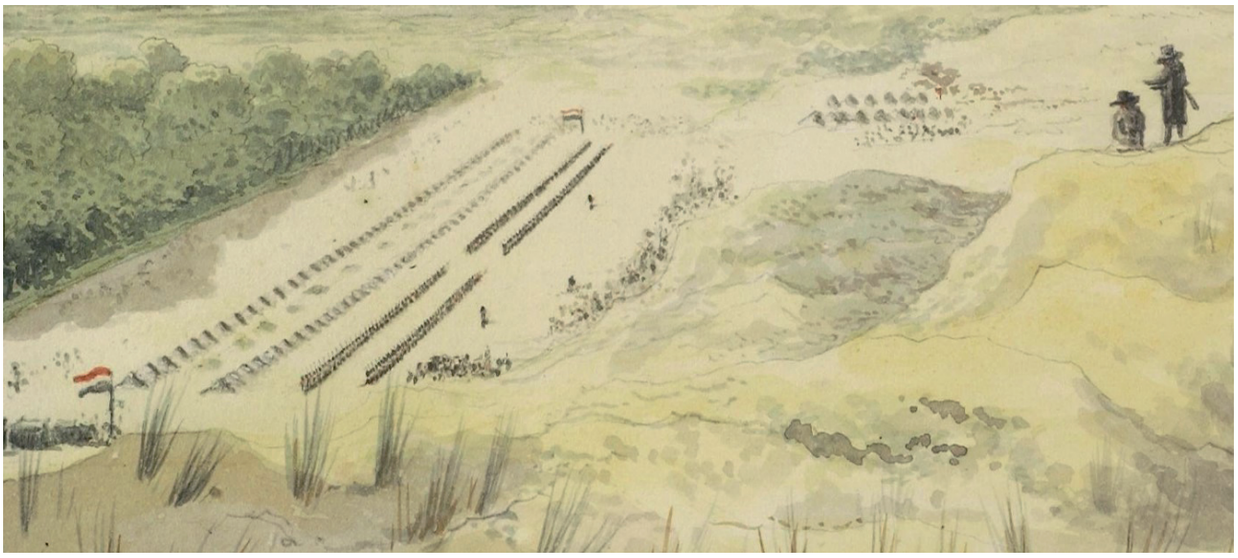

Afb. 7.10 Bataafse soldaten staan opgesteld op de appélplaats ter inspectie door generaal Dumonceau. Uitsnede uit een tekening van het Bataafse tentenkamp Kraantje Lek bij Haarlem. Een tekening vervaardigt door Jurriaan Andriessen in 1803 (Noord Hollands Archief; inv. nr. 46552).

vlaggen afgebeeld (afb. 7.11.) De vlaggen werden opgesteld recht tegenover het verblijf van de bataljon-/regiments commandant.[116] Op de kaart van de Marmont worden de vlaggen overigens niet weergegeven, wel worden ze genoemd in de legenda van de *Plan Général* bij het nummer van de wapenmantels (nr 51; *faisceaux d'armes et drapeau*).

Afb. 7.11 Een Brits legerkamp in 1778 bij Cox Heath. Opgestapelde trommels en twee rijen van vlaggen ter hoogte van het midden van een tentenkamp (National Army Museum nr. 1971-08-17-1).

116 Leclerc 1806, 29.

■ *Archeologische verschijningsvorm*

Op de locatie van de appélplaats zijn weinig sporen aangetroffen op een dubbele rij palen ter hoogte van bataljon locatie B na. Op basis van de ligging, zullen deze sporen tot het barakkenkamp behoren. Ze worden beschreven in paragraaf 8.8.1.

7.2.3 Linie van de wapenmantels

■ *Historische gegevens*

Als men de appélplaats overstak kwam men eerst bij de linie van de '*faisceaux d' armes*'. Dat wil zeggen een rij van kleine tenten die wapenmantels, ook wel geweerkappen werden genoemd. Volgens de instructierichtlijnen opgesteld door Leclerc en Bardin dienden wapenmantels op een afstand van 9 meter voor de soldatententen opgesteld te worden, recht tegenover de bijbehorende compagnie.[117] In een wapenmantel werden aan het eind van de dag de geweren ondergebracht (afb. 7.12) die vervolgens in de ochtend weer werden uitgereikt. Specifieke gegevens over de geweermantels die in Camp d'Utrecht zijn gebruikt ontbreken. Van een legerkamp in Naarden, uit 1809, is iets meer bekend over de afmetingen van dergelijke geweermantels. Daar bedroeg de hoogte van een geweermantel 2,01 m, de diameter aan de basis was 2,20 m.[118] Bovenin de geweermantel bevond zich een zogenaamde kruisstok.[119] Bekend is ook dat de standplaats van de geweermantel normaliter iets verhoogd werd.

Afb. 7.12 Geweermantel met kruisstok in een Nederlands kamp (Atlas van Stolk, objectnr. 40463, door J.C. Hendriks) (BAAC/Vestigia).

117 Leclerc 1806, 29; Bardin 1813a, 376.
118 NL-HaNA 2.01.14.02.1075 (167).
119 NL-HaNA 2.01.14.02.490 (39).

■ *Archeologische verschijningsvorm*

Binnen het onderzoeksgebied is de zone met wapenmantels de meest noordelijke linie van het tentenkamp. Van de wapenmantels zelf zijn geen sporen bewaard gebleven, maar in een aantal gevallen is de afwateringsgreppel aangetroffen die er omheen was gegraven (structuur 276, 278 en 284). Op basis van de ligging van deze greppels, is de linie gereconstrueerd (afb. 7.20). Deze linie ligt op 8,25 m afstand van de soldatententen, dus iets minder dan de 9 m uit de richtlijnen. De drie aangetroffen kringgreppels horen bij bataljon B. Ter hoogte van bataljon A en C zijn geen greppels aangetroffen.

Afb. 7.13 Wapenmantel structuur 278 in het sporenvlak (BAAC/Vestigia).

De greppels omringen een cirkelvormig gebied met een doorsnede van 1,70 tot 2,10 m . Hierbinnen hebben de wapenmantels gestaan Hoewel de greppels in het vlak zichtbaar waren (afb. 7.13) was er in de coupes niet of nauwelijks iets van te zien. De greppels waren dus zeer ondiep en het is dan ook niet vreemd dat ze niet allemaal bewaard zijn gebleven.

7.2.4 Soldatententen

■ *Historische gegevens*

Als men de vlaggen en wapententen was gepasseerd kwam men bij de soldatententen (nr.12-36/P). Het veelvuldig gebruik van tenten is kenmerkend voor het Bataafse leger. Het Franse leger maakte enkel gedurende de eerste oorlogsjaren van de Franse revolutie nog volop gebruik van tenten(kampen). De lange rijen goederenwagens en het dagelijkse op- en afbreken van tenten hadden als gevolg dat legers zich erg langzaam konden verplaatsten. Vanaf het najaar van 1794 werden tenten dan ook nauwelijks nog gebruikt. Officieel werden ze niet afgeschaft door het Franse leger,[120] maar alleen officieren gebruikten nog tenten voor administratieve doeleinden en overleg. De voordelen spraken voor zich; Franse legers konden zich veel sneller verplaatsen dan de vijand en ook de kostenreductie was enorm. Het gemis werd door de legerleiding goedgepraat door te stellen dat tenten slecht waren voor de gezondheid, maar het had wel degelijk nadelen. Op de lange termijn was het slecht voor de gezondheid van de soldaten en het landschap, zoals door Von Clausewitz[121] beschreven (zie kader).

> Von Clausewitz:[122]
>
> "Wie schwach auch der Schutz eines Daches von slechter Leinwand sei. Es ist nicht zu verkennen, dass mit ihm die Truppen auf die Dauer einen grosse Erleichtering entbehren. Fur einen einzelnen Tag ist der Unterschied gering, weil ein Zelt gegen Wind und Kälte wenig, und gegen Nässe nicht volkommen schützt; aber dieser geringer Unterschied wird bedeutend, wenn es sich zwei- oder dreihundertmal im Jahre wiederholt." "Dadurch sind aber zwei Rückwirkungen entstanden, nämlich: ein stärkerer Verbrauch von Streitkräften, und eine grössere Verheerung des Landes."

In tegenstelling tot het Franse leger bleef het Bataafse leger vasthouden aan het gebruik van tenten. Per bataljon, en opgesteld in de gebruikelijke rijen per compagnie met tussengelegen straten. Toen de Franse regimenten van een onderkomen moesten worden voorzien in Camp d'Utrecht werden ze eveneens in tenten ondergebracht. Dit riep bij de Fransen geen tegenstand op, een oefenkamp was immers niet hetzelfde als een oorlogssituatie. Daarnaast is bekend dat in het eerste jaar van de kampen van Boulogne (1803) in Ambleteuse, St-Omer,, Montreuil, en Étaples volop gebruik is gemaakt van tentenkampen.[123] Dit beviel niet erg waarna haast werd gemaakt met de bouw van barakkenkampen.

■ *De soldatentent*

Over het uiterlijk van militaire tenten is in het algemeen redelijk veel bekend. De meeste tentdoeken in Europa waren van linnen, zo ook die van het Bataafse leger. Vanwege rotting, veroorzaakt door meeldauw, waren linnen tenten aan sterke slijtage onderhevig. De gemiddelde levensduur van een tent in Noordwest-Europa bedroeg dan ook niet meer dan drie à vier jaar, uitgaande van campagnes van circa vier maanden per jaar. Nadat tenten waren opgesteld werden hieromheen smalle greppels gegraven, dit om regenwater van de tent weg te houden. Afgaande op afbeeldingen en historische bronnen waren de soldatententen gemerkt met afkortingen die verwezen naar het leger en de desbetreffende legereenheid (afb. 7.14). In 1800 werden de Bataafse tenten bijvoorbeeld gemerkt met de letters B.R.; dit verwees naar de Bataafse Republiek. De kleur van de tenten was grijswit, de naden en randen afgewerkt (gegarneerd) met repen blauw linnen tegen inregenen. Aan de nok bevonden zich ter versiering blauwe wimpels. Het geheel resulteerde in een tentenkamp van grijswitte tenten met blauwe strepen.

Voor iedere rang, van generaal tot soldaat, was in het Bataafse leger een apart tentmodel beschikbaar. Met name de soldatententen waren in de loop van de Franse tijd onderhevig aan veranderingen. Werden tijdens het begin van de Bataafse republiek vooral 5-manstenten veel gebruikt, later werden dat 10- en zelfs 16 mans-tenten.

120 Crowdy 2015, 93. Uitzondering zijn de Franse tentenkampen bij Boulogne in 1803; deze dienden als experiment.
121 Carl von Clausewitz was een Pruissische generaal en militaire theoreticus die een boek heeft geschreven over de psychologische en politieke aspecten van oorlogsvoering.
122 Clausewitz 1832, 287.
123 Lemaire 2020, 153.

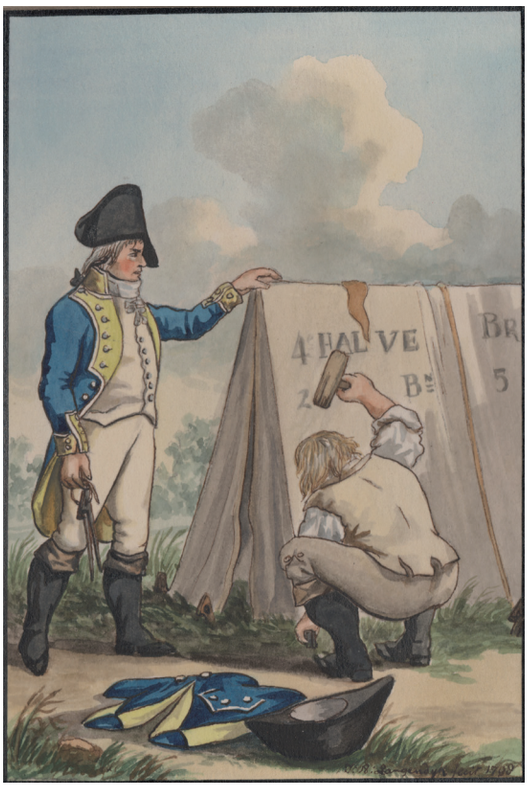

Afb. 7.14 Het opzetten van een 5-mans soldatentent gemerkt met letters en cijfers. Deze verwijzen naar de 4e halve brigade, 2e bataljon, 5e compagnie (Jan Anthonie Langendijk, 1798) (Prints, Drawings and Watercolors from the Anne S.K. Brown Military Collection. Brown Digital Repository. Brown University Library).

Bekend is dat aan het Camp d'Utrecht zowel 10-man soldatententen als 5-man soldatententen zijn geleverd. De constructie van het model 10-manstent bestond uit een A-frame met twee staanders en daartussen een legger. Het tentzeil liep door tot op de grond. Beide uiteinden van de tent waren halfrond (afb. 7.15). De ingang bevond zich in het midden van de lange zijde. In tegenstelling tot wat de naam doet vermoeden werden er in Camp d'Utrecht acht man in een dergelijke tent gelegerd. De afmetingen van dit model tent worden nergens genoemd .

Afb. 7.15 Uitsnede van de afbeelding van het tent interieur van een luitenantstent getekend door Camphiusin 1805 "In het Camp bij Stamstech". Op de uitsnede zijn de 10-mansoldatententen op de achtergrond te zien. Voor de volledig afbeelding, zie afb. 7.46. (Anne S.K. Brown Military Collection. Brown Digital Repository. Brown Library University: https://repository.library.brown.edu/studio/item/bdr:231501/).

De constructie van het model 5-manstent bestond eveneens uit een simpel A-frame, met twee staanders en daartussen een legger (afb. 7.14). Het tentzeil liep ook hier door tot op de grond. De uiteindes waren in tegenstelling tot de 10-manstenten rechtopstaand. Aan de korte, rechte zijde bevond zich ook de ingang. Ook van dit model tent zijn geen afmetingen bekend.

In 1803 beschikte het Bataafse leger nog over 1324 stuks 5-manstenten, merendeels in slechte staat. De Bataafse divisie in Camp 'd Utrecht beschikte over 91 stuks 5-manstenten tegenover 599 stuks 10-manstenten. De weinige 5-manstenten van de Bataafse divisie waren bestemd voor de wasvrouwen en *domestiques* (de knechten van de officieren). Hoewel onbekend, mag worden aangenomen dat eenzelfde regeling bestond voor de Franse divisies.

■ *Inrichting van de soldatentent*

Een tent was nauwelijks groot genoeg voor de groep soldaten die hierin moest slapen. Soldaten hadden dan ook, naast hun uitrusting, hoogstens enkele kleine persoonlijke bezittingen. Op afb. 7.16 is te zien dat de legger en de staanders van een tent intensief werden gebruikt om hun uitrusting aan op te hangen. Ook de halfronde uiteinden van tenten werden gebruikt als opbergplaats. Uit afbeeldingen en historische bronnen weten we dat soldaten op los stro sliepen (afb. 7.17 en afb. 7.18). Aangezien het stro door rotting redelijk snel verging moest het vaak vervangen worden. Om de levensduur iets te verlengen, en om kosten te besparen, werd het stro regelmatig buiten de tent uitgespreid om te drogen.

Afb. 7.16 Interieur van een tent voor 16 soldaten (Raffet, collectie Musée chateau de Chantilly, DE 880-235).

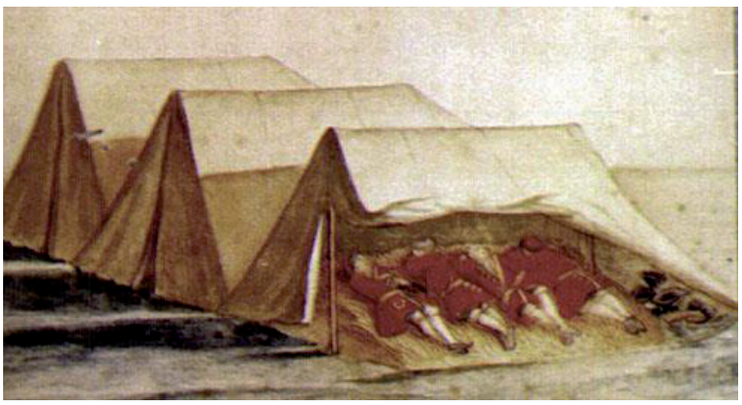

Afb. 7.17 Het interieur van een Britse soldatentent uit de 18e eeuw ('A Scene of the Camp on Hampden Green', 1731, schilder onbekend, collectie Scottish United Services Museum).

Een bijzonder fenomeen dat wordt beschreven in instructieboeken en bronnen is het graven van kuilen onder tenten als het te koud werd. In Duitse instructieboeken uit de 18e eeuw worden dergelijke tenten 'vuurhutten' genoemd. In deze 'uitgegraven tenten' bevonden zich haarden waar de soldaten zich konden opwarmen. Als ze wilden slapen moesten ze weer terug naar hun eigen (onverwarmde) tent. Een citaat van officier d'Auzon de Boisminart geeft een beschrijving (zie kader) van de omstandigheden die leiden tot het maken van het uitgraven van tenten.[124] Hieruit blijkt dat ook officieren kuilen onder hun tenten lieten uitgraven, als het maar koud genoeg was. Aangezien het Camp d'Utrecht tot november 1804 /1805 bewoond is gebleven, zouden dergelijke tentkuilen ook hier kunnen voorkomen.

Afb. 7.18 Interieur van een Franse tent uit het midden van de 18e eeuw bestemd voor negen soldaten. Sommigen slapen met hun voeten in zakken, ter wijl hun lichaam bedekt is met jassen (Le Maréchal de Puysegur, 1748).

Officier d'Auzon de Boisminart:

"Later, toen het scheen 'als of wij in het gure jaargetijde nog hier zouden moeten blijven, en de heeren. Officieren zich hechte en sterke hutten lieten bouwen, stelde de Kapitein s. schutter zijne tent ter beschikking van s. tiffry. Van toen af nam ik mijn verblijf bij hem, en daar wij ieder onze kist met de papieren der kompagnies-administratie in bewaring, en de daaraan verbonden, werkzaamheden te verrigten hadden, zoo wisten wij ons derwijze in te rigten, dat wij het lang zouden hebben kunnen uithouden, waartoe ik onder anderen reken, dat wij de grond van onze tent van binnen lieten uitgraven, en er eene stookplaats in wisten te brengen, door het bouwen van eene schoorsteen van aardzoden naar buiten, enz. al hetgeen wij gelegenheid hadden gehad te leeren, tijdens onze veldtog ten in Duitschland."

■ *Archeologische verschijningsvorm*

Tentgreppels

De tentgreppels waren vaak duidelijk zichtbaar in het sporenvlak (afb. 7.27, bijlage 7.4), doordat ze zich licht aftekenden in de donkere ondergrond. Bij het couperen werd duidelijk dat ze over het algemeen slechts enkele centimeters (2 tot 6 cm) diep bewaard zijn gebleven, met uitzonderingen van 10-16 cm diep. Ze hebben een afgeronde bodem (afb. 7.19).

De greppels omgaven over het algemeen een terrein met afgeronde hoeken, soms ovaalvormig, soms wat hoekiger. Op basis van de ligging van de tenten, wordt de uitgang verwacht aan de kant van de straten tussen de tenten door. Soms lijkt op die locatie een opening in de greppel te zijn gelaten (bijvoorbeeld structuren 5 en 44), maar er zijn ook veel voorbeelden waar de greppel op de locatie van de tent-opening door loopt (bijvoorbeeld structuren 42, 1033 en 2012). Zoals de omvang en de vorm van de greppel, lijkt dit ook te maken te hebben met een verschil van aanpak bij het graven van de greppel.

124 Auzon de Boisminart 1841, 253-254. De beschrijving dateert uit 1801 toen hij in een Brits legerkamp verbleef.

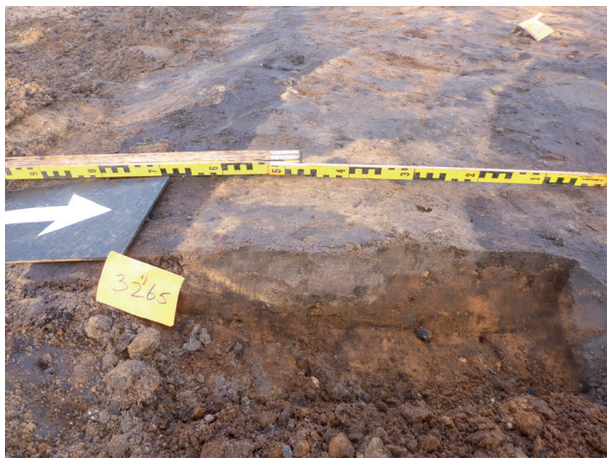

Afb. 7.19 Tentgreppels structuur 35 (links) en 51 (rechts) in de coupe (BAAC/Vestigia).

Het kwam voor dat twee tentgreppels met elkaar verbonden waren door een greppeltje (structuur 36 en 37, 41 en 42 en 51 en 52). Mogelijk heeft dit met afwatering te maken, hoewel het onduidelijk is waarom water van de ene naar de andere tent zou moeten worden geleid.

7.2.5 Indeling manschappenzone

Op afb. 7.20 (en bijlage 7.4) is te zien dat in bataljon locatie A 39 tentgreppels en in bataljon locatie B 45 tentgreppels zijn aangetroffen; dit van de 80 tenten die daar hebben gestaan. Ter plaatse van bataljon C is ongeveer de helft opgegraven. Binnen dit deel van de opgraving hebben 50 tenten gestaan, hiervan zijn 20 (delen van) greppels aangetroffen. De afwezigheid van een deel van de greppels is te verklaren door 'verstoringen' veroorzaakt door de bouw van de barakken in 1805. De tentgreppels waren niet diep en de sporen van de barakken zijn talrijk. De tentgreppels zullen dus deels vergraven zijn.
Het blijkt dat de tenten dicht op elkaar stonden. De tentgreppels van de dubbele rijen liggen op circa 60 cm van elkaar. Binnen de rij van vijf tenten, is de onderlinge afstand circa 75 cm.
Tussen de dubbele rijen tenten lagen de kampstraten, waarover de soldaten vanuit hun tenten richting het oefenterrein en de latrines in het noorden en richting de keukens in het zuiden konden lopen. Deze straten waren 2 m breed.

De manschappen in een bataljon waren dus gestationeerd in een linie met een frontbreedte van 85 meter en een diepte van 35 meter. Hoewel lang niet alle tentgreppels zijn aangetroffen, is een duidelijk patroon te herkennen in de plaatsing van de tenten. Per bataljon zijn 80 tenten geplaatst, in zeven dubbele rijen (twee tenten naast elkaar) van vijf tenten, met aan beide flanken een enkele rij (afb. 7.20). Ofwel 16 rijen van 5 tenten; in totaal 80 tenten.

- *De asymmetrie van het tentenkamp*

Bovenstaande indeling is de conclusie die op basis van de opgravinggegevens kan worden getrokken. Echter, de aangetroffen indeling ligt, ten opzichte van de waterput, asymmetrisch. Aan een zijde liggen 9 rijen tenten en aan de andere zijde 7 rijen. Wanneer een vergelijking wordt gemaakt met het barakkenkamp van het jaar daarna, is te zien dat beide kampen niet 'netjes' op elkaar liggen (afb. 7.21) . Gezien de militaire symmetrische precisie in de rest van het kamp, waarbij de ligging van de verschillende structuren altijd op elkaar afgestemd zijn, is dit op zijn minst opmerkelijk.

In de eerste instantie is deze afwijking geïnterpreteerd als een meetfout. De waterputten zijn als eerste uitgezet door landmeters en uitgegraven, vóór de rest van het tentenkamp werd aangelegd.[125] Ze liggen op 111 meter van elkaar. De overige zones van de bataljons zijn waarschijnlijk uitgezet door een landmeter toen de waterputten er al

125 Loenen 2008, 27.

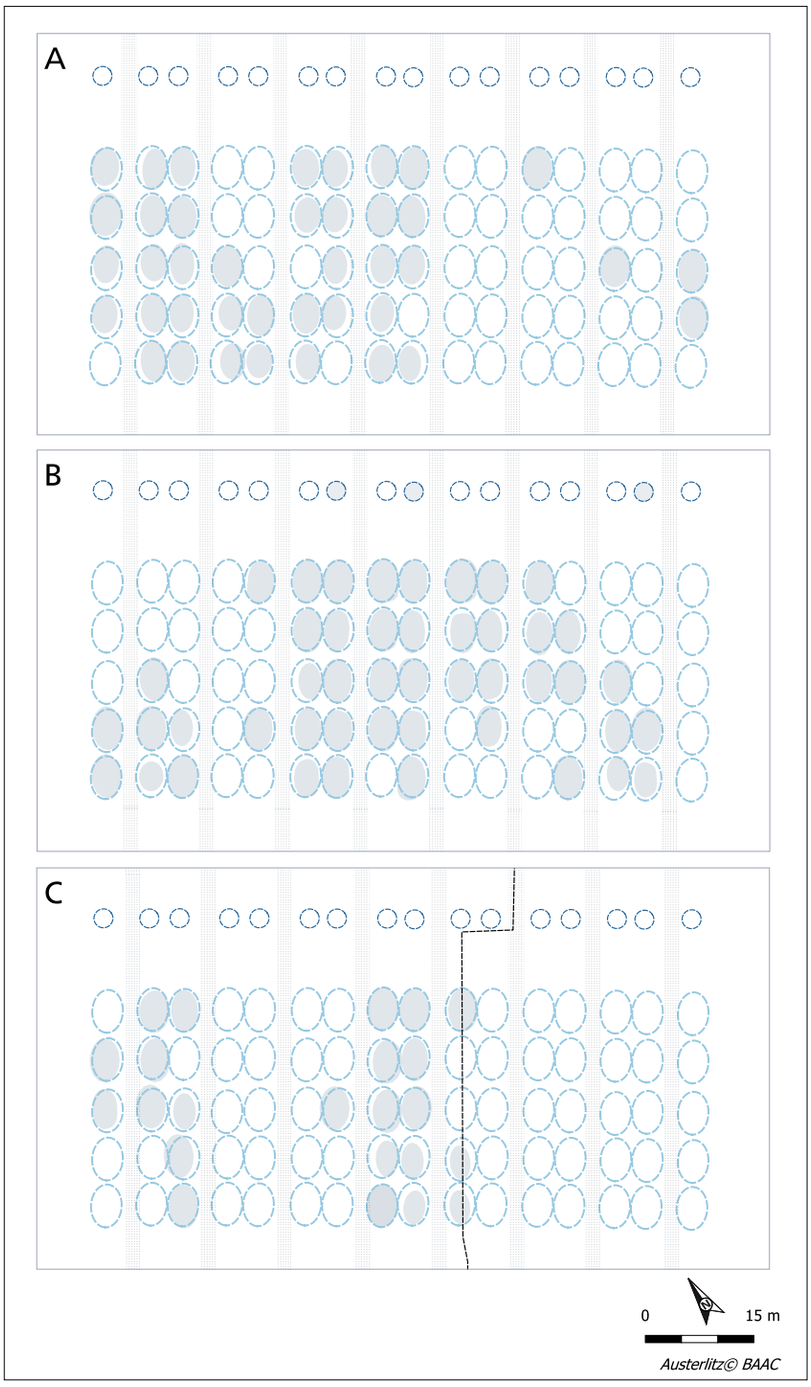

Afb. 7.20 Schematisch overzicht van de reconstructie van tenten van de manschappen, met daarboven de wapenmantels. In grijs zijn de tenten aangegeven waarvan de greppels (deels) zijn aangetroffen. De rijen tenten worden gescheiden door straten. Ten oosten van de stippellijn in bataljon locatie C heeft geen opgraving plaats gevonden (BAAC/Vestigia).

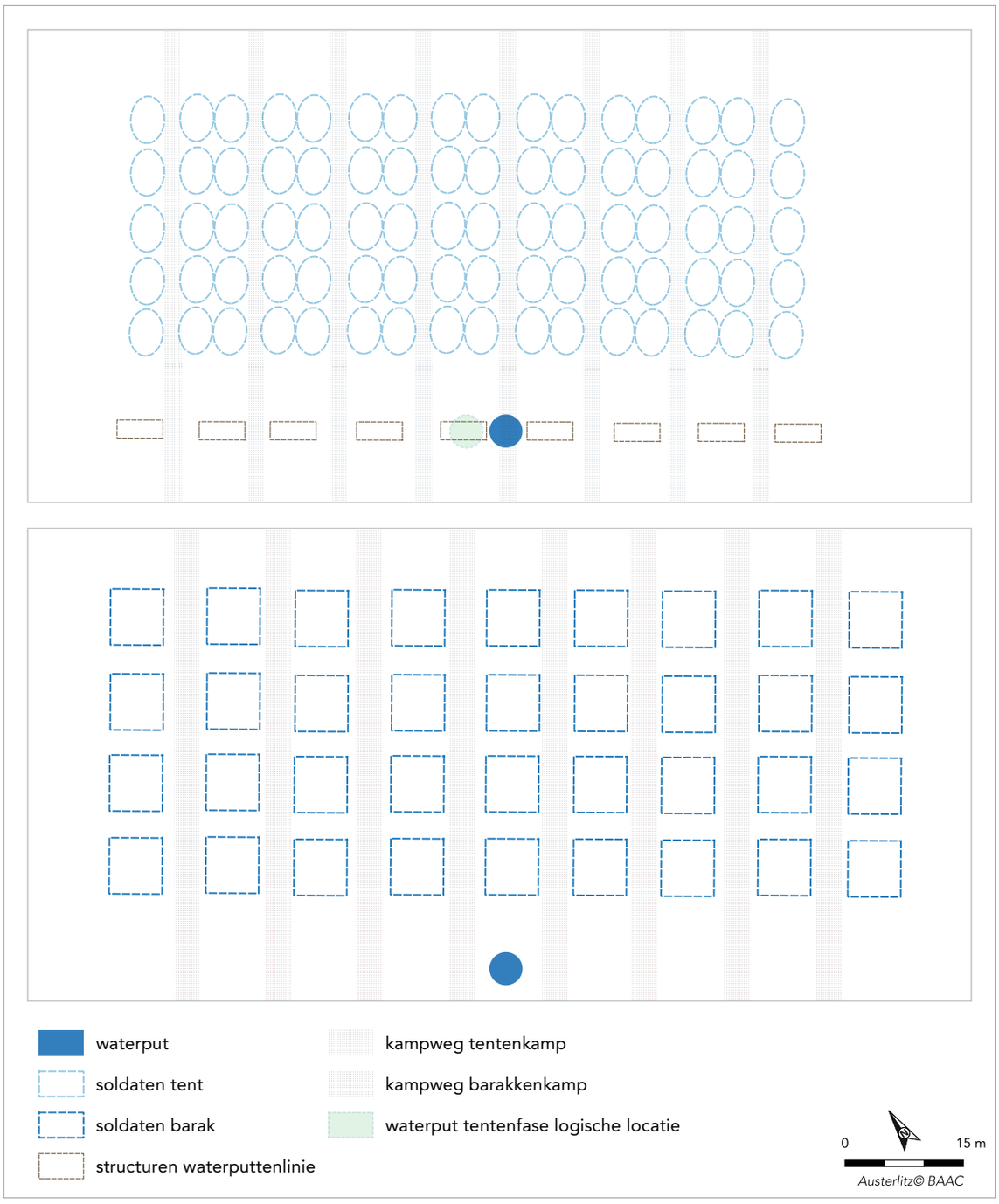

Afb. 7.21 De schematische weergave van de manschappenzone met kampwegen en de waterputlinie in het tentenkamp (boven) en het barakkenkamp (onder). Bij het tentenkamp is in grijs de locatie van de waterput weergegeven, waar die zich gezien de symmetrie logischerwijs had moeten bevinden (BAAC/Vestigia).

lagen. Het is mogelijk dat er bij het inmeten van de bataljons een fout is gemaakt, óf dat de waterputten in de eerste instantie al fout zijn uitgezet. De fout is hersteld bij de aanleg van het barakkenkamp. De waterputten liggen nu netjes in het midden.

Tijdens het historisch onderzoek werd echter iets ontdekt wat de asymmetrie van het tentenkamp beter lijkt te verklaren: In principe vertegenwoordigt iedere rij van een tentenkamp een halve compagnie. Dit betekent dat op basis van de aangetroffen sporen een bataljon van het 11e regiment bestond uit acht compagnieën (16 x 0,5). Bekend is echter dat een bataljon altijd bestond uit 9 compagnieën (7 fuselier-,1 grenadier- en 1 voltigeurcompagnie).

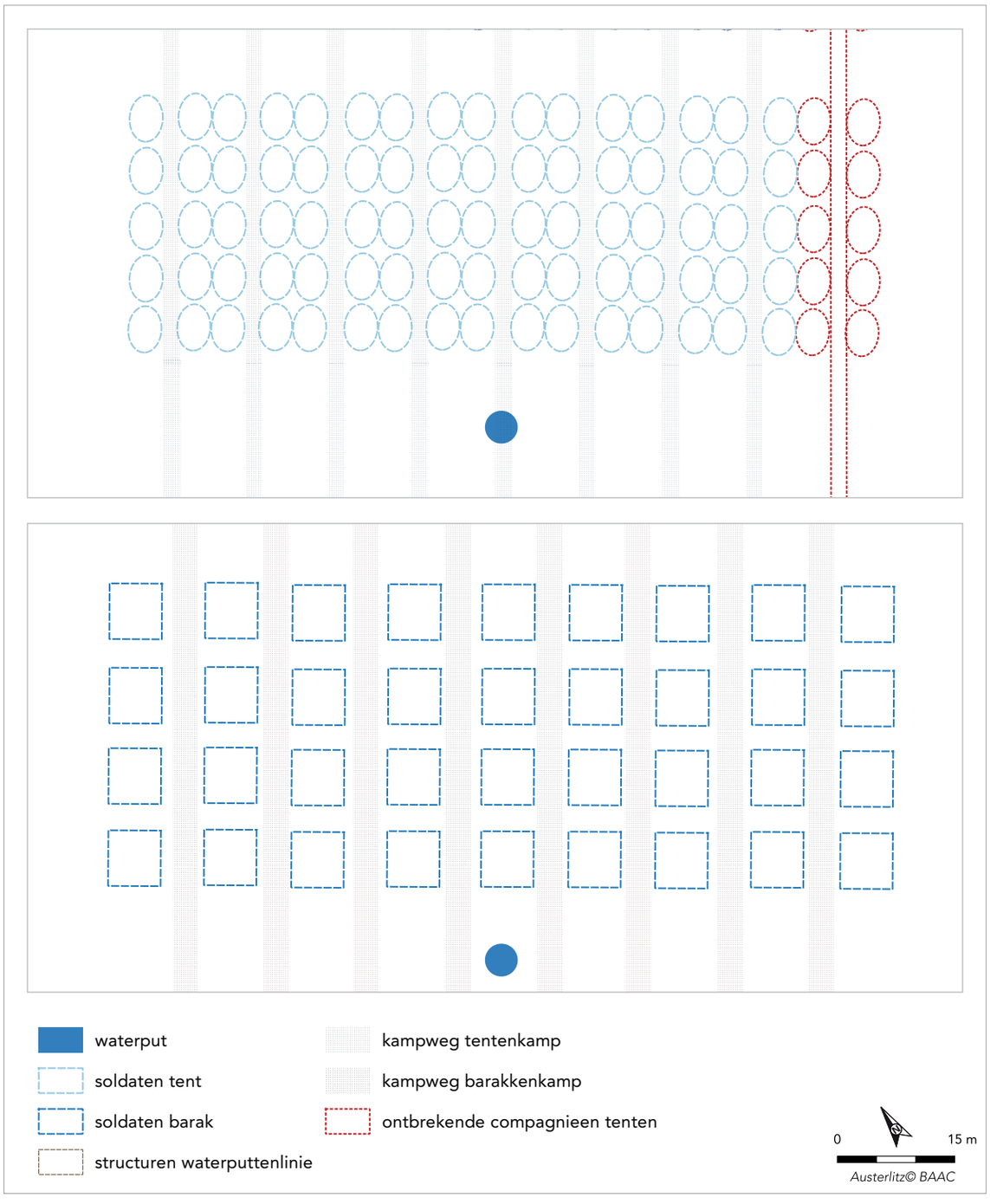

Afb. 7.22 De missende compagnie weergegeven op het schematische overzicht van de manschappenzone van het tentenkamp (BAAC/Vestigia)

Hierover bestaat geen twijfel, dit was al zo sinds 1793. Tevens is bekend dat het 11e regiment beschikte over 36 kapiteins en 70 luitenants, ofwel 9 kapiteins per bataljon. Waarom zijn er dan maar 16 rijen en niet 18? Er zijn twee mogelijke verklaringen hiervoor:

- De compagnieën grenadiers en voltigeurs waren onderbezet en hadden ieder maar vijf tenten nodig. [126] Een aantal van 40 manschappen per compagnie is zeer weinig, zeker voor een bataljon in vredestijd. Het zou tevens betekenen dat het 11e regiment teveel kapiteins en luitenants had. Deze verklaring is dan ook onwaarschijnlijk.
- De grenadiers waren elders gelegerd. Grenadier compagnieën werden nogal eens samengevoegd tot een apart bataljon waardoor zij afwezig waren van het oorspronkelijke bataljon. In 1804 zullen de drie grenadiers compagnieën van het 11e regiment d'ligne dus gedetacheerd zijn geweest waardoor er alleen zeven fuseliers en één voltigeur compagnie zat. Echter, om de afmetingen van de gehele linie te behouden, moest de plek van de grenadierscompagnie vacant blijven. Deze laatste verklaring is het meest waarschijnlijk en verklaart ook de asymmetrie van het tentenkamp.

Dus in 1804 bestond een bataljon altijd uit negen compagnieën, iedere compagnie werd in twee rijen van vijf tenten ondergebracht. Hiervan uitgaande diende ieder bataljon uit 18 rijen van vijf tenten te bestaan. Als een compagnie zoals de grenadiers elders verbleef, werd de ruimte in een tentenkamp die voor hen gereserveerd was open gelaten. De tenten werden dan niet ruimer opgesteld, dat zou een slordig beeld geven. Als op afbeelding 7.21 een 9e compagnie aan de rechterflank van het bataljon zou worden toegevoegd zou dat het tentenkamp weer symmetrisch maken ten opzichte van de waterput (afb. 7.22) . Er is dus geen sprake van een meetfout. Of alleen de grenadiers van het 11e regiment d 'infanterie niet aanwezig waren in Camp d'Utrecht is onbekend, of dat dit gold voor alle regimenten is onbekend. Onbekend is eveneens waar de grenadiers dan wel waren.

- *Afwateringsgreppels*

Langs de straten van bataljon A zijn op sommige plekken duidelijke afwateringsgreppels aangetroffen, tussen de tenten en aan beide zijden van de paden (afb. 7.23). Soms sluit een tentgreppel langs de kopse kant van de tenten hier op aan. In enkele gevallen zijn greppels aangelegd die schuin weglopen. Deze lijken aangelegd vanwege acute noodzaak, mogelijk op een moment dat een tent onder water stond. Aangezien deze greppels in meest westelijke

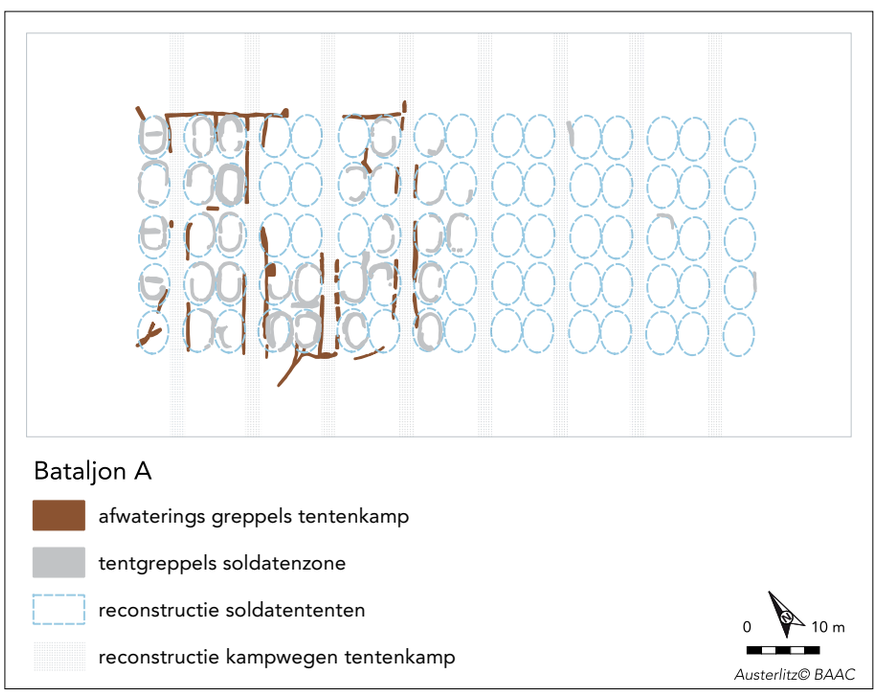

Afb. 7.23 Afwateringsgreppels langs de kampwegen en de tenten (BAAC/Vestigia).

126 In 1804 werden de voltigeurs ingevoerd als aparte compagnieën. In de legenda van het *Plan Général* staat expliciet aangegeven dat het 18e legere beschikte over voltigeurs.

hoek van de manschappenzone dwars door de gereconstrueerde locatie van een tent gaan (reconstructie structuur 2005), is het overigens de vraag of er op dat moment daadwerkelijk een tent aanwezig was.

Deze greppels zijn alleen aan de westzijde van bataljon A aangetroffen, wat doet vermoeden dat het hier natter was dan in de rest van het opgegraven gebied. Interpolatie van de vlakhoogten laat zien dat het terrein ook afliep richting het noordwesten (afb. 7.24). De oostzijde van bataljon A lag 246 cm lager dan bataljon C.

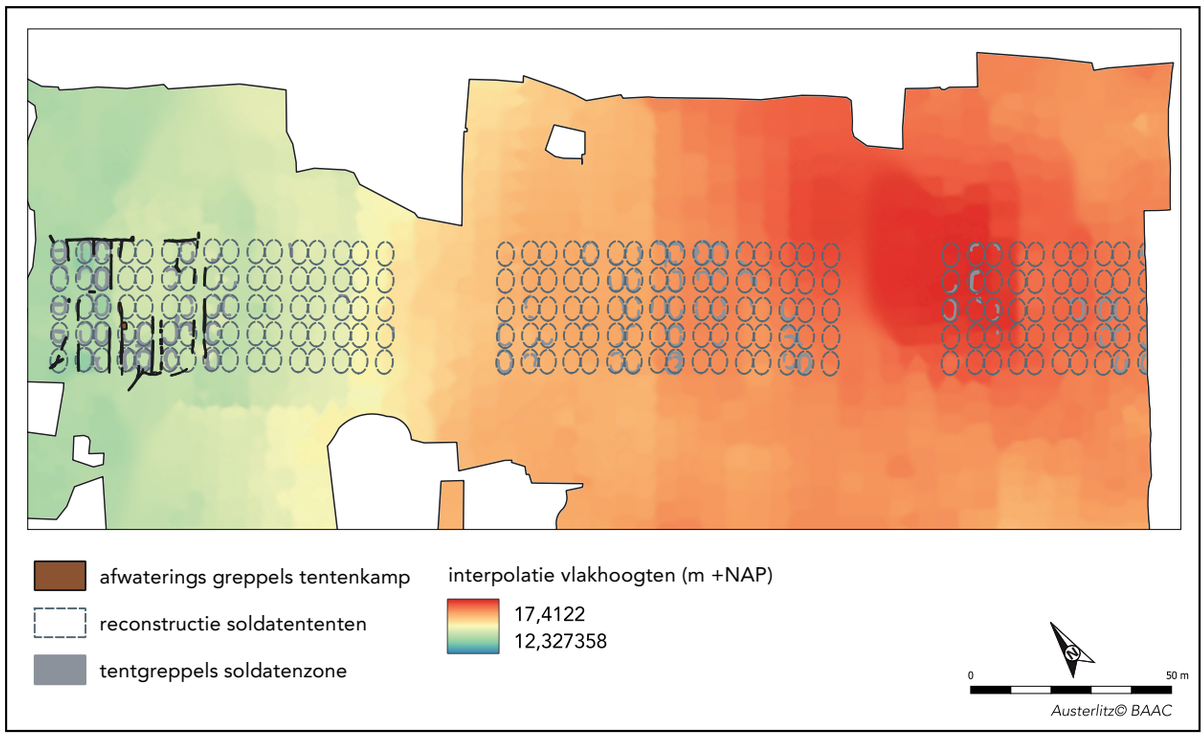

Afb. 7.24 Interpolatie van de vlakhoogten (vlak 1), met daarop de soldatententen (aangetroffen en reconstructie) en de afwateringsgreppels in de soldatenzone van het tentenkamp (BAAC/Vestigia).

7.2.6 Afmetingen tenten

De aangetroffen tentgreppels omvatten een ovaal terrein, waarbinnen een tent met halfronde uiteinden zal hebben gestaan. De greppels zijn slechts enkele keren compleet aangetroffen. Over het algemeen zijn de greppels gereconstrueerd op basis van aangetroffen fragmenten (afb. 7.25, bijlage 7.4). Van slechts een aantal tentgreppels is genoeg bewaard gebleven om de beschikbare ruimte binnen de greppel te bepalen (34 van de 65 aangetroffen greppels).

De beschikbare ruimte binnen de omgreppeling bepaalt welke (maximale)afmeting de aanwezige tent zal hebben gehad. Dit is niet voor alle tentgreppels gelijk. De lengte binnen de omgreppelingen varieert van 335 tot 520 cm en de breedte van 210 tot 350 cm.

Afgaande op historische bronnen zijn in het kamp vooral 10-mans tenten gebruikt voor de soldaten, waar 8 man in sliepen. Wanneer uit gegaan wordt van een standaard maat tent, bepaalt de afmeting van de kleinste kringgreppel de maximale afmeting van de manschappentent.

Er is echter veel verschil in de afmeting van de ruimte binnen de greppels. Dit kan worden veroorzaakt door het verschil in aanpak, de greppels zullen soms strakker en soms weider om de tenten heen zijn gegraven. De variatie is echter dusdanig dat kan worden verondersteld dat er mogelijk toch tenten van verschillende afmetingen zijn opgezet.

Wanneer de 34 tentgreppels waarvan de beschikbare ruimte berekend kan worden, over elkaar worden gezet, wordt duidelijk dat vijf tentgreppels kleiner zijn (structuur 70, 75, 2014, 2039 en 2039) dan de rest (afb. 7.26). Binnen deze greppels was ruimte voor een tent van 240 – 245 cm breed, met een lengte van 335-480 cm. De overige tentgreppels omringen een ruimte van 260 tot 350 cm breed en 390 tot 550 cm lang.

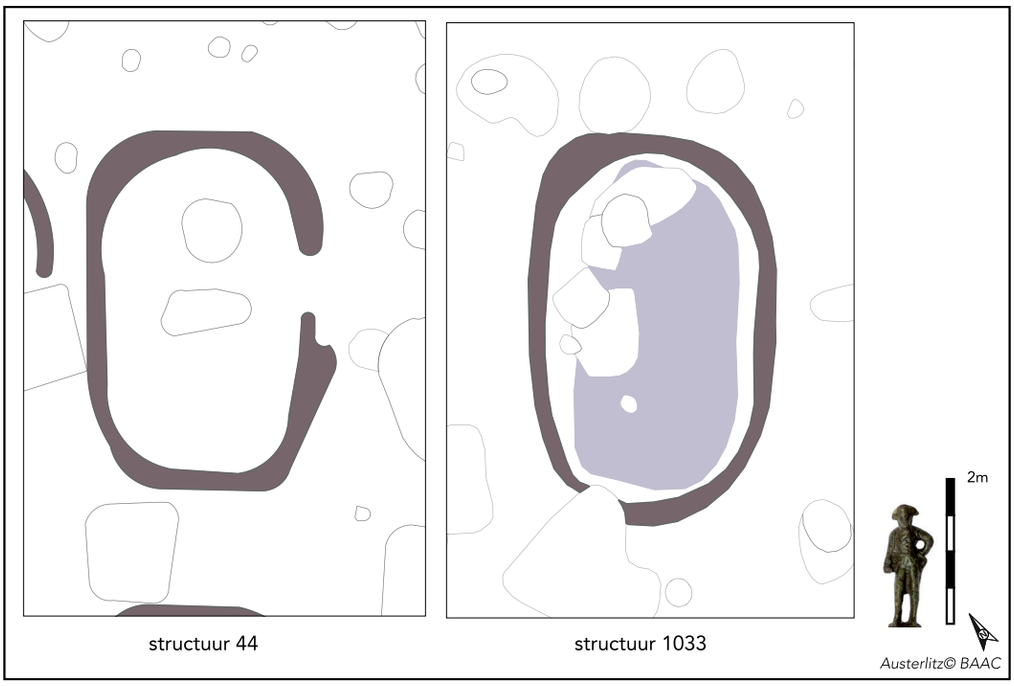

Afb. 7.25 Voorbeelden van een tentgreppel (donkerbruin) en een tentgreppel met een tentkuil (grijs), structuur 44 en 1033 (BAAC/ Vestigia).

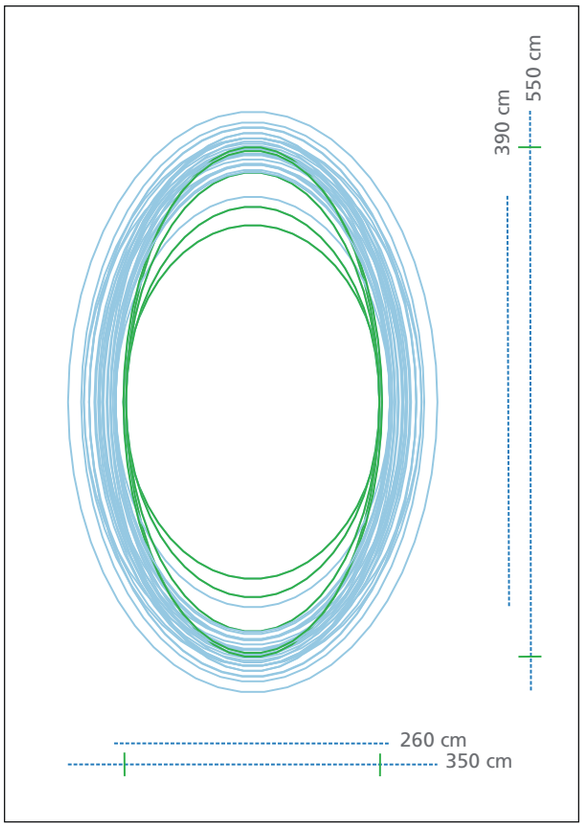

Afb. 7.26 Een schematische weergave van de afmeting van de ruimte binnen de tentgreppels (wanneer genoeg van de greppel bewaard is gebleven om dit op te meten) op elkaar weergegeven (34 tentgreppels). In groen de kleinere omgreppelingen en in blauw de overige omgreppelingen (BAAC/Vestigia).

Op basis van deze gegevens kan worden geconcludeerd dat er waarschijnlijk tenten van verschillende afmetingen zijn gebruikt:

- tenten van maximaal 335 x 240 cm (lxb): mogelijk 5-mans tenten?
- tenten van maximaal 390 x 260 cm (lxb): 10-mans tenten?

Bij deze afmetingen wordt uitgegaan van tenten met afgeronde zijden in de lengte en dus een ovaal grondplan, zoals bekend is van de 10-persoons tenten.

Afb. 7.27 Tentgreppels van de soldatententen in het vlak, structuur 4 en 5, richting het zuidwesten (BAAC/Vestigia).

Binnen 29 van de aangetroffen (fragmenten van) tentgreppels zijn grote kuilen aangetroffen, die de vorm van greppel volgen (afb. 7.25 en bijlage 7.4). Deze kuilen zijn geïnterpreteerd als tentkuilen. In vier gevallen (structuur 63, 65, 1041 en 2026) zijn ze aangetroffen op de gereconstrueerde locatie van een tent, waarvan de greppel niet is aangetroffen.

Zoals de ruimte binnen de tentgreppels, variëren ook de tentkuilen in afmeting. Ze zijn 360 tot 480 cm lang en 170 tot 310 cm breed (bijlage 7.4). Soms beslaan ze de gehele ruimte binnen de greppel (zoals bijvoorbeeld bij structuur 75 en 1038), maar meestal is er ruimte (20 tot 40 cm) tussen de greppel en de kuil. Deze kuilen variëren in diepte van 6 tot 96 centimeter. Ze hebben een platte bodem en zijn gelaagd gevuld. De kuilen hebben allemaal een vlakke bodem, soms met een duidelijk loopniveau en een scherpe insteek. Twee mooie voorbeelden hiervan zijn de tentkuilen van structuren 30 en 75 (afb. 7.28 en afb. 7.29). Bij structuur 30 is mogelijk het restant van een houten plank of dunne plag ter beschoeiing zichtbaar aan de noordelijke zijde (afb. 7.28). In beide gevallen lijkt de kuil deels opgevuld te zijn bij het verlaten van het tentenkamp. Boven de demping laag is een zandlaagje aanwezig wat het resultaat zou kunnen zijn van het open blijven liggen van de kuil gedurende de winter. De kuilen zijn verder opgevuld bij het egaliseren van het terrein ter voorbereiding van de bouw van de barakken in het volgende seizoen.

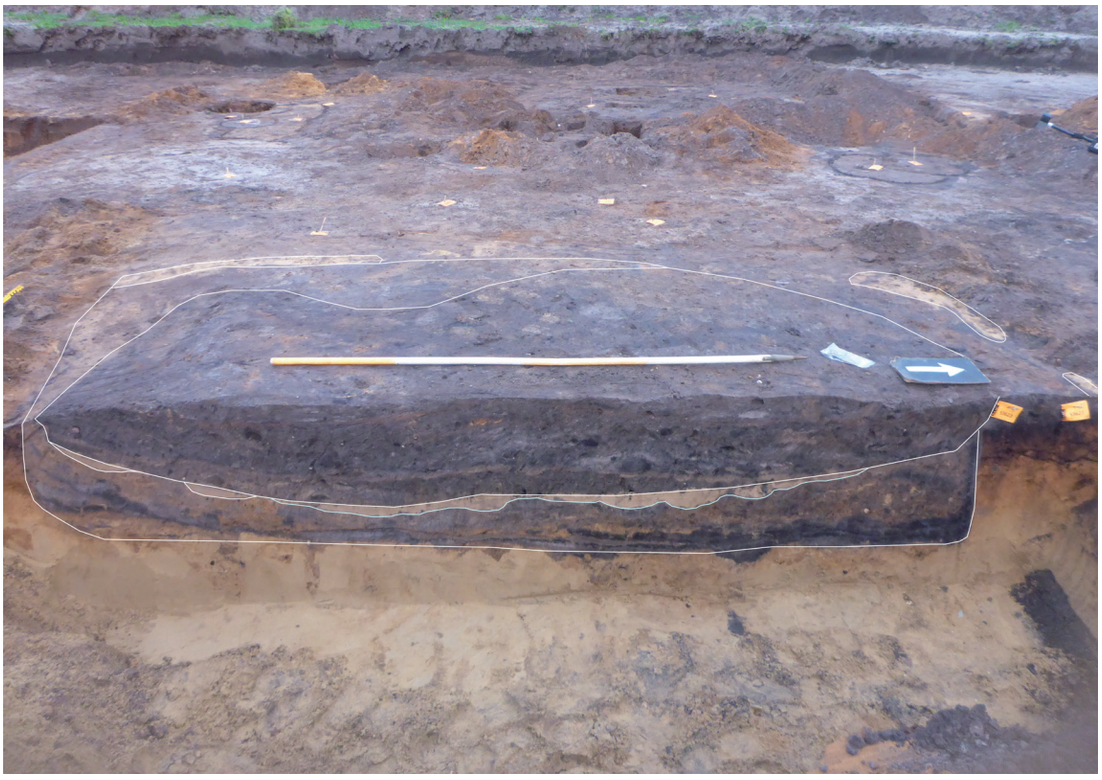

Afb. 7.28 Tentkuil en greppel structuur 30 (BAAC/Vestigia).

Afb. 7.29 Tentkuil en greppel structuur 75. Hier is in de eerste instantie een diepere kuil gegraven en weer dicht gegooid. De looplaag van de tentkuil loopt over deze kuil heen (BAAC/Vestigia).

Hoewel uit historische bronnen blijkt dat in tentkuilen vaak vuren werden aangelegd, zijn daar in Camp d'Utrecht geen sporen van aangetroffen. De kuilen met vlakke bodems kunnen evengoed zijn aangelegd tegen de warmte. De soldaten sliepen in de tenten op stro, op de grond. Dat slechts enkele tenten tentkuilen hadden, geeft aan dat het geen verplichte praktijk was, maar een beslissing van de soldaten die in de tenten sliepen.

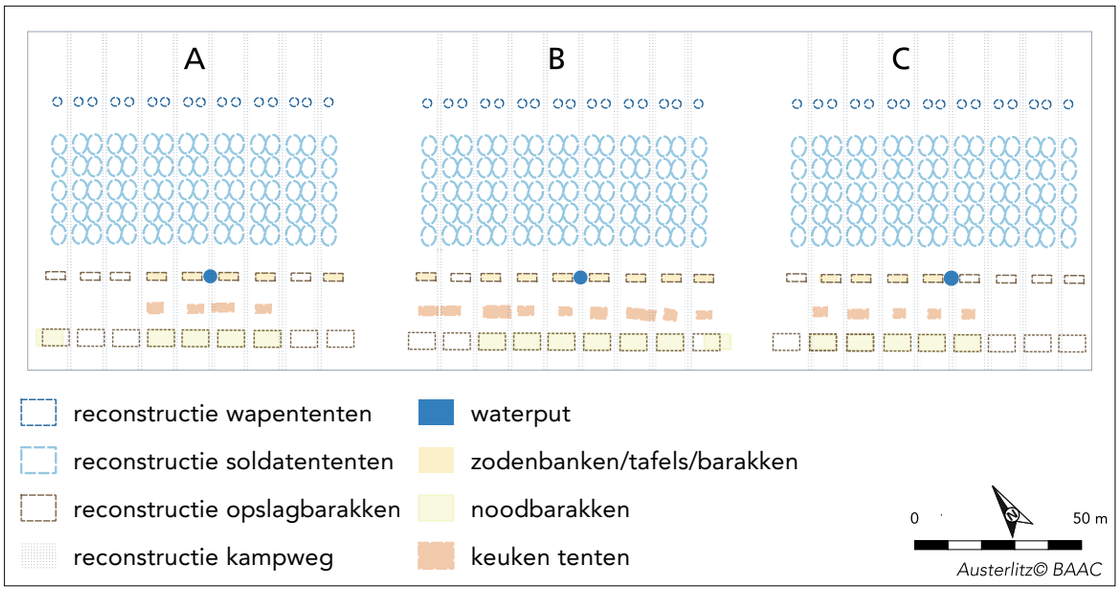

Afb. 7.30 Schematisch overzicht facilitaire zone (BAAC/Vestigia).

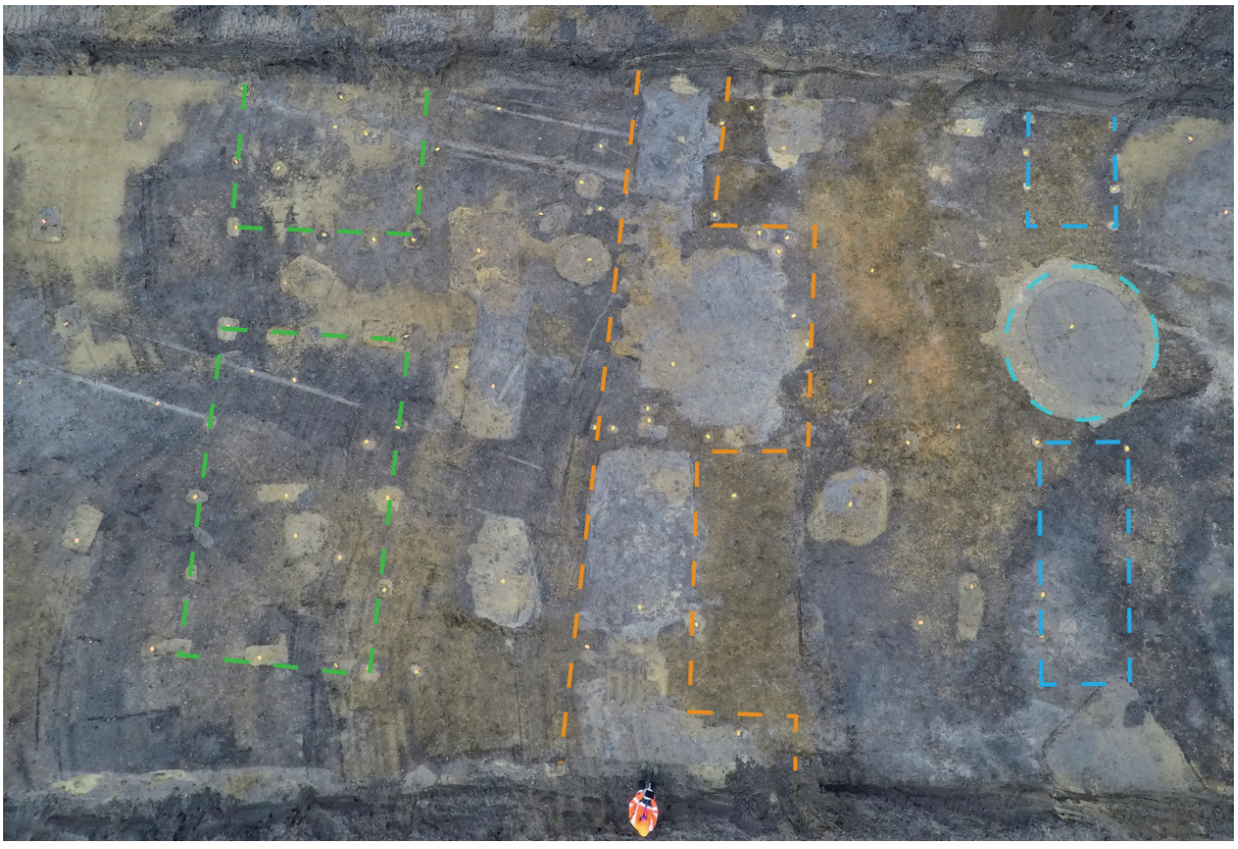

Afb. 7.31 De facilitaire zone op het vlak, in werkput 4, richting het noordwesten. In lichtblauw de waterput met in blauw de structuren in deze linie, in oranje de keukenzone en in groen de noodbarakken ten zuiden van de keukens (BAAC/Vestigia).

7.3 Facilitaire zone

Vanuit de manschappenzone liep men direct de facilitaire zone van het kamp in. Deze zone bestond uit een aantal linies met facilitaire zaken (bijlage 7.5). In het tentenkamp bestond de facilitaire zone uit een linie waterputten, de keukens en een linie noodbarakken (afb. 7.30 en afb. 7.31).

Op de linie van de waterputten bevonden zich tevens kleine gebouwen of mogelijk zodenbanken of tafels. Deze linie lag op 7 meter van de soldatenzone. Op 7 m afstand hiervan bevonden zich de keukens, in het vlak zichtbaar als een rij van grote kuilen. De keukens lagen op circa 18 m afstand van de soldatententen, een stukje verder dan de richtlijnen van Leclerc. Op 4 meter ten zuidwesten van de keukenlinie bevond zich een rij barakken, die op basis van de ligging, tussen de kampwegen in, toebehoren aan het tentenkamp.

7.3.1 Waterputten

■ *Historische achtergrond*

De inrichting van het kamp begon met de aanleg van 30 waterputten, die naar verluid acht tot twaalf meter diep waren.[127] Volgens de memoires van de Marmont kostte de aanleg 14 dagen.[128] Op de kaart van de Marmont zijn deze putten aangegeven met de letter O. Over de constructiewijze, ofwel of de schacht van baksteen dan wel hout was is niets bekend. Afgaande op de Plan Géneral zijn op de linie van de manschappen 22 waterputten gegraven. Voor ieder bataljon één waterput, uitgezonderd een half bataljon op de uiterste flank van de eerste divisie dat het zonder moest stellen. Volgens Loenen had de Marmont de Minister van Oorlog verzocht om dertig pompen te leveren; aan dit verzoek zou zijn voldaan.[129] Op de kaart van het barakkenkamp uit 1807, (met een extra aangelegde waterput ter hoogte van de Bataafse divisie) wordt echter onderscheid gemaakt tussen putten (11) en pompen (13). Wat dit betekent is onduidelijk; waren de pompen stuk gegaan en vervangen door een takel met emmer? Afgaande op deze kaart bevond zich ter hoogte bataljon locatie A, B en C een waterput en geen pomp. Het gegeven dat circa 700 mensen het moesten stellen met één waterput (al dan niet met pomp) is voor huidige begrippen moeilijk voor te stellen. Duidelijk is wel dat de beschikbare hoeveelheid water voor koken en drinken, laat staan wassen, zeer beperkt was.

■ *Archeologische verschijningsvorm*

De drie aangetroffen waterputten waren inderdaad zeer diep. De waterput van bataljon locatie A is gecoupeerd tot 1,5 m beneden het vlak. De waterput van bataljon locatie B (structuur 300) is gecoupeerd tot maximaal veilige diepte en vervolgens nog 2,5 m diep geboord. Daarmee is de bodem niet bereikt. Ook de waterput van bataljon locatie C is gecoupeerd tot 3,20 m onder het vlak en vervolgens ingestort.[130]

De waterputten hadden op het vlak (circa 50 cm – maaiveld) een diameter van ongeveer 3,5 tot 4 meter. Op het diepste punt van de coupe is de put 1,80 m breed. Bij het couperen zijn geen restanten van een bakstenen schacht, houten bekisting of pompbuis aangetroffen. Alles is bij de ontmanteling van de put verwijderd. In de coupe was dan ook een grote uitgraafkuil zichtbaar tot twee meter onder het vlak (afb. 7.32). Daaronder is een kernvulling van iets gelaagd geelgrijs zand tot onder in de boring waargenomen. Uit een mechanische boring bleek dat de waterput van bataljon locatie C een diepte had van 14 m beneden maaiveld

Zes monsters uit de diepste niveaus van de waterput bataljon locatie C zijn gewaardeerd op macroresten. Helaas bleek bij deze waardering botanisch materiaal grotendeels afwezig. Een mogelijke verklaring hiervoor kan zijn dat de gewaardeerde vullingen, ondanks de grote diepte van de waterput, toch niet constant onder de grondwaterspiegel hebben gelegen waardoor het botanisch materiaal is vergaan. Een andere verklaring zou kunnen zijn dat de waterput direct ná het verlaten van de kamp is dichtgegooid. Er zijn immers in de vullingen aardewerk en tientallen fragmenten glas waargenomen. Mogelijk is de put dus opgevuld na het verlaten van het kamp met puin uit de omgeving waar klaarblijkelijk weinig plantenresten in aanwezig waren.

127 Loenen 2008, 27.
128 Loenen 2008, 20
129 Loenen 2008, 27.
130 Bex 2020, 11.

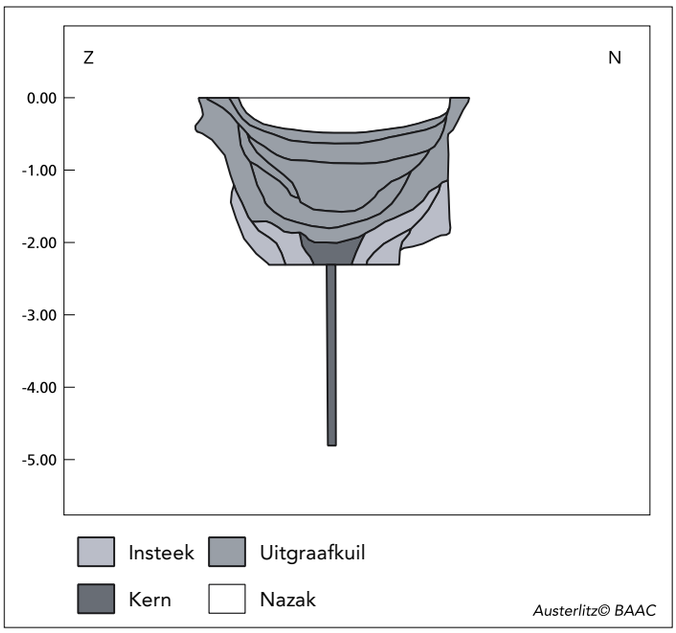

Afb. 7.32 Coupe over de waterput van bataljon B (structuur 300) (BAAC/Vestigia).

Afb. 7.33 Mechanische boring in de waterput van bataljon locatie C (BAAC/Vestigia).

7.3.2 Zodenbanken, tafels of barakken?

■ *Historische achtergrond*

Uit een beschrijving van het kamp door een militair[131] blijkt dat op, of langs de linie van de waterputten ook zodenbanken, ofwel zitplaatsen gemaakt van heideplaggen, voorkwamen (zie citaat hieronder). Op de kaarten van het kamp worden deze zodenbanken overigens niet weergegeven.

> *"Langs de linie voor de putten der bataljons maakten de compagnieën zoodenbanken, door zware boomen overschaduwd, waar het middagmaal werd gebruikt."*

Afb. 7.34 In beschrijvingen van legerkampen uit de Franse tijd is regelmatig sprake van 'meubelen' gemaakt van zoden. Deze praktijk heeft zich tot ver in de 19e eeuw doorgezet. Op deze foto van een legerkamp uit 1857 bij Boulogne zijn een aantal officieren te zien die op zodenbanken zitten (foto C.T. Thompson, Royal Collection Trust, RCIN 2500809).

■ *Archeologische verschijningsvorm*

Op lijn met de waterput zijn structuren gevonden die als kleine barakken kunnen worden geïnterpreteerd (afb. 7.30), maar waarbij ook aan een andere functie kan worden gedacht. Mogelijk waren de palen een fundering/steun voor zodenbanken, zoals die door de militair zijn beschreven. De structuren bestaan uit 8 paalkuilen aan beide lange zijden en zijn circa 6 meter lang en 2,5 meter breed (afb. 7.35). Ze lagen in een lange rij, op ongeveer vijf meter afstand van elkaar. De paalkuilen zijn over het algemeen 10 tot 40 cm diep, hoewel ook diepere kuilen voorkomen. De paalkuilen zijn circa 20 cm breed en er is vaak een paalkern waargenomen van 12 tot 16 cm breed (afb. 7.36).

Over het algemeen gaat het om enkele palen in de lange zijden, maar de zuidzijde van structuur 1151 heeft een dubbele rij palen. Hier heeft waarschijnlijk een reparatie plaatsgevonden.

Zoals bij de andere structuren geldt ook hier dat sommige van de structuren dieper of juist ondiep ingegraven zijn. De meeste hebben palen op regelmatige afstand, maar het komt ook voor dat het nogal slordig aangepakt is. Bij structuur 2154 liggen de palen bijvoorbeeld niet netjes tegenover elkaar. De waterput ligt precies tussen twee van deze structuren (paragraaf 8.3.1).

Deze rij structuren hoort waarschijnlijk tot het tentenkamp. Elke structuur ligt ten hoogte van een dubbele rij tenten (of een enkele rij aan beide zijden van het bataljon). Wanneer de linie tot het barakkenkamp zou horen, zouden de structuren anders verdeeld zijn en zou de linie tot de randen van het bataljon doorlopen. Nu stopt de linie aan de grenzen van tentenkamp (afb. 7.30).

131 Frederiks 1885, 21-22. De naam van de schrijver/militair in kwestie is onbekend. Frederiks vermoed dat het 2e luitenant J.D. de Roock moet zijn geweest; burgemeester van Bergen op Zoom tussen 1836 en 1847.

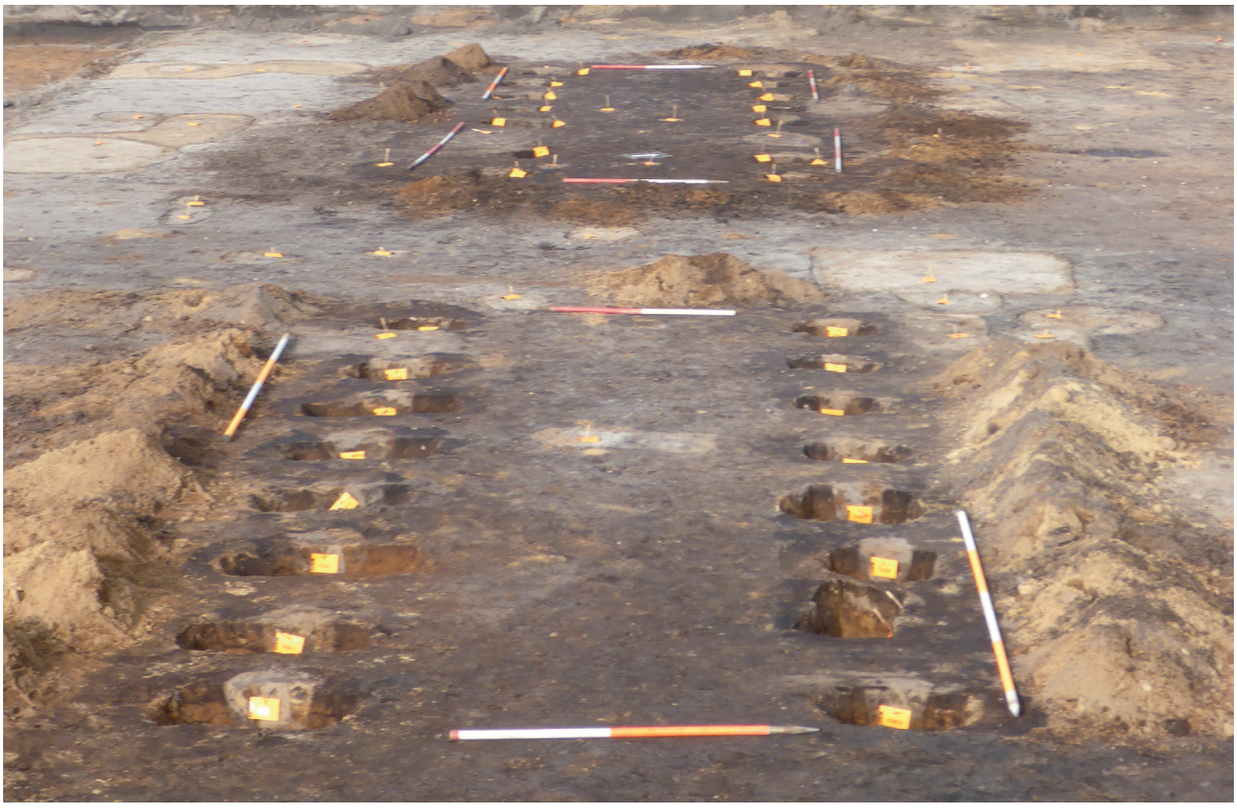

Afb. 7.35 Twee structuren van de waterputtenlinie (157 en 156, in werkput 6) gecoupeerd (BAAC/Vestigia).

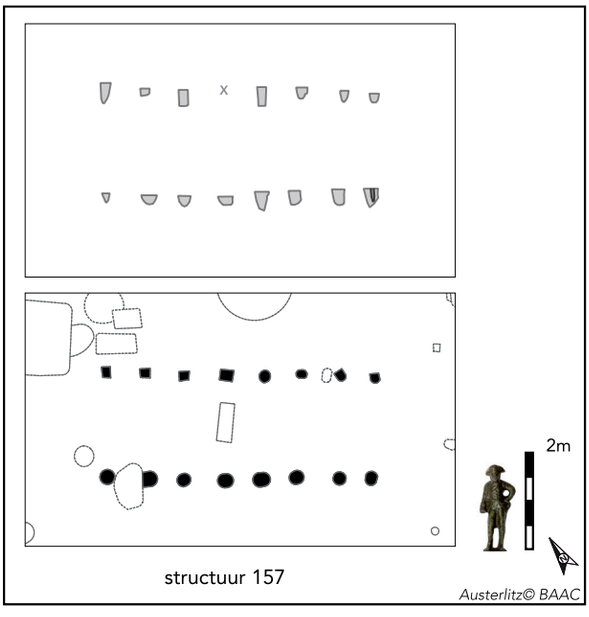

Afb. 7.36 Structuur 157 in het vlak (onder) en de coupes (boven). In donkergrijs is de kern zichtbaar van één van de paalkuilen (BAAC/Vestigia).

In bataljon B zijn sporen van acht van de negen structuren aangetroffen, doordat een grote recente verstoring door structuur 151 ligt. Hoewel de hele linie in bataljon A binnen de opgravingscontouren liggen, zijn hier van slechts vier van de negen structuren sporen aangetroffen. Dit heeft waarschijnlijk te maken met de vervuiling en sanering van het terrein, waardoor het vlak dieper is aangelegd. In bataljon C ontbreekt de structuur op de kopse kant van de westelijke enkele rij tenten (reconstructie structuur 1150). Het is onbekend waarom de structuur hier niet aanwezig was. Zeer waarschijnlijk is de structuur er nooit geweest, óf de structuur was zeer ondiep gefundeerd. Van de overige structuren van deze linie binnen de opgraving van bataljon C, zijn wel sporen aangetroffen.

7.3.3 Keukens

■ *Historische achtergrond keukens*

Als een leger ergens lang verbleef werden keukens ingericht. Uit instructieboeken en opgravingen zijn diverse vormen van dergelijke veldkeukens, ook wel kookgaten genoemd, bekend.[132] Vaak is sprake van een kuil waarbij een stookplaats werd uitgegraven in de kuilwand. Boven deze kleine stookplaats werd dan vervolgens, ter hoogte van het maaiveld, een pot geplaats waarin het eten werd gekookt. Doorgaans werden meerdere stookplaatsen naast elkaar aangelegd, gescheiden door een aarden "tussenmuurtje". Om de keuken bevond zich vaak een wallichaam. Het doel van het wallichaam en het stoken beneden maaiveld was het beschutten van vuur tegen de wind. Op deze manier kon de hoeveelheid brandstof ingeperkt worden en kon het vuur beter onder controle worden gehouden. Tevens was een keuken vaak (deels) voorzien van een afdak.

Uit een beschrijving in het militair handboek uit 1861 blijkt dat de windrichting van belang was bij het inrichten van de keukens, de locatie van haarden binnen de kuil is dus niet toevallig (zie kader).[133]

> Militair handboek 1861:
>
> De kookgaten zoo als die thans bij ons gebruikelijk zijn, worden op eene van de volgende wijzen ingerigt: 1o. Een vierkant van 3 pas lengte en breedte wordt op het terrein afgestoken, zoodat elke zijde in drie deelen verdeeld is. Op de zijde het verst van den wind gelegen, begint men de uitgraving in het midden van de lengte voor de stookplaats, terwijl ter wederzijde daarvan, gedeelten van één pas in het vierkant tot steunsels voor de hangstokken dienen. De keuken bevat het middelste vak van de breedte over de geheele lengte en wordt even als de stookplaats 0,80 el diep. De ingang, zijnde het gedeelte het digtst bij den wind wordt hellend uitgegraven. 2o. Men graaft een' langwerpigen vierkanten put van 0,80 el diepte met eenen hellenden ingang aan de eene lange zijde, van waar de wind komt. Wil men echter onafhankelijk van den wind blijven dan maakt men tot den put vier hellende ingangen.

Meestal werd in de keuken alleen een soep gemaakt, van brood met groenten met een klein beetje vlees. Het bereiden daarvan op een klein, langzaam brandend vuurtje was een dagtaak voor een aantal soldaten.

De keukens werden ingericht op een eigen linie, op veilige afstand van de soldatenverblijven. De keukens dienden te worden aangelegd achter de linie van de soldaten, in het verlengde van een compagnie. Dit, volgens Leclerc ,op een afstand van 10, 11 of 11,75 m, afhankelijk van het type tent.[134]

Over de vorm van de keuken in Camp d'Utrecht zijn geen gegevens voorhanden. Van het kamp bij St Omer uit 1803 is een voorschrift bekend dat een keuken 1,95 m breed hoorde te zijn.[135] Uit beschrijvingen is ook duidelijk dat de keukens daar deels overdekt werden.[136] Bij de opgraving van het kamp bij Etaples bleek dat iedere compagnie de beschikking had over één keuken. Deze ingegraven keukens waren tot 72 cm beneden maaiveld ingegraven. De afmetingen bedroegen gemiddeld circa 3 x 3 meter,[137] hoewel ook grotere keukens zijn gevonden. Meestal waren meerdere stookplaatsen aanwezig en één grote gemetselde schoorsteen.[138]

132 Voor een overzicht zie Brion 2022, 72.
133 Landolt 1861, 322.
134 Leclerc 1806, 27.
135 Lemaire 2020, 159.
136 Lemaire 2020, 273.
137 Lemaire 2020, 300.
138 Lemaire 2020, 328.

Afb. 7.37 Uitsnede van het kamp bij Flensburg. Te zien is een keuken, herkenbaar aan de omringende wal en een grote rookwolk (Det Kongelige Bibliotek, Denemarken).

Officieren hadden normaliter hun eigen keukens.[139] Dat op de kaart van het barakkenkamp uit 1807 ook melding wordt gemaakt van keukens bij de verblijven van de hogere officieren (zoals generaals, brigadecommandanten) is niet verbazingwekkend. Ongetwijfeld zal dit ook het geval zijn geweest in 1804, toen het een tentenkamp was. Of de (staf)officieren van een bataljon eveneens beschikten over een aparte keuken is niet aangegeven op de kaarten van het kamp.

Op de kaart van de Marmont worden de linie van de soldatenkeukens aangeduid met de letter N. Op de kaart *Plan Géneral* is het symbool voor een keuken een rij stippen. Per bataljon worden acht keukens (bataljon locatie A en B) of negen keukens (bataljon locatie C) weergegeven. Loenen stelt dat deze keukens gebouwd waren met heideplaggen, helaas is niet bekend waar deze informatie op gebaseerd is.[140] Over de exacte afmetingen van de keukens in Camp d'Utrecht is niets bekend. In het dagboek van J.D. de Roock staat worden ze als volgt beschreven:

> "Op de linie der gewone ovens maakte men allerlei keukens, de eene nog sierlijker en smaakvoller dan de andere."

Uit bovenstaande zin zou men kunnen afleiden dat de keukens onderling van vorm verschilden, iets wat eigenlijk erg vreemd is voor een strak ingericht kamp. Mogelijk heeft de beschrijving dan ook vooral betrekking op de specifieke inrichting.

■ *Archeologische verschijningsvorm keukens*

Ten zuiden van de waterputten, op circa 7 m afstand, is een linie met kookkuilen aangelegd. Hier werd het eten voor de manschappen bereid. De keukenkuilen zijn herkend als een lange baan van grote kuilen, in min of meer terugkerend patroon van breed naar smal (afb. 7.38). Op het eerste vlak waren nauwelijks grenzen of oversnijdingen te herkennen en leek het vaak op grote lange kuilen. Bij het couperen en verdiepen van het vlak kon een onderscheid tussen individuele keukens worden waargenomen.

139 Brion 2022, 69.
140 Loenen 2008, 50.

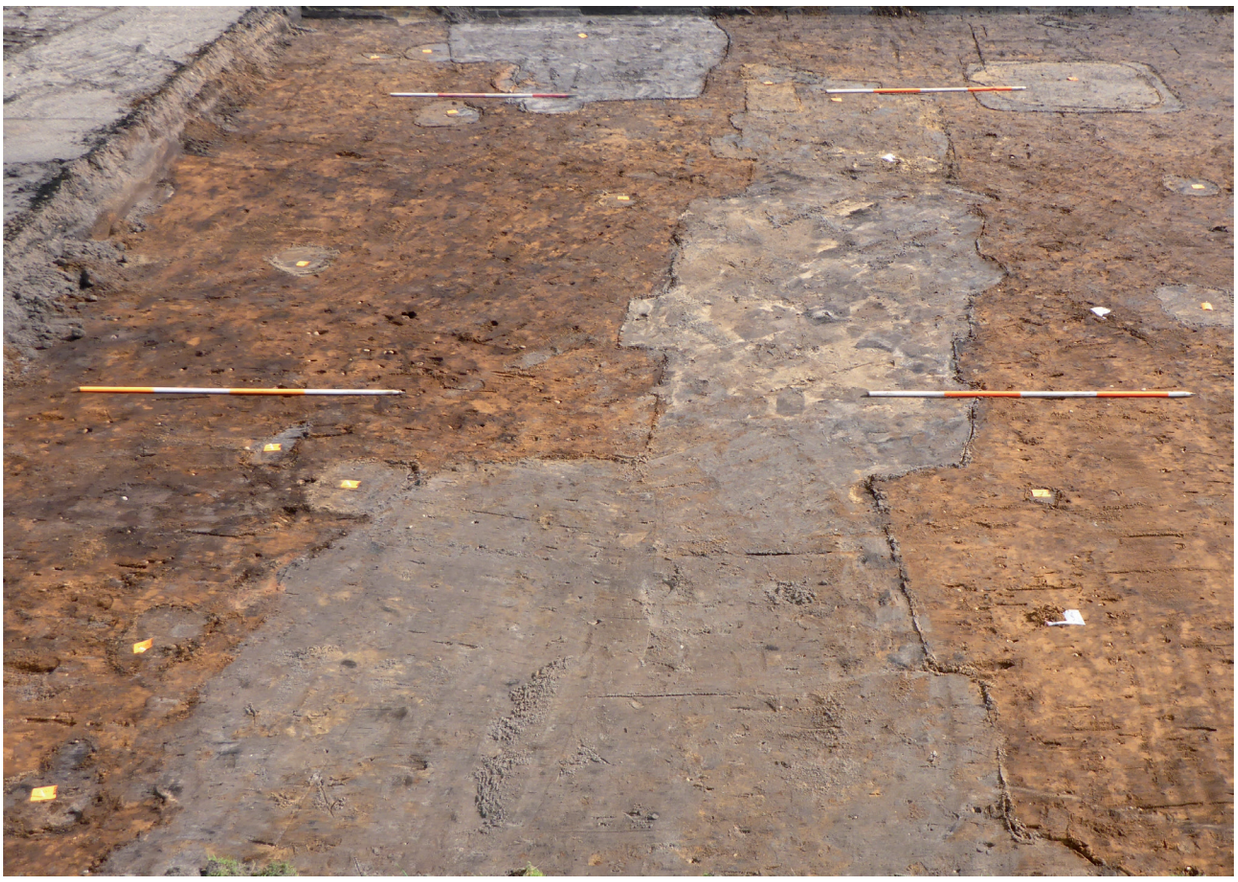

Afb. 7.38 De kookkuilen op het eerste vlak (werkput 5), richting het zuidoosten (BAAC/Vestigia).

Uitgaande van deze kampindeling, zijn er in de lange rij kookkuilen, keukens te onderscheiden die in het verlengde liggen van de dubbele tentenrijen (afb. 7.39). Deze behoren dan tot de eerste aanleg van het tentenkamp.

De keukens zijn in het zand gegraven, waren niet stabiel en konden dus makkelijk instorten. Tijdens de inrichting van het barakkenkamp in 1805 zijn hetzelfde soort keukens als het voorgaande jaar aangelegd, vóór men is over gegaan op een steviger type. Keuken structuur 174, de meest rechtse keuken die is aangegeven bij het tentenkamp (afb. 7.39) lijkt op basis van de ligging tot het barakkenkamp te behoren, hoewel het natuurlijk altijd mogelijk is dat men voor de herbouw van een ingestorte keuken, iets buiten het tentenkamp is gegaan. De twijfelgevallen worden verderop behandeld.

In bataljon locatie A valt een deel van de keukenlinie buiten de opgraving en een deel van de keukens is niet aangetroffen. Het is onbekend waarom dit zo is. Hier zijn sowieso een deel van de verwachte sporen niet aangetroffen. Mogelijk heeft dit te maken met de saneringswerkzaamheden en is hier minder bewaard gebleven van de sporen (het vlak ligt hier circa 50 cm lager). Er zijn vier keukens van het tentenkamp en twee keukens tenten/barakken aangetroffen. Van de vier keukens uit het barakkenkamp zijn hier minder sporen aangetroffen dan in bataljon locaties B en C.

In bataljon locatie B is de volledige keukenlinie opgegraven (afb. 7.40). Hier zijn negen keukens aangetroffen die tot het tentenkamp behoren en zes keukens waarvan onbekend is tot welk kampfase ze behoorden. Van de negen verwachte keukens uit het barakkenkamp, zijn er acht aangetroffen, omdat er één verstoord is (structuur 176).

In Bataljon locatie C valt ongeveer de helft van de keukenlinie binnen de opgraving. Hier zijn vijf (delen van) keukens aangetroffen die behoren tot het tentenkamp en vijf van het barakkenkamp Van één keuken is niet bekend tot welk kampfase het behoort. De keuken die ten zuiden van de officierslinie is aangetroffen, zou er op kunnen wijzen dat voor de officiers apart werd gekookt (zie paragraaf 7.2.8.2).

Bij het merendeel van de keukens van het tentenkamp (en dus mogelijk het barakkenkamp) kan de opbouw afgeleid

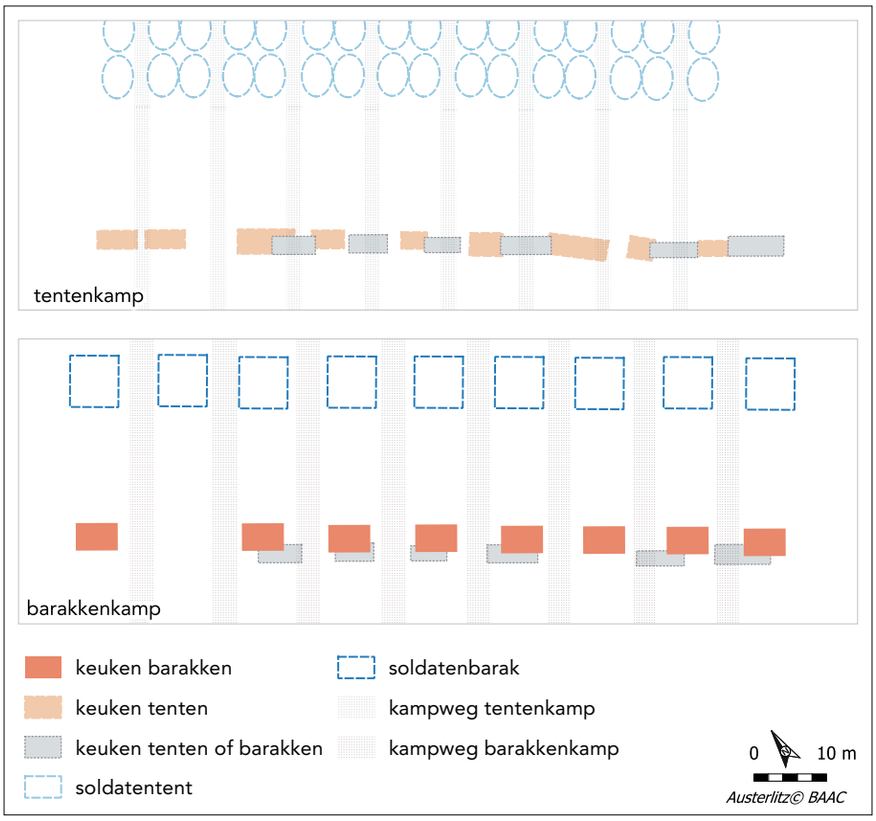

Afb. 7.39 Schematische weergave van de aangetroffen keukens in bataljon B. Boven de keukens van het tentenkamp en de keukens tenten/barakken op de reconstructie van het kamp in 1804. Onder de keukens van het barakkenkamp en de keukens tenten/barakken op de reconstructie van het kamp in 1805-1808 (BAAC/Vestigia).

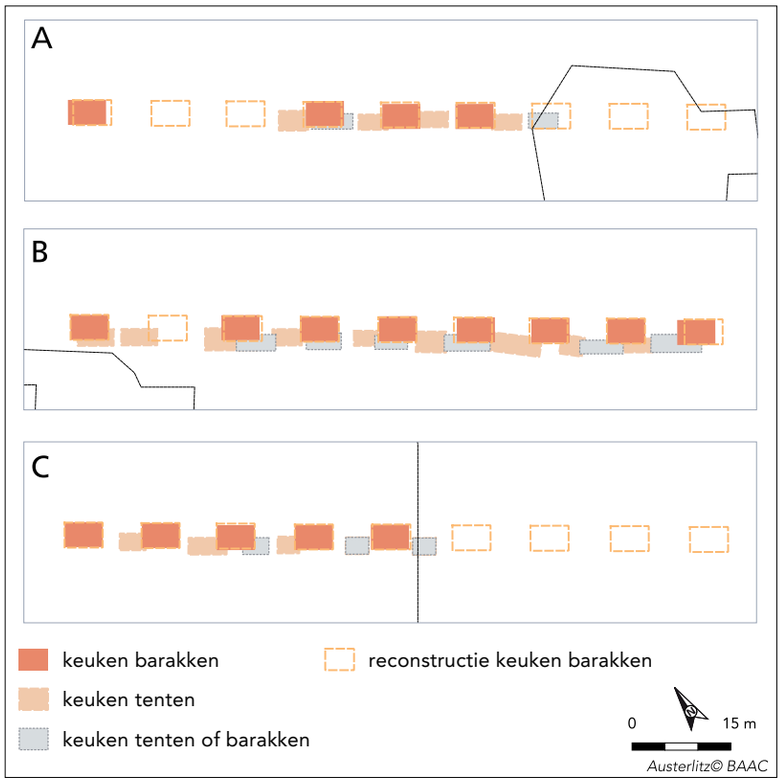

Afb. 7.40 Schematische weergave van de keukens in de verschillende bataljons. Met de grijze stippellijn zijn de grenzen van de opgravingen aangegeven (BAAC/Vestigia).

worden uit het spoor. Er zijn aan de lange zijden, inhammen gegraven, waarin de kookvuren werden aangelegd (afb. 7.41). Deze stookplekken zijn te herkennen aan oranje verkleurd zand (afb. 7.42). De inhammen leverden een soort dammetjes op (van 20 tot 60 cm breed), waarop vermoedelijk een constructie aanwezig was om pannen op het vuur te kunnen zetten. In de keukens is op de bodem vaak een dicht aangedrukte vloervulling, ofwel 'looplaag' aangetroffen. Het is niet duidelijk hoe deze keukens verder waren opgebouwd. Van een omringend wallichaam, zoals bekend is uit instructieboeken, is uiteraard geen spoor aangetroffen. De vele plaggen die zijn aangetroffen in de vullingen van de keukenkuilen, zouden echter wel een restant kunnen zijn van een dergelijke wal. Deze is dan bij de ontmanteling in de kuilen geduwd. Paalsporen rondom en in de kuilen geven aan dat de keukens (deels) overdekt zijn geweest. Hier is echter geen regelmatige structuur in te ontdekken.

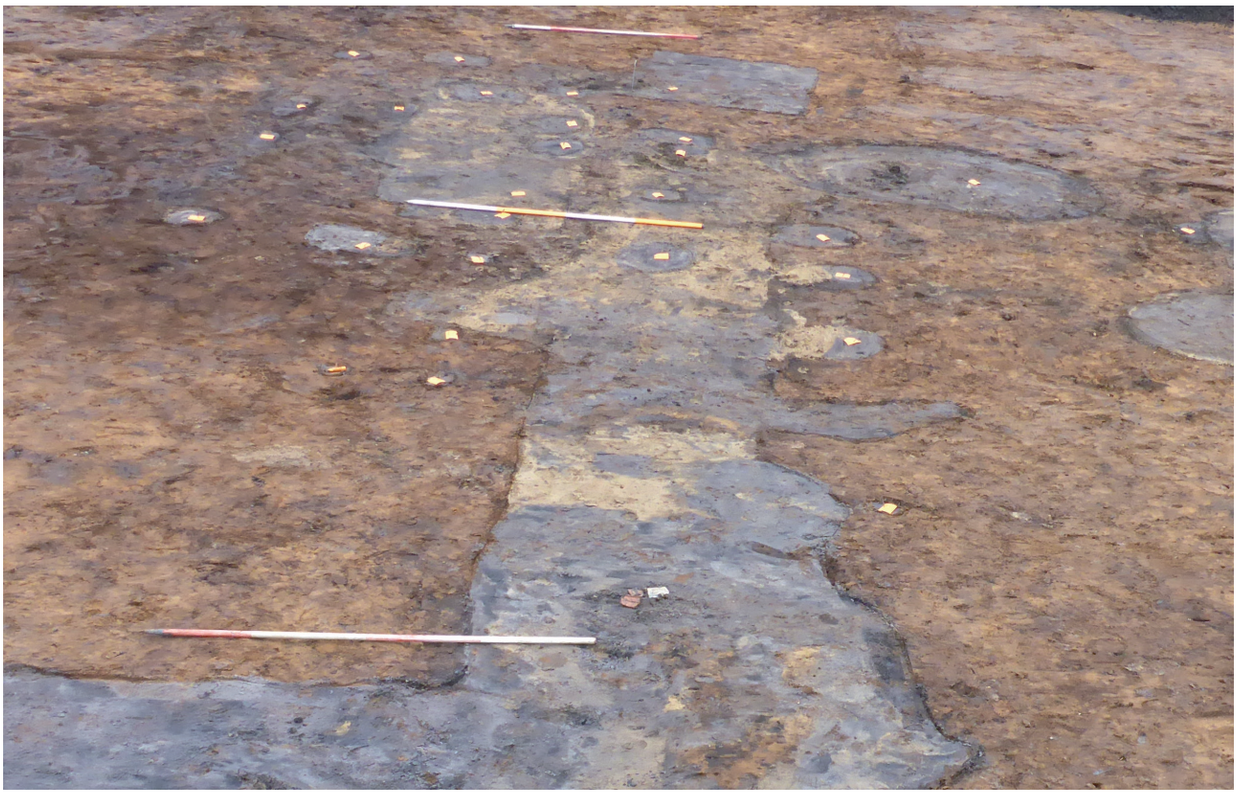

Afb. 7.41 In het vlak zijn de inhammen zichtbaar die zijn gegraven om de kookvuren in aan te leggen (structuur 174, werkput 6), richting het zuidoosten (BAAC/Vestigia).

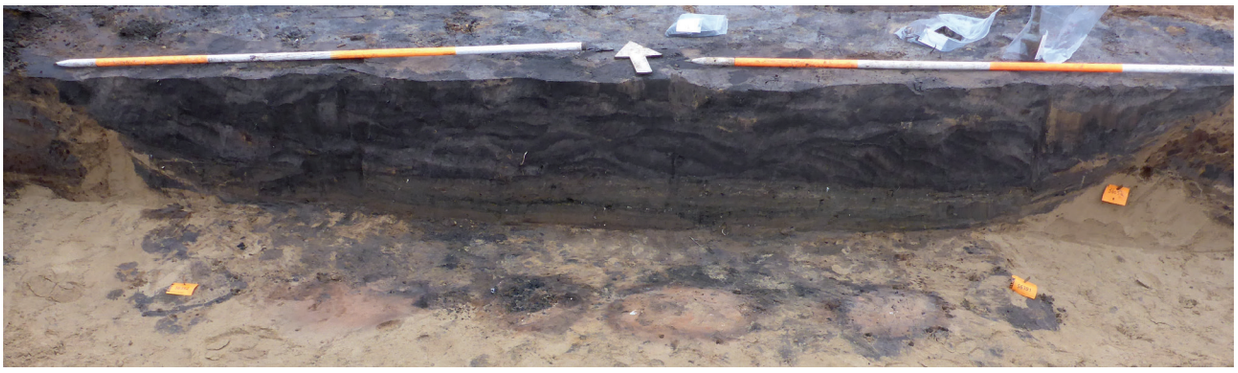

Afb. 7.42 Rode verkleuringen zijn het resultaat van de kookvuren. Op de bodem van de kuil is een aslaag zichtbaar (structuur 173, werkput 6, richting het noordoosten (BAAC/Vestigia).

In de lange reeks kuilen zijn dus verschillende typen keukens onderscheiden. De breedte van deze keukens is steeds tussen de twee en drie meter (afb. 7.43). De lengte varieert van vier tot acht meter. De diepte van de kuilen verschilt. Soms is het slechts 20 cm, maar er zijn ook kuilen bij van een meter diep. De kuilen hebben vaak een vlakke bodem en zijn gelaagd gevuld. Soms is er een duidelijke aslaag (afb. 7.42) op de bodem (boven de verkleurde grond van de stookplaatsen) aanwezig (maar het komt ook voor dat de kuil is gevuld met een rommelige laag, waarin restanten plaggen en as vermengd zijn met zand.

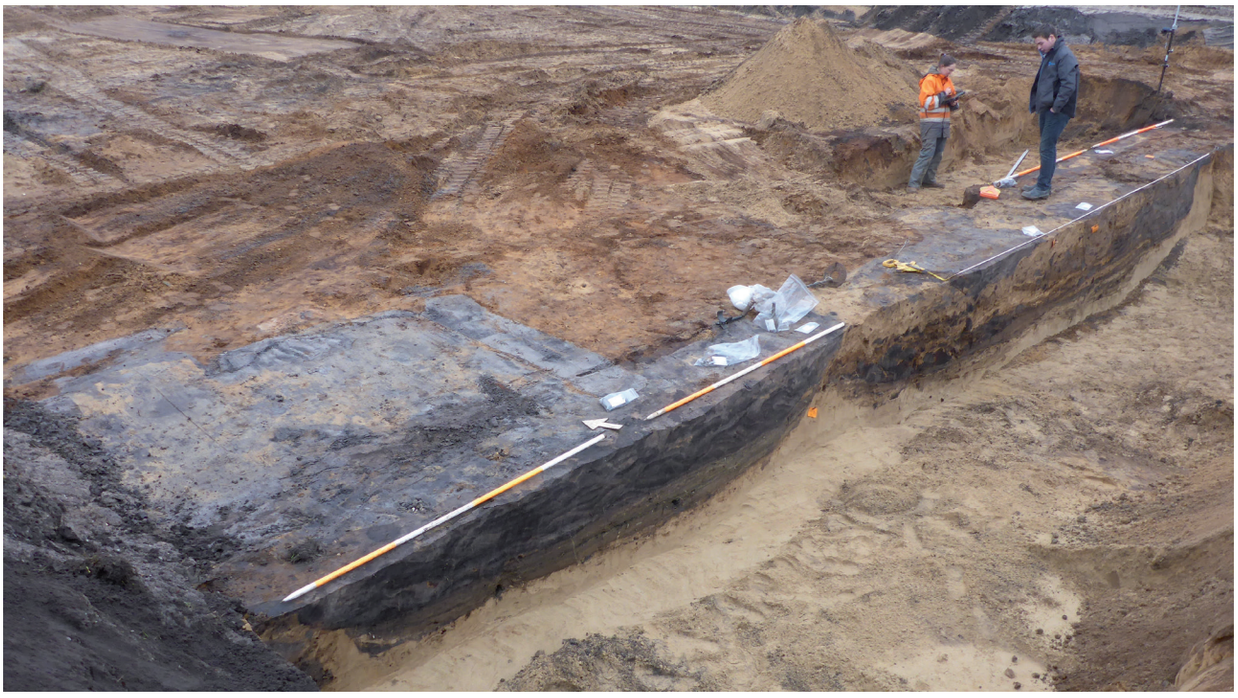

Afb. 7.43 Twee keukens gecoupeerd, van het tentenkamp (structuur. 174, rechts) en van het tenten- of barakkenkamp (structuur 173, links). Daarachter is de keuken uit het barakkenkamp (structuur 182) in het vlak zichtbaar, richting het oosten (BAAC/Vestigia).

7.3.4 Noodbarakken

■ *Historische achtergrond*

Het jaar 1804 was een regenachtig jaar, met name juli en augustus. Het werd zo erg dat besloten werd om een extra linie van barakken op te richten waarin de wapens konden worden ondergebracht, soldaten afwisselend konden slapen, en waar hun spullen konden drogen. De rij barakken kwam tussen de linie van de keukens en de luitenants in te liggen. Hoe deze barakken eruit zagen is enigszins bekend door een optekening van (vermoedelijk) 2e luitenant J.D. de Roock:[141]

> "De aanhoudende en zware regens in juli en augustus maakten het noodzakelijk, dat men bergplaatsen bouwde voor de wapenen; met genoegen werden de officieren onder de arbeiders opgemerkt. Met de allereenvoudigste gereedschappen wisten de soldaten te timmeren uit hout, door hen zelf in de bosschen gehakt; zij' maakten muren van mos, dekten het dak met oud ligstroo, vervaardigden deuren, tafels en banken, en meubelden het geheel zoo goed, dat een welgesteld dorpeling zich niet geschaamd zou hebben zulk een huis te bewonen. In het kort, het kamp geleek welhaast op een met veel regelmatigheid en op groote schaal gebouwd dorp. Het gure weder bracht er de soldaten eveneens toe, wacht en schilderhuizen te bouwen en weldra bevond zich elke post voor regen en wind beveiligd."

141 Frederiks 1885, 21-22. De naam van de militair in kwestie is onbekend maar Frederiks vermoed dat de schrijver 2e luitenant J.D. de Roock was; de latere burgemeester van Bergen op Zoom tussen 1836 en 1847.

Op de kaart *Plan Général* wordt een linie van barakken achter de keukens weergegeven. In de legenda van deze kaart aangegeven met het nummer 11 en de letter M op de kaart van de Marmont. Zeer waarschijnlijk heeft deze linie van barakken dus betrekking op voorgenoemde 'bergplaatsen'.

■ *Archeologische verschijningsvorm*

Ten zuiden van de keukens, op circa vijf meter afstand, is een linie van grote barakken aangetroffen. Deze barakken hebben vijf palen in de lange zijden, in de korte zijde een middenpaal en ook op de middenlijn een paal (afb. 7.44). De palen in het midden wijzen op een dakconstructie met een noordwest-zuidoost georiënteerde nok.

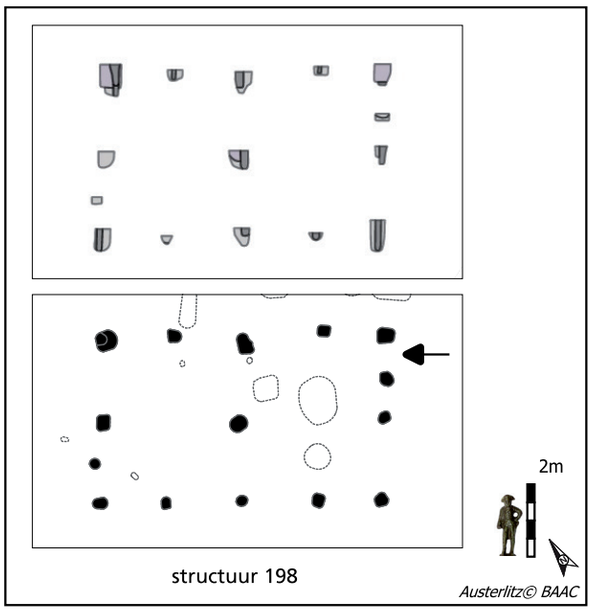

Afb. 7.44 Structuur 198 in het vlak (onder) en de coupes (boven). In donkergrijs de kern van de paalkuilen (BAAC/Vestigia).

De barakken zijn circa acht meter lang en vijf meter breed. De hoekpalen en de middenstaander zijn dieper gefundeerd dan de wandpalen (60 tot 100 cm onder het vlak, ten opzichte van 10 tot 50 cm). Over het algemeen lijken deze gebouwen zeer systematisch aangelegd, met de palen netjes tegenover elkaar. Het valt op dat er in de noordwestelijke hoek van de korte zijde vaak een paal tussen de hoekpaal en de middenstaander is aangetroffen (consequenter dan tussenpalen op andere locaties in de structuren). Mogelijk is dit de locatie van de deur, in de oostelijke hoek van de nokgevel, zoals ook bij de soldatenbarakken het geval is.

Deze barakken zijn het meest compleet aangetroffen in bataljon B. Hier zijn zeven van de negen veronderstelde barakken aangetroffen (afb. 7.30). Aan de noordoost zijde van het bataljon vallen twee barakken buiten de opgraving. Dit geldt ook voor de twee oostelijke barakken in bataljon A. Hier zijn vijf van de negen veronderstelde barakken aangetroffen. De twee andere barakken die niet zijn aangetroffen, liggen aan de westelijke zijde. Dit is te verklaren door de verstoring van het vlak door vervuiling en de saneringswerkzaamheden die hier hebben plaatsgevonden.

In bataljon C zijn vijf barakken aangetroffen. De drie oostelijke barakken vallen buiten het onderzoeksgebied en mogelijk heeft de meest westelijke barak niet bestaan, of was het zeer ondiep gefundeerd.

Op basis van de ligging behoren de barakken tot het tentenkamp. De barakken liggen tussen de kampwegen van het tentenkamp, steeds ter hoogte van een dubbele rij tenten (en van de enkele rijen op de hoeken). Aan de oostzijde van bataljon B is de barak iets verder naar het oosten geplaatst en in bataljon C ontbreekt de meest westelijke barak (afb. 7.30, bijlage 7.5).

7.4 Officierstenten

7.4.1 Luitenantstenten

■ *Historische achtergrond*

Ten zuiden van de noodbarakken kwamen de linies van de officieren, als eerste die van de luitenants (nr. 10/L). De luitenants beschikten over tenten met een overeenkomstige naam. Tussen de staanders (met een bolknop bovenop) bevond zich een legger (afb. 7.45). Dit model had rechtopstaande muren.

De afmetingen van een luitenantstent bestemd voor het kamp van Naarden in 1809 bedroegen 2,61 x 2,61 x 2,14 m (lengte x breedte x hoogte). De muren hadden daar een hoogte van 1,10 m.[142] Het grote verschil met de tenten van de hogere officieren (zie hierna) bestaat met name uit het ontbreken van de halfronde uiteinden en het vierkante grondvlak. In Camp d'Utrecht moesten twee luitenants (de 1e rang en 2e rang luitenant) één tent delen. Van tentenkampen elders is bekend dat niet alleen luitenants, maar ook kwartiermeesters, chirurgijn-majors en adjudanten over dit tentmodel beschikten.

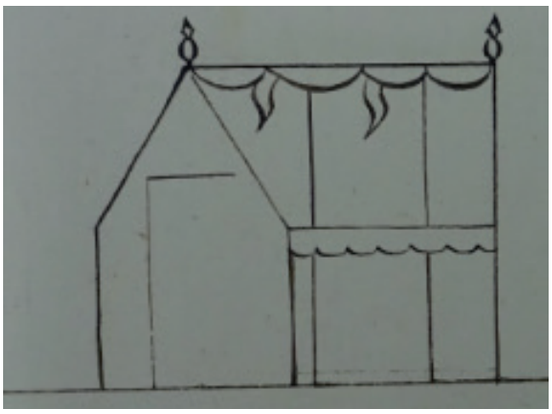

Afb. 7.45 Schets van een luitenantstent van het Bataafse leger uit 1800 (NL-HaNA 2.01.14.02.342).

Afb. 7.46 Het tent interieur van Bataafs officier Camphuis in 1805. Op de achtergrond zijn 10-man soldatententen te zien (Anne S.K. Brown Military Collection. Brown Digital Repository. Brown Library University).

142 NL-HaNA 2.01.14.02.1075 (166).

Bijzonder is een prent vervaardigd door iemand met de naam Camphius in het "lager bij Stamstech", een plaats waarvan de ligging niet bekend is. Waarschijnlijk betreft het Jacobus Anthonius Camphuis, die in maart 1803 bevorderd was tot 1e luitenant van het eerste bataljon 5e halve brigade.[143] Deze afbeelding laat goed zien hoe het interieur van een officierstent eruitzag (afb. 7.46). De tekening dateert uit 1805, en is mogelijk gemaakt tijdens de veldcampagne naar Austerlitz. De graszoden zijn voorafgaand aan het opzetten van de tent afgestoken. De muren van de tent zijn aan de binnenkant voorzien van vlechtwerken wanden; een persoonlijke investering in comfort. Een binnentent is niet te onderscheiden op de tekening. In de tent staat een stoel en een tafel. Over de tafel ligt een kleed en op de tafel staat een kistje met drankflessen, boeken, glazen, en een rookpijp. Aan de wand hangen kleine schilderijen en een spiegeltje. Verspreid in de tent liggen verder diverse kledingstukken, kookspullen, een hamer voor het inslaan van de tentharingen en een steek. Helemaal rechtsboven is waarschijnlijk een beddengordijn te zien. De voorkant van de tent lijkt kaarsrecht te zijn. De rechte voorzijde, de muren, en het beddengordijn duidt op een luitenanttent, en dit verklaart dan ook het directe uitzicht op de 10-man soldatententen. Uit alles blijkt dat Camphuis zeer goed was voorbereid op de ontberingen van een veldtocht.

■ *Archeologische verschijningsvorm*

De linie van de luitenants lag op 18 meter ten zuidwesten van de noodbarakken. Aangezien de linies van de luitenants en kapiteins archeologisch gezien veel overeenkomsten vertonen (bijlage 7.6) worden ze gezamenlijk besproken bij de kapiteinstenten.

7.4.2 Kapiteinstenten

■ *Historische achtergrond*

Vervolgens kwam de linie kwam van de kapiteins (nr.9/K). Een kapiteinstent bestond uit twee staanders met een bolknop en een legger daartussen. De tent was voorzien van een binnentent, een bedgordijn,[144] had rechtopstaande muren en twee halfronde uiteinden. Op het tentdak waren ter versiering meerdere blauwe wimpels bevestigd (afb. 7.47).[145] De afmetingen van een kapiteinstent voor het kamp van Naarden in 1809 bedroegen 5,73 x 3,93 x 2,56 m (lengte x breedte x hoogte). De muren hadden een hoogte van 1,36 m.[146] Een kapitein deelde zijn tent niet met anderen; zijn knecht sliep in nabijgelegen 5-mans tent.

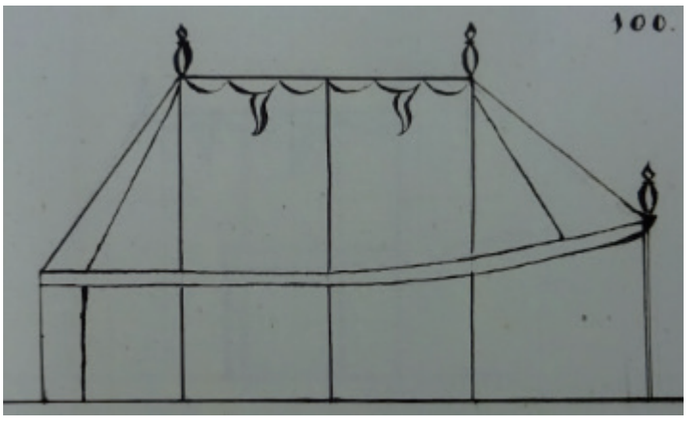

Afb. 7.47 Schets van een kapiteinstent van het Bataafse leger uit 1800 (NL-HaNA 2.01.14.02.342).

■ *Archeologische verschijningsvorm*

Zoals bij de soldaten tenten, is ook de locatie van de tenten van de luitenants en kapiteins in enkele gevallen ook te herkennen aan de aanwezigheid van de tentgreppels (bijlage 7.6). Op basis van de locatie van deze greppels is een patroon te herkennen en een reconstructie gemaakt van de linies van de luitenants en de kapiteins (afb. 7.48).

143 Notulen van het staatsbewind der Bataafsche Republiek, january-april 1803, 22.
144 NL-HaNA 201.14.02.490 (39).
145 NL-HaNA 2.01.14.02.342 (26).
146 NL-HaNA 2.01.14.02.1075 (167).

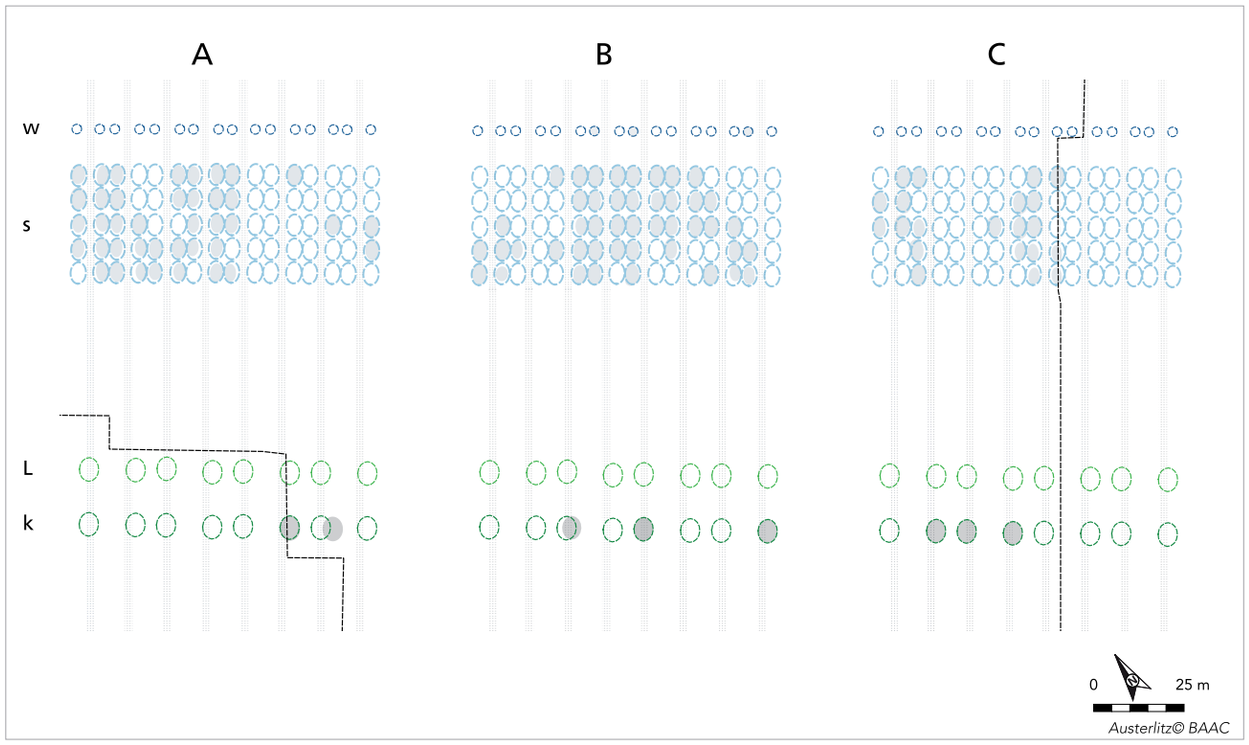

Afb. 7.48 Schematische weergave van de gereconstrueerde tenten, van noord naar zuid de wapenmantels (w), soldatententen (s), luitenantstenten (L) en kapiteinstenten (k), met de kampwegen tussen de manschappententen doorgetrokken. De stippellijnen geven de grenzen van de opgravingen weer (BAAC/Vestigia).

■ *Indeling van de linies*

De kapiteinslinie ligt op 8,5 m ten zuidwesten van de luitenantslinie. Zoals de soldatententen liggen ook de tenten van de officieren twee aan twee. Hier is wel meer ruimte tussen de tentgreppels, ze liggen op circa 3,20 m, respectievelijk 7,5 m van elkaar af. De tenten lijken min of meer gepositioneerd ter hoogte van het midden van het looppad tussen de soldatententen (afb. 7.48).

In de eerste instantie zijn de officierstenten herkend aan enkele tentgreppels. Tijdens de opgraving van bataljon locatie C werden drie tentgreppels van kapiteinstenten naast elkaar aangetroffen, waaruit het patroon van de tenten kon worden herleid. Aan de korte voorzijde (de noordoostelijke kant) van deze tentgreppels zijn rijen paalkuilen van een soort afbakening aangetroffen (afb. 7.49). Dit zijn de kleine tuintjes ter verfraaiing en privacy. Ze waren verschillend van model (vierkant of afgerond) en afmeting. In paragraaf 7.2.7 worden de tuinen en bijbehorende sporen nader beschreven. Wel kan alvast gesteld worden dat op basis van deze tuinstructuren de locatie van drie andere tenten (twee van de luitenants en één van de kapiteins) is herkend, terwijl er geen tentgreppel is aangetroffen.

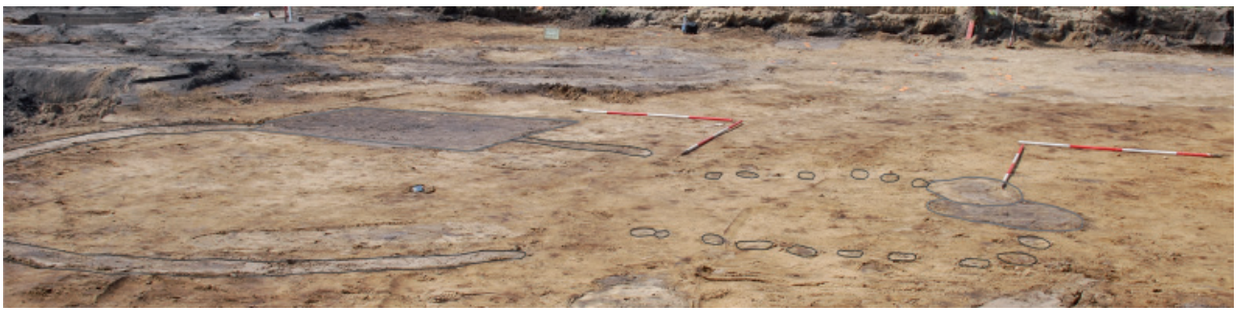

Afb. 7.49 Vlakfoto kapiteinstent, de sporen aangegeven, richting het noordwesten (BAAC/Vestigia).

Hoewel het patroon bij bataljon C duidelijk naar voren komt, zijn twee tentgreppels van de andere bataljons iets buiten de verwachtte locatie aangetroffen (structuur 2256 en 252, bijlage 7.6).

Van bataljon A zijn de tentgreppels van twee kapiteinstenten aangetroffen (afb. 7.50). Ook bij deze tenten waren paalkuilen aanwezig die een voortuintje afbakenden. De luitenants-, kapiteins- en officierslinies vallen hier grotendeels buiten het onderzoeksgebied (afb. 7.48).

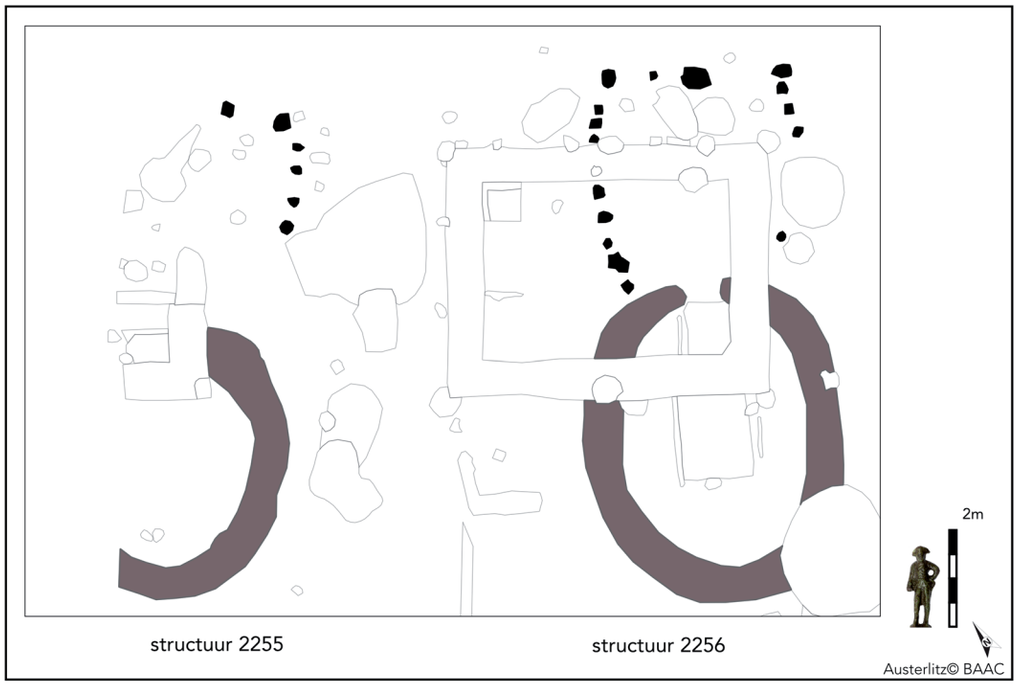

Afb. 7.50 Greppels van de kapiteinstenten van bataljon locatie A, met de paalkuilen die de voortuinen omgaven. De andere helft van structuur 2255 valt buiten de opgraving (BAAC/Vestigia).

■ *De tenten en tentgreppels*

De tenten van de luitenants en van de kapiteins waren groter dan die van de manschappen. Binnen de ovale omgreppeling was ruimte beschikbaar van circa 5,40 x 4,00 m, wanneer wordt uitgegaan van een ovale tent. Een kapiteinstent met afmetingen zoals in Naarden (5,73 x 3,93 m) zou hier net niet binnen de tentgreppels hebben gepast. De rechthoekige luitenantstenten uit Naarden (2,61 x 2,61 m) pasten wel prima binnen deze omgreppeling.

De greppels hebben vermoedelijk een opening gehad aan de noordoostzijde, zoals goed is te zien bij structuur 1252 (afb. 7.51). De ingang van de tent zal zich hier hebben bevonden. De opening kwam uit in het voortuintje.

Bij structuur 1251 is geen opening in de greppel aanwezig, maar maakt de greppel een rechte hoek (afb. 7.51). Gezien de afmeting van een kapiteinstent én de positie van het voortuintje, lijkt de greppel hier onder de tent doorgelopen te hebben.

De greppels waren in het vlak circa 40 cm breed en bewaard gebleven tot een diepte van 16 – 34 cm. Ze hadden een platte bodem.

■ *Kleine tentgreppel*

Ten zuidwesten van de gereconstrueerde locatie van kapiteinstent structuur 253 is tijdens het proefsleuvenonderzoek het restant van een kleine, ondiepe tentgreppel (structuur 260, afb. 7.52, bijlage 7.6) aangetroffen. Op basis van de locatie van deze tentgreppel kan worden veronderstelt dat achter elke kapiteinstent een bediende tent stond. Hier zijn elders echter geen sporen van aangetroffen, wat kan worden verklaard door de geringe diepte van de greppels.

Het formaat van de ruimte binnen deze greppel (320 x240 m) komt bijna overeen met de afmetingen van de kleinste greppels van de soldatententen. Mogelijk gaat het hier om een type 5-mans tent.

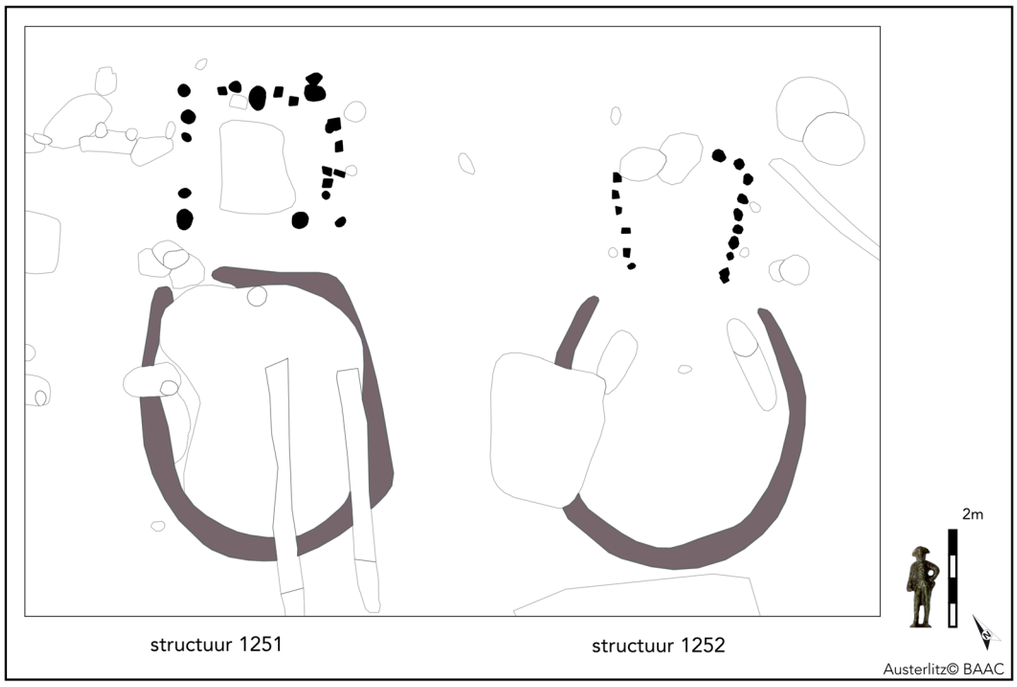

Afb. 7.51 De tentgreppels van de twee kapiteinstenten van bataljon C met de paalkuilen van de omheining van een 'voortuin' (BAAC/Vestigia).

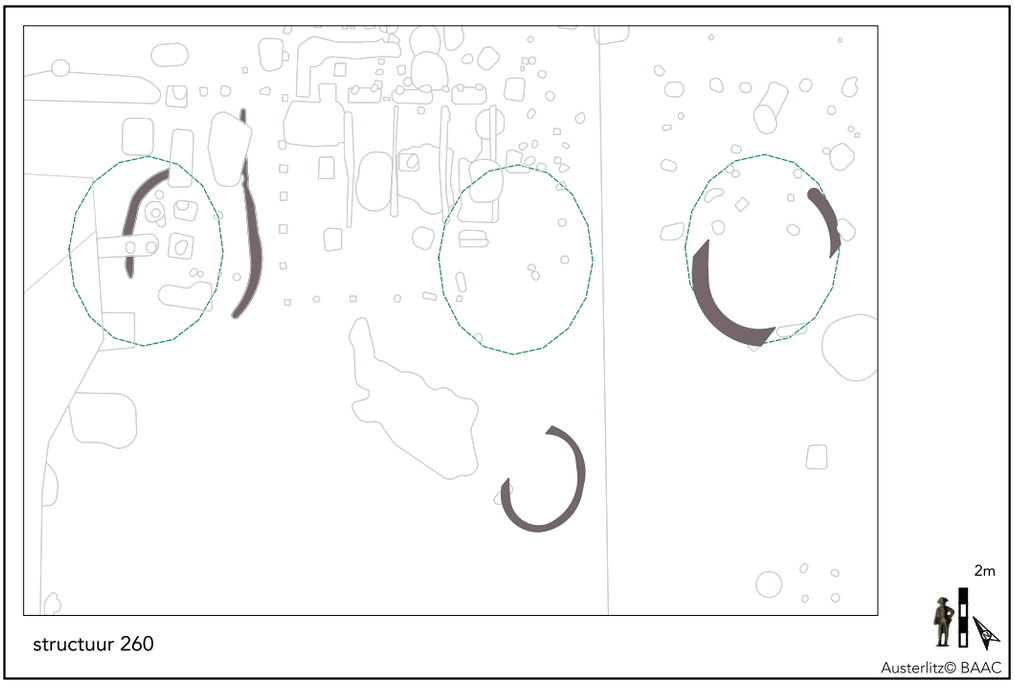

Afb. 7.52 In donkerbruin de aangetroffen tentgreppels. Met groen zijn de locaties aangeduid waar de tenten hadden moeten staan, als ze "netjes"waren uitgezet. De kleine tentgreppel (structuur 260) is voor de tent van een bediende (schuin achter de kapiteinstent). De daadwerkelijke locatie van de kapiteinstent komt dus niet overeen met de voorgeschreven locatie; een meetfout bij het uitzetten van het kamp in 1804? (BAAC/Vestigia).

7.4.3 Tenten Stafofficieren

■ *Historische achtergrond*

Ten zuiden van de kapiteins bevond zich de linie van de bataljons officieren (nr. 8/I), op de kaart *Plan Général* aangeduid als de *Etats-Majors des corps* en op de kaart van de Marmont als de *Officiers Superieurs*. Volgens Bardin op een afstand van 20 meter achter de kapiteins.[147]

De staf van het 11e regiment bestond in 1804 uit één *colonel*, een majoor vier *chef de bataillon*, twee *quartier m. tres* (penningmeesters) en vier *adjudant majors*. Daarnaast werden twee *chirurgien majors*, drie *aides majors* (assistenten van de chirurgijns), en vier *sous aides majors* (assistent van de assistent) tot de staf gerekend.[148] De chirurgijns hebben echter geen officiersrang en hun ondersteunend personeel al helemaal niet.

Niet alle voorgenoemden verbleven in Camp d'Utrecht. Aangenomen kan worden dat de *major*, één *chef de bataillon*, één *quartier m. tres*, één *adjudant major*, één *chirurgien major* en twee assistenten bij het depotbataljon verbleven. Daar was immers ook toezicht nodig. De acht overige officieren en de chirurgijn die wel in Camp d'Utrecht aanwezig waren, hadden ongetwijfeld ieder een eigen tent. Hun assistenten en bedienden moesten mogelijk tenten delen.

De kolonel verbleef in een grote tent tegenover het centrum van het middelste bataljon.[149] Naast zijn tent stond een vergadertent opgesteld (mogelijk van hetzelfde grote formaat als de kolonelstent), én een tent voor zijn bedienden. De *chef de bataillon* verbleef eveneens tegenover het centrum van zijn veldbataljon. De tent van de *chef de 2e bataillon*, stond (rechts?) naast de kolonel opgesteld.[150] De volgorde waarin de tenten van de overige officieren in deze linie stonden is niet duidelijk.

In diverse historische bronnen is sprake van "*hoofdofficiertenten*" dan wel "*groote tenten*", hiermee worden dus tenten voor de kolonels bedoeld. Afgaande op een schets (afb. 7.53) en beschrijving uit 1800 bestond een kolonelstent uit twee staanders met een legger daartussen.[151] De ingang was te herkennen aan een lagere (derde) staander met versiering. De top van de staanders was voorzien van een ijzeren pin en een bol(knop). De tent bestond uit een binnen- en buitentent, had rechtopstaande muren en twee halfronde uiteinden. Op het tentdak waren ter versiering meerdere blauwe wimpels bevestigd. De afmetingen van een kolonelstent voor het kamp in Naarden in 1809 bedroegen 6,28 x 3,93 x 2,59 m (lengte x breedte x hoogte). De muren hadden een hoogte van 1,36 m.[152] Op afbeelding 7.54 is een dergelijke tent bestemd voor een hoofdofficier weergegeven, in dit geval met een luifel en een zodenbank (afb. 7.54).

In een lijst uit 1802 wordt melding gemaakt van een bedstede-gordijn bij een dergelijke tent.[153] Hieruit, en uit een opgave uit 1809, blijkt dat het slaapgedeelte afgescheiden was van de rest van de tent.

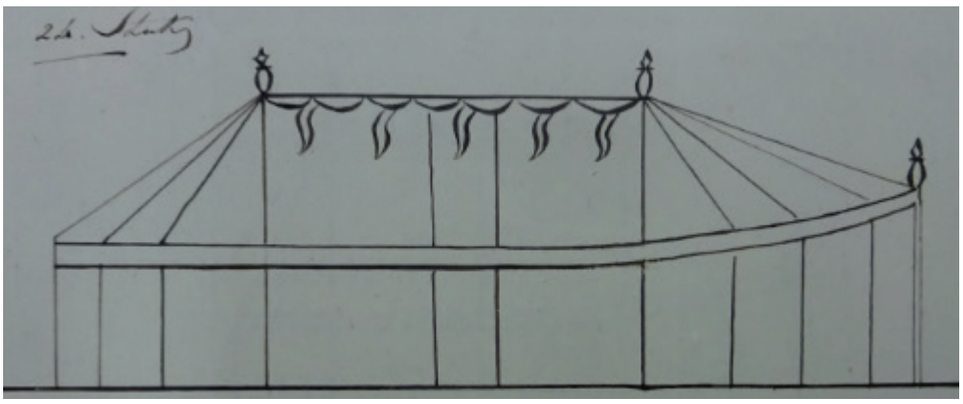

Afb. 7.53 Schets van een zogenaamde "groote tent" (inclusief binnentent) bestemd voor kolonels van het Bataafse leger uit 1800 (NL-HaNA 2.01.14.02.342).

147 Bardin 1813a, 377.
148 Champeaux 1804, 18-20.
149 Bardin, 1813a, 377.
150 Bardin laat op bijlagen een iets andere indeling zien, waarbij de tenten van major en de penningmeester naast de kolonel staan opgesteld. Het is echter onwaarschijnlijk dat een penningmeester hoger in rang werd geacht.
151 NL-HaNA 2.01.14.02.342.
152 NL-HaNA 2.01.14.02.1075 (166).
153 NL-HaNA 2.01.14.02.490 (39).

Een vergadertent was waarschijnlijk van hetzelfde model (hoewel dit nergens duidelijk wordt gemaakt) maar had dus geen slaapgedeelte.

Kolonels deelden hun tent natuurlijk niet met anderen, zijn knecht sliep in een eigen 5-mans tent vlakbij. Een brief uit 1800, geschreven door de Bataafse luitenant kolonel O.Z. van Sandick aan zijn geliefde vrouw (zie kader) geeft weer hoe hij de nacht doorbracht in een officierstent.[154]

Luitenant kolonel O.Z. van Sandick:

"Voor Avond raakten alle de Tenten opgezet, en bij geluk kwam er ook nog Stroo, zoodat wij ons Bed nog vór den Nacht konden maaken: mijn Tent is geheel van grijs Linnen, met blaauwe Streepen op de Naaden; maar nog zoo groot nog Zoo gerieflijk als mijne Eijgene, omdat de binnen Tent niet van BeddeTiek gemaakt is, maar men kan het er zeer wel in doen. In het Agter binnendeel legd mijn Stroo, zeer dik in form van Bed op de grond, en daar heb ik deeze Nacht reeds bij uitstek wel geslaapen, want ik was zeer moey van al het heen en weêr drentelen gister in het Camp."(..) Tot provisionele Oppasser heb ik, in Afwagting van den mijnen, genoomen Jan Welliger die grenadier Musicant die u de … in Wageningen heeft gebragd, en waarmede ik zeer wel te Vreeden ben, als zijnde zeer gewillig, Proper en handig; – Hij slaapt bij mij in de Tent ook op Stroo, tusschen de buyten en binnen muur op de Linker Zijde van de Tent: – ik heb deezen Nagt in mijn Borstrok geslaapen, met mijn Mantel in Plaats van Deeken, en de grijze jas op de Voeten, en zoo was ik zeer wel; niet te warm nog niet te koud: – wij hebben alle zoo officiers als Soldaaten Slaapzakken ontfangen die zeer goed zijn, het zijn grijze linnen Zakken, als een meelzak, waar men de Voeten in steekt en die men dan over zich heen trekt, zoover als ze reyken, zoo dat als met legd, ze bijna tot onder de Armen koomen: – dat lijkt wel naar de Historie die ik u verteld heb van die heer en Dame die 's Nachts in een zak wierden gestooken: – het is echter zeer goed, om dat het Zuyver en Warm is, en men dan niet door het scherpe Stroo gestooken word.

Onze meubels zijn gering, want Stoelen en Taafels zijn er hier weynig of niet te krijgen, echter weet men zich te behelpen. Ik schrijf bij voorbeeld U deeze, zittende op onze Veldkachel voor de BataillonsCass, dat mijn Taafel is: – ook heb ik mijn Coffertje om op te zitten, en daar wij in de Major zijn Tent /: die naast de mijne staat agter het Battaillon:/ Eeten en Dejeuneren, zoo diend ons dan de kleyne BattaillonssCass tot Taafel en wij zitten beurtelings op Eene Stoel die wij bij de Boeren gehuurd hebben, of op een Mantel of Mantelzak of zoo iets. (..).

Zondagnaamiddag, den 13e Julij: – goeden dag, lieve beste Vrouw! Ik hoop dat gij weder zoo wel zult geslaapen hebben als ik deezen Voorleeden Nacht; – een knegts Tent die niet opgeslaagen kon worden heeft mij tot een soort van Laaken verstrekt, en dus lag ik nog beeter als de Eerste Nacht! (..)

Maandag ogtend, den 14e Julij 1800, Altoos nog uit het Camp bij Eijndhooven

Goedenmorgen, lieve, beste Vrouw / al weederom heb ik deeze Nacht wel geslaapen; – de Dagen blijven warm, en de Nachten koud, maar ik heb er niets van gevoeld, als zijnde wel gedekt, en verzorgd met mijn Mantel, Jassen etc. – Mijn hoofdkussen is een grijze Linnenzak waarin de Pinnen van mijn Tent geweest zijn en die daar Zeer wel toe kan dienen."

■ *Archeologische verschijningsvorm*

Van tenten van de staf- en hoofdofficieren zijn helaas geen sporen aangetroffen. Onbekend is of de greppels te ondiep zijn uitgegraven door de soldaten, of dat de verstoring van de bovengrond hier dieper reikte,

154 Sandick 1800; brief nr. 2, 17 juli 1800. Van Sandick en zijn bataljon moest in juli 1800 plotsklaps naar een tentenkamp bij Eindhoven waar het "Gallo-Bataafse" leger werd verzameld werd voor een campagne langs de Rijn.

Afb. 7.54 Hoofdofficierstent met luifel in het kamp van Rijen in 1831. Voor de tent twee aarden zitbanken. (D.T. Gevers van Endegeest; Atlas van Stolk, Rotterdam nr. 41936). Rechtsachter twee tenten voor bedienden, links een tent waarschijnlijk bestemd voor een assistent

7.5 Tuinen

■ *Historisch overzicht*

Een Frans kamp met langdurige bezetting was niet compleet zonder tuinen. De officiersverblijven in de kampen van bijvoorbeeld Boulogne, Wimereux en Ambleteuse waren dan ook voorzien van tuinen met bloemen, ornamenten en deels ook groenten.[155]. In sommige kampen moest iedere compagnie soldaten een eigen groentetuin onderhouden. In het kamp van Boulogne bevonden deze zich achter de verblijven van de officieren zodat die toezicht konden houden.[156] Op deze manier werden de soldaten beziggehouden en daarnaast leverde het gratis groenten op.[157]

Uit diverse historische beschrijvingen van het Camp d'Utrecht blijkt dat ook hier fraaie tuinen aanwezig waren, gelegen voor de tenten van de officieren. Opvallend genoeg maakt niemand melding van groentetuinen. De tuinen dienden dus waarschijnlijk vooral ter verfraaiing van het kamp maar boden tegelijkertijd een beetje privacy. Waarschijnlijk was de grootste en mooiste tuin gelegen bij de tent van de Géneral en Chef de Marmont. Loenen weet te melden dat rondom deze tent talrijke bomen en planten werden gepoot bij de inrichting van het kamp.[158] Dat de inrichting van de tuinen extreme vormen kon aannemen blijkt wel uit onderstaande citaten (in kader).

Francois Dumonceau;[159] zoon van generaal Dumonceau:

"En wat een prachtig kamp was dat. De officierstenten waren omringd door schaduwrijke bosjes met banken of ligstoelen op het grasveld, tuintjes versierd met bloemen, vazen of beeldjes, vijvers vol rode vissen en eenden, miniatuurboten en scheepjes en watervallen. De infanterie schoot op de schietschijf of voerde manoeuvres uit. De cavalerie werkte op een andere plek. De artillerie oefende op hun schietterrein. Ik ging daar graag kijken."

155 Lemaire 2020, 68.
156 Lemaire 2020, 342.
157 Lemaire 2020, 425
158 Loenen 2008, 29; geen bronvermelding.
159 Ingekort citaat uit het dagboek van François Dumonceau, de 14-jarige zoon van generaal Dumonceau, bevelhebber van de Bataafse divisie, die in 1804 in het kamp bij Zeist was gelegerd.

Hendrik Keetell; [160] een apotheker uit Utrecht:

"Dan noch muntte boven alles uit de klyne tuintjes, die aangelegt waren voor de tenten van alle officieren. De eene was al fraayer als de andere. Zy pronkten met alleetjes, bersootjes, piramidetjes, fontyntjes, beeldjes, vaasjes en dan nog daarenboven met allerhande liggende en staande figuuren, van plaggen gemaakt en dusdanig met mosch bestoken, dat men afbeeldsels van paauwen, arenden, en andere vogels op dezelve beschouwde. Een capityn had een geheel fortresje voor zyn tent, met batterytjes van canonnetjes voorzien, met poortjes, ophaalbruggetjes, pallissadetjes, schildwachthuisjes, enz. zeer fraai."

Ook het verplanten van bomen moet in dit kader worden genoemd. In veel egodocumenten wordt melding gemaakt van het verplanten van (naald)bomen, sommige wel 13 tot 16 meter hoog.[161] Deze werden uit de naastgelegen bossen gehaald en in het kamp opgezet (kader).

Tamboer Jan Willem van de Wetering

"De tenten der generaals, hoofdofficieren en andere officieren werden al spoedig met uit het bos gehaalde, opgaande dennenbomen beplant, het getal geëvenredigd naar de rang die zij bekleedden: generaals acht, generaal-majoors zes, kolonels zes, luitenant-kolonels en majoors twee dennenbomen. De tenten der verdere officieren, onderofficieren en manschappen werden met groen beplant en overdekt naar welgevallen, zodat het, zover het oog kon zien, niets anders als één groen bos opleverde.'

Afb. 7.55 Aquarel van een gedeelte van het legerkamp bij Rijen (1830-1839). Dit kamp dateert van na de Franse tijd. De indeling is overeenkomstig met Camp d'Utrecht, maar het type tent en keuken is anders. Een mooie overeenkomst zijn de "tuinen". Voor de tenten van de kapiteins en de bataljonscommandant worden struiken en zodenbanken afgebeeld, de luitenants moesten het zonder een tuintje stellen (Nationaal militair museum; objectnr. 00270335).

160 Anoniem, 1903, 460-46.
161 Loenen 2008, 47.

Dit verhaal is misschien minder vreemd dan het lijkt. Op afbeeldingen van 18e eeuwse kampen wordt de voorzijde van een officierstent vaak afgeschermd met groene struiken (afb. 7.55). Tevens worden bij de tenten van hoge officieren soms hoge bomen afgebeeld, waarschijnlijk is dat geen toeval.[162]

■ *Archeologische verschijningsvorm*

De luitenants en kapiteinstenten hadden een voortuintje. Hiervan zijn paalkuilen van de afbakening van de tuintjes aangetroffen (afb. 7.50 en afb. 7.51). De tuintjes soms een afgeronde en soms een vierkante vorm. De oppervlakten binnen de omheining varieert van 6 m^2 tot 17 m^2 bij de kapiteinstenten. Bij de luitenantstenten is in één geval een voortuintje van 5,3 m^2 te herkennen. De paalkuilen van de voortuintjes variëren in diepte, ook per tuintje. De diepste kuilen zijn 89 cm diep, maar er zijn ook een aantal waarvan in de coupe slechts een onderkant van 2 cm is aangetroffen. Er zijn geen paalkernen waargenomen. Binnen de tuintjes zijn geen sporen aan getroffen die wijzen op een bepaald gebruik of inrichting van de ruimte. Ook is het niet duidelijk of er misschien een (gedeeltelijke) overkapping is geweest. In de diepte van de sporen is geen aanwijzing voor een specifieke constructie.

Op de allesporenkaart zijn ter hoogte van de officierslinie veel paalkuilen aangetroffen. Hier zijn geen duidelijk herkenbare structuren uit te halen. In enkele gevallen zijn er (half) ronde vormen in te herkennen, vaak te klein voor een gebouw. Een voorbeeld hiervan is structuur 333 (afb. 7.56 en afb. 7.57). Hier lijken palen te hebben gestaan in twee halfronde vormen met een doorsnede van ongeveer 3 meter, tegenover elkaar. De paalkuilen variëren in diepte van 4 tot 40 cm. Mogelijk gaat het hier om een soort tuin inrichtingen. Ze liggen nabij de locatie waar een tent wordt verwacht, maar waar geen greppel is aangetroffen. Mogelijk is hier een tuin aangelegd, in plaats van een tent, of stond er wel een tent en is dit een tuininrichting uit de fase van het barakkenkamp.

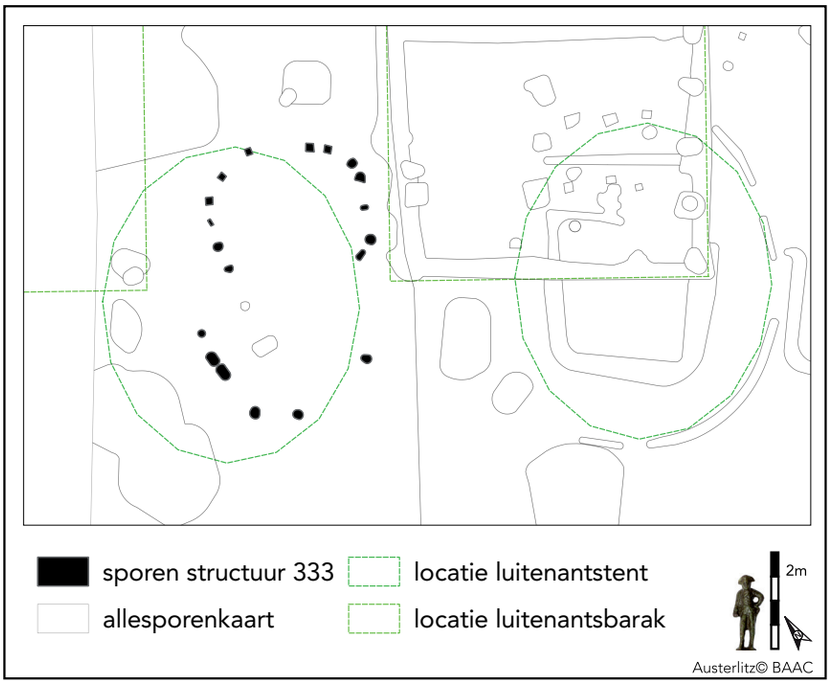

Afb. 7.56 Structuur 333, twee halfronde palencirkels, mogelijk een tuininrichting (BAAC/Vestigia).

In de officierszone is een grote structuur aangetroffen die wordt geïnterpreteerd als tuin, mogelijk voor een hoofd- of stafofficier. Het is de vraag of deze bij het tenten of het barakkenkamp hoort. Omdat de aanwijzingen voor een toewijzing ten tijde van het barakkenkamp net iets sterker lijken, wordt deze structuur in het volgende hoofdstuk besproken (hoofdstuk 8.7).

162 Bijvoorbeeld de tent van prins Frederik in het legerkamp van Rijen in 1831 die omgeven was met vijf bomen (tekening van J.P.Blom).

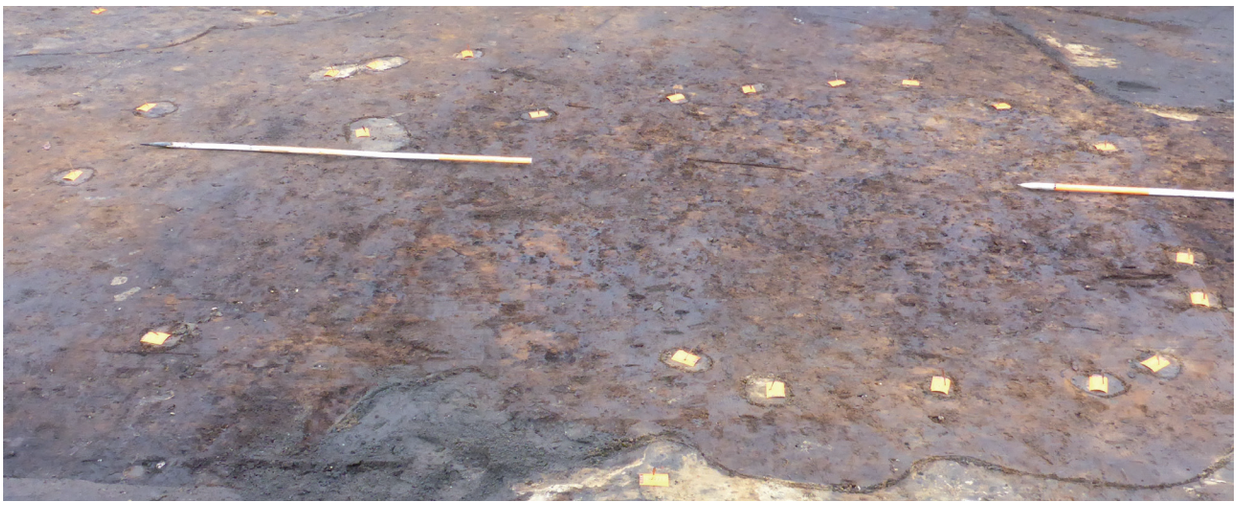

Afb. 7.57 Tuintje structuur 333 in het vlak, richting het noordwesten (BAAC/Vestigia).

7.6 Officiers voorzieningen

7.6.1 Latrines

■ *Historische achtergrond*

Na de linie van de stafofficieren wordt op de kaart *Plan Général* een linie van latrines voor officieren weergegeven (nr. 53). Het symbool voor een officierslatrine op de *Plan Général* is hetzelfde als die voor de soldatenlatrines, wel is de opening hier gericht naar de linie van de officieren toe. De latrines voor officieren dienden officieel op een afstand van 30 of 36 meter achter de linie van de staf (*etat major*) gemaakt te worden, tegenover het centrum van ieder bataljon. Opvallend is dat op de kaart van de Marmont geen linie van officiers latrines wordt weergegeven.

Onbekend is hoe deze latrines eruitzagen, mogelijk werd dezelfde constructie gebruikt als die voor de soldaten-latrines. Aangezien in ieder bataljon ongeveer 35 officieren aanwezig waren mag ervan worden uitgegaan dat deze latrines kleiner waren.

■ *Archeologische verschijningsvorm*

Binnen het opgravingsgebied is geen officiers latrine aangetroffen. De afstand van 30 of 36 meter zou net buiten het onderzoeksgebied kunnen vallen. Grote kuilen die eventueel in aanmerking zouden komen en die op ongeveer de juiste afstand van de staflinie lagen, zijn kritisch bekeken, maar geen van de kuilen had een vulling die in verband kan worden gebracht met een functie als latrine.

7.6.2 Officierskeuken

■ *Historische achtergrond*

Voor zover bekend onderscheiden officierskeukens zich niet van soldatenkeukens. Maar wat eten en drank betreft waren zaken anders georganiseerd. Officieren kregen ten eerste meer rantsoen uitgereikt. Daarnaast vormden ze vaak een *mess*; ze legden geld bij elkaar waarmee extra eten en drank werd gekocht. Aangenomen mag worden dat dit eten van een betere kwaliteit was dan die van de soldaten. Waar de officieren van het 11e regiment aten is onbekend, het kan zijn dat daarvoor een aparte barak was gereserveerd.

■ *Archeologische verschijningsvorm*

Nog iets verder naar het zuidwesten, op 17 m afstand van de staf- en hoofdofficierslinie, is een keuken aangetroffen. Hier werd waarschijnlijk voor de officieren gekookt. De keuken bestond uit een kuil (5,60 x 4,40 m) met plaggenwanden, gezien de plaggenvulling was mogelijk sprake van een plaggenopbouw. Op de locatie van de kookvuren zijn oranje brandplekken aangetroffen (afb. 7.58). De keuken is op dezelfde manier opgebouwd als de kampkeukens in de facilitaire zone van het kamp (zie hoofdstuk 7.5.3).Het is niet bekend of deze keuken bij het tenten- of het barakkenkamp hoorde.

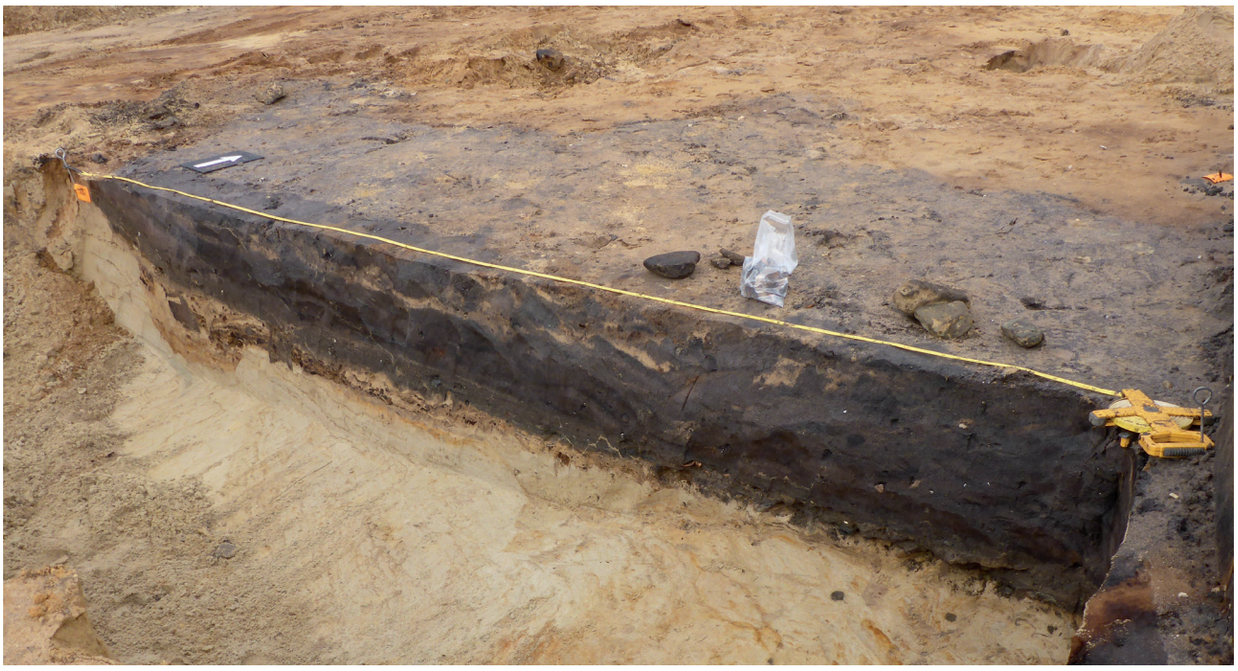

Afb. 7.58 De officierskeuken (structuur 184), een grote kuil gevuld met plaggen. Aan de randen zijn de locaties van de vuren aangetroffen, te herkennen aan de oranje kleur (BAAC/Vestigia).

7.7 Blancineuses/vivandieres tenten

■ *Historische achtergrond*

Een bataljon in 1804 was niet compleet zonder *vivandières* (marketensters) en *blanchisseuses* (wasvrouwen); dit waren officiële en betaalde functies. Sinds 1800 werd geen onderscheid meer gemaakt in functie, hoewel beide beroepsnamen gehandhaafd bleven. Er mochten er maar vier vrouwen per bataljon aanwezig zijn, onder de verzamelnaam *cantinière*.[163] Op de kaart van de Marmont bevindt zich de linie van deze vrouwen (H) op redelijk grote afstand van de staf. Op de *Plan Général* wordt de linie van de wasvrouwen en marketentsters niet aangegeven. Onduidelijk is dus waar de wasvrouwen zich bevonden in de zone tussen de latrines en de staf, óf achter de latrines van de officieren.

■ *Archeologische verschijningsvorm*

Op circa 28 m afstand van de officierslinie (richting het zuiden) zijn een aantal ovale greppels gevonden, wat mogelijk delen van tentgreppels zijn. Gezien de ligging is het mogelijk dat het hier om greppels gaat van tenten waarin *de cantinières* verbleven.

De greppels liggen noordwest-zuidoost georiënteerd. Dit is haaks op de tentgreppels van de militairen (noordoost-zuidwest). Ze zijn ook iets hoekiger van vorm in het vlak (afb. 7.59). De diepte van de greppels bedraagt 4 tot 35 cm. De greppels hebben een vlakke bodem en over het algemeen een licht grijsgele vulling. Gezien de geringe diepte van sommige delen is het niet vreemd dat ze niet in zijn geheel bewaard zijn gebleven. Op basis van de aangetroffen delen, kan het omgreppelde oppervlak niet bepaald kan worden. In één geval kan een breedte van de omgreppeling van vijf meter worden vastgesteld.

Deze greppels zijn aangetroffen aan de westzijde van bataljon locatie C. Helaas is de rest van bataljon C ter hoogte van deze zone verstoord, of valt het buiten de opgraving. In bataljon B zijn dergelijke tentgreppels niet aangetroffen en deze zone valt in bataljon locatie A buiten de opgraving. Het is dus niet vast te stellen of sprake is van een vast patroon.

Afb. 7.59 Tentgreppels van de wasvrouwen in het vlak (richting het zuidwesten) en op tekening (BAAC/Vestigia).

163 Cardoza 2010, 60.

7.8 Linie van brigade generaals en de kampdorpen

■ *Historische achtergrond*

Vervolgens kwam de linie van de brigade generaals (7), (een brigade bestaat uit meerdere regimenten). De brigade generaals waren gelokaliseerd tegenover de desbetreffende regimenten.

Op de kaart *Plan Général* wordt het verblijf van deze zes brigade generaals aangeduid met nr. 7. Dus het onderkomen van brigadegeneraal Soyez bevond zich bij nr. 7, ter hoogte van het 11e regiment. Dit onderkomen betrof niet alleen de tent voor de brigade-generaal maar ook diverse tenten voor zijn staf. Op de *Plan Général* worden ook een latrines en een klein gebouw, waarschijnlijk een stal weergegeven. Een eigen keuken, hoewel niet afgebeeld zal waarschijnlijk ook deel hebben uitgemaakt van dit deel van het kamp.

Over het uiterlijk van de tenten bestemd voor de brigade generaals is niets bekend. De oudst bekende vermelding van een generaalstent dateert uit 1804, toen een lijst werd opgesteld van de benodigde tenten voor de Bataafse divisie in Camp 'd Utrecht.[164]

Op dezelfde linie gevestigd als de brigade-generaals, bevonden zich volgens de *Plan Général* ook de *traiteurs, limonadiers et marchands* (56), ofwel de behuizingen van de kampvolgers. de Marmont liet enkel een straat zonder nadere toelichting afbeelden. Beide kaarten gecombineerd geven een beeld van kampvolgers die woonden langs een straat. Langs deze straat bevonden zich tevens tenten waar bezoekers van kamp konden eten, drinken en souvenirs konden kopen. In tegenstelling tot de naam doet vermoeden verkochten "*limonadiers*" overigens wel degelijk alcoholische dranken. Uit historische bronnen is verder bekend dat ter hoogte van iedere divisie sprake was van één kampdorp.

■ *Archeologische verschijningsvorm*

Eén van de opgravingen bevond zich in de zone van de brigadegeneraals. De sporen die werden aangetroffen waren echter niet militair van aard. Het bleek dat een kampdorp was aangesneden. De aangetroffen structuren worden verder beschreven in hoofdstuk 9 over de burgerbewoning die eveneens deel uitmaakte van Camp d 'Utrecht.

7.9 Het kamp buiten het onderzoeksgebied

Een groot deel van het kamp is gelegen buiten het onderzoeksgebied. Hoewel dit geen deel uitmaakt van het onderzoek wordt het hieronder kort beschreven om zodoende toch een vollediger beeld te geven.

■ *Divisie generaals (6/F)*

De voorgenoemde straat vormde de grens tussen het druk bevolkte deel van het kamp (de bataljons en kampdorpen) en een minder intensief gebruikte kampdeel. Hier waren de divisiegeneraals met hun staven gevestigd, inclusief een theater, distributiemagazijn, postkantoor, kruitmagazijn en artilleriekamp.

De eerste linie binnen dit rustiger deel van het kamp was die van de divisiegeneraals; hiervan waren er drie. De 1e divisie werd geleid door generaal Boudet, de 2e door Grouchy, en de 3e door Dumonceau. Informatie over hun tentonderkomens is spaarzaam. Op de *Plan Général* bestrijkt een divisiegeneraal met zijn staf een groot oppervlak (nr. 6). In deze zone stonden meerdere tenten met ten zuiden daarvan een latrine, stal (nr. 54; *Ecuries des difference quartier des generaux*) en een plek voor de cavalerie van de divisie (nr. 55; *abri pour le cavallerie de service des les divisions*). Daarnaast had elke divisiestaf de beschikking over een waterput.

■ *Kampfaciliteiten*

In de zone tussen de divisiegeneraals Boudet (1e divisie) en Grouchy (2e divisie) bevond zich een theater (nr. 58) en een distributiemagazijn (nr. 57). Links van Grouchy was het postkantoor gevestigd (nr. 63; *ecurie de la messagerie*). De aanwezigheid van een theater lijkt op het eerste gezicht misschien vreemd, maar in de Napoleontische tijd was dit niet abnormaal. Uit beschrijvingen van andere kampen is bekend dat deze beschikten over danslokalen en schermscholen.

164 NL-HaNA 2.01.14.02.678 (43).

■ *Generaal en Chef (1/E)*

Over het uiterlijk van generaalstenten is zoals reeds vermeld vrijwel niets bekend. Eigenlijk is alleen veel informatie beschikbaar over de tent die speciaal is gemaakt voor generaal de Marmont in het Camp d'Utrecht (afb. 7.60).[165] Deze tent met opstaande "muren" (de rechtopstaande wanden) had een lengte van 21 meter en een breedte van 6,8 m. De houtconstructie bestond uit staanders met daartussen een legger. Ter hoogte van de overgang naar de halfronde uiteinden bevonden zich twee dwarsleggers. De tent was voorzien van een binnentent, gemaakt van een dure soort stof (chits ofwel beddeteek genoemd), was rijk versierd, en onderverdeeld in appartementen. Dit tentmodel wordt in het algemeen aangeduid met de benaming marquee. De ingang bij een marquee bevindt zich doorgaans aan de lange zijde. De tent van generaal de Marmont was uitzonderlijk duur; 12.000 gulden. Uit de ophef die hierover ontstond binnen de Bataafse Republiek[166] kan worden afgeleid dat een standaard generaalstent waarschijnlijk kleiner, en minder rijk versierd was.

In de een ruime zone om het verblijf van de *général en chef* en zijn staf waren veel stallen (nr. 54) latrines en diverse andere verblijven aanwezig. Zo ook een tuin en het park van de genie en de verblijven van de générale garde.

Het meest zuidoostelijk deel van het kamp, op dezelfde hoogte als de verblijven van de Marmont, werd in beslag genomen door het artilleriepark en de tenten van de artillerie (nrs. 38, 39, 40, 41, 42).

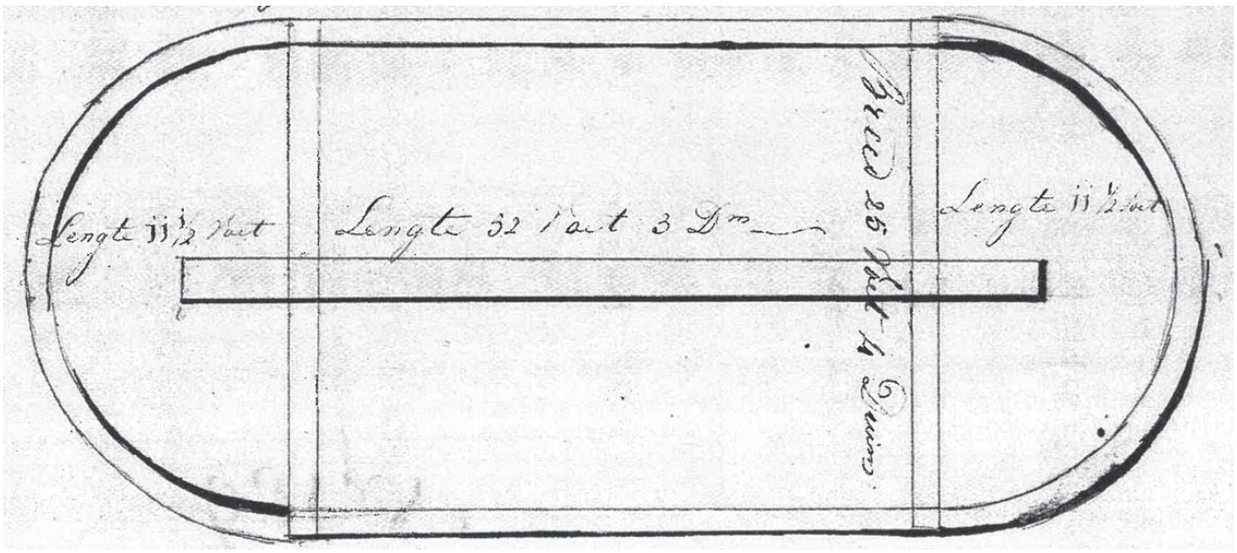

Afb. 7.60 Plattegrond van de tent van général en chef de Marmont (Loenen 2008, 29).

165 Loenen 2008, 28-29.
166 Loenen 2008, 28-29.

7.10 Conclusie

Op de appélpaats zijn weinig sporen aangetroffen, ook sporen van een *faisceaux d'armes et drapeau* ontbreken. Geweren werden 's avonds opgeborgen in kleine tenten die speciaal hiervoor gemaakt waren. De linie van de geweerkappen was herkenbaar vanwege enkele tentgreppels met een doorsnede van 1,70 tot 2,10 m. De afstand tot de soldatentententen bedroeg 8,25 m. Dat is iets minder dan de regels van Bardin aangeven.
Uit historische bronnen is bekend dat aan het Camp d' Utrecht zowel 5-mans soldatentententen maar met name 10-mans soldatentententen zijn geleverd waarvan de afmetingen niet van bekend zijn. Archeologisch gezien lijkt inderdaad sprake van twee verschillende tenten. De weinig voorkomende 5-manstent was ca. 240 – 245 cm breed, met een lengte van 335-480 cm. De 10-mans tent blijkt ongeveer 260 tot 350 cm breed en 390 tot 550 cm lang te zijn geweest met halfronde uiteinden.
De soldatentententen stonden in 16 rijen van 5 diep (ofwel 80 soldatentententen per bataljon), aan weerszijden van een kampstraten, haaks op appélplaats. Uit het verspreidingspatroon van de tenten, herkenbaar aan de tentgreppels, kan worden afgeleid dat een bataljon van het 11e regiment in 1804 maar uit 8 compagnieën bestond. Dit bekend dat de negende compagnie elders gelegerd was, waarschijnlijk gaat het om de grenadiers.

Tussen de tenten bevonden zich soms afwateringsgreppels, waarschijnlijk een verwijzing naar de natte zomer van 1804. Gegevens over het interieur van de tenten is spaarzaam. Metaalvondsten met stro daaraan gekleefd, geven aan dat de soldaten sliepen op ligstro, een algemeen bekend gegeven. Het vondsmateriaal is doorgaans klein wat niet raar is aangezien acht soldaten in een 10-manstent moesten slapen. Ruimte gebrek was een groot probleem. Een ander probleem was de koude, in tenten mocht geen vuur worden gemaakt. Uit historische bronnen is bekend dat soldaten in koude perioden kuilen uitgroeven onder hun tentzeil. Kennelijk is dat ook in Camp d'Utrecht gebeurd. Aangezien het kamp pas in de eerste week van november werd ontruimd kan het goed zijn dat soldaten het koud hebben gehad.

Ten zuiden van de soldaten tenten bevond zich de linie van de waterputten. Deze bleken inderdaad bijzonder diep te zijn: 14 meter. Dit is overeenkomstig de historische bronnen.Hoe deze eruitzagen is onbekend gebleven; sporen van een putschacht zijn niet meer gevonden. Uit historische bronnen is ook bekend dat in het kamp, met name ter hoogte van de linie waterputten, ook zodenbanken en versieringen stonden welke gemaakt waren van zoden. Helaas zijn sporen hiervan niet teruggevonden. In deze linie, waren ook naaldbomen geplant, boomplant gaten konden helaas niet worden onderscheiden tussen de vele kuilen. Mogelijk waren de verplante bomen niet opgezet in een regelmatig patroon.
Keukens dienden op een afstand van 10, 11 of 11,75 m van de soldatentententen te worden opgericht. De keukens, deels met kuilwanden van plaggen, bevonden zich op circa 17 m, en bestonden uit vele langwerpige kuilen met meerdere stookplaatsen, die elkaar oversneden. Klaarblijkelijk zijn de keukens van het tentenkamp vaak hersteld en verplaatst.

De linie van de noodbarakken, opgericht vanwege het natte weer, is ook teruggevonden. Deze barakken hadden een omvang van 8 x 5 meter.

De luitenants- en kapiteinstenten waren goed herkenbaar aan de tentgreppels maar ook aan de "voortuinen". Een gebied van enkele vierkante meters omgeven door palen, mogelijk gebruikt om struiken te verankeren. Op deze manier werd dan een "heg" gecreëerd. De tenten van de kapiteins (maximaal 5,40 x 4,00 m) en de luitenants waren natuurlijk groter dan die van de manschappen. Van de linie van de stafofficieren en wasvrouwen zijn geen tot weinig sporen van teruggevonden, waaraan dit ligt is onduidelijk.

Kortom, het archeologisch onderzoek heeft veel historische bronnen met betrekking tot het tentenkamp kunnen bevestigen, de linies zoals weergegeven op de kaarten zijn meestal zonder grote problemen teruggevonden. Het onderzoek heeft met name de structuren kunnen verduidelijken; hoe zagen de tenten en keukens eruit. Deels toont het ook aan dat richtlijnen, zoals verwoord door Bardin, niet op de exacte meter werden nageleefd. Met name de linie van de bataljonsstaf en de wasvrouwen zou in de toekomst nader onderzoek verdienen.

Afb. 8.1 Kaart van het barakkenkamp in november 1807, het front is beneden (NL-HaNA 2.01.14.02.1032; zie ook Loenen 2008, 124-126).

8 Het barakkenkamp

J. Mooren en M. Kalshoven (BAAC)

8.1 Inleiding

Aangezien het voorafgaande jaar (1804) erg nat was geweest, en waarschijnlijk omdat de overige kampen van Boulogne inmiddels ook volledig bestonden uit barakkenkampen, is vervolgens besloten om ook van Camp d'Utrecht een barakkenkamp (1805) te maken. Volgens Savart verschilt een barakkenkamp niet van een tentenkamp, een tent staat gelijk aan een barak.[167] Voordeel van barakken is dat ze veel beter bescherming bieden aan de soldaten tegen koud en nat weer. Om deze reden werden ze dan ook opgericht als legers ergens lang moesten verblijven, met name in de herfst en winter.

Legerkampen met barakken (ofwel hutten van hout, stro of plaggen) in plaats van tenten bestonden al vanaf de middeleeuwen. In diverse 17e eeuwse instructieboeken worden barakkenkampen dan ook weergegeven. Vreemd genoeg zijn er vrijwel geen gedetailleerde afbeeldingen van gemaakt. Een barakkenkamp is dus niet iets unieks. Wel uniek is de grootschaligheid en de strakke inrichting van barakkenkampen uit de Franse tijd. De eerste keer dat een dergelijk barrakenkamp in Europa werd opgericht was in 1793 te Bidassoa aan de Spaans-Franse grens, iets later in hetzelfde jaar gevolgd door een kamp bij Duinkerken. De bedenker van dit type kamp was volgens de Fransen; A. Lomet; baron des Foucauds.[168] Of dit echt klopt is de vraag, aangezien het Amerikaanse leger al iets eerder soortgelijke grootschalige barakkenkampen gebruikte. De eerste keer tijdens de winter van 1777-1778, toen het Amerikaanse leger in Valley Forge overwinterde, maar ook in de jaren daarna zijn elders in Noord-Amerika soortgelijke kampen ingericht.[169] Aangezien duizenden Fransen aan Amerikaanse zijde meevochten in de Onafhankelijkheidsoorlog hebben zij dergelijke kampen ongetwijfeld gezien. Hoe het ook zij, de kampen van Bidassoa en Duinkerken waren dé voorbeelden voor de barakkenkampen van Boulogne, Brugge en Utrecht.

In het vervolg van de Napoleontische oorlogen zouden nog talrijke andere, soortgelijke, barakkenkampen worden opgericht in Europa. Ieder van deze legerkampen verschilt enigszins, afhankelijk van de beschikbare bouwmaterialen en inzichten van de générale staf. Binnen één kamp mochten echter geen verschillen bestaan in linies. Als men één bataljon had gezien wist men hoe de andere bataljons ingericht waren; dat was een hoofdregel.

De regels die geldig zijn voor een tentenkamp zijn ook van toepassing op een barakkenkamp, de hutten dienen enkel als vervanging van tenten.[170] De hoofdindeling van het kamp in een appélplaats, linies van soldaten, waterputten, keukens, luitenants, kapiteins en staf is in Camp d'Utrecht dan ook hetzelfde gebleven in 1805. De frontbreedte die een bataljon innam in een kamp varieerde, dit afhankelijk van hoeveel soldaten aanwezig waren. Uitgaande van een bataljon van 640 soldaten, een opstelling op het slagveld in drie rijen van ieder 213 soldaten, en een breedte van 0,5 m voor iedere soldaat hoorde het front 105 meter breed te zijn. Dus; hoe meer soldaten, hoe breder het front. Afmetingen van tenten en barakken verschillen eveneens, en als gevolg daarvan zijn ook de afstanden tussen linies aangepast ten opzichte van het voorgaande jaar. Afgaande op historische bronnen en een kaart van het barakkenkamp uit november 1807[171] zijn nog meer verschillen te constateren (afb. 8.1, bijlage 8.1) hier zal later nader op worden ingegaan.

167 Savart 1812, 61.
168 Lemaire 2020, 153; deze verwijst naar Bardin 1841, 918; Jomini 1840: 58.
169 Een kaart van het kamp is getekend door Antoine-Jean-Louis Bègue (1743-1802). Adviseur van generaal George Washington en de Franse minister van Oorlog gedurende 1790-1791.
https://dp.la/primary-source-sets/revolutionary-war-turning-points-saratoga-and-valley-forge/sources/1376
170 Savart 1812, 61.
171 Voor de originele kaart zie NL-HaNA 2.01.14.02.1032. R. Loenen (2008) heeft de originele kaart, die beschadigd is, overgetekend.

8.2 Een rondgang door het barakkenkamp

In onderstaande paragraaf wordt nogmaals een rondgang door het kamp beschreven waarbij nader wordt ingegaan op de constructie van de barakken en op de verschillen met het tentenkamp uit 1804.

8.2.1 Appèlplaats

■ *Historische achtergrond*

Zoals bij de kaarten van het tentenkamp wordt de appélplaats niet aangegeven op de kaart van het barakkenkamp uit 1807. Op de appélplaats bevond zich ter hoogte van het midden van ieder bataljon de bataljon-/regiment vlag; *faisceaux d'armes et drapeau*.[172] Deze wordt niet aangeduid op de kaart uit 1807. De vlag was een object dat met veel ceremonie en respect behandeld diende te worden, dit verklaart dan ook de centrale plek binnen een kamp.[173] Op afbeeldingen van legerkampen worden vaak ook opgestapelde trommels bij deze vlaggen afgebeeld (afb. 7.11.) De vlaggen werden opgesteld recht tegenover het verblijf van de bataljon-/regiments commandant.[174]

■ *Archeologische verschijningsvorm*

Op de appélplaats van bataljon locatie B is een dubbele rij palen aangetroffen (afb. 8.2). De palenrijen liggen langs één van de kampwegen, vanaf de soldatenbarakken, richting het noordoosten. De twee rijen liggen op 4,20 m uit elkaar en zijn over een afstand van bijna 26,50 m te volgen. Het is mogelijk dat twee palen zijn oversneden door een recentere greppel en de rijen oorspronkelijk doorliepen tot buiten het opgraven gebied.

De eerste twee (meest zuidelijke) paalkuilen van de rijen, liggen tegen de hoekpalen van twee barakken, waardoor de structuur direct aansluit op de manschappenlinie. De paalkuilen zijn tot gemiddeld 40 cm onder het vlak bewaard gebleven. Twee paalkuilen ontbreken, mogelijk zijn ze niet waargenomen in het vlak.[175]

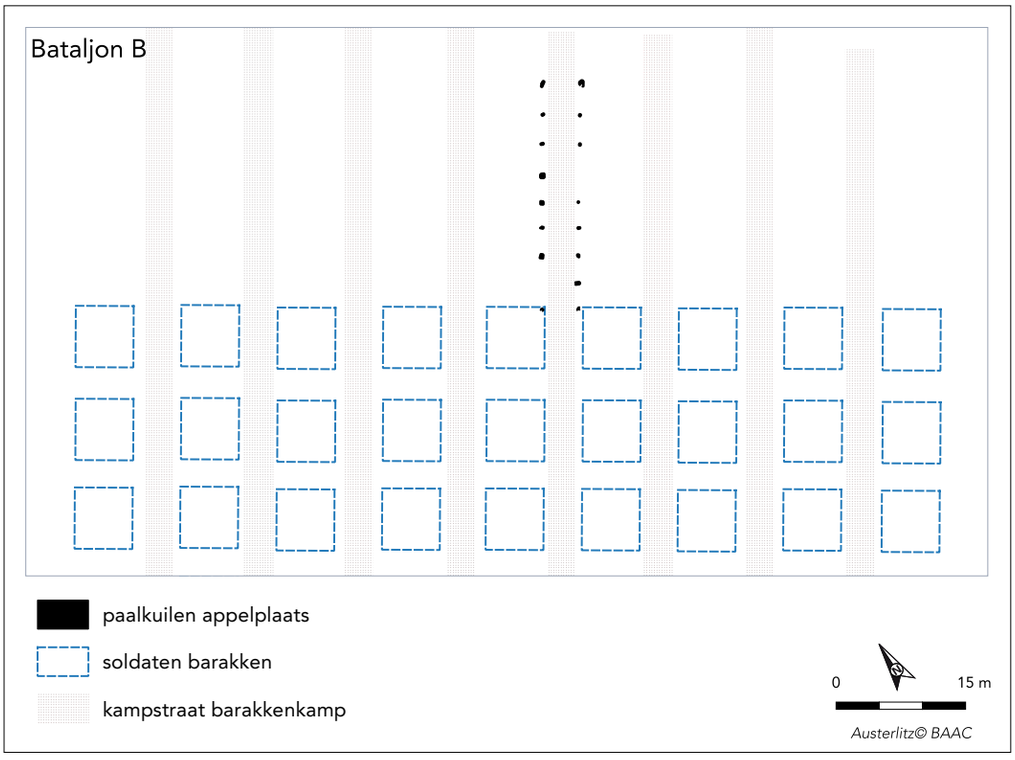

Afb. 8.2 De palenrijen langs één van de kampwegen over de appélplaats van het barakkenkamp (BAAC/Vestigia).

172 Leclerc 1806, 29; Bardin 1813a, 377.
173 Bardin 1813a; voor de vele regels met betrekking tot het omgaan met de vlag.
174 Leclerc 1806, 29.
175 In het veld is gericht gezocht naar deze ontbrekende paalkuilen, desondanks zijn ze niet gevonden.

De paalkuilen hebben in een aantal gevallen een duidelijke kern, maar er zijn er ook die zijn uitgetrokken of uitgegraven. De functie van de palen is strikt genomen niet bekend, maar mogelijk waren het vlaggenmasten of hadden ze een andere ceremoniële functie. De kampstraat die ze markeren, ligt min of meer midden in het bataljon (vanwege de oneven aantal rijen barakken, is er niet één middelste kampstraat). Ter hoogte van de staf bevindt zich aan weerszijden hiervan een grote barak (structuur 222 en 223). In de barak links van de weg (structuur 222) verbleef vermoedelijk de kolonel, in de barak rechts daarvan vermoedelijk de *chef de batallion* (structuur 223). Als deze interpretatie klopt komt dit dus strikt genomen niet geheel overeen met de richtlijnen waarin gesteld wordt dat de vlag recht tegenover het verblijf van de regiments-commandant moet worden opgesteld. Kennelijk is in Camp d'Utrecht een middenweg verzonnen.

8.2.2 Linie van wapenmantels

Een linie van wapenmantels wordt niet aangegeven op de kaart uit 1807.

- *Archeologische verschijningsvorm*

Sporen van wapenmantels die gerelateerd kunnen worden aan het barakkenkamp zijn niet gevonden. Dit kan betekenen dat de wapens elders werden ondergebracht. Misschien in de soldatenbarakken zelf, hier was immers meer ruimte dan in de tenten.

8.3 Soldatenbarakken

8.3.1 Inrichting manschappenzone

- *Historische achtergrond*

Op de kaart uit 1807 worden vier rijen van soldatenbarakken weergeven, parallel aan het front (afb. 8.3: onderaan). Bij de kaart uit 1807 bevindt zich ook een bijlage (bijlage 8.1). Hieruit blijkt dat de 1e divisie bestond uit 4 rijen van ieder 9 soldatenbarakken. Het meest oostelijk gelegen bataljon van de 1e divisie had rijen van ieder 10 barakken (afb. 8.1). Dit als voorbeeld dat de linies op detailniveau minder uniform zijn dan men op het eerste gezicht zou verwachten. Bataljon locatie A, B, en C bestond ieder uit 4 linies van ieder 9 soldatenbarakken (4 x 36 = 144 barakken).

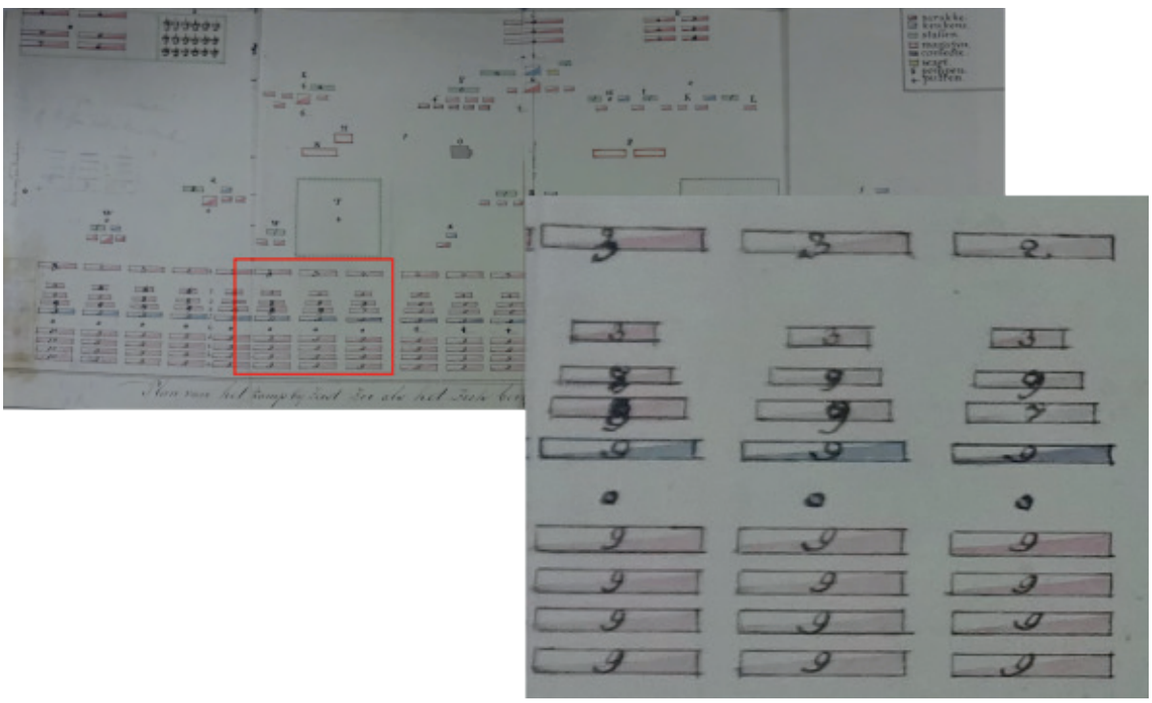

Afb. 8.3 Uitsnede van de kaart van het barakkenkamp uit 1807 van de bataljons die (deels) zijn opgegraven (BAAC/Vestigia) (Bron: NL-HANA 2.01.14.02.1032).

■ *Archeologische verschijningsvorm*

De soldatenbarakken zijn opgesteld in negen rijen van vier barakken achter elkaar, wat per bataljon betekent dat er 36 barakken voor de manschappen aanwezig waren.[176] In bataljon locatie A en B zijn van alle barakken de sporen aangetroffen. Van bataljon C (slechts gedeeltelijk opgegraven) zijn vijf rijen van vier barakken aangetroffen (bijlage 8.2).

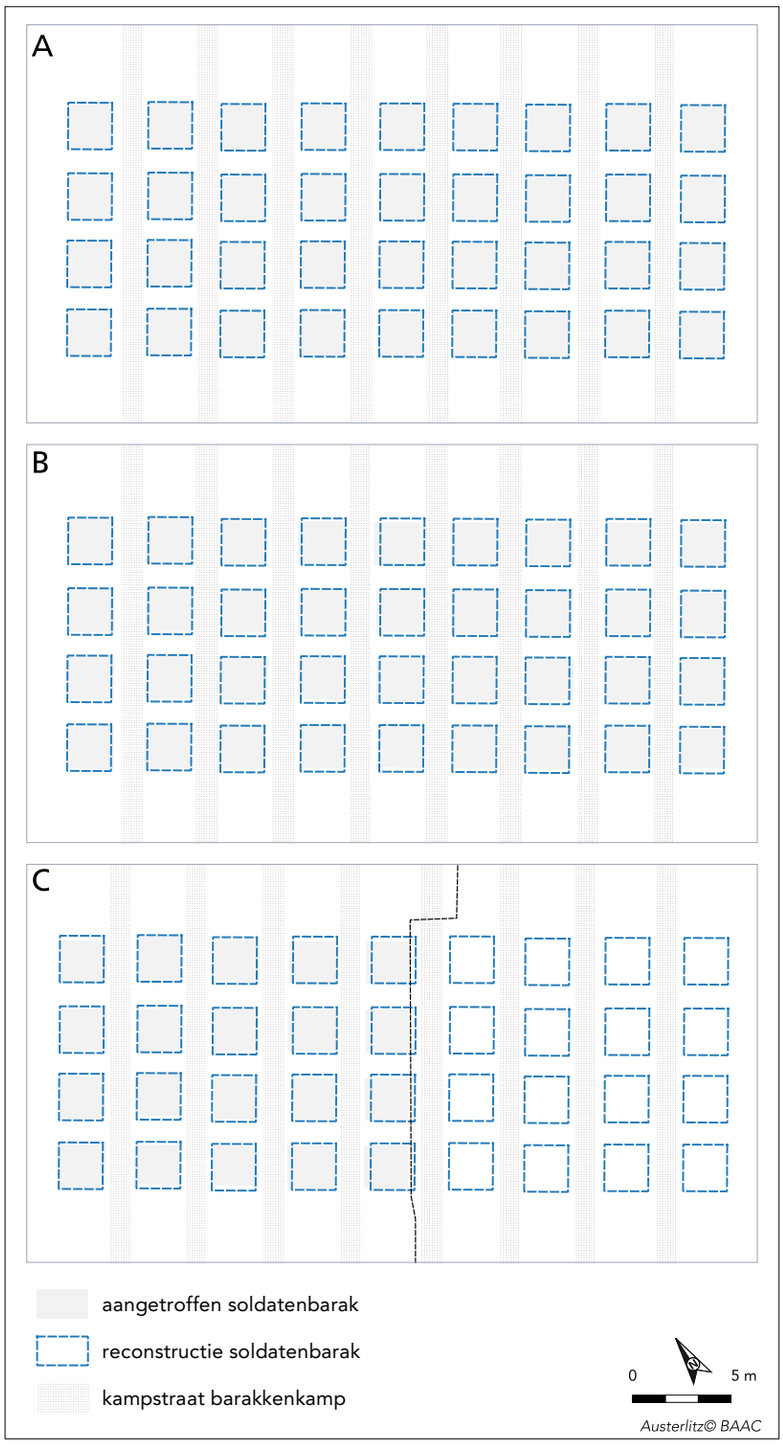

Afb. 8.4 Schematische weergave van de soldatenbarakken en de kampstraten per bataljon. Van alle barakken zijn sporen aangetroffen. Bij bataljon C is de grens van de opgraving gestippeld aangegeven (BAAC/Vestigia).

176 Het meest oostelijk gelegen bataljon had rijen van ieder 10 barakken.

De rijen barakken werden van elkaar gescheiden door straten van circa 5,50 m breed (afb. 8.4), die in het noorden richting de latrines en het oefenterrein liepen en in het zuiden verder het kamp in leiden. Er zijn delen van afwateringsgreppeltjes aangetroffen, langs een barak en langs twee van de kampstraten (str. 331 op bijlage 8.2). Het zijn er duidelijk minder dan van het tentenkamp (afb. 7.23), wat aangeeft dat er tijdens dit jaar minder regen is gevallen en overstromingen een minder groot probleem waren dan in het tentenkamp.

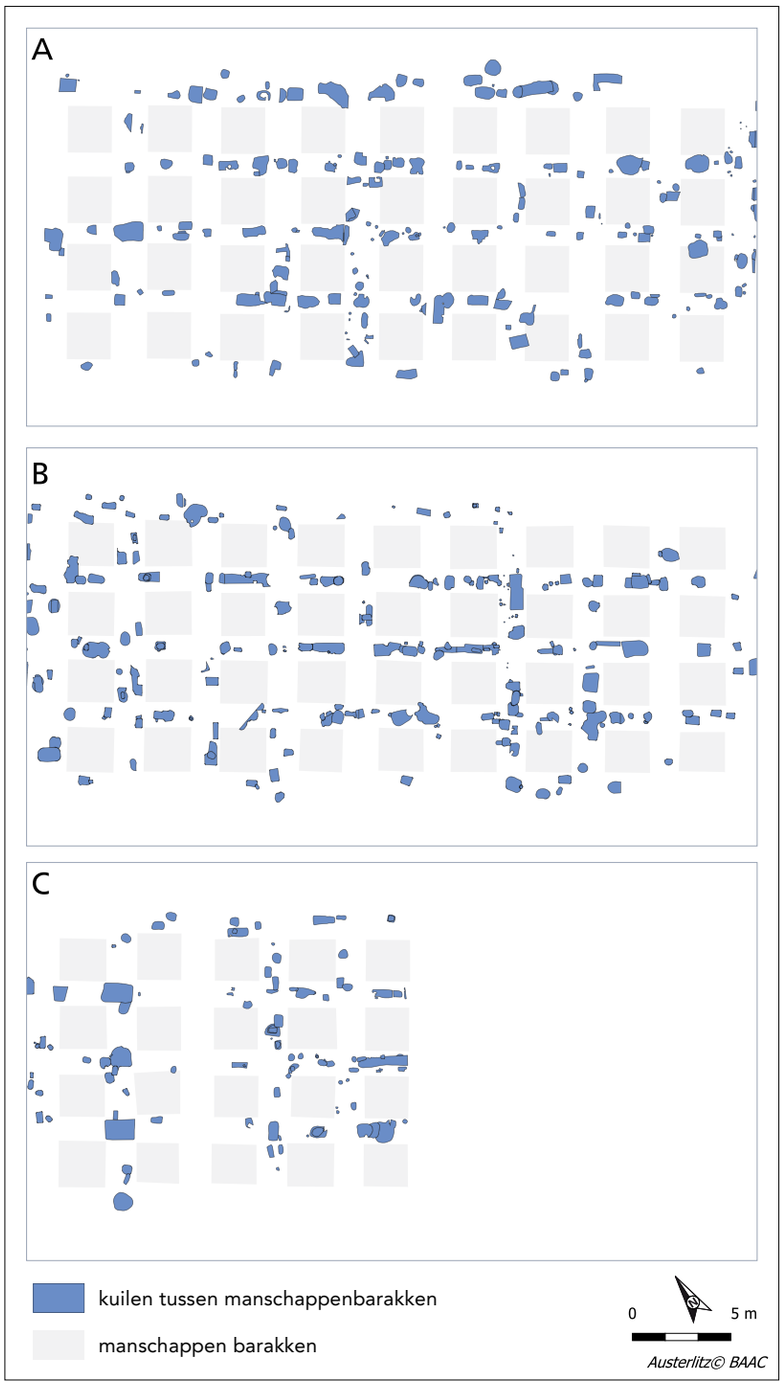

Afb. 8.5 De kuilen (donkergrijs) tussen de manschappenbarakken (lichtgrijs) per bataljon (BAAC/Vestigia).

■ *Kuilen in het barakkenkamp*

In het hele kamp zijn diepe kuilen gevonden (soms tot 180-200 cm diep) waarvan de functie onduidelijk is (hoofdstuk 4). Vooral in de manschappen linie zijn veel (520) diepe kuilen gegraven. Voor een deel bevinden deze kuilen zich tussen de barakken, maar soms liggen ze ook op locaties waar op basis van de (re)constructie de kampstraat tussen de barakken wordt verwacht (afb. 8.5 en afb. 8.6). In de kuilen zijn losse vondsten gedaan, maar bij lange na niet genoeg om ze als echte afvalkuilen te interpreteren. Een verklaring van deze kuilen zou kunnen zijn dat ze gegraven zijn voor zandwinning, voor schoon zand voor op de vloeren van de barakken en op de kampstraten. In ego-documenten wordt herhaaldelijk gesteld dat de straten bestrooid waren met wit zand.[177] De losse vondsten die er in zijn gedaan, zullen met de vuile grond en het oude ligstro uit de barakken in de kuilen terecht zijn gekomen. Hierop wijzen ook munten en gespen met het stro er nog aan gekleefd.

> *"De gansche oppervlakte en het front van het kamp was gelijk gemaakt en bestrooid met wit zand, terwijl het geheel met groote zorg werd onderhouden."*[178]

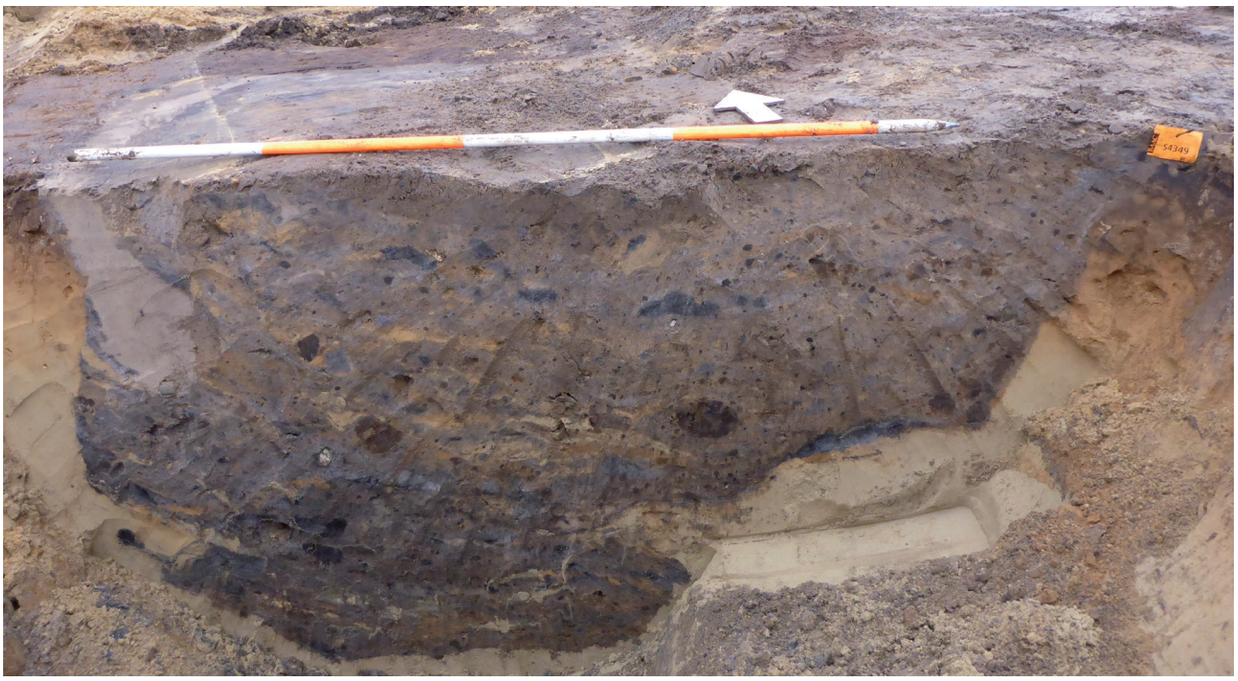

Afb. 8.6 Een coupe door een van de grote kuilen (S4349) tussen de barakken, foto richting het noorden (BAAC/Vestigia).

177 Almanac de Gotha voor het jaar 1806, (anoniem verslag).
178 Frederiks, 1895, 21-22; de naam van de schrijver/militair in kwestie is onbekend. Frederiks vermoed dat de schrijver 2e luitenant J.D. de Roock is.

8.3.2 De soldatenbarak

■ *Historische achtergrond*

Camp d'Utrecht

Van de soldatenbarakken in Camp d'Utrecht is vrij weinig bekend. De barakken werden gebouwd met sparren en heideplaggen voor een bedrag van fl. 3000 per stuk.[179] Het benodigde hout werd grotendeels aangevoerd, maar deels was het afkomstig uit naastgelegen bossen.[180] Uit een opname in 1806 blijkt dat de barakken bedekt waren met graszoden.[181] Een nieuwe dakbedekking bestaande uit vlechtwerk van tenen met aan de buitenkant stro en aan de binnenkant leem moest verbetering brengen (of dat is uitgevoerd is onbekend). In de winter van 1806/1807 werden barakken hersteld. Aangevoerd werd 30.000 pond dekstro, 2000 deklatten en 50.000 bindtienen.[182] Dit materiaal werd gebruikt voor zowel officiers- als soldatenbarakken. Uit een rekening blijkt dat in 1807 twee rietdekkers aanwezig waren om de strodaken te repareren.[183] Loenen stelt verder dat de soldaten barakken geen ramen of vensters hadden.[184]

Van barakkenkampen uit de Franse tijd elders in Europa zijn meer gedetailleerde beschrijvingen van soldatenbarakken beschikbaar. Hieronder worden enkele beschrijvingen gegeven om een indruk te krijgen van de soldatenbarakken.

Montreuil -Etaples (1803-1805) [185]

Het kamp bij Montreuil, onder leiding van generaal Ney, was gevestigd bij de monding van de rivier La Canche. Camp Montreuil bestond uit drie subkampen, gelegen bij Camiers, Tubersent en Etaples. Van het subkamp bij Etaples is veel bekend geworden, deels door memoires van diverse militairen maar vooral door archeologische opgravingen.

De barakken werden verdiept om te kunnen besparen op bouwmateriaal, tevens boden dergelijke verdiepte verblijven redelijke beschutting tegen de koude. Was het verblijf in dergelijke barakken gedurende de zomer aanvaardbaar, tijdens het regenseizoen en de winter van 1804 waren de klachten niet van de lucht. Geregeld worden de barakken omschreven als vies, vochtig, nat, ongezond ofwel '*vicieux*' (bedorven).[186]

Een historische beschrijving van een dergelijke barak luidt als volgt:

> *"Elke soldatenhut heeft afmetingen van veertien bij twaalf voet (4,55 x 3,90 m) De hoogte bedraagt zeven voeten (2,28 m), boven het grondniveau, de barak is drie voet (0,98 m) diep uitgegraven en is gebouwd van takken en stro. De aarde die bij het uitgraven van de kuil werd gewonnen diende om een dijk van twee tot drie voet (0,66-0,98 m) hoog en meer dan een voet (0,33 m) dik te vormen aan de basis rondom. Elk barak biedt plaats aan 14 tot 16 soldaten. Er zijn geen kachels of open haarden, alleen in die van de officieren."*

Daarnaast is uit beschrijvingen bekend dat de barakken een zadeldak hadden, bedekt met riet en/of stro. Tevens is bekend dat de daken gefundeerd waren op zeer lage muurtjes van kalksteen.[187]

In Montreuil zijn in totaal 146 soldatenbarakken opgegraven. Uit de opgravingsgegevens blijkt dat een soldatenbarak afmetingen had van maximaal 4 à 5 x 4 à 5 m (afb. 8.7). Intern was doorgaans niet meer dan 17 à 18 m^2 beschikbaar als leefruimte voor 12 tot 16 soldaten.[188] De barakken waren circa één meter diep ingegraven in de grond. Paalsporen wijzen op een dakdragende houtconstructie. Volgens Hiriart[189] waren deze daken gefundeerd op zeer lage muurtjes van kalksteen. Bij slechts 32 van de 146 barakken is nog sprake van enig (natuurstenen) metselwerk. De ingang tot de verdiepte barak bevond zich aan de frontzijde van het kamp, bij sommige barakken was speciaal een stenen trapje gemaakt om het hoogte verschil te overbruggen. Opvallend is dat de ingang zich bevond aan de westzijde, dit ondanks de zeewind en de regen van die kant. Uit de opgravingen is duidelijk geworden dat geen enkele van deze barakken op detailniveau identiek is.

179 Loenen 2008, 77.
180 Loenen 2008.78.
181 Loenen, 2008, 112.
182 Loenen 2008, 118.
183 Loenen 2008, 120.
184 Loenen 2009, 119. Waarop Loenen zich baseert is onbekend; een verwijzing ontbreekt.
185 Lemaire 2020, 309.
186 Lemaire & Lemaire 2004; deze verwijst naar Brun Lavaine; Mes Souvenirs.
187 Hiriart 1804; Montesquiou-Fezensac 1870.
188 Lemaire 2020, 315.
189 Hiriart 1804, 263–277.

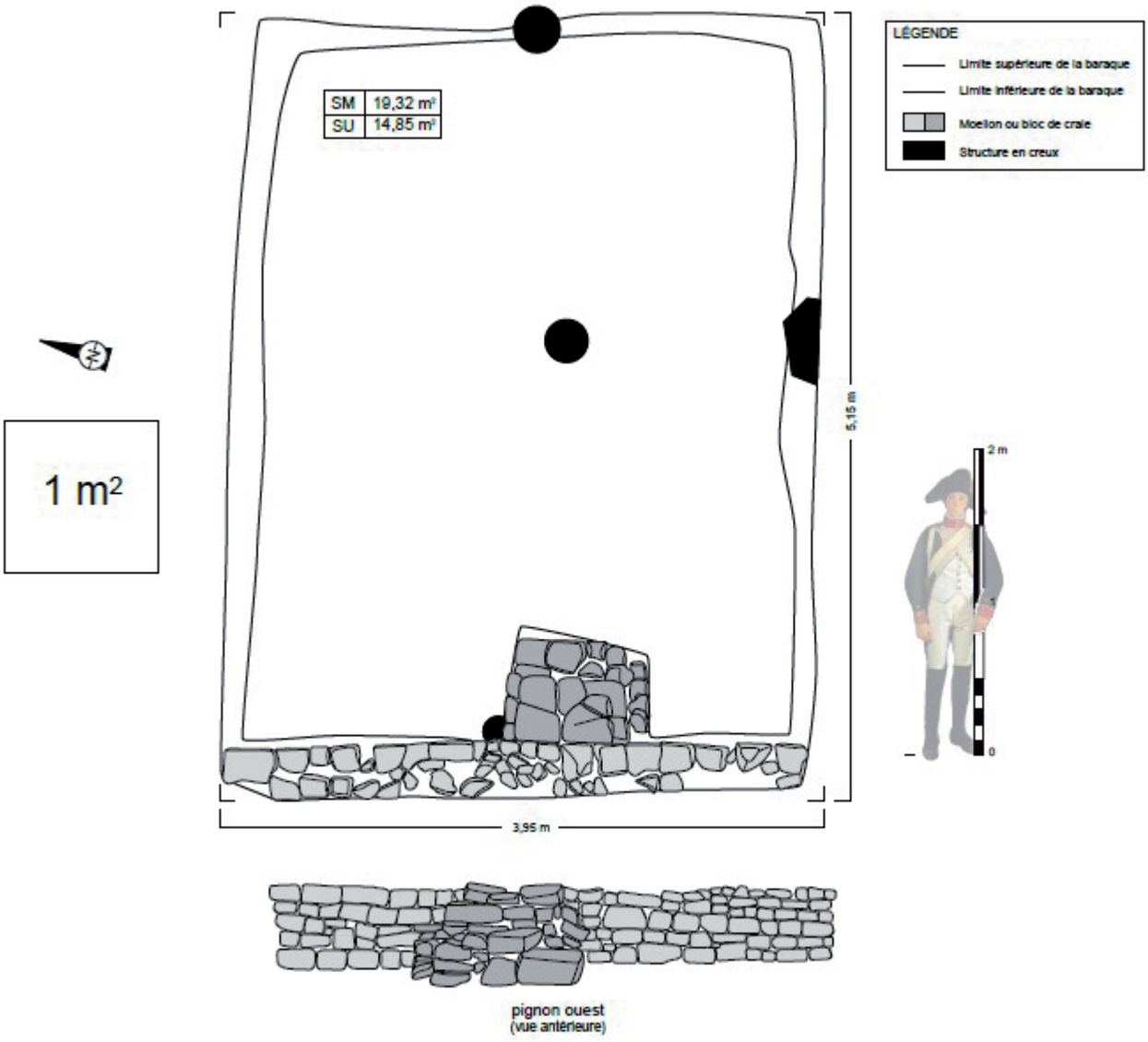

Afb. 8.7 Opgravingsplattegrond van een soldatenbarak te Montreuil (Lemaire 2020, 320; fig. 160).

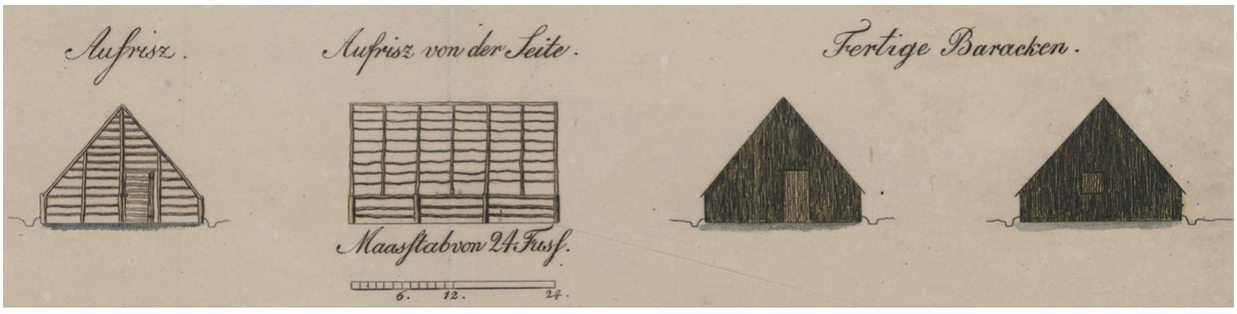

Afb. 8.8 Aanzichten van een barak in het kamp van Flensburg in 1808 (Koninklijke bibliotheek Denemarken; nr. DH020426).

Flensburg (1808)

In 1808 werd in Denemarken nabij Flensburg een barakkenkamp ingericht. De 192 soldatenbarakken werden in twee lange rijen opgesteld, de 48 barakken voor officieren bevonden zich in een aparte rij, van de soldaten gescheiden door een linie van keukens.[190]

Afgaande op een prent uit 1808 (afb. 8.8) had een soldatenbarak afmetingen van 6,70 x 5,30 x 4,20 (L x B x H). De hoofd-constructie bestond uit ingegraven staanders met daartussen grof vlechtwerk. De ingang bevond zich aan de korte zijde; de topgevel. Aan de achterzijde was een simpel raam aanwezig, klaarblijkelijk zonder glas maar wel met een luik. Volgens Lorenzen[191] waren de daken gedekt met heideplaggen en zeewier. Afgaande op een overzichtstekening van het kamp stonden de zadeldaken haaks op het front (afb. 8.24). De barak was niet verdiept en rondom de barakken bevond zich een afwateringgreppel. Ook hier moesten de soldaten het zonder haard (schoorsteen) stellen. In deze soldatenbarakken waren 16 soldaten ondergebracht.

Oostende (1803-1805)

Van een soldatenbarak uit *Camp Brugge* (gelegen bij Oostende) is een prachtige constructietekening bekend.[192] De constructie van de barak (afb. 8.9) bestond uit ingegraven staanders met daartussen een grof vlechtwerk en had afmetingen van 5,33 x 4,66 m x 2,7 m (L x B x H). In Oostende waren de wanden en daken afgewerkt met stro of riet. De ingang bevond zich aan de lange zijde, parallel aan de nokbalk. De plattegrond laat twee staanders in het verlengde van de nokbalk. Mogelijk was het hout te kort, of van te slechte kwaliteit?

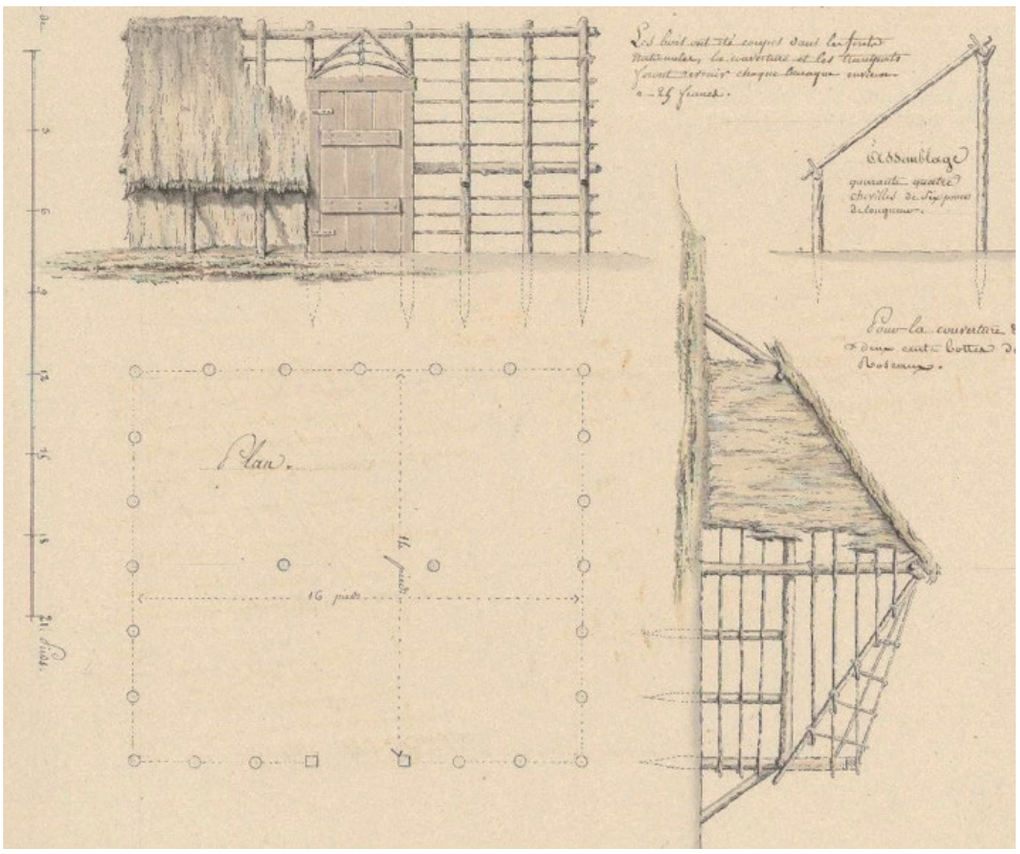

Afb. 8.9 Soldatenbarak in Oostende, een subkamp van Camp d'Brugge (ca. 1803-1805) (Archives national, AF IV cart. 1599 plate 2IV).

190 Lorenzen 1969, 341.
191 Lorenzen 1969, 314-344.
192 Archives national, AF IV cart. 1599 plate 2IV.

Tabel 8.1 Overzicht afmetingen soldatenbarakken te Flensburg, Oostende en Montreuil-Étaples.

	lengte	breedte	hoogte topgevel	hoogte zijmuur	onderverdeling
Flensburg	6,7	5,3	4,2	1,2	nee
Oostende	5,33	4,66	2,7	0,83	nee
Montreuil-Étaples	4,5	4,5		>1,0	nee

Soldaten barakken zijn rechthoekig van grondvorm, hoewel lengte en breedte niet veel verschillen. De exacte afmetingen van de barakken variëren per kamp, net zoals bouwwijze en materiaalgebruik. De verdiepte vloeren van de soldatenbarakken in Montreuil-Etaples zijn een uitzondering, meestal waren de vloeren gelijk aan het maaiveld. De ingang kon zich zowel aan de korte als de lange(re) zijde bevinden. Ramen waren doorgaans aanwezig, zij het zonder glas. Haarden (schoorstenen) waren officieel niet toegestaan in de soldatenlinies, dit om branden te verhinderen. In Montreuil-Etaples, waar de soldaten ook gedurende de winter verbleven, is deze regel overigens niet altijd opgevolgd.
De barak was niet onderverdeeld in compartimenten, iets wat ook onmogelijk is bij een bezetting van 16 soldaten. Voor zover bekend sliepen de soldaten op beddenplanken of verhoogde slaapplaatsen gemaakt van aarde, bedekt met stro.

■ *Archeologische verschijningsvorm*

De soldatenbarakken in Camp d'Utrecht waren bijna vierkante gebouwen van 7,30 x 6,50 m (gemeten tussen de palen), dus groter dan die van de vergelijkbare kampen (tabel 8.1). Op de hoeken stond een enkele paal en in drie van de vier gevel dubbele palen (afb. 8.10 en afb. 8.11). Deze palen staan soms in één kuil en soms in aparte kuilen. In de westelijke wand is een enkele paal aanwezig.

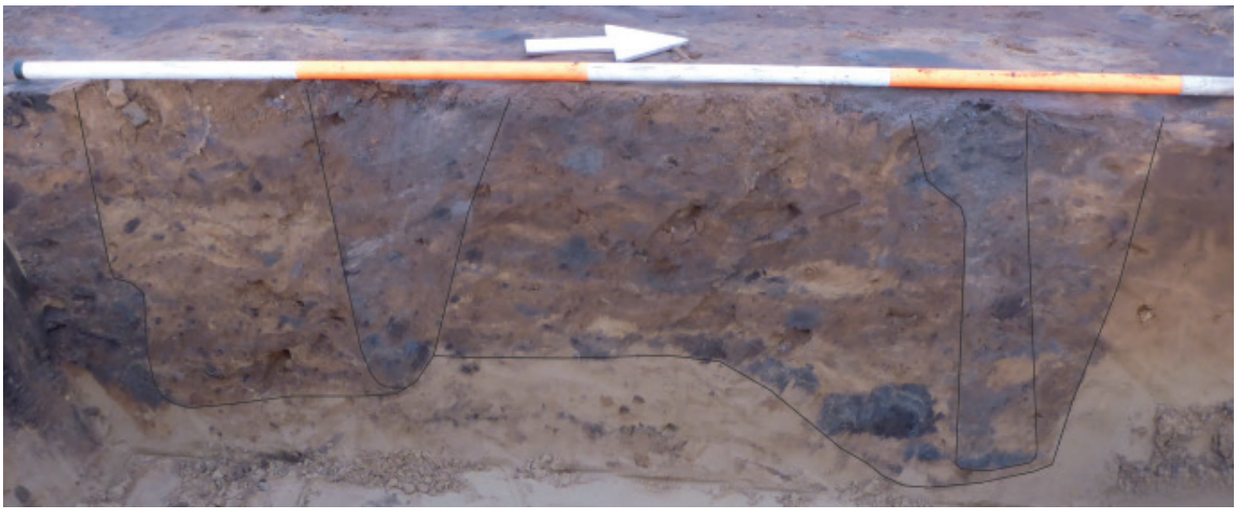

Afb. 8.10 Twee palen in één kuil, uit de zijwand van soldatenbarak structuur 108, foto richting het oosten (BAAC/Vestigia).

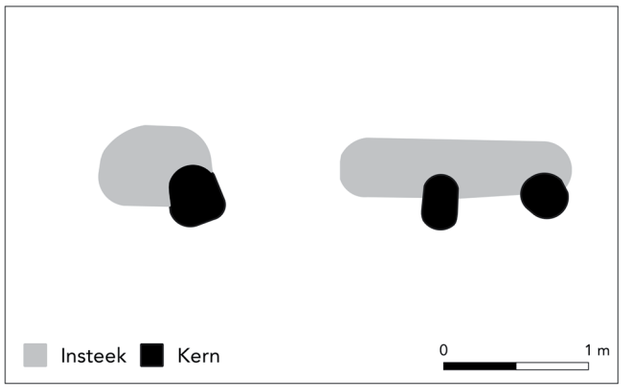

Afb. 8.11 Een veel voorkomende opbouw van de paalkuilen, waarbij de paal tegen of zelfs buiten de insteek is geplaatst. Links een hoekpaal van een barak, rechts een dubbele paalkuil uit de zijwand van een barak (BAAC/Vestigia).

De palen zijn over het algemeen tegen de zijkant van de gegraven kuil geplaatst (afb. 8.11), in tegenstelling tot midden in de kuil, wat dit een gangbare bouwwijze is. Dit zou te maken kunnen hebben met een bouwstrategie om de palen van alle barakken in het gelid te krijgen[193]. In dat geval zijn eerst de kuilen gegraven en vervolgens de palen tegelijkertijd op de juiste plek gezet (geslagen?), ook als dat tegen de rand of zelfs buiten de insteek was.

Op basis van de configuratie van de paalkuilen lijkt er sprake te zijn van een zadeldak. De nok van dit dak is noordwest-zuidoost georiënteerd, parallel aan het front. De nok steunt dus op de enkele paal in de westelijke zijde en de dubbele palen in de oostelijke zijde (afb. 8.12 en afb. 8.13). Aan deze dubbele palen was vermoedelijk de deur bevestigd, in de oostelijke hoek van het gebouw, in de nokgevel (voorgevel).

Het is onbekend waarom de noord- en zuidzijden van de barakken ook een dubbele paalstelling in de wanden hebben. Mogelijk heeft dit iets te maken met bevestiging van bedden (of slaapplanken) of diende het als versteviging van de wand. Afgaande op een overzicht uit 1808 waren alle muren van soldatenbarakken gemaakt met zoden, ofwel heideplaggen.[194] De hoogte van de opgaande muur is onbekend.

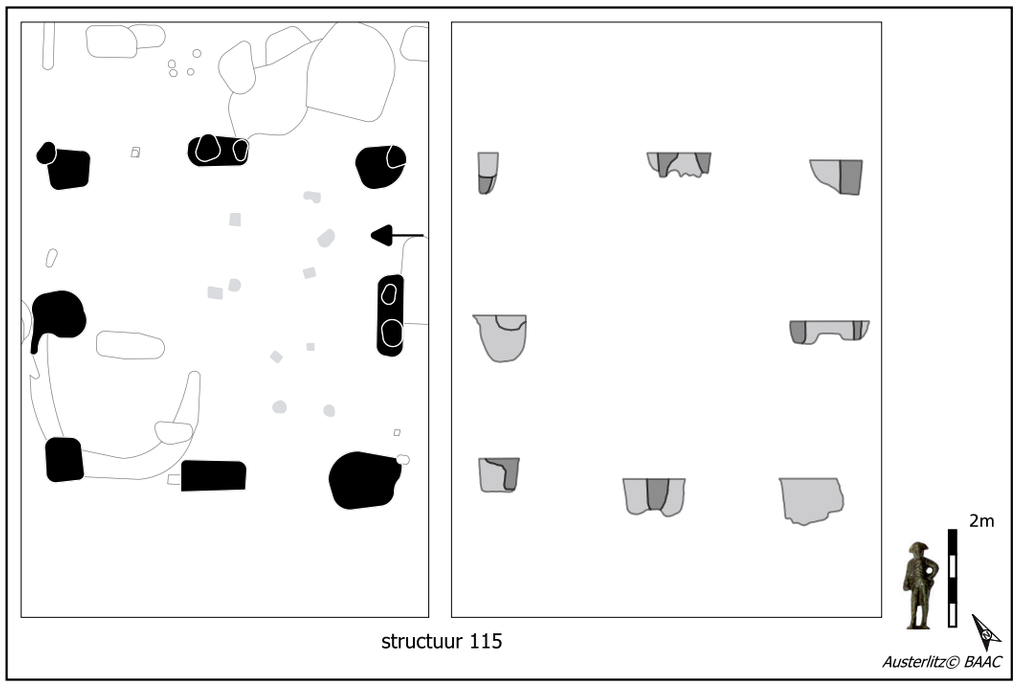

Afb. 8.12 De sporen van soldatenbarak structuur 115, in het vlak en in de coupes. In het vlak de sporen in het grijs die mogelijk met de binnen-indeling te maken hebben. In de coupes zijn de paalkernen donker grijs weergegeven. De pijl geeft de locatie van de ingang weer (BAAC/Vestigia).

Van het merendeel van de paalkuilen van de soldatenbarakken is meer dan 50 cm diep bewaard gebleven. Enkele van de kuilen waren 120 tot 130 cm diep. Het komt voor dat van een paalspoor in een coupe slechts 10 cm bewaard is gebleven. Het is niet duidelijk waarom soms één van de palen van een barak minder diep is ingegraven. Over het algemeen geldt dat de barakken diep gefundeerd zijn.

Zowel bij de soldaten- als bij de officiersbarakken is vensterglas is aangetroffen (zie paragraaf 15.3.2)). Het is daarom aannemelijk dat de soldatenbarakken ramen hadden, en wel voorzien van vensterglas. Dit in tegenstelling tot Loenen die beweert dat de soldatenbarakken geen ramen en vensters hadden. Wel is het zo dat bij de soldatenbarakken minder vensterglas is gevonden. Het is dan daarom eveneens aannemelijk dat deze vensters vrij klein waren. Waar deze ramen zich bevonden is niet duidelijk. Een mogelijke optie is de ruimte tussen de twee dubbele staanders aan de noord- en zuidgevel, deze bedroeg 20 á 25 cm. Dat zou tevens de functie van deze dubbele staanders verklaren.

193 Idee gesuggereerd in Bex 2020, 11.
194 NL-HaNA 2.01.14.02.1032.

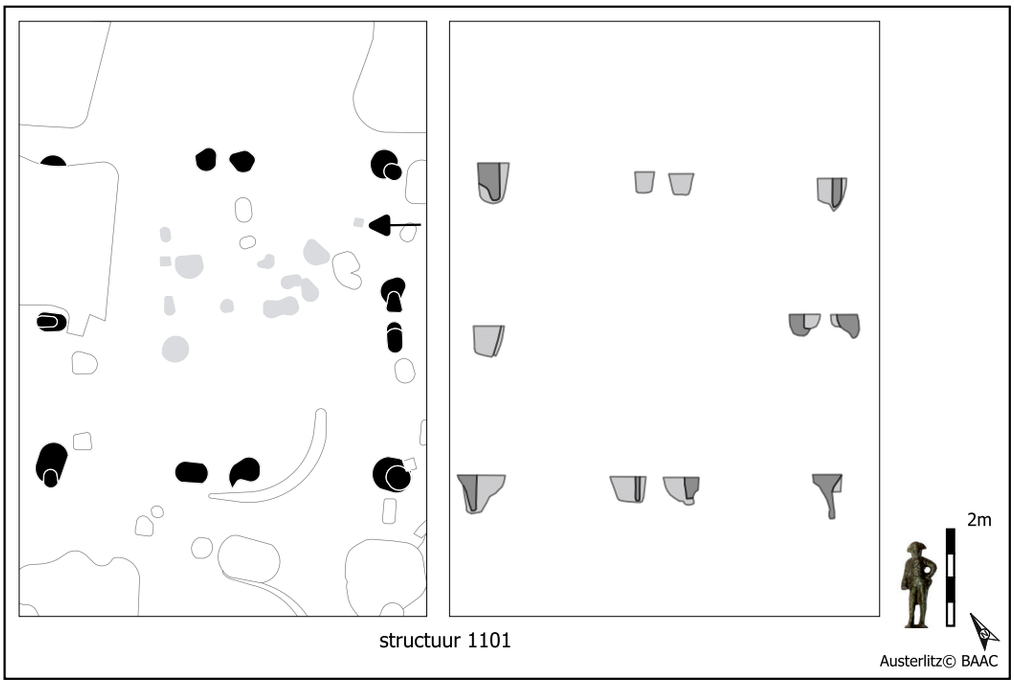

Afb. 8.13 De sporen van soldatenbarak structuur 1101, in het vlak en in de coupes. In het vlak de sporen in het grijs die mogelijk met de binnen indeling te maken hebben. In de coupes zijn de paalkernen donker grijs weergegeven. De pijl geeft de locatie van de ingang weer (BAAC/Vestigia).

8.3.3 Inrichting van de soldatenbarak

- *Historische achtergrond*

Over de inrichting van de barakken in Austerlitz weten we eigenlijk niets. Indirect kan met behulp van d verschillende historische bronnen toch een beeld worden geschetst van de (slaap)inrichting zoals die er mogelijk heeft uitgezien. Mogelijke opties zijn:

- een twee-persoons kribbe
- een stapelbed (2 x tweepersoons kribben)
- een langgerekte "kribbe" voor 10/15 personen

twee-persoons slaapkribbe

In "Verzameling van wetten van zijne majesteit den koning van Holland (etc.)"[195] worden allerlei regels opgesomd om schurft onder soldaten te bestrijden. Zo horen schurftlijders in hospitalen alleen te slapen in een "een mans kribbe".[196] Indirect komen we hierdoor te weten dat een soldatenbed in een kazerne normaliter door twee soldaten gedeeld werd. Soldaten sliepen overigens "kop staart" in een dergelijke twee-mans kribbe. De onderkant van slaapkribbe moest volgens deze verzameling van wetten tien duim boven de grond hoog te zijn "*wijl de lucht nabij de grond in de slaapvertrekken het meest bedorven is*".[197] Alle *founituren* van schurftlijders moesten met behulp van dampen afkomstig van een mix van "*zwavelzuur, keukenzoud en bruinsteen*" in een speciaal daarvoor ingericht gebouw gereinigd worden. Hierdoor weten we dat het volgende beddengoed in een kazerne voorkwam: matras, peluw (hoofdkussen), strozak, dekens, lakens, ligstro.[198]

stapelbed

De ontstaansgeschiedenis van stapelbedden is op z'n zachtst gezegd "vaag". De oudste afbeeldingen van stapelbedden in Europa dateren uit de 18e eeuw.[199] In geen van de (ons) bekende historische bronnen uit de Franse tijd

195 Allart 1807.
196 Allart 1807, 142.
197 Allart 1807, 174.
198 Allart 1807, 183-184.
199 Zie tekeningen van kazernes te Rendsborg en Friedrichsort in Denemarken (Koninklijke bibliotheek Denemarken; IKBS17_2_0057.

wordt echter melding gemaakt van stapelbedden. Dit ondanks dat het een logische oplossing lijkt voor het chronische ruimtegebrek in een soldatenverblijf met een omvang van ruwweg 30 m^2 bestemd voor 16 soldaten. Het dus maar de vraag of ze ook in een veldkamp zoals Camp d'Utercht werden gebruikt.

De langgerekte slaapkribbe

Soldaten sliepen ook wel met z'n allen op één kribbe die langs de volledige lengte van een muur stond opgesteld. De bedden waren dus gemaakt van staanders met daarop planken (bedekt met ligstro) die een doorlopend geheel vormden. Afgaande op afbeeldingen is tevens duidelijk dat dergelijke gemeenschappelijke bedden schuin aflopend waren opgesteld. In feite onderscheiden dergelijke voorzieningen zich niet van het gemeenschappelijk slapen in een tent, zij het dat de slaapplaats van de grond af is. Een plattegrond van een soldatenbarak uit Flensburg (1808) laat zien dat de bedden zich zowel links als recht tegenover de ingang bevonden. (afb. 8.14).

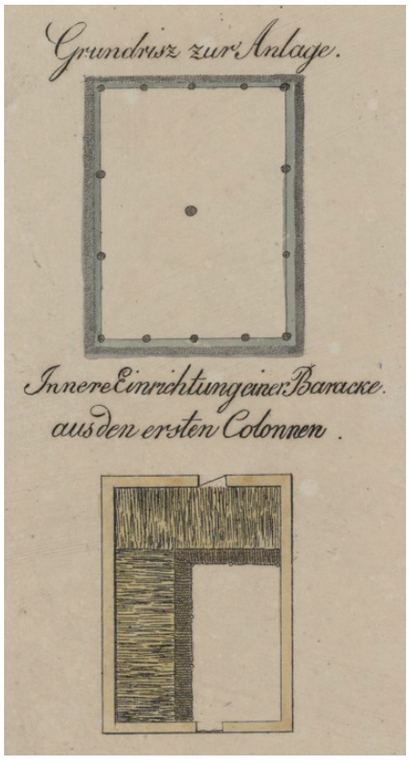

Afb. 8.14 Het interieur van een soldatenbarak te Flensburg (Koninklijke bibliotheek Denemarken; nr. DH020426).

Een voorbeeld van een dergelijke slaapvoorziening is te zien op een tekening uit een latere periode (omstreeks 1830) van soldaten van de schutterij (afb. 8.15).

Afb. 8.15 Soldaten van de schutterij omstreeks 1830 op een schuin aflopend, doorlopend bed met veel vlooien (Nationaal militair museum collectienr. 00104106).

■ *Archeologische verschijningsvorm*

In bataljon B en C zijn binnen de contouren van de barakken sporen aangetroffen waarvan de functie in eerste instantie niet duidelijk was. In bataljon A zijn enkele barakken aangetroffen waar (delen van) de binnenindeling wél herkenbaar zijn. Met name op basis hiervan is een reconstructie gemaakt (afb. 8.16 en 8.17). De barakken hadden afgaande op de eerder vermelde opname uit 1808 een plaggenwand die tegen de dragende palen aanstond. Aan de binnenzijde van de barak zijn, op regelmatige afstand, palen tegen de wand gezet. Bij de tegenover elkaar liggende dubbele palen van de dragende constructie (noordoost en zuidwestzijde), zijn ook twee palen op dezelfde afstand van elkaar geplaatst (afb. 8.16) In het binnenwerk is deze dubbele rij doorgezet. Daaromheen zijn op regelmatige afstand palen geplaatst. Deze palen van het binnenwerk hebben te maken met de indeling van de barak en hebben vermoedelijk de bedplanken gedragen, waarop de soldaten sliepen. Hoe de bedden stonden opgesteld ten opzichte van de ingang (zie hierna) is niet duidelijk.

Toegang tot de barak

De locatie van de deur wordt, op basis van de windrichting, in de oostelijke hoek verwacht, dus aan de noordoostelijke of zuidoostelijke zijde van de barak (afb. 8.16).[200] Op deze manier heeft men het minste last van de zuidwesterwind (de meest voorkomende windrichting). Het meest logisch is dan een uitgang die uitkomt op een kampstraat, die haaks op het front verliep. Wanneer ook de nok inderdaad noordwest-zuidoost georiënteerd is, dan zit de deur in de nokgevel, de oostelijke gevel van de barak.
Een verder argument voor de locatie van de deur levert barak 2101 (afb. 8.17). Hier is een spoor aangetroffen wat is geïnterpreteerd als een drempel. Het is een langwerpig spoor van slechts 2 cm diep, wat ligt op de locatie waar een deur zou kunnen worden verwacht.

Sporen van een haardlocatie zijn nergens aangetroffen. Zeer waarschijnlijk zijn deze er niet geweest.

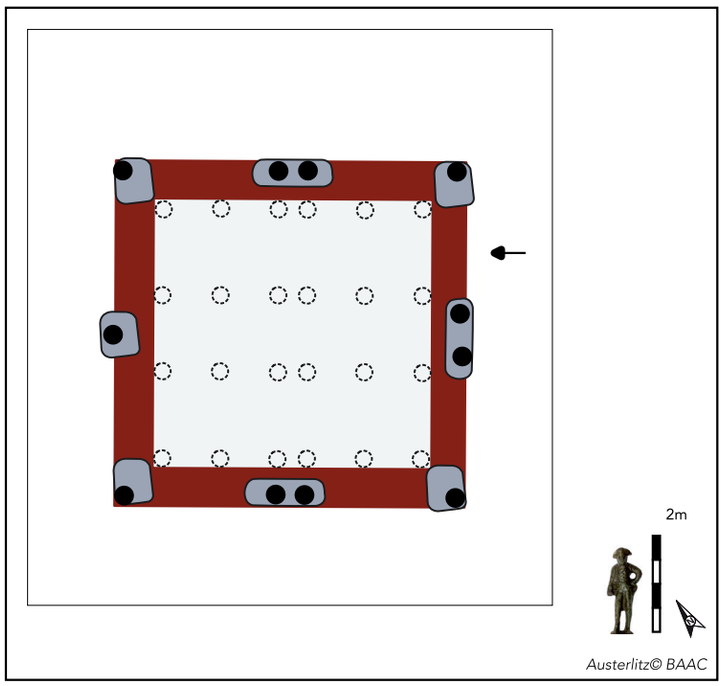

Afb. 8.16 Reconstructie manschappenbarak met binnenwerk. Tegen de dragende palen (zwart met grijze insteek) ligt een dikke plaggenwand (bruin). De pijl geeft de vermoedelijke locatie van de deur aan. De paaltjes van de binnenindeling (gestippeld) hebben vermoedelijk bedplanken gedragen (BAAC/Vestiga).

200 In Camp d'Boulogne werd geen rekening gehouden met de windrichting. Of deze voorondersteling dus klopt is onzeker.

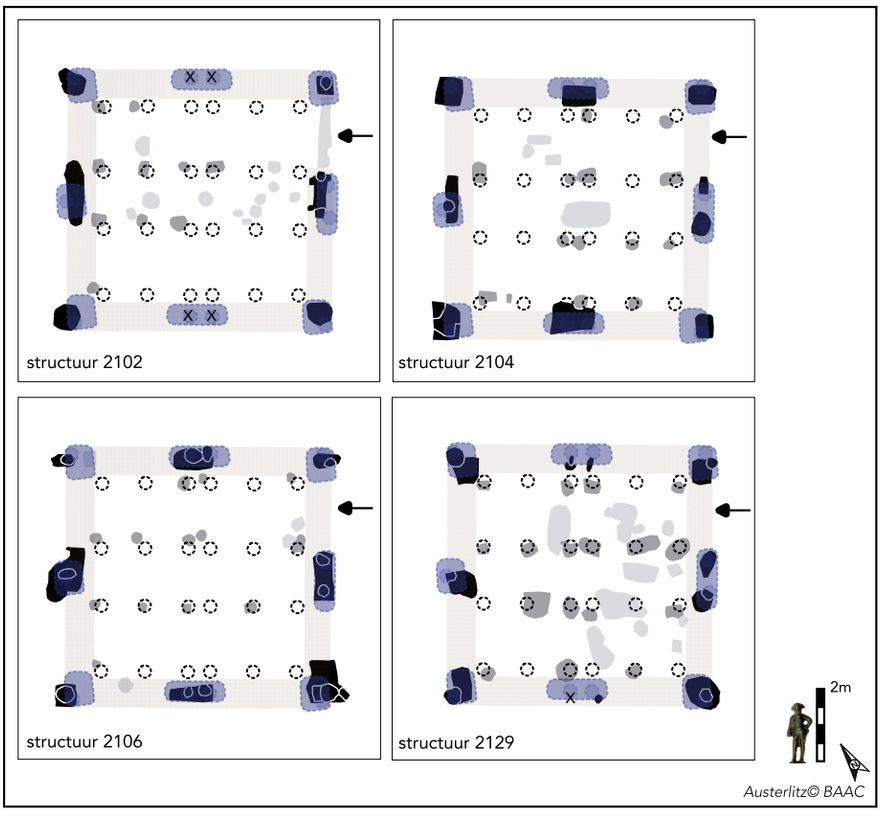

Afb. 8.17 De reconstructie weergegeven op verschillende barakken van bataljon A, op basis waarvan de reconstructie tot stand is gekomen. De sporen binnen het barak zijn in donkergrijs weergegeven als ze deel uit maken van de inrichting en in lichtgrijs als niet duidelijk is, wat de functie van het spoor is en het niet zeker is of het hoort bij de barak. De pijlen geven de vermoedelijke locatie van de ingang aan (BAAC/Vestigia).

8.4 Facilitaire zone

De facilitaire zone in het barakkenkamp bevatten nog steeds de waterput en de keukens. De zodenbanken/ barakken/tafels staan op de kaart uit 1807 niet aangegeven. Ook de linie van noodbarakken uit 1804 wordt niet meer weergegeven. Waarschijnlijk hebben laatstgenoemde bouwsels het eerste jaar niet overleefd.

8.4.1 Waterputten

- *Historische achtergrond*

De waterputten waren natuurlijk dezelfde als die van het vorige jaar. Achter ieder soldatenbataljon was één waterput aanwezig. In totaal zes tot acht waterputten per divisie. Op de kaart (afb. 8.1, bijlage 5) worden deze waterputten aangegeven met 6, waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen waterputten met en zonder pomp. Een elftal waterputten heeft geen pomp. Het kan zijn dat deze nooit geleverd zijn, maar het zou ook kunnen dat ze kapot zijn gegaan. Ter hoogte van de 3e divisie staat een extra waterput aangegeven, en in de ruimte tussen de de 2e en de 3e divisie is nog een waterput geslagen.

- *Archeologische verschijningsvorm*

De waterputten zijn beschreven in het paragraaf 7.2.5.1.

8.4.2 Keukens

■ *Historische achtergrond*

Achter de linie van de waterputten bevond zich nog steeds de linie van de keuken; negen keukens per bataljon, op de kaart uit 1807 aangeduid met 5 (afb. 8.3). Over het uiterlijk van de keukens uit de fase van het barakkenkamp zijn geen historische gegevens.

■ *Archeologische verschijningsvorm*

Tegenover elke rij barakken lag een keuken op 16 meter afstand van de meest zuidelijke rij barakken (afb. 8.18). In elke keuken werd dus waarschijnlijk voor de bewoners van 4 barakken (72 tot 88 man) gekookt.

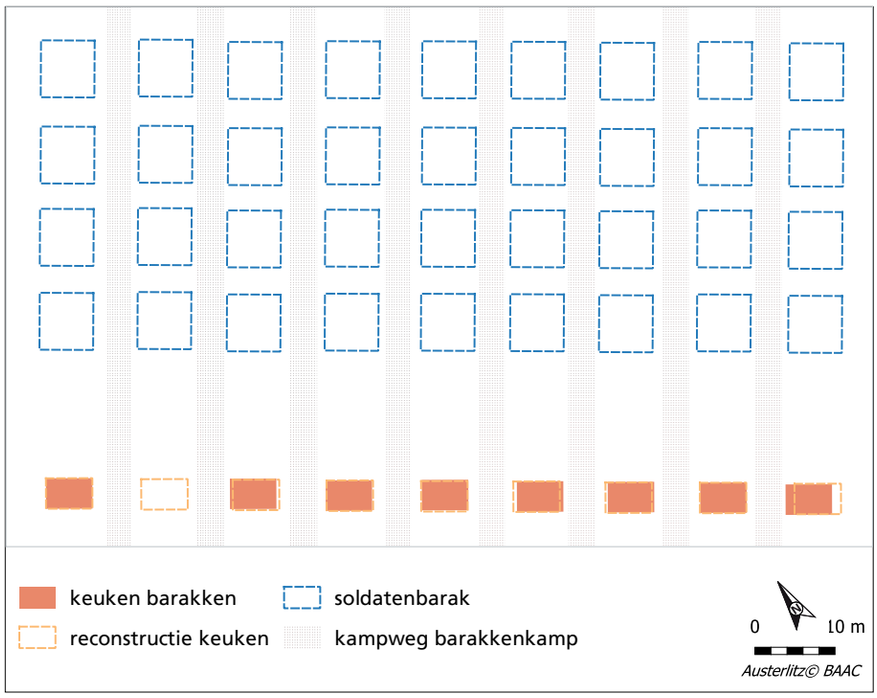

Afb. 8.18 Manschappen keukens in lijn met de barakken uit de manschappenzone van bataljon B (BAAC/Vestigia) .

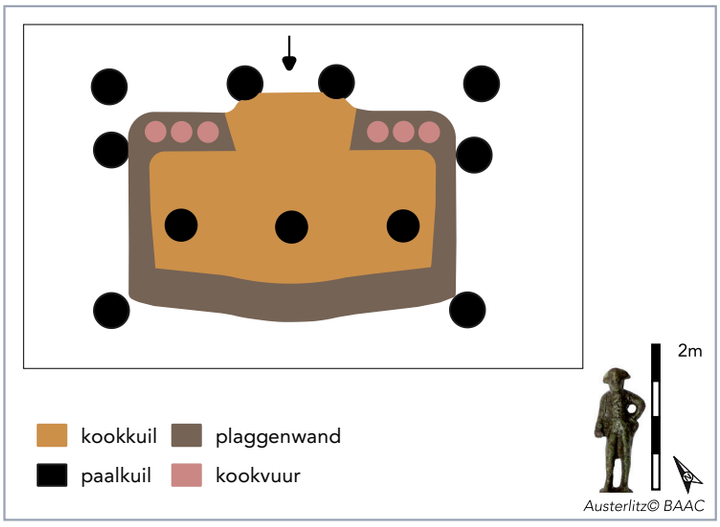

Afb. 8.19 Reconstructie van de keuken uit het barakkenkamp. De ingang is met een pijl aangegeven (BAAC/Vestigia).

De keukens uit het barakkenkamp zijn herkenbaar aan de paalstellingen en de aanwezigheid van plaggen in de kuil, als versteviging van de wand. Doordat deze keukens niet oversneden worden, zijn ze beter te herkennen dan de keukens uit het tentenkamp. De keukens zijn niet allemaal evengoed bewaard gebleven. Soms zijn juist de paalkuilen goed bewaard gebleven, en is minder van de kookkuil aangetroffen (bijvoorbeeld structuur 1175), maar het tegenovergestelde kwam ook voor. Door alle structuren met elkaar te vergelijken, is een reconstructie mogelijk (afb. 8.19, bijlage 8.3). Deze reconstructie is dus gebaseerd op een vergelijking van alle aangetroffen keukens.

De reconstructie is samengesteld op basis van een vergelijking van alle aangetroffen keukens (van het barakkenkamp). Niet alle elementen zijn bij alle keukens aangetroffen (bijlage 8.3). Mogelijk is er sprake van een standaard ontwerp, maar is dit niet altijd even netjes of compleet uitgevoerd.

Deze keukens bestonden uit een rechthoekige kuil met plaggenwanden. Op deze plaggenwanden zijn, in ieder geval aan de noordzijde, kookvuren aangelegd, te herkennen aan verbrandde grond (afb. 8.20). Mogelijk waren er ook kookvuren aanwezig op de zuidelijke plaggenwand. Deze plaggenwand is echter nauwelijks intact waargenomen.

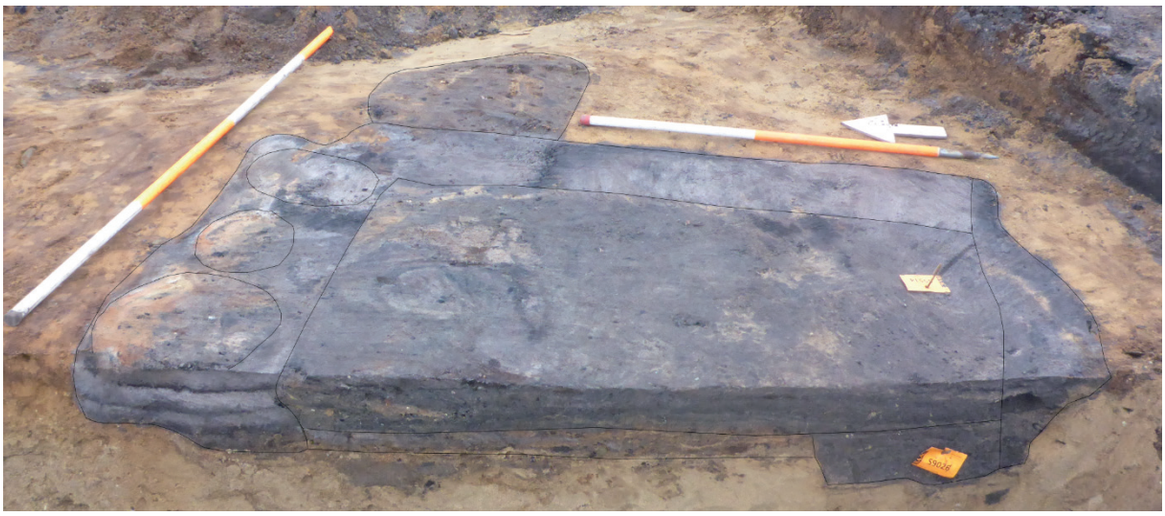

Afb. 8.20 Keuken van het barakkenkamp (structuur 181) richting het noordwesten. De kookvuren, de plaggenwal en de paalkuilen zijn met een lijn benadrukt (BAAC/Vestigia).

Rondom de kuil zijn paalkuilen aangetroffen (bijlage 8.3, o.a. str. 183 en 1175), die wijzen op een volledige overkapping. De keukenkuil was 4,5 bij 3 m inclusief de plaggenwand van 20 tot 50 centimeter breed. De overkapping waaronder de keuken lag, was 5 x 3,6 m, met aan de noordzijde een uitstekend afdak van 1 m diep. De paalkuilen staan hier namelijk iets verder naar buiten. In het midden van deze 'luifel' zijn twee paalkuilen aangetroffen die mogelijk de ingang markeren. In de reconstructie is de plaggenwand onderbroken aan de noordoostzijde. Eenmaal is op deze locatie een verdieping van de kookkuil aangetroffen (bijlage 8.3, str. 179), die schuin omhoog liep (afb. 8.21). Het lijkt er op dat dit de ingang van de keuken is.

De kookkuil is in de meeste gevallen gelaagd gevuld, alsof er steeds een laagje is bijgekomen en platgelopen; een looplaag. In enkele gevallen lijkt er ook een laagje plaggen aanwezig te zijn. Mogelijk werd de vloer van deze keukens bij aanleg bedekt met een dun laagje plaggen. De drie paalsporen die in de reconstructie zijn aangegeven, gaan door deze vloervulling heen (bijlage 8.3, o.a. str. 183 en 1175). Voor een dakconstructie van deze afmeting, lijken deze palen niet nodig. Mogelijk was hier een soort werkblad geplaatst om etenswaren voor te bereiden of neer te zetten.

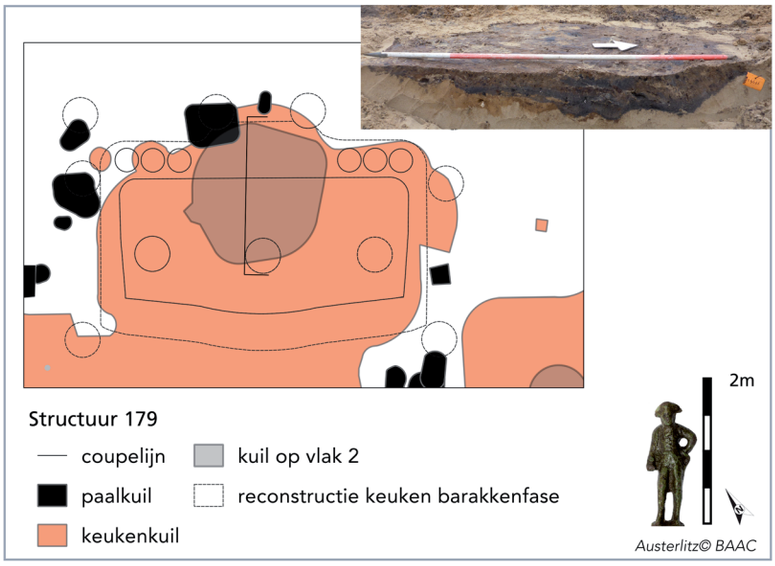

Afb. 8.21 Plattegrond van een keuken (structuur 179)van het barakkenkamp met de verdieping op het tweede vlak dat de locatie van de uitgang weergeeft. In lichtgrijs is de reconstructie van de keuken weergegeven (BAAC/Vestigia).

8.5 Luitenants- en kapiteinsbarakken

8.5.1 Inrichting van de zone

- *Historische achtergrond*

De linie van luitenants (nr. 4 op de kaart uit 1807; afb. 8.1) bestaat ter hoogte van bataljon locatie A uit een rij van maar zeven barakken. Kennelijk zijn hier twee luitenants barakken nooit gebouwd of ze waren al gesloopt in 1807 toen de kaart werd gemaakt. Aangezien ter hoogte van bataljon locatie A negen rijen soldaten barakken en kapiteins barakken worden vermeldt is de tweede optie het meest waarschijnlijk. Ter hoogte van bataljon locatie B en C waren wel negen soldatenbarakken aanwezig volgens de kaart van het kamp uit 1807.

De linie van kapiteins van de eerste divisie bestond uit acht of negen barakken per bataljon (nr. 3 op de kaart uit 1807; afb. 8.1). Bataljon locaties A en B hadden ieder negen kapiteins barakken, bataljon locatie C maar acht. Ook hier bestaat het vermoeden dat de ontbrekende kapiteinsbarak ergens in de periode tussen 1805 en 1807 is afgebroken.

- *Archeologische verschijningsvorm*

De linies van luitenants en kapiteins bestaan uit 9 barakken per bataljon. Deze barakken liggen in het verlengde van de rijen manschapsbarakken, waardoor de kampstraten die hier zijn gereconstrueerd ook tussen de luitenants en kapiteins barakken liggen (afb. 8.22). De twee linies liggen op circa 10 meter van elkaar vandaan.

De luitenants en kapiteins zones lagen in bataljon locatie A slechts voor een klein deel in het opgravingsgebied. Van de luitenantsbarakken zijn slechts enkele sporen van twee barakken aangetroffen. Van de kapiteins barakken is er één in zijn geheel aangetroffen en van één slechts een stuk wandgreppel.

In bataljon B zijn van zowel de luitenants- als de kapiteinsbarakken sporen aangetroffen van 8 van de 9 gereconstrueerde barakken. De twee barakken die niet zijn aangetroffen, lagen in een zwaar verstoord gebied en buiten de opgegraven zone.

In Bataljon C zijn 5 van de 9 luitenantsbarakken aangetroffen. De overige 4 lagen buiten de opgraving. Van de kapiteinslinie ontbreken echter twee barakken, die wel zouden zijn aangetroffen als ze hadden bestaan (afb. 8.22, bijlage 8.4) aangezien hier geen sprak is van oversnijdende sporen of verstoringen. Het is onbekend waarom sporen van deze barakken ontbreken. Het kan zijn dat ze nooit gebouwd zijn maar dat is zeer vreemd gezien in deze rijen wel soldatenbarakken zijn gebouwd. Stonden de kapiteins barakken dus elders opgesteld, en zo ja waarom? Mogelijk vanwege de aanwezigheid van een tuin (zie paragraaf 8.7)? Of was de funderingswijze anders, ofwel zonder ingegraven stijlen?

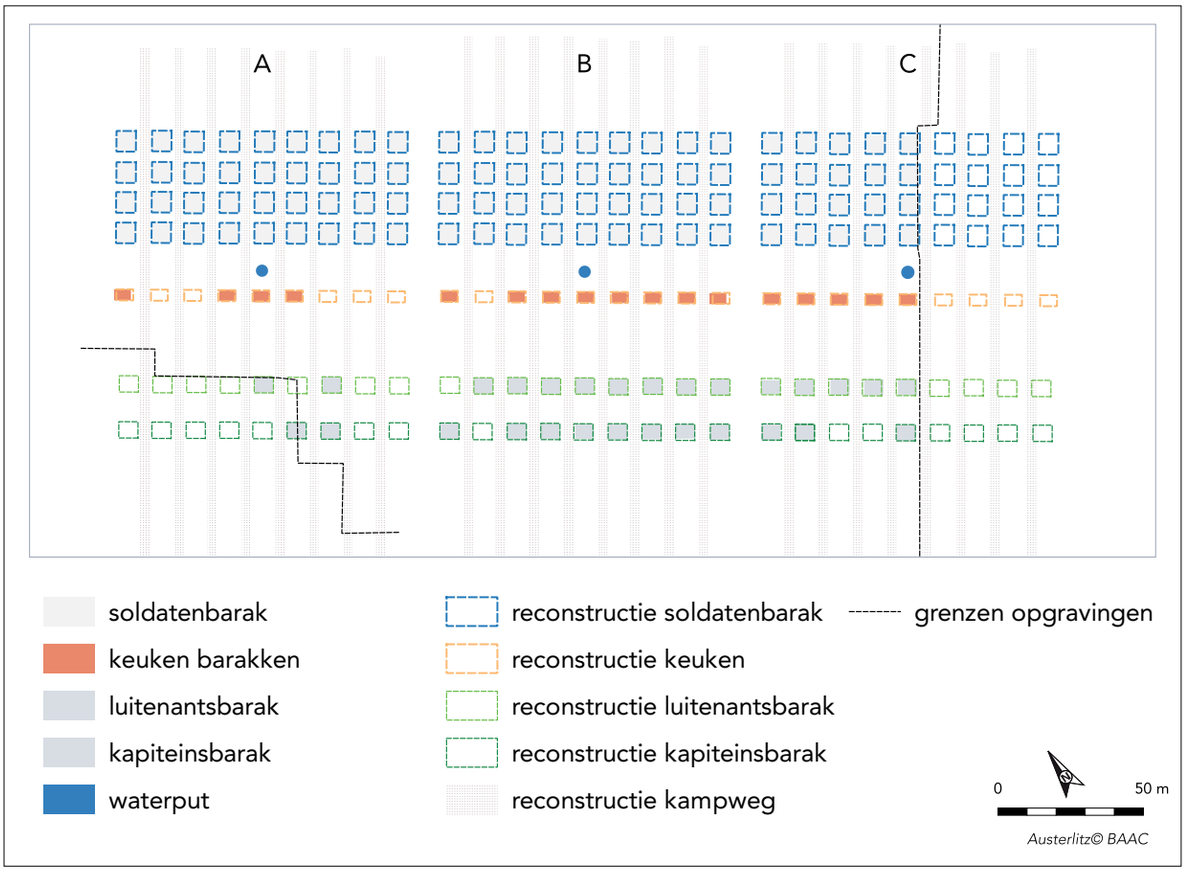

Afb. 8.22 Schematisch overzicht alle barakken (ook manschappen) met de wegen, van alle bataljons (BAAC/Vestigia).

8.5.2 De luitenantsbarak en de kapiteinsbarak

■ *Historische achtergrond*

Van het kamp zijn weinig gegevens bekend over de officiersbarakken. Wel is een tekening bewaard gebleven met daarop gebouwen (afb. 8.23). Zeer waarschijnlijk is de tekening gemaakt in de linies achter soldaten; ter hoogte van de divisiegeneraals. Afgebeeld zijn een waterput, een magazijn met half afgewerkt dak en een barak. De barak heeft een zadeldak met zachte dakbedekking. De deur van de barak bevindt zich in het midden van de lange gevel, met aan weerszijden daarvan een raam. De ramen met luiken zijn voorzien van vensterglas. Aan de korte gevel bevindt zich een bakstenen schoorsteen die buiten de wand uitsteekt. De hoofdconstructie van het gebouw bestaat uit stijlen maar het is niet duidelijk van welk materiaal de wanden zijn gemaakt; mogelijk gaat het om plaggen.

Gezien de vrije ligging, de bakstenen schoorsteen en de glazen ramen is het gebouw zeer waarschijnlijk een officiersbarak. Of deze representatief is voor de officiersbarakken in het onderzoeksgebied, bewoond door luitenants- en kapiteins, is niet bekend.

Officiersbarakken uit andere legerkampen vertellen iets meer over het uiterlijk van de barakken.

Flensburg (1808)

De officiersbarakken in Flensburg komen wat afmetingen (betreft overeen met die van de soldatenbarakken. Of ook de bouwwijze hetzelfde was, wordt niet duidelijk uit de plattegrond. Op een prent met een aanzicht van het kamp (afb. 8.24) is geen onderscheid te zien tussen de soldaten- en de officiersbarakken. Uit de plattegronden van de barakken blijkt dat er wel degelijk verschillen bestonden tussen soldaten- en officiers-barakken te Flensburg (afb. 8.25). Opvallend is met name dat de deur van een officiersbarak zich op de plattegrond ter hoogte van de lange gevel bevindt. Dit in tegenstelling tot het aanzicht van het kamp waar de ingang afgebeeld wordt ter hoogte van de topgevel.

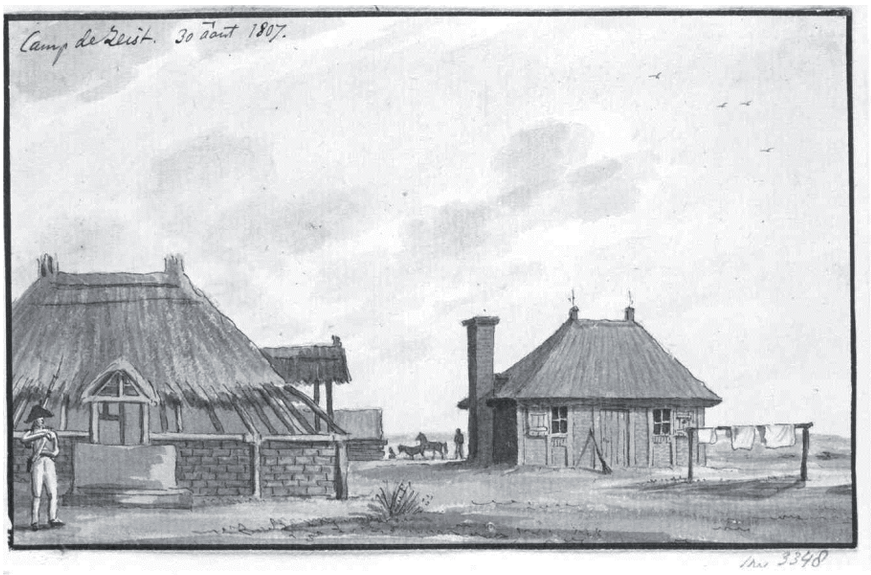

Afb. 8.23 Barak met schoorsteen (rechts), magazijn of stal (links) en waterput (gelegen voor het magazijn) in het Camp d 'Utrecht in 1807 (Otto Owen, prentenkabinet Leiden).

In tegenstelling tot de soldatenbarakken waren de officiersbarakken klaarblijkelijk wél onderverdeeld in meerdere ruimten. Een legenda ontbreekt zodat het onderscheid tussen zitmeubelen en bedden niet compleet duidelijk is, waarschijnlijk zijn de bedden weergegeven als de iets bredere grote blokken. Als dit klopt zijn de linker en middelste barak bestemd voor twee officieren, en de rechter barak voor drie officieren. Iedere officier beschikte over een eigen slaapkamer met bed en diverse meubelen, en elke ruimte was waarschijnlijk voorzien van een eigen raam. Twee van de drie barakken hadden een gemeenschappelijke woonkamer. Haarden (schoorstenen) worden niet weergegeven maar waren waarschijnlijk ook niet nodig tijdens de zomer van 1808 in Flensburg.

Afb. 8.24 Aanzicht van het barakkenkamp bij Flensburg in 1808. Links twee rijen soldatenbarakken. Rechts van de keukens (herkenbaar aan de rookwolken) de officiersbarakken (Koninklijke bibliotheek Denemarken; nr. DH020430).

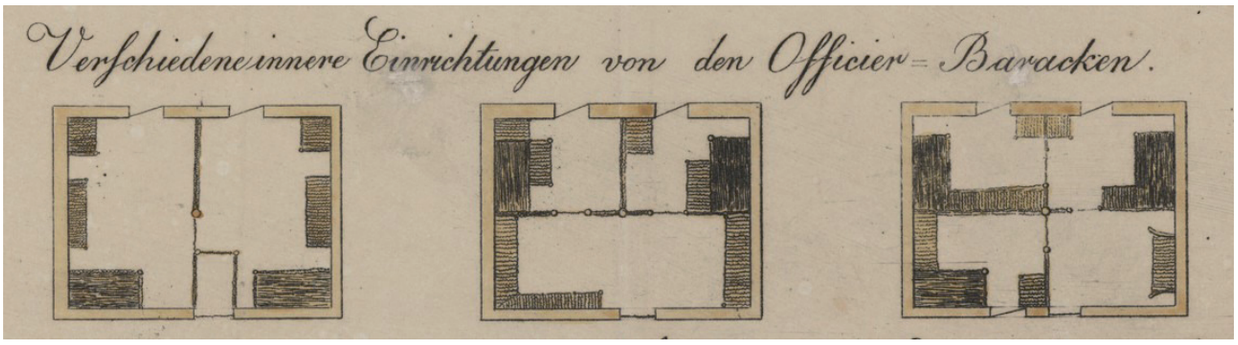

Afb. 8.25 Verschillende inrichtingen van de officiersbarakken in het kamp bij Flensburg in 1808. Links en in het midden een barak voor twee officieren, rechts voor drie officieren(Koninklijke bibliotheek Denemarken, nr. DH020426).

Oostende (1803-1805)

Op een bouwplan van een officiersbarak in Oostende heeft de constructie afmetingen van 3.33 x 3 x ? m (L x B x H). Het frame diende gemaakt te worden van gespleten planken en smalle latten, en afgewerkt met stro. Een deur gemaakt van planken bevond zich aan de lange zijde. Opvallend aan het bouwplan is het ontbreken van een onderverdeling in ruimten (afb. 8.26).

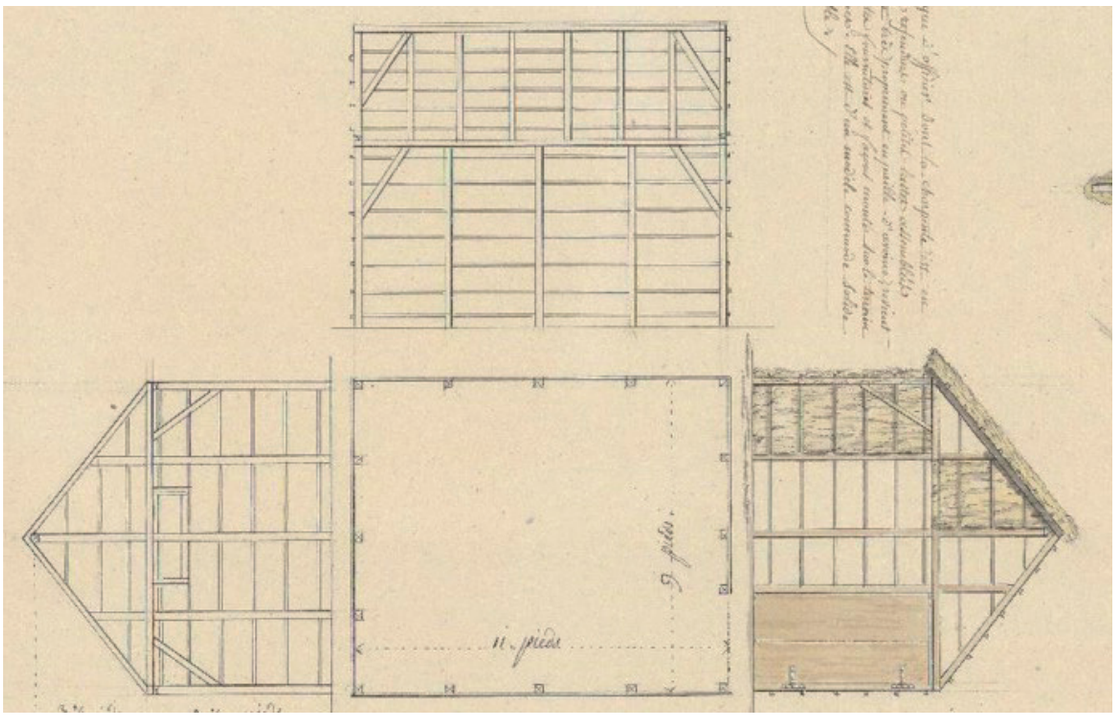

Afb. 8.26 Bouwplan voor een officiersbarak te Oostende (Archives Nationales).

Etaples-sur-mer(1803-1805)[201]

In Etaples-sur-mer werd iedere compagnie zoals gebruikelijk geleid door een kapitein, een luitenant en een tweede luitenant. Deze drie officieren deelden een ruime barak uitgerust met een gemetselde haard/schoorsteen. De afmetingen varieerden enigszins, zelfs per compagnie. Vensterglas wijst op ramen voorzien van vensters. Een klein aantal officiersbarakken was onderverdeeld in twee aparte kamers waarvan één met een open haard. Sommigen barakken hadden daarnaast de beschikking over een kleine kelder. Tijdens de opgravingen werden achter de officiersbarakken vierhoekige greppelsystemen aangetroffen die waarschijnlijk de (moes)tuinen omgaven. De barakken van de twee bataljonschefs, zijn niet teruggevonden zodat hierover geen uitspraken kunnen worden gedaan. De barak van de kolonel was centraal gelegen tussen twee bataljons in, en had afmetingen van circa 6 x 12 m.

201 Cardon & Lemaire 2014, 81-82.

Officiersbarakken waren rechthoekig en gemaakt van diverse materialen en met verschillende bouwwijzen. Het verschil met de soldatenbarakken is het voorkomen van een schoorsteen, vensters en een interne opdeling. Kolonels deelden hun barak niet, kapiteins en vooral luitenants daarentegen wel. Over de persoonlijke inrichting is niets bekend. Aangenomen mag worden dat de officieren beschikten over een tafel, stoelen en diverse persoonlijke eigendommen.

Tabel 8.2 Overzicht afmetingen officiersbarakken

	lengte	breedte	hoogte topgevel	hoogte zijmuur	onderverdeling
Flensburg	6,7	5,3	4,2	1,2	ja
Oostende	3	3,33			nee
Etaples-sur-mer 2E bataljon-5e comp.	5,1	3,5			ja
Etaples-sur-mer 2e bataljon-6e comp.	8	4			ja

■ *Archeologische verschijningsvorm*

De barakken van de luitenants en de kapiteins in Camp d'Utrecht hebben dezelfde afmetingen: 6,40 x 5,00 meter. (tabel 8.2). Van de wanden zijn wandgreppels aangetroffen, waarin soms de paalkuilen zichtbaar waren (afb. 8.27). Er zijn ook enkele barakken waarvan geen wandgreppels zijn aangetroffen, maar alleen de palen. Zoals bij de soldatenbarakken, zijn ook hier de palen vaak tegen de rand van de insteek of deels daarbuiten geplaatst. Dit geldt ook voor de standgreppels waar de palen soms in geplaatst zijn.

In bataljon locatie A is een goed geconserveerde kapiteins-barak (bijlage 8.4, str. 2216) aangetroffen waardoor meer bekend is geworden over de wand constructie. De wand van deze barak was gemaakt van plaggen. In het vlak waren namelijk plaggentegels van circa 40 x 40 cm zichtbaar, die twee aan twee naast elkaar lagen (afb. 8.28). In de coupe zijn drie lagen van deze plaggen goed zichtbaar (afb. 8.29).

Zowel op de hoeken als in de zijwanden van de barak zijn palen geplaatst. Hier is eerst een insteek gegraven en een paal geplaatst en vervolgens is het dicht gegooid en is de plaggenwand ingegraven (afb. 8.29). De paal is later bij de sloop weer uitgetrokken. De plaggenwand van deze officiersbarak is dus volgens een andere methode aangelegd dan bij de manschappen-barakken, waar de wand niet ingegraven was en dus ook niet is teruggevonden.

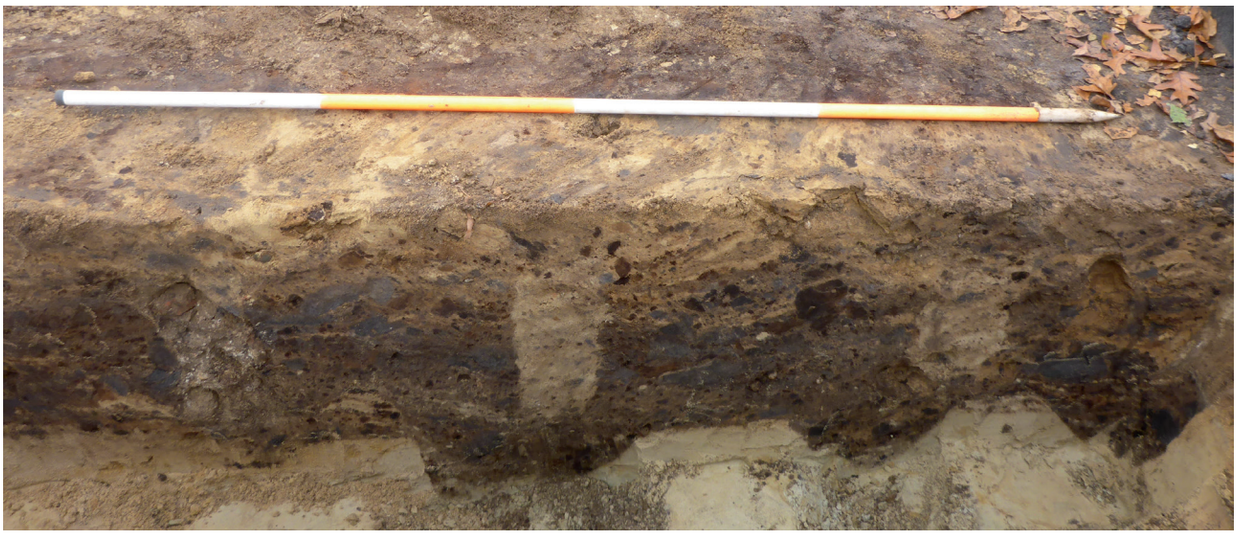

Afb. 8.27 Wandgreppel met palen van luitenants-barak 202, richting het noordwesten (BAAC/Vestigia).

De diepte van zowel de standgreppels, de losse paalkuilen en de paalkuilen van de plaggenwanden varieert van 30 tot 90 centimeter onder het vlak. Het lijkt er op dat voor de ligging en de afmetingen van de barakken duidelijke

instructies golden, maar niet voor de bouwwijze en de indeling. Het gebruikt van plaggen als funderingen is alleen waargenomen bij twee kapiteins-barakken in bataljon locatie A (structuur 2215 en 2216, zie bijlage 8.4). Helaas valt de rest van de kapiteins én de luitenantszone van bataljon A buiten de opgraving, waardoor niet vastgesteld kan worden of dit de standaard bouwwijze voor dit specifiek bataljon was.

Afb. 8.28 Barak met fundering van plaggen, kapiteins-barak 2216, richting het zuiden. In de noordwest hoek bevindt zich een klein greppeltje tegen de wand, met daarbinnen gestapelde plaggen; de functie hiervan is onbekend (Greenhouse advies).

Op basis van de verschillende plattegronden is de locatie van de deur niet vast te stellen. In enkele gevallen (str. 202, 213 en 1210, zie bijlage 8.4) lijken de paalkuilen/sporen die binnen de barak zijn aangetroffen te duiden op een binnenindeling. Maar een basis-binnenindeling kan niet worden herkend. Aangezien de barakken door meerdere luitenants bewoond werden, is het daarnaast logisch dat vaak sprake was van een binnenindeling. Er is echter, zoals reeds vermeldt, geen patroon te herkennen. Mogelijk mochten de bewoners van de barakken zelf weten of, en hoe

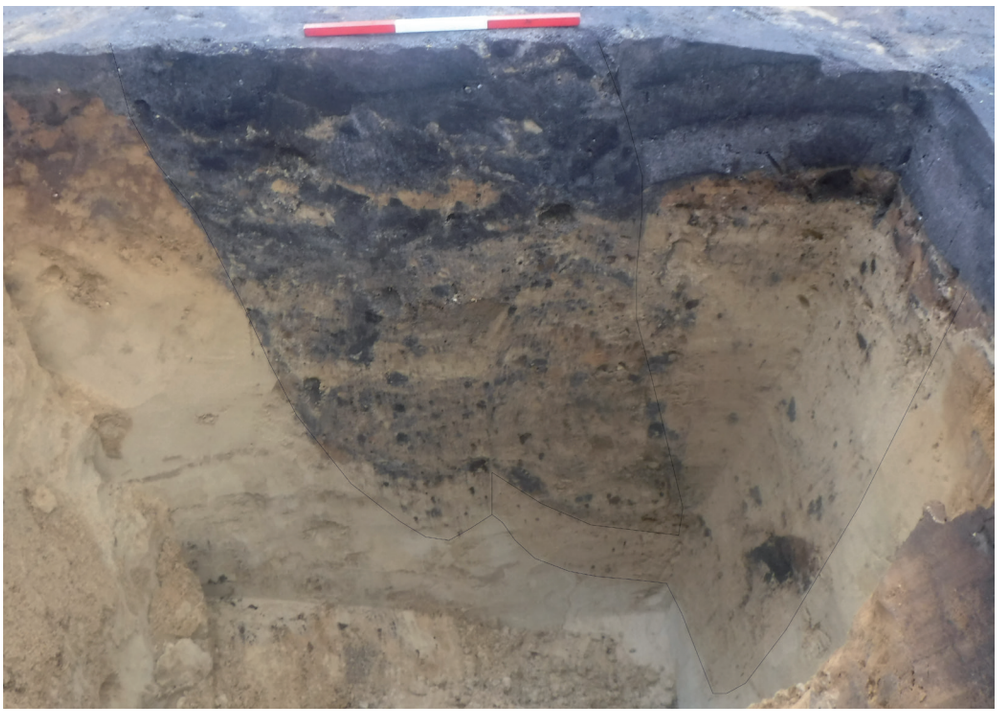

Afb. 8.29 Coupe van een paalkuil op de hoek van kapiteins-barak 2216. De insteek van de paalkuil loopt onder de plaggenwand door. In de coupe is te zien dat de plaggenwand tot twee plaggen diep was ingegraven, richting het zuiden (BAAC/Vestigia).

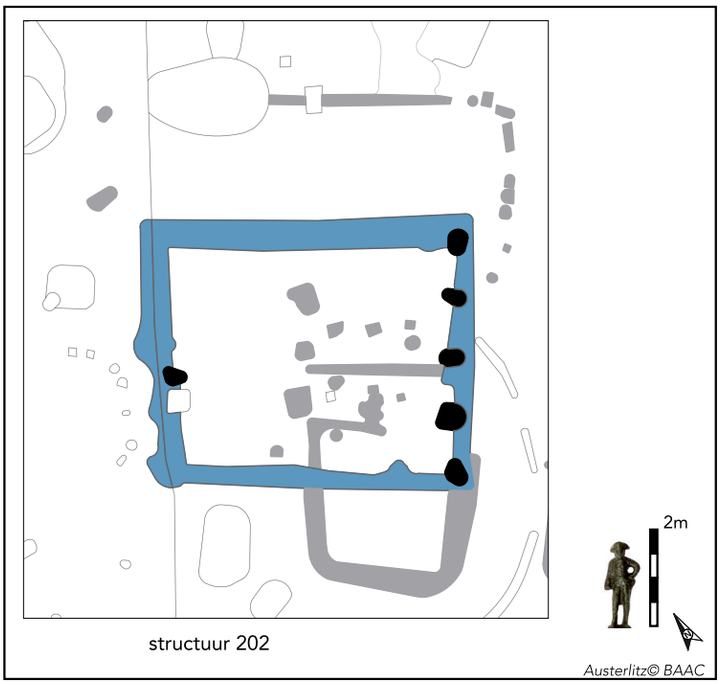

Afb. 8.30a Luitenantsbarak 202, met paalkuilen (zwart), standgreppel (blauw) en in grijs de sporen die mogelijk tot de binnen indeling en buiten inrichting van de barak behoren.

Afb. 8.30b Foto van dezelfde barak 202 in het veld, richting het zuidoosten (BAAC/Vestigia).

ze de ruimte indeelden. Een mooi voorbeeld hiervan is kapiteinsbarak structuur 213, waar greppels zijn aangetroffen binnen de barak. Mogelijk zijn dit funderingsgreppels van een verhoogde vloer.
In de barak met de plaggenwand (structuur 2216) is in de noordwest hoek een klein greppeltje langs de hoek van de wand, met daarbinnen gestapelde plaggen (afb. 8.28). Het is onduidelijk wat de functie hiervan was (afb. 8.31).

Rond enkele barakken zijn sporen aangetroffen die lijken op aanbouwtjes of inrichting van de ruimte rondom de barak (afb. 8.31). Dit gaat soms om een greppel of een rij paalkuilen die lijken te wijzen op de aanwezigheid van een omheining of tuintje. Barak 202 lijkt een dergelijk soort tuinafzetting langs de hele breedte van de barak te hebben gehad (afb. 8.30).Bij barak 213 is de tuinafzetting rondom aanwezig.

Bij een van de kapiteins-barakken (structuur 216) is aan de oostzijde, net buiten de barak een kuil met brandsporen aangetroffen, wat duidt op de aanwezigheid van een vuurtje. Het is niet moeilijk voor te stellen dat de kapiteins op een mooie avond bij een vuurtje buiten hebben gezeten.

8.6 Stafofficieren

■ *Historisch overzicht*

Op de kaart van het kamp uit 1807 (afb. 8.1) wordt de linie van de stafofficieren weergeven met nummer 2. Ter hoogte van bataljon locaties A, B en C bevonden zich telkens drie barakken. De kolonel verbleef ter hoogte van het midden van zijn regiment; ofwel ter hoogte van het midden van bataljon locatie B. De barak naast hem, was gereserveerd voor de 2e in rang; de bataljonscommandant van bataljon B (dit aangezien de majoor waarschijnlijk bij het depotbataljon verbleef). De rest van de hoofd- en stafofficieren werd verdeeld over de resterende barakken. In 1807 is dus sprake van negen barakken ter hoogte van de linie van de hoofd- en stafofficieren.

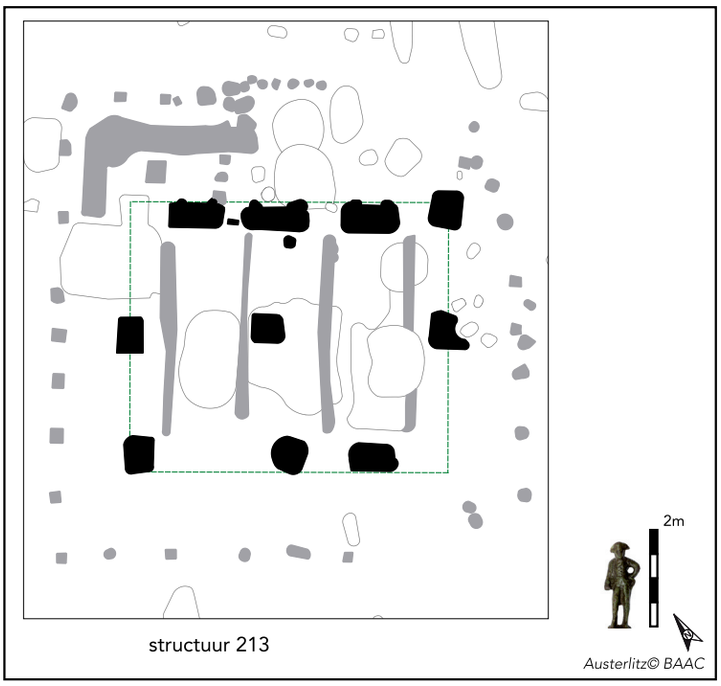

Afb. 8.31 Kapiteinsbarak 213, met de paalkuilen van de constructie in het zwart en in grijs de sporen die mogelijk tot de binnen indeling en buiten inrichting van de barak behoren (BAAC/Vestigia).

Dit aantal van negen barakken verhoudt zich bijzonder goed tot het aantal hoofd- en stafofficieren. De staf bestond namelijk uit 12 officieren en twee chirurgijns. Hiervan verbleven er negen vermoedelijk in Camp d'Utrecht; een kolonel, drie bataljonscommandanten, een *quartier m. tres*, drie *adjudant majors*, en een chirurgijn. De chirurgijn had geen officiersrang en zijn hulpjes (een drietal *aides majors* en vier *sous aides majors*) natuurlijk ook niet. Het lijkt er dan ook op dat iedere stafofficier beschikte over een eigen barak. Onbekend is alleen de verblijfslocatie van de *(sous) aides major*, ofwel de hulpjes van de chirurgijn.

■ *Archeologische verschijningsvorm*

Verder naar het zuiden van het kamp, op 17 m afstand van de linie van kapiteins, zijn de barakken van de hoofd- en stafofficieren aangetroffen. Deels gaat het om eenzelfde type barak als die van de luitenants en kapiteins. Op de linie van de officieren zijn twee van dergelijke barakken aangetroffen, op de hoeken van de bataljons B en C. In bataljon B zijn daarnaast nog twee grote barakken aangetroffen (afb. 8.32). Hoe de linie er richting het noordwesten heeft uitgezien is niet bekend, omdat het buiten het onderzoeksgebied valt. Mogelijk stond aan deze kant van het bataljon ook een kleine barak op de hoek van de linie. De officierslinie van bataljon C valt wel grotendeels binnen het onderzoeksgebied. Behalve de kleine barak op de hoek van de linie, zijn hier verder geen barakken aangetroffen. Er is wel een omgreppelde structuur aangetroffen, waarvan niet bekend is of het bij het tentenkamp of bij het barakkenkamp hoort (paragraaf 7.8).

Deze barakken zijn 17 m lang en 5 m breed. De wanden bestaan deels uit standgreppels met palen erin, 50 tot 90 cm onder het vlak. De lengte van de barakken geeft aan dat de noklijn noordwest-zuidoost liep, dus haaks op de kampwegen (en parellel aan het front). Dit komt overeen met de noklijn van de soldatenbarakken en mogelijk ook met die van de luitenants- en kapiteinsbarakken.

Binnen de greppels van barak 222 was de grond omgespit. Mogelijk is hier een vloer verwijdert bij de ontmanteling van het kamp.

De sporen die zijn aangetroffen binnen deze barakken suggereren een verdeling in een aantal ruimtes. Mogelijk waren binnen deze barakken ook werk- en vergaderruimtes aanwezig.

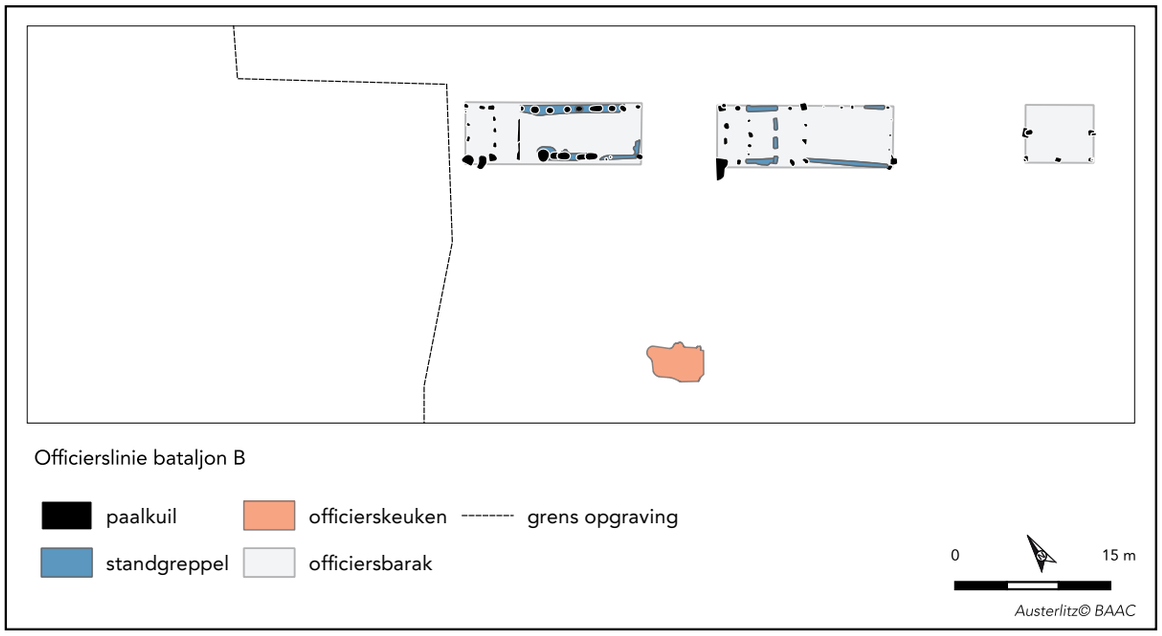

Afb. 8.32 Hoofdofficierslinie van bataljon B, met de officiers-keuken ten zuiden hiervan (BAAC/Vestigia).

Aan de noordwestzijde van barak 223 is een klein stukje grond (60x170 cm) afgezet met palen (afb. 8.33). Het is onduidelijk wat hiervan de functie was. Ten zuidwesten van de officierslinie zijn paalkuilen aangetroffen, waarin eveneens geen duidelijk herkenbare structuren kunnen worden herkend. Mogelijk zijn hier tuintjes aangelegd, stukjes grond afgezet, zitjes ingericht of iets dergelijks.

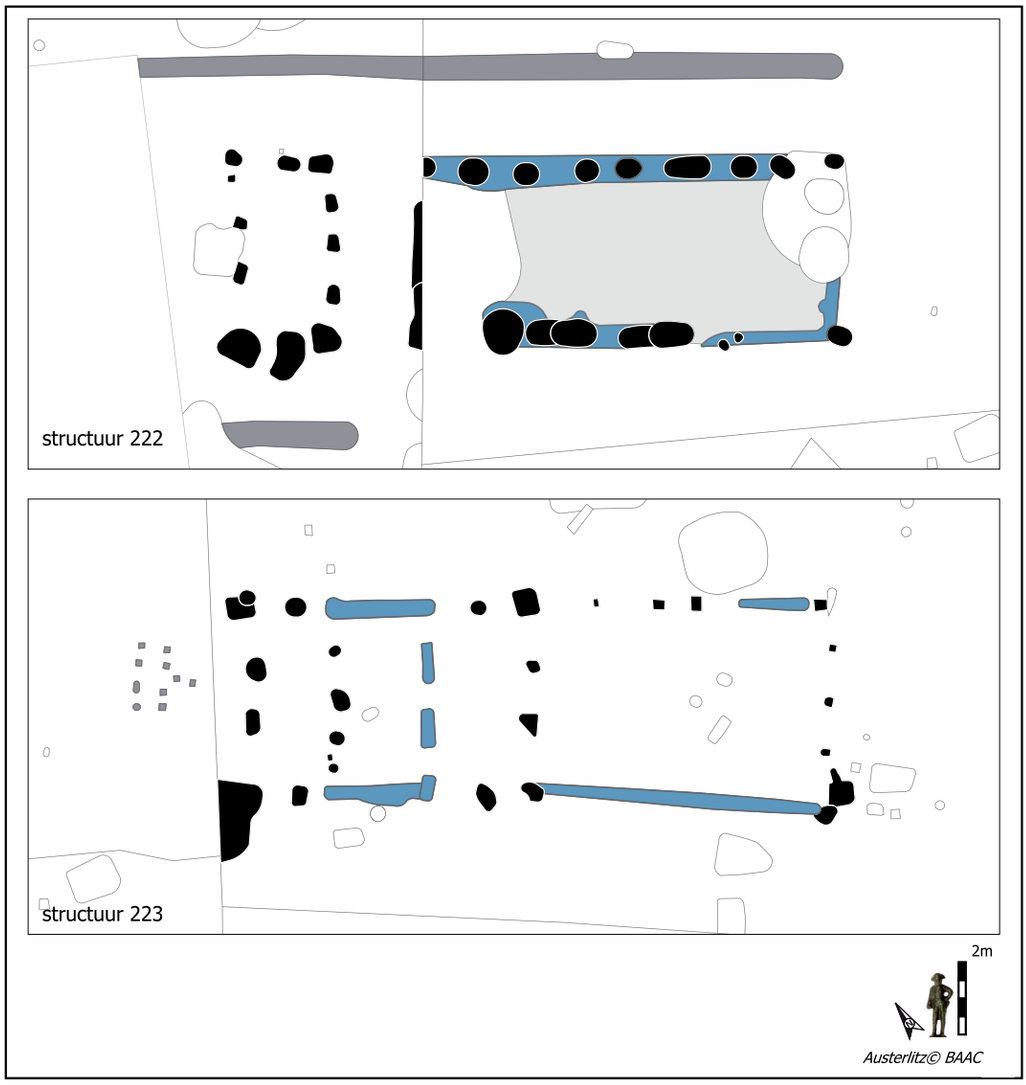

Afb. 8.33 De grote officiersbarakken (structuur 222 en 223) in bataljon B. De standgreppels (blauw) en paalkuilen (zwart), met een verspitte zone (lichtgrijs) in structuur 222. In donkergrijs de greppels en paalkuilen die bij de inrichting van het terrein rondom de barakken horen.

8.7 Tuinen

■ *Historische achtergrond*

In paragraaf 7.5 zijn de historische achtergronden over tuinen in tentenkampen reeds beschreven. Ook in barakkenkampen waren bloemen- en groentetuinen een algemeen voorkomend verschijnsel.[202] Meestal bevonden deze zich aan de achterzijde van de officiersverblijven, zoals ook blijkt uit de opgraving bij Etaples, waar de vierkante tuinen omgeven waren met greppels.[203]

■ *Archeologische verschijningsvorm*

Op de linie van de officieren in bataljon C is een terrein afgebakend met een greppel van circa 40 cm breed en 20 tot 30 cm diep (structuur 1225, afb. 8.34). Deze omgreppeling is aan de zuidzijde verstoord door de woning aan de Dirkje van Barneveldweg. Het is dan ook onduidelijk hoe groot het omgreppelde gebied oorspronkelijk was.

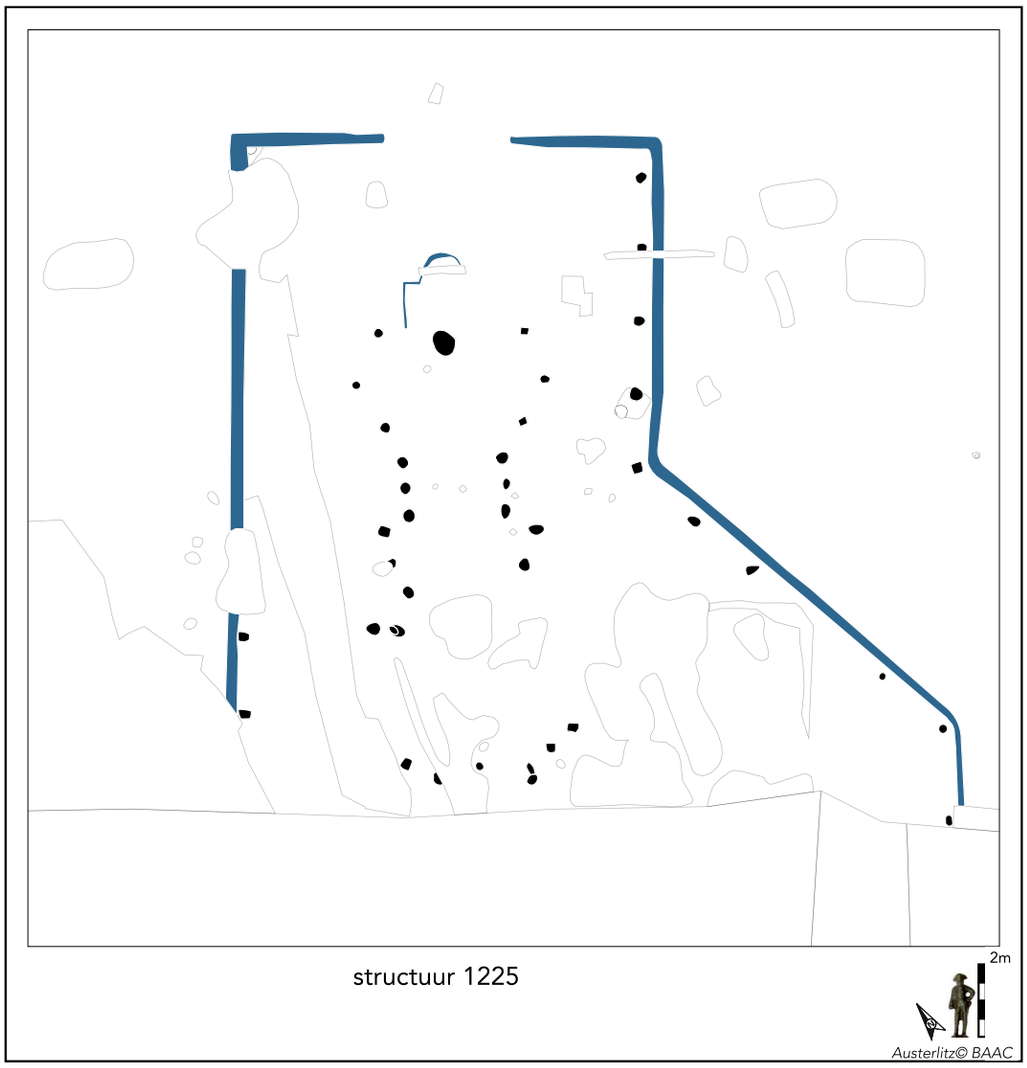

Afb. 8.34 De omgreppelde structuur 1225 in de officierslinie van bataljon C, met in blauw de greppels en in zwart de paalkuilen (BAAC/Vestigia).

202 Lemaire 2020, 301, 307, 438, 581-583.
203 Lemaire 2020, 298-300 (fig. 131, 132, 133).

In de noordzijde is een opening in de greppel aanwezig. Hier is het afgebakende terrein 15 meter breed. Na negen meter wijkt de oostelijke zijde naar buiten tot een breedte van 20 meter. De greppel loopt daarvandaan naar het zuiden, tot de versotring. Langs de greppel zijn palen ingegraven (tot 40 – 60 cm onder het vlak), om de twee meter. In het midden van de omgreppeling zijn kuilen aangetroffen in een symmetrische configuratie (afb. 8.34). Het gaat om kleine kuilen (circa 30 cm diameter) met een homogene, humeuze vulling tot 50 cm diep.

Tegenover de ingang van de greppel is een deel van een smal (circa 10 cm), ondiep greppeltje aangetroffen in een rechte vorm met een ronding er in. Achter dit greppeltje ligt een kuil van 60 x 75 cm en 47 cm diep, in het midden van de configuratie van sporen.

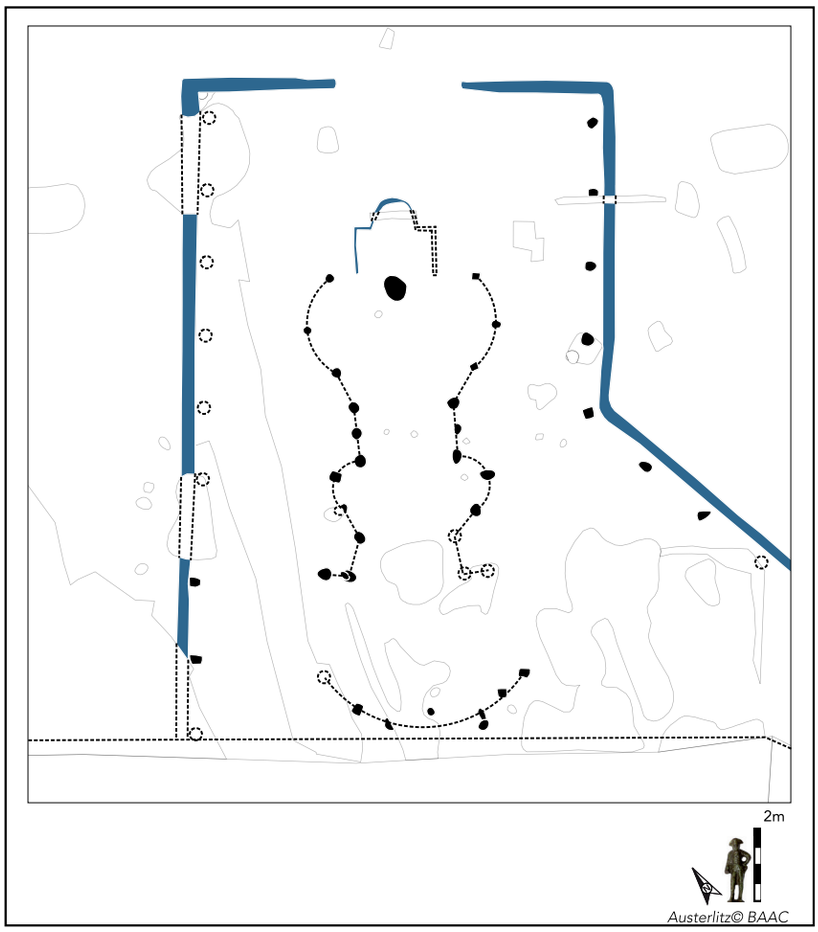

Afb. 8.35 De omgreppelde structuur met reconstructielijnen (BAAC/Vestigia).

Reconstructies op de locaties waar de structuur verstoord was en een lijn langs de aangetroffen sporen (afb. 8.35) laten de symmetrie van de structuur zien. De symmetrische tuinarchitectuur doet denken een klassieke tuin in barokstijl waarbij sprake is van een centrale as, zoals een looppad, met aan weerszijden daarvan een krullende symmetrische belijning die halfcirkelvormig wordt afgesloten met een zogenoemde *exedra*.[204] Het meest dichtbij gelegen voorbeeld van een dergelijke classistische tuin is die van Slot Zeist, waar symmetrie, halfronde vormen en decoratie zoals beelden zijn toegepast.

Sporen van een centraal pad zijn niet teruggevonden. Waarschijnlijk was het smalle greppeltje van de *exedra*, aan het noordelijke uiteinde, de funderingsgreppel van een opbouw. De locatie van de kuil voor de *exedra*, doet vermoeden dat het bij de indeling hoort. Mogelijk heeft hier iets gestaan, misschien een beeld? Het is mogelijk dat sporen het resultaat zijn van de aanplant van boompjes, waartussen bijvoorbeeld planten in potten hebben gestaan (afb. 8.36).

204 Groenerfzorg.nl

Het kan zijn dat er meerdere prieeltjes achter elkaar hebben gestaan, maar het is ook mogelijk dat er kleine boompjes zijn gebruikt om een soort zitjes af te bakenen. De meeste ruimte voor een zitje, mogelijk onder een prieel, bevond zich in de zuidelijke ronding. Daarvandaan keek je dan richting het noorden, naar de *exedra*. De tuin was afgebakend door een greppel, mogelijk een funderingsgreppel voor een schutting of ander soortige afzetting.

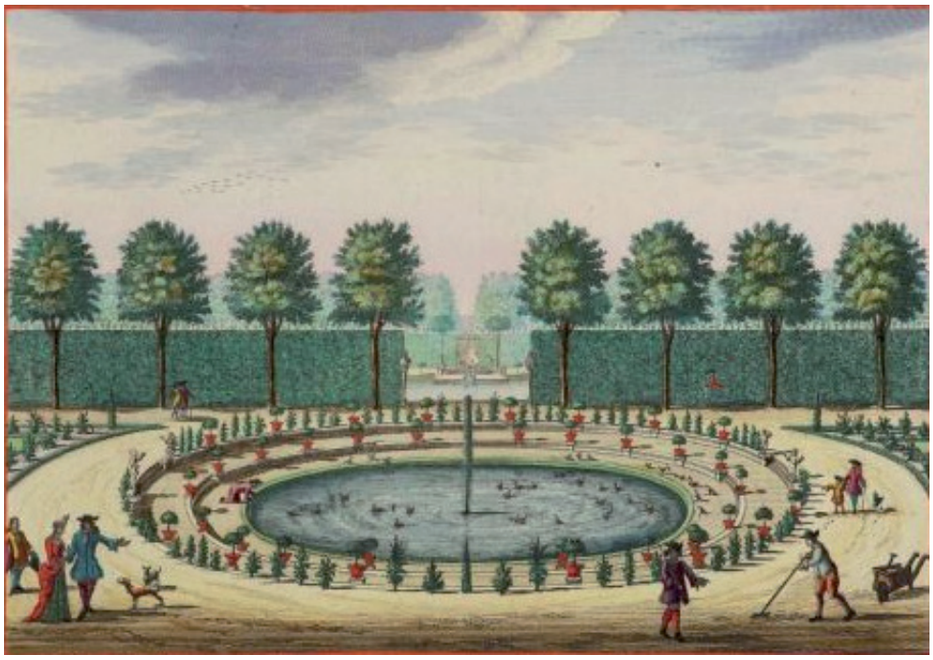

Afb. 8.36 Een prent van de hand van Daniel Stoopendaal van een deel van de tuin van huis Zeist (circa 1700). Langs de vijver zijn geplante boompjes afgewisseld met boompjes in pot (geheugenvanzeist.nl).

Barakken of tentfase?

Op basis van de sporen is de structuur niet aan een fase van het kamp toe te kennen. Wat betreft ligging ten opzichte van de omringende structuren (afb. 8.37), is voor beide fases iets te zeggen. De structuur ligt netjes ten opzichte van de gereconstrueerde kampstraten van de tentfase. Het breedste deel valt precies in de ruimte tussen drie gereconstrueerde kampstraten. Maar aangezien de luitenants- en kapiteins tenten op deze straten liggen, is het waarschijnlijk dat de daadwerkelijke straten vanaf deze tenten iets zijn verschoven.
In de barakkenfase zijn van twee barakken in de kapiteinslinie geen sporen aangetroffen. Dit zijn de barakken die precies voor de omgreppelde structuur liggen. Het is niet ondenkbaar dat de afwezigheid van deze barakken (die verder altijd aanwezig waren in de linie) te maken heeft met de bijzondere inrichting van de hoofd- en officierslinie in dit bataljon.

De toegang tot de tuin bevond aan de noordzijde, achter de linies van de kapiteins. Dit zou kunnen wijzen op een gemeenschappelijke tuin voor deze officieren. Evengoed kan het de tuin van de kolonel en/of bataljonscommandant zijn geweest. Misschien ontbrak het ten zuiden van hun barakken aan ruimte (daar was immers ook al een keuken aanwezig). Misschien is dat de reden geweest om deze uitzonderlijk grote tuin verderop in de linie van de stafofficieren hun linie aan te leggen?

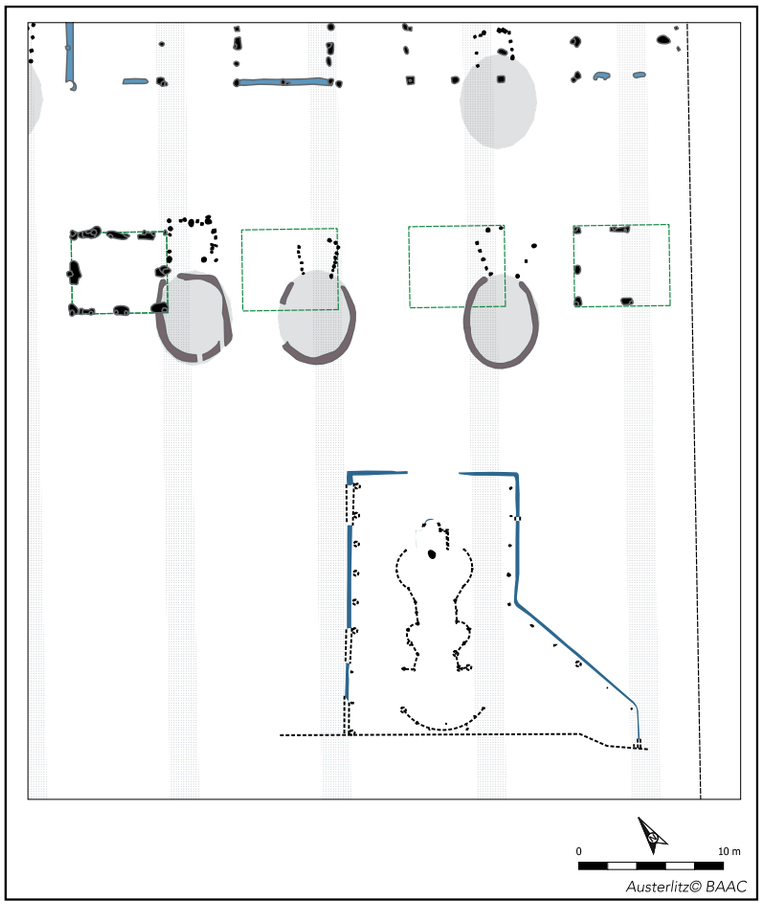

Afb. 8.37 De omgreppelde structuur (tuin) met de kampstraten van het tentenkamp, de tentgreppels met voortuintjes en de aangetroffen barakken. In groen de locatie waar kapiteinsbarakken werden verwacht (BAAC/Vestigia).

8.8 Conclusie

De lay-out van het barakkenkamp ten opzichte van het tentenkamp uit het voorafgaande jaar is niet echt gewijzigd. Enkel de tenten zijn vervangen door gebouwen van hout, stro, en plaggen en de grenadiers compagnieën waren weer aanwezig. De kaart van het barakkenkamp uit 1807 is zeer gedetailleerd en laat zien hoeveel gebouwen in een desbetreffende linie toen nog overeind stonden. Niet altijd is duidelijk is of de cijfers op de kaart ook het oorspronkelijke aantal gebouwen weergeeft, maar vaak is dat wel te beredeneren. Het archeologisch onderzoek heeft duidelijk gemaakt hoe de keukens, soldaten- en officiersbarakken eruit zagen. Deze blijken enigszins te verschillen van soortgelijke gebouwen in andere barakkenkampen, zowel wat vorm, afmeting, bouwmateriaal en bouwwijze betreft. Maar binnen het Camp d'Utrecht waren de gebouwen uiterlijk uniform. Sporen van binnenindeling bij de luitenants- en kapiteins barakken zijn spaarzaam bewaard gebleven, maar zijn er wel. Bijzonder zijn de zeer grote barakken van de kolonel en de bataljonscommandant met meerdere ruimten. Dit in tegenstelling tot de soldatenbarakken die geen binnenindeling kenden. Het blijkt ook nu weer, dat historische gegevens aangevuld met archeologische gegevens een completer beeld geven hoe het kamp eruit zag.

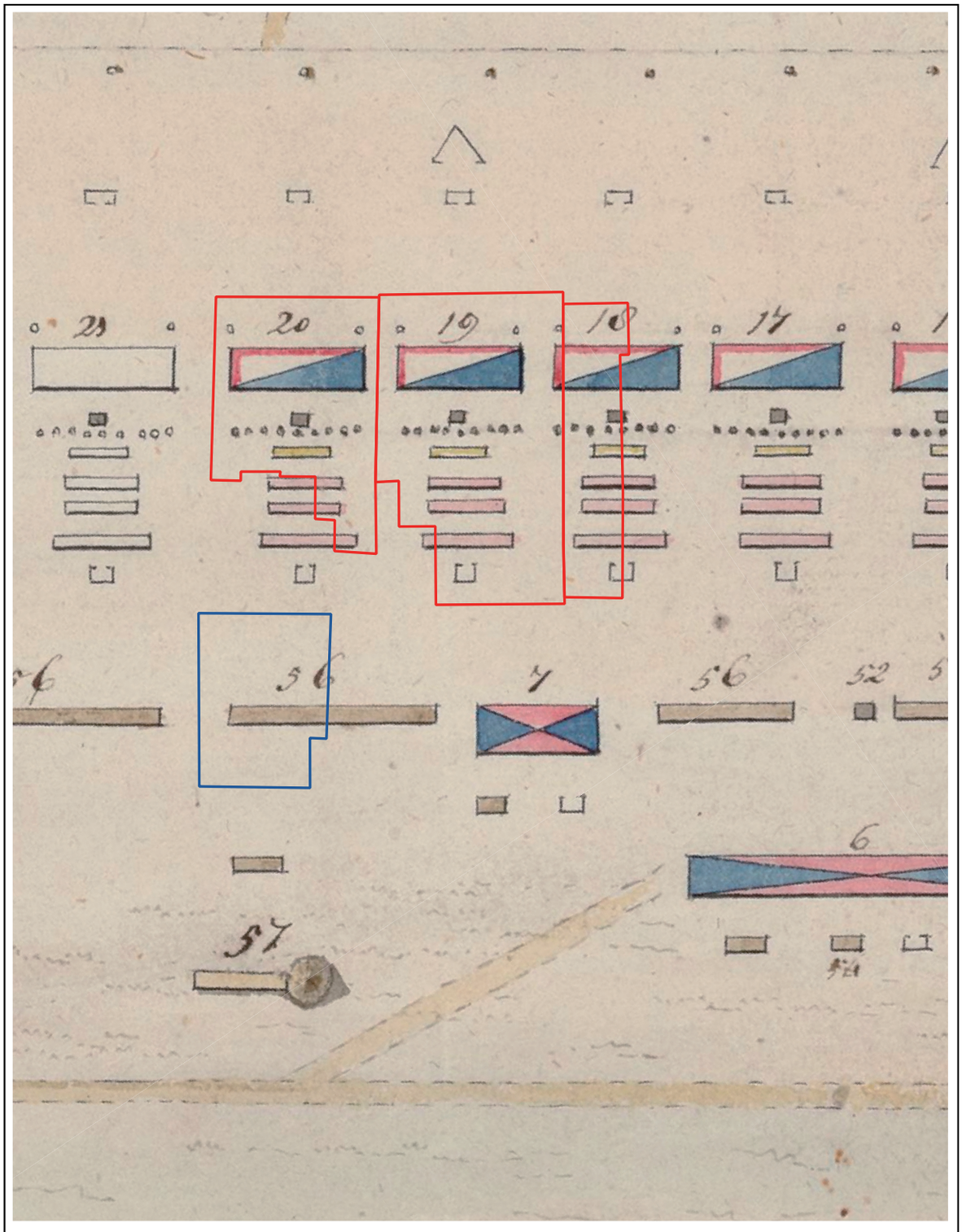

Afb. 9.1 Onderzoeksgebieden op de Plan Général du Camp uit 1804, in blauw het burgerlijke deel van het kamp (Gallica, Bibliothèque nationale de France) (bewerking BAAC/Vestigia).

9 Burgerbewoning; Austerlitz

J. Mooren en M. Kalshoven (BAAC)

Ruim 100 meter ten zuiden van de zone met de hoofd- en stafofficieren zijn structuren aangetroffen die het beste kunnen worden omschreven als plaggenhutten. Op basis van de bekende kaart van de Marmont bestond de verwachting dat mogelijk sporen van de brigade generaals (letter H) en wegen (een stippellijn) aangetroffen zouden worden. De kaart *Plan Général* is informatiever en geeft weer dat in deze zone niet alleen de brigade generaals (nr. 7) verbleven maar ook de burgerlijke bevolking (nr. 56) (afb. 9.1). De plaggenhutten uit het begin van de 19e eeuw zijn dan ook geïnterpreteerd als overblijfselen van het kampdorp behorend bij de 1e divisie die onderdak verschaften aan de eerste bewoners van Austerlitz.

9.1 Historische achtergrond

9.1.1 Kampdorpen

Toen het legerkamp eenmaal in vol bedrijf was, kwamen daar ook burgers op af. Zij werden aangetrokken door advertenties, door de Marmont verspreid, waarin veiligheid en bescherming werd geboden aan kooplieden en venters die zich hier wilden vestigen.[205] Er werd hen een locatie gewezen om zich te vestigen, maar in huisvesting was niet voorzien. Die werd dus zelf gebouwd, met materialen die in de omgeving te vinden waren.[206]
Op de *Plan Général du Camp* wordt de linie, waar de burgers zich mochten vestigen, aangeduid met nummer 56 (afb. 9.1) In de legenda staat vermeld dat het om '*Traiteurs, Limonadiers et Marchands*' gaat. Afgaande op de kaart van de Marmont was hier een straat gelegen met bebouwing erlangs. Hier konden de bezoekers van het kamp een drankje kopen (ook alcohol) en een hapje eten, nadat ze de legeroefeningen hadden bewonderd en het kamp hadden bezichtigd. Ook de soldaten konden hier terecht na afloop van de dagelijkse oefeningen.

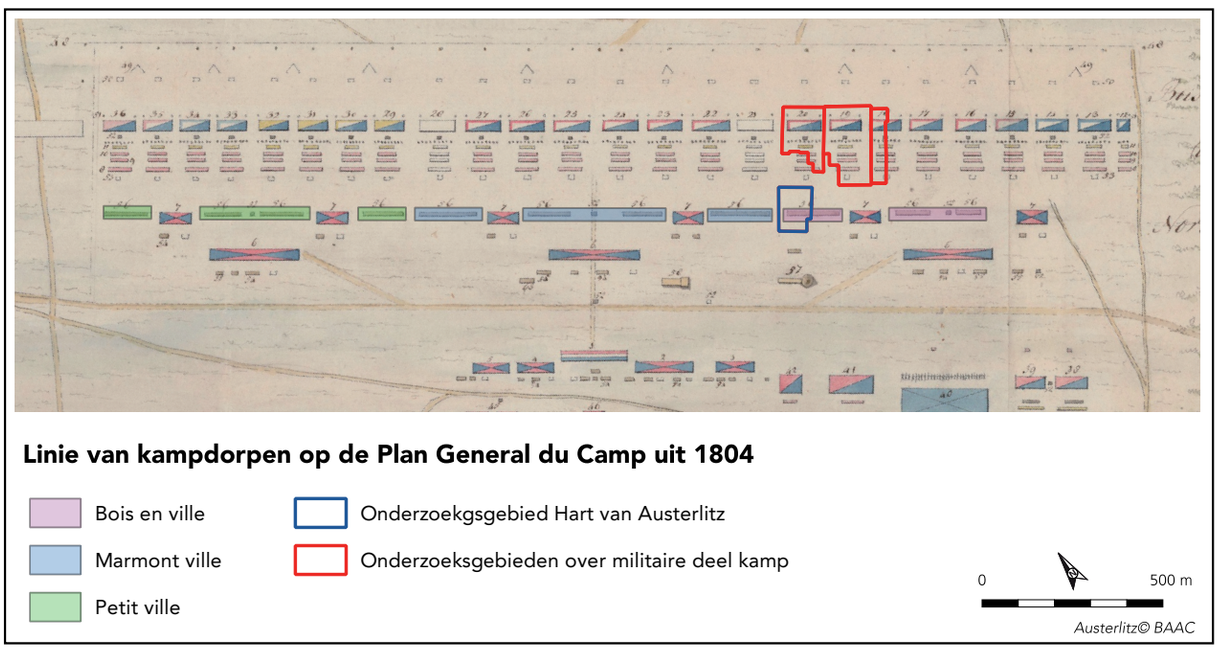

Afb. 9.2 Linie van kampdorpen op Plan Général[207], ingekleurd naar divisie (Gallica, Bibliothèque nationale de France) (BAAC/ Vestigia).

205 Marmont 1857, 238. Grapendaal 1954, 6.
206 Loenen 2008, 49.
207 Bibliothèque nationale de France; Gallica (https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb40650649j).

Er was sprake van drie verschillende kampdorpen met de namen Petitville, Marmontville en Bois-en-ville.[208] Kampdorp Bois-en-ville was gelegen ter hoogte van de 1e divisie, Marmontville ter hoogte van de 2e divisie en Petitville ter hoogte van de Bataafse 3e divisie (afb. 9.2).

Op de kaart uit 1807 staan de twee kampdorpen Marmontville ((U) en Bois-en-ville (T) niet weergegeven als linies langs een straat, maar als twee grote blokken. Petitville bestaat op dit moment niet meer. De kampdorpen bevinden zich dan tussen de divisiegeneraals (W, X en Y) en de magazijnen/stallen (P, N en M) in (afb. 9.3, bijlage 8.1).

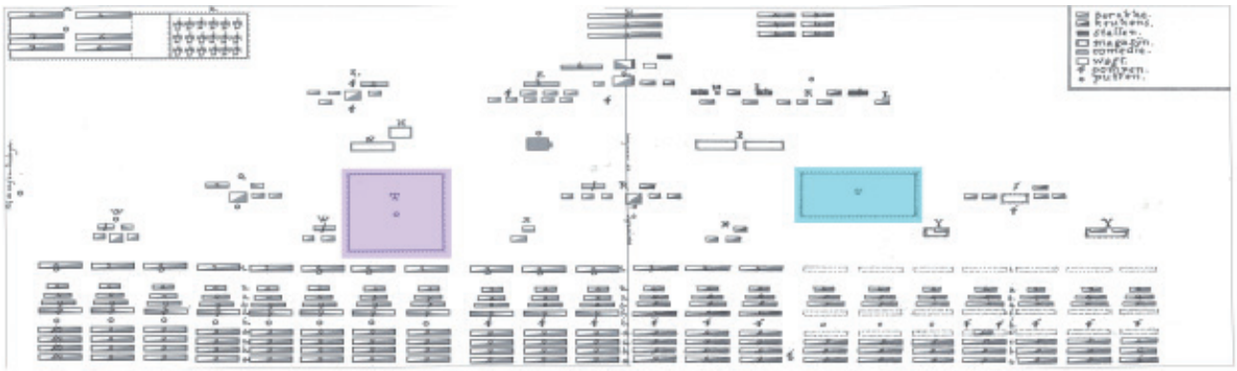

Afb. 9.3 Kampdorpen op de kaart van het barakkenkamp uit 1807 (Van Loenen 2008, p. 124-126.[209] Marmontville (T) in blauw en Bois-en-ville (U) in paars (bewerking BAAC/Vestigia).

9.1.2 De bewoners van de kampdorpen

Het oorspronkelijke aantal inwoners van de kampdorpen in 1804 is onbekend. Onbekend is eveneens hoeveel handelaren hun tenten hadden opgesteld langs deze straat tijdens dit eerste jaar.

Uit december 1805 is een lijst bekend met aantallen inwoners; in Petitville woonden 13 gezinnen of alleenstaanden, in Marmontville 23 en in Bois-en-ville 35 gezinnen en alleenstaanden.[210] Loenen heeft, met behulp van archieven en diverse bronnen van de Historische Werkgroep Austerlitz een overzicht gemaakt van de bewoners van de kampdorpen, hun herkomst en religie.[211] De bewoners van de kampdorpen kwamen uit heel Nederland en soms uit Duitsland en België, 75% was katholiek, 18,5% protestant en 6,5% Joods.

De handel die de inwoners hebben opgezet zal vaak kleinschalig zijn geweest. Dat in de hoogtijdagen ook grotere ondernemingen aangetrokken werden door de activiteiten in het kamp, blijkt uit een advertentie voor een koffie- en wijnhuis uit de Oprechte Haarlemsche Courant uit 1805 (afb. 9.4).

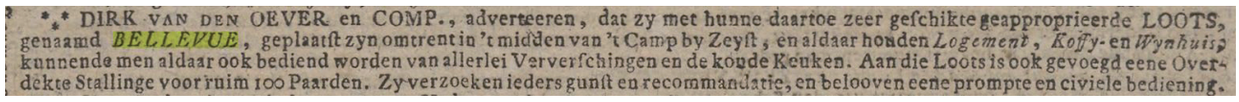
*** DIRK VAN DEN OEVER en COMP., adverteeren, dat zy met hunne daartoe zeer geſchikte geappropriëerde LOOTS, genaamd BELLEVUE, geplaatſt zyn omtrent in 't midden van 't Camp by Zeyſt, en aldaar houden Logement, Koffy- en Wynhuis; kunnende men aldaar ook bediend worden van allerlei Ververſchingen en de koude Keuken. Aan die Loots is ook gevoegd eene Overdekte Stallinge voor ruim 100 Paarden. Zy verzoeken ieders gunſt en recommandatie, en belooven eene prompte en civiele bediening.

Afb. 9.4 Advertentie uit de Oprechte Haarlemsche Courant van 21 juni 1805. Voor de uitgeschreven tekst, zie kader.

> Dirk van den Oever en Comp. adverteeren dat zij met hunne daartoe zeer geschikte gappropieerde loots, genaamd "Bellevue", geplaatst zijn omtrent het midden van het camp bij Zeyst en aldaar houden logement. Coffy- en wijnhuis; kunnende men aldaar ook bediend worden van allerlei ververschingen en de koude keuken. Aan die loots is ook gevoegd eene overdekte stallinge voor ruim honderd paarden. Zij verzoeken ieders gunst en recommandatie en belooven een promtpte en civiele bediening.[212]

208 Loenen 2008. 79.
209 Deze kaart is overgetrokken van de originele kaart (NL-HaNA 2.01.14.02.1032).
210 Loenen 2008, 108.
211 Loenen 2008, bijlage C en D.
212 Oprechte Haarlemsche courant d.d. 21.6.1805.

Op afbeelding 9.5 is een impressie te zien van een vergelijkbaar kampdorp met enkele uitspanningen, waar burgers en militairen terecht konden,

Afb. 9.5 Impressie van het Britse legerkamp in Hydepark, Paul Sandby, 1780. Aan de rechterzijde zijn tenten en simpele houten gebouwtjes gebouwd, waar burgers hun waren serveren. Aan de rechterkant zijn de tenten van het legerkamp zichtbaar (British Museum, nr.1899,0420.115).

Wanneer het na 1805 rustiger wordt in het kamp, vertrekken een aantal kampdorp bewoners, maar er blijven er ook achter. Nieuwe burgers mogen zich er niet vestigen en 's avonds na zeven uur mochten militairen zich niet in de kampdorpen vertonen. Om diefstal uit het grotendeels verlaten kamp te voorkomen, werd in ieder dorp een commissaris van de politie aangesteld. Dieven, misdadigers, rust- en ordeverstoorders moesten aan de kampcommandant worden voorgeleid. Aangezien de overgebleven burgers nauwelijks meer inkomen hadden, werden er veel opgepakt voor diefstal (vaak betreft het diefstal van hout) uit het kamp. Kampcommandant Barré beklaagd zich hierover bij de générale Staf van koning Lodewijk (kader).

> Kampcommandant Barré:
>
> Het grootste deel van de inwoners leven slechts van hetgeen zij van het kampement kunnen stelen, ondanks het surveilleren van wachten en patrouilles. De armoede is onder hem op zijn toppunt. Zij hebben geen enkele hoop nog troepen in het kamp te zien terugkomen; het meerendeel is overgeleverd aan wanhoop en zij wagen alles om kwaad te doen. Ik verzoek al de bewoners uit het kamp te verwijderen die niet kunnen bogen op een staat van goed gedrag en ook diegenen die niet kunnen aantonen over voldoende middelen van bestaan te beschikken.[213]

In augustus 1806 werd Bois-en-ville door koning Lodewijk Napoleon omgedoopt tot Austerlitz en de bewoners van de andere kampdorpen kregen opdracht om hiernaartoe te verhuizen. Ze braken hun hutten af en bouwden deze in Austerlitz weer op.[214] Petitville was in november 1807 al verlaten, Marmontville bestond toen nog uit 29 hutten en Austerlitz inmiddels al uit 67 hutten en barakken.

Lodewijk Napoleons plan om van Austerlitz een stad te maken, zou het leven van de bewoners moeten verbeteren, aangezien aan deze plaats alle noodzakelijke hulp geboden zou worden om haar bestaan en de welvaart te waarborgen. De aangestelde gouverneur werd gemachtigd aan iedere ingezetene van Austerlitz de nodige grond in eigendom te geven; zij mochten daar een huis op bouwen en een groentetuin aanleggen.[215] Geld en kennis hiervoor ontbrak echter, wat betekende dat er weer hutten werden gebouwd, vaak van gestolen hout. In de eerste instantie kregen de armste gezinnen brood en vlees uitgedeeld, maar hier werd mee gestopt toen bleek dat hierdoor vooral arme gezinnen naar Austerlitz verhuisden en welgestelden wegbleven. Het stichten van een stad bleek uiteindelijk

213 Archief ministerie van Oorlog, toegang 2.01.14.02, inv.nr. 846, in: Loenen 2008, 110.
214 Loenen 2008, 122.
215 Archief staatssecretaris Lodewijk Napoleon, inv. Nr. 90. Cox 2012, 15.

een onhaalbare zaak. Het cultiveren van de omliggende heide, zodat de inwoners daar inkomen uit konden halen, was niet haalbaar. Even is zelfs gedacht aan het graven van een kanaal naar de Kromme Rijn om het gebied te ontsluiten voor handel, maar ook dit was financieel onhaalbaar.[216] Uiteindelijk is de 'stadswording' niet van de grond gekomen en bij het decreet van keizer Napoleon van 21 november 1811 werd Austerlitz per 1 januari 1812 opgeheven en haar grondgebied onder Zeist gebracht.[217]

9.1.3 Plaggenhutten

Kennis over plaggenhutten is beperkt. Op verschillende plaatsen in Nederland zijn reconstructies van plaggenhutten te bewonderen maar deze zijn enkel gebaseerd op oude foto's en mondelinge overleveringen uit de eerste helft van de 20e eeuw, van mensen die als kind hierin zijn opgegroeid. De archeologische kennis over plaggenhutten is eveneens nihil, voor zover bekend zijn de plaggenhutten die in Austerlitz zijn opgegraven de eerste van hun soort in Nederland.

De enige bouwhistoricus die plaggenhutten onderzocht en beschreven heeft is Klaas Uilkema. Deze heeft in 1923 zeven plaggenhutten in Friesland opgemeten en beschreven.[218] De plaggenhutten die Uilkema beschrijft zijn divers; zowel wat omvang, bouwwijze als inrichting betreft. Dit is niet toevallig; plaggenhutten werden namelijk opgericht door mensen die aan de onderkant van de samenleving stonden. Ze werden gebouwd met gebrekkige hulpmiddelen en met de materialen die plaatselijk voorhanden waren, liefst zo goedkoop mogelijk.

Van de zeven plaggenhutten die Uilkema heeft gedocumenteerd waren er vier verdiept. Een plaggenhut is dus niet per definitie verdiept, en kan ook bestaan uit een verdiept en onverdiept deel. Door het uitgraven kon bespaard worden op bouwmaterialen, met name op hout, iets wat meestal de grootste kostenpost was. Een ander voordeel was dat verdiepte plaggenhutten in de winter warmer (minder koud) waren. De opgaande muren werden gemaakt van gestapelde heide- of grasplaggen, als men de beschikking had over iets meer geld werd de voorgevel (deels) in baksteen uitgevoerd. De muurdikte varieerde van 0,25 m tot wel 2 m. De wanden werden vervolgens besmeerd met leem en daarna gewit, soms ook aan de buitenkant. De muren waren in een enkel geval dusdanig gammel dat ze verankerd moesten worden door houten stijlen die tegen, en in de plaggenwand werden gezet.

Afb. 9.6 Tekening van KU-171, een plaggenhut bij Surhuisterveen (Fr.), getekend door Uilkema, 30 mei 1923 (Van Olst 1991, 356).

Doorgaans rustte de dakconstructie op de (lage) buitenwanden, maar Uilkema documenteerde ook plaggenhutten waar de draagconstructie bestond uit kleine dekbalkgebinten met schoren en gebintplaten met daarboven een sporenkap.[219] Boven de zijbeuken lagen korte oplangers; die middels de muurplaat op de plaggenwanden rustten. De wanden hadden hier dus geen dragende functie. Bij één plaggenhut (KU-171) die geheel verdiept was bestond de kernconstructie uit een drietal ingegraven nokstijlen (afb. 9.6), hierop lag de nokgording, die op zijn beurt de sporen droeg. Hanebalken zorgden voor de hoekversteviging tussen de sporen. Aan de onderzijde rustten de sporen op een soort muurplaten, die over een aantal lage ingegraven paaltjes liepen. Het plaggendak liep door tot op de grond (afb. 9.7).

216 Loenen 2008, 123.
217 Cox 2012, 15.
218 Olst 1991, 227.
219 Olst 1991, KU-32/KU-170.

Afb. 9.7 Foto van KU-171, een plaggenhut bij Surhuisterveen (Fr.), met eigenaar A. Scholte, Uilkema, 30 mei 1923 (Van Olst 1991, 357).

Bij een andere verdiepte hut (KU-172, afb. 9.9) bestond de hoofdconstructie uit slechts twee stijlen (afb. 9.8), waarop de nokbalk rustte die het gehele dak droeg. Het dak liep door tot op de grond. Aan de onderzijde rustten de sporen aan weerszijden op een voetplaat, die op een serie ingegraven stijltjes lag. Deze stijltjes ondersteunden het dak en dienden tegelijkertijd als een soort keermuur voor de in het zand ingegraven wanden.

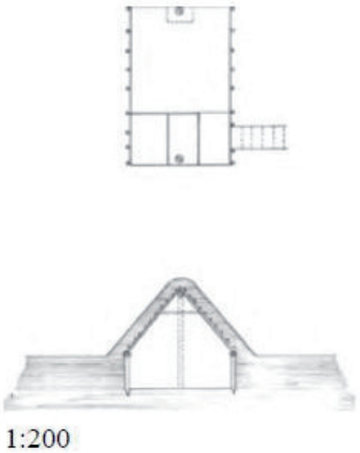

Afb. 9.8 Tekening van KU-172, een plaggenhut bij Jubbega (Fr.), getekend door Uilkema, 31 mei 1923 (Van Olst 1991, 359).

Afb. 9.9 Foto van KU-172, een plaggenhut bij Jubbega (Fr.), Uilkema, 31 mei 1923 (Van Olst 1991, 359).

Afb. 9.10 Foto van KU-176, een plaggenhut bij Houtigehage (Fr.), Uilkema, 21 juni 1923 (Van Olst 1991, 367).

Opmerkelijk was een plaggenhut (KU-176, afb. 9.10) waar het dak volledig op de wanden steunde. Iedere vorm van gebintconstructie ontbrak dus, zelfs muurpalen in de plaggenwanden ontbraken. Het geheel kon blijven staan omdat de kapconstructie een zeer stijf geheel vormde, waardoor de buitenwaartse druk op de weinig stabiele plaggenwanden beperkt bleef. Elk sporenpaar was op twee plaatsen verbonden door haanhouten. Een dergelijke constructie laat nauwelijks sporen achter in het bodemarchief, afgezien van een stookplaats en resten van een lemen vloer.

De dakbedekking van plaggenhutten bestond doorgaans uit plaggen en/of stro, op talrijke historische foto's is echter ook zichtbaar dat gebruik werd gemaakt van riet, zeil en platen.

De voorgevel bestond aan de onderzijde uit plaggen met daarboven een topgevelbeschot van planken, of besmeerd vlechtwerk. Als men de beschikking had over iets meer geld werd de voorgevel (deels) in baksteen uitgevoerd. Gegevens over de achtergevel ontbreken.

Meestal bevonden de deuringang zich aan de lange zijde van de plaggenhut. In het geval van een verdiepte plaggenhut bevond zich aan de buitenzijde een talud naar de deur. Hoewel klein van omvang waren plaggenhutten doorgaans opgedeeld in meerdere ruimten waaronder een woonruimte, een stal, en overige ruimten zoals een deurportaal of opslag. De ruimten waren van elkaar gescheiden door vlechtwerkwanden. Diverse hutten beschikten over een kleine zolder waarop bijvoorbeeld hooi kon worden bewaard. De vloer van de zolder bestond uit houten planken of dunne takken met daarop plaggen.

De haardplaats bevond zich in de woonruimte tegen de voorgevel. In veel gevallen moest de rook door een simpel gat in het dak naar buiten. Soms was sprake van een iets luxere situatie en was een rookafvoer aanwezig gemaakt van besmeten vlechtwerk. Op het dak was dan ook een houten schoorsteen bevestigd. De bedsteden bevonden zich tegen de lange wand in de woonruimte. Onder de bedsteden bevond zich vaak een 'keldertje'; een verdiept gedeelte voor de opslag van etenswaren en huishoudelijke spullen.

9.2 Archeologische verschijningsvorm

In de eerste instantie werden de grote vierkante kuilen die in dit deel van het kamp werden gevonden geïnterpreteerd als keukens, omdat de vorm en afmeting hier aan deed denken. Bij het couperen bleken het echter om een ander type structuur te gaan. De kuilen met een fundering van palen langs de rand en haardplaatsen werden herkend als plaggenhutten. Dit met name omdat het verdiepte deel vrijwel identiek is aan vroegmiddeleeuwse hutkommen.

Vier van deze hutten lagen op dezelfde lijn, één hut (structuur 404) ligt ongeveer 5 m naar het zuiden (afb. 9.11). Vanwege de verstoringen in het onderzoeksgebied en de aanwezigheid van een bestaand gebouw, zijn waarschijnlijk niet alle plaggenhutten bewaard gebleven.

De zone van de burgerbewoning heeft op de kaart *Plan Général* een lengte van 145 meter. Hiervan valt 70 meter binnen het onderzoeksgebied. Binnen deze 70 meter hebben minimaal vijf plaggenhutten gestaan. Vanwege de onregelmatige plaatsing is, in tegenstelling tot de militaire zones van het kamp, geen uitspraak mogelijk over de totale hoeveelheid plaggenhutten binnen de zone. De onregelmatige plaatsing en het verschil in constructie van de gebouwen, wijst er op dat het hier niet om een militaire aanleg gaat.

De plaggenhutten (structuren 400 tot en met 404) zijn verschillend van vorm en opbouw, mogelijk als gevolg van verschillende functies en middelen die de bewoners ter beschikking stonden.

9.2.1 Plaggenhut 403

Plaggenhut 403 valt grotendeels buiten het onderzoeksgebied (afb. 9.11). Aan de zuidoostzijde is slechts één meter in de put aangetroffen. Deze plaggenhut is dan ook voornamelijk in het profiel gedocumenteerd. Omdat het slechts een uiteinde van de hut betreft, is deze coupe niet representatief. In de coupe is vooral de platte bodem van de hut waar te nemen, met daarboven een uitgraafkuil, waar stukken plaggen in zijn achter gebleven. Op basis van deze coupe lijkt de hut 2,30 m breed te zijn geweest. De diepte van de kuil is 1,50 m vanaf het huidige maaiveld. Uitgaande van een iets dunnere bouwvoor in het begin van de 19e eeuw, bedroeg de uitgraafdiepte circa 1,25 m.

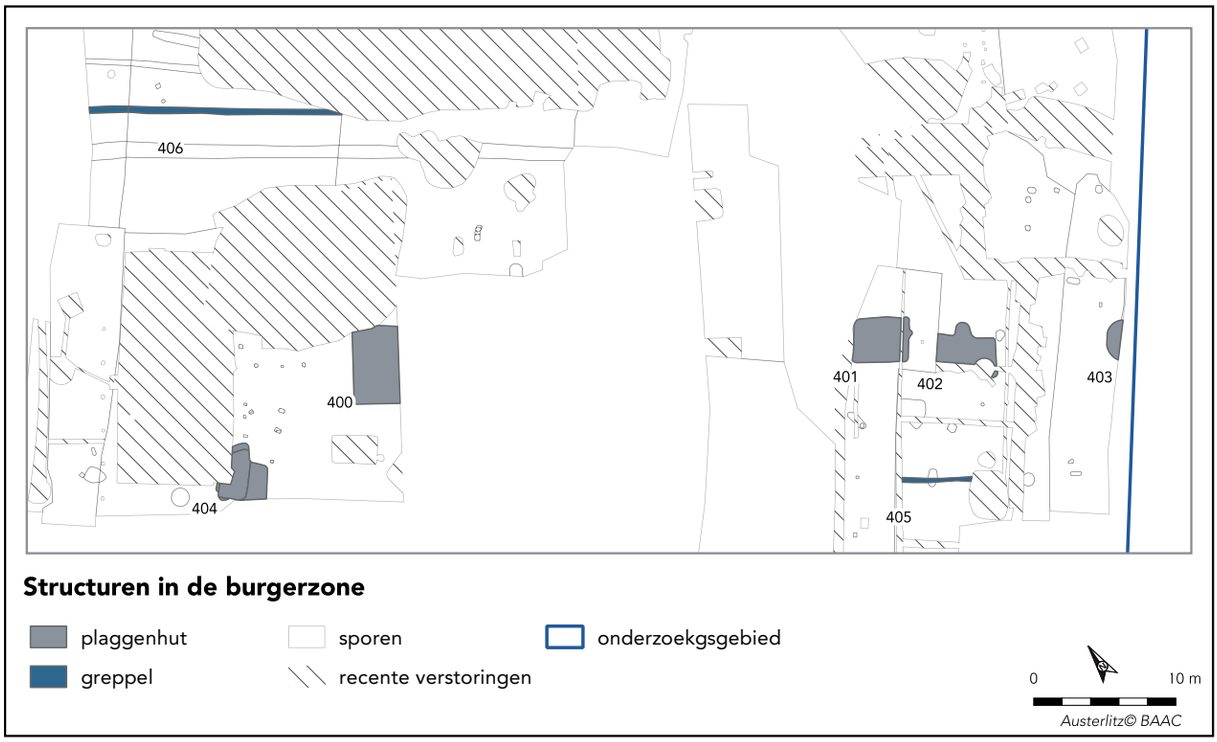

Afb. 9.11 Zone van plaggenhutten met structuurnummers (BAAC/Vestigia).

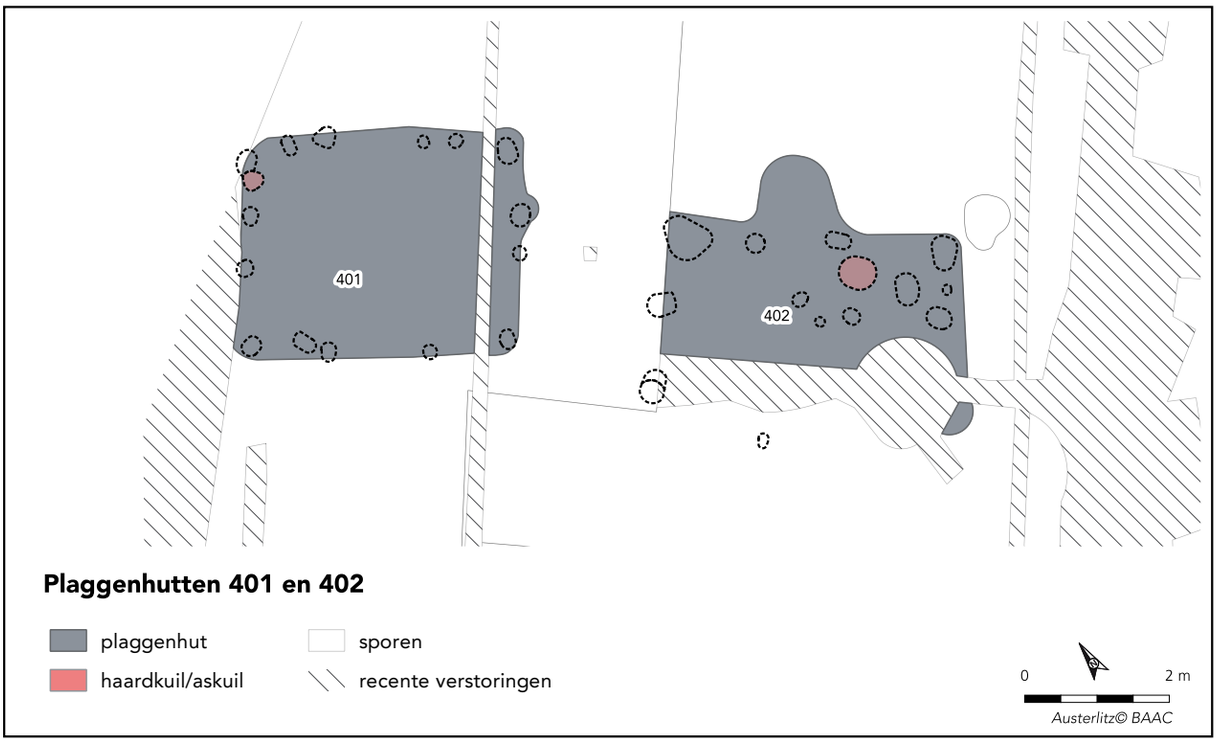

Afb. 9.12 Plaggenhutten 401 en 402. De grijze kuil in vlak 1 met daaronder, op vlak 2, de paalkuilen van de houtconstructie en locaties van een haardkuil/askuil (BAAC/Vestigia).

9.2.2 Plaggenhut 401

Plaggenhut 401 is in het vlak herkend als een grote vrijwel vierkante kuil. Op het tweede vlak, net onder de kuilvulling zijn paalkuilen van de houtconstructie zichtbaar (afb. 9.12).

De kuil is uitgegraven tot 40 cm onder het vlak. Uitgaande van een maaiveld dat vergelijkbaar is met het huidige maaiveld was de kuil dus circa 103 cm diep. Uitgaande van een oorspronkelijk iets dunnere bouwvoor, bedroeg de uitgraafdiepte circa 80 cm.

De bewoners(s) van de plaggenhut hadden een verdiept leef-oppervlak van circa 3,20 x 4,0 meter. Op de vlakke bodem van de kuil bevond zich een bruine verkitte laag, met een dikte van 2 tot 9 cm. Dit is het loopniveau. Een ingangspartij is niet duidelijk herkenbaar. De palen van de houtconstructie zijn tegen de randen van de kuil gezet, tot een diepte van
40 á 50 cm onder de bodem van de kuil. Op ieder hoek stond een dakdragende stijl, daarnaast zijn meerderen wandstijlen herkend. Afgaande op de paalzetting met een onderbreking aan de iets langere zijde lijkt een noklijn parellel aan de straat het meest waarschijnlijk. Omdat het gebouw erg klein en vrijwel vierkant is hoeft dit echter niet het geval te zijn. Tussen de palen waren de kuilwanden vermoedelijk verstevigd met plaggen, hoewel hier geen resten van zijn teruggevonden. Aan de noordwestzijde is op het tweede vlak, net onder de kuil, een kuiltje met zwarte asresten aangetroffen (afb. 9.12). Mogelijk kan deze kuil geïnterpreteerd worden als een soort aspot. Als dit klopt bevond zich in de onmiddellijke nabijheid een haardplaats.

Bij de afbraak van de hut zijn de palen uitgegraven, danwel uitgetrokken (afb. 9.13), waarna de kuil is opgevuld met grond met daarin plaggen. Waarschijnlijk maakten deze plaggen eerder deel uit van plaggenwanden.

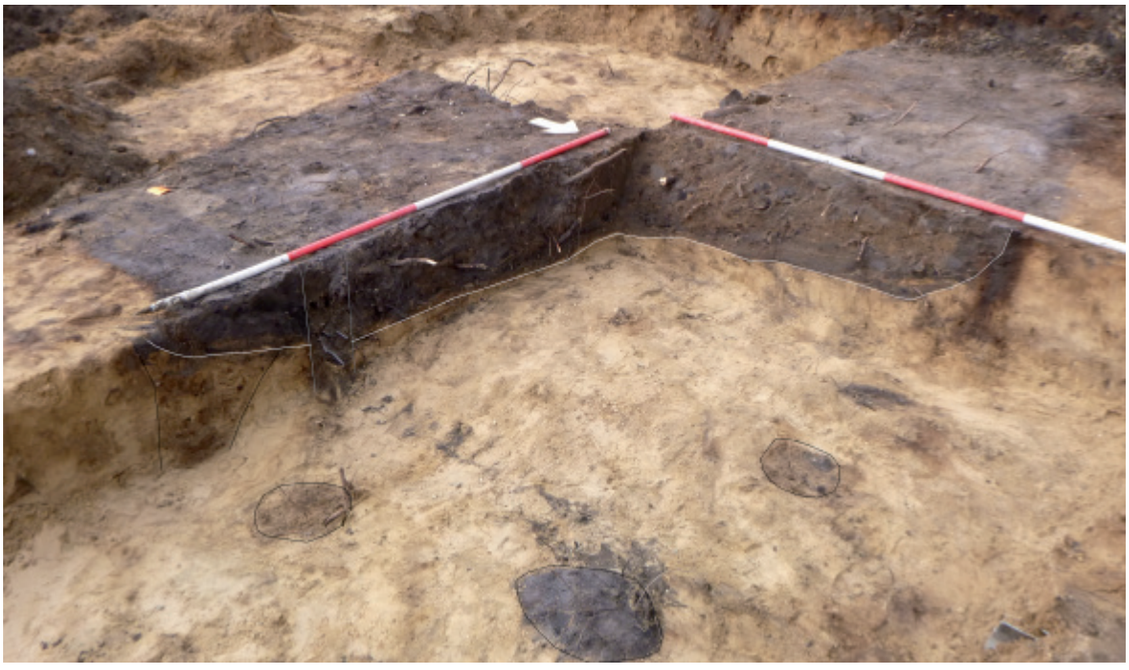

Afb. 9.13 Kwadrantcoupe over plaggenhut 401. In de linkerhoek van het profiel, en in het vlak zijn paalkuilen van de houtconstructie van de plaggenhut zichtbaar. Na de sloop is de kuil opgevuld met heideplaggen. Foto richting het westen (BAAC/Vestigia).

9.2.3 Plaggenhut 402

Plaggenhut 402 (afb. 9.12) heeft dezelfde opbouw als plaggenhut 401. Ook hier is een kuil uitgegraven met een rechte wanden en een vlakke bodem, tot 50 á 60 cm onder het vlak. Uitgaande van een maaiveld dat vergelijkbaar is met het huidige maaiveld was de kuil dus circa 110 cm diep. Uitgaande van een oorspronkelijk iets dunnere bouwvoor, bedroeg de uitgraafdiepte circa 90 cm. Ook hier is een vlakke, verkitte laag, met een dikte van 4 tot 14 cm, als loopniveau herkend. Drie wanden van de kuil zijn recht, aan de vierde (noordoostzijde) is een uitstulping zichtbaar waar de kuil geleidelijk uitloopt (afb. 9.14). Dit was vermoedelijk de ingang van de hut. Ook in deze plaggenhut bestond de hoofdconstructie uit houten palen.

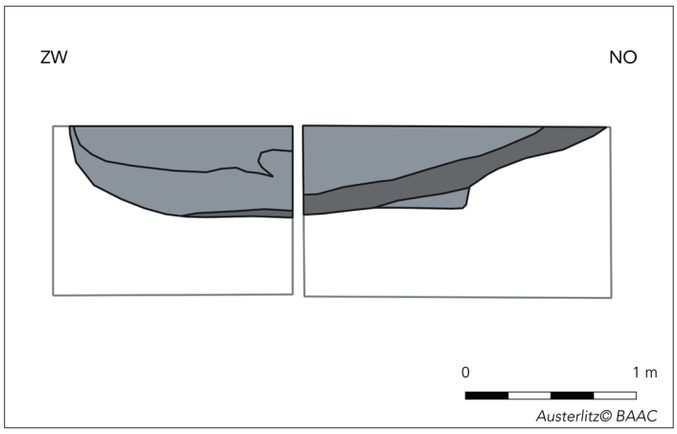

Afb. 9.14 Tekening van de coupe over plaggenhut 402. Het verkitte loopniveau (donkergrijs) loopt richting de uitgang naar boven (BAAC/Vestigia).

Vanwege een grote hoeveelheid recente verstoringen zijn niet alle paalkuilen aangetroffen en is ook de kuil niet helemaal bewaard gebleven. De gereconstrueerde afmeting van de kuil is 2,7 x 4,6 m. Op de hoeken zijn paalkuilen aangetroffen. Daarnaast zijn aan de lange zijde twee, en in de korte zijden één paalkuil aanwezig die deel uitmaakten van de wandconstructie. De paalkuilen zijn 40 tot 60 cm onder de bodem van de kuil uitgegraven. De functie van paalkuilen in het midden van het verdiepte deel (ook 40 tot 60 cm diep) is onbekend. Misschien betreft het herstellingen; extra ondersteuningen van het dak.

Ter hoogte van het loopniveau is naast de ingang, een spoor met een vulling van rood/oranje zand aangetroffen, met een diepte van 21 cm onder de bodem van de hutkuil. Het verbrande zand duidt op de aanwezigheid van een (haard) vuur. Ook voor deze plaggenhut geldt dat de kuil is volgestort na verlating, waarbij plaggen van de wanden in de kuil terecht zijn gekomen. De palen zijn, op een uitzondering na, uitgetrokken.

9.2.4 Plaggenhut 400

Deze plaggenhut is anders van opbouw en afmetingen dan de voorgaande hutten. De lengte van de kuil is 5,70 (afmeting haaks op de straat). De breedte is onbekend doordat het deels buiten het opgegraven gebied valt. Mogelijk is een kuil van een middenstaander aangetroffen. Wanneer deze paal in het midden stond, zou het gaan om een breedte van 4,60 m. Het lijkt hier om de grootste van de plaggenhutten te gaan.

De kuil was uitgegraven tot een diepte van 30 á 40 cm onder het vlak. Uitgaande van een maaiveld dat vergelijkbaar is met het huidige maaiveld was de kuil dus circa 100 cm diep. Uitgaande van een oorspronkelijk iets dunnere bouwvoor, bedroeg de uitgraafdiepte circa 80 cm. Ook hier was onderin sprake van een harde laag, met een dikte van circa 3 cm, die als loop/leefniveau is geïnterpreteerd. De randzone van de kuil was iets dieper uitgegraven, dit wordt gezien als een funderingsgreppel voor een plaggenwand. Deze had een diepte van circa 5 cm en breedte van circa 50 cm, waarin vier palen waren geplaatst (afb. 9.15). Tijdens het couperen bleken deze palen met spitse uiteinden ingeslagen te zijn, soms tot 1,2 m onder het loopniveau.

In deze hut is het heel duidelijk dat bij het verlaten de plaggenwand deels in de kuil is geduwd, nadat de palen waren uitgetrokken. De schuine plaggen zijn op afbeelding 9.16 nog goed zichtbaar (afb. 9.16). Het verschil in formaat en constructie zou kunnen wijzen op een andere functie. Mogelijk was dit een soort winkel/café, waar de soldaten hun soldij konden spenderen en hadden de kleinere hutten een woonfunctie?

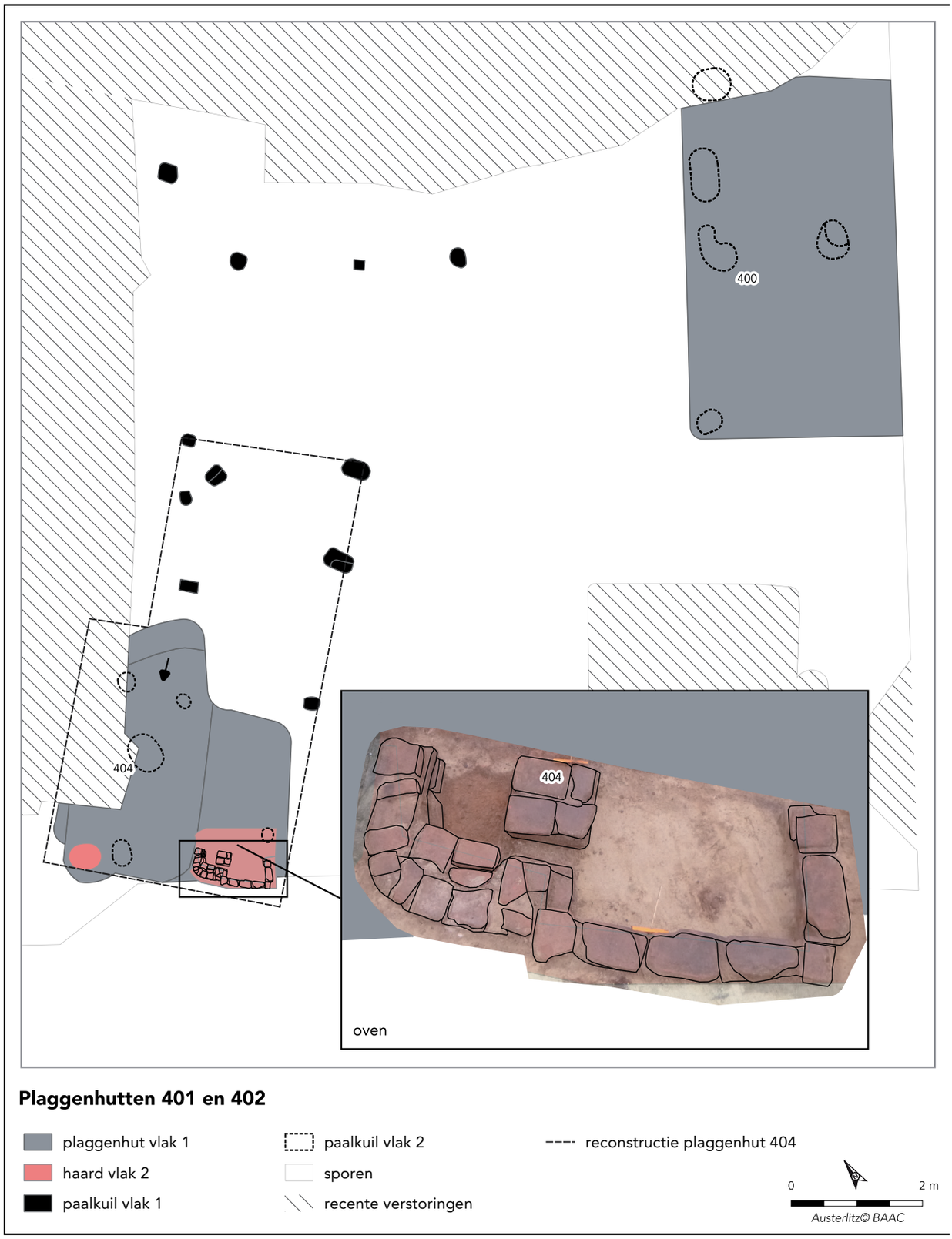

Afb. 9.15 Plaggenhutten structuren 400 en 404, met in de uitsnede de bakstenen oven die in plaggenhut 404 is aangetroffen (BAAC/ Vestigia).

Afb. 9.16 Coupe over plaggenhut structuur 400. In de coupe is te zien dat de plaggenwand bij verlating in de kuil terecht is gekomen. In het vlak is de greppel zichtbaar, waarin de paalkuilen zijn geplaatst, richting het noordoosten (BAAC/Vestigia).

9.2.5 Plaggenhut 404

Hut 404 bestaat uit een verdiept deel met een omvang van 3,50 x 2,60 m. Aan de noordzijde bevond zich een uitstulping met een omvang van 1,30 x 1,80 m. Deze uitstulping wordt geïnterpreteerd als de ingang tot het verdiepte deel. Het verdiepte deel, zonder ingangspartij, had een oppervlak van 8,8 m^2. Ten noordoosten van het verdiepte deel bevonden zich twee rijen palen. Een rij palen in het verlengde van de kuilwand en een rij in het verlengde van twee middenstaanders (?). Het is mogelijk dat deze palen eveneens deel uitmaakten van de plaggenhut. Als deze reconstructie klopt had het onverdiepte deel van de plaggenhut, een omtrek van 4,0 x 2,90 m (11,60 m^2). Het totale woonoppervlak bedroeg dan 20,40 m^2.

Het verdiepte deel was uitgegraven tot 90 cm beneden het vlak, Uitgaande van een maaiveld dat vergelijkbaar is met het huidige maaiveld was de kuil circa 150 cm diep. Uitgaande van een oorspronkelijk iets dunnere bouwvoor, bedroeg de uitgraafdiepte circa 130 cm. Onderin was een gelaagd loopniveau was aanwezig, met een dikte van 10 cm. Sporen van een wandversteviging, in de vorm van plaggen, zijn niet waargenomen. Nadat de kuil was dichtgegooid, is er een kuil doorheen gegraven, waardoor sporen van een plaggenwand mogelijk zijn vernietigd.

Aan weerszijden van de ingangspartij bevonden zich paalsporen, de afstand tussen beide palen bedroeg 70 cm. Dit zou de toegang tot de verdiepte kamer kunnen zijn. Hoekpalen zijn niet teruggevonden, ondanks gericht zoeken. Hoe de dakconstructie gedragen werd is feitelijk onbekend. Gedacht kan worden aan een constructie waarbij waar het dak volledig op de wanden steunde, vergelijkbaar met KU-176, (afb. 9.10). In het midden van de kuil bevonden zich twee paalkuilen met een diepte van 10 tot 30 cm. Mogelijk zijn dit middenstaanders, in lijn met paalkuilen buiten de verdiepte zone.

In de westhoek, tegenover de haard, bevond zich nog een haardlocatie (herkenbaar aan oranjerood verbrand zand), met een diameter van 45 cm en een diepte van 20 cm.

Bij de sloop van de plaggenhut zijn de palen uitgetrokken en is de kuil opgevuld. Er nauwelijks plaggen in de kuilvulling aangetroffen. Dit kan betekenen dat er nauwelijks plaggenwanden aanwezig waren, of dat deze zijn opgeruimd.

■ *Bakstenen haard*

In de zuidelijke kwadrant bevond zich een bakstenen oven/haard(spoor 20021). De haard had een lengte van 1,3 m, de resterende breedte bedroeg nog 50 cm. Afgaande op rood verbrand zand en enkele losse bakstenen bedroeg de oorspronkelijke breedte van de haard ongeveer 70 á 80 cm. De haard was gemaakt van hergebruikte baksteen. De bakstenen waren vaak zwart van het roet, ook aan de bovenzijde. Hieruit kan worden afgeleid dat de haardconstructie tot aan de originele bovenzijde bewaard is gebleven. Het bouwsel was onderverdeeld in twee compartimenten; een rechthoekige compartiment met een buitenomtrek van circa 80 x 70 cm, met daarnaast een enigszins halfrond compartiment van 80 x 60 cm. De compartimenten waren gescheiden door een tussenmuur, met daarin een opening. Tussen de bakstenen van het halfronde uiteinde bevond zich plaatselijk mortel, de overige bakstenen waren los gestapeld. De grond binnen het halfronde uiteinde bestond uit roodverbrand zand met veel as. De ondergrond binnen het andere compartiment vertoonde eveneens sporen van verbranding, zij het veel minder. De vloer van de plaggenhut bevond zich op het zelfde niveau als de onderkant van de oven; 11,93 m +NAP. Voor de hand liggend is een constructie waarbij beide compartimenten werden gebruikt voor koken en bakken. Maar hoe het precies werd gebruikt is onduidelijk.

9.2.6 Rue de limonadiers, marchants et traiteurs

Parellel aan het front werd over een lengte van 17,5 m een greppel (afb. 9.11, str. 406) gevonden waarvan op basis van vulling en vondstmateriaal wordt aangenomen dat deze uit de tijd van het legerkamp dateert. De greppel is 40 cm breed en 15 cm diep. Gezien de ligging zou het kunnen gaan om een bermgreppel die de straat van de *limonadiers, marchants et traiteurs* begrensde. Van een napastgelegen wegdek is helaas niets teruggevonden.

De afstand van deze greppel tot plaggenhut 400 is 14 m. Als de interpretatie als bermgreppel correct is was de kampstraat dus maximaal 14 m breed.

9.3 Conclusie

Het blijkt dat het kampdorp in eerste instantie bestond uit plaggenhutten gelegen aan de zuidzijde van een straat. Uit historische bronnen is bekend dat hier ook tenten stonden waar handelaren aan toeristen eten en drinken verkochten. Van deze tenten zijn geen sporen teruggevonden. Misschien stonden deze tenten elders langs de straat, maar evengoed waren deze tenten niet voorzien van een tentgreppel. Bijzonder zijn de plaggenhutten, deze onderscheiden zich duidelijk van militaire structuren aangezien ze niet "netjes" op een rij liggen en verschillend van afmeting en bouwwijze zijn.

Op basis van de kaart uit 1807 mag worden aangenomen dat het kampdorp na 1806 flink is uitgebreid en niet alleen meer gericht was op voorgenoemde kampstraat met de winkelnering.

Voor de hoofdstukken 10 tot en met 26 en de literatuur- en bronnenverwijzing wordt verwezen naar deel 2

- **10 Vondstmateriaal** 353
- **11 Munten** 357
- **12 Knopen** 379
- **13 Gespen** 415
- **14 Militaria** 437
- **15 Metaal: kampinrichting, bouw, gereedschap en voorraad** 487
- **16 Metaal: voeding en verzorging** 511
- **17 Overige metalen voorwerpen** 533
- **18 Aardewerk** 541
- **19 Kleipijpen** 577
- **20 Keramisch bouwmateriaal** 593
- **21 Glas** 613
- **22 Natuursteen** 635
- **23 Dierlijk botmateriaal** 639
- **24 Leer** 667
- **25 Textiel** 677
- **26 Palynologisch- en botanische macroresten** 699
- **Literatuur en bronnen** 707

27 Synthese

J. Mooren, M. Kalshoven & W. Hessing

In de periode tussen 2010 en 2019 hebben meerdere archeologische opgravingen plaatsgevonden in het dorp Austerlitz, gelegen in gemeente Zeist. De aanleiding voor deze onderzoeken was de geplande nieuwbouw van een flink aantal woningen, nodig om het dorp toekomstbestendig te maken.

Austerlitz staat bekend als de plaats, waar zich tussen 1804 en 1808 een enorm legerkamp bevond van het Franse en Bataafs/Hollandse leger (afb. 27.1). Dat de voorgenomen nieuwbouw ging overlappen met dit buitengewoon grote legerkamp was dan ook geen verassing. Wel een verassing was de constatering dat in de ondergrond van Austerlitz nog duizenden sporen en vondsten van dat kamp bijzonder goed bewaard zijn gebleven. De resultaten uit de proefsleuven waren dan ook genoeg reden om over te gaan tot vlakdekkende opgravingen, waarbij in totaal 4,7 ha in kaart is gebracht. Onderzocht is de verblijfslocatie van 2,5 bataljon van de in totaal 22,5 bataljons, die gedurende het eerste jaar in het kamp waren gelegerd. Dit betekent dat uiteindelijk 10% van het meest intensief bewoonde deel van het legerkamp, daar waar de manschappen van de betreffende bataljons verbleven, is opgegraven. Niet alleen de manschappenzone van deze bataljons is onderzocht, maar ook de facilitaire zone waar zich de keukens bevonden, de linies van de subalterne officieren (luitenants, kapiteins) en de linie van de staf- en hoofdofficieren. Daarnaast is een deel van het kamp opgegraven, waar de kampvolgers verbleven. Dit deel van het kamp zou later uitgroeien tot het dorp Austerlitz.
Als we aannemen dat zo'n kamp in principe uniform van inrichting was, dan geeft het onderzochte deel een representatief beeld van het grootste deel van het totale kamp. Niet onderzocht is het deel van het kamp waar de hoofdofficieren, de artillerie en bijzondere voorzieningen (zoals een theater) waren gelokaliseerd. Toekomstige onderzoeken in die delen kunnen nog veel kenniswinst opleveren.

Afb. 27.1 Locatie van het kamp op een luchtfoto. Het gearceerde deel is de locatie waar de manschappen gevestigd waren. Rechtsboven het kamp staat de pyramide van Austerlitz aangegeven (BAAC/Vestigia).

27.1 Historische context

Tussen 1795 en 1813 maakte de voormalige Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden deel uit van het Franse rijk. Eerst als een vazalstaat (de Bataafse republiek), daarna onder het bewind van koning Lodewijk Napoleon (Koninkrijk Holland), om ten slotte geannexeerd te worden door Napoleon Bonaparte (Keizerrijk Frankrijk). Tijdens deze periode, die bekend staat als de Franse tijd, waren geregeld grote aantallen Franse troepen gestationeerd in het huidige Nederland, naast het eigen Bataafse/Hollandse leger. In 1804 was *général en chef* Auguste de Marmont de bevelhebber over deze troepen (afb. 27.2). In het voorjaar van datzelfde jaar stuurde de Marmont de helft van de Franse en Bataafse troepen naar een nieuw ingericht legerkamp op de heide nabij Zeist. Het kamp werd, zoals gebruikelijk, vernoemd naar de dichtstbijzijnde grote stad; Camp d'Utrecht. Doel van het verblijf op de heide was het oefenen van legereenheden door middel van nagebootste opstellingen in veldslagen. Met name de officieren konden zo waardevolle ervaring opdoen in manoeuvreren met grote eenheden. De redenen om juist te kiezen voor de heide bij Zeist zijn meervoudig: ten eerste bestaat de ondergrond uit droog zand, en droge omstandigheden zijn gunstig voor de hygiëne. Ten tweede was hier nog veel open ruimte aanwezig, geschikt voor oefeningen met omvangrijke legereenheden. In West-Nederland was rond 1800 niet veel van dit soort open ruimte meer beschikbaar. Ten derde lag de locatie strategisch voor het geval van een onverwachte inval door een Engels leger. Het Frans-Bataafse leger zou dan binnen enkele dagen aan zee kunnen staan om de tegenaanval in te zetten.

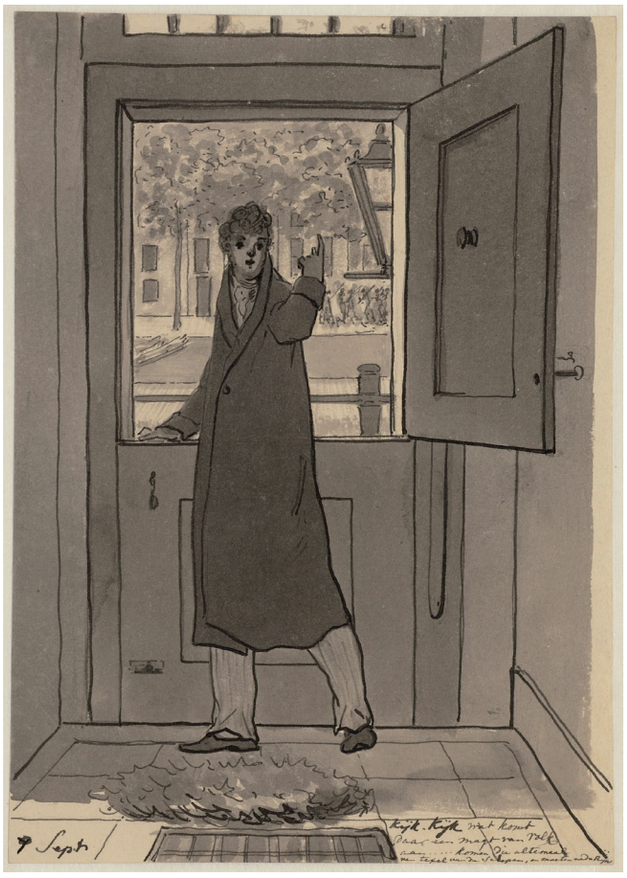

Afb. 27.2 Jurriaan Andriessen die de doortocht van de troepen van Marmont door Amsterdam bewonderd vanuit zijn familiehuis. De soldaten waren op weg van Den Helder naar Zuid-Duitsland. Onderschrift: "Kijk kijk wat komt daar een magt van een volk aan… komen die allemaal van Texel van de schepen, en moeten na de Rijn." Uit het getekende dagboek van Jurriaan Andriessen, 7 september 1805 (Stadsarchief Amsterdam nr. 5124).

De Marmont beval dus de inrichting van een groot semi-permanent trainingskamp. De kosten ervan werden opgebracht door de Bataafse republiek. Het kamp besloeg een gebied met een omvang van circa 1 bij 3 km. Het omringende oefenterrein had een omvang van circa 20 km^2. Twee Franse en één Bataafse divisie werden naar dit kamp gestuurd; een tentenkamp bestaande uit circa 2000 tenten. In de zomer en herfst van 1804 en 1805 verbleven hier circa 18.000 manschappen (22,5 bataljons). Daarnaast waren er circa 2000 kampvolgers; handelaren, vrouwen en kinderen. In de zomer van 1804, nadat het kamp ingericht was, wierpen de soldaten een grote aarden pyramide op, met een hoogte van 23 meter. Hier bovenop stond een houten obelisk met een hoogte van 13 meter. Dit alles ter meerdere eer en glorie van *général en chef* de Marmont en Napoleon.

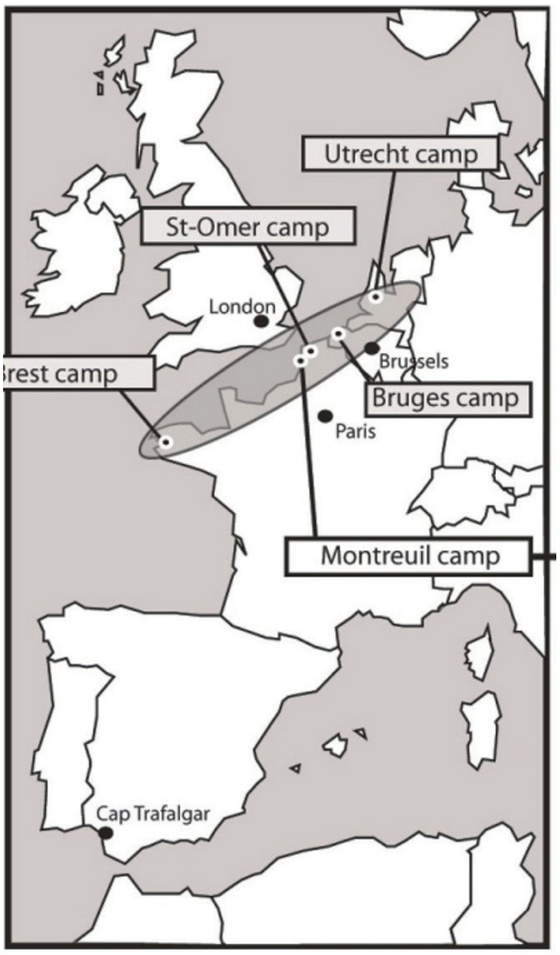

Afb. 27.3 De locatie van enkele kampen langs de West-Europese kust. (bron: Salavert, Hello & Lemaire, 2016, 1337.)

Camp d'Utrecht maakte deel uit van een serie van soortgelijke kampen lang de West-Europese kust (afb. 27.3); van Brest in het zuiden tot Utrecht in het noorden. Een concentratie van kampen bevond zich bij Boulogne sur Mer; genaamd "De kampen van Boulogne". In deze kampen werden de troepen verzameld en getraind voor de geplande invasie van Groot-Brittannië. Deze legers zouden de kern worden van de *Grande Armee*. Het concentreren van legers nabij de kust had als voordeel dat het verplaatsen en inschepen van de troepen snel kon verlopen. Daarnaast kon een eventuele Engelse tegenaanval snel worden opgevangen, bij voorkeur nog aan de kust. Tot groot verdriet van Napoleon werd de Frans-Spaanse vloot in oktober 1805 bij Trafalgar vernietigend verslagen, dit terwijl zich in het oosten Oostenrijkse en Russische legers verzamelden. De invasie werd daarop afgelast en de directe noodzaak van een groot semi-permanent Frans-Bataafs legerkamp bij Utrecht/Zeist hield op te bestaan. Het Frans-Bataafse leger werd vervolgens naar het oosten gestuurd. Op 2 december 1805 werd door Napoleon de veldslag tegen de Russische en Oostenrijkse legers gewonnen nabij het plaatsje Austerlitz in het tegenwoordige Tsjechië. De pyramide, het bekende monument en symbool van de Franse tijd in Nederland, werd tot chagrijn van de Marmont kort daarna omgedoopt tot "Pyramide van Austerlitz", ter ere van de overwinning. Het Utrechtse dorp Austerlitz, dat ontstaan is uit het kampdorp, dankt hier eveneens zijn naam aan. Na de overwinning van Napoleon bij Austerlitz zou het kamp

nog gedurende enkele jaren worden gebruikt maar in 1808 werd het definitief verlaten en afgebroken. In 1806 en 1807 verbleven alleen Bataafse (1806) en Hollandse (1806/1807) troepen, in wisselende aantallen, gedurende de zomer in het kamp. De Franse troepen keerden niet meer terug.

27.2 Geschiedenis van het kamp

Het kamp werd ingericht in 1804, en de lay-out was strikt hiërarchisch. De Marmont was uitermate trots op dit strak ingerichte kamp en heeft hiervan een kaart laten maken, die hij kon uitdelen als geschenk. Deze gedrukte kaart wordt gewoonlijk de 'kaart van Marmont' genoemd (afb. 27.4, bijlage 7.1) De kaart is belangrijk omdat ze goed te georefereren is. Een andere handvervaardigde kaart van het kamp, de 'Plan Général', is eveneens in 1804 gemaakt (bijlage 7.2). Op deze kaart is additionele informatie van het tentenkamp weergegeven. Helaas is deze kaart niet goed te georefereren. Beide kaarten, en een schematische kaart van het barakkenkamp uit 1807 (bijlage 8.1), geven gedetailleerde informatie over de indeling van het kamp en vormen ideaal vergelijkingsmateriaal bij de archeologische analyse.
Daarnaast verschaffen overgeleverde brieven, en dagboeken van militairen die in het kamp verbleven samen met Franse en Nederlandse administratieve bronnen, veel additionele informatie over het uiterlijk van het kamp, de organisatie en het dagelijks leven.

Afgaande op de kaarten had het kamp een omvang van circa 3 km bij 1 km. Het kamp was langgerekt (lineair) en strekte zich uit van het noordwesten naar het zuidoosten. Als men het kamp zou naderen vanaf het front, wat overeenkomt met de noordoost zijde, kwam men eerst over het oefenterrein (de heide), waar zich drie redoutes en een schietbaan voor de artillerie bevonden.
Als men vervolgens het kamp betrad, zag men eerst een linie van latrines. Deze bevonden zich op een gezonde afstand van de soldatenverblijven (circa 100 m). Vervolgens kwam men over de appèlplaats (de parade), die zich over de gehele lengte van het kamp uitstrekte.

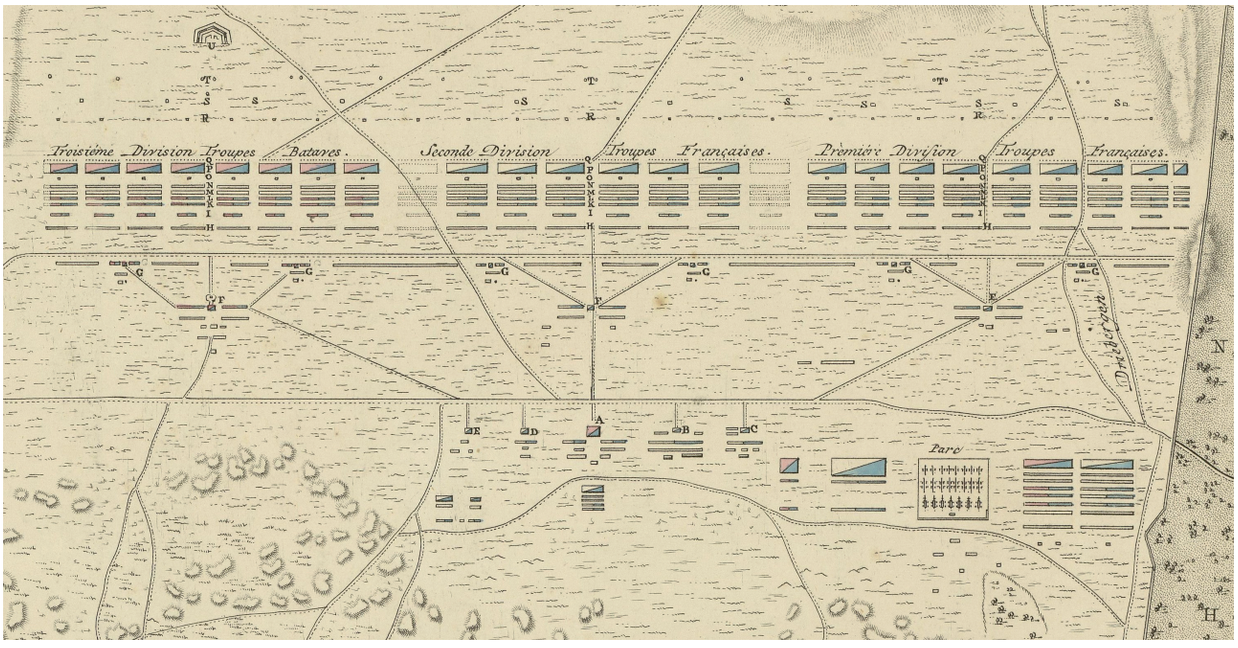

Afb. 27.4 Uitsnede van de kaart van het tentenkamp van De Marmont uit 1805 (Gallica; Bibliothèque nationale de France).

Achter de appèlplaats bevond zich de linie van de geweerkappen; een rij van kleine tenten waarin 's avonds de musketten werden opgeborgen. Direct daarachter bevonden zich rijen soldatententen, waterputten, keukens, en barakken voor opslag en onderdak bij slecht weer. De tenten van de officieren stonden opgesteld in linies, oplopend naar rang. Eerst de linie van de luitenants, dan de kapiteins en vervolgens de linie met de tenten van de staf- en hoofdofficieren. Onder deze hogere rangen bevond zich onder andere de bataljonscommandant en de chirurgijn. De

officieren hadden hun eigen latrines. De Kaart van Marmont geeft vervolgens een linie achter de officieren weer, waar de blanchisseuses (wasvrouwen) verbleven. Deze linie wordt niet weergegeven op de Plan Général. Het is deze linie waar de getrouwde vrouwen en kinderen van de militairen verbleven. Ten zuiden van de troepen bevond zich een straat voor de *traiteurs, marchands* en *limonadiers*. Deze linie vertegenwoordigd het civiele deel van het kamp, waar het merendeel van de kampvolgers verbleef.
Ten slotte, ten zuidwesten van het hiervoor beschreven deel van het kamp, bevonden zich de verblijven van de hogere stafofficieren, inclusief de divisiegeneraals en *général en chef* de Marmont. Hier bevond zich ook een groot distributiecentrum en een artilleriepark.

27.3 Resultaten van het archeologisch onderzoek

Tussen 2020-2019 is dus een aanzienlijk deel van het kamp opgegraven. Hoofddoel van het onderzoek was tweeledig; ten eerste het exact bepalen van de ligging en de lay-out van het kamp. Daarnaast was de focus gericht op het reconstrueren van het dagelijks leven van de kampbewoners; ofwel die van de militairen, vrouwen, kinderen en handelaren.

27.3.1 De constructie van het kamp

Voordat het kamp ingericht werd in 1804, was sprake van een licht golvend heidelandschap, voornamelijk begroeid met struik- en dopheide, bomen waren nauwelijks aanwezig. Het heidegebied werd doorsneden door enkele onverharde landwegen (afb. 27.5) en open gehouden door het grazen van schapen. Sporen van mestschimmels in de botanische monsters zijn hiervoor een aanwijzing. Indicaties voor akkerbouw in de omgeving ontbreken in het palynologisch onderzoek volledig.

Afb. 27.5 Zicht op de heide en de pyramide van Austerlitz, Otto Howen 1807 (special collection Universiteit van Leiden PK-T-3345)

Uit historische bronnen is bekend dat de heide voorafgaand aan de inrichting werd afgebrand en geëgaliseerd. De archeologische gegevens geven echter aan dat het licht golvende natuurlijke reliëf grotendeels intact is gelaten, enkel een paar prehistorische grafheuvels zijn deskundig geëgaliseerd. Of de heide daadwerkelijk is afgebrand kon binnen de opgravingen niet bevestigd worden, maar ook niet ontkracht. Voor de bouw van het kamp waren grote hoeveelheden materialen nodig, die aangevoerd werden vanuit Utrecht. Er werden gespecialiseerde militaire bouwploegen ingezet om houten schuren en stallen te bouwen volgens het vooropgezette plan. Aangezien het graven van 30 waterputten erg gevaarlijk was werd deze klus uitbesteed aan professionele civiele puttenbouwers. Dat dit niet ongevaarlijk was, bleek toen een arbeider bedolven raakte op 11 meter diepte en stierf.

27.3.2 Tentenkamp uit 1804

Voorafgaande aan het archeologisch onderzoek werd er vanuit gegaan dat de meeste resten van het tentenkamp niet bewaard zouden zijn gebleven, hooguit een paar kuilen en greppels. De tenten zelf zijn inderdaad nooit gevonden, maar de locatie waar ze stonden opgesteld was archeologisch goed herkenbaar, vanwege de afwateringsgreppels waarmee ze omgeven waren. Deze tentgreppels geven niet alleen aan waar en hoe de tenten stonden opgesteld, maar zijn tevens indicatief voor de grondvorm en de omvang van de tenten. De tenten van het Bataafse leger, waarvan het Franse leger graag gebruik maakte, hadden afmetingen van circa 3 x 5 m en klaarblijkelijk halfronde uiteinden. Opvallend was het voorkomen van 16 kuilen, die uitgegraven waren onder het tentdoek. Het bestaan van dergelijke 'tentkuilen' is bekend uit historische bronnen. Ze werden aangelegd in het koude jaargetijde, en op deze manier konden de soldaten zich nog enigszins beschermen tegen de koude wind. Mogelijk dus dat deze tentkuilen gegraven zijn gedurende de herfst van 1804. Het kamp was overigens gedurende de winterperiode verlaten, de soldaten werden dan ingekwartierd bij burgers in de dorpen en steden, zoals Amersfoort en Utrecht.

De lay-out van het tentenkamp kon dus gereconstrueerd worden met behulp van de tentgreppels (afb. 27.6). De soldatententen stonden opgesteld in paren; vijf rijen diep. Per bataljon stonden 80 tenten opgesteld. De archeologische data geven geen informatie over het aantal soldaten dat in een soldatentent sliep. Volgens historische bronnen bedroeg dat aantal doorgaans 8 manschappen. Als dit klopt kan geconcludeerd worden dat een bataljon in 1804-1805 bestond uit 640 soldaten (80 x 8). Tussen elke vijf rijen bestaande uit 80 soldatententen in totaal bevond zich een open ruimte; hier bevond zich een grote kampstraat die tevens de grens vormde met het naastgelegen bataljon.

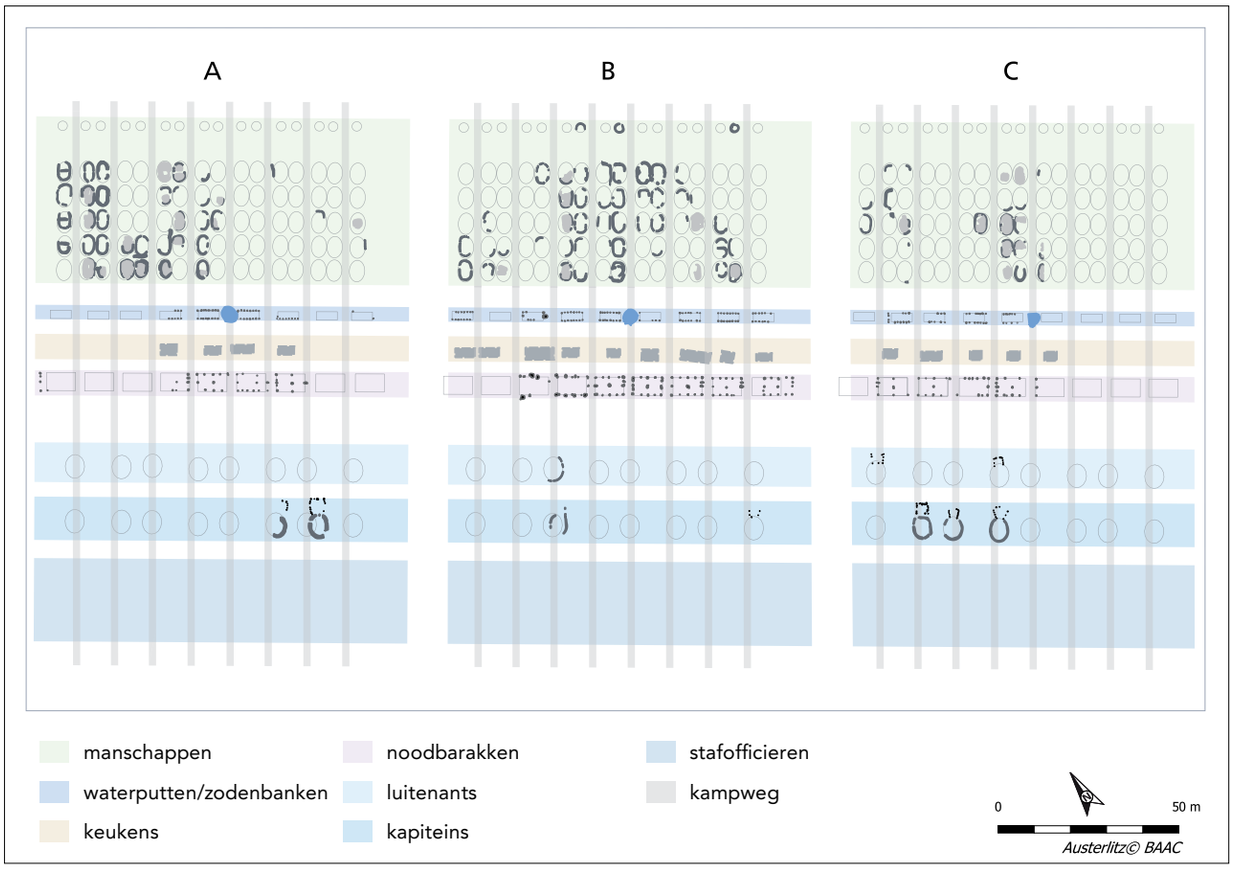

Afb. 27.6 Het tentenkamp, de structuren aangegeven op de reconstructie van de verschillende zones van het kamp (BAAC/Vestigia).

De officierstenten hadden soortgelijke afwateringsgreppels rondom, zij het dat ze een grotere ruimte omgaven; van 5 x 6,5 m. De tenten stonden opgesteld in drie rijen; voor elke rang een afzonderlijke rij (kapiteins, luitenants, en hoofdofficieren). De 18 luitenants van ieder bataljon beschikten over negen tenten; dit betekent dat iedere tent gedeeld moest worden. De kapiteins hadden eveneens de beschikking over negen tenten; voor iedere kapitein één tent. Paalgaten vóór de tenten van officieren vormden een cirkel. Uit historische bronnen is bekend dat officieren beschikten over een kleine afgeschermde tuin voor hun tenten. Aangenomen wordt dan ook dat de paalsporen de archeologische resten zijn van tuinhekken. In sommige gevallen zijn resten van kleine tentgreppels gevonden nabij de locatie van de officierstenten. Deze kleinere greppels geven waarschijnlijk de locatie aan waar een tent van een officiersbediende stond. De verblijven van de staf- en of hoofdofficieren en blanchisseuses, hoewel duidelijk weergegeven op de kaart van de Marmont, konden helaas archeologisch niet worden geïdentificeerd.

27.3.3 Barakkenkamp uit 1805-1808

De zomer van 1804 was erg nat en bracht de nodige ellende met zich mee. Daarom werd besloten tot de oprichting van een barakkenkamp. In het voorjaar van 1805 werden dan ook houten barakken (vaak hutten genoemd) opgericht in het kamp. De lay-out van het kamp bleef ongewijzigd (afb. 27.8); tussen de soldaten en de officieren bevonden zich nog steeds de linies van de keukens en die van de waterputten. De soldatenlatrines bevonden zich ver verwijderd van het kamp en ook het wegenpatroon binnen het kamp bleef ongewijzigd.

De soldatenverblijven bestonden uit vier rijen van ieder negen rechthoekige barakken, 36 barakken per bataljon, gescheiden door kampwegen. Elke barak had een omvang van 5 x 7 m, aangegeven door acht grote paalgaten. Paalsporen binnen de barak zijn moeilijker verklaarbaar. Mogelijk zijn het de sporen van bedden die opgesteld stonden tegen de wanden (afb. 27.7). Resten die wijzen op interne tussenwanden zijn niet teruggevonden.
Als 36 barakken een bataljon (ca. 640 manschappen) vertegenwoordigen, betekent dit dat in iedere barak 18 soldaten verbleven. Natuurlijk is dit een gemiddelde, soms zal het drukker zijn geweest, soms minder. Sporen die wijzen op een haard zijn nergens teruggevonden.
De kapiteins en luitenants verbleven eveneens in barakken, nu met een omvang van 5,5 x 6,5 m. De archeologische sporen geven aan dat deze barakken op verschillende wijzen intern waren opgedeeld. Ze hadden waarschijnlijk wel haarden. Een luitenantsbarak was bestemd voor twee personen, een kapitein had de beschikking over een barak voor zichzelf.

Afb. 27.7 Bedden tegen de wand in de barakken van het kamp in Boulogne, in 1855 (Gustav Dore, Musee Francais-Anglais nr 11).

De linie van de staf- en hoofdofficieren bestond uit een rij barakken met verschillende afmetingen. Deels hadden deze afmetingen van 6 x 17 m, deels 5,5 x 6,5 m. De gebouwen hadden niet alleen verschillende afmetingen maar ook interne plattegronden. Dit kan een indicatie zijn voor de rang van de desbetreffende bewoner. Mogelijk had een chirurgijn een kleinere barak dan een bataljonscommandant. Sporen van een officierslatrine, zoals weergegeven op de Plan Général, zijn niet gevonden. De paalsporen geven aan dat de barakken van houtskeletbouw waren. De wanden waren veelal van plaggen, met een dikte van circa 50 cm. Uit historische bronnen is bekend dat de daken met stro en riet waren bedekt.

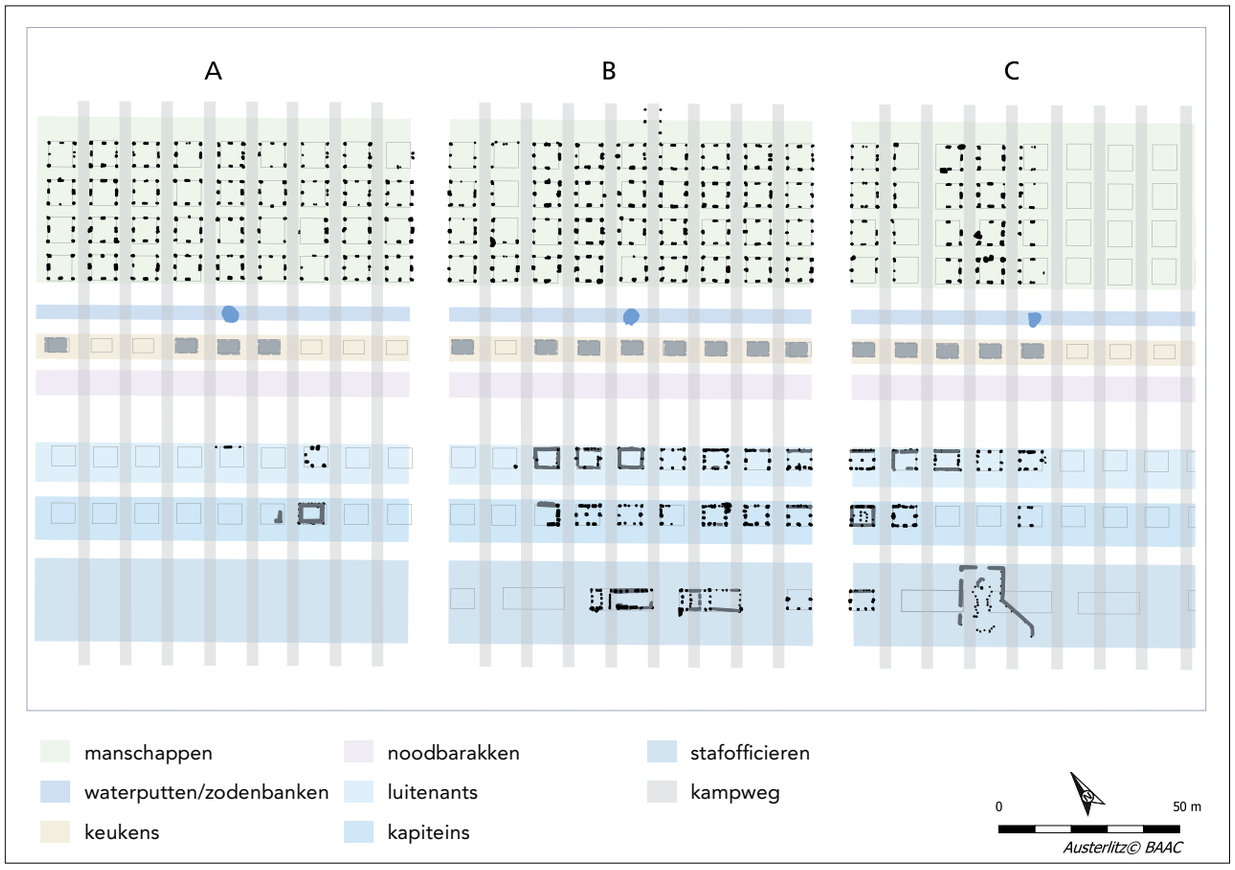

Afb. 27.8 Het barakkenkamp, de structuren aangegeven op de reconstructie van de verschillende zones van het kamp (BAAC/Vestigia).

27.3.4 Keuken en waterputten

Alle dagelijkse maaltijden werden gemaakt in de keukens die bestonden uit grote kuilen die uitgegraven waren tot een gemiddelde diepte van circa één meter. In essentie bestonden ze uit rechthoekige kuilen waarvan de wanden waren bekleed met plaggen. Paalsporen wijzen op een dakconstructie, die (een deel) van de vuurhaarden beschermde tegen de regen. Sporen van wallen die de keukens omgaven zijn niet teruggevonden. De vele plaggen die in de dichtgeworpen keukens zijn teruggevonden wijzen echter wel op hun bestaan.
Volgens diverse beschrijvingen van het kampleven, bestond het voedsel dat in deze keukens werd gemaakt uit een dikke soep, die bereid werd in grote pannen boven kleine open vuren. Deze soep werd opgediend in een gamelle. Hiervan is een exemplaar aangetroffen tijdens het proefsleuvenonderzoek, in één van de keukens (afb. 27.9).
De ingrediënten bestonden uit brood, vlees en groenten. Brood en vlees was afkomstig van een slachterij en bakkerij die op 1,5 km afstand van het kamp gevestigd was. Soms was de vraag naar brood zo groot dat bakkerijen in de stad Utrecht moesten bijspringen.

Afb. 27.9 De gamelle die is aangetroffen tijdens het proefsleuvenonderzoek, in keuken structuur 162/163 in bataljon B. De diameter is 34 cm en de hoogte 8 cm (Mooren 2015, 62).

De waterputten bevonden zich in een eigen linie, tussen de verblijven van de soldaten en de keukens. Ieder bataljon had de beschikking over slechts één waterput. Tijdens de opgraving zijn drie waterputten gedocumenteerd. De putten van bataljon A en B zijn opgegraven tot een diepte van 5,5 m beneden maaiveld, daarna werd het te onveilig bevonden om dieper te gaan. De waterput van bataljon C is middels een mechanische boring onderzocht. Het bleek dat deze een diepte had van 14 m, dit komt over een met diverse historische bronnen die melding maken van dieptes variërend van 12 tot 15 m. De constructie van de schachten (van hout of baksteen) is onbekend gebleven, na het verlaten van het kamp zijn de putschachten verwijderd.

27.3.5 De plaggenhutten van de civiele bevolking

Op de Plan Général wordt ten zuiden van de troepen een linie aangegeven die gebruikt werd door *traiteurs, marchands et limonadiers*; ofwel eetgelegenheden, handelaren en cafés (onder limonade werd toen ook iets anders verstaan). Dit was het civiel deel van het kamp. Op een andere kaart wordt dit deel van het kamp *Bois en Ville* genoemd, later hernoemd tot Austerlitz.
Tijdens de opgraving van dit deel van het kamp werd een onregelmatige rij van plaggenhutten gevonden. De rechthoekige plaggenhutten varieerden in afmeting; de kleinste hut was 3,1 x 3,8 m, de grootste 5 x 3,1 m. De hoofdconstructie bestond uit een rechthoekige kuil met een diepte van ongeveer 0,5 m, waarvan de wanden vaak bekleed waren met plaggen. De daken waren mogelijk ook bekleed met plaggen. Waarschijnlijk was geen enkel gebouw identiek aan een ander, niet alleen wat afmetingen betreft maar ook qua constructie en materialen. Een van de plaggenhutten had een haardconstructie van bakstenen tegen de buitenwand, dit wijst op een schoorsteen. Anderen hadden centraal gelegen haarden, hier ging de rook door een gat in een dak. Vanwege de vele verstoringen uit de 20e eeuw zijn in dit deel van het kamp vermoedelijk veel sporen verloren gegaan; met name tentgreppels. Uit historische bronnen is namelijk bekend dat hier ook veel tenten stonden, deze zijn dus niet gevonden. Een volledige reconstructie van dit het onderzochte civiele kampdeel is dan ook niet mogelijk. Wel is een greppel aangetroffen die wijst op de aanwezigheid van een weg: langs deze weg stonden dus de plaggenhutten. Deze weg staat ook aangegeven op de kaart van de Marmont; hier verkochten burgers hun goederen aan soldaten en dagjesmensen, die het kamp bezochten. Hier konden de soldaten drank, tabak en voedsel kopen als aanvulling op hun dagelijkse rantsoenen.

27.3.6 Overige structuren

Zoals hiervoor beschreven, is de indeling van het kamp, zoals bekend van de kaart van de Marmont en het Plan Général, in veel opzichten te vergelijken met de opgravingsplattegrond. Er zijn echter ook structuren opgegraven, die niet op de kaarten aangegeven zijn. In het verder lege gebied ten noordoosten van de soldatenverblijven, midden op de appèlplaats, werden twee rijen paalsporen ontdekt. De functie van deze structuur is niet geheel zeker, maar waarschijnlijk dienden de palen als vlaggenmasten. Op het Plan Général heet deze linie immers *Faisceaux d'armes et Drapeaux*. Ter hoogte van de linie waterputten bevonden zich per bataljon 9 constructies met afmetingen van 5,75 bij 2,0 m. Hun functie wordt niet op de kaarten uitgelegd. Misschien werden ze gebruikt voor opslag? Een ander voorbeeld is te vinden ter hoogte van de linie van de staf- en hoofdofficieren. In lijn met de tenten en barakken van deze officieren is een omheining ontdekt, bestaande uit een ondiepe greppel geflankeerd door paalgaten. Binnen deze omheining werd een symmetrische structuur gevonden, die sterk doet denken aan een klassieke tuin.

27.3.7 Afmetingen

De afmetingen binnen een Napoleontisch kampontwerp zijn streng gereguleerd. Vaak wordt gesteld dat als men één deel van een kamp heeft gezien, men ook weet hoe de rest er uitzag. Natuurlijk klopt dat niet voor 100%, zoals duidelijk is geworden uit voorgaande paragraaf. Uitzonderingen en aanpassingen zullen er altijd zijn geweest. De resultaten van de opgraving (afb. 27.10) geven aan dat een bataljon in 1804 een gebied van 85 (front) bij 128,5 m bezette. De afstand tussen de geweerkappen tot de soldatententen bedroeg 8 meter. De soldatententen van elk bataljon besloegen een oppervlakte van 85 bij 33,5 meter. De afstand tussen de rijen soldatententen bedroeg 2,5 tot 3,5 meter. De afstand van de soldatententen tot de waterputten was 7,5 meter, en tot de keukens 18,5 meter. De afstand van de keukens tot de officierstenten bedroeg 27 meter. De tenten van de luitenants en de tenten van de

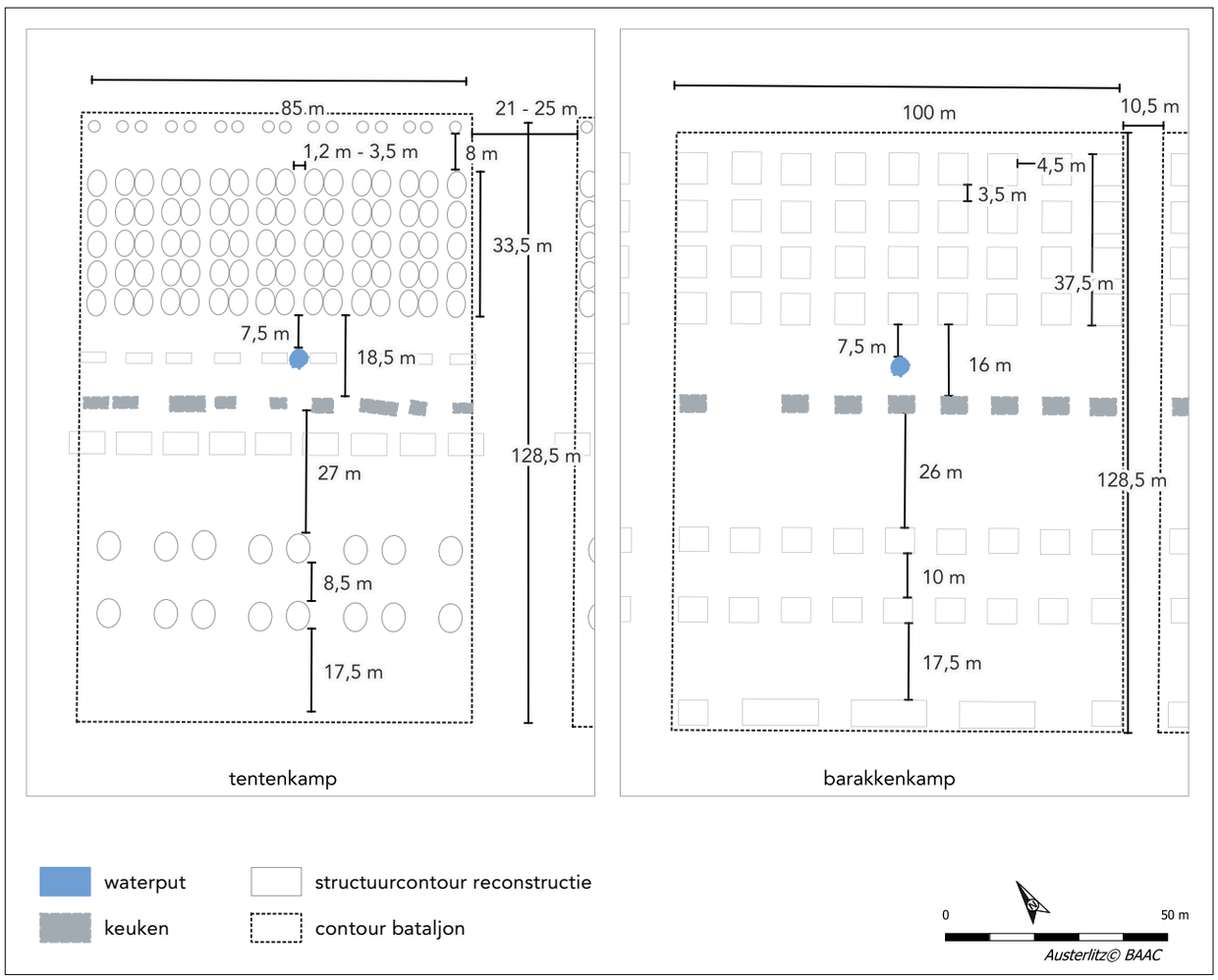

Afb. 27.10 Afmetingen binnen het tenten- en het barakkenkamp (BAAC/Vestigia).

kapitein stonden 8,5 meter uit elkaar en de tenten van de kapitein stonden op 17,5 meter afstand van de tenten van de stafofficieren. Ten tijde van het tentenkamp (1804) varieerde de afstand tussen de afzonderlijke bataljons tussen 21 en 25 meter.
Nadat de barakken waren gebouwd (1805, afb. 27.10), bezette een bataljon een gebied van 100 (front) bij 128,5 m. De afstand tussen de afzonderlijke bataljons werd dus verkleind tot 10,5 m breed. De 36 soldatenbarakken van elk bataljon besloegen een oppervlakte van 100 bij 37,5 meter. De rijen barakken stonden 4,5 meter uit elkaar en de barakken binnen de rij op 3,5 m. De afstand van de soldatenbarakken tot de putten was 7,5 m, tot de keukens 16 m, en de afstand van de keukens tot de officiersbarakken bedroeg 26 m. De luitenantsbarakken en de kapiteinsbarakken lagen 10 m uit elkaar, de kapiteinsbarakken bevonden zich op 17,5 m afstand van die van de staf- en hoofdofficieren.

27.3.8 Het einde van het kamp

In 1808 werd besloten tot opheffing en sloop van het kamp. De barakken werden (voor zover niet ingestort) verkocht. De schachten van de waterputten zijn tevens gerecupereerd, ondanks het grote gevaar op instorten. Elk stukje bouwmateriaal, hout dan wel baksteen, was geld waard. Archeologisch gezien blijkt dit uit de duizenden paalsporen met uitgetrokken palen. Vrijwel nergens is een houten paal in situ weggerot. Bakstenen muren, zelfs funderingen, ontbreken volledig. Voor zover niet verkocht zijn de resterende bouwresten waarschijnlijk door de bevolking van Austerlitz hergebruikt om eigen onderkomens te maken. Het terrein werd opgedeeld in percelen en de vele plaggen, afkomstig van barakwanden, werden opgenomen in de bouwvoor. Uit botanisch onderzoek blijkt dat begin 19e eeuw nog steeds sprake was van een zeer open landschap met veel struikhei, en daarnaast dophei. Bomen zoals hazelaar, eik, den, beuk, iep en tamme kastanje en struiken kwamen nu wel voor, maar in geringe mate. Els en wilg wijst op een plaatselijk natte omgeving, zoals een greppel of een ven.
Daarnaast waren er nu ook akkers waar graan en boekweit geteeld werd. Naast heide werden ook veel pollen van grassen aangetroffen. Dit kan wijzen op vergrassing van de heidevelden. Het palynologisch onderzoek geeft een goed beeld van de het landschap rondom het dorp Austerlitz in de 19e eeuw, voordat het compleet bebost zou worden.

27.4 Overzicht van het vondstmateriaal uit het kamp

Behalve duizenden archeologische sporen zijn er talrijke vondsten geborgen (afb. 27.11), waaronder 1225 brokstukken van bakstenen en dakpannen, 3487 botten van dieren, 5319 fragmenten van aardewerk, 3802 scherven glas, 3471 fragmenten van kleipijpen en 7227 metalen voorwerpen. Zelfs leer en textiel is gevonden. Hier eerst een korte recapitulatie van de bevindingen uit de verschillende vondstcategorieën. Dit vanwege de omvang van de betreffende hoofdstukken.

27.4.1 Kleipijpen

Kleipijpen waren een wegwerp product. Roken van deze pijpen, na een paar keer, leverde een vieze smaak op. Pijpen zijn vanwege de hoge omloopsnelheid een dankbaar middel om mee te dateren, maar ook andere informatie kan aan pijpen worden ontleend. Ondanks de internationale samenstelling van de in het kampement gelegerde troepenmacht is dat niet of nauwelijks zichtbaar in de herkomst van de kleipijpen. Regionale producten domineren het beeld: zowel Franse als Bataafse/Hollandse soldaten maakten gebruik van het Nederlandse rookgerei dat voorhanden was. De hoge omloopsnelheid ligt ook hieraan ten grondslag. De pijpen, die werden gerookt in het kampement, zijn door handelaars en uitbaters rond of in het kampement aangevoerd en verkocht. Deze leverden vooral fijne pijpen uit de Goudse fabrieken. De dominantie van Gouda is niet verrassend, gelet op de ontwikkelingen op de Nederlandse markt in de late 18e eeuw. Waarschijnlijk waren de Utrechtse fabrieken rond de eeuwwisseling te zieltogend om op deze grote, tijdelijke vraag in te spelen. Dat goedkopere imitaties -al dan niet uit het buitenland- soms ook werden aangeboden is niet zo vreemd: dit probleem speelde al langer in de Nederlanden. De vondst van een relatief klein aantal porseleinen pijpen zou kunnen duiden op beter en bijzonder rookgerei voor officieren.
De pijpennijverheid in de Franse tijd had te lijden onder de algemene economische malaise en onder de hoge accijnzen, die de Fransen op tabak instelden. Uit een vergelijking van de pijpen uit Camp d'Utrecht (1804-1807) met die afkomstig uit het legerkamp bij Oostelbeers (1832-1834) blijkt dat de laatsten significant groter waren. Het is aannemelijk dat de lagere tabaksprijs later in de 19e eeuw leidde tot de productie van pijpen met grotere ketels. De afmetingen van pijpenkoppen weerspiegelen daarmee de economische omstandigheden.

Afb. 27.11 Selectie van vondsten gedaan tijdens de opgravingen te Austerlitz (BAAC/Vestigia).

27.4.2 Aardewerk

Het aardewerk heeft veel gegevens opgeleverd over het gebruik daarvan door de militairen en kampvolgers. Het merendeel van het aardewerk is huishoudelijk gerei, gebruikt voor koken, eten en drinken. De grootste vormcategorie betreft rood- en witbakkende kachelpannen gefabriceerd in Nederland. Het eetgerei bestaat hoofdzakelijk uit eenvoudige roodbakkende en faience borden. Het is niet op te maken uit de verspreiding of een verschil bestond in het gebruik van dergelijke aardewerk tussen de eenvoudige soldaten en de officieren. Wel blijkt dat officieren veel meer borden hadden dan de manschappen.
Soldaten dronken water afkomstig uit de waterput, die ze schonken uit een roodbakkende kan. Ook dronken ze geïmporteerd mineraalwater uit Westerwald, maar alleen als ze het konden betalen. Als de scherven omgerekend worden naar persoon per zone blijkt dat de officieren meer mineraalwaterkruiken voorhanden hadden dan de manschappen. De officieren schonken daarnaast wijn uit een geïmporteerde kan uit Engeland en/of een antieke baardmankruik.
Multifunctionele, roodbakkende koppen komen vaker bij de officieren voor. Het gebruikelijke drinkgerei bij de officieren bestond daarnaast waarschijnlijk uit koppen van industrieel wit aardewerk samen met een bijbehorend schoteltje. Een kleine hoeveelheid oudere vondsten worden als 'antiek' beschouwd, bij voorbeeld baardmankruiken uit Frechen, een Westerwald beker, Chinees porselein en een 17e, en een begin 18e eeuws majolica bord. Het zullen met name officieren zijn geweest die hun verblijfplaats op deze wijze verfraaiden. Komforen (in beperkte mate gevonden) komen vaker voor bij de officieren. Slechts enkele voorwerpen, zoals zalfpotten, zijn afkomstig uit Frankrijk. Het is dus vrijwel onmogelijk om op basis van het aardewerk alleen de nationaliteit van de soldaten in een legerkamp te bepalen. Bij een langer verblijf kochten en vervingen de militairen hun spullen immers lokaal. In principe gebruikten burgers dezelfde huisraad als de militairen waarmee ze dronken, aten, kookten, verwarmden en ze zichzelf verzorgden. Wel is bij de burgers iets minder eetgerei en juist meer kookgerei gevonden. Daarnaast is hier vrijwel geen porselein, faience, of antiek aardewerk aangetroffen.

27.4.3 Glas

Glas is bijna net zo veel gevonden als aardewerk. Het blijkt dat bijna twee derde van het glas aan flessen is toe te schrijven, bijna een derde is vensterglas. Het overige is, afgezien van de bekers, procentueel bijna verwaarloosbaar. Tot de flessen worden wijnflessen, medicijnflessen en flacons gerekend. Wijnflessen komen, niet geheel verassend, verreweg het meest voor. Het Frans-Bataafs/Hollandse leger gebruikte in Camp d' Utrecht waarschijnlijk wat lokaal voorhanden was en aangeboden werd. Wijn werd in Nederland toen voornamelijk in vaten geïmporteerd en eerst versneden. Het bottelen gebeurde in Nederland door de lokale wijnhandelaren. In het kamp schonk men de wijn dus uit typisch Nederlandse wijnflessen. Wijn of sterke drank kon trouwens ook in flacons worden meegedragen, in een jas of tas. De aangetroffen medicijnflessen werden niet alleen gebruikt voor de opslag van medicijnen, tevens werden ze gebruikt voor de opslag van parfum, olie of andere verzorgingsartikelen

Drinkglazen zijn in zeer kleine aantallen gevonden. Bekers, kelkglazen en borrelglazen werden voornamelijk gebruikt om wijn of sterke drank uit te drinken. Onder de glazen bevond zich ook een glas met emailversiering; een stuk antiek uit de 18e eeuw. Omgerekend naar het aantal personen per zone is de officierszone veel rijker aan wijnflessen, bekers en kelkglazen. De zakflacons, hiervan zijn er opvallend veel gevonden, zijn alleen in de zone van de manschappen aangetroffen. Medicijnflessen zijn ook vooral bij de manschappen gevonden en in veel mindere mate bij de officieren of in de facilitaire zone.

Ook vensterglas is veel gevonden. Het werd op twee verschillende manieren gemaakt volgens de cilindermethode en de uitslingermethode. Doordat met de cilindermethode steeds grotere oppervlakken vensterglas werden verkregen, raakte de uitslingermethode in de loop van de 19e eeuw buiten gebruik. Vensterglas dat volgens de cilindermethode is vervaardigd, werd vanwege het ruwere oppervlak beschouwd als minder hoogwaardig glas en was goedkoper. Het vensterglas uit Camp d'Utrecht is vervaardigd volgens zowel de cilinder- als de uitslingermethode. Hier is weinig verschil te zien. Ook is er een kwaliteitsverschil in kleurloos (ontkleurd) en groenig (niet-ontkleurd) vensterglas: kleurloos vensterglas is hoogwaardiger en dus duurder dan vensterglas van groenig glas. Bijna al het vensterglas dat in Camp d 'Utrecht is aangetroffen, is van groen of blauwgroen glas, de goedkopere variant dus. Vensterglas is verspreid over het kamp gevonden. Per vierkante meter barak is in de zone van de officieren echter meer vensterglas aangetroffen dan in de zone van de manschappen. Uit de aanwezigheid van vensterglas kunnen we dus opmaken dat de barakken in het kamp van zowel de soldaten als de officieren voorzien waren van ramen. Hoe groot deze ramen waren en hoeveel ramen er in een barak zaten, weten we niet op basis van het glas. Het is wel aannemelijk dat officiersbarakken meerdere ramen bezaten.

In de burgerzone zijn vooral fragmenten van wijnflessen aangetroffen en in mindere mate ook bekers, kelkglazen en enkele fragmenten vensterglas. De activiteiten van *traiteurs, limonadiers et marchands* zijn niet specifiek te herkennen in de glasvondsten. Het aangetroffen drink- en schenkgerei bestaat uit algemeen voorkomende glasvormen, die ook in andere delen van het kamp aangetroffen zijn. Een functie als eethuis, koffiehuis of café kan zich laten herkennen door grote hoeveelheden drink- en schenkgerei, maar daarvan is hier geen sprake.

27.4.4 Bouwmateriaal

In diverse historische bronnen wordt regelmatig melding gemaakt van het voorkomen van bakstenen gebouwen in het kamp, vooral bij de officieren. Het was echter geen één op één relatie, zelfs een generaalsbarak kon gebouwd zijn met zoden, zoals blijkt uit historische bronnen. Dat in het kamp daadwerkelijk is gebouwd met baksteen wordt aangetoond door het voorkomen van bakstenen met mortelresten en brokken mortel. Afgaande op de verspreidingskaarten mag verondersteld worden dat ter hoogte van de officierszones, met name die van de staf, gebouwen hebben gestaan die (deels) van baksteen waren. Met name moet gedacht worden aan schoorstenen van baksteen.
Bijzonder was de ontdekking dat ongeveer een vijfde van alle fragmenten bouwkeramiek zichtbare slijpsporen bezat. Ze zijn gebruikt als slijpsteen, maar vooral voor de productie van basteenpoeder. Het rode baksteenpoeder werd samen met een beetje olie op een doekje gedaan en vervolgens gebruikt om de geweren mee te poetsen. Deze 'poederstenen' komen verspreid over het kamp, voor zowel bij de officieren als de soldaten.
Naast bouwkeramiek is ook het nodige metaal aangetroffen dat gebruikt is bij de bouw van de barakken. Het overgrote deel betreft ijzeren spijkers en nagels, ongetwijfeld verwerkt in het timmerwerk. Daarnaast gaat het om hang- en sluitwerk van ramen, deuren en mogelijk ook van kisten en kasten in het interieur van de barakken. Die interieurs zullen overigens karig zijn geweest. Wat beslag en knopen van stoelen of banken, een wijzer van een klok vormen een indicatie.

Bijzonder is dat ook nog een klein aantal ijzeren tentharingen is gevonden, die een mooie illustratie vormen voor de eerste (tenten)fase van het kamp.

27.4.5 Munten

Van de 1051 munten dateert het merendeel uit de 18e eeuw, maar ook munten uit de 17e en zelfs 16e eeuw werden in het kamp gebruikt. Klein kopergeld domineert het muntbeeld, zilveren munten vormen maar 5% van het bestand. Buitenlands kopergeld, met name uit Duitse gebieden, komt ook redelijk veel voor. Ook deze munten, die het tekort aan kleingeld aanvulden, functioneerden als duit. Dit alles wijst op een situatie waarin wekelijkse en dagelijkse uitwisseling van laagwaardige goederen met behulp van geld tot stand komt en bijgevolg ook de behoefte aan wisselgeld. Franse munten, uitgezonderd een paar souvenirstukken, ontbreken. Dit is opvallend maar niet verwonderlijk. Het 11e regiment d'ligne was al enkele jaren in de Bataafse republiek aanwezig en Franse munten sloten niet aan op de kopergeldcirculatie hier.

Getalsmatig lijkt het verlies onder officieren van koperen munten wat hoger en van zilveren munten wat lager dan onder de manschappen, maar de aantallen en verschillen zijn zo klein dat hieraan waarschijnlijk weinig betekenis gegeven mag worden. In het burgergedeelte zijn in vergelijking met het legergedeelte meer zilveren munten gevonden. Probleem is echter dat het totale aantal munten dat is gevonden in het burgergedeelte relatief klein is.

27.4.6 Knopen

De gevonden knopen sluiten naadloos aan bij de militaire bezetting van Camp d'Utrecht gedurende de vier jaren dat het kamp in daadwerkelijk in gebruik was (1804-1807). De Franse knopen zijn voornamelijk afkomstig van het 11e *régiment d'infanterie de ligne* dat op de onderzochte locatie verbleef in 1804 en 1805. De knopen van overige Franse eenheden zijn toe te wijzen aan intern kampverkeer en het verkeer tussen kampen langs de kusten, voornamelijk vanwege personeelsmutaties. De Bataafse knopen weerspiegelen de Hollandse eenheden die aanwezig waren gedurende gebruiksfase 1806. Deze eenheden verzamelden zich in het kamp voordat zij doortrokken naar Duitsland voor de veldtocht tegen Pruissen in 1806. De knopen van het regiment Grenadiers van de Koninklijke Garde stammen uit 1807.

27.4.7 Gespen

Gespen zijn afkomstig van kleding, uitrusting en paardentuig. Hieronder bevonden zich gespen voor halsdassen, schoenen, kniebroeken en slobkousen, maar bijvoorbeeld ook gespen voor geweerriemen, riemkoppels, sporen en hoofddeksels. Sommige typen kunnen toegewezen worden aan Franse eenheden, anderen aan Bataafse/Hollandse eenheden. Het halsdasslot bijvoorbeeld werd alleen door Bataafse/Hollandse manschappen gebruikt. Uit Bataafse en Hollandse documenten blijkt dat er alleen over schoenen werd gesproken, nooit over schoengespen. Hierdoor mag geconcludeerd worden dat de Bataafse en Hollandse troepen geen schoengespen gebruikten en alleen leren veters gebruikten. Alle gevonden schoengespen en schoengespfragmenten kunnen daarom gekoppeld worden aan de Franse militairen. Uit het onderzoek van Camp d'Utrecht komt naar voren dat kniebroekgespen met een binnenbreedte van 27 mm tot 30 mm het meest in gebruik bij de militairen. Voorgenoemde, misschien kleine maar toch interessante bevindingen, leveren nieuwe informatie op over het uniform van de soldaten uit die periode. Helaas geeft de spreiding van deze kleding gerelateerde gespen geen nieuwe inzichten.
Uit de analyse van de gespen blijkt dat er veel meer variatie is dan eigenlijk zou mogen volgens de diverse reglementen. Theoretisch gezien zouden de verschillende gesptypes van hetzelfde model moeten zijn. De realiteit is echter dat de verschillende eenheden hun gespen bij verschillende fabrikanten of leveranciers bestelden waardoor er ondanks de wens van standaardisatie er toch variatie ontstond. Deze variatie is wel relatief omdat gespen niet per stuk maar in grote aantallen werden besteld. Reglementen geven dus de theorie aan, de (archeologische) werkelijkheid is iets anders.

27.4.8 Wapens en Munitie

Los van de spijkers is de grootste categorie metalen voorwerpen die van munitie en wapenonderdelen. De honderden musketkogels en de meeste vuurketsen en andere vuurwapenonderdelen wijzen naar het standaardwapen van de Franse infanterie in deze tijd, het musket Modèle 1777' ook wel Charlesville musket genoemd, en dat ook werd gebruikt door de door Franse troepen, die in 1804-1805 in het kamp gelegerd waren. Een veel kleiner aantal onderdelen kan afkomstig zijn van de het Luikse geweer van de Bataafse troepen of pistolen. Het aantal onderdelen van slag- en steekwapens is veel kleiner en is eveneens in lijn met de aanwezige militairen in de opgegraven

zones. Uit de verspreiding van de wapenonderdelen en munitie zijn geen opvallende zaken op te maken. De verspreidingskaarten lijken de weerslag te vormen van normaal verlies tijdens oefening en onderhoud. Duidelijke activiteitenzones kunnen niet worden aangewezen.

27.4.9 Onderdelen van het uniform en de persoonlijke uitrusting

Meer dan honderd metalen voorwerpen vallen onder de categorie uniformonderdelen. De knopen zijn hiervan uitgezonderd. De meeste voorwerpen betreffen kleine speldjes en insignes. Opvallend is het grote aantal haarspelden met het embleem van 11e regiment. Er zijn echter ook spelden met de vermelding van regimenten die helemaal niet in het kamp gelegerd zijn geweest. Andere veel voorkomende onderdelen van de persoonlijke uitrusting zijn de zogenaamde musketsleutels, zundgatprikkers en beugels van geweerriemen. Ook dit is niet verrassend en weerspiegeld wederom het verlies tijdens de dagelijkse activiteiten.

27.4.10 Gereedschap, bestek en sierraden

Het aangetroffen gereedschap vormt eveneens een goede illustratie van het dagelijkse onderhoud van de gebouwen, de uniformkleding en de persoonlijke verzorging en eetgewoonten: bijlen, wiggen, priemen, vuurslagen, scharen, vingerhoeden, passers en grafietstiften. De meeste soldaten zullen in ieder geval een mes, een lepel en wellicht ook een vork in hun ransel gehad hebben. Persoonlijke eigendommen of sierraden zijn zeldzaam: vingerringen, een enkele zegelstempel of broche, vormen de uitzonderingen op het algemene beeld dat we hier meest te maken hebben personen van lage rang en stand. Opvallend is wel het relatief grote aantal horlogesleutels dat is aangetroffen. Mogen we hieruit concluderen dan zakhorloges een gewild item waren onder de militairen?

27.4.11 Natuursteen

Natuursteen is slechts zeer sporadisch gebruikt in het kamp, voornamelijk in de zone van de keukens. Of het geringe aantal griffels representatief is en wijst op incidenteel gebruik is onzeker. Dergelijke fragmenten zijn klein en kunnen gemist zijn tijdens het veldwerk. Feit blijft dat natuursteen geen rol van betekenis speelde in het legerkamp.

27.4.12 Dierlijk botmateriaal

Qua vleesvoorziening moesten de soldaten en hogere rangen het ogenschijnlijk vrijwel altijd doen met rundvlees. Slechts bij (hoge) uitzondering werd het vlees van schapen/geiten, varkens en mogelijk paarden gegeten. Resten van vogels en vissen ontbreken volledig binnen het assemblage. Dit is opmerkelijk aangezien in historische bronnen het voorkomen van kippen wel genoemd wordt. Ofwel is niet goed genoeg gezocht, of de historische vermelding valt in de categorie bloemrijk taalgebruik.

Uit historische bronnen is bekend dat de runderen buiten het legerkamp werden geslacht. Dit blijkt tevens uit het zoöarcheologisch onderzoek; de hoorns en skeletelementen uit de staart en onderpoten zijn (vrijwel) volledig afwezig. Gezien het grote formaat van sommige botfragmenten lijkt het erop dat er volledige of grof opgedeelde karkassen aan het legerkamp werden geleverd. Deze moesten in de keukens dan nog verder in de rantsoenporties worden gesneden, gehakt en/of gezaagd.
De dagelijkse maaltijden van de soldaten werden in de keukens klaargemaakt boven kleine vuren. Uit historische bronnen blijkt dat de meeste maaltijden bestonden uit een dikke soep, gekookt in grote ketels boven open vuur. De basis ingrediënten van de soep zijn water, zout, aardappelen, vlees, groente en brood, maar het kwam regelmatig voor dat één of meerdere ingrediënten niet voorhanden waren. Vaak werd het dus een vegetarische of erg smakeloze soep. De hogere rangen nuttigden hun maaltijden gewoonlijk niet met de soldaten, maar met hun ranggenoten en/of gasten. Aangezien zij vaak wat meer financiële middelen ter beschikking hadden om extra producten bij te kopen, aten zij over het algemeen waarschijnlijk beter en gevarieerder dan de soldaten.
Het is niet geheel duidelijk of de soldaten daadwerkelijk minder kwalitatief vlees kregen dan de hogere rangen, maar het lijkt er wel op dat de soldaten minder vlees kregen. Wanneer het aantal en gewicht van de dierlijke resten wordt omgerekend naar het aantal inwoners per zone zijn de verhoudingen erg scheef; het aantal en gewicht van de dierlijke resten in de zone van de stafofficieren is veel hoger dan in de manschappen-zone.

Het enige opgegraven benen voorwerp betreft het fragment van een borstel. Gezien het feit dat bot destijds veelvuldig werd gebruikt als grondstof voor een breed scala aan gebruiksvoorwerpen (zoals dobbelstenen, kammen, knopen, lepels etc.), gepaard met het hoge aantal bewoners van het legerkamp, valt dit aantal erg laag uit. Mogelijk

waren de inwoners van het legerkamp dus erg zuinig op hun bezittingen of speelt ook hier de goed georganiseerde afvalhuishouding een rol.

27.4.13 Textiel, leer, touw en menselijk haar

Een opvallende categorie vondstmateriaal betstaat uit fragmenten van leer en textiel. Deze zijn hoofdzakelijk afkomstig uit een tweetal kuilen waarin ook menselijk haar is aangetroffen. De conservering van de stukken vilt, wol, linnen en (kar)saai was slecht te noemen. Het identificeren van de kledingstukken was daarom doorgaans niet mogelijk. Desondanks kon worden vastgesteld dat het waarschijnlijk resten van uniformen betreft; waaronder stukken van jassen, bretels, hoofddeksels, schoenen en riemen. Er kan niet worden vastgesteld of de kledingfragmenten afkomstig zijn van soldaten- dan wel officiersuniformen. Dat er nog meer textiel in omloop was valt op te maken uit de vele lakenloden, die in het kamp zijn aangetroffen. Deze waren bevestigd aan de wollen dekens die voor de manschappen in Leiden waren ingekocht.

De soldatenschoenen, versterkt met schoennagels, hadden doorgaans een rechte vierkante neus. Opvallend is dat ook diverse schoenzolen met een spitse neus zijn gevonden. Voorgenoemde vondsten van organisch materiaal geven aan dat in de bodem van Austerlitz mogelijk nog soortgelijke belangwekkende vondsten gedaan kunnen worden.

27.4.14 Botanisch onderzoek

Botanisch onderzoek van monsters uit de keukens leverden geen kenniswinst op over het voedsel dat werd gegeten, dat is jammer. De reden waarom botanische resten zo slecht geconserveerd zijn is niet duidelijk. Mogelijk speelt de zure zandgrond en de lage grondwaterstand hierbij een rol. Misschien werden naast vlees vooral zachte groenten gebruikt in de keukens. Maar ook rijst, dat wel goed verkoolt (en volgens historische bronnen genuttigd werd in het kamp) ontbreekt. Dus of dit een complete en afdoende verklaring is?

27.5 Het leven in het kamp naar thema's

27.5.1 Omgang met afval

Het kamp heeft vijf jaar bestaan waarvan het gedurende vier jaren bewoond is geweest. Alles bij elkaar opgeteld is het gedurende 10-12 maanden intensief gebruikt. In het deel van het kamp dat is onderzocht hebben ongeveer 2000 mensen geleefd. Dit heeft geresulteerd in een grote hoeveelheid vondstmateriaal. Voor een deel zijn het kleine voorwerpen zoals munten en knopen die abusievelijk verloren zijn geraakt. Voor een deel betreft het afval zoals botten, gebroken pijpen, scherven aardewerk. De hoeveelheid vondsten mag dan groot worden genoemd, omgerekend naar verblijfsduur en aantal mensen is het eigenlijk verbazingwekkend weinig. Jaarlijks verorberde een regiment ongeveer 900 runderen. Slechts 2 tot 3% van de dierenbotten die men zou kunnen verwachten zijn echter in het kamp teruggevonden. Men was dus ontzettend netjes.
Geheel verassend is dit gegeven overigens niet. Men was sinds het begin van de 17e eeuw steeds beter bekend met de risico's, die gepaard gingen met het concentreren van grotere aantallen mensen in legerkampen. De exacte reden waarom begreep men niet, maar men wist wel dat afval, fecaliën, regen en modder ziektes veroorzaakten. Ziektes zoals dysenterie en tyfus vormden de belangrijkste doodsoorzaak onder militairen (afb. 27.12). Om deze reden werd dan ook streng toegezien op de hygiëne. Overigens niet zozeer uit humanitaire overwegingen, maar eerder omdat het een flinke financiële en organisatorische uitdaging was om legers op sterkte te houden. Daarom bevonden zich de soldatenlatrines dan ook op 100 meter van het kamp, stonden wachtposten bij de waterputten en werden de vleesrunderen op 1,5 km van het kamp geslacht. Het is enkel te danken aan de lange verblijfsduur en de hoeveelheid mensen die hier verbleven dat er veel gevonden is. De overgrote hoeveelheid afval werd buiten het kamp gedeponeerd, waar weten we niet. Mogelijk werd het in de latrines gestort maar in aparte afvalkuilen zou ook kunnen. In dit kader moeten ook de duizenden kuilen genoemd worden. In de kuilen werden doorgaans steeds maar enkele vondsten gedaan, echte afvalkuilen kunnen ze dan ook niet worden genoemd. Het idee is dat deze kuilen gegraven werden door de soldaten om wit zand te verzamelen, om dit uit te strooien op de kampstraten en mogelijk ook op de vloeren van de tenten en barakken. Vervolgens werden de kuilen gedicht met vuil zand en oud stro met daartussen een enkele scherf, gesp of munt uit de barakken en de tenten. Uitzonderingen op de goed geordende afvalhuishouding zijn er gelukkig ook. Een tweetal echte afvalkuilen met leer- en textielresten, en zelfs menselijk haar waren anders nooit gevonden.

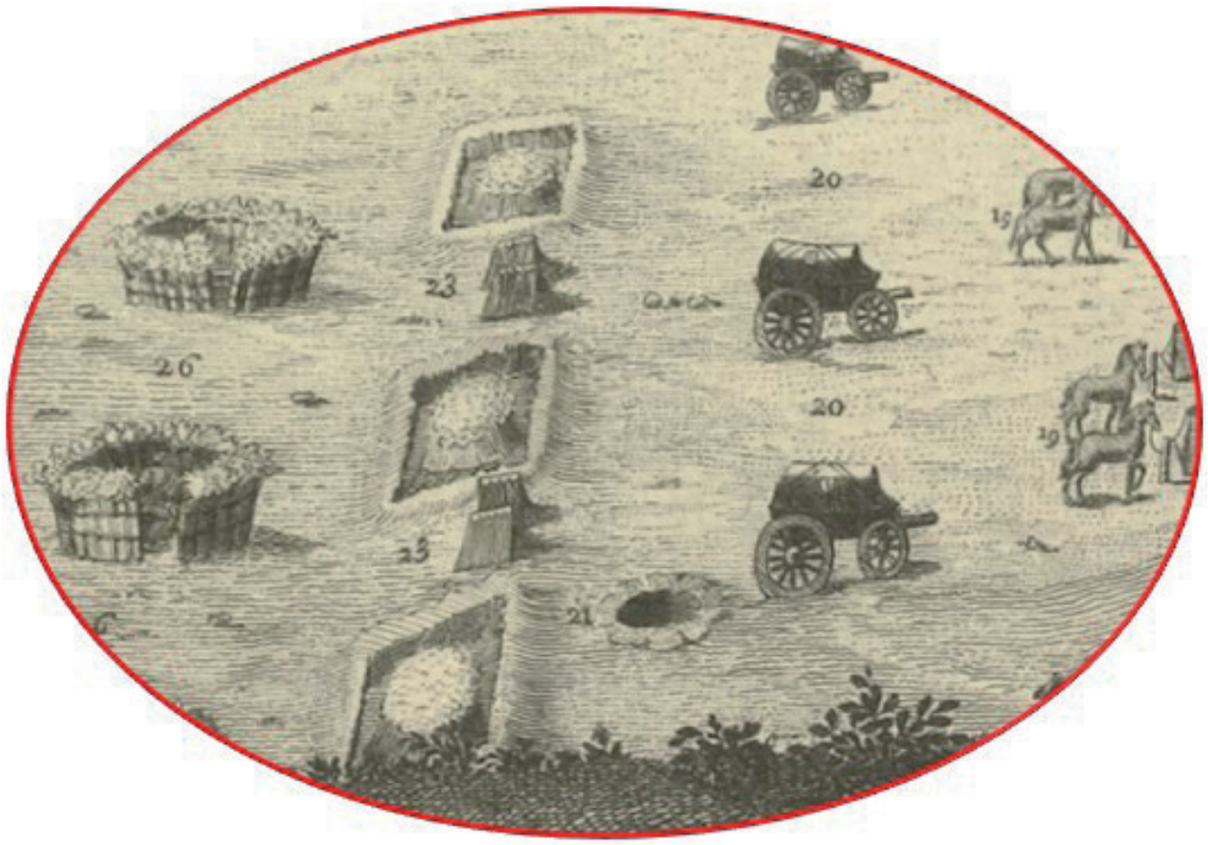

Afb. 27.12 Uitsnede van een kaart van het Staatse legerkamp bij Breda in 1769. In dit geval zijn de latrines (nr. 26) geplaatst naast de keukens (nr. 23). Een onhygiënische keuze die leidde tot ziektes binnen een kamp (collectie Rijksmuseum RP-P-OB-85.630).

27.5.2 Hiërarchie; rangen en standen

Gesteld kan worden dat de indeling van een kamp de opstelling op het slagveld weerspiegelt. Tevens kan gesteld worden dat de indeling van het kamp ook de hiërarchie binnen een leger weergeeft. De soldaten en onderofficieren voorop, vervolgens komen de officieren, oplopend in rang. De hiërarchie binnen een leger komt ook op andere manieren naar voren. De hoeveelheid slaap- en leefruimte die een militair tot beschikking stond is een van de voornaamste. Een soldatentent in Camp d'Utrecht moest gedeeld worden door acht personen, een soldaten barak met ongeveer 18 man. Een luitenant moet zijn tent/barak met slechts één collega delen, een kapitein deelde zijn verblijf met niemand. Hoe hoger de rang, hoe meer vierkante meters ruimte een militair tot beschikking stond. Ook de materiële uitvoering van de tent/barak gaf de rang weer; een luitenant had geen binnentent, een kapitein wel. Ook de soort textielstof was van belang. Soldaten mochten geen vuur stoken in de tent of barak, een officier had daarentegen wel een haard met schoorsteen in zijn barak. Ook beschikten officieren over meer, en grotere vensters. Kapitein en luitenants hadden voor hun tent een kleine tuin met afscheiding; niet alleen mooi, maar ook voor privacy. Een grote klassiek ingerichte tuin ter hoogte van de linie van de staf- en hoofdofficieren geeft de nog hogere rang goed weer. Het maakt nieuwsgierig naar de tuinen van de divisiegeneraals en die van de Marmont zelf.

Opvallend is dat de verspreidingspatronen van diverse materiaalcategorieën doorgaans weinig verschil laten zien tussen officieren en manschappen. Wijnflessen en rookpijpen bijvoorbeeld werden verspreid over het hele kamp gevonden, kwaliteitsverschillen zijn er eigenlijk niet. Als men de aantallen vondsten gaat omrekenen naar het aantal mensen per zone komt echter telkens het beeld naar voren dat officieren er materieel gezien veel beter bij zaten. Officieren hadden de beschikking over veel meer vlees, wijn en tabak dan de soldaten. Niet alleen kregen ze een groter, en wellicht beter, rantsoen, vanwege het hogere salaris konden ze ook makkelijker voedsel en andere zaken bijkopen. Soldaten daarentegen behoorden tot de laagst betaalden in de toenmalige maatschappij.

27.5.3 Vermaak en ellende

Uit het vondstmateriaal blijkt dat drank en roken verhoudingsgewijs een zeer grote rol speelde in het dagelijks leven. Misschien niet verwonderlijk aangezien het soldatenleven erg hard was. Maandenlang met acht man in een tent op los stro slapen, of met 18 man in een kleine barak was geen fijn leven te noemen. Ook het eten was vaak van inferieure kwaliteit. Vlees werd aangeleverd inclusief pezen en ingewanden en moest vervolgens tot pulp gekookt worden voordat het eetbaar was. Een van de voordelen aan het soldaat zijn was het uniform; soms was dat een van de weinige keren dat een persoon in zijn leven nieuwe kleding kreeg. Om het leven op te fleuren waren daarnaast feesten met vuurwerk bij belangrijke gelegenheden, wedstrijden waar horloges konden worden gewonnen en bezoek aan het kampdorp dan ook erg belangrijk.

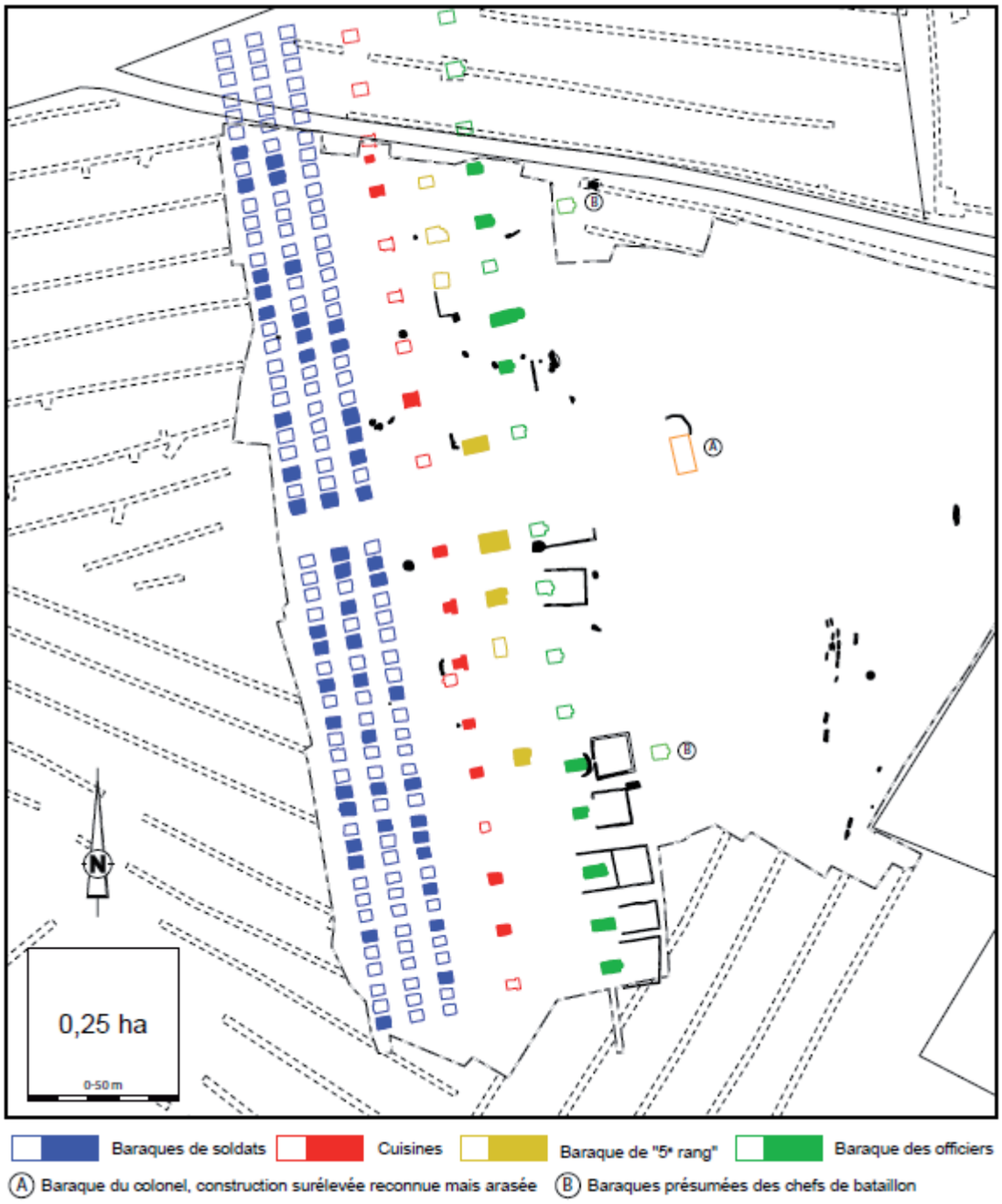

Afb. 27.13 Plattegrond van het kamp Boulogne (Lemaire 2020, 299, afb. 132).

27.5.4 Reglementen en de variatie daarop

In het leger was veel vastgelegd in reglementen. Daar werd in het algemeen strak de hand aan gehouden. Een belangrijke constatering is echter dat veel metaalvondsten niet voldoen aan de reglementen die standaardisatie nastreefden. Uit de analyse van knopen, gespen en geweeronderdelen blijkt dat sprake is van meer variatie dan officieel gewenst. Ook andere regels, bijvoorbeeld dat men iedere week zijn kleren moest wassen, konden realistisch gezien niet nageleefd worden. Dat kon ook niet; één waterput voor 600 tot 700 manschappen is volstrekt onvoldoende. Het moet in Camp d'Utrecht dan ook gestonken hebben in de barakken en tenten.

27.5.5 Kampvolgers

In berichten over de omvang van legers worden de kampvolgers nooit mee gerekend. De soldatenvrouwen, kinderen en handelaren zijn redelijk onzichtbaar in de historische bronnen. Dit ondanks dat zij van levensbelang waren voor rondtrekkende legers. Zij zorgden voor extra voedsel, drank, tabak, een beetje extra geld en sociaal contact. In de Franse tijd, met name onder Napoleon, werd het aantal kampvolgers van hogerhand sterk beperkt. Dit om ervoor te zorgen dat legers zich sneller konden verplaatsen. Desondanks bevonden zich in Camp d'Utrecht behalve 18.000 soldaten, nog steeds circa 2000 kampvolgers. Op kaart van het kamp, de hier vaker aangehaalde kaart van de Marmont, zijn deze kampvolgers vakkundig weggemoffeld. Dankzij de opgraving, en de kaart Plan Général, weten we dat ze verbleven langs een weg ten zuiden van de bataljons, ter hoogte van dezelfde linie waar ook de divisie generaals verbleven. Sporen van de tenten waar gedronken en gegeten kon worden, zijn niet gevonden, wel primitieve plaggenhutten. Deze hutten waren (deels) verdiept, klein en rokerig. Leven in dergelijke klamme onderkomens vol ongedierte, was zwaar. De redenen waarom ze desondanks werden gebouwd was vanwege de geringe bouwkosten, en omdat ze in de koude jaargetijden redelijk warm waren te houden. Het leven van een kampvolger was doorgaans net zo beroerd als dat van een soldaat.

27.5.6 Barakkenkampen in Europa

Camp d'Utrecht staat niet op zichzelf. Het maakt deel uit van een serie invasiekampen langs de Noordzeekust. In de kampen van Boulogne werd eerst nog geëxperimenteerd met tenten maar daar werd snel van afgezien. Zo ook in Camp d'Utrecht dat na één jaar werd omgebouwd tot een barakkenkamp. Deze kampen werden opgericht met een drieledig doel;

- om de invasiemacht bijeen te brengen zonder al te veel overlast voor de omgeving;
- om op grote schaal te kunnen oefenen;
- om te overwinteren in afwachting op de geplande invasie van Groot-Brittannië (Camp d'Utrecht is de uitzondering; de soldaten werden tijdens de winter ondergebracht in steden).

Het is een planmatig opgezet kamp, dat past in de ontwikkeling van tijdelijke mars- en garnizoenskampen in Europa vanaf het begin van de 17e eeuw. In de loop van de eeuwen daarop veranderden de regels voor inrichting geleidelijk. Camp d'Utrecht staat, samen met de kampen van Boulogne (afb. 27.13), aan het eind van de ontwikkeling van lineaire ingerichte kampementen; die inrichting is hier uitgekristalliseerd. Kampementen die later in de 19e eeuw werden opgericht zijn vrijwel identiek wat inrichting betreft.

27.6 Ter afsluiting

Dat de Franse legerleiding in 1803 besloot tot de oprichting van grootschalige barakkenkampen is uniek voor Europa. Voorheen werden enkel bij langdurige belegeringen, tijdens koude jaargetijden barakken opgericht. Mogelijk is het idee afkomstig van het Amerikaanse leger, dat tijdens de onafhankelijkheidoorlog voor de overwinteringen gebruik maakte van dergelijk grote barakkenkampen. In de jaren na het Camp d'Utrecht zijn door de legers van Napoleon elders in Europa, waaronder Duitsland, Denemarken, Oostenrijk, Polen en Italië, telkens weer barakkenkampen opgericht. Elk kamp is vergelijkbaar in opzet, maar kent steeds een aantal lokale aanpassingen. Dit afhankelijk van de materialen en financiën die voorhanden waren, maar ook van de persoonlijke voorkeuren van de bevelhebbers. De grootte van de barakken mocht bijvoorbeeld verschillen, maar binnen een kamp moesten ze per rang wel gelijk aan elkaar zijn (in theorie althans).

Tijdens het archeologisch onderzoek is een groot deel van Camp d'Utrecht onderzocht, bijna een compleet regiment is hier bij wijze van spreken opgegraven. Hoewel er veel geschreven, getekende en gedrukte bronnen beschikbaar zijn, heeft de archeologische opgraving nieuwe, aanvullende en unieke informatie over het kamp opgeleverd. De

kaart van de Marmont, die het kamp uit 1804 weergeeft, blijkt bijvoorbeeld een geïdealiseerde weergave van de werkelijkheid te zijn. Een rij structuren (zodenbanken? opslag?) gelegen tussen de keukens en de soldatenverblijven, is niet op de kaart weergegeven. Hetzelfde geldt voor andere constructies, voornamelijk kleine gebouwen, maar ook voor talrijke grote kuilen die op het kampeerterrein zijn gegraven. Ook de kampvolgers zijn niet aangegeven. Het kamp zal er in werkelijkheid drukker en minder geordend hebben bijgelegen. Het onderzoek toont daarbij nog maar eens aan hoe ook voor een relatief nabije periode als deze historische bronnen en archeologische gegevens elkaar kunnen aanvullen.

De korte tijdsperiode waarin het kamp werd gebruikt, levert in dit geval ook nog eens een archeologische tijdcapsule op, waarin de archeologische weerspiegeling van een historisch bekende gebeurtenis kan worden bestudeerd. In de Nederlandse archeologie is het niet vaak mogelijk om de overblijfselen van kortdurende, samenhangende, opeenvolgende activiteiten op te graven en te bestuderen. De archeologische opgraving in Austerlitz verschaft een nauwkeurig en dynamisch beeld over de oprichting, bezetting en sloop van het grootste militaire kamp uit de Franse tijd in Nederland. Het biedt de mogelijkheid om aardewerk, en andere dagelijkse (gebruiks)voorwerpen van glas, metaal en been met een korte gebruiksduur en relatief hoge omloopsnelheid, aangetroffen in een nauwkeurig historisch gedateerde context, te bestuderen. Het levert aanvullingen op over het gebruik en de datering van een breed samengestelde groep van artefacten.

Wat de huidige opgravingen in Austerlitz tenslotte nog extra bijzonder maakt is mogelijkheid om de wijze en mate van overlevering van archeologische vondsten en sporen uit een historisch bekende en uitgebreid gedocumenteerde context te analyseren. In archeologische termen spreken we dan over depositionele en post-depositionele processen. Vaak kampen archeologen bij hun opgravingen met de vraag waarom vinden we bepaalde soorten vondsten wel terug en andere, die je juist wel zou verwachten niet? Wat is er gebeurd met dat soort objecten? Met andere woorden, wat zijn de weggooi- en verliesprocessen die aan het wel overgeleverde materiaal ten grondslag liggen. Bij de bestudering van de vondstspreiding in een Romeins castellum of een middeleeuws kasteel kunnen we meestal niet beschikken over gedetailleerde contemporaine getekende kaarten of geschreven bronnen als controle- en vergelijkingsmateriaal. Een opgraving als Austerlitz kan ons juist helpen om opgravingsresultaten uit oudere perioden beter te begrijpen.

Dit rapport is in vele opzichten nog niet af. Ongetwijfeld kunnen gedetailleerdere analyses van de aangetroffen grondsporen en vondsten, in combinatie met de historische gegevens, nog veel nieuwe gegevens gaan toevoegen aan deze bijzondere locatie uit “onze” Franse tijd. Zoals in de inleiding is aangegeven, was het primaire doel voor de auteurs om via dit rapport zoveel als mogelijk van de opgravingsgegevens te ontsluiten en toegankelijk te maken voor verder onderzoek. Daarbij mag de zorg over het resterende deel van het kamp, nu nog grotendeels verscholen in bossen van Austerlitz, niet vergeten worden. Hopelijk wordt het stokje opgepakt.

Bijlagen

- *Analoog*

Bijlage 1.1 Samenvatting Engels 247
Bijlage 1.2 Samenvatting Frans 253
Bijlage 2.1 Artikel van Bas van der Mooren over de positionering van het kamp 259
Bijlage 2.2 Beantwoording van de onderzoeksvragen 271
Bijlage 5.1 Beantwoording van de onderzoeksvragen m.b.t. grafheuvels 291
Bijlage 7.4 Soldatententen van bataljon A, B en C 297
Bijlage 7.5 Facilitaire zone van bataljon A, B en C 305
Bijlage 7.6 Officierstenten van bataljon A, B en C 313
Bijlage 8.2 Soldatenbarakken van bataljon A, B en C met structuurnummers 321
Bijlage 8.3 Reconstructies van de barakkenkeukens, weergegeven op de ASK 329
Bijlage 8.4 Luitenants- en kapiteinsbarakken van bataljon A, B en C 337

- *Digitaal**

Bijlage 3.1 Bodemprofiel werkput 3
Bijlage 4.1 ASK op A0 met spoornummers
Bijlage 4.3 Sporenlijst
Bijlage 5.2 Vondsten en monsters
Bijlage 6.1 Rapport Thermoluminicentiedatering stuiflaag
Bijlage 7.1 De kaart van De Marmont, uit 1804 (Bibliothèque nationale de France)
Bijlage 7.2 Plan général, uit 1807 (Bibliothèque nationale de France)
Bijlage 7.3 Lijst tenten en fournitures Bataafse divisie
Bijlage 8.1 Kaart van het barakkenkamp uit 1807, met toelichting
Bijlage 11.1 Determinatielijst munten
Bijlage 12.1 Determinatielijst knopen
Bijlage 12.2 Resultaten XRF-analyse knopen
Bijlage 12.3 Overzicht van de Franse troepen die in de Bataafse Republiek gelegerd waren
Bijlage 12.4 Overzicht van het verblijf van Bataafse/Hollandse eenheden in het Camp d'Utrecht
Bijlage 13.1 Determinatietabel gespen
Bijlage 14.1 Beschrijving militaria, wapens en kledingaccesoires
Bijlage 14.2 Determinatielijst vuursteen(houders)
Bijlage 14.3 Verspreiding vuursteen(houders) naar type
Bijlage 15.1 Beschrijving bouwmaterialen en interieurdelen, gereedschap en voorwerpen met betrekking tot voorraad en handel
Bijlage 15.2 Verspreidingskaart spijkers
Bijlage 16.1 Beschrijving metalen voorwerpen met betrekking tot voeding, verzorging en ontspanning
Bijlage 17.1 Beschrijving van het overige metaal
Bijlage 18.1 Determinatielijst aardewerk
Bijlage 18.2 Omschrijving objecttypen
Bijlage 18.3 Tellijst steengoed
Bijlage 18.4 Tellijst roodbakkend aardewerk
Bijlage 18.5 Tellijst witbakkend aardewerk

Bijlage 18.6 Tellijst faience
Bijlage 18.7 Tellijst industrieel wit
Bijlage 18.8 Tellijst gebruiksfunctie drink- en schenkgerei
Bijlage 18.9 Tellijst gebruiksfunctie eetgerei
Bijlage 18.10 Tellijst gebruiksfunctie kookgerei
Bijlage 18.11 Tellijst gebruiksfunctie opslag
Bijlage 18.12 Tellijst gebruiksfunctie planten
Bijlage 18.13 Tellijst gebruiksfunctie sanitair en persoonlijke verzorging
Bijlage 18.14 Tellijst gebruiksfunctie speelgoed
Bijlage 18.15 Tellijst gebruiksfunctie verwarming
Bijlage 18.16 Verspreiding mineraalwaterkruiken
Bijlage 18.17 Verspreiding koppen
Bijlage 18.18 Verspreiding borden
Bijlage 18.19 Verspreiding kachelpannen
Bijlage 18.20 Verspreiding zalfpotten
Bijlage 18.21 Verspreiding Chinees en Europees porselein
Bijlage 18.22 Verspreiding Franse faience
Bijlage 19.1 Determinatietabel
Bijlage 20.1 Determinatietabel keramisch bouwmateriaal
Bijlage 21.1 Determinatielijst glas
Bijlage 21.2 Totalen per project
Bijlage 21.3 Verspreidingskaart vensterglas snijafval aantal
Bijlage 21.4 Verspreidingskaart vensterglas vervaardiging aantal
Bijlage 21.5 Verspreidingskaart glazen bekers aantal
Bijlage 21.6 Verspreidingskaart kelkglas aantal
Bijlage 22.1 Determinatietabel natuursteen uit kampcontext
Bijlage 23.1 Verspreidingskaart van skeletelementen met slachtsporen
Bijlage 23.2 Verspreidingskaart van skeletelementen met brandsporen
Bijlage 23.3 Verspreidingskaart van de runderen/grote zoogdieren
Bijlage 23.4 Verspreidingskaarten per lichaamsdeel van runderen/grote zoogdieren
Bijlage 23.5 Verspreidingskaart van de overige diersoorten
Bijlage 24.1 Conserveringsrapport leervondsten

* De digitale bijlagen zijn te downloaden via de volgende link: https://bit.ly/3EJMBJN

Bijlage 1.1 Samenvatting Engels

The French-Batavian Camp d'Utrecht, Netherlands (1804-08)

1. Introduction

'And a beautiful camp it was (...). The tents of the officers were surrounded by shady groves with benches or sunbeds on the green, gardens decorated with flowers, vases or statues, ponds full of red fish and ducks, miniature boats and ships and waterfalls (...). The infantry were shooting at targets or manoeuvring, the cavalry were at work somewhere else. The artillery was practising on their training ground. I liked to go and watch.'
(From the diary of Francois Dumonceau,[1] the 14-year-old son of general Dumonceau, commander of the Batavian division based in the camp near Utrecht in 1804).

Between 1795 and 1813 the Netherlands were part of the French Empire. At first as a client state, then under the rule of king Louis Napoleon, and finally annexed by France and ruled by Napoleon himself. In this era, known as the French period (1795-1813), a French army was based in the Netherlands, in addition to the Dutch (or Batavian) army. In the spring of 1804, the French General Auguste de Marmont sent half of the French and Dutch troops under his command to a new army camp on the heathlands near Utrecht, called the Camp d'Utrecht. According to de Marmont, the army had previously been living under unhealthy conditions and was poorly trained. Camping on the heathlands near Utrecht, a few days from the coast, would improve hygiene and provide plenty of space to exercise in large formations.[2] Along the Dutch coast such space was nowhere to be found.[3] The heathlands were also considered to be a more healthy environment than the cities and the wet, western part of Holland.
De Marmont ordered the construction of a large, semi-permanent training camp, to be paid for by the Dutch government. The camp covered an area of around 1 by 3 kms. The training and exercise grounds occupied another 20 km^2. Two French divisions and one Batavian-Dutch division were to be lodged here in c. 2,000 tents, amounting to approximately 18,000 men.[4] Another 2,000 soldiers, mainly consisting of cavalry and artillery, were housed in nearby villages and hamlets. In addition, there were an estimated 2,000 soldiers' wives and children present in the camp , and a small group of sutlers, merchants and traders. .
In the summer of 1804, after the camp had been built, the soldiers constructed a big earthen pyramid (23 m high) with an obelisk on top in honour of Napoleon and their commander, general de Marmont. This large-scale leisure enterprise was renamed 'the pyramid of Austerlitz', after the successful battle of Napoleon against the Austrian Empire in 1805. The present day village of Austerlitz, that arose near the camp, was later named after the pyramid.
De Marmont's army camp was part of a series of army camps along the Western European coastline.[5] In these camps troops were gathered for Napoleon's planned invasion of Britain. Concentrating the troops had a strategic advantage, as it made moving and embarking faster. Furthermore, these camps would be useful in the event of a British counter attack. Unexpectedly however, in 1805 the French invasion fleet was defeated by the British at Trafalgar, while in the east Austrian and Russian armies formed an imminent threat. Napoleons invasion of Britain was cancelled and the necessity of a large army camp in the Netherlands ceased to exist. In 1808 the camp near Utrecht was abandoned and demolished.[6] The camp had only been fully occupied in the summer and autumn of 1804 and 1805. From 1806 onwards, only smaller and varying contingents were placed there, mostly during the summer. In 1806 the camp was occupied by 11,000 troops, while in later years a maximum of 1,400 soldiers stayed in the camp.

1 Puraye, J. Mémoires du général comte François Dumonceau; publiés d'apré le manuscrit original parJean Puraye, Illustrés d'aprés les estampes et les tableaux du temps, Volume I. Brussels: 1958.
2 Fonds du maréchal Marmont, Duc de Ragusa 1774-1852, inv.nr 303; archives municipales de Châtillon-sur- Seine.
3 Mooren, B. van der. Positionering van het Camp d'Utrecht bij Zeist in 1804, Mars et Historia, Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie 53, nr.3, 14-23. Rijssen: 2019.
4 Loenen, R. De Pyramide van Austerlitz, Monument van De Franse Tijd. Driebergen-Rijsenburg: 2008, 38.
5 Lemaire, F. Archeoscopie d'un projet d'invasion; La fouille des baraquments dínfanterie du camp de Montreuil (1803-1805), La Fondation Napoleon Napolenica, La Revue, n° 32, 5-48. Brussels: 2018.
6 Loenen, De pyramide van Austerlitz, 130-32.

A little more than 200 years after its abandonment, a small part of the camp was excavated (4 ha), covering both military and civilian sections.[7] The primary goal of the excavation (figure 1.3) was to determine the exact location and lay-out of the camp. Another research focus is the daily life and routine of the inhabitants of the camp (soldiers, traders, women and children).

2. The history of the camp

2.1 The Map of de Marmont and the Plan Général

The camp had been drafted in 1804, with a strict hierarchy in its layout. General de Marmont, proud of his design, had it displayed on a map he could hand out as a (promotional) gift; this printed map is usually called 'the Map of de Marmont' (figure. 7.1).[8] The Plan Général (figure 7.2) is another, hand drawn, map, made in the same year, that shows additional information.[9] Both maps, supplemented by letters, diaries and a sketch map of the camp from 1807,[10] provide a detailed impression of the appearance of the camp.
According to the maps, the camp had a width of about 3 km and a depth of 1 km. The camp had an elongated plan, spreading from northwest to southeast. If one would approach the camp from the front, which was the north-eastern side, one would first pass through the training grounds, including three redoubts and an artillery school. Entering the camp itself, there was first a row of latrines. These were situated at a 'healthy' distance (c. 100 m) from the living quarters of the soldiers. Then came the parade ground, stretching along the full length of the camp.

The living area of the camp consisted of a row of bell tents to shelter the rifles, tents that housed the soldiers, water wells, kitchens, and barracks for storage and shelter. The tents of the officers were placed ascending to rank. First lieutenants, then captains and staff officers, among which the battalion commander and surgeon. The officers had their own latrines. The printed map then shows a row of blanchisseuses or laundresses behind the officer's quarters, which the Plan Général does not contain. This is where the women paid by the army and the soldiers married to those women lived, but also their children. Subsequently, a road situated to the south of the troops was called the quarters of traiteurs, marchands et limonadiers. This was the civilian part of the camp. Finally, at the southwestern end of the camp, the army staff resided, including divisional generals and general de Marmont. This part of the camp also contained a theater, a large distribution warehouse and an artillery park.

2.2 The construction of the camp

Before the camp was built, the landscape comprised a sparsely populated, slightly sloping heathland with a few dirt roads. The archaeological sources indicate that the natural relief remained largely intact during the construction of the camp; only several prehistoric tumuli were levelled. Large quantities of building materials had to be transported from Utrecht to the camp, by boat and by carriages. A designated group of soldiers was responsible for building wooden sheds and stables, according to the predesigned plan. As the construction of the necessary 30 wells was a dangerous undertaking, this job was outsourced to professional well-diggers (according to a historical source[11] one of these labourers was buried alive when a well collapsed while he was working in it at a depth of 11 m).

7 Mooren, J.R., M. Hendriksen, E. de Boer, A.C. van de Venne & M. Tolboom. Austerlitz, Franse kamp. Een legerkamp uit de Napoleontische tijd. Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven, BAAC rapport A-15.0038. 's-Hertogenbosch: 2015.
Heeringen, R.M. van & A. Vissinga. Archeologisch vooronderzoek in het oostelijk deel van het camp d'Utrecht, een Frans legerkamp uit de periode van het Bataafs Gemenebest in Austerlitz. Een inventariserend veldonderzoek in de vorm van proefsleuven en verkennende boringen tussen Hubertweg 31 en Kamperlinie (Dorpsplan Austerlitz), gemeente Zeist,
Vestigia rapport V1359. Amersfoort : 2016.Mooren, J.R., I.J. Cleijne, M. Kalshoven, W.A.M. Hessing. Het Frans-Bataafse legerkamp van Austerlitz (1804-1808), Jaarboek van de Nederlandse Archeologie 2017. Vught: 2018.
8 Bibliothèque nationale de France; Gallica (http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb40733032n).
9 Bibliothèque nationale de France; Gallica (https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb40650649j).
10 Loenen, De pyramide van Austerlitz, 125-26.
11 Loenen, De pyramide van Austerlitz, 27.

3. Results of the archaeological excavation

3.1 Tents dated to 1804

Before the archaeological excavation started, recognizable physical remains of the first phase of the camp were hardly expected, as this phase consisted mainly of tents. Indeed, the tents themselves left no archaeological trace, but their position was clearly marked by the surrounding drainage ditches that allowed us to reconstruct the shape and measurements of the tents. The soldiers' tents (figure 7.20) measured 3 by 5 m and had a semi-circular ending on either side.
Sixteen of the soldiers' tents had been dug out below surface (figure 7.20). This type of structure was used mainly during cold periods, because the soil provided some shelter.

Perhaps in this case the dug-out tents were used for storage, as the French-Batavian camp was not occupied during winter, when soldiers were quartered in cities and villages, mostly in private homes. The layout of the tent camp (figure 7.48) can be reconstructed based on the drainage ditches. The soldiers' tents were set in pairs, five rows deep; numbering 80 tents in total. The archaeological data does not inform us about the number of soldiers per tent, but according to historical sources[12] each tent was used by eight soldiers. If correct, it can be concluded that the 80 tents housed 640 soldiers: a battalion. Between each of the five rows with 80 tents, there was an open space, indicating the position of the camp roads.
The officers' tents (figure 7.50 - 7.52) had similar drainage ditches, surrounding a larger area: 5 by 6.5 m. The tents were placed in three rows; one row per rank (lieutenants, captains and staff; etat-major). The lieutenants (18 per battalion), had nine tents, which means they were required to share tents. The captains (nine per battalion) also had nine tents, implying they each had a tent for themselves. Postholes were found in front of their tents, forming a circle. It is known from historical descriptions that officers had a little fenced garden in front of their tents, and maybe these postholes are the remnants of the fences. In some cases a smaller oval ditch was found near the officers' tents; probably indicating the location of a servant's tent. The living quarters of the staff officers and blanchisseuses, although clearly indicated on the map of Marmont, could not be readily identified among the archaeological features.

3.2 Barracks dated to 1805

The summer of 1804 brought a lot of rain, and thus the necessity arose to build more firm (and waterproof) housing. In the spring of 1805 the tents were replaced by wooden barracks (or huts). The layout of the camp (figure 8.22) was maintained, with soldiers separated from the officers by kitchens and wells, and the latrines well away from the living quarters of the camp. The aforementioned camp roads were also reused.
The soldiers' quarters consisted of four rows of nine rectangular barracks (36 in total), between each of the camp roads. Each barrack (figure 8.4) measured 5 by 7 m, indicated by eight large postholes. No signs of hearths or interior walls were found. If the 36 barracks housed a battalion (c. 640 men), this means that each barrack housed about 18 soldiers.
The captains and lieutenants were living in rectangular barracks (figure 8.30 and 8.31) measuring an average of 5.5 by 6.5 m. The excavated postholes indicate a variety of floorplans, that moreover show traces of the interior layout. It is unclear if the barracks had hearths. These were inhabited by, again, one (captains) to two subaltern officers (lieutenants).
The staff officers' row consisted of barracks (figure 8.32) as well measuring 6 by 17 m, or 5.5 by 6.5 m. The buildings show a large variety in floorplans and dimensions. Remnants of officers' latrines, as represented on the Plan Général, have not been identified during the excavation..
The postholes of all barracks indicate timber frame constructions, but very little information is available about the superstructure. Most likely the barracks had wood or sod walls and straw or sod roofs. Bricks and rubble indicate that the staff officer's barracks were perhaps accommodated with a brick chimney.

12 Le Fevre to general Dumonceau; d.d. 12 juli 1804; archive R. Loenen; gemeente Zeist.

3.3 Kitchens and wells

All daily meals were prepared in kitchens that were dug out, to a depth of approximately 1 m. Essentially they were large square or rectangular holes lined with sods, with multiple fireplaces in a row. Postholes around the kitchens indicate the presence of (partial) roofs (figure 8.19), which would have functioned as shelter against the rain and wind. No traces were found of additional walls, that were likely erected around the dug-out kitchens.
According to descriptions of camp life, the food cooked in these kitchens consisted mainly of thick soup, prepared in big casseroles over open fires.[13] The ingredients were bread, meat and vegetables. Bread and meat were supplied from a bakery and a slaughterhouse located 1.5 km from the camp. Sometimes demand was so high that extra bread had to be ordered from Utrecht.
The wells were located between the kitchens and the soldiers' quarters (figure 7.30). There was one well per battalion. Within the excavated area two wells have been found. The first could be excavated to a depth of 5.5 m, before instability prevented further examination (figure 7.32). In the second well mechanical coring was used to determine the depth (figure 7.33). The well proved to be 14 m deep. This corresponds to historical sources that mention 12 to 15 m deep wells.[14] The construction of the shafts remains unknown: only large deep holes remain.

3.4 The sod houses of the civilians

On the Plan Général, the part of the camp situated to the south of the troops was used by traiteurs, marchands et limonadiers (cooks, traders and café owners). This was the civilian part of the camp. On another map it was called Bois en ville; this location was later to be renamed 'Austerlitz'.
During the excavation an irregular row of five sod houses was excavated. The rectangular sod houses had various dimensions; the smallest measuring 3.1 by 3.8 m, the largest at least 5 by 3.1 m (figure 9.11, 9.12 and 9.15).
The houses consisted of a rectangular pit about 0.5 m deep, often lined with sods and probably with a sod roof, though probably none of these houses were completely alike. One of the excavated barracks had an oven made of brick, the others had remnants of hearths situated against the wall or in the central part of the house.
Due to extensive building activities in this area during the twentieth century not all archaeological traces have survived, which makes a complete reconstruction of the civilian settlement impossible. A ditch was found that indicates the presence of a road: the sod houses stood along this road (figure 9.11). The road is also indicated on the map of Marmont; this is where civilians sold their goods, to soldiers and guests and visitors of the camp. Here the soldiers could buy refreshments and food that would not have been part of their daily rations. Examination of the excavated finds and soil samples provided some indication of the different functions of the huts, and goods that were sold.

3.5 Other structures

As described above, the layout of the camp, known from the map of de Marmont and the Plan Général, could be recognised in the excavated features. However, some structures were excavated that cannot be identified through the maps.
In the otherwise empty area northeast of the soldiers' quarters, in the middle of the parade ground, two rows of postholes were discovered (figure 8.2). The function of the structure indicated by these features is unknown, but perhaps it was used for displaying flags. On the Plan Général this line is called Faisceaux d'armes et Drapeaux.
In the row of the wells there were nine structures (figure 7.30 and 7.35) per battalion measuring 5.75 by 2.0 m. Their function is not explained on the maps. Another example is found in the officers' area of the camp. In line with the staff officers' tents and barracks an enclosure (figure 8.34 and 8.35) consisting of a shallow ditch flanked by postholes has been discovered. Within this enclosure a structure was found that may belong to a garden feature.

13 Crowdy, T.E. Napoleon's Infantry Handbook. An essential Guide to life in the Grand Army. Bridlington: 2015, 228.
14 Loenen, De pyramide van Austerlitz, 73; 26-28.

3.6 Measurements

The results of the excavation indicate that a battalion in 1804 occupied an area of 85 (front) by 128.5 m. From the bell tents to the soldiers' tents the distance was 8 m. The soldiers' tents of each battalion occupied an area of 85 by 33.5 m. The distance between rows of tents was 2.5 to 3.5 m. The distance from the soldiers' tents to the wells was 7.5 m, and to the kitchens 18.5 m. The distance from the kitchens to the officers' tents was 49 m. The lieutenants' tents and the captain's tents were 8.5 m apart and the captain's tents were 17.5 m away from the tents of the staff officers. At the time of the tent camp the distance between the separate battalions varied between 21 to 25 m.
After the barracks were built, a battalion occupied an area of 100 (front) by 128.5 m. The distance between the battalions was narrowed to 10.5 m wide. The soldiers' barracks of each battalion occupied an area of 100 by 37.5 m. The barracks stood 4 m apart. The distance from the soldiers' barracks to the wells was 7.5 m, and to the kitchens 18.5 m, and the distance from the kitchens to the officers' barracks was 7.5 m. The lieutenants' barracks and the captain's barracks were 10.5 m apart, and the captain's barracks were 24.5 m away from those of the staff officers.

3.7 Finds

Aside from thousands of archaeological features, many of thousands of finds were recovered: 1,225 fragments of bricks and tiles, 3,487 bones of cattle, 5,319 fragments of pottery, 3,802 pieces of glass, 3,471 fragments of clay pipes and 7,227 metal objects.
The exact location of all finds was documented using GPS. In this way the finds can disclose information about distribution patterns, and about life in the camp. Questions to be answered are, for example: were luxury items like watch winding keys, porcelain and seal stamps mainly found in the officers' area? Were the clay pipes found in the soldiers' quarter of a lower quality in comparison with the ones found near the officers? Can the animal bones tell us what the soldiers ate? In the analysis of the various find categories and chapters of this report answers on these questions have been sought, but the material as it has been disclosed for now still provides many opportunities for further research.

3.7.1 Metal objects

Metal artefacts were found all over the camp although most objects were discovered near the soldiers' quarters. In the civilian part of the camp the amount and density of finds was low. Understandably, military objects such as regimental buttons and other uniform accessories are particularly scarce in this part.
Most numerous among all finds are uniform accessories, such as buckles and over 1,200 buttons. These buttons, often embossed with regimental numbers, provide insight in the composition of the (French) division in the excavated part of the camp. The majority of the buttons are of the 11th régiment d'infanterie de ligne. This proves that the 11th regiment, composed of, and amalgated from, the earlier 104th and 11th demi-brigade, was based here during 1804 and 1805. This is consistent with the maps of the camp. However, a substantial number of buttons are from other French and Dutch regiments. Perhaps the Dutch buttons were lost during the winter of 1804 and/or 1805, when a small Batavian contingent served as camp guards,[15] but it is also possible that the buttons were lost by a Dutch regiment that was lodged here in 1806.
Most of the 982 excavated coins were of Dutch origin and of a low denomination. About 50 German, one Swedish and five Austrian/Southern Netherlands coins were found. French coins are almost absent, with just four specimens.. This underlines the idea that small change in the soldiers pockets was normally quickly replaced by local currency.
Military pieces of equipment like musket balls, turn screws for rifles, lead flint holders, some parts of infantry sabres and cannon balls were also recovered. The musket balls, of which many hundreds were recovered, nearly all had the same calibre; of 16.5 mm, fitting the regular French muskets of the period.
Houshold objects like forks, spoons, pocket knives, watch keys, jewellery and scissors are under-represented. A special find is a gamelle that was found in a kitchen. Items like clock parts and furniture fittings probably belonged to the officers. These sort of private objects are rare in the camp area. No clear distribution patterns of, or activity areas for, specific objects can be discerned. Everything indicates to rather random losses in the most densely occupied parts, i.e. the soldiers quarters.

15 Loenen, De pyramide van Austerlitz, 73; 118.

3.7.2 Clay pipes

Most of the 3471 fragments of claypipes, 83 percent, come from Gouda, a town at a distance of 50 km.[16] Surprisingly only 3 percent of the clay pipes were made in the nearby city of Utrecht. The pipe factories in Utrecht were presumably in decline at this time. Distribution maps of the pipes show no clear difference between officers' and soldiers' areas; apparently smoking took place everywhere, and formed the most popular pastime. A few fragments of porcelain pipes can perhaps be attributed to officers.

3.7.3 Building material

After the abandonment of the camp all usable timber, metal hinges and brick of the barracks was sold.[17] The dismantling must have been carefully executed, because not one brick structure survived in the military part of the camp. Individual bricks, found in pits, indicate that structures like chimneys existed. Floor tiles were perhaps used around the hearths. It is presumed that the soldiers had no hearths in their barracks, only the officers. Some 50 fragments of bricks and tiles were secondarily used as whetstone and possibly as a primitive type of mortar and pestle. Bricks also were ground to powder, and nixed with oil,used for cleaning rifles.

4. Conclusion

Although there are many written, drawn and printed sources available, the archaeological excavation has yielded new, additional and unique information about the camp. The map of de Marmont depicting the camp in 1804, for instance, appears to be a schematic or idealised display rather than an accurate map. During the fieldwork the site of two battalion and half of an adjacent battalion has been excavated. An excavated row of (storage) barracks (figure 7.30), situated between the kitchens and the soldiers' quarters, is not displayed on the map. The same holds true for other structures, mainly small buildings, as well as for numerous large pits that were dug within the campsite; an astounding amount of pits were dug in the short period during which the camp was used. The pits were backfilled with dirty sand, sods and sometimes fragments of pottery or glass, clay pipes, coins or buttons. The amount of sand in the pits makes it unlikely that the pits were dug solely for garbage dump. Possibly the pits were small sand quarries, because sand was used to spread over the muddy camp roads or barrack floors.

The short period of time in which the camp was used, provides an archaeological time capsule, where the archaeological reflection of an event can be studied. In Dutch archaeology it is not often possible to excavate the remains of historically attested, short-term, coherent, consecutive activities. The camp offers the opportunity to study pottery, glass and other utensils within a limited period of use, found in a precisely dated context, which will contribute to the knowledge of these types of artefacts. Furthermore, the study of this assemblage surpasses the level of the individual context by the representation of artefacts used by different groups of people, such as soldiers, officers and civilians.

The archaeological excavation in Austerlitz is exceptional and gives a precise and dynamic view on the layout, occupation and demolition of the largest military camp of the French period in the Netherlands.

16 Bazelmans, J. & M. Purmer. Een pijpje roken in het mooiste kamp ter wereld. De kleipijpen van Camp d'Utrecht, Austerlitz (gemeente Zeist), 1804-1808, Stichting voor onderzoek historische kleipijpen jaarboek 2019. Leiden: 2019.

17 Loenen, De pyramide van Austerlitz, 132.

Bijlage 1.2 Samenvatting Frans

Le camp Franco-Batavien d'Utrecht, Pays-Bas (1804-08)

1. Introduction

« Et c'était un beau camp (...). Les tentes des officiers étaient entourées par des jardins ombragés avec des bancs ou des transats sur l'herbe, des jardins décorés de fleurs, de vases ou de statues, des étangs pleins de poissons rouges et de canards, des bateaux miniatures et des fontaines (...). L'infanterie tirait sur des cibles ou manœuvrait, la cavalerie était ailleurs. L'artillerie s'exerçait sur son terrain d'entraînement. J'aimais y aller pour regarder. »
(Extrait du journal de François Dumonceau, le fils de 14 ans du général Dumonceau, commandant de la division batave stationnée près d'Utrecht en 1804).

Entre 1795 et 1813, les Pays-Bas faisaient partie de l'Empire français. D'abord comme État client, puis sous la règne du roi Louis Napoléon, et enfin annexés par la France et gouvernés par Napoléon lui-même. Pendant cette époque, connue sous le nom 'période française (1795-1813)', une armée française était stationnée aux Pays-Bas, en plus de l'armée néerlandaise (ou batave).
Au printemps de 1804, le général français Auguste de Marmont envoya la moitié des troupes françaises et néerlandaises sous son commandement vers un nouveau camp militaire sur les landes près d'Utrecht, appelé le Camp d'Utrecht. Selon Marmont, l'armée vivait auparavant dans des conditions peu hygiéniques et était mal entraînée. Le fait de camper sur les landes près d'Utrecht, à quelques jours de la côte, améliorerait l'hygiène et offrirait un grand espace pour s'exercer en grandes formations. Le long de la côte néerlandaise, aucun espace semblable n'existait. Les landes étaient également considérées comme un environnement plus sain que les villes et la partie humide de l'ouest de la Hollande.
Marmont ordonna la construction d'un grand camp d'entraînement semi-permanent, financé par le gouvernement néerlandais. Le camp couvrait une surface de 1 sur 3 km. Le terrain d'entraînement occupait 20 km² supplémentaires. Deux divisions françaises et une division batave-néerlandaise devaient être stationnées ici, dans environ 2 000 tentes, pour un total d'environ 18 000 hommes. Un autre 2 000 soldats, principalement de la cavalerie et de l'artillerie, étaient logés dans des villages et hameaux voisins. Ils vivaient encore environ 2 000 épouses et enfants des soldats dans le camp, ainsi qu'une petite population civile de commerçants.
En été 1804, après la construction du camp, les soldats érigeront une grande pyramide de terre (23 m d'hauteur) avec un obélisque sur son sommet en l'honneur de Napoléon et de leur commandant, le général Marmont. Ce grand 'projet de loisir' a été nommé « la pyramide d'Austerlitz », en hommage à la victoire de Napoléon lors de la bataille d'Austerlitz contre l'Empire autrichien en 1805. Le village actuel d'Austerlitz, qui s'est développé près du camp, a été nommé ainsi en référence à cette pyramide.
Le camp de Marmont faisait partie d'une série de camps militaires le long de la côte de l'Europe de l'Ouest. Dans ces camps, des troupes étaient rassemblées pour l'invasion de Grande-Bretagne prévue par Napoléon. La concentration des troupes présentait un avantage stratégique, car elle facilitait les déplacements et l'embarquement. De plus, ces camps seraient utiles en cas de contre-attaque britannique. Toutefois, de manière inattendue, en 1805, la flotte d'invasion française fut défaite par la Grande-Bretagne, tandis qu'à l'est, les armées autrichiennes et russes constituaient une menace imminente. L'invasion britannique fut annulée et la nécessité d'un grand camp militaire aux Pays-Bas cessa d'exister. En 1808, le camp près d'Utrecht fut abandonné et démoli. Le camp n'a été occupé entièrement qu'au cours de l'été et de l'automne 1804 et 1805. À partir de 1806, seuls des contingents plus petits et changeants y étaient stationnés, principalement durant l'été. En 1806, le camp était occupé par 11 000 hommes, tandis que dans les années suivantes, un maximum de 1 400 soldats y résidaient.
Un peu plus de 200 ans après son abandon, une petite partie du camp a été fouillée (4 ha), comprenant des sections militaires et civiles. L'objectif principal de l'excavation était de déterminer l'emplacement exact et le disposition du camp. Une autre focus de recherche etait la vie quotidienne et les routines des habitants du camp (soldats, commerçants, femmes et enfants).

2. L’histoire du camp

2.1 La carte de Marmont et le Plan Général

Le camp fut conçu en 1804 avec une hiérarchie stricte dans son arrengement. Le général Marmont, fier de cet arrengement, fait imprimer une carte qu’il pouvait distribuer comme cadeau (promotionnel). Cette carte imprimée est généralement appelée « la carte de Marmont ». Le Plan Général est une carte dessinée à la main, réalisée la même année, qui présente des informations supplémentaires. Ces deux cartes, complétées par des lettres, des journaux et un croquis du camp datant de 1807, donnent une impression détaillée de l’apparence du camp.
D’après les cartes, le camp mesurait environ 3 km de longeur et 1 km de profondeur. Il avait un plan allongé, s’étendant du nord-ouest au sud-est. En approchant du camp par le front du camp, côté nord-est, on passait d’abord par le terrain d’entraînement, y comprenant trois redoutes et l’école d’artillerie. En entrant dans le camp proprement dit, il y avait d’abord une ligne de latrines, situées à une « distance saine » (environ 100 m) des quartiers des soldats. Ensuite venait la place d’armes, s’étendant sur toute la longueur du camp.
L’aire de vie du camp se composait d’une ligne de tentes à cloche pour abriter les fusils, des tentes pour les soldats, des puits d’eau, des cuisines, des baraques pour le stockage et pour etre a l’abri. Les tentes des officiers étaient disposées selon le grade, d’abord les lieutenants, puis les capitaines et les officiers d’état-major, parmi lesquels le commandant de bataillon et le chirurgien ; les officiers avaient leurs propres latrines. La carte imprimée montre ensuite une ligne de blanchisseuses derrière les quartiers des officiers, ce que le Plan Général ne contient pas. C’est là que vivaient les femmes payées par l’armée et les soldats mariés à ces femmes, ainsi que leurs enfants. Ensuite, une route située au sud des troupes était appelée les quartiers de traiteurs, marchands et limonadiers, c’était la partie civile du camp. Enfin, à l’extrémité sud-ouest du camp, le personnel de l’armée résidait, y compris les généraux de division et le général Marmont. Cette partie du camp comprenait également un théâtre, un grand entrepôt de distribution et un parc d’artillerie.

2.2 La construction du camp

Avant la construction du camp, le paysage était constitué de landes légèrement inclinées et peu peuplées, avec quelques routes de campagnes. Les sources archéologiques indiquent que le relief naturel est resté largement intact lors de la construction du camp ; seules quelques tumuli préhistoriques ont été nivelées. Des grandes quantités de matériaux de construction ont dû être transportées de Utrecht au camp, par bateau et par chariots. Un groupe désigné de soldats était responsable de la construction des hangars en bois et des écuries, selon le plan préétabli. Étant donné que la construction des 30 puits nécessaires était une tâche dangereuse, ce travail a été confié à des puisatiers professionnels (selon une source historique, l’un de ces ouvriers a été enterré vivant lorsqu’un puits s’est effondré alors qu’il travaillait à une profondeur de 11 m).

3. Résultats de l’excavation archéologique

3.1 Tentes datant de 1804

Avant le début des fouilles archéologiques, on ne s’attendait pas à retrouver des restes physiques de la première phase du camp, car il se composait principalement de tentes. Les tentes elles-mêmes n’ont laissé aucune trace archéologique, mais leur position était clairement marquée par les fossés de drainage qui nous renseignent sur la forme et les dimensions des tentes. Les tentes des soldats bataves mesuraient 3 sur 5 m, et avaient une extrémité semi-circulaire de chaque côté.
Seize tentes de soldats ont été fouillées. Ce type de structure était principalement utilisé pendant les périodes froides, car le sol offrait un certain abri.
Il est possible que dans ce cas, les tentes creusées aient été utilisées pour le stockage, car le camp franco-batavien n’était pas occupé en hiver, lorsque les soldats étaient logés dans des villes et villages, principalement dans des maisons privées. Le plan du camp de tentes peut être reconstruit à partir des fossés de drainage. Les tentes des soldats étaient disposées par deux, sur cinq lignes de profondeur ; soit une totale de 80 tentes. Les données archéologiques ne nous renseignent pas sur le nombre de soldats par tente, mais selon une source historique, chaque tente était occupée par huit soldats. Si cela est correct, on peut en conclure que les 80 tentes abritaient 640 soldats :soit un bataillon. Entre chacune des cinq lignes de 80 tentes, il y avait un espace ouvert, indiquant la position des routes du camp.

Les tentes des officiers avaient des fossés de drainage similaires, entourant une plus grande surface : 5 sur 6,5 m. Les tentes étaient placées en trois lignes ; une ligne par grade (lieutenants, capitaines et état-major). Les lieutenants (18 par bataillon) disposaient de neuf tentes, ce qui signifie qu'ils devaient partager leurs tentes. Les capitaines (neuf par bataillon) disposaient également de neuf tentes, ce qui implique qu'ils avaient chacun une tente pour eux. Des trous de poteaux ont été trouvés devant leurs tentes, formant un cercle. Il est connu par des descriptions historiques que les officiers avaient un petit jardin clôturé devant leurs tentes, et peut-être que ces trous de poteaux sont les restes des clôtures. Dans certains cas, un fossé ovale plus petit a été trouvé près des tentes des officiers ; indiquant probablement l'emplacement de la tente d'un serviteur. Les quartiers des officiers de l'état-major et des blanchisseuses, bien que clairement indiqués sur la carte de Marmont, n'ont pas pu être identifiés parmi les structures archéologiques.

3.2 Baraques datant de 1805

L'été 1804 a apporté beaucoup de pluie, et il etait devenu nécessaire de construire des logements plus stabiles (et imperméable). Au printemps 1805, les tentes ont été remplacées par des baraques en bois (ou cabanes). Le plan du camp a été maintenu, avec les soldats séparés des officiers par des cuisines et des puits, et les latrines bien éloignées des quartiers de vie du camp. Les routes du camp mentionnées ci-dessus ont également été préservées.
Les quartiers des soldats se composaient de quatre lignes de neuf baraques rectangulaires (36 au total), le long de chaque route du camp. Chaque baraque mesurait 5 sur 7 m, marqué par huit grands trous de poteaux. Aucune trace des foyers ou des murs intérieurs a été trouvée. Si les 36 baraques logeaient un bataillon (environ 640 hommes), cela signifie que chaque baraque abritait environ 18 soldats.
Les capitaines et lieutenants vivaient dans des baraques rectangulaires mesurant en moyenne 5,5 sur 6,5 m. Les trous de poteaux excavés indiquent une variété de plans de sol, montrant en outre des traces de l'aménagement intérieur. Il n'est pas clair si les baraques avaient des foyers. Ceux-ci étaient habités par un (capitaines) ou deux hommes (lieutenants).
La ligne des officiers de l'état-major était composée de baraques mesurant également 6 sur 17 m, ou 5,5 sur 6,5 m. Les bâtiments montrent une grande variété de plans de sol et de dimensions. Les vestiges des latrines des officiers, telles qu'elles sont représentées sur le Plan Général, n'ont pas été identifiés.
Les trous de poteaux de tous les baraques indiquent des constructions à charpente en bois, mais très peu d'informations sont disponibles sur la superstructure. Il est probable que les baraques avaient des murs en bois ou en gazon et des toits en paille ou en gazon. Les briques et débris indiquent que les baraques des officiers de l'état-major étaient peut-être équipés d'une cheminée en briques.

3.3 Cuisines et puits

Tous les repas quotidiens étaient préparés dans des cuisines creusées, à une profondeur d'environ 1 m. Essentiellement, il s'agissait de grands trous carrés ou rectangulaires, tapissés de gazon, avec plusieurs foyers alignés. Des trous de poteaux autour des cuisines indiquent la présence de toits (partiels), qui auraient servi de protection contre la pluie et le vent. Aucune trace de murs supplémentaires, souvent érigés autour des cuisines creusées, n'a été trouvée.
Selon les descriptions de la vie de camp, la nourriture préparée dans ces cuisines consistait principalement en une soupe épaisse, cuite dans de grandes casseroles sur des foyers ouverts. Les ingrédients étaient du pain, de la viande et des légumes. Le pain et la viande provenaient d'une boulangerie et d'un abattoir situés à 1,5 km du camp. Parfois, la demande était telle qu'il fallait commander du pain supplémentaire à Utrecht.
Les puits étaient situés entre les cuisines et les quartiers des soldats. Il y avait un puits par bataillon. Dans la zone fouillée, deux puits ont été trouvés. Le premier a pu être creusé jusqu'à une profondeur de 5,5 m, avant que l'instabilité ne permittait plus les fouilles. Dans le second puits, un sondage mécanique a été utilisé pour déterminer la profondeur. Le puits avait un profondeur de 14 m. Cela correspond aux sources historiques qui mentionnent des puits de 12 à 15 m de profondeur. Le type de construction des puits reste inconnue : il ne reste que de grands trous profonds sans traces des revêtements.

3.4 Les maisons de gazon des civils

Sur le Plan Général, la partie du camp située au sud des troupes était occupée par des traiteurs, marchands et limonadiers (cuisiniers, commerçants et tenanciers de café). Il s'agissait de la partie civile du camp. Sur une autre carte, elle était appelée "Bois en ville"; cet emplacement sera plus tard rebaptisé "Austerlitz".
Lors des fouilles, une rangée irrégulière de cinq maisons de gazon a été excavée. Les maisons de gazon rectangulaires avaient diverses dimensions ; la plus petite mesurait 3,1 sur 3,8 m, la plus grande mesurait au moins 5 sur 3,1 m. Les maisons consistaient d'un trou rectangulaire d'environ 0,5 m de profondeur, souvent tapissé de gazon et

probablement avec un toit en gazon, bien qu'aucune de ces maisons ne fût complètement identique. L'une des huttes fouillée avait un four en brique, les autres avaient des vestiges de foyers situés contre le mur ou au centre de la maison.
En raison des activités de construction du XXe siècle, pas toutes les traces archéologiques ont survécu, ce qui rend une reconstruction complète de l'installation civile impossible. Un fossé a été trouvé qui indique la présence d'une route : les maisons de gazon étaient situées le long de cette route. La route est également indiquée sur la carte de Marmont ; ici les civils vendaient leurs marchandises aux soldats et aux touristes visitant le camp. C'est là que les soldats pouvaient acheter des rafraîchissements et de la nourriture qui ne faisaient pas partie de leurs rations quotidiennes. Le recherche des trouvailles fouillées et des échantillons de sol peut-être indiquer les différentes fonctions des huttes, ou les marchandises qui y étaient vendues.

3.5 Autres structures

Comme décrit ci-dessus, le plan du camp, connu grâce à la carte de Marmont et au Plan Général, a pu être reconnu dans les structures fouillées. Cependant, certaines structures ont été fouillées qui ne figurent pas sur les cartes.
Dans la zone vide située au nord-est des quartiers des soldats, au centre de la place d'armes, deux lignes de trous de poteaux ont été découvertes. La fonction de la structure indiquée par ces éléments est inconnue, mais peut-être était-elle utilisée pour afficher des drapeaux. Sur le Plan Général, cette ligne est appelée "Faisceaux d'armes et Drapeaux".
Dans la ligne des puits, neuf structures par bataillon, mesurant 5,75 sur 2,0 m, ont été trouvées. Leur fonction n'est pas expliquée sur les cartes. Peut-être étaient-elles utilisées pour le stockage ?
Un autre exemple se trouve dans la zone des officiers du camp. En ligne avec les tentes et les baraques des officiers de l'état-major, une enceinte composée d'un fossé peu profond flanqué de trous de poteaux a été découverte. À l'intérieur de cette enceinte, une structure a été trouvée qui n'a pas encore été définie, peut-être était-elle utilisée comme jardin.

3.6 Dimensions

Les résultats de l'excavation indiquent qu'un bataillon en 1804 occupait une superficie de 85 m (de front) sur 128,5 m. De la tente des armes aux tentes des soldats, il y avait 8 m. Les tentes des soldats de chaque bataillon occupaient une superficie de 85 sur 33,5 m. La distance entre les lignes de tentes était 2,5 à 3,5 m. La distance entre les tentes des soldats et les puits était 7,5 m, et entre les tentes des soldats et les cuisines 18,5 m. La distance entre les cuisines et les tentes des officiers était 49 m. Les tentes des lieutenants et celles des capitaines étaient séparées 8,5 m et les tentes des capitaines étaient à 17,5 m de celles des officiers de l'état-major. À l'époque du camp de tentes, la distance entre les bataillons variait entre 21 et 25 m.
Après la construction des baraques, un bataillon occupait une superficie de 100 m (de front) sur 128,5 m. La distance entre les bataillons a été réduite à 10,5 m. Les baraques des soldats de chaque bataillon occupaient une superficie de 100 sur 37,5 m. Les baraques étaient espacés de 4 m. La distance entre les baraques des soldats et les puits était 7,5 m, et entre les baraques des soldats et les cuisines 18,5 m, tandis que la distance entre les cuisines et les baraques des officiers était 7,5 m. Les baraques des lieutenants et des capitaines étaient séparés de 10,5 m, et les baraques des capitaines étaient à 24,5 m de ceux des officiers de l'état-major.

3.7 Le mobilier archéologique

En plus des milliers de traces archéologiques, de nombreux objets ont été récupérés, parmi lesquels 700 fragments de briques et de tuiles, 1 900 fragments d'os, 3 100 fragments de ceramique, 2 800 morceaux de verre, 2 000 fragments de pipes en terre cuite et environ 5 300 objets en métal.
L'emplacement exact de toutes les découvertes a été documenté à l'aide du GPS. Ainsi, les découvertes peuvent fournir des informations sur les modèles de distribution et sur la vie dans le camp. Les questions à repondre sont, par exemple : des objets de luxe tels que des clés de remontoir de montre, de la porcelaine et des sceaux étaient-ils principalement trouvés dans la zone des officiers ? Les pipes en terre cuite trouvées dans le quartier des soldats étaient-elles de moindre qualité par rapport à celles trouvées près des officiers ? Les os d'animaux peuvent-ils nous renseigner sur l'alimentation des soldats ? Ces questions seront traitées lors de l'analyse post-excavation. Les résultats seront ensuite comparés avec des sources historiques et avec les résultats d'autres camps militaires fouillées.

3.7.1 Objets en métal

Les objects métalliques ont été trouvés dans tout le camp, bien que la plupart des objets ont été découverts près des quartiers des soldats. Dans la zone civile du camp, la quantité et la densité des trouvailles étaient faibles. Il est compréhensible que les objets militaires tels que des boutons de régiment et d'autres accessoires d'uniforme soient particulièrement rares dans cette partie.

Les accessoires de vêtement, tels que des boucles de ceinture et plus de 1 200 boutons, sont les objets les plus nombreux parmi toutes les mobiliers. Ces boutons, souvent gravés avec des numéros de régiment, fournissent un aperçu de la composition de l'armée dans la partie du camp fouillée. La majorité des boutons proviennent du 11e régiment d'infanterie de ligne. Cela prouve que le 11e régiment, composé des 104e et 11e demi-brigades, était situé ici en 1804 et 1805. Cela est cohérent avec les cartes du camp. Cependant, un nombre substantiel de boutons sont bataves. Il est possible que ces boutons ont été perdus pendant l'hiver de 1804 et/ou 1805, lorsqu'un petit contingent batave servait de gardes du camp, mais il est plus probable que les boutons ont été perdus par un régiment batave situé ici en 1806.
La plupart des 982 pièces de monnaie fouillées étaient d'origine néerlandaise et de baisse dénomination. Environ 50 pièces allemandes, une suédoise et cinq autrichiennes/néerlandaises du Sud ont été trouvées. Les pièces françaises sont presque absentes, avec seulement quatre pieces. Cela est plutôt surprenant, car un régiment français était basé ici.
Des équipements militaires comme des billes de mousquet, des tournevis pour fusils, des porte-étuis en plomb, quelques parties de sabres d'infanterie et des boulets de canon ont également été récupérés. Les billes de mousquet, dont plusieurs centaines ont été retrouvées, avaient toutes le même diamètre de 16,5 mm.
Des objets comme des fourchettes, des cuillères, des couteaux de poche, des clés de montre, des bijoux et des ciseaux sont sous-représentés. Une découverte particulière est un gamelle trouvé dans une cuisine. Des objets comme des pièces d'horlogerie et des accessoires de meubles appartenaient probablement aux officiers. La connaissance de ce type d'objets privés dans un contexte militaire est rare. L'analyse des modèles de distribution nous en apprendra davantage sur le statut des propriétaires.

- *Pipes en terre cuite*

La plupart des 2 000 fragments de pipes en terre cuite, soit 83 %, proviennent de Gouda, une ville située à 50 km de la camp. Étonnamment, seulement 3 % des pipes ont été fabriquées dans la ville voisine d'Utrecht. Les usines de pipes d'Utrecht étaient probablement en déclin à cette époque. Les cartes de distribution des pipes ne montrent aucune différence entre les zones des officiers et des soldats ; apparemment, le tabagisme avait lieu partout. Quelques fragments de pipes en porcelaine peuvent peut-être être attribués aux officiers.

- *Matériaux de construction*

Après l'abandon du camp, tout le bois et les briques des baraques ont été vendus. Le démantèlement a dû être exécuté soigneusement, car aucune structure en brique a survécu dans la partie militaire du camp. Des briques individuelles, trouvées dans des fosses, indiquent qu'il existait des structures comme des cheminées. Les carreaux de sol ont peut-être été utilisés autour des foyers. Il est supposé que les soldats n'avaient pas de foyers dans leurs baraques, seulement les officiers y avaient. Environ 50 fragments de briques et de tuiles ont été réutilisés comme pierre à aiguiser et peut-être comme une sorte primitive forme de mortier et pilon. Les briques ont également fourni de la poudre de brique : essentiellement rien d'autre que de la brique finement broyée. Cette poudre de brique était mélangée avec de l'huile et utilisée pour nettoyer les fusils.

4. Conclusion

Bien qu'il existe de nombreuses sources écrites, dessinées et imprimées, la fouille archéologique a permis d'obtenir de nouvelles informations, supplémentaires et uniques sur le camp. Par exemple, la carte de Marmont représentant le camp en 1804 semble être une présentation schématique ou idéalisée plutôt qu'une carte précise. Lors des travaux de terrain, le site d'un bataillon entier et de la moitié d'un bataillon adjacent a été fouillé. Une ligne de baraquements (de stockage) excavés, située entre les cuisines et les quartiers des soldats, n'apparaît pas sur la carte. Même pour d'autres structures, principalement de petits bâtiments, ainsi que pour de nombreux grands fosses creusés dans le campement ; une quantité étonnante de fosses a été creusée durant la courte période où le camp a été utilisé. Les fosses ont été remblayées avec du sable sale, des gazons et parfois des fragments de poterie ou de verre, des pipes en argile, des pièces de monnaie ou des boutons. La quantité de sable dans les fosses rend peu probable l'idée que celles-ci aient été creusées uniquement pour être des décharges. Il est possible que les fosses aient été de petites carrières de sable, car le sable était utilisé pour recouvrir les routes boueuses du camp ou les sols des baraquements.
La courte période d'utilisation du camp constitue une capsule temporelle archéologique, où la réflexion archéologique d'un événement peut être étudiée. En archéologie néerlandaise, il n'est pas fréquent de pouvoir fouiller les vestiges d'activités cohérentes et consécutives à court terme. Le camp offre l'occasion d'étudier des poteries, du verre et d'autres ustensiles ayant une période d'utilisation limitée, trouvés dans un contexte précisément daté, ce qui contribuera à la connaissance de ces types d'artefacts. De plus, l'étude de cet ensemble dépasse le niveau du

contexte individuel en représentant des artefacts utilisés par différents groupes de personnes, tels que les soldats, les officiers et les civils.
La fouille archéologique à Austerlitz est exceptionnelle et offre une vue précise et dynamique de l'aménagement, de l'occupation et de la démolition du plus grand camp militaire de la période française aux Pays-Bas.

Bijlage 2.1 Bas van der Mooren, De positionering van het kamp.

Mars et Historia

Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie

Jaargang 53 | 2019 | Nr. 3

Mars et Historia

Mars et Historia is een veelzijdig militair-historisch tijdschrift waarin zowel militaria als historisch onderzoek aan bod komen en is een uitgave van de Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie. Mars et Historia verschijnt in de maanden maart, juni, september, december. Informatie voor het aanleveren van kopij of over het aanleveren van advertenties vindt u op onze website, www.marsethistoria.nl.

Redactieadres
E redactie@marsethistoria.nl of eindredactie@marsethistoria.nl

Redactie
Drs. Liesbeth Brama, hoofdredacteur
Drs. Ed Coumans, eindredacteur
Drs. Corstiaan Prince
Dr. Louis Ph. Sloos
Dr. Dirk Starink

Webredactie: Erwin Muilwijk

Logo: Lex Tempelman

Vormgeving en druk: MediaCenter, Rotterdam

ISSN 0928-5156

De Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie, opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij Koninklijk Besluit van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de geschiedenis, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen, en het ceremonieel van militaire en semi-militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

Bestuur
Drs. R. de Winter, voorzitter
H.A. Bresser, secretaris
Dr. W.L.M. Adriaansen, penningmeester
Mevr. drs. L. Brama
Drs. T. Broos
Ing. R. C. Kuenen
Dr. L. Ph. Sloos

Secretariaat
Nijverdalseweg 97, 7461 TC Rijssen, T 0548 52 23 42,
E info@marsethistoria.nl

Lidmaatschap
De jaarcontributie voor 2019 voor leden die geen machtiging tot inning hebben verstrekt, bedraagt € 39,50 (buitenland € 44,50). Leden die een machtiging tot inning hebben verstrekt, krijgen een korting van € 2,50. Voor meer informatie over het lidmaatschap en de vereniging, zie onze website, www.marsethistoria.nl. Studentlidmaatschap € 19,75 per jaar. Bij aanmelding dienen studierichting en nummer collegekaart te worden opgegeven.

Ledenadministratie
Dr. W.L.M. Adriaansen, T 076 541 20 54,
E w.adriaansen@planet.nl

Sociale media
Mars et Historia | Facebook
@MarsHistoria | Twitter

Inhoud

Van de voorzitter 1

Redactioneel 3
Liesbeth Brama

Een "papieren exercitie"? 4
Kim Bootsma, MA

Positionering van het Camp d' Utrecht bij Zeist in 1804 14
Luitenant-kolonel b.d. KL drs. Bas van der Mooren

De lobby voor een nieuwe "Karel Doorman" 24
Drs. R. Enthoven en dr. P.C. Boer

De luchtafweer in de Eerste Wereldoorlog Deel 2 35
Dr. Dirk Starink

Vergeltungswaffe Eins in Oost-Nederland 41
Henk Koopman

Boekbespreking 45
De Nederlandse militaire luchtvaart van dag tot dag

Literatuursignaleringen 47

Verantwoording omslagfoto's en -illustraties

Voorkant
Vrouwen, er is plaats bij de Luchtmacht. Affiche, 1955-1965.
Nationaal Militair Museum, Soesterberg.

Achterkant
Een origineel luchtdoelkanon uit de Eerste Wereldoorlog. Het betreft een Duits veldkanon F.K. 73 dan wel F.K. 73/88 van 90 mm dat volgens het systeem-Plett is aangepast tegen luchtdoelen. Nederland kocht in het laatste oorlogsjaar 1918 zestien van deze toen al verouderde kanonnen in Duitsland.
NMM, Soesterberg.

prijs los nr. € 12,50

Positionering van het Camp d' Utrecht bij Zeist in 1804

Luitenant-kolonel b.d. KL drs. Bas van der Mooren

Het opgravingsterrein: aan de bovenzijde het huidige dorp Austerlitz en aan de rechterzijde het voormalige manoeuvreterrein richting Leusderheide en Pyramide van Austerlitz.
Bron: BAAC en VESTIGIA, 2017.

Dit artikel behandelt de locatiekeuze van het Camp d' Utrecht ofwel Kamp van Zeist dat in 1807 door de Franse koning Lodewijk Napoleon van het Koninkrijk Holland omgedoopt zou worden tot Camp d' Austerlitz.

Het was een drukte van belang vanaf mei 1804 tussen de stad Utrecht, via het dorp Zeist, tot aan een woest en uitgestrekt heideterrein enkele kilometers oostelijk van het dorp. Het eerste deel van dit traject werd meestal afgelegd per schuit over de trekvaart van Utrecht naar de aanlegplaats ten zuiden van het dorp Zeist, een veelvuldig gebruikte wijze van vervoer in deze dagen. Echter, al varende in oostelijke richting hoger gelegen zandgronden, wat wij tegenwoordig de Utrechtse Heuvelrug noemen, kwam onherroepelijk het moment dat er niet verder gevaren kon worden. De lading diende dan handmatig overgeladen te worden op de met sterke trekpaarden bespannen vrachtwagens. Vanaf daar ontstond een regelmatige stroom van zwaarbeladen wagens die af en aan reden over de kilometerslange rulle en stoffige zandwegen. Daarbij zullen de voerlieden regelmatig de nodige verwensingen geuit hebben over de slecht te bereiken losplaats op die desolate grote stille heide. Grote hoeveelheden

Kookgaten, uitsnede van een schilderij. Legerkamp van Nederlandse troepen te Rijen, in of na de Tiendaagse Veldtocht in 1831, anoniem, 1831-1835. Olieverf op doek. Rijksmuseum, Amsterdam.

tenten, tentpalen, bouwhout, timmeruitrustingen, gereedschappen en andere kampementsgoederen werden aangesleept, maar voor wat eigenlijk?

Het initiatief om dat grootschalige kamp op die locatie aan te leggen was afkomstig van de Franse generaal Marmont die in april 1804 bepaald had dat ten oosten van Zeist een groot legerkamp moest worden ingericht, voor oefeningen en alles wat nodig was om een expeditionair legerkorps gevechtsklaar te maken met het oog op een op handen zijnde invasie van Groot-Brittannië. De opdracht voor die voorbereiding had hij gekregen van Napoleon. Deze oefengebieden waren hier niet onbekend, want sinds de zeventiende eeuw was het in de Republiek gebruikelijk om in dergelijke grootschalige militaire voorzieningen te investeren.[1]

Ruim 200 jaar later, op 14 oktober 2017, werd een open dag georganiseerd bij de opgravingen van een deel van dit oude Frans-Bataafse militaire kamp uit 1804. Op deze plek zal nieuwbouw van het dorp Austerlitz worden gepleegd. De opgravingen werden uitgevoerd door de archeologische bedrijven BAAC en VESTIGIA.

Met behulp van een door vaardige handen bestuurde graafmachine werd de aarde in kleine laagjes verwijderd. Op het moment dat er sporen boven kwamen, werd er verder gegraven door een met scheppen uitgeruste groep archeologen. Zij legden de restanten bloot van paalkuilen, ovaalvormige afwateringsgreppels die rondom tenten werden gegraven, stookplaatsen, waterputten en troffen ook veel gebruiksvoorwerpen aan. Het betrof onder andere: uniformknopen met een regimentsnummer, loden kogels, muntstukken, potjes en een grote hoeveelheid groene lege wijnflessen.

Door enkele bezoekers werd ook de vraag gesteld waarom het kamp juist op die plaats terecht was gekomen, en het bij ons nu bekend is dat het eigenlijk slecht bereikbaar was in die dagen. Die vraag kon toen niet beantwoord worden en in dit artikel zal een poging daartoe worden gedaan.

Historiografisch exposé

Na de inval van de Fransen in 1794-1795 in de Republiek der Verenigde Nederlanden, daarbij ondersteund door patriottischgezinde Nederlandse militairen, werd de vrede tussen Frankrijk en de Republiek bevestigd met het Haags Verdrag van 1795 en ontstond de Bataafse Republiek. In dit verdrag was de geheime clausule opgenomen dat de Bataafse Republiek gedurende vredestijd in het onderhoud diende te voorzien van een Frans leger van 25.000 man. In 1803 zouden verschillende Franse divisies Zuid- en West-Nederland binnen trekken met een sterkte van ongeveer 18.000 man. De Franse interpretatie van het verdrag hield tevens in dat extra Bataafse militairen en schepen in gereedheid gehouden dienden te worden voor een ophanden zijnde invasie in Groot-Brittannië.[2]

Die intentie van Napoleon om de strijd aan te gaan met concurrent Groot-Brittannië lijkt rond 1800 als een rode draad door de geschiedenis van Frankrijk te lopen, ondanks dat er in 1802 vrede werd gesloten. In de periode 1795 tot 1807 werden telkens opnieuw troepen voor dat offensieve doel samengetrokken aan de westkust van Europa. Tevens werden havens vergroot, verbeterd en veel schepen op stapel gezet om de troepenmacht voor een invasie in Groot-Brittannië te kunnen beschermen tegen de oppermachtige Britse Royal Navy.[3]

[1] Zie bijvoorbeeld A. Moetjens, *'t Campement bij Oosterhout* (Den Haag 1732).

[2] Simon Schama, *Patriotten en bevrijders. Revolutie in de Noordelijke Nederlanden, 1780-1813* (Amsterdam 1986) 254, 257, 509-516.

[3] François Houdecek, Gabriël Madec et al, *Napoléon Bonaparte, Correspondance générale, Tome quatrième, Ruptures et Fondation 1803-1804* (z.p. 2007).

Napoleon I (1769-1821) bezoekt het kamp in de Boulogne in juli 1804. Schilderij, Jean-François Hue.
Wikimedia Commons / Collections du château de Versailles.

Deze invasie was gepland in 1804 en kwam voort uit het feit dat de Britten op 18 mei 1803 het Verdrag van Amiens (27 maart 1802) hadden verworpen. Zij verklaarden Frankrijk de oorlog zodat ze beslag konden leggen op Franse koopvaardijschepen. Om het Britse gevaar te beteugelen besloot Napoleon om Groot-Brittannië vroegtijdig en proactief aan te vallen door middel van een grootschalige landing.[4] Er werden zes grote legerkampen ingericht voor de expeditionaire legerkorpsen langs de kustlijn van het Engels Kanaal en de Noordzee. Van west naar oost waren dat: Brest, Montreuil, Boulogne, St. Omer, Brugge en Utrecht. De legerkorpscommandanten trainden hun troepen intensief met zware oefeningen, waaronder amfibische landingen, om de beoogde invasie van Groot-Brittannië met succes te kunnen uitvoeren.[5] Het Frans-Bataafs expeditiekorps in de omgeving van Utrecht diende in gereedheid te worden gebracht en voor de oversteek moesten bij Texel vijf linieschepen, vijf fregatten en voldoende transportschepen gereed te liggen om met 25.000 man te kunnen uitvaren. Dit alles diende in december 1803 operationeel te zijn.[6]

Gezien het oogmerk van Napoleon om Groot-Brittannië binnen te vallen, lijkt de strategische keuze voor de positionering van deze zes militaire kampen in de buurt van de kust voor de hand te liggen. Voor Franse begrippen waren alle locaties ook op relatief korte afstand van een haven vanwaar kon worden ingescheept. De positionering en inrichting van die grootschalige kampen was een uitdaging op zich.

Castramentatie

Tijdgenoten in de achttiende en negentiende eeuw gebruikten het begrip "castramentatie" hetgeen zoveel wil zeggen als: bouwkunst in het leger, legerkunde (van het legeren van troepen in het veld), ofwel

[4] De Franse invasiestrijdmacht zou worden geleverd door de formatie van de 'Armée des Côtes de l' Ocean', feitelijk de voorloper van de latere Grande Armée.

[5] John R. Elting, *Swords Around a Throne. Napoleon's Grande Armée* (New York 1988) 59.

[6] H.T. Colenbrander, *De Bataafse Republiek* (Amsterdam 1908) 279, 284.

Auguste-Frédéric- Louis Viesse de Marmont, hertog van Ragusa, maarschalk van Frankrijk (1774-1852).
Wikimedia Commons / Collections du château de Versailles.

in dit geval het maken van een kamp.[7] [8] De meningen over de wetenschappelijke en praktische staat van dit metier verschilden nogal want hoewel de veelzijdige en begaafde Pruisische koning Frederik de Grote er een heel exposé over schreef, waarbij hij zich bediende van het Franse *castramétrie*, waren er ook minder lovende kritieken want door anderen werd het niveau daarvan niet hoog ingeschat.[9] Feit blijft dat legerkampen al sinds de oudheid bestonden en de kennis en vaardigheden om ze te plannen en in te richten waren met de duizenden jaren mee geëvolueerd.

Een uitgangspunt dat vanaf 1750 steeds belangrijker werd was dat een militair kamp moest voldoen aan een aantal vereisten op het gebied van hygiëne en geneeskundige verzorging. Men had uit ervaring ondervonden dat in oorlogen meestal meer soldaten stierven aan allerlei ziekten en gebrekkige behandeling van verwondingen dan door oorlogshandelingen zelf.[10] In 1788 verscheen een algemeen militair handboek waarin ook aanbevelingen op medisch gebied en adviezen voor de inrichting opgenomen waren. Het was getiteld *Was ist jedem Officier während eines Feldzugs zu wissen nöthig* en werd geschreven door Heinrich Medicus. Volgens hem had het de voorkeur om een kamp te bouwen op zandgrond vanwege de snellere afwatering en omdat dit relatief schone grond was met weinig humus (ziektekiemen). Tevens gaf hij praktische aanwijzingen voor een doelgerichte en praktische inrichting van het kamp met systematische en doordachte details voor de opstelling van tenten met voldoende tussenruimte, geweermantels, keukens, kookgaten, slachtplaatsen, latrines et cetera. Alles bedoeld om een kamp overzichtelijker, efficiënter, meer hygiënisch en veiliger te maken tijdens het gebruik.[11]

In dit soort werken is er ook aandacht voor de keuze van een terrein, in het bijzonder de ligging, bereikbaarheid en gesteldheid daarvan. Bovendien werd in beschouwing genomen hoe het kamp gelegen was ten opzichte van de omgeving met inschatting van de mogelijkheden om het kamp te fourageren. Tot diep in de negentiende eeuw waren er in ons land nog niet

[7] Castra is een Latijns woord voor kamp. Het begrip "castramentatie" is momenteel vrijwel in onbruik geraakt maar het is interessant om te zien wat men eronder verstond en hoe de stand van deze kunde was. In het Engels (en Frans) komt het woord voor als *castramentation*, André Corvisier noemt het *castramétation* (Frans), Dupuy noemt het *castramentation* (Engels). Het begrip wordt geduid als: *art, practice of encamping*, ofwel de kunde en vaardigheid om een kamp te ontwerpen, te bouwen en in te richten: F.C. Meadows, *A New French and English Pronouncing Dictionary on the Basis of Nugent's, With Many New Words In General Use* (New York 1835) 82.

[8] In het Nederlands militair woordenboek van Dibbetz uit 1740 komt het woord niet voor. Johan Dibbetz, *Het groot militair woordenboek waar in gevonden worden de voornaamste pligten en devoiren...enz.* (Den Haag 1740).

[9] Gerrit Bom (vert. uit Italiaans), *Verhandeling over deugden en belooningen* (Amsterdam 1768) 35.

[10] Baanbrekend werk op dat gebied heeft de Britse geneesheer-generaal en arts John Pringle verricht (1707-1782). Hij was de uitvinder van moderne preventieve geneeskundige en hygiënemaatregelen in militaire kampen en garnizoenen en wordt ook gezien als een wegbereider van het concept voor het internationale Rode Kruis. Hij schreef diverse invloedrijke werken. John Pringle, M.D. F.R.S., *Observations on the Diseases of the Army in Camp and Garrison* (Londen 1753). Ook de naam van de Franse legerchirurgijn Dominique-Jean Larrey (1766-1842) kan als wegbereider genoemd worden. Hij was medeontwikkelaar van de moderne legerchirurgie, de professionalisering van de legerhospitalen en van het gebruik van snelle ambulances voor het vervoer van gewonden op het slagveld. De grootste bekendheid kreeg hij door zijn humane behandeling van gewonde soldaten, ook die van de vijand. Robert Richardson, *Larrey: Surgeon to Napoleon's Imperial Guard* (1974).

[11] Heinrich Medicus, *Was ist jedem Officier während eines Feldzugs zu wissen nöthig* (Karlsruhe 1788).

Kaart van het geografische midden van de XVII Provinciën in 1672. Tussen Amersfoort, Driebergen en Utrecht (midden van de kaart) ligt een driehoekig ruig terrein; aan de zuidzijde daarvan werd in 1804 het Frans-Bataafse oefenterrein en kamp aangelegd. (Het geografische zuiden is aan de bovenzijde van deze kaart geprojecteerd.)
Frederick de Wit, *Nieuw Kaertboeck van de XVII Nederlandsche Provinciën, folio H* (Amsterdam 1670-1672).

veel verharde wegen. Wegen waren doorgaans slechts primitieve verbindingen. Het waren klei-, zand- of veenwegen die in de zomer veranderden in moeilijk begaanbare mulle wegen en in de winter tot een modderbrij. Binnenvaartschepen en trekschuiten waren in het natte Nederland veruit de belangrijkste transportmogelijkheden.[12]

We zien met name bij de Fransen een ontwikkeling die gebaseerd is op deze militaire beginselen en die vanaf ongeveer 1800 ook veelvuldig werd vastgelegd in instructies voor de infanterie[13], cavalerie en de artillerie. Deze Franse voorschriften kregen veel navolging in Europa, zo ook in ons land.[14]

Marmont's locatiekeuze voor het kamp

Generaal Auguste Frédéric Louis Viesse de Marmont (1774-1852) was door Napoleon op 31 januari 1804 benoemd tot opperbevelhebber van alle Franse en Bataafse troepen (ongeveer 36.000 man) in de Bataafse Republiek en in het bijzonder van de expedi-

[12] H.F. Horsten, *Doorgaande wegen in Nederland, 16e tot 19e eeuw. Een historische wegenatlas* (Amsterdam 2005).

[13] Ministère de la Guerre, *Instruction pour le campement de l 'infanterie* (Parijs 1802).

[14] Commissaris-generaal van Oorlog, *Provisionele instructie voor den dienst, de krijgstucht en de policie voor kamperende troepen* (Den Haag en Amsterdam 1823).

tionaire invasiestrijdmacht.[15] Hij streek op 19 februari neer met zijn troepen in de stad Utrecht. Marmont ging voortvarend te werk met de mobilisatie van de troepen voor de invasie in Groot-Brittannië. Hij was even doortastend met de troepenconcentratie in de vorm van een te bouwen kamp voor zijn onderdeel van de invasiemacht van 18.000 man, op een van de hogere en droge zanderige vlakten die Utrecht omringden. Hij liet daartoe een stuk heide bij Zeist annexeren en tot Frans grondgebied verklaren.[16] Dat annexeren was voor hem niet zo'n punt, omdat hij volgens Schama elke vorm van Bataafs burgerlijk gezag verachtte.[17] De omgeving van het kamp bestond destijds uit een hoger gelegen open en kaal heidegebied met her en der wat kleine bosschages.[18]

Het belangrijkste argument voor de bevelhebber om het kamp daar te positioneren zal een strategische keuze zijn geweest om de Frans-Bataafse troepenmacht centraal in het land te legeren met de mogelijkheid om in enkele dagmarsen op alle locaties aanwezig te kunnen zijn in geval van een invasie (zoals bijvoorbeeld de Brits-Russische landing in Noord-Holland in 1799) of andere calamiteiten. Bovendien was het op dat voor het grootste deel ongebruikte en woeste terrein mogelijk in relatief geringe tijd een kamp te bouwen om een grote expeditionaire troepenmacht te concentreren en om grote manoeuvres te houden. Bovendien was van hieruit snel een inschepingshaven te bereiken.[19] Het is aannemelijk dat een locatie in West-Nederland niet voor de hand lag voor een dergelijk groot oefenterrein en legerkamp. Het landschap in dit deel van het land was in vergaande mate in cultuur gebracht en kende veel natuurlijke hindernissen in de vorm van rivieren en andere oppervlaktewateren die de bewegingsvrijheid van de operationele divisies ernstig kon hinderen. Er waren geen grootschalige (heide) terreinen beschikbaar die zich leenden om op dermate grote schaal op divisieniveau te kunnen manoeuvreren en te legeren in een grootschalig tactisch oefenkamp. Een dergelijk groot legerkorps had ruimte nodig om op te kunnen trekken over meerdere routes, zodat het niet in een kleine ruimte werd vastgezet. We kunnen er gevoeglijk van uitgaan dat Marmont enkele adviezen heeft gehad over de locatie van Bataafse en Franse genieofficieren. De Bataafse regering zou volgens Marmont hebben voorgesteld om alle tenten en goederen te leveren.[20] In een brief aan Napoleon op 19 maart 1804 deelde hij mee dat zijn militairen gereed waren om ingescheept te worden: 'De verstrooiing van de troepen had een nadelige invloed op hun opleiding en ook op hun militaire geest: ik besloot ze bij elkaar te brengen en te doen kamperen.'[21] Blijkbaar liep Marmont voor de muziek uit, want het kamp diende nog gerealiseerd te worden.

Op 17 april schrijft Napoleon een antwoordbrief: 'Je tremble à votre idée (ik vrees, huiver voor uw plan)'. Hij was beducht voor het gevaar van ziekten, hij verloor zijn troepen liever op eervolle wijze bij een inval in Groot-Brittannië.[22] Desalniettemin kon Marmont deze keuze maken en ook doorzetten omdat de niets aan het toeval overlatende Napoleon niet in de buurt was om zich in te mengen in de keuze! Het is overigens ondenkbeeldig dat Napoleon niet op de hoogte zou zijn geweest van de intentie van het kamp op deze locatie. Zijn directieve wijze van leidinggeven gaf immers weinig ruimte aan eigen initiatieven van zijn ondercommandanten. Alleen bij de tactische verplaatsingen hadden zijn generaals enigszins vrijheid van handelen maar de routes en tactische doelen werden vooraf beschreven.[23] Bovendien had Napoleon overal zijn informanten en het zal van meet af aan de bedoeling zijn geweest dat het slechts een tijdelijk kamp betrof totdat de inscheping voor de invasie van Groot-Brittannië zou plaatsvinden.

De regering, het Staatsbewind (1801-1805) in de vorm van minister luitenant-generaal b.d. G.J. Pijman, wist

[15] Houdecek, Madec, et al, *Napoléon Bonaparte, Correspondance générale*, Nr. 8626, Napoléon aan Berthier, 31 januari 1804, 591.

[16] Roland Blijdenstijn, *De Pyramide van Austerlitz. Een herinnering aan de Franse Tijd in Nederland* (Utrecht 2008) 16.

[17] Schama, *Patriotten en bevrijders*, 530.

[18] F.H.A. Sabron, *De stichting en de eerste vijf jaren van het bestaan van Austerlitz (gemeente Zeist)* (z.p. 1915) 3.

[19] Ook de latere kampcommandant van Camp d' Austerlitz in oktober 1806 generaal-majoor Chassé was de mening toegedaan dat het houden van oefeningen met scherp in een dergelijk kamp een vereiste was. In het later gebouwde Kamp bij Naarden werden ook grote oefeningen met vuur gehouden, Christiaan van der Spek, *Sous les armes Het Hollandse leger in de Franse Tijd 1806-1814* (Amsterdam 2016) 107.

[20] Archives Municipales van Chatillon-Seine, *Fonds du maréchal Marmont, Duc de Raguse, 1774-1852*, inv. nr. 303.

[21] Auguste Marmont, *Mémoires du maréchal Marmont, duc du Raguse, de 1792 à 1841, t. II* (Parijs 1857).

[22] Houdecek, Madec, et al, *Napoléon Bonaparte, Correspondance générale*, Napoléon aan Marmont, 17 april 1804, 677.

[23] Ed Coumans, 'De (r)evolutie van de oorlogvoering rond 1800. Het grijze gebied tussen strategie en tactiek', in: *Traditie en vernieuwing, Mars et Historia 50 jaar 1966-2016* (Zaltbommel 2017) 27-34; Eitan Shamir, *Transforming Command, The pursuit of mission command in the U.S., British and Israeli armies* (California 2011) 214.

echter nergens van, ook niet over de keuze van de locatie, tenten en goederen![24] Op 2 april 1804 was er voor het eerst een indicatie over een kampement bij het Staatsbewind, want Marmont schreef aan minister Pijman dat het van groot nut voor de troepen zou zijn als zij konden kamperen. Hij verzocht materiaal beschikbaar te stellen voor 16 à 18.000 man.[25]

De latere commandant van de 3e Bataafse divisie luitenant-generaal J. B. Dumonçeau[26] was ook niet betrokken bij de locatiekeuze. In een brief van Dumonçeau is wel duidelijk te zien wat de reden voor opbouw van dit kamp is geweest: 'In het Camp bij Zeist, den 4 Augustus 1804, Aan den Secretaris van Staat departement van Oorlog. Daar wij tegenwoordig tot onderwijs en perfectie der manoeuvres in een camp vereenigd zijn zo is het noodzakelijk in de Linie en haar afdeelingen de grootste regulariteit te etabliseeren'[27] De keuze van Marmont voor een groot oefenkamp bij Zeist had grote gevolgen.

De gevolgen van de keuze voor de locatie van het Camp d' Utrecht

De concentratie van troepen op deze locatie in het centrum van het land, op enkele dagmarsen van de zee, bood dus een belangrijk strategisch voordeel. Tot dan toe waren alle Franse en Bataafse troepen verspreid gelegerd over het gehele land en in garnizoenen ondergebracht, voornamelijk in de vestingsteden van de Bataafse Republiek.[28] Op de heide bij Zeist was voldoende ruimte aanwezig om de verschillende tactische gevechtsvormen te kunnen beoefenen zoals het "tirailleren" waarbij regelmatig met scherpe munitie werd geschoten. Er kon worden gebivakkeerd in manoeuvreformatie met een linie van drie kilometer breed. Het verkozen terrein verleende veel zichts- en schootsvelden en verdedigingsschansen in het front. Het oefenscenario van offensieve acties of een verdediging tegen een vermeende vijandelijke offensieve actie kon op grote schaal worden uitgevoerd, doordat een heel legerkorps met drie divisies heel snel gealarmeerd en in linie gebracht kon worden, mede door het gebruik van vuurwapenmantels aan de voorzijde van de legeringstenten.[29]

Er waren echter tal van negatieve aspecten aan de keuze voor de locatie ten noordoosten van Zeist. Er waren geen voorzieningen en het kamp was slecht bereikbaar, want er waren weinig geschikte vaarwegen en veldwegen. De enige verbinding was de doorgaande zandweg tussen Zeist en Woudenberg (de Oude Woudenbergs Zandweg, door de Fransen betiteld als 'sur le grand route qui passe près du camp'[30]). De aan- en afvoer van water, voedsel en overige benodigdheden was nog niet geregeld omdat het kamp ver verwijderd lag van een grote stad en er ook geen proviandering mogelijk was in de directe omgeving. Er waren grote investeringsproblemen vanwege de kosten van de grond. Maar over dat laatste deed Marmont niet zo moeilijk want hij koos een terrein uit en liet gewoon alle eigendomsmarkeringen verwijderen. Vervolgens liet hij de heide platbranden (waardoor later grote verstuivingen zouden ontstaan), egaliseren en intekenen op een kaart door Franse ingenieurs. Marmont was overtuigd dat het grondwater wel goed was voor mens en dier en liet zijn chef-arts Salmon een onderzoek doen.

[24] Rutger Loenen, [1804-1811] *Austerlitz Pyramide, Frans-Bataafs Kamp en Dorp* (Driebergen-Rijsenburg 2004) 17; Gerrit Jan Pijman, *Bijdragen tot de voornaamste gebeurtenissen en voorgevallen in de Republiek der Nederlanden: sedert het jaar 1778 tot en met het jaar 1807* (Utrecht 1826).

[25] Loenen, *Austerlitz*, 23. In het Nationaal Archief zijn brieven te vinden over steunverlening, toevoeging van Bataafse troepen aan het expeditionaire korps, etc., Nationaal Archief, Oorlog voor 1813, toegangsnummer 2.01.14.02, de inventarisnummers: 645 Verbaal; 645 Relatieven.

[26] Jean Baptiste Dumonçeau werd op 7 november 1760 te Brussel geboren en was oorspronkelijk meestersteenhouwer van beroep. Het militaire vak trok hem echter meer en in 1789 commandeerde hij troepen in een vrijwilligersleger tijdens de Brabantse Revolutie. Daarna moest hij uitwijken naar Noord-Frankrijk en trad vervolgens in dienst bij de Franse legers die in 1792 België zouden binnenvallen en later in 1794 de Republiek der Verenigde Nederlanden. Op 7 maart 1795 werd hij door de Franse generaal Pichegru benoemd tot général en chef van het Noordelijke leger en in mei 1795 ging hij over in Bataafse dienst. Hij speelde een belangrijke rol in het bestrijden van de Brits-Russische invasiemacht in Noord-Holland in 1799 en werd in juli 1804 benoemd tot commandant van de Bataafse divisie in het kamp te Zeist. *Inventaris van het archief van de familie Dumonçeau en aanverwante geslachten, 1760-1958* (Den Haag 1972), NL-HaNa, Dumonçeau, nummer toegang 2.21.056, inv.nr. 3.

[27] *Lettres Expediées*, 13b, NL-HaNa, Dumonçeau, 2.21.056, inv.nr. 3.

[28] *Organisatie van de Bataafsche Armée (waar onder begrepen de Fransche axillaire Troupes) in drie Divisien.* In dit overzicht vindt men de organisatie van het Bataafs-Franse leger terug met vermelding van de locatie waar een onderdeel zich bevond. Het overzicht is gedateerd door de eerste archivaris op 1802-1804, dus nog voordat een concentratie van de troepen plaatsvond in het Camp d 'Utrecht, *Lettres Reçues*, No. 287, NL-HaNa, Dumonçeau, 2.21.056, inv.nr. 3.

[29] Loenen, *Austerlitz*, 26-38; Sabron, *De stichting en de eerste vijf jaren*, 47.

[30] Sabron, *De stichting en de eerste vijf jaren*, 11.

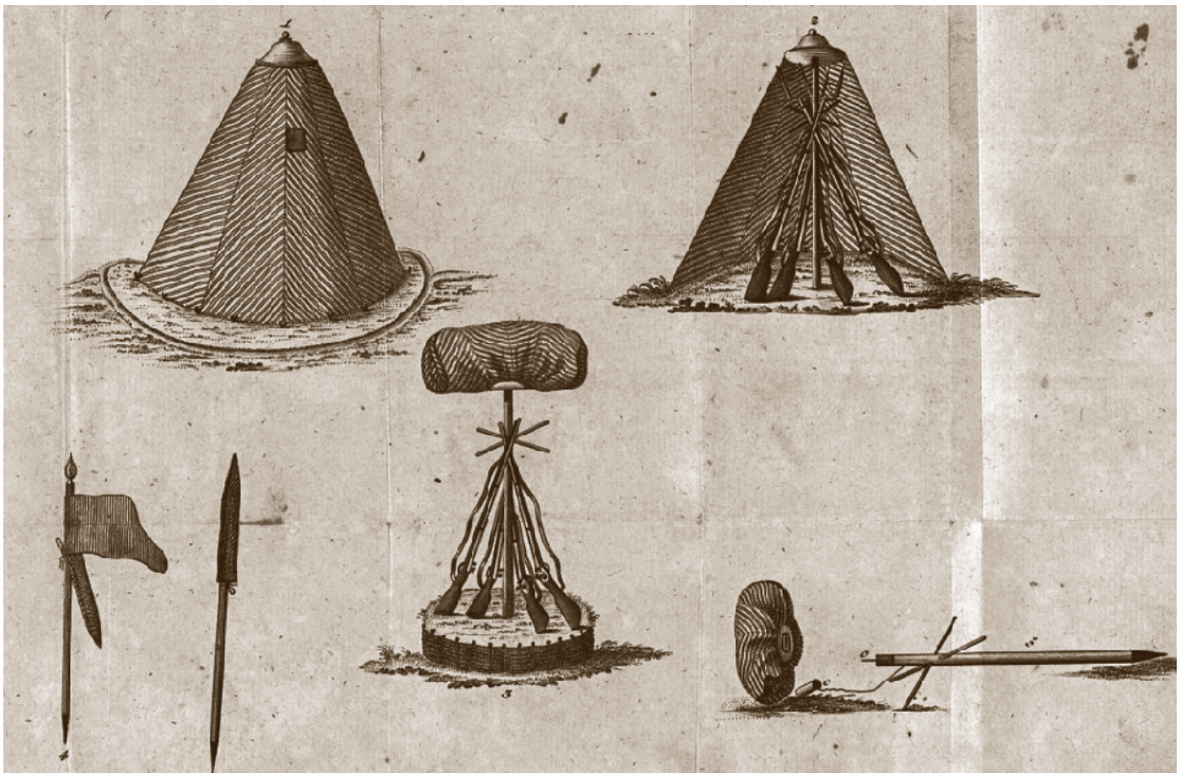

Vuurwapenmantels. Heinrich Medicus, *Was ist jedem Officier während eines Feldzugs zu wissen nöthig* (Carlsruhe 1788). Badische Landesbibliothek, Karlsruhe.

Deze concludeerde dat het grondwater op een diepte van acht tot twaalf meter goed was. Marmont verzocht het ministerie van Oorlog om 30 putten te laten slaan. Ook voor de ontbrekende tenten kwam een oplossing door het uitvaardigen van grote inschrijvingen door het ministerie en Marmont kreeg een eigen tent cadeau van de Bataafse regering van 21 x 6,8 meter (de toenmalige kostprijs was naar schatting 12.000 gulden). Een ander belangrijk nadeel was dat de benodigde paarden voor de artillerie en de cavalerie (uitgezonderd de paarden van de hoge staf- en commanderende officieren van het legerkorps) niet in groten getale in het oefenkamp konden verblijven. Dit was een gevolg van de karige watervoorziening en de afwezigheid van grazige weiden voor het voer. Om deze reden werd de cavalerie gelegerd in Amersfoort en de artillerie in Driebergen-Rijsenburg. Alleen het artilleriepark was aanwezig in het kamp zelf.[31] Als laatste dient genoemd te worden dat door de primitieve omstandigheden en de gebrekkige geneeskundige verzorging aanvankelijk veel ziektegevallen ontstonden. De zieke militairen werden slecht verpleegd omdat Marmont in het begin een hospitaal niet nodig achtte.[32]

Al met al was de keuze voor deze locatie een dure oplossing met veel beperkingen maar daar maakte Marmont zich niet zo druk om. De kosten kwamen immers ten laste van het Staatsbewind op basis van het gesloten verdrag in 1795. Naast de onduidelijkheden die later zouden ontstaan over de te betalen kosten ontstond er ook verwarring over de naam van dit kamp en enkele andere (vroeger of later gestichte) kampen in de buurt in combinatie tot de dorpsnaam Zeist.

De naam van het kamp en de verwarring die daardoor ontstond

Het feit dat er in de directe omgeving van Zeist sprake is geweest van vier militaire kampen, die alle vroeger of later Kamp van Zeist genaamd werden, leidde vaak tot verwarring. Al in 1672 is een kamp bij Zeist in gebruik geweest voor de troepen van Lodewijk XIV bij

[31] Loenen, *Austerlitz*, 26-38.

[32] Marmont, *Mémoires*.

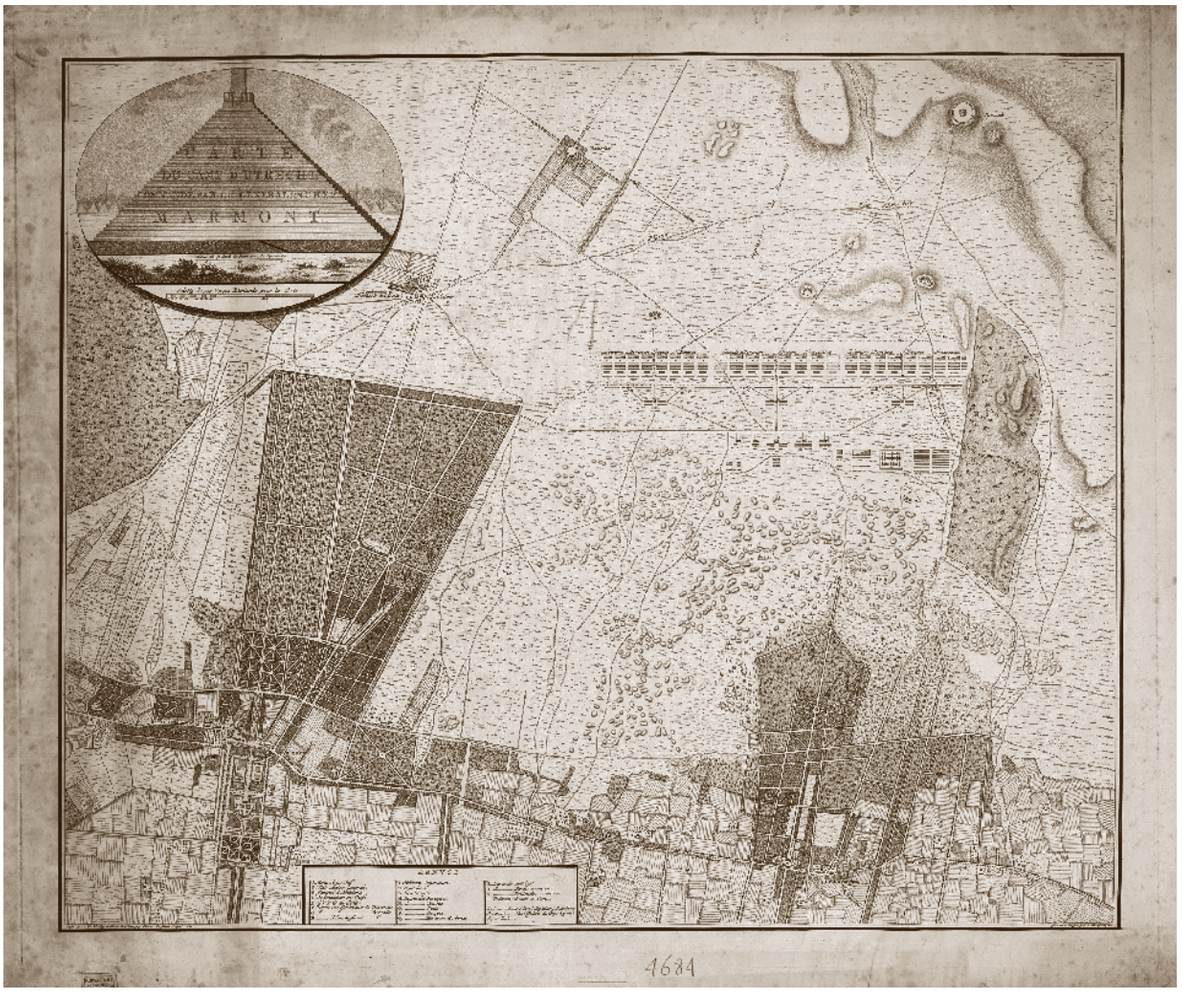

Kaart van het gebied tussen Zeist en Driebergen met het legerkamp van het Bataafse en Franse leger onder leiding van generaal Auguste de Marmont, 1804-1805. Prent, Cornelis van Baarsel.
Rijksmuseum, Amsterdam.

de inval van de Republiek (door de Fransen "Hollandse oorlog" genoemd).[33] De koning en zijn direct gevolg verbleven in het dorp Zeist, vlakbij de kerk. De rest van het leger kampeerde in tenten vlakbij het dorp, aan de noordoostkant op de heide.

Tevens is er een ander militair kamp bij Zeist geweest tijdens de Nederlandse Burgeroorlog in 1787. Op een kaart van die oorlog staat het "Groot Campement Zeyst" aangegeven, ten westen van Zeist en ten zuiden van de weg Utrecht-Amersfoort en ter hoogte van het landgoed Vollenhove. Dit kamp was bestemd voor 3.000 prinsgezinde militairen die de strijd wilden aangaan met het patriottische bolwerk Utrecht.[34] Het kamp lag bij het latere Christelijke Sanatorium (nu Altrecht genaamd), anderhalve kilometer van het kamp uit 1672.

Bij de opbouw en inrichting van het Frans-Bataafse kamp van Marmont in 1804 (op de heide ten oosten van Zeist, bij het huidige dorp Austerlitz) werd het door de Fransen Camp d' Utrecht genoemd. De benaming doelde op de ligging bij een grotere stad in de buurt, iets wat bij hen gebruikelijk was. In de volksmond werd

[33] Naar een beschrijving van de Universiteit Utrecht bij de kaart van *Carte du Camp d' Utrecht*, zie noot 37; Blijdenstijn, *De Pyramide van Austerlitz*, 26.

[34] Olaf van Nimwegen, *De Nederlandse Burgeroorlog (1748-1815)* (Amsterdam 2018) 220-230, 400-401.

Tegelijkertijd met de bouw van het Frans-Bataafse legerkamp liet Marmont in 1804 ook een pyramide bouwen als eerbetoon aan Napoleon. Onder koning Lodewijk Napoleon (1806-1810) kreeg het monument de naam "Pyramide van Austerlitz". Wikimedia Commons.

dat al snel het Kamp bij Zeist genoemd. In 1806 werd het kamp op last van koning Lodewijk Napoleon omgedoopt tot Camp 'd Austerlitz ter ere van de overwinning die de Franse troepen hadden behaald bij de Slag van Austerlitz in 1805.[35] Austerlitz lag meer dan vijf kilometer verwijderd van het kamp uit 1672.

Er is ook nog een vierde vermelding van een Kamp Zeist, want in 1818 werd aan de Amersfoortseweg, aan de noordwestzijde van de Leusderheide, ook een militair kamp gerealiseerd. Dit militaire oefenterrein (dat nadien regelmatig werd uitgebreid en ook weer ingekrompen en tot in de tegenwoordige tijd als militair complex dienstdoet) werd "Kamp Zeist", "Kamp bij Zeist" of "Kamp van Zeist" genaamd. Dit kamp ligt vier kilometer van het kamp van Marmont en ruim vijf kilometer van het kamp van 1672 bij het dorp Zeist.[36] Tot op de dag van vandaag worden de diverse locaties van de kampen en hun namen regelmatig bij vergissing verwisseld en dat is niet zo verwonderlijk.

Conclusies

Strategische beginselen zijn bepalend geweest voor de keuze van de geografische locatie van Camp d' Utrecht. Het oogmerk en masterplan van Napoleon voor de invasie in Groot-Brittannië waren daarbij het leidende beginsel. Door een locatie te kiezen voor het tijdelijke kamp centraal in het land was het tevens mogelijk om snel troepen te concentreren en te laten optreden bij calamiteiten in de overige delen van de Bataafse Republiek. Deze locatie bood een aantal voordelen want de heide ten noordoosten van Zeist was uitgestrekt met voldoende ruimte voor een troepenconcentratie en grootschalige manoeuvres.

De ondergrond van het terrein was zanderig waardoor ziektekiemen minder kans kregen om zich te verspreiden. Het beoogde oefen- en bivakterrein was niet of nauwelijks in gebruik waardoor het snel te realiseren was. Het terrein was gelegen op de heuvelrug waardoor het hoger lag en in theorie door minder afwateringsproblemen gekenmerkt werd en het was redelijk vlak zodat er weinig egalisatiearbeid vereist was.

Nadelen voor de keuze van deze locatie lagen voornamelijk in de slechte bereikbaarheid van het kamp waardoor de aanvoer van bouwmaterialen en de structurele fouragering een behoorlijke inspanning en investering noodzakelijk maakten. Bovendien was er onvoldoende drinkwater voorhanden maar dat kon worden opgelost door een grote hoeveelheid dure waterputten te laten slaan.

Hoge kosten om het kamp te realiseren en in stand te houden, zullen voor Marmont bijzaak zijn geweest. Die kosten kon hij gemakkelijk afwentelen op het Staatsbewind vanwege de Franse interpretatie van het verdrag uit 1795 met de Bataafse Republiek.

Tijdens mijn onderzoek en de verslaglegging daarvan in dit artikel heb ik dankbaar gebruik kunnen maken van de adviezen van dr. Christiaan van der Spek. Hij is werkzaam bij het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) en geldt als een deskundige voor de Franse Tijd in Nederland.

[35] Marmont, *Mémoires.*

[36] De gegevens uit deze subparagraaf zijn voor een deel afkomstig uit een artikel van R.P.M. Rhoen, 'De verwarring rond het Kamp van Zeist', *Seijst4* (2003) 126-132.

Bijlage 2 Beantwoording van de onderzoeksvragen

- *Bodemopbouw*

1. Wat is de verspreiding van het stuifzanddek?

Het stuifzanddek op het onderliggende dekzand met podzolering is in vrijwel het hele plan- en onderzoeksgebied herkenbaar als een witzandlaag onder de moderne bouwvoor. Op enkele plaatsen heeft zich hierin een micropodzol gevormd. Dit stuifzandlaagje is door middel van een OSL-monster gedateerd in de 13e- 14e eeuw na Christus. Soms zijn in dit laagje schoen- en laars afdrukken waargenomen, die uit de periode van de aanleg en/of het gebruik van het kamp stammen. Met name in het westelijke deel van de opgraving is de stuifzandlaag soms opgenomen in de moderne bouwvoor en alleen herkenbaar door de witvlekkerige onderkant van die bouwvoor.

2. Kan het oorspronkelijke (micro-)reliëf worden gereconstrueerd?. Hoe zag dit er driedimensionaal uit?

Het oorspronkelijke relief in en rond het plangebied is in hoge mate gevormd onder invloed van een sandr (puinwaaier) op de zuidwestflank van de stuwwal van de Utrechtse Heuvelrug. Deze sandr heeft gezorgd voor een van noordwest naar zuidoost licht hellend vlak. Op dit vlak is dekzand in de vorm van glooiende ruggen afgezet. In de middeleeuwen hebben zandverstuivingen plaatsgevonden, die gezorgd hebben voor kleine stuif- en paraboolduinen. Waar deze precies lagen is onduidelijk. Het kampterrein is bij de aanleg waarschijnlijk enigszins geëgaliseerd, waarbij de grootste oneffenheden zijn verwijderd. Daartoe behoorden ook een klein aantal prehistorische grafheuvels aan de zuidkant van het ondezoeksgebied. Het onderzochte gedeelte van het kamp is relatief vlak te noemen. Het westelijke deel ligt ook nu nog lager dan het centrale en oostelijke deel. Mogelijk was dit hoogteverschil ten tijde van het kamp nog iets geprononceerder.

3. Hoe kan de indeling en opbouw van het kamp in termen van het natuurlijk landschap worden verklaard? Welke keuzes zullen op basis van het aanwezige reliëf zijn gemaakt?

De locatiekeuze voor het kamp is verklaarbaar vanwege de relatief vlakke ligging en het open karakter van het heide- en stuifzandlandschap ten tijde van de aanleg. Er hoefde slechts relatief weinig grondverzet plaats te vinden om het terrein geschikt te maken voor het tentenkamp. Alleen de meest geprononceerde stuifzandtopjes (en de grafheuvels) zullen zijn geëgaliseerd. Het witte zand van het stuifzanddek onder het plaggendek zorgde voor een hygiënisch schone ondergrond die ook nog eens goed waterdoorlatend was.

4. Zijn er aanwijzingen voor de aanleg van het kamp (grondverbetering, egalisatie, etc.) en zijn daarbij oudere (prehistorische/middeleeuwse) resten verstoord geraakt? Bijvoorbeeld het aftoppen van het aanwezige reliëf (ruggen) waarbij het afgetopte bodemmateriaal in de droogdalen is gedeponeerd?

Zie de antwoorden op vraag 2 en 3. Waar het afgetopte bodemmateriaal is gebleven is niet direct duidelijk. Wel is het zo dat voor het bouwen van de barakken, maar waarschijnlijk ook de keukens veel plaggenmateriaal is gebruikt. Die plaggen zullen in en rond het kamp zijn gestoken.

5. Kan de aanleg van (afwaterings-)greppels worden verklaard op basis van het natuurlijk landschap?

Alleen in het westelijk deel van het onderzochte gebied, werden een aantal kampstraten van bataljon A begeleid door afwateringsgreppels, bij de andere kampstraten ontbreken deze. Het westelijk deel van het kamp lag lager en was waarschijnlijk natter dan het centrale en oostelijke deel. Hoewel in het eerste jaar van het bestaan van het kamp sprake is geweest van wateroverlast, is het de vraag of afwateringsgreppels veel aan de afwatering zullen hebben bijgedragen. Over het algemeen zorgde de zandondergrond voor voldoende drainage. De individuele greppels rond de tentplaatsen waren (in dit deel van het kamp) gedurende het eerste jaar waarschijnlijk functioneel genoeg. Een klein aantal kortere greppels, met een overwegend noord-zuid (en haaks daarop oost-west) richting komt overeen met de algehele oriëntatie van het kamp. Deze greppelstructuren zijn de archeologische sporen van omheiningen van tuintjes en zone-indelingen en hadden geen afwaterende functie gehad.

■ *Vondstmateriaal verspreiding*

6. Welke categorieën vondstmateriaal, en in welke aantallen, zijn aangetroffen in de bouwvoor en in de sporen / structuren?

Tijdens de opgravingen zijn ruim 25000 vondsten in de context van het kamp gedaan. In tabel 10.1 zijn de aantallen per vondstcategorie weergegeven. De grootste categorie is het metaal. Die bestaat uit munten, knopen, gespen en andere uniformdelen, kogels, vuurketsen, spijkers en verschillende kleine gebruiksvoorwerpen. (paragraaf 10.1). Een deel van de metaalvondsten is afkomstig uit de bouwvoor, maar het overgrote deel is gevonden tijdens het aanleggen van de vlakken en in de grondsporen. Slechts een klein deel van de metaalvondsten uit de bouwvoor stamt uit de periode van na het kamp.

materiaal	**aantal**
metaal	7227
aardewerk	5267
glas	3802
pijpaarde	3471
dierlijk bot	3487
bouwkeramiek	1225
leer	132
houtskool	107
vuursteen	77
natuursteen	73
hout	87
textiel	40
onbekend	27
Organisch/ onbekend	8
schelp	4
plastic/kunststof	2
totaal	25058

In het kamp is bouwkeramiek gevonden in de vorm van bakstenen (705 stuks), dakpannen (113) en vloertegels (149). Incidenteel is een wandtegel aangetoffen. Mortel is strikt genomen geen bouwkeramiek maar is eveneens gevonden (106 stuks). Uit recente sporen komen enkele stukken beton en moderne bakstenen. De overgrote meerderheid van de vondsten is afkomstig uit grondsporen.

Na metaal is aardewerk de grootste categorie. Het overgrote deel hiervan is afkomstig uit sporen, en slechts een gering aantal uit de bouwvoor. Opvallend is het grote aandeel van de glasvondsten (vensterglas, maar vooral ook glazen flessen) Ook hier gaat het vrijwel steeds om aanleg(vlak)vondsten en vondsten uit sporen. Uit de bouwvoor is nauwelijks keramisch materiaal verzameld. Hetzelfde geldt voor de kleipijpen en voor het dierlijk bot. Het meeste hiervan is gevonden in (afval)kuilen. Het aandeel van de andere vondst categorieën is naar verhouding zeer klein. Ook hier is het overgrote deel afkomstig uit het vlak of uit sporen.

7. Is er een significant verschil in vondsten uit de bouwvoor en de sporen. Geven de vondsten uit de bouwvoor ook informatie over de indeling van het kamp of van de ontmanteling?

De vondsten uit de bovengrond en die uit de sporen zijn apart verzameld, maar er is geen verschil in vondstmateriaal uit beide contexten. Ze zijn dan ook gezamenlijk opgenomen in de verspreidingskaarten van de verschillende categorieën. (hoofdstuk 10.2)

- *Inrichting Legerkamp (historische bronnen/sporen/vondstspreiding)*

8. Wat is er uit de historische bronnen bekend over de indeling van het kamp (gebruikszones en rangen en standen)?

De meeste, en belangrijkste historische informatie over de indeling van het kamp is afkomstig van kaarten. Generaal de Marmont heeft in 1804 een kaart laten vervaardigen van het tentenkamp waarop de indeling van Camp d'Utrecht wordt weergegeven (afb. 7.1 en bijlage 7.1). Gewoonlijk wordt deze kaart 'de kaart van de Marmont' genoemd. De Plan Général is een handgemaakte kaart uit hetzelfde jaar waarop additionele informatie wordt weergegeven (afb. 7.2 en bijlage 7.2). Beide kaarten geven een gedetailleerd beeld van de indeling van dit kamp. De kaarten kunnen worden aangevuld met geschreven bronnen, waaronder de richtlijnen voor het inrichten van een legerkamp, opgesteld door Leclerc (1806) en Bardin(1813). (hoofdstuk 7.1)

Om de indeling beter te kunnen begrijpen is een korte beschrijving van de onderverdeling van legereenheden noodzakelijk (afb. 7.3). Benadrukt moet worden dat indelingen, benamingen en rangen binnen een leger nogal eens willen wisselen; deze indeling betreft het Franse leger in 1804.

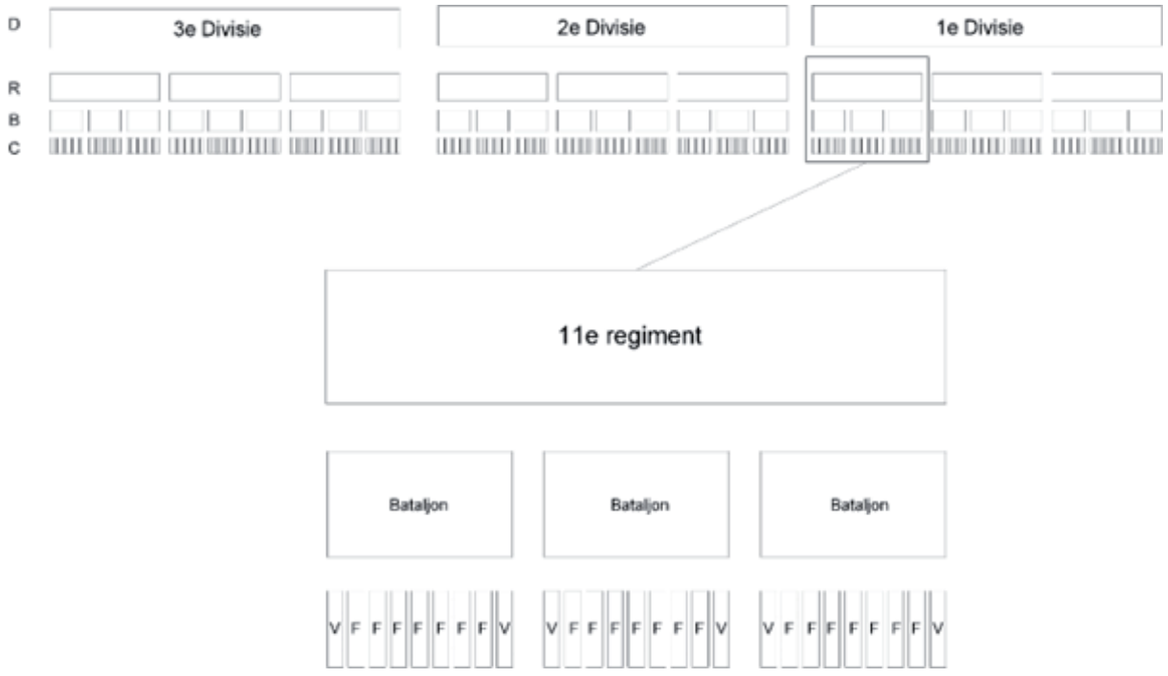

Divisie (D)

In 1804 werd Camp d'Utrecht ingericht voor twee Franse en een Bataafse divisie. Een divisie bestond uit minimaal twee brigades, en zo'n brigade gewoonlijk uit twee regimenten, waarvan de sterkste werd opgesteld op de rechterflank. Lang niet iedere divisie was echter op volle sterkte. Gezien vanuit het standpunt van de opperbevelhebber bevond de eerste Franse divisie, bestaande uit het 11e en 35e regiment infanterie d'ligne en het 18e regiment d 'infanterie legere zich op rechts (in het oosten). De tweede divisie bevond zich in het midden en de Bataafse derde divisie bezette het linkerdeel van het kamp.

Regiment (R)

Een regiment was in 1804 onderverdeeld in 3 of 4 bataljons. Het 11e regiment bestond uit drie veldbataljons (gelegerd in Camp d'Utrecht), en één vierde depotbataljon. Het depotbataljon, waar rekruten werden opgevangen, gekleed en opgeleid, bevond zich in 1804 te Breda.

De omvang van een bataljon, ofwel het aantal manschappen, kon sterk variëren, afhankelijk van de situatie. Volgens Vassal bestond een bataljon in Camp d'Utrecht uit ongeveer 700 tot 1000 manschappen, Als men echter wil weten hoeveel soldaten daadwerkelijk aanwezig waren in een bataljon moet men rekening worden gehouden

met zieken, afwezige detachementen en gedeserteerden. Als voorbeeld kan de opgave van de troepensterkte van het 11e regiment in november 1804 dienen. Het kamp was toen verlaten en de drie veldbataljons verbleven in de stad Utrecht. Volgens opgave had het 11e regiment te Utrecht toen een nominale troepensterkte van 2.193 manschappen. Van deze manschappen hadden er echter 43 ontslag gekregen (maar werden nog bij de nominale sterkte gerekend) en maar liefst 595 manschappen lagen in het hospitaal. Kennelijk was sprake van een epidemie. Het vierde depotbataljon (verplaatst naar 's-Hertogenbosch) bestond uit slechts 162 soldaten. Dit alles betekend dat in november 1805 slechts 1555 manschappen werkelijk beschikbaar waren voor dienst. Uitgaande hiervan, en minder zieken gedurende de zomer, zal de werkelijke sterkte van een bataljon van het 11e ongeveer 600 tot 700 soldaten zijn geweest.

Bataljon (B)

Een bataljon bestond in 1804 uit 9 compagnieën (C) 7 compagnieën fuseliers (F, gewone soldaten), 1 compagnie voltigeurs (V, lichte infanterie) en 1 compagnie grenadiers (elitesoldaten). De compagnieën grenadiers en voltigeurs waren kleiner in omvang, vergeleken met de fuseliers. De soldatententen, opgesteld in rijen haaks op de appelplaats, weerspiegelde deze indeling in compagnieën. In deze tenten verbleven trouwens niet alleen de soldaten, maar ook de onderofficieren (korporaals en sergeanten).

Leiding

In 1804 dienden in het 11e regiment 35 kapiteins en 70 luitenants.[1] *Dit zijn de subalterne officieren. Een compagnie werd geleid door één kapitein, één luitenant 1e klasse en één luitenant 2e klasse. Dus per bataljon waren er negen kapiteins en 18 luitenants. Deze officieren verbleven in tenten die opgesteld werden in twee aparte linies, achter de soldaten.*

De staf (état-major) van het 11e regiment bestond in 1804 uit hoofd- en stafofficieren: de regimentscommandant (één kolonel die aanwezig was in Utrecht), zijn plaatsvervanger (één majoor die aanwezig was bij het depot bataljon in Breda), en vier bataljonscommandanten. Tot de stafofficieren worden gerekend: twee quartier m. très (financiën), vier adjudant-majoors en twee chirurgijns. In 1805 werd de staf aangevuld met drie aides majors, en vier sous aides majors. Niet altijd is duidelijk wie van de staf in Camp d'Utrecht verbleef en wie in Breda toezicht hield. De staf verbleef in tenten in een aparte linie, achter de linie van de kapiteins. Alle officieren, uitgezonderd luitenants, beschikten over bedienden. De bedienden verbleven in eigen tenten in de linie van desbetreffende officier.

Overigen

De "kleine staf", die de leidinggevenden ondersteunden, bestond uit personen zoals een tambour major, caporal tambour, chef de musique, diverse muzikanten, en handwerkers zoals de kleermaker, schoenmaker en geweermaker. Nergens wordt duidelijk gemaakt waar deze personen verbleven in Camp d'Utrecht.

Indeling van het bataljon

Op de kaart van de Marmont (afbeelding 7.1) is de indeling van de bataljons terug te zien. De zones waarin werd gewoond zijn in blauw weergegeven. Van noord naar zuid is de eerste (en grootste) zone van de manschappen. Vervolgens is een waterput aanwezig in het midden van het bataljon. Dan volgen twee facilitaire zones, waar kookkuilen en noodbarakken aanwezig waren. Daarop volgen de linies van de luitenants, de kapiteins en de stafofficieren (afbeelding 4.3). Op de Plan Général wordt tevens de zone ten zuiden van de stafofficieren aangegeven waar de civiele bewoning (de kampvolgers) verbleven.

9. Leveren de aangetroffen sporen aanvullende informatie op over de indeling van het kamp?

Tijdens en na de opgravingen maakte de combinatie van aangetroffen sporen en historische kaarten van het tenten- en barakkenkamp, duidelijk dat er sporen en structuren van 2,5 bataljon zijn opgegraven. Binnen deze bataljons werden, weer in combinatie met de historische kaarten, verschillende zones herkend (afb. 4.3). De zone waarin de manschappen woonden was herkenbaar aan de grote dichtheid van sporen. Vervolgens konden daarvandaan de verschillende linies (zones) van de historische kaarten worden herkend. Deze komen ook terug op de allesporenkaart van de opgraving. De bataljon locaties hebben voor de uitwerking de letters A, B en C gekregen (afb. 4.3). (hoofdstuk 4.4)

1 Leblanc 1804.

De historische kaarten geven een schematisch beeld van de indeling van het kamp in de desbetreffende zones. Het archeologisch onderzoek daarentegen geeft gedetailleerde informatie hoe de indeling binnen deze zones er in werkelijkheid uitzag. Duidelijker wordt hoeveel tenten en gebouwen er daadwerkelijk stonden, de opstelling en hoe deze er (ongeveer) uitzagen.

De manschappenzone

De manschappen in een bataljon van het tentenkamp waren gestationeerd in een linie met een frontbreedte van 85 meter en een diepte van 35 meter. Hoewel lang niet alle tentgreppels zijn aangetroffen, is een duidelijk patroon te herkennen in de plaatsing van de tenten. Per bataljon zijn 80 tenten geplaatst, in zeven dubbele rijen (twee tenten naast elkaar) van vijf tenten, met aan beide flanken een enkele rij (afb. 7.20). Ofwel 16 rijen van 5 tenten; in totaal 80 tenten. (hoofdstuk 7.3.1)

De soldatenbarakken van het barakkenkamp zijn opgesteld in negen rijen van vier barakken achter elkaar, wat per bataljon betekent dat er 36 barakken voor de manschappen aanwezig waren. In bataljon locatie A en B zijn van alle barakken de sporen aangetroffen. Van bataljon C (slechts gedeeltelijk opgegraven) zijn vijf rijen van vier barakken aangetroffen (bijlage 8.2).

De rijen barakken werden van elkaar gescheiden door straten (afb. 8.4) die in het noorden richting de latrines en het oefenterrein liepen en in het zuiden verder het kamp in leiden. Er zijn delen van afwateringsgreppeltjes aangetroffen; langs een barak en langs twee van de kampstraten (str. 331 op bijlage 8.2). Het zijn er duidelijk minder dan het aantal afwateringgreppels in de manschappenzone van het tentenkamp (afb. 7.23), wat aangeeft dat er ten tijde van het barakkenkamp waarschijnlijk minder regen is gevallen en overstromingen een minder groot probleem waren dan in het tentenkamp. (Hoofdstuk 8.3.1).

Linie van de waterputten

De twee aangetroffen waterputten bevonden zich op de locatie overeenkomstig de kaarten. Ze waren inderdaad zeer diep, zoals bekend was uit historische bronnen. Van één van de waterputten kon worden vastgesteld dat deze een diepte had van 14 m. Hoe men zich deze constructies exact moet voorstellen is niet bekend uit historische bronnen. Ook het archeologisch onderzoek leverde geen relevante gegevens op. Bij het couperen zijn geen restanten van een bakstenen schacht, houten bekisting of pompbuis aangetroffen. Alles is bij de ontmanteling van de put verwijderd (hoofdstuk 7.3.1).

Op lijn met de waterput zijn, van het tentenkamp, structuren gevonden die als kleine barakken kunnen worden geïnterpreteerd (afb. 7.30), maar waarbij ook aan een andere functie kan worden gedacht. Mogelijk waren de palen een fundering/steun voor zodenbanken, zoals die door diverse militairen zijn beschreven. De structuren bestaan uit 8 paalkuilen aan beide lange zijden en zijn circa 6 meter lang en 2,5 meter breed. Ze lagen in een lange rij, op ongeveer vijf meter afstand van elkaar (hoofdstuk 7.3.2).

Linie van de keukens

Ten zuiden van de waterputten, op circa 7 m afstand, is een linie met kookkuilen aangelegd. Hier werd het eten voor de manschappen bereid. De keukenkuilen zijn herkend als een lange baan van grote kuilen, in min of meer terugkerend patroon van breed naar smal (afb. 7.38). De breedte van deze keukens is steeds tussen de twee en drie meter. De lengte varieert van vier tot acht meter. De diepte van de kuilen verschilt. Soms is het slechts 20 cm, maar er zijn ook kuilen bij van een meter diep. De kuilen hebben vaak een vlakke bodem. Er zijn langs de lange zijden, inhammen gegraven, waarin de kookvuren werden aangelegd. De inhammen leverde een soort dammetjes op (van 20 tot 60 cm breed), waarop vermoedelijk een constructie aanwezig was om pannen op het vuur te kunnen zetten. Paalsporen rondom en in de kuilen geven aan dat de keukens (deels) overdekt zijn geweest. Van een omringend wallichaam, zoals bekend is uit instructieboeken, is uiteraard geen spoor aangetroffen.

Onderscheid is gemaakt tussen twee typen keukens. Er is sprake van een rij keukens, die dicht op elkaar of over elkaar heen liggen. Dit lijken voornamelijk keukens van hetzelfde type te zijn, hoewel de exacte opbouw onduidelijk blijft. Deze keukens worden oversneden door een ander, later, type keuken, die iets noordelijker liggen. Aangezien ze de andere keukens oversnijden én in het verlengde liggen van de rijen manschappen-barakken, behoren deze keukens waarschijnlijk tot het barakkenkamp (hoofdstuk 7.3.3).

Linie van de noodbarakken

Het jaar 1804 was een regenachtig jaar, met name juli en augustus. Het werd zo erg dat besloten werd om een extra linie van barakken op te richten waar de wapens konden worden ondergebracht, soldaten afwisselend konden slapen, en waar hun spullen konden drogen. Door een historische beschrijving is bekend hoe men zich deze houten barakken met muren van mos, en bedekt met stro visueel moet voorstellen. Ook de inrichting met deuren, tafels en banken wordt beschreven. Uit het archeologisch onderzoek blijkt dat deze barakken vijf palen hebben in de lange zijden, in de korte zijde een middenpaal en ook op de middenlijn een paal. De palen in het midden wijzen op een dakconstructie met een noordwest-zuidoost georiënteerde nok. De barakken zijn circa acht meter lang en vijf meter breed, de deur bevond zich vermoedelijk in de oostelijke hoek van de nokgevel.

Op basis van de ligging behoren de barakken tot het tentenkamp. De barakken liggen tussen de kampwegen van het tentenkamp, steeds ter hoogte van een dubbele rij tenten en van de enkele rijen op de hoeken) (hoofdstuk 7.3.4).

De linie van noodbarakken uit 1804 wordt op de kaart van het barakkenkamp niet meer weergegeven. Waarschijnlijk hebben bouwsels het eerste jaar dus niet overleefd.

Linie van de luitenants- en kapiteins

Zoals de soldatententen liggen ook de tenten van de officieren twee aan twee. Hier is wel meer ruimte tussen de greppels, ze liggen op circa 3,20 m, respectievelijk 7,5 m van elkaar af. De tenten lijken min of meer gepositioneerd ter hoogte van het midden van het looppad tussen de soldatententen (afb. 7.48).

Aan de korte voorzijde (de noordoostelijke kant) van deze tentgreppels zijn rijen paalkuilen van een soort afbakening aangetroffen (afb. 7.49). Dit zijn de kleine tuintjes ter verfraaiing en privacy. Ze waren verschillend van model (vierkant of afgerond) en afmeting. (hoofdstuk 7.2.6)

De linies van luitenants en kapiteins bestaan uit 9 barakken per bataljon. Deze barakken liggen in het verlengde van de rijen manschapsbarakken (afb. 8.22). De twee linies liggen op circa 10 meter van elkaar vandaan.

In bataljon B zijn van zowel de luitenants- als de kapiteinsbarakken sporen aangetroffen van 8 van de 9 gereconstrueerde barakken. De twee barakken die niet zijn aangetroffen, lagen in een zwaar verstoord gebied en buiten de opgegraven zone. In Bataljon C zijn 5 van de 9 luitenantsbarakken aangetroffen. De overige 4 lagen buiten de opgraving. Van de kapiteinslinie ontbreken echter twee barakken, die wel zouden zijn aangetroffen als ze hadden bestaan (afb. 8.22, bijlage 8.4) aangezien hier geen sprak is van oversnijdende sporen of verstoringen. Het is onbekend waarom sporen van deze barakken ontbreken. Het kan zijn dat ze nooit gebouwd zijn maar dat is zeer vreemd gezien in deze rijen wel soldatenbarakken zijn gebouwd. Stonden de kapiteins barakken dus elders opgesteld, en zo ja waarom? Mogelijk vanwege de aanwezigheid van een tuin (zie paragraaf 8.7)? Of was de funderingswijze anders, ofwel zonder ingegraven stijlen? (hoofdstuk 8.5.1)

Linie van stafofficieren

Van tenten van de staf- en hoofdofficieren zijn helaas geen sporen aangetroffen. Onbekend is of de greppels te ondiep zijn uitgegraven door de soldaten, of dat de verstoring van de bovengrond hier dieper reikte.

Van de barakkenzone zijn wel sporen aangetroffen. Deels gaat het om eenzelfde type barak als die van de luitenants en kapiteins. Op de linie van de staf- en hoofdofficieren zijn twee van dergelijke barakken aangetroffen, op de hoeken van de bataljons B en C. In bataljon B zijn daarnaast nog twee grote barakken aangetroffen (afb. 8.32). Hoe de linie er richting het noordwesten heeft uitgezien is niet bekend, omdat het buiten het onderzoeksgebied valt. Mogelijk stond aan deze kant van het bataljon ook een kleine barak op de hoek van de linie. De staf- en hoofdofficierslinie van bataljon C valt wel grotendeels binnen het onderzoeksgebied. Behalve de kleine barak op de hoek van de linie, zijn hier verder geen barakken aangetroffen. Er is wel een omgreppelde structuur aangetroffen, waarvan niet bekend is of het bij het tentenkamp of bij het barakkenkamp hoort (paragraaf 7.8). (hoofdstuk 8.6)

10. Relateer het vondstverspreidingsbeeld aan verschillende zones zoals bekend uit de combinatie van historische bronnen en de aangetroffen structuren. Ga hierbij in op:
    - de indeling in gebruikszones, zoals onderkomens, facilitair (opslag, keukens) enz.
    - de rangen en standen van het kamp
    - het dagelijks leven in het kamp
    - aanwezigheid van ambachtszones

Om deze vraag te beantwoorden zijn voor het merendeel van de vondst categorieën verspreidingskaarten gemaakt op basis van specifieke kenmerken. In het algemeen bleek de verspreiding echter geen direct antwoord op de vraag op te leveren. Steeds weer blijkt dat materiaal met specifieke kenmerken door het hele kamp voorkwam.

Zoals in het knopenonderzoek wordt gesuggereerd, speelt het kampverkeer hierbij een rol (hoofdstuk 12.2.1). Hoewel de meeste manschappen knopen in de manschappenzone zijn gevonden, zijn ze toch ook in ruime mate in de officierszone aangetroffen. En er zijn ook officiersknopen aangetroffen in de manschappenzones. Hierbij moet worden bedacht dat de locatie enkel aangeeft waar de knoop is gevonden. We kunnen uit een dergelijk verspreidingsbeeld dus concluderen dat de officiers regelmatig in de manschappenzones kwamen.

Ook voor de andere materiaalcategorieën geldt, dat de verspreiding van de vondsten op zichzelf niet direct een beeld opleveren van de rangen en standen in het kamp. Luxe aardewerk en glas is zowel in de officieren als in de manschappenzone aangetroffen en ook het 'voedselafval' in de vorm van dierenbotten, zijn verspreid over het kamp aangetroffen.

De verspreiding gaat pas iets zeggen als rekening wordt gehouden met het aantal bewoners van een zone. De manschappen zone was namelijk vele malen dichter bewoond dan de officiers zone. Om dit in beeld te brengen, zijn er berekeningen toegepast op de aantallen vondstmateriaal per zone. Omdat bataljon B het meest uitgebreid is opgegraven, zijn de berekeningen hierop toegepast. De bewonersaantallen van de zones zijn geschat op 720 in de manschappenzone en 35 in de officiers zone (hoofdstuk 10.2.2).

Het aantal vondsten per bewoner heeft vervolgens in een aantal categorieën een duidelijk beeld opgeleverd, zoals blijkt uit de beantwoording van onderzoeksvraag 10.

11. In hoeverre komen de resultaten van de opgraving (structuren en vondstspreiding) overeen, of wijken deze juist af, met de verwachtingen uit het militair-historisch onderzoek? Licht toe en ga specifiek in op de in Austerlitz gelegerde eenheden en de civiele bevolking (verwacht versus aanwezig) en de inrichting van het kamp (overeenkomsten en verschillen).

Structuren

Uit het historisch onderzoek was bekend dat er kookkuilen, houten barakken en tenten waren gebruikt binnen het kamp. Hoe men zich deze structuren specifiek moest voorstellen was echter vrijwel onbekend. Afgezien van een paar tekeningen van een officiersbarak en een opslagloods zijn er geen gedetailleerde afbeeldingen bewaard gebleven. De verwachtingen van het historisch onderzoek werden dus vaak bevestigd maar archeologisch onderzoek gaf bijvoorbeeld aan wat men zich voor moest stellen bij de benaming "barak".

Eenheden

Uit historisch onderzoek is duidelijk geworden welke eenheden gedurende welke periode in het kamp verbleven. Uit 1804 zijn kaarten bewaard gebleven waarop duidelijk aangegeven waar de desbetreffende Franse en Bataafse regimenten/bataljons verbleven. Aangenomen mag worden dat de indeling in 1805 niet wezenlijk anders was. In het opgegraven militaire deel van het kamp verbleef het Franse 11e regiment de ligne infanterie, iets wat ook blijkt uit de honderden knopen die van dit regiment zijn teruggevonden. Anders wordt het voor de jaren daarop. In 1806 en 1807 verbleven volgens historische gegevens enkel nog troepen van het koninkrijk Holland in het kamp. Waar deze gelegerd waren is uit historische bronnen niet op te maken. Uit het archeologisch onderzoek blijkt echter dat deze verbleven ter hoogte van het voormalige Franse deel van het kamp. Aan de hand van de militaire knopen kan herleid worden om welke regimenten het specifiek gaat. Kennelijk waren deze voorheen Franse barakken te prefereren boven die van het Bataafse leger.

Civiele bevolking

Op de kaart van de Marmont wordt het verblijf van de civiele bevolking (de kampvolgers) niet weergegeven. Mogelijk wilde de Marmont het kamp geordender doen voorkomen dan het in werkelijkheid was. Hun verblijf wordt gelukkig wel duidelijk gemaakt op de kaart Plan General uit 1804. Hierop staat een wegtracé aangegeven met de benaming "traiteurs limonadiers et marchants". Langs deze weg hadden de kampvolgers dus hun nering en onderkomen. Uit krantenberichten is bekend dat langs deze weg tenten stonden opgesteld waar dagjesmensen en bezoekers drank, souvenirs en eten konden kopen. Uit het archeologisch onderzoek blijkt dat de onderkomens van de kampvolgers bestonden uit plaggenhutten. Sporen van tenten, die er dus zeer waarschijnlijk hebben gestaan, zijn niet teruggevonden. In dit geval vullen historische en archeologische gegevens elkaar goed aan.

Archeologische en historische gegevens vullen elkaar aan, gezamenlijk is sprake van een meerwaarde. Soms is de ene bron duidelijker, soms de ander. Wat betreft de inrichting van het kamp (zie ook de beantwoording van vraag 9) kan gesteld worden dat de archeologische gegevens zeer goed overeenkomen met de historische kaarten. Op deze kaarten worden "kleine onregelmatigheden" in de indeling echter niet weergegeven. Hierbij kan bijvoorbeeld worden verwezen naar een ontbrekende officiersbarak of het voorkomen van een grote tuin ter hoogte van de linie van de stafofficieren.

12. Uit het proefsleuvenonderzoek van BAAC uit 2015 bleek dat er sprake is van sporen die elkaar oversnijden. Zijn er aanwijzingen voor een fasering van het kamp? Waar bevinden deze sporen/ faseringen zich ruimtelijk gezien? Hoe valt de fasering te interpreteren? Is er in de tweede fase sprake van een radicaal veranderde indeling?

Een fasering van het kamp was bekend uit historische bronnen (waaronder kaartmateriaal), waarin sprake was van een tentenkamp uit 1804 en de bouw van een barakkenkamp in 1805.

Bij het archeologisch onderzoek werden sporen die gerekend worden tot de fase van het tentenkamp, oversneden door sporen behorend tot het barakkenkamp. Talrijke tentgreppels worden oversneden door paalkuilen van barakken. Ook in de kookkuilen is een fasering zichtbaar die deels gerelateerd kan worden aan het tenten- barakkenkamp.

Bij de inrichting van het barakkenkamp (tweede fase) is de indeling niet echt veranderd. Barakken zijn natuurlijk anders van vorm en omvang dan tenten. Ook de aantallen structuren verschillen per fase, maar het zijn geen wezenlijke verschillen.

13. Wat zijn de overwegingen die ten grondslag hebben gelegen aan de manier waarop het kamp is ingericht?

Vanaf begin 17e eeuw ontstonden lineair ingerichte kampementen, dit als gevolg van de steeds grotere veldlegers. Op den duur kristalliseerde zich een kampindeling uit die als voornaamste grondslag had dat een kamp de opstelling op het slagveld moest weerspiegelen. Dit betekende dat de soldaten voorop werden geplaatst, richting de vijand, daarachter kwamen de officieren (oplopend in rang). Achteraan bevond zich de generale staf. Problematisch was de plaatsing binnen een kamp van diegenen die niet "netjes" in voorgenoemde militaire hiërarchie pasten; wasvrouwen, muzikanten, kleermakers, wapensmeden enzovoorts. De kampindeling wilde vooral op deze punten nogal eens wisselen, al naar gelang de nationaliteit, omstandigheden, periode en ondervindingen.

Een uitgangspunt dat vanaf 1750 steeds belangrijker werd was dat een militair kamp moest voldoen aan een aantal vereisten op het gebied van hygiëne en geneeskundige verzorging. Men had uit ervaring ondervonden dat in oorlogen meestal meer soldaten stierven aan allerlei ziekten en gebrekkige behandeling van verwondingen dan door oorlogshandelingen zelf. In 1788 verscheen een algemeen militair handboek waarin ook aanbevelingen op medisch gebied en adviezen voor de inrichting opgenomen waren. Het was getiteld Was ist jedem Officier während eines Feldzugs zu wissen nöthig en werd geschreven door Heinrich Medicus. Volgens hem had het de voorkeur om een kamp te bouwen op zandgrond vanwege de snellere afwatering en omdat dit relatief schone grond was met weinig humus (ziektekiemen). Tevens gaf hij praktische aanwijzingen voor een doelgerichte en praktische inrichting van het kamp met systematische en doordachte details voor de opstelling van tenten met voldoende tussenruimte, geweermantels, keukens, kookgaten, slachtplaatsen, latrines et cetera. Alles bedoeld om een kamp overzichtelijker, efficiënter, meer hygiënisch en veiliger te maken tijdens het gebruik.

In dit soort werken is er ook aandacht voor de keuze van een terrein, in het bijzonder de ligging, bereikbaarheid en gesteldheid daarvan. Bovendien werd in beschouwing genomen hoe het kamp gelegen was ten opzichte van de omgeving met inschatting van de mogelijkheden om het kamp te fourageren. Tot diep in de negentiende eeuw

waren er in ons land nog niet veel verharde wegen. Wegen waren doorgaans slechts primitieve verbindingen. Het waren klei-, zand- of veenwegen die in de zomer veranderden in moeilijk begaanbare mulle wegen en in de winter tot een modderbrij. Binnenvaartschepen en trekschuiten waren in het natte Nederland veruit de belangrijkste transportmogelijkheden. We zien met name bij de Fransen een ontwikkeling die gebaseerd is op deze militaire beginselen en die vanaf ongeveer 1800 ook veelvuldig werd vastgelegd in instructies voor de infanterie, cavalerie en de artillerie. Deze Franse voorschriften, waarvan de voornaamste zijn door Leclerc (1806) en Bardin (1813), kregen veel navolging in Europa, zo ook in ons land.

- *Specifieke sporen en structuren*

14. Zijn er, zoals volgens de kaart van de Marmont aannemelijk is, waterputten aanwezig binnen het plangebied? Zo ja, hoe zijn deze opgebouwd, waarmee zijn deze opgevuld en afgedekt? Hoe diep zijn de waterputten?

Zoals op de kaarten aangegeven, had elk bataljon een waterput. Deze waterputten waren bijzonder diep, waardoor het niet mogelijk was ze helemaal te couperen. In bataljon A, B en C zijn de waterputten gecoupeerd voor zover dat mogelijk was. Hierbij werd de schacht van de put net waargenomen. De waterput van bataljon C is vervolgens mechanisch geboord, tot op de bodem van de put. Dit was op een diepte van 14 m beneden maaiveld.

Bij het couperen zijn geen restanten van een bakstenen schacht, houten bekisting of pompbuis aangetroffen. Alles is bij de ontmanteling van de putten verwijderd. In de coupe was dan ook een grote uitgraafkuil zichtbaar, tot twee meter onder het vlak.

De waterputten worden beschreven in hoofdstuk 7.2.5.1.

15. Is er sprake van houten barakken? Of zijn de onderkomens (deels) in steen, of plaggen opgebouwd geweest?

De sporen van de barakken bestaan uit paalkuilen, wat aangeeft dat ze een houten skelet hadden. Van de muuropbouw zijn bij de soldatenbarakken (en het merendeel van de officiersbarakken) geen sporen aangetroffen. Uit historische bronnen weten we dat de barakken waren gebouwd van sparrenhout en heideplaggen. Het is aannemelijk dat de wanden waren opgetrokken van heideplaggen. Paalsporen langs de wanden van de barakken doen vermoeden dat de heideplaggen op hun plek zijn gehouden door dunne wandstijlen. In hoofdstuk 8.3.2 wordt de constructie van de manschappenbarakken beschreven.

Eén van de officiersbarakken (kapiteinsbarak structuur 2216) had een ingegraven plaggenwand (afb. 8.28), waardoor de opbouw van een dergelijke wand kan worden waargenomen. In de restanten van de wand is zichtbaar dat er plaggentegels van 40x40 cm zijn gebruikt, die op elkaar zijn gestapeld (hoofdstuk 8.5.2). Het is goed mogelijk dat de wanden van de soldatenbarakken op dezelfde wijze zijn opgebouwd, alleen zijn ze niet ingegraven.

De vondstspreiding van mortel en baksteen duidt op het bestaan van gemetselde structuren ter hoogte van de officiersbarakken, maar hoe die eruit zagen is onbekend (hoofdstuk 20).

16. Wat kan worden afgeleid over de locatie, afmetingen en de constructie van barakken op basis van de sporen en het vondstmateriaal (verspreiding spijkers / bouwmateriaal als baksteen en dakpannen)? Neem bij de beantwoording ook de verspreiding van baksteen- en dakpanmateriaal, deur- en raambeslag en ruitglas mee.

In de manschappenzones van de bataljons is, op basis van de paalsporen, de inrichting van deze zone in het barakkenkamp herkend. De soldatenbarakken zijn opgesteld in negen rijen van vier barakken achter elkaar, wat per bataljon betekent dat er 36 barakken voor de manschappen aanwezig waren (bijlage 8.2).

De soldatenbarakken waren bijna vierkante gebouwen van 7,30 x 6,50 m (gemeten tussen de palen). Op de hoeken stond een enkele paal en in drie van de vier gevel dubbele palen (afb. 8.10 en afb. 8.11). Deze palen staan soms in één kuil en soms in aparte kuilen. In de westelijke wand was een enkele paalkuil aanwezig.
De barakken hadden een houten skelet, wanden van plaggen en vermoedelijk een strodak. Op basis van de configuratie van de paalkuilen was dit waarschijnlijk een zadeldak. Door de barakken met elkaar te vergelijken, is een reconstructie gemaakt van het binnenwerk van de barakken (afb. 8.16). Dit wordt verder uiteengezet in hoofdstuk 8.3.3.

De verspreiding van bakstenen geeft aan dat de officiersbarakken mogelijk (deels) gemetselde structuren bevatten (mogelijk schoorstenen). Hiervan zijn echter geen sporen terug gevonden. Dakpannen komen dusdanig weinig voor dat het onaannemelijk is om te denken aan pannendaken. De dakbedekking moet van stro of riet zijn geweest. De aangetroffen bakstenen en dakpannen worden beschreven in hoofdstuk 20.3.

Uit de aanwezigheid van vensterglas kunnen we opmaken dat de barakken in het kamp van zowel de soldaten als de officieren voorzien waren van ramen. Hoe groot deze ramen waren en hoeveel ramen er in een barak zaten, weten we niet op basis van het glas. Er konden geen complete ramen worden gereconstrueerd. Uit de verdeling van het aantal fragmenten vensterglas per barak blijkt dat hoger in de hiërarchie meer vensterglas per barak is aangetroffen. Het vensterglas wordt beschreven in hoofdstuk 21.3.2.

Er zijn verspreid over het kamp krammen en honderden ijzeren spijkers gevonden. De verspreiding is zodanig dat mag worden aangenomen dat deze deel uitmaakten van de constructie van de barakken. Naast spijkers zijn ook de nodige delen van deur- en raambeslag, en hang- en sluitwerk gevonden; gehengen, scharnieren, sloten en sleutels. Een duidelijk onderscheid tussen de manschappenzones en die van de officieren, dus in de eventuele uitvoering van de barakken, valt op basis van de verspreidingskaarten niet te maken.

17. In het proefsleuvenonderzoek zijn greppels gevonden die door hun vorm als tentgreppels zijn geïnterpreteerd. Wat zijn de afmetingen van deze greppels en wat zegt dit over de afmetingen van de tenten zelf? Wat zeggen de vondstverspreiding over de indeling en het gebruik van deze tenten? Waar lagen de openingen, waar sliep men, waar was de uitrusting opgeslagen, enz.?

De tentgreppels waren vaak duidelijk zichtbaar in het sporenvlak (afb. 7.27, bijlage 7.4), doordat ze zich licht aftekenden in de donkere ondergrond. Bij het couperen werd duidelijk dat ze over het algemeen slechts enkele centimeters (2 tot 6 cm) diep bewaard zijn gebleven, met uitzonderingen van 10-16 cm diep. Ze hebben een afgeronde bodem (afb. 7.19).

De manschappen in een bataljon waren gestationeerd in een linie met een frontbreedte van 85 meter en een diepte van 35 meter. Hoewel lang niet alle tentgreppels zijn aangetroffen, is een duidelijk patroon te herkennen in de plaatsing van de tenten. Per bataljon zijn 80 tenten geplaatst, in zeven dubbele rijen (twee tenten naast elkaar) van vijf tenten, met aan beide flanken een enkele rij (afb. 7.20. Ofwel 16 rijen van 5 tenten; in totaal 80 tenten.

De aangetroffen tentgreppels omvatten een ovaal terrein, waarbinnen een tent met halfronde uiteinden zal hebben gestaan. De greppels zijn slechts enkele keren compleet aangetroffen. Over het algemeen zijn de greppels gereconstrueerd op basis van aangetroffen fragmenten (afb. 7.25, bijlage 7.4).

De beschikbare ruimte binnen de omgreppeling bepaalt welke (maximale)afmeting de aanwezige tent zal hebben gehad. Dit is niet voor alle tentgreppels gelijk. De lengte binnen de omgreppelingen varieert van 335 tot 520 cm en de breedte van 210 tot 350 cm.

Op basis van deze gegevens kan worden geconcludeerd dat er waarschijnlijk tenten van verschillende afmetingen zijn gebruikt:

- tenten van maximaal 335x240 cm (lxb): mogelijk 5-manstenten
- tenten van maximaal 390x260 cm (lxb): 10-mans tenten

Bij deze afmetingen wordt uitgegaan van tenten met afgeronde zijden in de lengte en dus een ovaal grondplan, zoals bekend is van de 10-persoons tenten

Gezien de grote hoeveelheid sporen van het tenten- en barakkenkamp over elkaar heen, is het niet mogelijk om vondsten specifiek aan de tenten toe te kennen. Een uitzondering hierop vormen een klein aantal ijzeren tentharingen en metalen verbindingsringen, die gebruikt zijn om tentstokken aan elkaar te koppelen. Van de binnenindeling van de tenten zijn geen sporen terug gevonden en ook de vondsten bieden hier dus geen duidelijkheid. De tenten van de manschappenzone worden verder beschreven in hoofdstuk 7.2.4.

Van de officierstenten zijn ook alleen de greppels terug gevonden. Zoals de soldatententen liggen ook de tenten van de officieren twee aan twee. Hier is wel meer ruimte tussen de greppels, ze liggen op circa 3,20 m, respectievelijk 7,5 m van elkaar af. De tenten lijken min of meer gepositioneerd ter hoogte van het midden van het looppad tussen de soldatententen (afb. 7.48).

De tenten van de luitenants en van de kapiteins waren groter dan die van de manschappen. Binnen de ovale omgreppeling was ruimte beschikbaar van circa 5,40 x 4,00 m, wanneer wordt uitgegaan van een ovale tent. Een kapiteinstent met afmetingen zoals in Naarden (5,73 x 3,93 m) zou hier net niet goed binnen de tentgreppels hebben gepast. De rechthoekige luitenantstenten uit Naarden (2,61 x 2,61 m) pasten wel prima binnen deze omgreppeling.

De officierstenten worden verder beschreven in hoofdstuk 7.2.6.

18. Hoe zien de keukens eruit en is er sprake van een fasering?

De keukenkuilen zijn herkend als een lange baan van grote kuilen, in min of meer terugkerend patroon van breed naar smal (afb. 7.38). Op het eerste vlak waren nauwelijks grenzen of oversnijdingen te herkennen en leek het vaak op grote lange kuilen. Bij het couperen en verdiepen van het vlak is wel een onderscheid tussen twee types keuken herkend. Er is sprake van een rij keukens, die dicht op elkaar of over elkaar heen liggen. Dit lijken voornamelijk keukens van hetzelfde type te zijn. Deze keukens worden oversneden door een ander type keuken, die iets noordelijker liggen. Aangezien ze de andere keukens oversnijden én in het verlengde liggen van de rijen manschappen-barakken (afb. 7.39), behoren deze keukens waarschijnlijk tot het barakkenkamp.

Bij het merendeel van de keukens uit het tentenkamp (en dus mogelijk het barakkenkamp) kan de opbouw afgeleid worden uit het spoor. Er zijn langs de lange zijden, inhammen gegraven, waarin de kookvuren werden aangelegd (afb. 7.41). Deze stookplekken zijn te herkennen aan oranje verkleurd zand (afb. 7.42). De inhammen leverde een soort dammetjes op (van 20 tot 60 cm breed), waarop vermoedelijk een constructie aanwezig was om pannen op het vuur te kunnen zetten. In de kuilen is op de bodem vaak een dicht aangedrukte vloervulling, ofwel 'looplaag' aangetroffen. Het is niet duidelijk hoe deze keukens verder waren opgebouwd. Van een omringend wallichaam, zoals bekend is uit instructieboeken, is uiteraard geen spoor aangetroffen. De vele plaggen die zijn aangetroffen in de vullingen van de keukenkuilen, zouden echter wel een restant kunnen zijn van een dergelijke wal. Deze is dan bij de ontmanteling in de kuilen geduwd. Paalsporen rondom en in de kuilen geven aan dat de keukens (deels) overdekt zijn geweest. Hier is echter geen regelmatige structuur in te ontdekken.

In de lange reeks kuilen zijn dus verschillende keukens onderscheiden. De breedte van deze keukens is steeds tussen de twee en drie meter (afb. 7.43). De lengte varieert van vier tot acht meter. De diepte van de kuilen verschilt. Soms is het slechts 20 cm, maar er zijn ook kuilen bij van een meter diep. De kuilen hebben vaak een vlakke bodem en zijn gelaagd gevuld. Soms is er een duidelijke aslaag (afb. 7.42) op de bodem (boven de verkleurde grond van de stookplaatsen) aanwezig (maar het komt ook voor dat de kuil is gevuld met een rommelige laag, waarin restanten plaggen en as vermengd zijn met zand.

De keukens van het tentenkamp worden verder beschreven in hoofdstuk 7.3.3.

De keukens uit het barakkenkamp zijn herkenbaar aan de paalstellingen en de aanwezigheid van plaggen in de kuil, als versteviging van de wand. Doordat deze keukens niet oversneden worden, zijn ze beter te herkennen dan de keukens uit het tentenkamp. De keukens zijn niet allemaal evengoed bewaard gebleven, maar door alle structuren met elkaar te vergelijken, is een reconstructie mogelijk (afb. 8.19, bijlage 8.3).

Deze keukens bestonden uit een rechthoekige kuil met plaggenwanden. Op deze plaggenwanden zijn, in ieder geval aan de noordzijde, kookvuren aangelegd, te herkennen aan verbrandde grond (afb. 8.20). Mogelijk waren er ook kookvuren aanwezig op de zuidelijke plaggenwand. Deze plaggenwand is echter nauwelijks intact waargenomen.

Rondom de kuil zijn paalkuilen aangetroffen (bijlage 8.3, o.a. str. 183 en 1175), die wijzen op een volledige overkapping. De keukenkuil was 4,5 bij 3 m inclusief de plaggenwand van 20 tot 50 centimeter breed. De overkapping waaronder de keuken lag, was 5 x 3,6 m, met aan de noordzijde een uitstekend afdak van 1 m diep.

De keukens uit het barakkenkamp komen aan de orde in hoofdstuk 8.4.2.

19. Is er sprake van afvalkuilen binnen het kamp? Of wijst het archeologische onderzoek erop dat het kamp bewust 'schoon' werd gehouden?

In het hele kamp zijn diepe kuilen gevonden (soms tot 180-200 cm diep) waarvan de functie onduidelijk is (hoofdstuk 4). Vooral in de manschappen linie zijn veel (520) diepe kuilen gegraven. Voor een deel bevinden deze kuilen zich tussen de barakken, maar soms liggen ze ook op locaties waar op basis van de (re)constructie van de barakken de kampstraat tussen de barakken wordt verwacht (afb. 8.5 en afb. 8.6). In de kuilen zijn losse vondsten gedaan, maar

bij lange na niet genoeg om ze als echte afvalkuilen te interpreteren. Een verklaring van deze kuilen zou kunnen zijn dat ze gegraven zijn voor zandwinning, voor schoon zand voor op de vloeren van de barakken en op de kampstraten (hoofdstuk 8.3.1).

Echte afvalkuilen zijn niet aangetroffen binnen het kamp. Het afval van het kamp moet dan ook wel afgevoerd zijn. Hoewel er heel veel materiaal is aangetroffen bij de opgraving, reflecteert dat niet de hoeveelheid afval die de grote hoeveelheid bewoners verzameld zullen hebben in de jaren dat het kamp in gebruik is geweest. Het afval zal dus tussentijds afgevoerd zijn.

De aangetroffen dierenbotten bevestigen dit: Aangezien het skelet van één rund naar verwachting 150 skelet-elementen bevat (zie tabel 23.2), betekend dit dat elk bataljon jaarlijks ongeveer 44.250 botten moest hebben gekregen. Hoewel het legerkamp vijf jaar heeft bestaan, is het effectief 1½ jaar in gebruik geweest. Dit betekend dat ieder bataljon in totaal ongeveer 66.375 botten moest hebben gekregen. Wanneer dit aantal in perspectief wordt geplaatst met de 1.224 opgegraven skeletelementen van bataljon B, laat het zien dat er slechts een fractie van het verwachtte aantal is gevonden. Zelfs wanneer ervanuit wordt gegaan dat alle skeletelementen tussen 1-10% compleet zijn, worden er nog steeds meer dan 3.600 skeletelementen verwacht. Deze discrepantie bevestigd dat het legerkamp genoot van een goed geordende afvalhuishouding en dat vrijwel al het resterende slacht- en kookafval werd afgevoerd (hoofdstuk 23.3.1).

20. Zijn er aanwijzingen voor de aanwezigheid van latrines? Zijn deze geconcentreerd gelegen, of was dit iets dat per barak of tentplaats is aangelegd?

Op de historische kaarten staat een linie van latrines voor de soldaten ten noorden van de appélplaats aangegeven en vallen dus buiten het onderzoeksgebied (de grens van het onderzoeksgebied ligt over de appélplaats) (hoofdstuk 7.2.1).

De officieren hadden eigen latrines, die officieel op 30 tot 36 m afstand van de linie van de stafofficieren zou moeten liggen. Dit betekent dat dit aan de zuidzijde net buiten of net binnen het onderzoeksgebied zou vallen. Grote kuilen die eventueel in aanmerking zouden komen en die op ongeveer de juiste afstand van de staflinie lagen, zijn kritisch bekeken, maar geen van de kuilen had een vulling die in verband kan worden gebracht met een functie als latrine (hoofdstuk 7.2.8.1).

21. Is er sprake van een weg(verharding) tussen de barakken? Hoe is deze opgebouwd?

Omdat de plaatsing van de soldatententen en -barakken konden worden vastgesteld, is duidelijk geworden waar de looppaden binnen het kamp (of in ieder geval binnen de manschappenzone) zich bevonden.

In het tentenkamp lagen de kampstraten tussen de dubbele rijen tenten. Hierover konden de soldaten vanuit hun tenten richting het oefenterrein en de latrines in het noorden en richting de keukens in het zuiden lopen. Deze straten waren 2 m breed. Langs de straten van bataljon A zijn op sommige plekken duidelijke afwateringsgreppels aangetroffen, tussen de tenten en aan beide zijden van de paden (afb. 7.23). Deze greppels zijn alleen aan de westzijde van bataljon A aangetroffen, wat doet vermoeden dat het hier natter was dan in de rest van de opgegraven bataljons. (hoofdstuk 7.2.4).

In het barakkenkamp liepen de kampstraten (circa 5,50 m breed) tussen de rijen barakken door liepen. Afwateringsgreppels zijn hier veel minder aangetroffen.

In de manschappenzone zijn een grote hoeveelheid grote diepe kuilen aangetroffen die, vanwege het ontbreken van grote hoeveelheden vondstmateriaal, niet als afvalkuil zijn geïnterpreteerd. Een verklaring van deze kuilen zou kunnen zijn dat ze gegraven zijn voor zandwinning, voor schoon zand voor op de vloeren van de barakken en op de kampstraten. In ego-documenten wordt herhaaldelijk gesteld dat de straten bestrooid waren met wit zand. (hoofdstuk 8.3.1).

22. Zijn locaties aan te wijzen waar paarden werden gestald, verzorgd en gevoed? Is er sprake van hooibergen? Werd er mest (al dan niet tijdelijk) opgeslagen voor bemesting van (moes-)tuinen?

Er zijn geen sporen gevonden die worden geïnterpreteerd als paardenstalling, hooibergen of mestopslag.

23. Zijn er sporen aanwezig uit de periode van de sloop en het hergebruiken van de bouwmaterialen, kort na het verlaten van het Franse Kamp, bijvoorbeeld in de vorm van uitbraaksleuven? Zijn alle palen uitgegraven? Wat is de jongste datering van de vondsten uit de uitbraaksporen? Wat is de jongste datering van de vondsten die behoren tot de herinrichting van het kampterrein als bouwland?

In het kamp zijn duizenden sporen gevonden die gerelateerd kunnen worden aan de sloop en het hergebruik van materialen nadat het kamp was opgeheven. Gevonden zijn keukens gevuld met heideplaggen van ingestorte muren, duizenden uitgetrokken paalgaten van barakken waar geen hout meer aanwezig. Deze sporen dateren archeologisch gezien uit het begin van de 19e eeuw en afgaande op historische bronnen merendeels uit 1808 toen de barakken werden verkocht. Uit de periode rond 1814 zijn knopen gevonden van het Garnizoens-Bataljon en de Genie. Het is aannemelijk dat de Genie werkzaamheden heeft verricht op de locatie van Camp d'Utrecht, naar alle waarschijnlijkheid in de context van de oprichting van het nieuwe kamp bij Zeist (Soesterberg) in 1818, voor het recupereren van bouwmaterialen. Het is dan ook aannemelijk dat leden van het Garnizoens-Bataljon geholpen hebben bij deze werkzaamheden en/of gediend hebben als bewaking van het terrein.

De jongste vondsten die een begindatering van het bouwland geven zijn niet nader te dateren dan begin 19e eeuw.

24. Zijn er archeologische resten te duiden die wijzen op een fysieke begrenzing van het kamp (greppels, heiningen, etc.), zo ja, welke?

Er zijn geen sporen van afscheidingen gevonden tussen de verschillende gebruikszones of tussen de verschillende bataljons. De grenzen zijn vastgesteld op basis van een onderbreking in structuren of sporendichtheid.

25. Hoe werd het landschap om het kamp gebruikt? Was er bijvoorbeeld naast heide lokaal sprake van de verbouw van groenten of andere gewassen in bijvoorbeeld tuinen? In historische bronnen staat aangegeven dat er sierbeplanting aanwezig was, zijn hier ook sporen aan te koppelen (bijvoorbeeld boom- of plantgaten of greppels voor de aanplant van hagen)?

De onderzoeksgebieden lagen midden op het kamp, waardoor geen beeld is verkregen van het landschap rondom het kamp. Geen van de gewaardeerde botanische monsters bevatte analysewaardige botanische resten. Het palynologisch onderzoek heeft uitgewezen dat het kamp inderdaad is aangelegd op een heideterrein. Bomen waren niet aanwezig, althans niet vlakbij (hoofdstuk 25.4).

Naast kleine afzettingen die als kleine tuintjes zijn geïnterpreteerd, is er ook een grotere tuin structuur aangetroffen (hoofdstuk 8.7). Op de linie van de officieren in bataljon C is een terrein afgebakend met een greppel van circa 40 cm breed en 20 tot 30 cm diep (structuur 1225, afb. 8.34). Deze omgreppeling is aan de zuidzijde verstoord door de woning aan de Dirkje van Barneveldweg. Het is dan ook onduidelijk hoe groot het omgreppelde gebied oorspronkelijk was.

In de noordzijde is een opening in de greppel aanwezig. Hier is het afgebakende terrein 15 meter breed. Na negen meter wijkt de oostelijke zijde naar buiten tot een breedte van 20 meter. De greppel loopt daarvandaan verder recht naar achteren, tot de verstoring. Langs de greppel zijn palen ingegraven (tot 40 – 60 cm onder het vlak), om de twee meter. Een aantal hiervan zijn recent verstoord. In het midden van de omgreppeling zijn kuilen aangetroffen in een symmetrische configuratie (afb. 8.34). Het gaat om smalle kuilen (circa 30 cm diameter) met een homogene, humeuze vulling van 303 tot 50 cm diep.

Tegenover de ingang van de greppel is een deel van een smal (circa 10 cm), ondiep greppeltje aangetroffen in een rechte vorm met een ronding er in. Achter dit greppeltje ligt een kuil van 60 x 75 cm en 47cm diep, in het midden van de configuratie van sporen.

De symmetrische tuinarchitectuur doet denken een klassieke barok tuin waarbij sprake is van een centrale as, zoals een looppad, met aan weerszijden daarvan een krullende symmetrische belijning die halfcirkelvormig wordt afgesloten met een zogenoemde exedra.

Sporen van een centraal pad zijn niet teruggevonden. Waarschijnlijk was het smalle greppeltje van de exedra, aan het noordelijke uiteinde, de funderingsgreppel van een opbouw. De locatie van de kuil voor de exedra, doet vermoeden dat het bij de indeling hoort. Mogelijk heeft hier iets gestaan, misschien een beeld? Het is mogelijk dat sporen het resultaat zijn van de aanplant van boompjes, waartussen bijvoorbeeld planten in potten hebben gestaan (afb. 8.36).

Het kan zijn dat er meerdere prieeltjes achter elkaar hebben gestaan, maar het is ook mogelijk dat er kleine boompjes zijn gebruikt om een soort zitjes af te bakenen. De meeste ruimte voor een zitje, mogelijk onder een prieel, bevond zich in de zuidelijke ronding. Daarvandaan keek je dan richting het noorden, naar de exedra. De tuin was afgebakend door een greppel, mogelijk een funderingsgreppel voor een schutting of ander soortige afzetting.

■ *Materiaal specifieke vragen*

26. Wat is het herkomstgebied van het vuursteen dat is gebruikt voor de vuurketsen ?

Vuursteengeweren werden van de 17e tot en met het midden van de 19e eeuw overal in Europa gebruikt. Om een geweerkogel af te vuren werd gebruik gemaakt van een mechanisme waarbij een vuursteen, gezet in een loden houder, tegen een slagpin sloeg waarna vervolgens vonken ontstonden die het kruit in een pannetje deed ontbranden Deze vlam zette een ontbranding in werking die de kruitlading en de kogel in de loop deed voortstuwen. De vuurstenen, in het archeologisch jargon vuurkets genoemd, hadden een beperkte gebruiksduur. Omdat ze in grote hoeveelheden werden geproduceerd en onvergankelijk zijn worden ze vaak gevonden. Als vuurstenen bestemd waren voor het Franse leger werden de vuurstenen aan drie zijden steil geretoucheerd. De achterzijde en de zijkanten van de vuurstenen zijn dus steil geretoucheerd waardoor één scherpe slagzijde overbleef. Ieder jaar werden er miljoenen van dergelijke vuurstenen geproduceerd om aan de vraag te voldoen. Met name Frankrijk was in de 18e en begin 19e eeuw de grootste leverancier van vuurstenen voor (centraal) Europa. De Franse vuursteen werd gemijnd in de buurt van het Franse dorp Meusnes in de Cher vallei (departement Loir et Cher). Ook in andere dorpen langs de Cher, zoals St. Aignan, Couffy, Valençay en Lye, werd overigens deze vuursteensoort gewonnen. Aangezien de productie in de andere dorpen op kleinere schaal plaatsvond is de naam Meusnes synoniem geworden voor deze vuursteensoort. De vuursteen uit Meusnes bezit (over het algemeen) een honingachtige kleur, met witte slierten doortrokken, ook wel silex blonde genoemd.

In Camp d'Utrecht zijn 99 vuurstenen voor geweren gevonden. Eén exemplaar uitgezonderd betreft het vuurstenen afkomstig uit Meusnes. De vuursteen(houders) variëren sterk in afmetingen. Sprake is van meerdere typen dan wel groepen vuurstenen. Dit wijst er op dat tijde van het kamp verschillende geweren in gebruik waren. Aangenomen mag worden dat de Franse 1e divisie goed (uitsluitend) voorzien was van het standaard geweer model 1777 corrigé. Zeer waarschijnlijk was het dus het Hollandse leger dat verschillende geweren in gebruik had (in dit deel van Camp d'Utrecht in 1806-1807).

27. Kan op basis van de aangetroffen kleipijpen iets gezegd worden over het gebruik en de distributie van deze gebruiksartikelen? Is sprake van veel dezelfde pijpmakersmerken die kunnen duiden op lokale verkoop van grote centraal ingekochte partijen? Welke voorkeuren hadden de militairen in het gebruik van kleipijpen? Waren ze hier zuinig op (bijvoorbeeld inkorten en slijpen van steel)? Welke kwaliteit hadden de pijpen?

Kennelijk werd door het hele kampement gerookt. De pijpen waren doorgaans van een goede kwaliteit en werden waarschijnlijk als losse exemplaren verkocht vanuit de in het kampement aanwezige herbergen en kantines en door marketentsters die zich overal in het kampement begaven. Op basis van de aantallen en de ruime verspreiding van de kleipijpen kan geconstateerd worden dat roken bij de dagelijkse gang van zaken in het kampement behoorde. Rookpijpen waren artikelen die na een of meerdere keren gebruik werden weggegooid. Uitzondering hierop zijn de porseleinen pijpen maar daar zijn er maar een paar van gevonden.

Een evident verschil, wat kwaliteit betreft, tussen manschappen en officieren is niet zichtbaar. In Austerlitz stamt het grootste deel (84%) van de kleipijpen uit Gouda, daarnaast zijn pijpen afkomstig uit Utrecht (3%), Gorinchem (2 exemplaren), en Alphen aan de Rijn (enkele exemplaren). Ruim 10% zijn imitaties mogelijk afkomstig uit Groningen of uit Hamburg en in een enkel geval zelfs België. In totaal zijn 73 verschillende Goudse hielmerken gevonden. Ter vergelijking; in de periode 1804-1808 waren 232 hier merken in productie. Geen enkel merk is goed vertegenwoordigd in het kamp.

28. Wat is het muntbeeld? Kan op basis van de slijtage van de munten in relatie tot de omloopsnelheid iets worden gezegd over de soldijbetalingen? Wat zijn de herkomstgebieden? Welke waarden vertegenwoordigden zij? Is sprake van muntdepots/'schatvondsten'? Zijn er aanwijzing voor het gebruik van muntgeld als speelattribuut?

In totaal zijn 1051 munten gevonden die die gedetermineerd kunnen worden naar periode, denominatie en/of herkomst én stammen uit de periode voor de beëindiging van het reguliere gebruik van het kamp. Van deze munten kunnen 1026 munten ofwel toegewezen worden aan de 16e (n=1), 17e (n=77) of 18e eeuw (n=949) (n totaal=1027). Klein kopergeld domineert het muntbeeld (94,9%) (zie tabel 11.4). Zilveren munten vormen 4,8% van het bestand.

Herkomst

De munten zijn overwegend afkomstig uit de Republiek, hoewel het aantal buitenlandse munten behoorlijk groot is. Buitenlandse munten zijn afkomstig uit Frankrijk, Duitse rijk, Luik, Spaanse Nederlanden, Spanje, en Zweden.

Binnen het kamp is een kleine 'schatvondst' gedaan: een leren beurs gevuld met 19 munten. Het beursje toont in het klein wat de gehele opgraving laat zien, een buitengewoon groot aandeel kleingeld met een behoorlijk percentage uitheemse munten.

Een merkwaardig fenomeen zijn een vijftiental doorboorde munten. Naar een goede verklaring is het gissen. De betreffende munten zullen niet als hanger zijn gebruikt en ook het controleren van muntmetaal en gehalte lijkt bij dit kopergeld niet aan de orde. Was het om een groter aantal koperen munten bij elkaar te rijgen? Of dienden deze mishandelde munten als fiches bij het (kaart)spel? De drie tot vijf aangetroffen rekenpenningen zouden zo ook gebruikt kunnen zijn.

29. Zijn in de corrosie laag om metalen voorwerpen resten van hout, kleding, stro van matrassen of anderszins bewaard gebleven? Wat kan ons dit vertellen over het (leven in) het kamp?

Hout

In totaal zijn 87 fragmenten hout gevonden. De Bataafse en Hollandse manschappen hadden knopen met een houten kern objecten, bij 62 knopen is het hout nog (fragmentarisch) aanwezig. Bekend is dat bij het leren schieten met geweren gebruik werd gemaakt van zogenaamde oefenketsen. Hierbij werd in de loden houder een stukje hout bevestigd in plaats van een vuursteen. In Camp d'Utrecht zijn vijf van dergelijke oefenketsen gevonden, het bleek in alle gevallen om naaldhout te gaan. De overige fragmenten hout zijn in afval- en paalkuilen aangetroffen. De conservering van dit vermolmde hout is zeer slecht te noemen. Bewerkingssporen zijn niet meer aanwezig, tevens is het hout ongeschikt voor dendrochronologisch onderzoek. Eén stuk rondhout (vnr. 211(greenhouse) is van naaldhout, de overige fragmenten zijn niet gedetermineerd op houtsoort. De macroresten uit het grondmonsters tonen aan dat twijgen van heide in de keukens werden gebruikt als brandstof. Voornamelijk zal echter aangevoerd hout zijn gebruikt voor het stoken van de haarden. Nog uit voeren onderzoek naar houtskool, door de Universiteit van Parijs, zal kunnen uitwijzen welke houtsoorten werden gebruikt en in hoeverre dit van invloed was op de wijdere omgeving.

Textiel, vilt, leer en menselijk haar

Resten van kleine stukken kleding zijn in enkele gevallen bewaard gebleven in de nabijheid van metalen objecten. Verspreid over het onderzoekgebied werden daarnaast enkele fragmenten leer en textiel gevonden. Ter hoogte van de manschappen bevonden zich twee kuilen met opvallend veel resten leer, textiel en menselijk haar. Het leer wordt voornamelijk geassocieerd met schoeisel. Veel stukken schoeisel bestaan uit delen van zolen, voorzien van spijkers. Dit is kenmerkend voor militaire schoenen uit de Franse tijd. Bovendien zijn er veel stukken aangetroffen met rijggaten, wat typisch is voor zolen, zowel militair als niet-militair schoeisel. In mindere mate zijn er stukken leer gevonden die onderdeel kunnen zijn van leren riemen zoals rugzakken of patroontassen. Daarnaast zijn er ook ongedefinieerde leerfragmenten aangetroffen. Deze fragmenten kunnen een breed scala aan herkomst hebben, zoals patroontassen, schoenen, riemen, lappen leer voor reparaties, enzovoort.

Het textiel kon worden geïdentificeerd als wol, linnen en vilt. De wollen onderdelen bestaan vermoedelijk uit één blauw stuk saai/serge, een rode bies, fragmenten van bretels en een fragment laken (karsaai/drap). Het linnen bestond uit stukken bretels, een vermoedelijke achterpandzak en vooral veel ongedefinieerd linnen dat onderdeel kan zijn geweest van voeringen, maar ook van gebruikstextiel. Het vilt betreft snijd- en knipafval van hoeden, sommige stukken vilt hebben dan ook gaatjes, snijd- en knipsporen. Iemand in het kamp hield zich dus bezig met het repareren of maken van hoeden. Plukken menselijk haar zullen het resultaat zijn van een knipbeurt.

Stro

Bij 40 gespen en munten zijn stroresten waargenomen. Dit stro zal voornamelijk afkomstig van ligstro, dat werd uitgereikt aan de soldaten om op te slapen Matrassen werden tijdens een veldkampement niet gebruikt; die waren gereserveerd voor de kazernes. Het stro werd dagelijks gelucht om te drogen, maar na enige tijd was het door rotting vergaan en diende het vervangen te worden. Het vermoeden bestaat dat veel van de kuilen in het kamp gegraven zijn om schoon zand te verkrijgen (om uit te strooien op de straten) waarna de kuilen werden gedicht met vuil zand en oud ligstro. Dit kan een verklaring zijn waarom stroresten aan geborgen metaalobjecten kleven.

30. Uit het tot dusver uitgevoerde onderzoek blijkt dat vooral kleine voorwerpen zijn verloren, maar ook is sprake van de vondst van een ijzeren pan en een kanonskogel. Indien dit soort afwijkende 'grote' voorwerpen worden aangetroffen: wat is hiervoor de verklaring?

De grote pan betreft een gamelle afkomstig uit een dichtgestorte keuken, klaarblijkelijk achtergelaten bij het verlaten van het kamp. Waarom is niet duidelijk, zelfs een versleten exemplaar had het enige waarde vanwege het metaal. De kanonskogels werden gezamenlijk gevonden ter hoogte van de manschappen verblijven. Waarom deze kogels in een tent of barak van de infanterie waren opgeslagen is eveneens onbekend, misschien werden ze gebruikt voor een kaatsspel? Een verklaring voor het incidenteel voorkomen van dergelijke grote objecten is dus moeilijk te geven.

31. Kan op basis van het vondstmateriaal de nationaliteit van de soldaten worden bepaald en is het mogelijk om de rang en het regiment te bepalen? (specifiek: door bijvoorbeeld regimentsnummers of afbeeldingen op uniformknopen).

Uit historische bronnen is goed bekend welke Franse en Bataafs/Hollandse eenheden in kamp verbleven. Door het onderzoek van de knopen kon de aanwezigheid van de desbetreffende eenheden bevestigd worden. Eveneens kon worden bevestigd dat het 11e regiment d'infanterie de ligne in het opgegraven deel van het kamp verbleef, zoals aangegeven op de kaart van de Marmont en de Plan General. Er zijn verschillende Franse knopen gevonden met nummers van eenheden die zich officieel helemaal niet in het kamp bevonden. Het gaat om geringe aantallen, een sterke aanwijzing dat deze eenheden geen structureel verblijf in het kamp hadden. De vondst van deze knopen toont wel aan dat militairen zich niet alleen binnen een kamp bewogen, maar dat er ook verkeer plaatsvond van en naar het kamp. De verklaring van de gevonden knopen van eenheden van buiten het kamp ligt echter waarschijnlijk meestal bij personeelsmutaties. Officieren en soldaten konden van één eenheid naar een andere eenheid overgeplaatst worden. De spreiding van de knopen laat namelijk een gelijkmatige verdeling over het gehele kamp zien in relatie tot de knopen van het 11e régiment. Dit suggereert dat de knopendragers onderdeel waren van het 11e régiment.

Van de gedetermineerde knopen hadden velen een Nederlandse achtergrond. De knopen zijn vervaardigd ten tijde van de Bataafse Republiek 1795-1806, het Koninkrijk Holland 1806-1810 of het Koninkrijk der Nederlanden vanaf 1813. Dit toont aan dat in 1806 en 1807 Bataafse/ Hollandse troepen in het opgegraven deel van het kamp verbleven. Gevonden zijn knopen van de regiment Grenadiers Koninklijke Hollandse Garde, diverse Bataafse regimenten infanterie en de veldbataljons jagers. Uit de periode rond 1814 zijn knopen gevonden van het Garnizoens-Bataljon en de Genie. Het is aannemelijk dat de Genie werkzaamheden heeft verricht op de locatie van Camp d'Utrecht, naar alle waarschijnlijkheid in de context van de oprichting van het nieuwe kamp bij Zeist (Soesterberg) in 1818, bijvoorbeeld het recupereren van bouwmaterialen. Het is dan ook niet onaannemelijk dat leden van het Garnizoens-Bataljon geholpen hebben bij de werkzaamheden en/of gediend hebben als bewaking van het terrein.

Wat betreft het onderscheiden van rangen kan worden opgemerkt dat officiersknopen(vaak van verzilverd of verguld) goed te onderscheiden zijn van de soldatenknopen. Uit de literatuur is veel bekend over knopen maar niet alles. Het onderzoek heeft met name veel belangrijke gegevens opgeleverd over knopen die door Bataafse en Hollandse militairen werden gedragen.

32. Kunnen (op basis van het vondstmateriaal) de gebruikte uniformen en wapens worden gereconstrueerd?

Uit de literatuur is zeer veel bekend over de uniformen en wapens die militairen droegen, grotendeels werd dit beeld bevestigd. Maar niet alles; het onderzoek heeft met name veel belangrijke nieuwe gegevens opgeleverd over knopen die door Bataafse en Hollandse militairen werden gedragen. Ook is dankzij het onderzoek is bijvoorbeeld bekend geworden dat Bataafse militairen geen kleding gerelateerde gesp droegen. Het belangrijkste inzicht dat verkregen is door de analyse van alle gespen van de opgraving van Camp d'Utrecht is wel het besef dat zelfs bij regulatie er veel variatie kon bestaan. Hetzelfde blijkt uit de analyse van de vuurstenen (vuurketsen); de Bataafs/Hollandse militairen beschikten over meerdere geweermodellen. Dit laatste was overigens een ongewenste situatie, zeker in een oorlogssituatie.

33. Is sprake van 'oorlogsbuit'. Bijvoorbeeld hergebruik van buitgemaakte wapens, of andere uitrustingsstukken of persoonlijke bezittingen van militairen van overwonnen legers? Wat is hier historisch over bekend?

Een opmerkelijke knoop dat tijdens het archeologisch onderzoek is gevonden is wel een knoop van koperlegering met het randschrift Hompesch Dragn Riflem. Deze knoop behoorde tot de Dragoon Riflemen van Ferdinand baron de Hompesch-Bollheim. Het werd in 1796 op het Isle of Wight in Engeland opgericht en het diende vanaf 1798 in Ierland en een detachement in 1801 in Egypte. In 1802 werd het officieel opgeheven en de meeste militairen, voornamelijk van Duitse afkomst, keerden vanwege de Vrede van Amiens terug naar hun thuisland. De vraag is natuurlijk hoe zo'n knoop van een eenheid in Engelse dienst in een Frans-Hollands kamp terecht is gekomen. Het is mogelijk dat deze knoop in Egypte als souvenir in handen is gekomen van een Franse militair maar de meest voor de hand liggende optie is waarschijnlijk dat een militair van Duitse afkomst na terugkomst in Hollandse dienst is getreden of toegetreden is tot een van de Duitse eenheden in Bataafse dienst en de knoop als herinnering bij zich heeft gehouden.

Een unieke knoop is een knoop met de heraldische schilden van Frankrijk en Navarra, een kroon en de randtekst CHRS RENG VING IMPER 1790. Er is echter iets vreemds aan de hand. In eerste oogopslag lijkt de knoop op een Louis d'Or, een Franse munt, maar er zijn echter significante verschillen. Op de Louis d'Or is de randtekst namelijk CHRS REGN VINC IMPER, Christus regnat vincit imperat oftewel Christus regeert, overwint en heerst. Op de knoop is deze randtekst bewust anders gespeld. Ook het heraldische schild van Navarra is anders. Op de Louis d'Or heeft het schild een design van een verbonden ketting terwijl op de knoop sprake is van drie losse of 'gebroken' kettingen. Zou de knoop een uiting van protest in 1790 tegen de Franse koning geweest zijn of juist een uiting van blijdschap na de executie van Louis XVI in 1792? In ieder geval zal deze niet reglementaire en wellicht politiek getinte knoop ooit eigendom zijn geweest van een Franse militair of burger en daardoor afkomstig uit de eerste twee gebruiksfases 1804 en 1805.

- *Overig*

34. Welke aanbevelingen met betrekking tot 'publieksbereik' kunnen worden gedaan op basis van de onderzoeksresultaten? (denk hierbij aan visualisering van archeologische resten of sporen, activiteiten gericht op het publiek tijdens en na de opgraving, de inrichting van de nieuwbouwwijk etc.).

Het verleden van Austerlitz kan op veel manieren onder de aandacht worden gebracht. Daar leent zich het Frans-Bataafse legerkamp uit 1804-1808 uitstekend voor; het is immers een unieke vindplaats. Gedacht kan worden aan:

- Realisering van een publieksboek over de opgraving om de unieke geschiedenis van Austerlitz te benadrukken;
- Realisering van een kleine opstelling met archeologische vondsten in het dorp, maar ook in het Rijksmuseum van Oudheden;
- Reconstructie van een barak en/of plaggenhut in Austerltiz;
- Realisering van een 3-dimensionale reconstructiefilm van het legerkamp.

Belangrijk voor de inrichting van een toekomstige nieuwbouwwijk zou altijd moeten zijn dat de rooilijnen overeenkomen met die van het kamp uit 1804. Dit om de band met het verleden zichtbaar te houden.

- *Vragen specifiek voor het onderzoek in het onderzoeksgebied Hart van Austerlitz*

1. Op de kaart van de Marmont zijn ter hoogte van het onderzoeksgebied 'rommelige lijntjes' ingetekend, terwijl dit ter hoogte van de zone met soldaten- en onderofficiersverblijven niet het geval is. Hoe kan dit worden verklaard? Is de heide hier ten tijde van het kamp intact gebleven?

De rommelige lijntjes op de kaart van de Marmont zouden inderdaad kunnen betekenen dat hier de heide intact was. In ieder geval gaat het om delen van het kamp waar minder activiteiten plaats hebben gevonden.

Op de kaart van de Marmont staat tussen de verblijven van de divisiegeneraals een linie aangegeven, waar verder geen uitleg bij staat (wat bij de start van de opgravingen bij Hart van Austerlitz is geïnterpreteerd als een hele linie van de divisiegeneraals). Op de Plan general uit 1804, staat bij deze linie aangegeven dat het gaat om de linie van traiteurs et limonadiers, het deel van het kamp waar bezoekers en soldaten terecht konden voor eten en drinken. Hiervan zijn tijdens het onderzoek sporen aangetroffen (hoofdstuk 9). Deze sporen bevonden zich inderdaad in een smalle zone. Het is goed mogelijk dat hieromheen ten tijde van het kamp een heidegebied bevond.

2. Wijkt de inrichting van dit deel van het kamp af van de reeds opgegraven delen van het kamp? Zo ja, waaruit bestaan deze afwijkingen? Is er bijvoorbeeld sprake van meer 'open' ruimte tussen de tenten van de officieren t.o.v. de onderkomens van de manschappen? Bij de tenten van de onderofficieren zijn ook kleinere tenten aangetroffen. Is deze tweedeling ook hier aangetroffen? Hoe kunnen deze worden geïnterpreteerd? Is het op basis van de archeologische sporen ook duidelijk wat de afmetingen van de onderkomens van de officieren waren? Beschrijf dit;

Voor het onderzoek werd verwacht dat binnen het onderzoeksgebied de linie van de divisiegeneraals zou kunnen worden aangesneden. Tijdens het onderzoek bleek echter dat er ander soort structuren aanwezig waren:

Ruim 100 meter ten zuiden van de zone met de stafofficieren zijn structuren aangetroffen die het beste kunnen worden omschreven als plaggenhutten. Op basis van de bekende kaart van de Marmont bestond de verwachting dat mogelijk sporen van de brigade generaals (letter H) en wegen (een stippellijn) aangetroffen zouden worden. De kaart Plan Général is informatiever en geeft weer dat in deze zone niet alleen de brigade generaals (nr. 7) verbleven maar ook de burgerlijke bevolking (nr. 56) (afb. 9.1). De plaggenhutten uit het begin van de 19e eeuw zijn geïnterpreteerd als overblijfselen van het kampdorp behorend bij de 1e divisie en verschaften onderdak aan de eerste bewoners van Austerlitz.

In de eerste instantie werden de grote vierkante kuilen die in dit deel van het kamp werden gevonden geïnterpreteerd als keukens, omdat de vorm en afmeting hier aan deed denken. Bij het couperen bleken het echter om een ander type structuur te gaan. De kuilen met een fundering van palen langs de rand en haardplaatsen werden herkend als plaggenhutten. Dit met name omdat het verdiepte deel vrijwel identiek is aan vroegmiddeleeuwse hutkommen.

Vier van deze hutten lagen op dezelfde lijn, één hut (structuur 404) ligt ongeveer 5 m naar het zuiden (afb. 9.11). Vanwege de verstoringen in het onderzoeksgebied en de aanwezigheid van een bestaand gebouw, zijn waarschijnlijk niet alle plaggenhutten bewaard gebleven.

De plaggenhutten (structuren 400 tot en met 404) zijn verschillend van vorm en opbouw, mogelijk als gevolg van verschillende functies en middelen die de bewoners ter beschikking stonden. De afzonderlijke plaggenhutten worden beschreven in hoofdstuk 9.2.

3. Op de kaart van de Marmont is dit deel van het kamp voornamelijk aangegeven met lijnen/ strepen. Is op basis van het onderzoek te interpreteren wat met deze aanduiding bedoeld kan worden? Was er sprake van bijv. lijnelementen in dit deel van het kamp, zoals wallen of greppels? Of wordt hier gedoeld op de uit historische teksten genoemde vijvers en tuinen van de officieren? Of duiden de lijnen eerder aan dat er geen detailinformatie beschikbaar was ten tijde van het vervaardigen van de kaart?

De strepen op de kaart van de Marmont zonder vermelding zijn de kampdorpen. Dit wordt duidelijk in vergelijking met de Plan General uit 1804 (hoofdstuk 9.1.1). Het is niet bekend waarom niet is aangegeven wat met deze lijn bedoeld wordt.

4. Uit het reeds uitgevoerde onderzoek blijkt dat er sprake is van sporen die elkaar oversnijden. Zijn er ook hier aanwijzingen voor een fasering van het kamp? Waar bevinden deze sporen/ faseringen zich ruimtelijk gezien? Hoe valt de fasering te interpreteren? Is hier sprake van een radicaal veranderde indeling?

Er is geen fasering aangetroffen bij de plaggenhutten. Het kampdorp is op een zeker moment wel gegroeid, maar er is te weinig van opgegraven om dit eventueel te kunnen waarnemen. Bovendien is het opgegraven terrein in hoge mate verstoord door het rooien van bomen in een latere fase. Eventuele sporen van tenten van kooplieden in de hoogtijdagen van het kamp kunnen hierdoor verdwenen zijn.

5. In hoeverre wijkt het vondstmateriaal af c.q. komt overeen met de eerder opgegraven delen van het kamp? Is er sprake van een ander type vondstmateriaal waaruit een andere status van de gebruikers valt af te leiden?

Het vondstmateriaal wijkt duidelijk af van de vondsten uit de kampcontext. In hoeveelheid, maar ook in materiaal. Zo zijn hier geen militaire knopen aangetroffen en slechts één militaire gesp (van een kniebroek). Ook ontbreken hier vondsten uit de categorieën wapens en munitie. Er zijn veel minder munten gevonden, wel zijn hier in verhouding veel zilveren munten aangetroffen (hoofdstuk 11.5).

Het aangetroffen aardewerk kwam wat meer overeen met het militaire deel van het kamp: In principe gebruikten burgers dezelfde huisraad als de militairen waarmee ze dronken, aten, kookten, verwarmden en ze zichzelf verzorgden. Ook verhoudingsgewijs gezien, is het onderscheid minimaal zowel wat betreft de manschappen (zone 1) en de officieren (zones 5, 6, 7 & 12). Wel is bij de burgers iets minder eetgerei en juist meer kookgerei gevonden. Het is dus vrijwel onmogelijk een verschil tussen de burgers en de militairen aan te tonen aan de hand van het gebruiksaardewerk. De militairen en burgers gebruikten soortgelijk huishoudelijke voorwerpen, maar Chinees porselein, Meissen porselein en Franse faience zijn in de burgerzone vrijwel niet aangetroffen.(hoofdstuk 18.3.4).

Het grootste verschil in het aangetroffen baksteen is dat geen enkele baksteen is hergebruikt als slijpsteen of voor de productie van baksteenpoeder. Dit in tegenstelling tot het militaire deel van het kamp waar bakstenen vaak werden hergebruikt.(hoofdstuk 20.3.2)

In de burgerzone zijn vooral fragmenten van wijnflessen aangetroffen en in mindere mate ook bekers, kelkglazen en iets vensterglas (tabel 21.6). Specifieke flesvormen als flacon en medicijnfles, die wel in het militaire deel van het kamp zijn aangetroffen, zijn hier niet gezien. In vergelijking met de kampzone is er maar weinig vensterglas verzameld. Maar het is er dus wel. Het is aangetroffen in een plaggenhut (structuur 403) en in kuil S21008. Het is daarom aannemelijk dat vensterglas is toegepast in de bebouwing van de burgerzone. (hoofdstuk 21.3.3).

Dierlijk botmateriaal is maar weinig aangetroffen in het burgerlijke deel van het kamp (slechts 20 fragmenten) en bestond, zoals het merendeel van de aangetroffen dierenbotten in het militaire deel van het kamp, uit runderbotten (hoofdstuk 23.3.1).

Bijlage 5.1 Beantwoording van de onderzoeksvragen m.b.t. grafheuvels

Voor de bestudering van de grafheuvels zijn aanvullende vragen geformuleerd:

- *Grondsporen en bodemkundige fenomenen*

42. In hoeverre is sprake van een graf(-monument), is er ook een andere interpretatie mogelijk? Zo ja welke?

We kunnen met zekerheid spreken van 2 grafmonumenten, mogelijk 3. De twee zekere zijn te associëren met inhumatiegraven, waarin de nazak van de uit plaggen opgebouwde grafheuvels zijn herkend en in geval van heuvel 1 een lijksilhouet met een maalsteen en een nabijzetting.

43. Hoe dienen de waargenomen bodemkundige fenomenen te worden geïnterpreteerd. Is sprake van bodemvorming rondom grafheuvels? Zo ja welke uitspraken zijn te doen over de aard van de bodemvorming (primaire en secundaire podzolisatie en andere bodemkundige processen)?

Op basis van de bestudering van vlakken, profielen en grafkuilen is duidelijk geworden dat de heuvels zijn opgeworpen op een moderpodzol. Later is deze buiten de heuvels gedegradeerd tot een humuspodzolbodem, mogelijk als gevolg van bodemverzuring door heidevegetatie. Rondom de heuvelvoet is deze humuspodzol in versterkte mate gevormd, met als gevolg een diepe, dikke en compacte ijzerhumusinspoeling. In deze brede zin kan de degradatie worden gezien als secundaire podzolisatie. In enge zin wordt in grafheuvelonderzoek hier echter een ander proces mee geduid, namelijk dat humusaanrijking in A-horizonten van gestoken plaggen ook op grotere diepte, zoals in grafkuilen, door regeninfiltratie gaat podzoleren en verweren. Dit proces leidt tot humusinfiltratiefibers in en onder grafkuilen en verwering tot roestig gekleurde kuilvullingen. Beide zijn in de inhumatiekuilen van heuvel 1 en 2 waargenomen en worden doorgaans geassocieerd met zeer oude (neolithische) graven.

- *Graf(monument)*

44. Is er sprake van verschillende vullingen in de grafkuil. Wat is de aard van de vulling (heideplaggen/zand) en hoe worden deze vullingslagen geïnterpreteerd (primaire vulling, nazak, roofkuil, nabijzetting etc.).

In de inhumatiegraven is sprake van verschillende vullingen. Het betreft voornamelijk de nazak van de uit plaggen opgebouwde (verdwenen) grafheuvels. Deze plaggen vertonen geen podzolering en zijn vermoedelijk in de nabijheid van de heuvels gestoken. Vermoedelijk was het gebied al een gevarieerde heide in het laat-neolithicum. De bodemlagen van de inhumatiegraven zijn primaire grafvullingen: het betreft dan de onderste 10-20 cm, waarschijnlijk gecomprimeerd door het gewicht van de heuvel na lijk- en grafdecompositie. In graf 1 zijn twee fasen herkend. In het oudste (G1a) was in het diepste deel een primaire grafkuilvulling met lijksilhouet zichtbaar. In de jongste fase (G1b) leek een aftekening zichtbaar van een baar of kist. In G3 was de bodemvulling vergelijkbaar met G1a maar hierin is geen silhouet herkend. G2 is een ondiep later bijgezet crematiegraf.

45. Welke uitspraken kunnen worden gedaan over de faseringen van gebruik van de individuele grafmonumenten? Zijn de heuvels in meer fasen gebruikt?

Heuvel 1 kent minimaal drie gebruiksmomenten. Twee centraalgraven oversnijden elkaar. Meestal zijn centraalgraven te associëren met heuvelophogingen, zogenaamde heuvelperioden. Dat zou betekenen dat bij aanleg van het tweede centraalgraf de heuvel is opgehoogd of vergroot. De ondiepe ligging van het jongste centraalgraf wijst erop dat het vanaf een hoger niveau, dus een bestaande heuvel, is ingegraven. Het oudste is vermoedelijk te plaatsen in het laat-neolithicum B, het jongere in de vroege bronstijd of eventueel in het begin van de midden-bronstijd A. In de heuvelvoet is een crematiegraf bijgezet in de tweede helft van de midden-bronstijd A. In heuvel 2 is maar één fase te onderscheiden, in het tweede deel van het laat-neolithicum B.

46. Beschrijf eventuele randstructuren van de grafheuvels/urnenveld naar aard, omvang, diepte ingraving, fasering etc.

Er zijn geen randstructuren aangetroffen.

47. Hoe is de ligging van de graven en/of kringgreppels ten opzichte van elkaar? Welk patroon en welke fasering is daarin zichtbaar?

In heuvel 1 oversnijden twee centraalgraven. De heuvelgroep bestaat vermoedelijk uit drie monumenten, die min of meer in noord-zuid verband liggen.

48. Welke andere sporen of structuren zijn er, naast graven, in het grafveld aanwezig (bijv. palenrijen of andere paalconfiguraties)? Zijn deze sporen eveneens uit dezelfde periode of hebben ze een andere datering en duiden ze op een andersoortig gebruik van het grafveld in latere perioden (bijv. vooroudderrituelen)?

Er zijn geen andere geassocieerde sporen of vondsten aangetroffen. Direct ten zuiden van heuvel 1 is het terrein echter afgegraven, waardoor aan die zijde informatie ontbreekt.

49. Wat zijn de aanwijzingen voor de aanwezigheid van bovengrondse monumenten en zo ja, om wat voor monumenten gaat het dan? Hoe zagen zij er uit?

In de inhumatiegraven is de nazak van uit plaggen opgebouwde grafheuvels te herleiden. Het jongere centraalgraf in heuvel 1 is ondiep bewaard gebleven, waaruit kan worden afgeleid dat het vanuit een oorspronkelijk hoger maaiveld is ingegraven, dus vanuit de grafheuvel die bij het oudere centraalgraf hoort. Verder is om de heuvelvoet heen een dikke inspoelingslaag gevormd, waaruit de vorm van de oorspronkelijk monumenten kan worden afgeleid.

- *Datering/fasering*

50. In het geval van crematieresten of brandstapelresten: wat is de absolute (14C-)ouderdom (van een representatief deel) hiervan?

De datering van crematie- en brandstapelresten van G2 komt uit in de tweede helft van de midden-bronstijd A. De datering van houtskool van een vermoed object in G3 komt uit in de tweede helft van het laat-neolithicum B. De vier dateringen van houtskool uit G1 bieden geen duidelijke uitkomst. Een datering in het midden-mesolithicum is vermoedelijk te verklaren als restant van een mesolithische haardkuil dat nog net onder de grafkuilbodem van G1a was bewaard. Een datering in het midden-neolithicum bovenuit dit graf wordt terzijde gelegd als opspit in een van de heuvelzoden. Van het jongere graf wordt een datering in de vroege bronstijd als plausibel geacht, een tweede datering in het laat-neolithicum wordt als opspit gezien, mogelijk vanuit de oudere grafkuil.

51. In hoeverre en waarvoor werden pre- en vroeg-historische begraafplaatsen en grafmonumenten hergebruikt? (NOaA 2.0-vraag 27).

Grafheuvel 1 is meerdere keren gebruikt. In aanleg was het, samen met de naastgelegen heuvel 2, in het laat-neolithicum opgericht. In de vroege bronstijd is er opnieuw een centraal inhumatiegraf aangelegd en daarbij is de heuvel uitgebouwd. Dit fenomeen staat niet op zichzelf. Bourgeois signaleert in zijn proefschrift dat in de vroege bronstijd weinig primaire heuvels worden gebouwd, maar dat dan vooral heuvelperioden worden toegevoegd aan oudere, neolithische monumenten. Men zocht klaarblijkelijk specifieke aansluiting bij deze voorouders. Inmiddels weten we uit genetisch onderzoek dat deze klokbekergroepen in belangrijke mate nieuwkomers of migranten waren. De culturele identiteit van de directe opvolgers in de vroege bronstijd sluit qua (beker)aardewerk en grafritueel in hoge mate hierop aan. In de midden-bronstijd A wordt opnieuw een persoon bijgezet, een kind, en wel in de heuvelvoet. De heuvel was na al die eeuwen dus nog zichtbaar en lag al die tijd temidden van heidevelden.

52. Is er een verschil in datering van de graven, nabijzettingen of kringgreppels waarneembaar en zo ja, in welke richting heeft het grafveld zich ontwikkeld?

Bij gebrek aan een urnenveld is deze vraag met slechts enkele graven in grafheuvels niet meer relevant. Wel kan gezegd worden dat minimaal twee grafheuvels in het laat-neolithicum zijn gebouwd en dat één daarvan nog minimaal twee keer is hergebruikt.

53. Indien sprake is van een gefaseerde aanleg /ophoging van de grafheuvel; wat is dan de absolute (OSL) ouderdom van deze ophogingsfasen?

Voor zover zichtbaar: er zijn alleen delen van de grafheuvels in de nazak van grafkuilen bewaard gebleven. Hieruit kan worden afgeleid dat grafheuvel 1 is aangelegd in het laat-neolithicum, en is uitgebouwd en/of opgehoogd in de vroege bronstijd. Grafheuvel 2 is gebouwd in het laat-neolithicum.

- *Inhumaties/crematies*

54. Is er sprake van crematieresten en zijn deze menselijk of dierlijk?

In graf 2 zijn de gecremeerde resten van een kind van circa 6 jaar bijgezet.

55. Wat kan op basis van de grafkuilinhoud gezegd worden over het graftype en het grafritueel (schone crematieresten en selectie daarvan, verbrandingsresten met houtskool, urnbegraving etc.)

In inhumatiegraf 1a betreft het een hurkgraf, in graf 2 een crematie met verbrandingsresten in een ondiep kuiltje. In de samenstelling van de crematieresten zijn alle lichaamsdelen vertegenwoordigd.

56. Wat is het geslacht/leeftijd/ouderdom van het begraven/gecremeerde individu?

In graf 1a betreft het op basis van de vermoede datering en lichaamspositie het graf van een man, die in hurkhouding lag begraven op de linkerzijde met het hoofd in exact in het oosten. In graf 2 betreft het de gecremeerde resten van een kind van circa 6 jaar oud.

57. Zijn in de crematieresten pathologieën herkenbaar?

Nee, die zijn niet herkend.

58. Is sprake van inhumaties, en zo ja, karakteriseer deze voor zover de sporen dat toelaten. Zijn de overledenen gestrekt of gehurkt gegraven en wat kan nog meer over de positie van de lichamen gezegd worden?

In drie grafkuilen is sprake van inhumaties. In graf 1a is het silhouet herkend van een hurkbegraving, op de linkerzijde met het hoofd in het oosten. In graf 1b is het restant van een vermoede baar of kist zichtbaar. De positie van het lichaam is onbekend. In graf 3 is eveneens niet te zeggen wat de positie van het lichaam is geweest.

- *Grafgoederen*

59. Indien aanwezig beschrijf de aard (type, materiaal etc.) en datering van de grafgoederen.

In graf 1a lagen tegen de oostelijke korte wand, dus waar het hoofd lag, drie keien. Eén daarvan was zeer groot en is als zadelkweern geduid. Deze maalsteen was met het werkvlak naar beneden geplaatst. De keien zijn te zien als grafgiften, maar maalstenen als grafgift zijn in Nederland eigenlijk niet bekend in deze perioden. Het is ook mogelijk dat de stenen dienden als onderdeel van de grafconstructie. In graf 1b zijn op de bodem van de kuil vermoedelijk bladeren van varens gelegd, waarop het lichaam rustte.

60. Zijn er aanwijzingen voor verschillen tussen de graven onderling en waarin uit zich dat? Wat zijn de implicaties daarvan?

Bij gebrek aan grafgiften of demografische informatie is hierover niets te zeggen. Het enige verschil dat noemenswaard is, is dat de kuil van G1a tweemaal zo groot was dan de beide andere inhumatiegraven.

61. Bevindt zich tussen het houtskool restanten van organische grafgiften?

Het is mogelijk dat enkele schichten humeuze vulling met houtskoolresten in G1b de aangekoolde resten van een baar of kist vormden. In G3 is een verkoold object gevonden, dat mogelijk het restant van een grafgift was. In G1b is op basis van pollen gereconstrueerd dat bladeren van varens in de kuil waren gelegd.

62. Kunnen verkoolde botanische macroresten in verband worden gebracht met het begrafenisritueel/grafgiften?

Zie hierboven, mogelijk zijn resten van een kist of baar in G1b gevonden, in G3 mogelijk een verkoold object.

- *Landschap*

63. Hoe zag het abiotische en biotische landschap eruit voor en ten tijde van de aanleg van de grafheuvel(s)? Gebruik hiervoor o.a. palynologisch onderzoek. Wat is de diachrone ontwikkeling ter plaatse van het grafveld?

Op een relatief hoog terreindeel van de stuwwal zijn op een op dat moment vrij jonge heide minimaal twee, mogelijk drie grafheuvels aangelegd. Kort tevoren was hier waarschijnlijk nog sprake van een bos. Na deze verandering van vegetatie is de bodem verzuurd en gaan podzoleren. Ook in de vroege bronstijd en in de midden-bronstijd A was hier nog heide.

64. Zijn er sporen van prehistorische wegen aanwezig of geven de grafheuvels zelf aanleiding om de loop van een wegtracé te veronderstellen?

De heuvels vormen een noordnoordoost-zuidzuidwest georiënteerde groep. Misschien lag hierlangs een pad. Verscheidene karrensporen die bij dit onderzoek zijn aangetroffen lijken alle uit de middeleeuwen of daarna te dateren.

65. Hoe zag het paleoreliëf eruit, en in hoeverre kan dat mede bepalend zijn geweest voor de locatiekeuze van het grafveld?

Het terrein ten zuiden is in moderne tijd afgegraven. Desondanks lijkt het terrein een relatieve hoogte te zijn geweest. Het prehistorisch maaiveld ter hoogte van heuvel 2 lag op circa 17,7 m +NAP. In noordelijke richting loopt het paleoreliëf af en dat is in de middeleeuwen overstoven. Op grotere afstand, in noordwestelijke en zuid(west)elijke richting loopt het huidig maaiveld eveneens af naar 15 respectievelijk 11 m +NAP. In de nabijheid liggen echter ook duidelijke hogere locaties, zo liggen ten oosten een paar toppen tot 32 m +NAP.

66. Is sprake van een of meerdere oude loopniveau(s) en/of begraven A-horizont(en)?

Het oud maaiveld onder de heuvels is verdwenen. Ter hoogte van de heuvelvoet van grafheuvel 1 zijn flarden van de onderkant van de A-horizont bewaard.

67. *Zijn er een of meerdere oud-oppervlakken aanwezig in de ondergrond ter plaatse van de grafheuvels. Wat kan met betrekking tot landschap en bodem afgeleid worden uit de verdiepte profielen?*

Nee er zijn geen oud-oppervlakken bewaard. Uit de profielen kan worden afgeleid dat oorspronkelijke moder-podzolen door de heuvelaanleg zijn geconsolideerd en dat buiten de heuvels, en ook op de heuvels later een humuspodzol is gevormd.

- *Postdepositionele processen*

68. Wanneer zijn de grafheuvels geëgaliseerd, tijdens de bouw of de sloop van het Bataafs-Franse legerkamp of nog eerder?

Het is waarschijnlijk, gezien de nabijheid van barakken, dat de verhogingen onwenselijk waren en dat de heuvels bij de bouw van het legerkamp zijn geëgaliseerd.

69. In welke mate zijn de graven en/of kringgreppels intact? Is er sprake van verploeging, erosie of nivellering?

De inhumatiegraven zijn afgetopt door nivellering en verploeging. Voor de primaire graven G1a en G3 geldt dat er ongeveer 20-30 cm ontbreekt. Voor G1b, dat vanaf de heuveltop is ingegraven, geldt dat enkel de onderste 30 cm is bewaard. G2 is pas bij het verdiepen van het vlak zichtbaar geworden in de inspoelingshorizont. Hoewel de bovenkant van de kuil verdwenen is, lijkt het erop, ook op basis van het fysisch-antropologisch onderzoek, dat de crematie wel archeologisch compleet is.

- *Context*

70. Wat zijn de aard en context van variatie en verandering in het grafbestel? (NOaA 2.0-vraag 45).

Voor zover de data het toelaten kan hier worden gesignaleerd dat de graven prima passen in onze kennis van het grafbestel. Austerlitz ligt in Midden-Nederland en in dit gebied komt een mengvorm voor van tradities die in Noord- versus Zuid-Nederland per periode qua frequentie nogal uiteen kunnen lopen. G1a past in de wijd verbreide hurkbegravingen die veelal oost-west gericht zijn. Er is echter een heel duidelijke variatie in oriëntaties zichtbaar die in Nederland en ook in Duitsland inmiddels duidelijk is gerelateerd aan de zonnestanden aan de horizon zijn waar te nemen. G1b past met een noordoost-zuidwestelijke oriëntatie nog heel goed in die bandbreedte die de zonnecyclus biedt. Sterker nog, de hoek van de grafheuvel komt min of meer overeen met de zonnestand tijdens zomer- of winterzonnewende en lijkt daarmee zeer betekenisvol te zijn. Het is daarmee opvallend dat het lichaam in G3 noord-zuid is gericht, hetgeen buiten deze bandbreedte ligt. In Noord-Nederland is echter frequenter een noord-zuid positie vastgesteld, ook in aangetoonde hurkgraven en daarbij lijkt ook, net als bij de oost-west graven, geslachtsbepaald te zijn dat vrouwen op de rechterzijde liggen, en mannen op de linkerzijde. Mogelijk was bij de noord-zuid graven niet de richting van het hoofd maar de kijkrichting van het aangezicht bepalend als oriëntatierichting ten opzichte van de zonnestand aan de horizon.

71. Hoe kunnen de graven in een ruimere context worden geplaatst? Wat is het ruimere prehistorische landschap waartoe deze graven behoren?

Het wijdere stuwwallengebied ligt bezaaid met bekende en grotendeels beschermde grafheuvels. Met name langs het zuidelijke deel van de Utrechtse Heuvelrug zijn ze talrijk tussen Rhenen-Zeist. Met verbeterde technieken lukt het om steeds hogere resoluties te krijgen in de maaiveldhoogtekaarten van dit overwegend beboste gebied. Zodoende worden ook steeds meer (mogelijke) grafheuvels ontdekt en lijkt het huidige bestand slechts een fractie te zijn van het oorspronkelijke areaal dat naar schatting tienduizenden heuvels omvatte op alleen al de Midden-Nederlandse stuwwallen. Dat ook bij een onderzoek als deze in Austerlitz een groep van geslechte heuvels opduikt, onderstreept nog te meer dat we slechts een fractie van het oorspronkelijke grafheuvellandschap in de vingers hebben. Dat landschap lijkt in sterke mate verbonden te zijn geweest met uitgestrekte graasheidegebieden en daarmee een pastorale leefwijze.

Bijlage 7.4 Soldatententen

Soldatententen van bataljon A

Soldatententen van bataljon B

Soldatententen van bataljon C

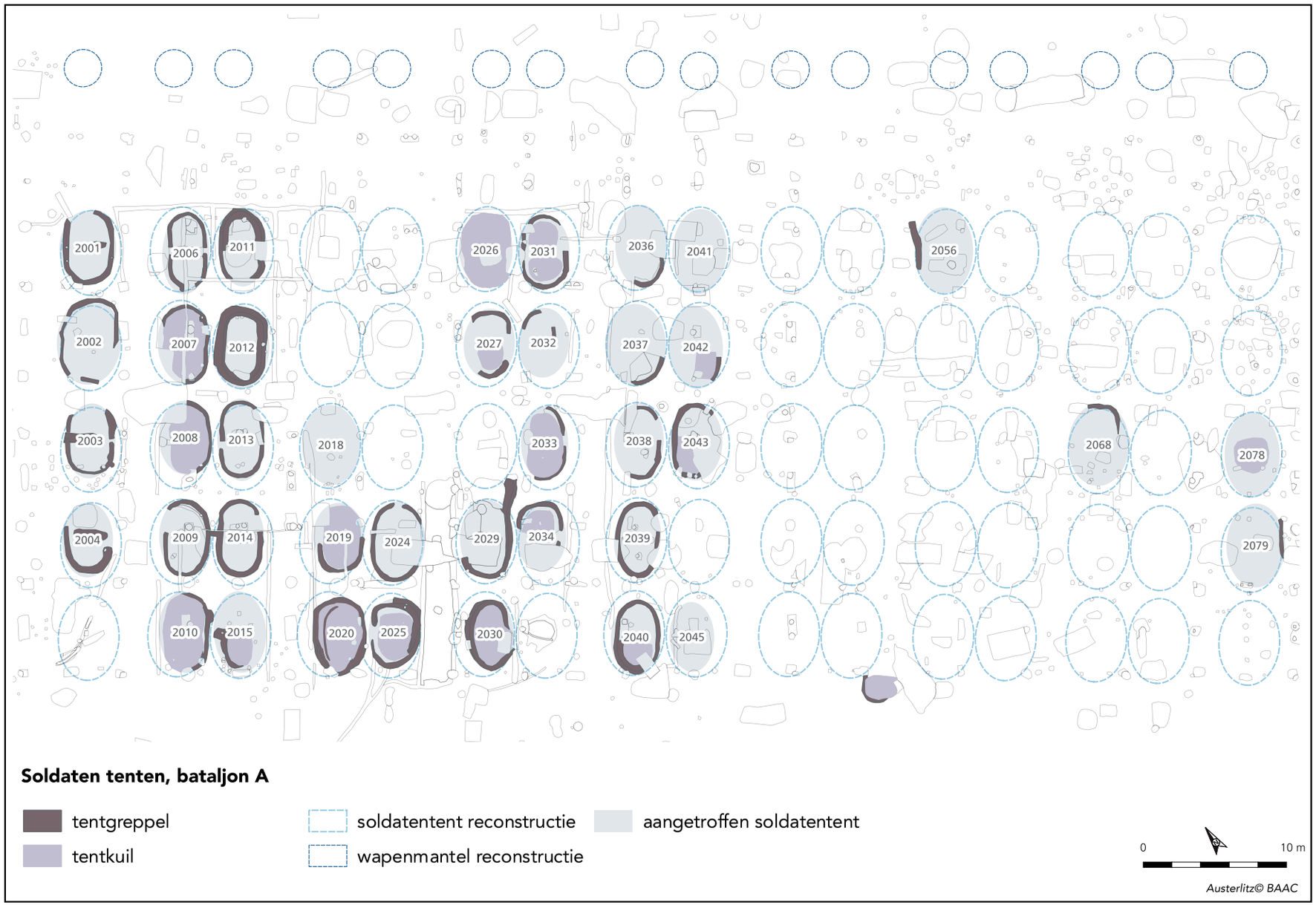
2001
2006
2011
2026
2031
2036
2041
2056
2002
2007
2012
2027
2032
2037
2042
2003
2008
2013
2018
2033
2038
2043
2068
2078
2004
2009
2014
2019
2024
2029
2034
2039
2079
2010
2015
2020
2025
2030
2040
2045
Soldaten tenten, bataljon A
tentgreppel
tentkuil
soldatentent reconstructie
wapenmantel reconstructie
aangetroffen soldatentent
0
10 m
Austerlitz© BAAC

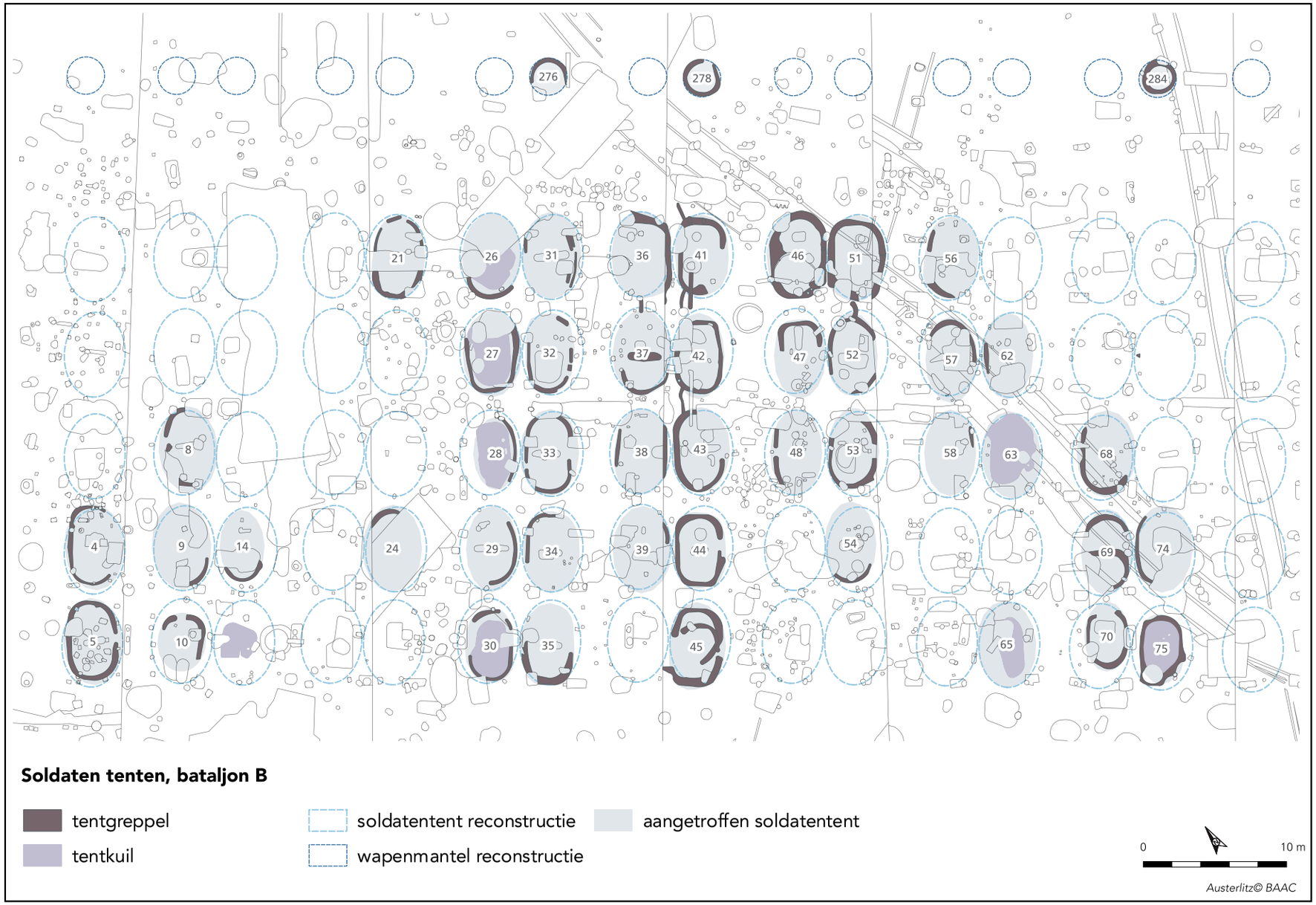
276
278
284
21
26
31
36
41
46
51
56
27
32
37
42
47
52
57
62
8
28
33
38
43
48
53
58
63
68
4
9
14
24
29
34
39
44
54
69
74
5
10
30
35
45
65
70
75
Soldaten tenten, bataljon B
tentgreppel
tentkuil
soldatentent reconstructie
wapenmantel reconstructie
aangetroffen soldatentent
0
10 m
Austerlitz© BAAC

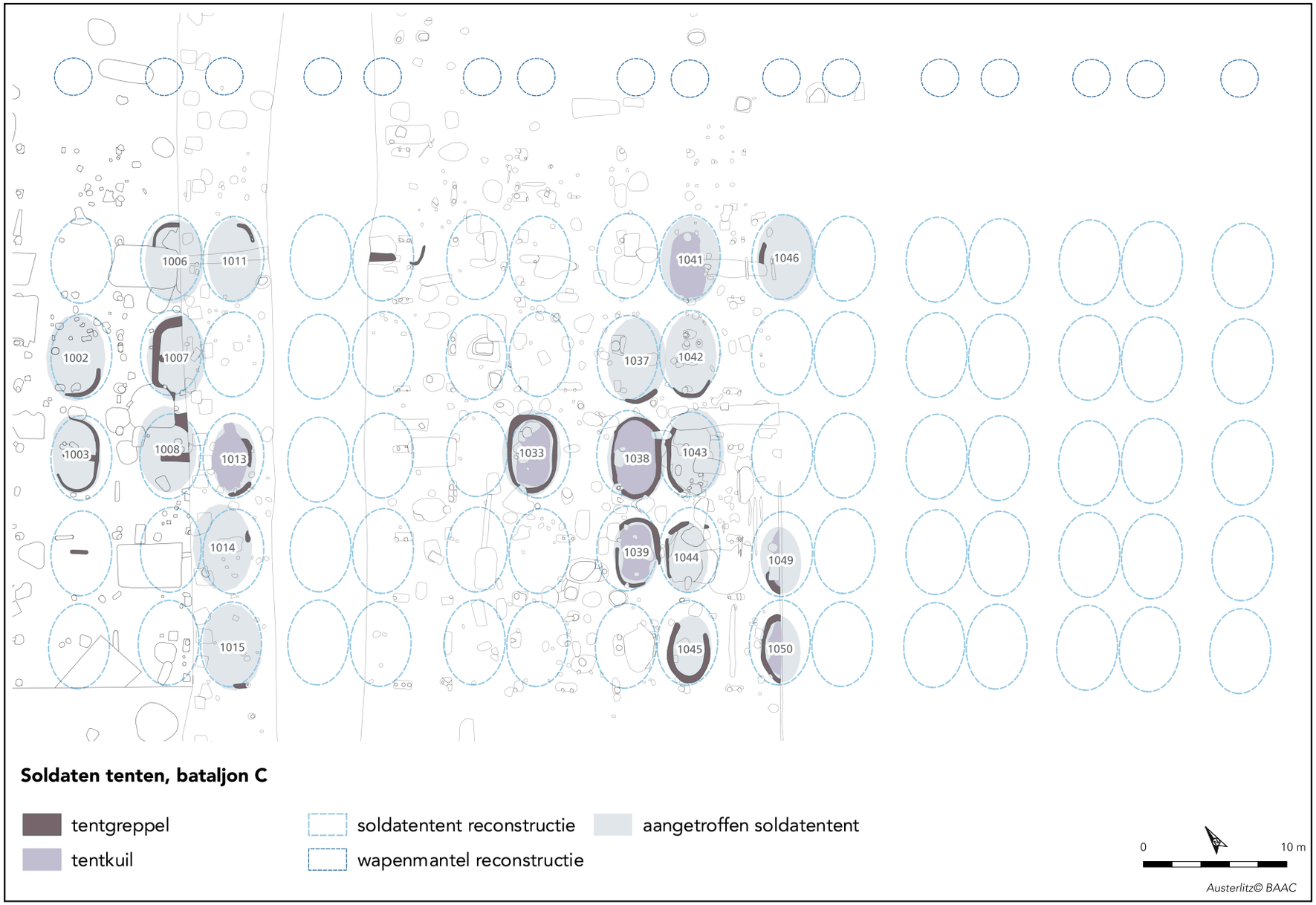
1006
1011
1041
1046
1002
1007
1037
1042
1003
1008
1013
1033
1038
1043
1014
1039
1044
1049
1015
1045
1050
Soldaten tenten, bataljon C
tentgreppel
tentkuil
soldatentent reconstructie
wapenmantel reconstructie
aangetroffen soldatentent
0
10 m
Austerlitz© BAAC

Bijlage 7.5 Facilitaire zone

Facilitaire zone van bataljon A

Facilitaire zone van bataljon B

Facilitaire zone van bataljon C

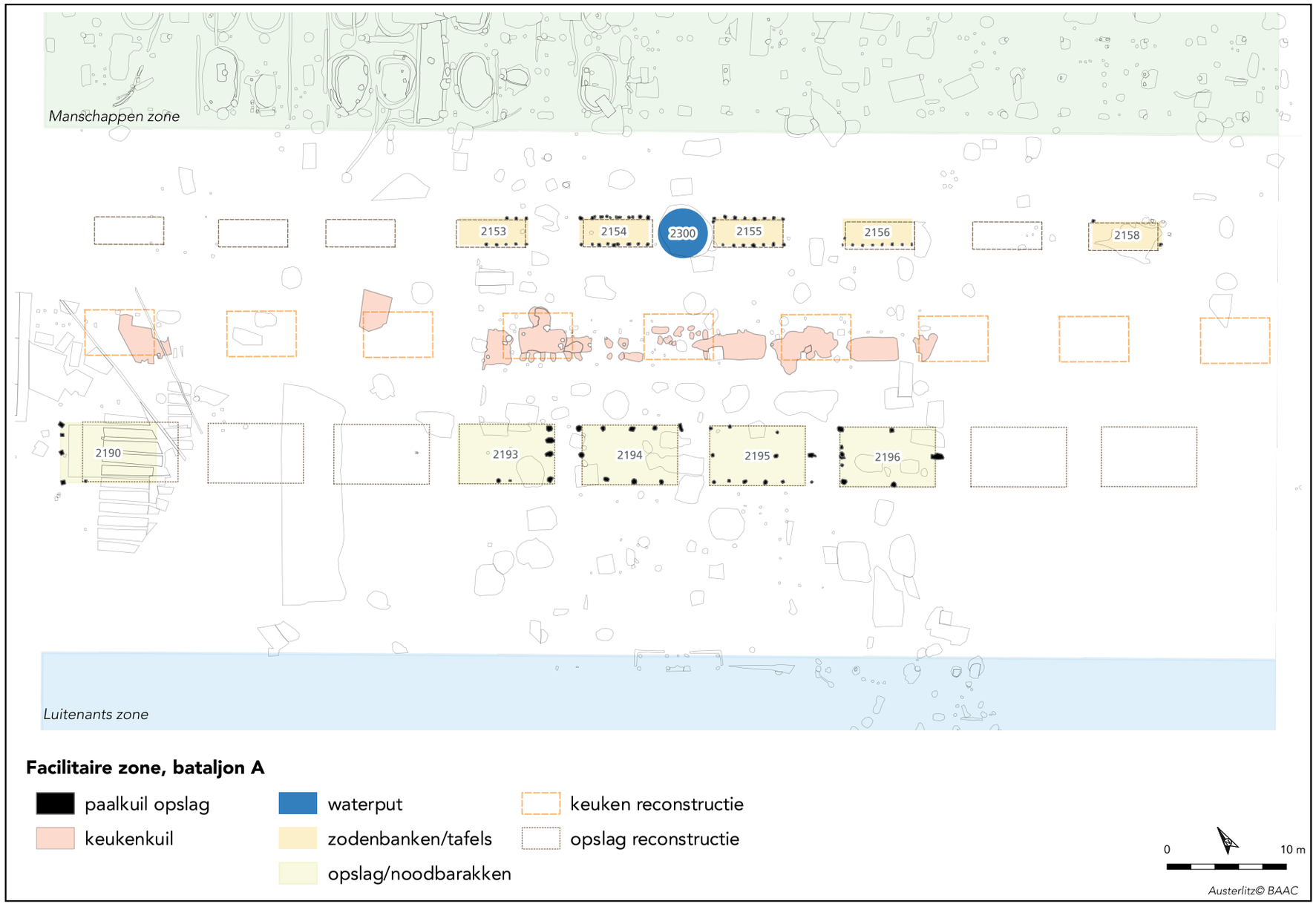
Manschappen zone
2153
2154
2300
2155
2156
2158
2190
2193
2194
2195
2196
Luitenants zone
Facilitaire zone, bataljon A
paalkuil opslag
keukenkuil
waterput
zodenbanken/tafels
opslag/noodbarakken
keuken reconstructie
opslag reconstructie
0
10 m
Austerlitz© BAAC

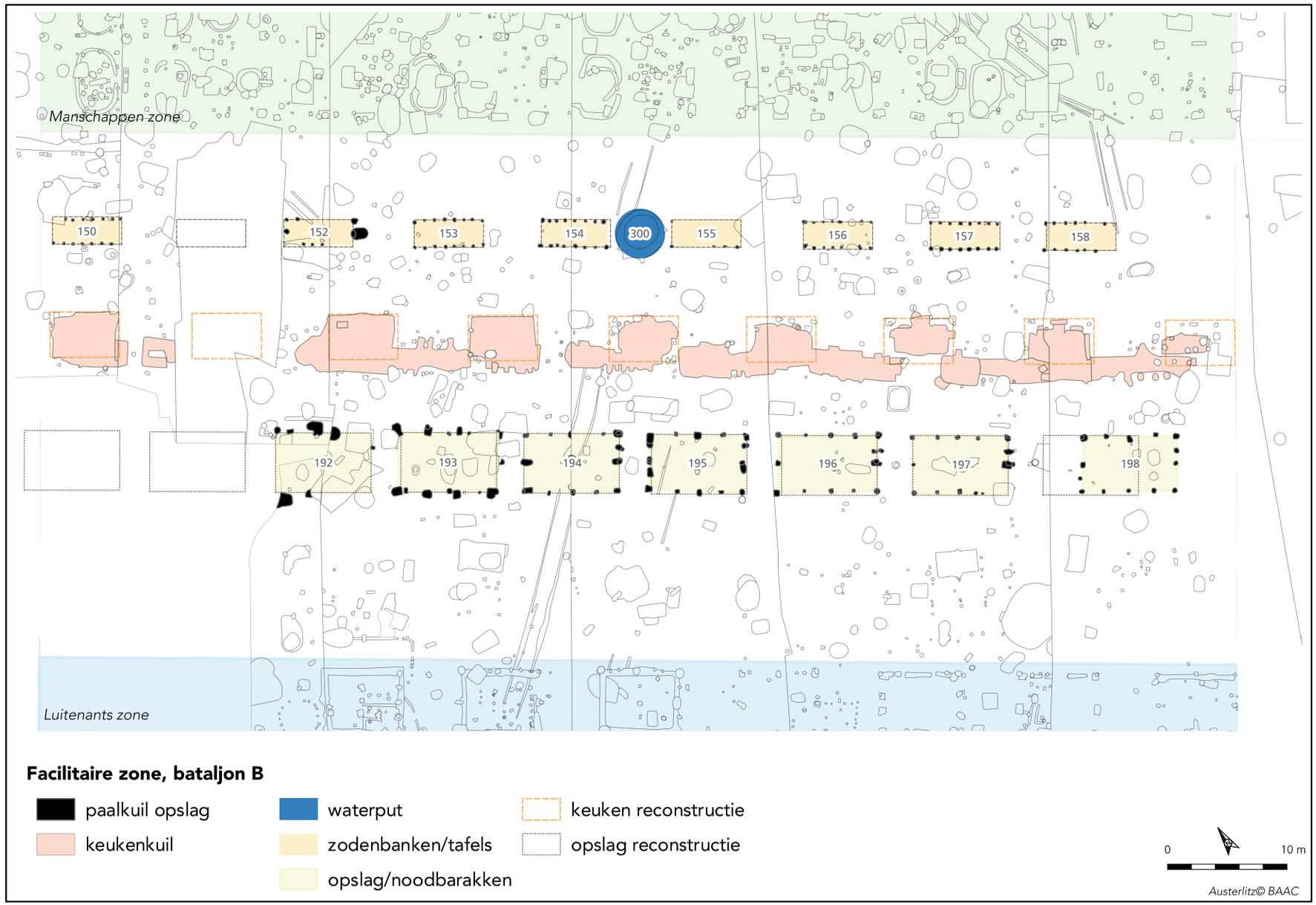
Manschappen zone
150
152
153
154
300
155
156
157
158
192
193
194
195
196
197
198
Luitenants zone
Facilitaire zone, bataljon B
paalkuil opslag
keukenkuil
waterput
zodenbanken/tafels
opslag/noodbarakken
keuken reconstructie
opslag reconstructie
0
10 m
Austerlitz© BAAC

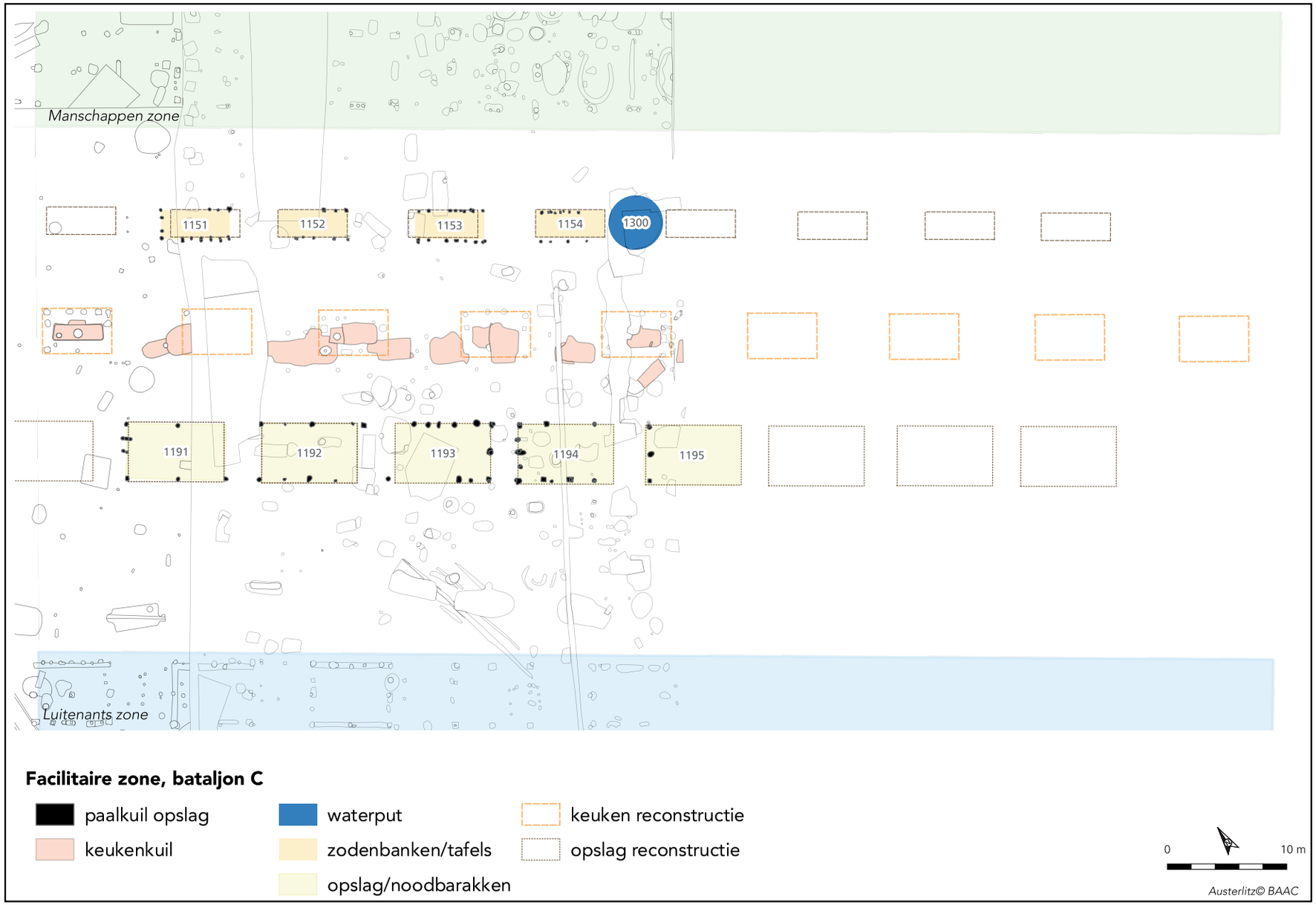
Manschappen zone
1151
1152
1153
1154
1300
1191
1192
1193
1194
1195
Luitenants zone
Facilitaire zone, bataljon C
paalkuil opslag
keukenkuil
waterput
zodenbanken/tafels
opslag/noodbarakken
keuken reconstructie
opslag reconstructie
0
10 m
Austerlitz© BAAC

Bijlage 7.6 Officierstenten

Officierstenten van bataljon A

Officierstenten van bataljon B

Officierstenten van bataljon C

2255
2256
Barakken luitenanten en kapiteins, bataljon A
paalkuil
tentgreppel
tent luitenant reconstructie
tent kapitein reconstructie
aangetroffen tent
0
10 m
Austerlitz© BAAC

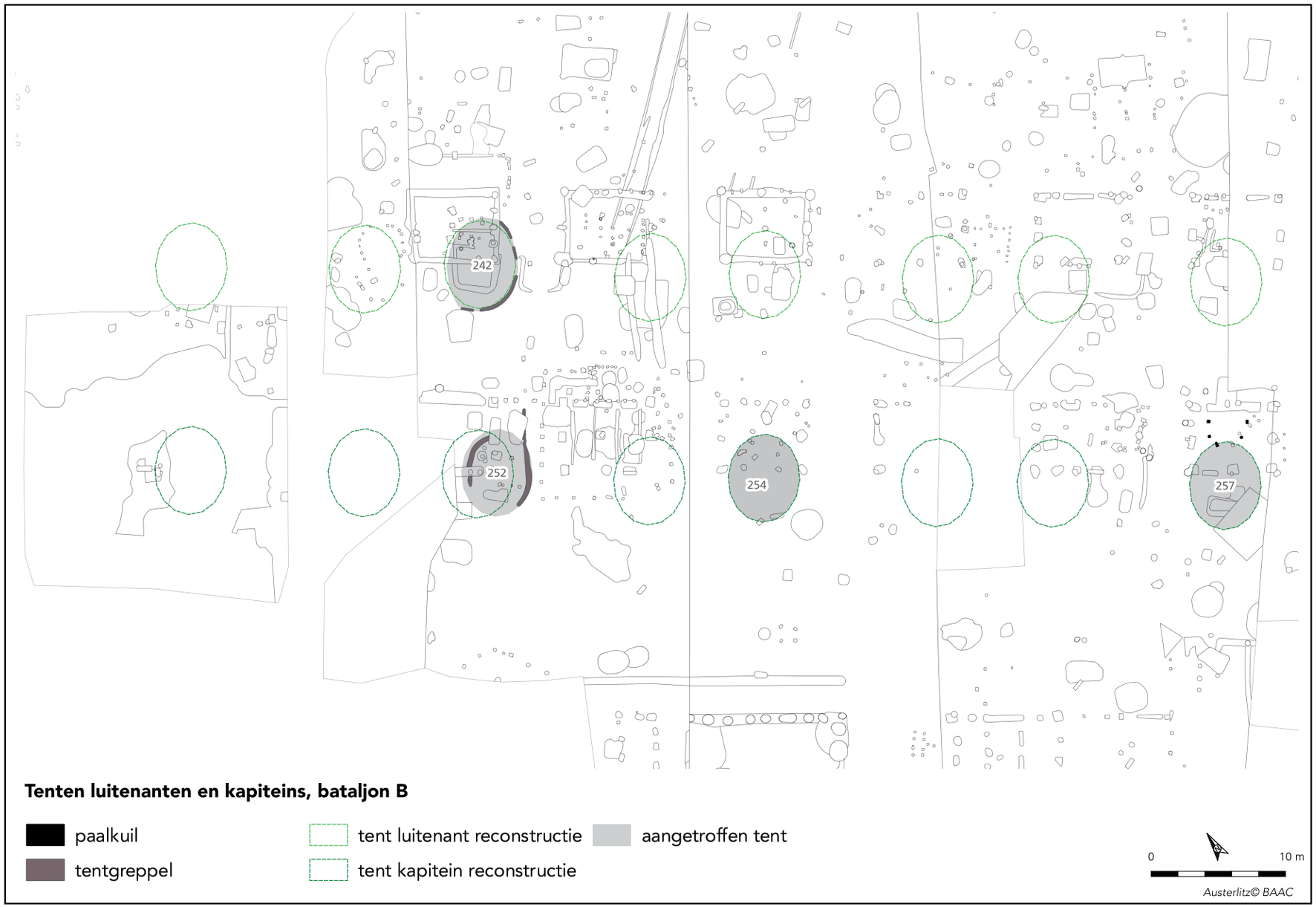
242
252
254
257
Tenten luitenanten en kapiteins, bataljon B
paalkuil
tentgreppel
tent luitenant reconstructie
tent kapitein reconstructie
aangetroffen tent
0
10 m
Austerlitz© BAAC

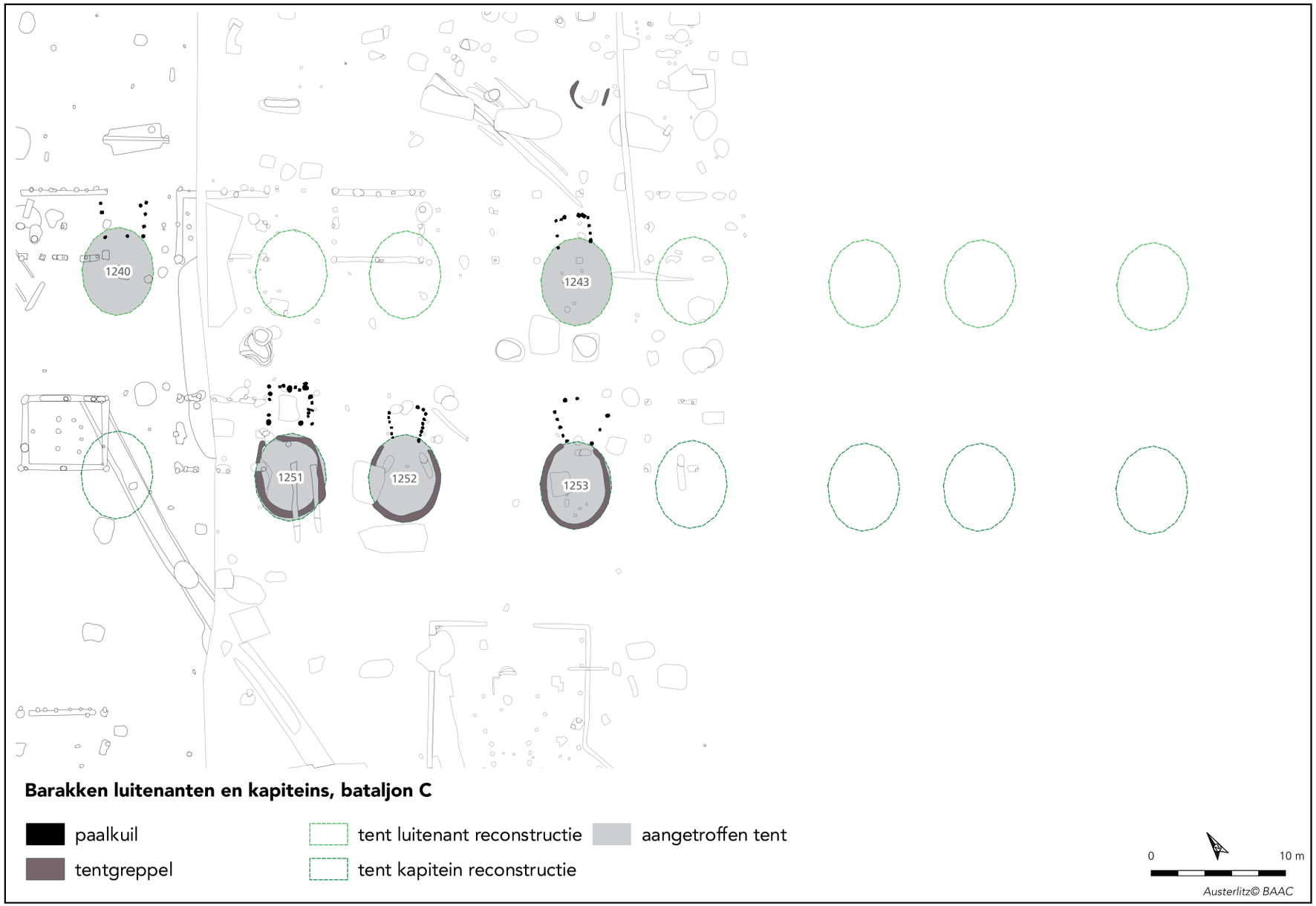
1240
1243
1251
1252
1253
Barakken luitenanten en kapiteins, bataljon C
paalkuil
tentgreppel
tent luitenant reconstructie
tent kapitein reconstructie
aangetroffen tent
0
10 m
Austerlitz© BAAC

Bijlage 8.2 Soldatenbarakken

Soldatenbarakken van bataljon A

Soldatenbarakken van bataljon B

Soldatenbarakken van bataljon C

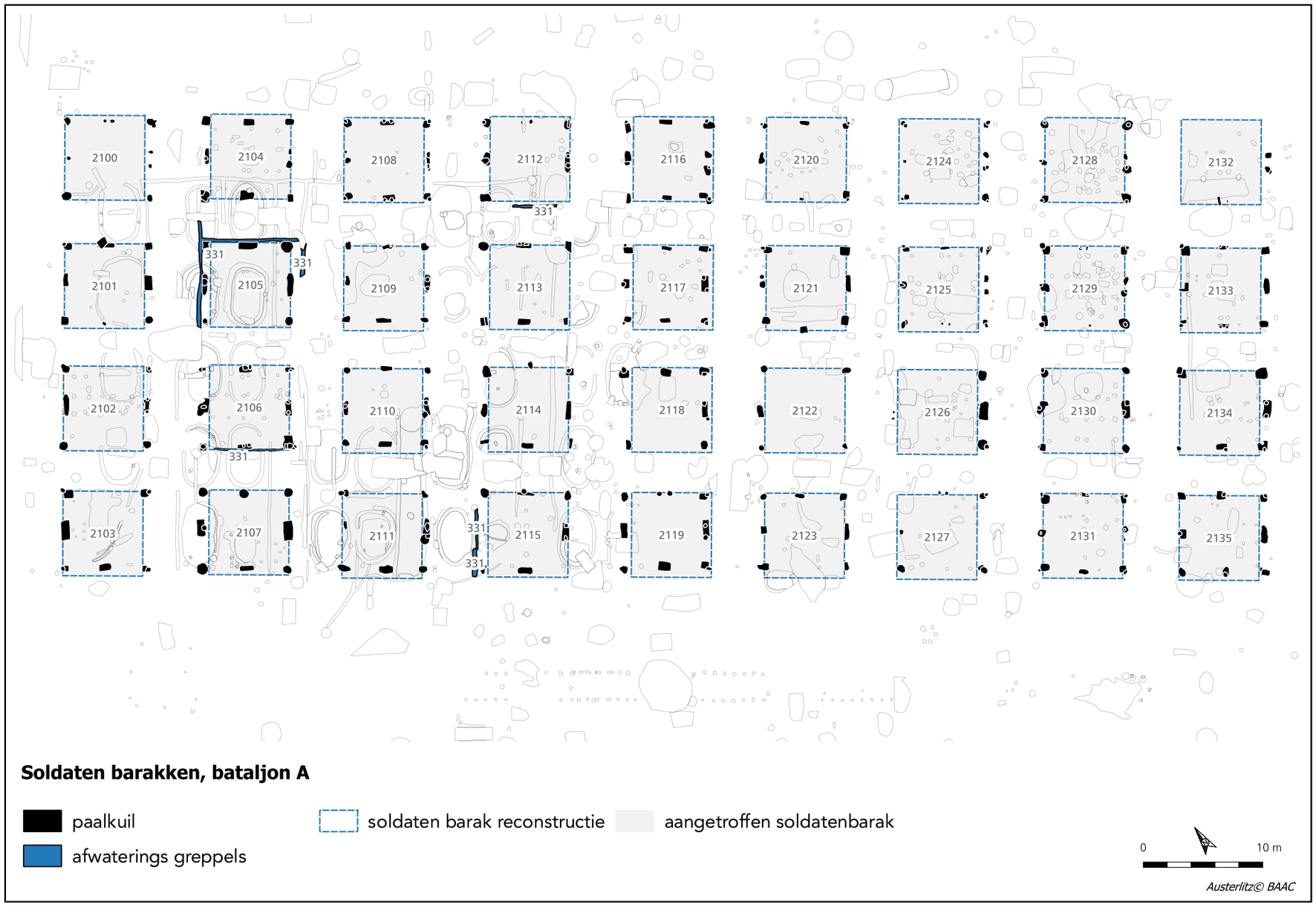
2100
2104
2108
2112
2116
2120
2124
2128
2132
331
331
331
2101
2105
2109
2113
2117
2121
2125
2129
2133
2102
2106
2110
2114
2118
2122
2126
2130
2134
331
2103
2107
2111
331
2115
331
2119
2123
2127
2131
2135
Soldaten barakken, bataljon A
paalkuil
afwaterings greppels
soldaten barak reconstructie
aangetroffen soldatenbarak
0
10 m
Austerlitz© BAAC

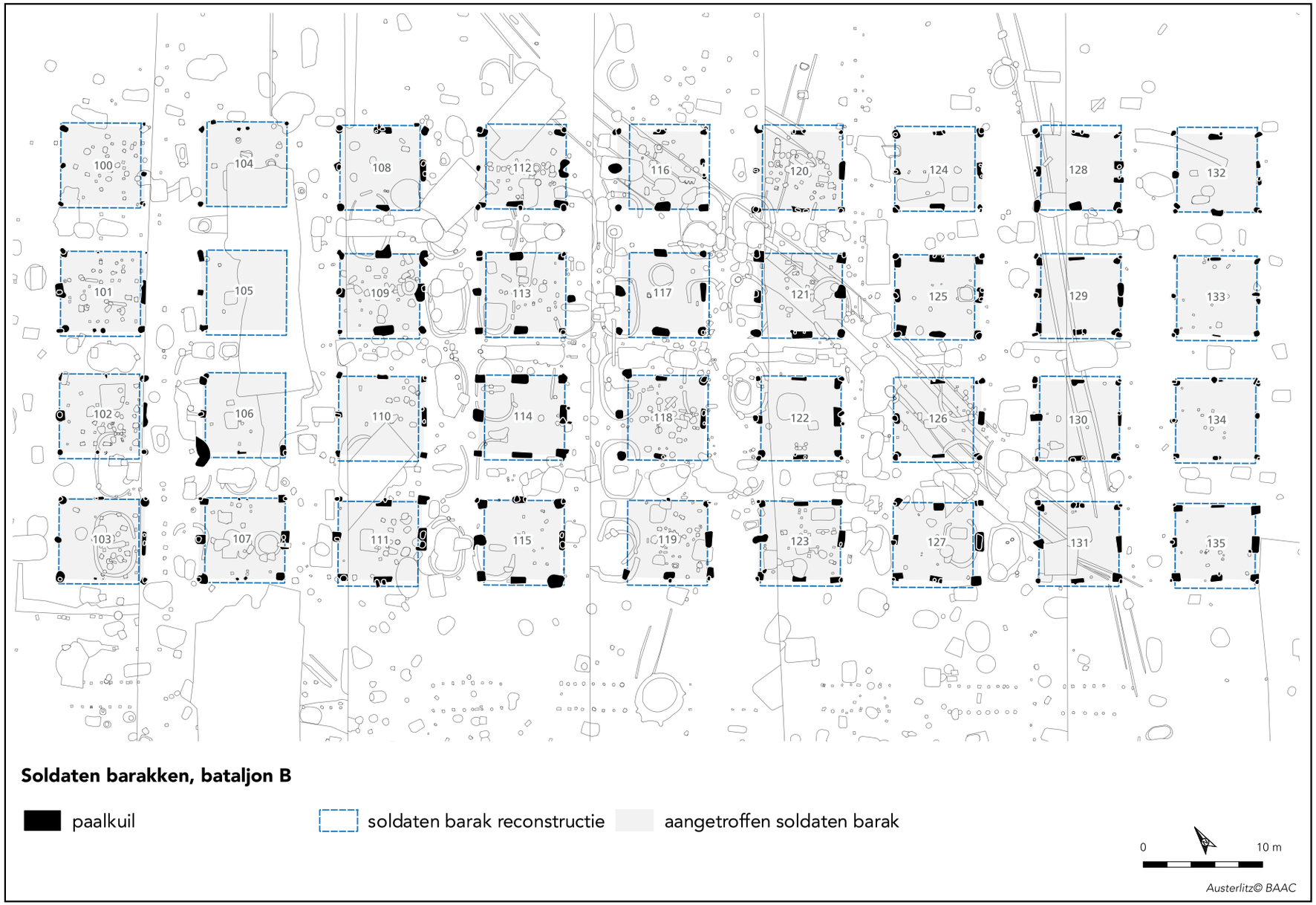
100
104
108
112
116
120
124
128
132
101
105
109
113
117
121
125
129
133
102
106
110
114
118
122
126
130
134
103
107
111
115
119
123
127
131
135
Soldaten barakken, bataljon B
paalkuil
soldaten barak reconstructie
aangetroffen soldaten barak
0
10 m
Austerlitz© BAAC

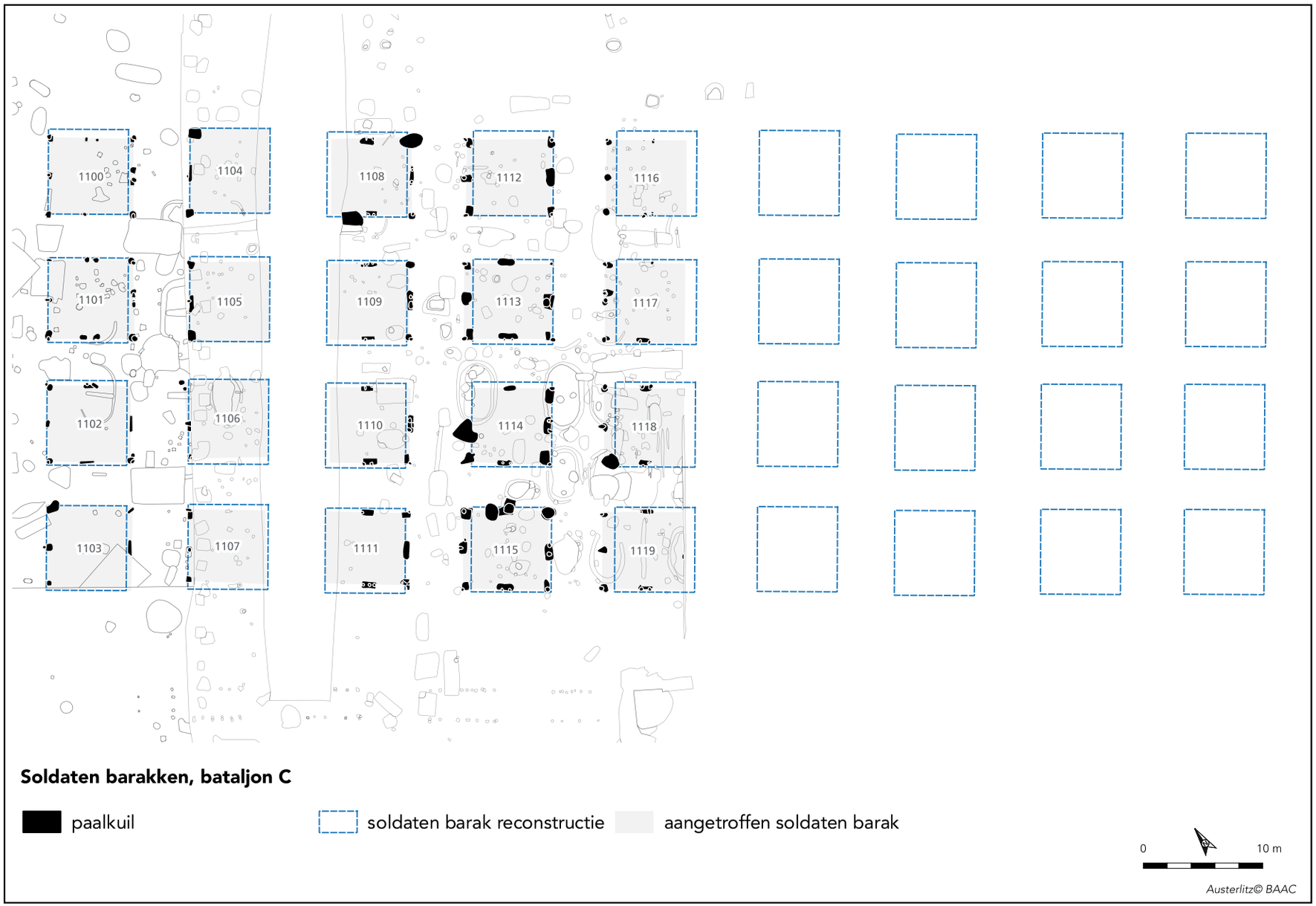
1100
1104
1108
1112
1116
1101
1105
1109
1113
1117
1102
1106
1110
1114
1118
1103
1107
1111
1115
1119
Soldaten barakken, bataljon C
paalkuil
soldaten barak reconstructie
aangetroffen soldaten barak
0
10 m
Austerlitz© BAAC

Bijlage 8.3 Reconstructies van de barakkenkeukens, weergegeven op de ASK

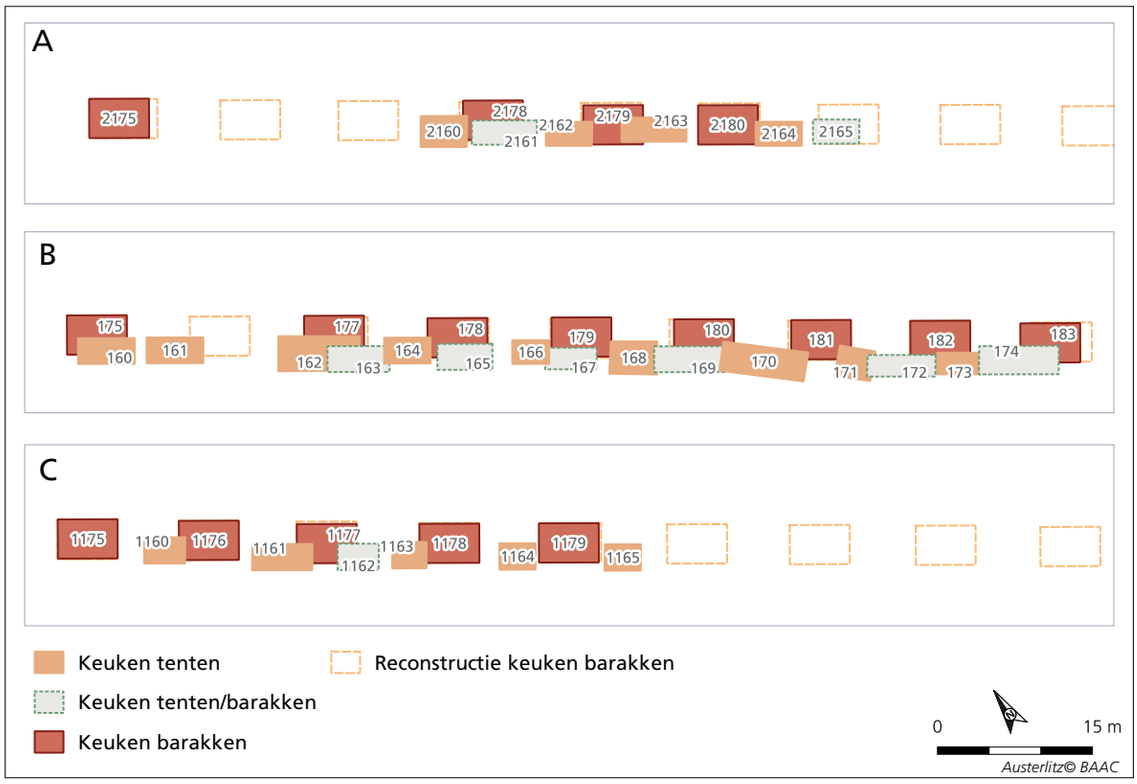

Reconstructie keukens barakkenkamp op de vlaktekening

- Keuken
- Kuil
- Paalkuil
- Recente verstoring
- Reconstructie keukens

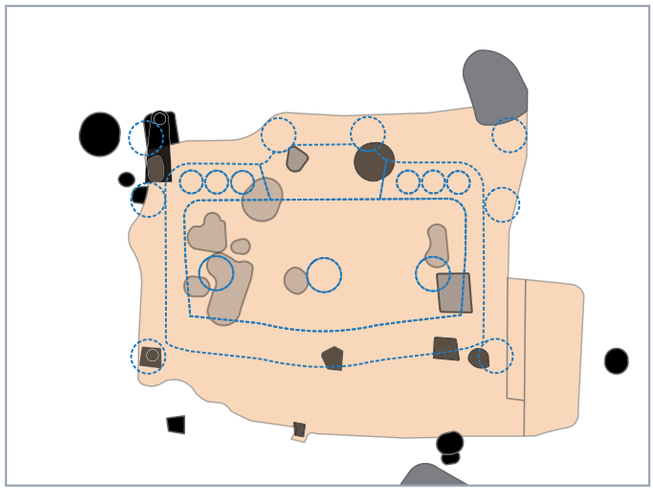

Structuur 175

Austerlitz© BAAC

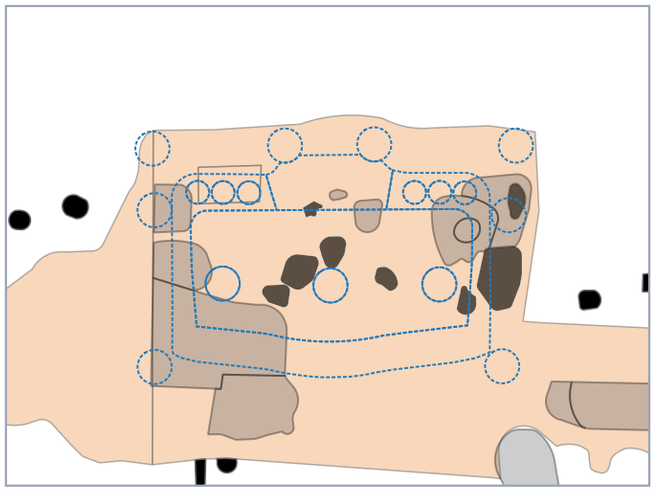

Structuur 177

Austerlitz© BAAC

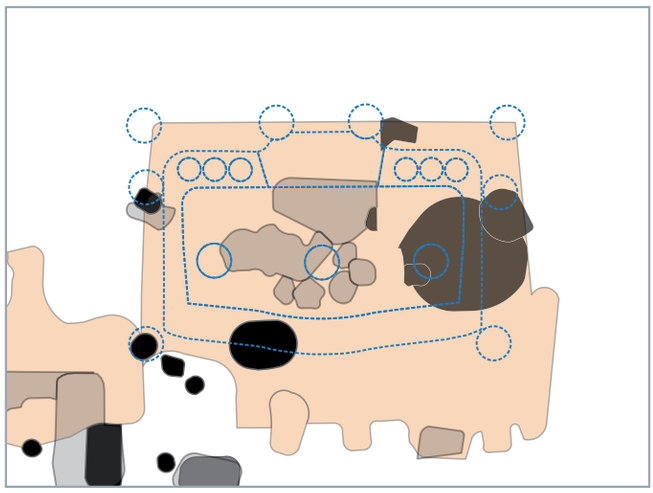

Structuur 178

Austerlitz© BAAC

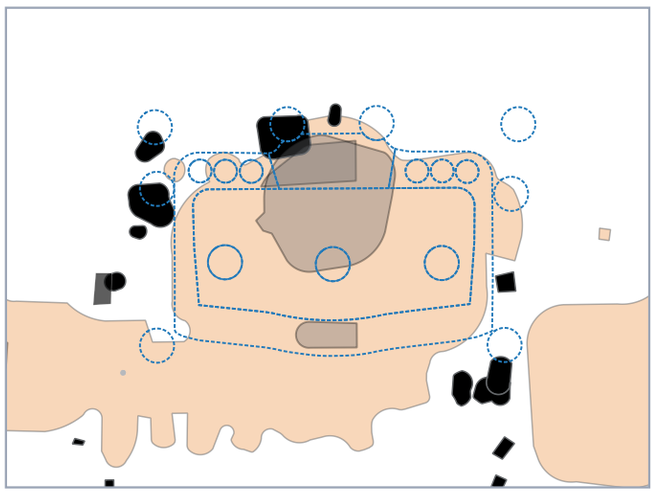

Structuur 179

Austerlitz© BAAC

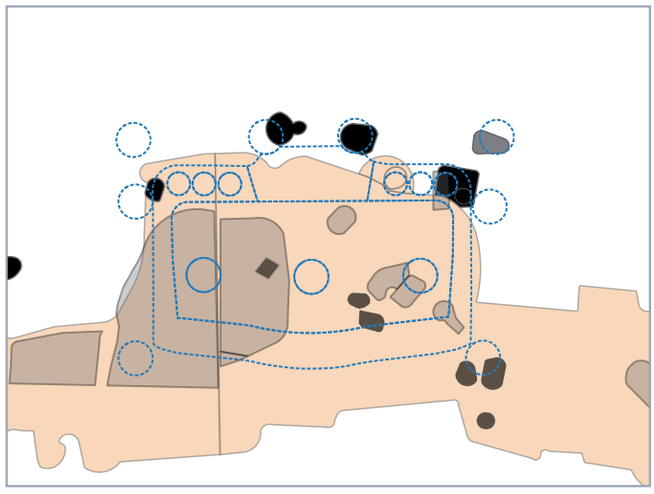

Structuur 180

Austerlitz© BAAC

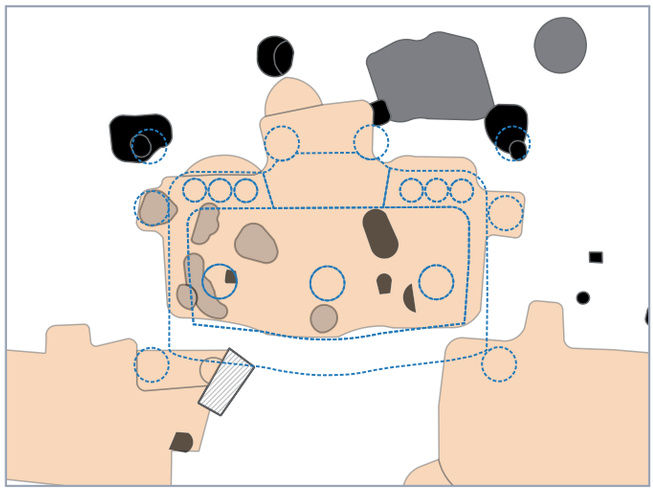

Structuur 181

Austerlitz© BAAC

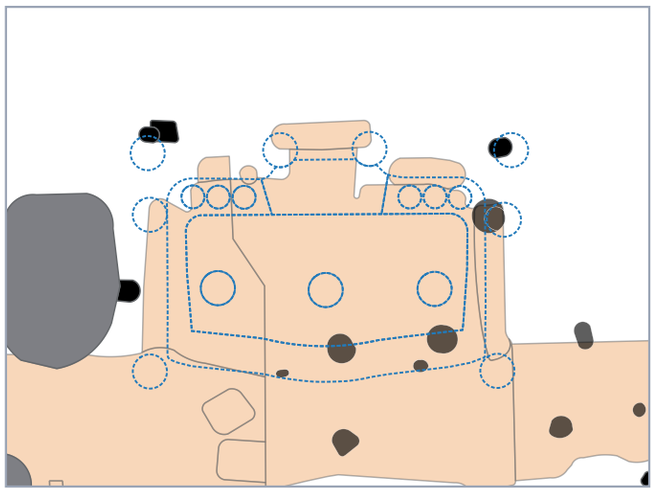

Structuur 182

Austerlitz© BAAC

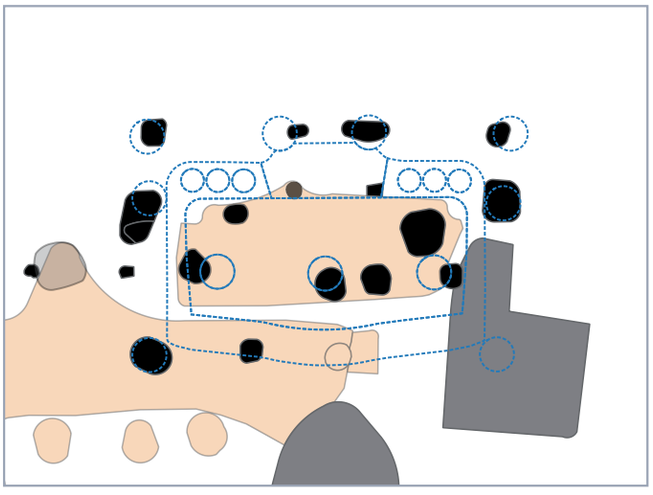

Structuur 183

Austerlitz© BAAC

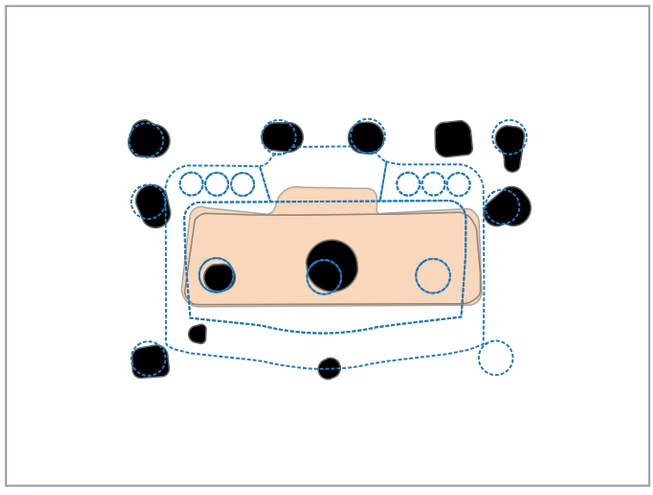

Structuur 1175

Austerlitz© BAAC

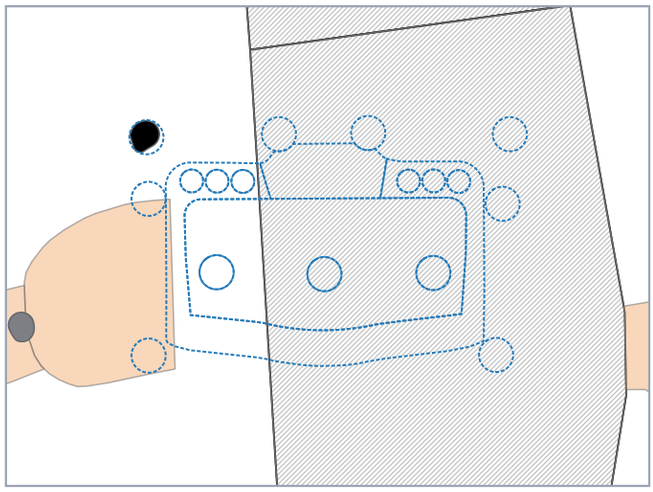

Structuur 1176

Austerlitz© BAAC

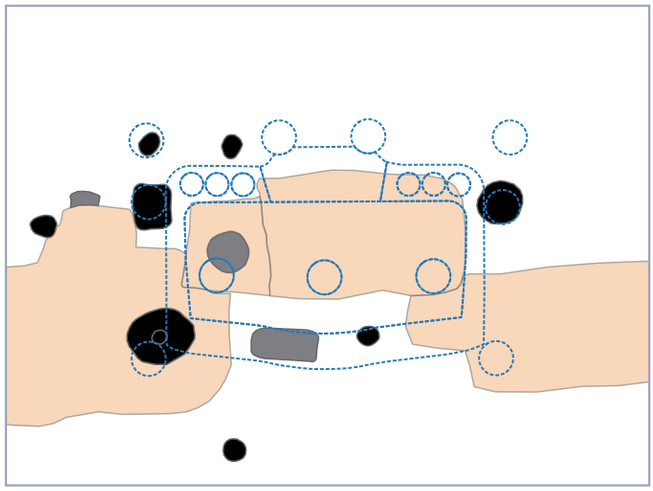

Structuur 1177

Austerlitz© BAAC

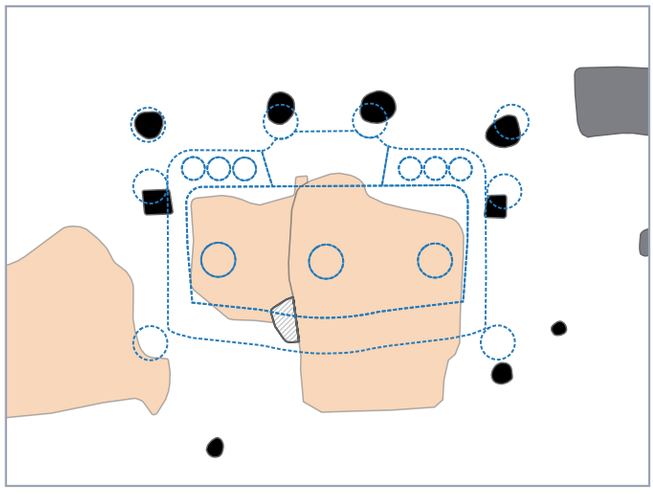

Structuur 1178

Austerlitz© BAAC

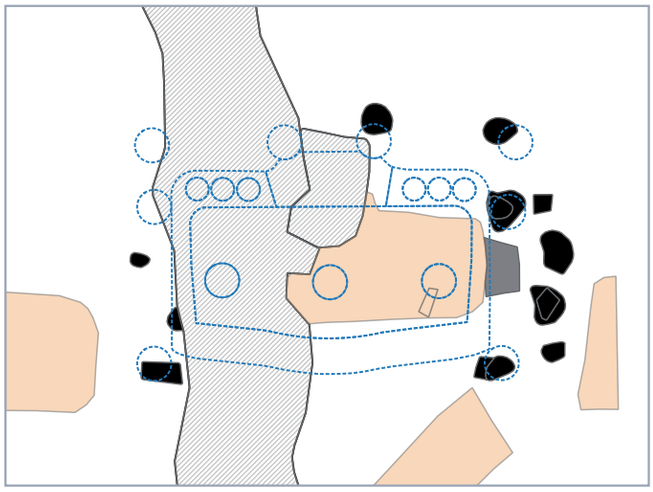

Structuur 1179

Austerlitz© BAAC

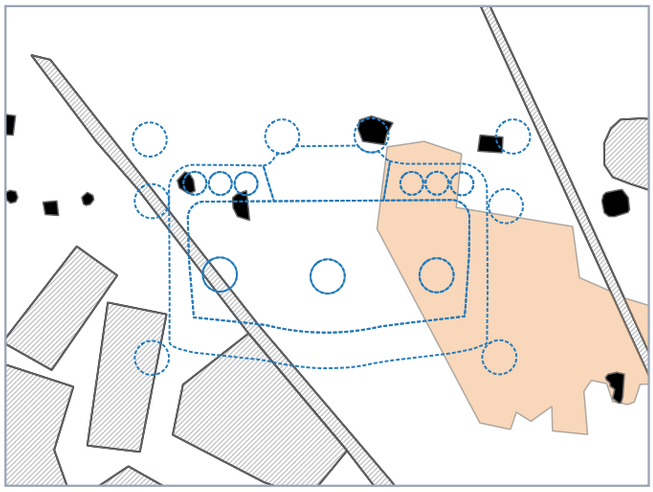

Structuur 2175

Austerlitz© BAAC

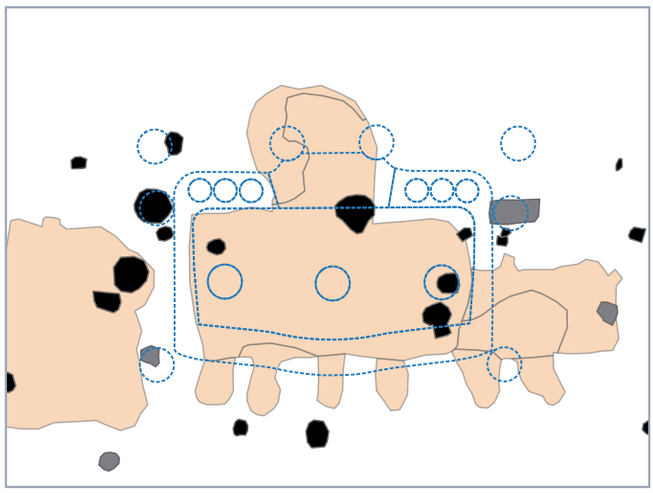

Structuur 2178

Austerlitz© BAAC

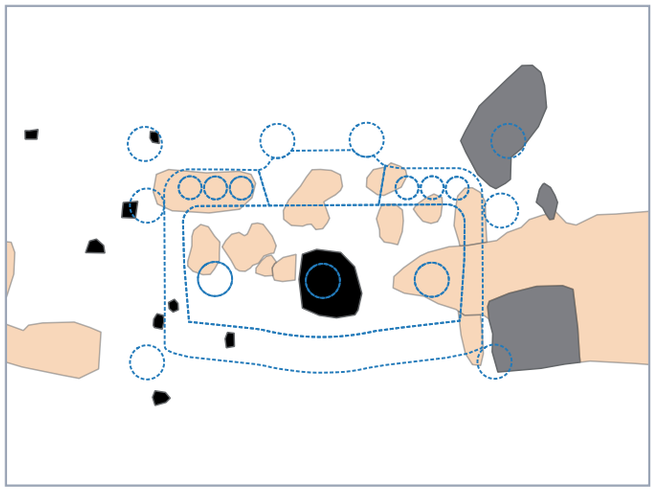

Structuur 2179

Austerlitz© BAAC

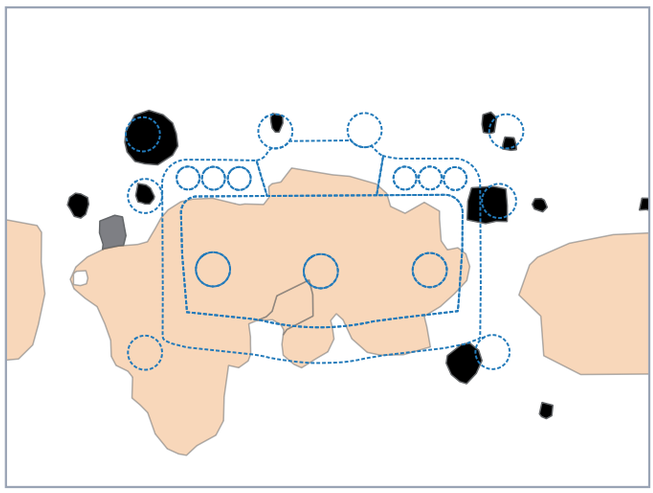

Structuur 2180

Austerlitz© BAAC

Bijlage 8.4 Luitenants- en kapiteinsbarakken

Luitenants- en kapiteinsbarakken van bataljon A

Luitenants- en kapiteinsbarakken van bataljon B

Luitenants- en kapiteinsbarakken van bataljon C

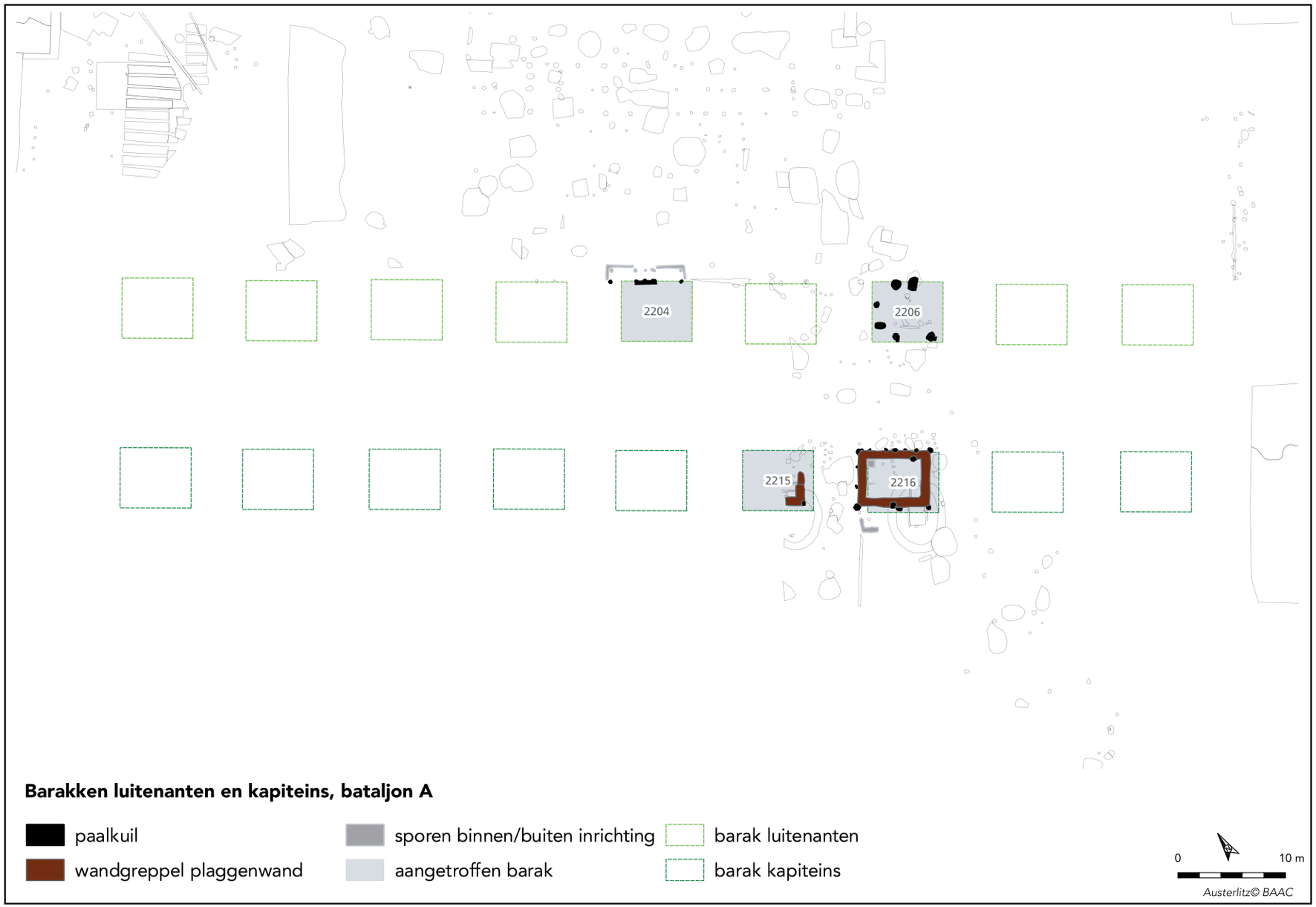
2204
2206
2215
2216
Barakken luitenanten en kapiteins, bataljon A
paalkuil
wandgreppel plaggenwand
sporen binnen/buiten inrichting
aangetroffen barak
barak luitenanten
barak kapiteins
0
10 m
Austerlitz© BAAC

201
202
203
204
205
206
207
208
210
212
213
214
215
216
217
218
Barakken luitenanten en kapiteins, bataljon B
paalkuil
stand/wand greppel
aangetroffen barak
barak luitenanten
barak kapiteins
0
10 m
Austerlitz© BAAC

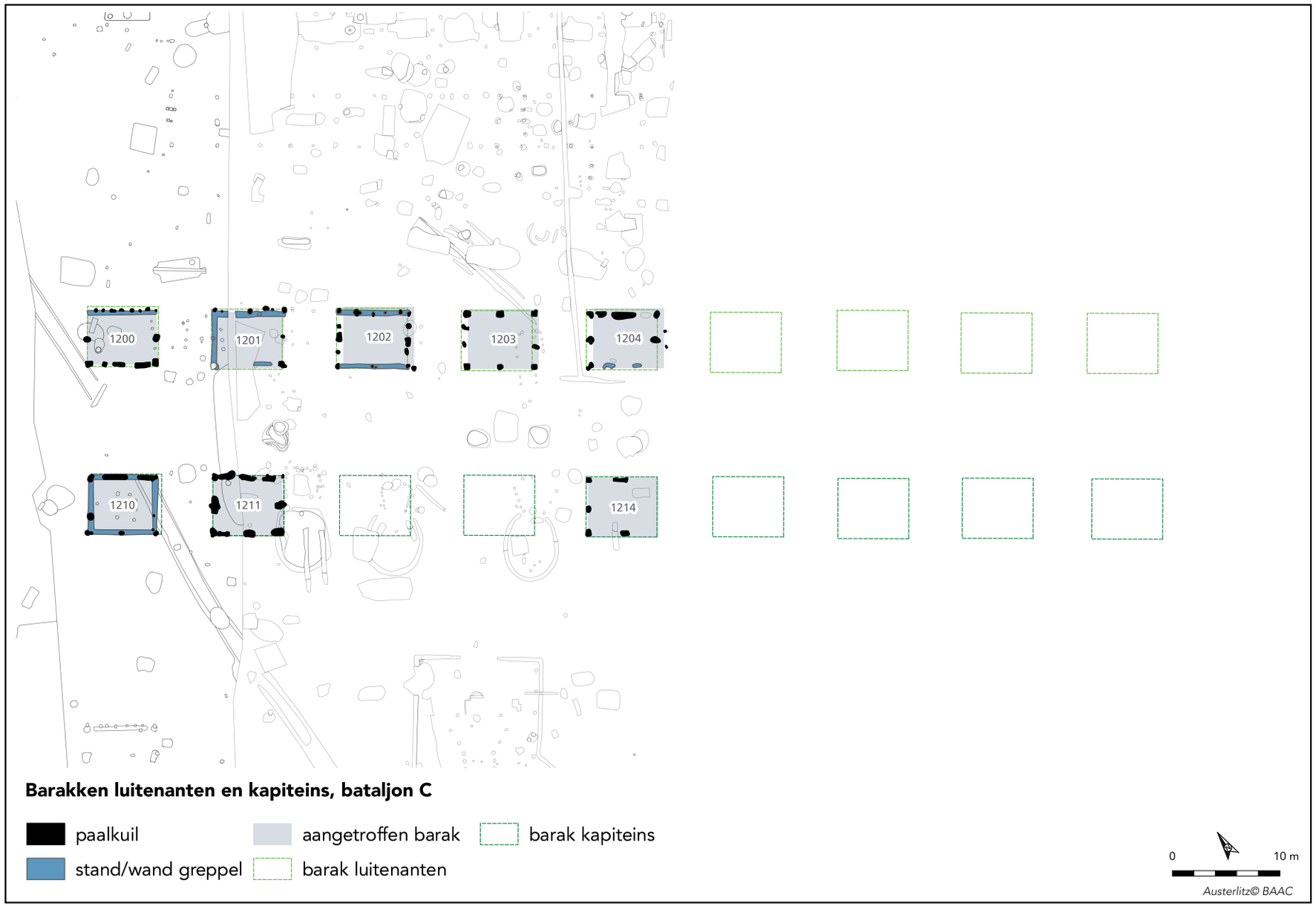
1200
1201
1202
1203
1204
1210
1211
1214
Barakken luitenanten en kapiteins, bataljon C
paalkuil
stand/wand greppel
aangetroffen barak
barak luitenanten
barak kapiteins
0
10 m
Austerlitz© BAAC